

23. ÉVFOLYAM

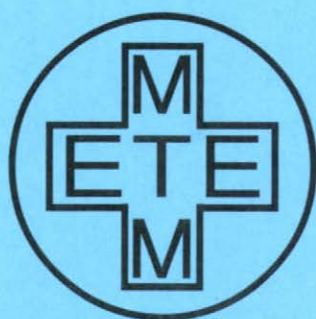
2011

1–2. szám

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok**

6701 Pf. 245

6722 Szeged, Dáni u. 5.

Tel./fax: +36+62+426+043.

Honlapunk: www.heh.hu

E-mail: heh@t-online.hu

Előfizetés: 1000 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 1000 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2011/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

A kötet megjelenését támogatta

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Alapító

Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*

AUSTRIA: Valentiny Géza; GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

Planet Corp. Szolgáltató Kft., Szeged

Felelős vezető: Juhász Péter

www.planetcorp.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

BARTHA Annamária	Egy 13. századi életút: Favus apát karriertörténete <i>A Career from the 13th Century: Life of Abbot Favus</i>	5
TERNOVÁ CZ Bálint	A szerémi püspökök életrajza, valamint a kő, illetve a szenternyei székeskáptalan archontológiája a 14. század közepéig <i>The Biography of the Bishops of Szerém, and the Archontology of the Chapters of Kő and Szenternye until the Mid-14th Century</i>	33
G. TÓTH Péter	Lippai Péter, a Zsigmond-kori csanádi éneklőkanonok és püspöki helynök karriertörténete <i>Petrus de Lippa Cantor and Bishopric Vicar of Csanád in the Reign of Sigismund</i>	49
András ALBERT	The Political Protection of Transdanubian Protestantism in the Light of Miklós Bethlen's Pamphlets (1671-1681) <i>A Dunántúl protestantizmus politikai védelme Bethlen Miklós röpiratainak tükrében (1671–1681)</i>	61
KOVÁCS Kálmán Árpád	A székely határőr-szervezés vallási, társadalmi és politikai vonatkozásai az 1760-as években <i>Religious, Social and Political Aspects of the Organisation of Székely Border Guards in the 1760s</i>	67
LAKATOS Andor	Liszt Ferenc és Haynald Lajos – egy 19. századi barátság emlékei Kalocsán <i>Ferenc Liszt and Lajos Haynald. Memories of a 19th Century Friendship in Kalocsa</i>	91
SOMORJAI Ádám OSB	Mindszenty felfogása a primás alkotmányos szerepköréről, közjogi, politikai szerepvállalásáról vallott felfogása <i>Cardinal Mindszenty's Views on the Constitutional, Judicial and Political Role of The Primate</i>	103
ADRIÁNYI Gábor	A zsinatok fejlődése és zsinatok a német nyelvterületen a középkortól 1975-ig <i>The Development of Councils and the Councils in German Speaking Territories from the Middle Ages to 1975</i>	123
SZÉKELY Tibor	A magyar katolikus püspöki kar a forradalom bukása után (1956–1958) <i>The Hungarian Catholic Bishops' Conference after the Fall of the Revolution (1956-1958)</i>	139

SÜMEGI György	Adalékok Prokop Péter életművéhez <i>Contributions to the Oeuvre of Péter Prokop</i>	169
FÉNYES Balázs	Kitalált hagyomány – egy mítosz kitalálása <i>Invented Tradition – Invention of a Myth</i>	193

FORRÁSOK – SOURCES

HROTÓ Lariſſza	Az óbudai zsidó közösségi iratok, mint a magyarországi zsidóság kutatási forrása <i>Jewish Societal Documents of Óbuda as Investigation Resource of Hungarian Jewry</i>	203
----------------	---	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

KÁPOLNAI Iván	Emlékezés Dr. Kiss István teológiai tanárra (1906–1981) <i>Remembering the Theologian, Dr. István Kiss (1906-1981)</i>	213
---------------	---	-----

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

BARTÓK István: Mennyek Királynője (Ism.: Miklós Péter)	221
JÓZSA László: „Isten hajléka az emberek között”. A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom (Ism.: Gecse Annabella)	222
HUSZÁR Pál: Kálvin János tanításából. Tanulmányok, előadások a nagy genfi reformátor írásba foglalt gondolatairól (Ism: Albert András)	225

BARTHA ANNAMÁRIA

EGY 13. SZÁZADI ÉLETÚT: FAVUS APÁT KARRIERTÖRTÉNETE*

Kísérletet teszek egy 13. századi bencés szerzetes életútjának felvázolására. Felmerülhet a kérdés, miért is szükséges megírni ezt a dolgozatot, hisz a 20. század elején megjelent pozitivistá Pannonhalmi rendtörténet sorozat köteteiben minden fontosabb adat megtalálható, nemcsak Favusról, hanem az összes bencés apátról is. Ugyanakkor eltelt száz év, ezért szükségesnek tartottam eredményeit ütköztetni az újabb kutatásokkal, illetve egyes kérdéseket más szempontokból is megvizsgálni. Fel szerettem volna hívni a figyelmet arra, hogy Uros, Szigfrid és Tolnai Máté apátok életrajzán kívül, ami viszonylag jól ismert, így más előjárók élete is rekonstruálható, árnyaltabb képet kaphatunk a bencések középkori történetéről.

Favus 1252 és 1265 között töltötte be az apáti tisztséget a pannonhalmi monostor élén,¹ korábban Pécsvárad apátja volt, de erről csak a pannonhalmi választás kapcsán értesülünk IV. Ince pápa 1252. december 19-én kelt okleveléből, melyben kinevezését, amit korábban érvénytelennek nyilvánított, mégis megerősítette.²

Szinte semmilyen adat nem áll a rendelkezésünkre Favus itteni életéről, mert Pécsvárad történetének meglehetősen forráshiányos korszakában működött. Egyetlen forrásunk az előbb említett pápai bulla. Nem tudjuk, mikortól állt a monostor élén, milyen származású volt, mikor került az apátságba, hogy gyermekkorától itt élt-e, vagy ide is egy másik monostorból került, mennyi idős volt, amikor megválasztották. Nem tudjuk, milyen tisztségeket töltött be, mielőtt apáttá választották volna, hogy reformáló

* A dolgozat a 2009. évi OTDK-ra készült, jelen tanulmány ennek átdolgozott, kiegészített változata. Köszönöm témavezetőmnek, Koszta Lászlónak, illetve bírálóimnak Fedeles Tamásnak, Homonnai Saroltának, Kiss Gergelynek és Szovák Kornélnak, hogy kritikai megjegyzéseikkel segítették munkámat.

1 A Pannonhalmi Sz. Benedekrend névtára 1880-ik évre Sz. Benedek apát születésének XIV. százados évfordulójának emlékére Szombathely, Bertalanffy Könyvnyomdája, 1880. (a továbbiakban *Névtár*) szerint Favus 1252 és 1264 között volt pannonhalmi apát, halálzási éve ismeretlen. Utóda, Bonifác apát pedig 1266-ban kezdte meg működését. (XXXVII. o.) Ezzel szemben Sörös Pongrácz 1265 elejére datálja Favus halálát. Az utolsó adat az 1264. december 20-ai oklevél, mely szerint nem fogadták el az apát esküjét. A pozsonyi pereskedés kapcsán a 18. században egy olyan okiratot terjesztettek elő, melyet 1262-ben István pannonhalmi apát íratott volna át, de szerinte ennek nincs igazságalapja. (SÖRÖS Pongrácz (szerk.): *A Pannonhalmi Főapátság története A pápák és zsinatok reformáló törekvései 1243–1404* Stephaneum, A Szent- István-Társulat Nyomdája, Budapest, 1902 (a továbbiakban PRT II.) 45. o.)

2 PRT II. 18. oklevél. A *Névtár* a Fejér-féle oklevéltárra hivatkozva december 17-re datálja a pápai iratot, de az ott szereplő dátum (XIV. Kal. Januarii) december 19-ének felel meg.

törekvéseit itt is érvényesítette-e, az csak valószínűsíthető, hogy a tatárjárás idején már ő volt a monostor feje.

Kérdéses, hogy Pécsváradot érintette-e a tatár támadás, ha igen, milyen szerepet vállalt az apát az ellenük folytatott harcban, és a támadást követő rendteremtésben. A kutatók véleménye eltér ezzel kapcsolatban. Rupp Jakab szerint a tatárok elpusztították Pécsváradot, ezt azonban nem támasztotta alá semmilyen forrással. Nem tudhatjuk, honnan szerezte értesüléseit, ami érdekes, mert említi Favus nevét az 1252. évnél a pécsvárad apátok névsorában, hozzátéve, hogy „később pannonhalmi főapát” lett, hivatkozva IV. Ince oklevelére.³ Sörös Pongrácz óvatosabban fogalmazott, szerinte valószínűleg támadás érte a monostort, de erről nincs adat, csak a széri birtok esetében.⁴ Gállos Ferenc úgy vélte, bizonyos vonatkozások azt jelzik, Favus közvetlenül átélt egy pusztítást, bár csak a széri birtokot dúlták föl.⁵ Pécs helyzetéből választ kaphatunk, a várost ugyanis források és régészeti adatok tanúsága szerint támadás érte.⁶ Mivel a két település közel volt egymáshoz, kereskedelmi út is összekötötte őket, és a tatárok a Duna vonalát követték, így valószínűleg Pécsvárad sem kerülte el a támadást.

Ezt bizonyíthatja, hogy az apátság épített várat a Zengő tetején tatárok elleni menetszállaként. Zengővár Pécsváradtól északnyugatra, légvonalban kb. 3,5 km-re fekszik, 681,2 m magasan. Miklós Zsuzsa végzett itt feltáró munkát 1998-ban. Szerinte a várat a tatárjárás környékén, vagy a 13. század végén építették, de ezt nehéz meghatározni, mert nincs okleveles adat, a leletek pedig nem teszik lehetővé a 13. századon belüli datálást, csak az itt talált kerámiák keltezésének finomításától várhatunk pontosabb kor meghatározást. A vár meglehetősen nagy: hossza 75, szélessége 45 m; teljes területe 105x70 méter. A korszak magánvárainak méreteinél lényegesen nagyobb, de talán csak így tudták kihasználni a hegycsúcs természetes védettségét. Érdekes, hogy a

3 RUPP Jakab: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre, vagyis a nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökségek szerint rendezve Az esztergami egyháztartomány a hozzá tartozó püspökségekkel együtt: a pécsi, győri, szombathelyi, nyitrai, besztercebányai és váci egyházmegyéik.* I/2 kiad. a M. Tud. Akad. Történelmi Bizottsága Pest – Eggenberger Akadémiai Kiadó, 1870, 405–406. o.

4 SÖRÖS Pongrácz: *Az elenyészett bencés apátságok.* Szent-Benedek-Rend, Budapest, 1912, (a továbbiakban PRT XII/B) 17. o.

5 GÁLLOS Ferenc: *Fejezetek Pécsvárad történetéből* (Dunántúli Dolgozatok 8) Pécsvárad Nagyközség Közös Tanácsa, Pécs, 1975. 21. o., illetve GÁLLOS Ferenc – GÁLLOS Orsolya: *Tanulmányok Pécsvárad középkori történetéhez.* (Dunántúli Dolgozatok 2.) Baranya Megyei Múzeum Igazgatóság, Pécs, 1988. 12. o., illetve GÁLLOS Ferenc – GÁLLOS Orsolya: *Pécsvárad bencés apátsága és települése a középkorban* In: FÜZES Miklós (szerk.) *Pécsvárad* Pécsvárad város önkormányzata, Pécsvárad 2001, 144. o.

6 1248 áprilisában a pécsi káptalan átírta Sudan nembeli Ábrahám fia, Ivánka comes az általuk kiadott 1232-es privilégiumát, mert eredeti párja, több más oklevéllel együtt, a tatárdúlás idején elpusztult a káptalanban. (KOSZTA László: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353)* Pécs Története Alapítvány Pécs, 1998. 23. o.) Egy 1297-es malomperben pedig megemlítik, hogy a Pécs melletti üregi Boldogságos Szűz-kolostort és templomot felgyújtották a tatárok. 2005–2006-ban Visy Zsolt vezetésével a római kori Cella Septichora környékén feltártak egy Árpád-kori település néhány gödör objektumát, illetve kemencéjét. Az egyik kemence átégett sütőfelülete fölötti kevert vörös rétegéből előkerült egy félbetört szarvasmarha-csővescsont, amiben 52 freisachi dénárt találtak. Ezeket valószínűleg a tatárjárás idején rejtették el. Valamint innen délkeletre találtak egy délnyugat-északkeleti irányú árkot, ami talán a tatárok elleni védekezést szolgálta, bár az sem zárható ki, hogy a lakosság elmenekült. (BODÓ Béla: *13. századi emlékek Pécs középpontjából.* In.: RITÓÓK Ágnes – GARAM Éva (szerk.): *A tatárjárás 1241–42.* Magyar Nemzeti Múzeum 2007, 94–95. o.)

vár nem készült el teljesen, vagy csupán megépítették, de nem használták, ezt bizonyítja, hogy az ásatás során kevés edénytöredéket találtak.⁷ Több adat is utalhat arra, hogy a vár Favus apátságához köthető. Tudjuk, hogy a későbbiekben ő építtette Szigliget várát is. 1252-ben került a pannonthalmi apátság élére, így, ha a tatárjárás után kezdtek meg az építkezést, 10 éve volt, hogy felépítse, sőt talán éppen a távozása miatt maradt befejezetlen. A vár nagyobb alapterületű volt, mint ahogy Szigliget is, ami talán szintén közös építőre utalhat.

Gállos Ferenc szerint egyrészt abból, hogy IV. Ince a pannonthalmi választást megerősítő pápai bullában azt írta, ismeretes, hogy Favus apát milyen üdvösen vezette a rábízott apátságot, másrészt a kinevezés tényéből az is következik, hogy kiváló szerzetesi élet folyt a pécsváradi apátságban.⁸ Sörös Pongrácz szerint is az apát kitűnő egyénisége és jeles tulajdonságai miatt juttatta a konvent Favust a pannonthalmi apátság élére.⁹ Kőfalvi Tamás úgy gondolja, hogy magán a választás tényén kívül szinte semmit nem tudunk meg, hiszen a pápa csupa sztereotip jelzőt használt,¹⁰ ugyanakkor szerinte a két monostor apátjai, s rajtuk keresztül valószínűleg konventjeik között is szoros kapcsolat állt fenn.¹¹

Favust talán ismerhették már régebből, Uros, vagy Salamon idejéből, mindenesetre véleményem szerint sem lehet az oklevél szövegéből messzemenő következtetéseket levonni.

Favus pécsváradi élete, tevékenysége tehát fehér folt maradt, pedig roppant érdekes lenne számunkra, mert talán megmagyarázná, miért kapott meghívást a pannonthalmi apátság élére. A választás, mint láthattuk, nem ment zökkenőmentesen, de végül IV. Ince engedélyezte. Sörös Pongrácz szerint ismeretes, hogy a pápák ilyen esetekben jobbra tekintettel voltak a királyok kegyúri bemutatására, és általában a király jelöltjeinek adták a javadalmat, bár a kinevezési bulláikban nem említik meg ezt indokként.¹² Szűcs Jenő felhívja a figyelmet, hogy IV. Béla a kinevezésekkel kapcsolatban gyakran élt főkegyúri jogával és sérelmezte, ha nem az általa „ajánlott” jelöltet választották meg.¹³ Ugyanakkor az általa említett esetekben püspökökről és kanonokokról volt szó, akik mint az állam támaszai, a királyt segítették döntéseikkel. Többségük tanult ember volt, Favus bencésként valószínűleg nem járt egyetemre és bár később kapott királyi

7 MIKLÓS Zsuzsa: *Középkori vár a Zengőn* [Kulturális Örökségvédelmi Hivatal] Budapest, 2006. 1–11. o.

8 ld. 5. jegyzet

9 PRT II. 43. o

10 KŐFALVI Tamás: *A pécsváradi konvent hiteleshelyi tevékenysége (1254–1526)* In: FÜZES Miklós (szerk.): *Pécsváradi*. Pécsváradi város önkormányzata, Pécsváradi 2001, 205. o.

11 KŐFALVI Tamás: *A pécsváradi bencéskonvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban*. In.: HAJDÚ Ákos – KOKAS Zsuzsanna (szerk.): *Egyház és művelődés Pannonthalma 996–1996*. Magyar Történeti-hallgatók Egyesülete Budapest 1997, 52. o.

12 PRT II. 84. o.

13 Erre látunk példát 1245-ben, amikor a veszprémi káptalan a királyt meg sem kérdezve püspökké választotta egyik kanonoktársát, Zelandot, ráadásul Báncsa István érsek a király tudta nélkül jóvá is hagyta a választást. A király azon nyomban IV. Ince pápához fordult jogai megsértése miatt, de nem kapott jogorvoslatot, ezért a renitens káptalannal érzékeltette „méltatlankodását”; több birtokától megfosztotta és az esetet még 1269-ben felhántorgatta. (SZÜCS Jenő: *A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán, IV. Béla király és az egyház*. In: *Történelmi szemle* 1978 (21. évfolyam) 1. szám (Továbbiakban SZÜCS 1978) 158–181. o.)

megbízásokat, és hiteleshelyi feladatokat is láttak el Pannonhalmán, nem volt tagja e körnek.

Kiss Gergely úgy gondolja, hogy az apátválasztás joga a konvent kezében volt, ez a rendelkezés szerepelhetett Szent István eredeti oklevelében, mert a későbbi pápai oklevelek egyértelműen megerősítik azt. Szerinte erre bizonyíték Favus apát kinevezésének megerősítése.¹⁴ Szerintem is a konvent döntése volt a meghatározó, hiszen semmi nem utal a király közbenjárására Favus érdekében. Lőrinc és Lót szerzetesek viszont Rómába mentek, hogy a pápa hozzájárulását megszerezzék. A küldöttség meglehetősen drága lehetett, mert nemcsak a magukkal vitt pénzt költötték el, hanem a pápa engedélyezte számukra, hogy 4 arany márka kölcsönt vegyenek fel.¹⁵ Miután Favus megerősítést nyert, megkezdte apáti működését, de rögtön nehézségekkel kellett szembenéznie, mert Pannonhalmán is kezdtek mutatkozni a romlás jelei. Uros apát 1231-ben arra kért és kapott felhatalmazást, hogy eljárhasson a monostorában, ugyanis egyes szerzetesek verekedtek, illetve a simonia bűnébe estek, feloldozás nélkül egyházi rendeket vettek fel, istentiszteletet végeztek, s félő volt, hogy a római út során még rosszabb dolgokat művelnek.¹⁶ Utóda, Salamon, nem volt elég erős ahhoz, hogy az engedetlenséget megtorolja és tartós javulást érjen el.

Favus apátsága idején a szerzetesek két csoportjának jó viszonya megromlott:¹⁷ az egyszerűbb laikusok és a műveltebb szerzetesek között tettelegességgel menő összeütközések voltak. Nem tartották be a szerzetesi élet alapszabályait, többek közt a szegénységet sem, valamint megtagadták az engedelmisséget.¹⁸ Az elégedetlenkedők néhány fiatalabb, fel nem szentelt rendtagot is be tudtak vonni.¹⁹

Mindezekről IV. Sándor pápa 1256. október 10-én kelt oklevelében olvashatunk. A pápa Favus apát kérelmére válaszolt. Az apát leírta, hogy egyházi büntetést kellett alkalmaznia, egyrészt a monostor konversusainak és szerzeteseinek verekedése miatt, másrészt azokkal szemben, akik saját vagyont tartottak, és azok ellen, akik megtagadták az engedelmisséget neki és elődeinek. Ráadásul egyesek kiközösítésük ideje alatt végezték szerzetesi teendőiket, miséztek, vagy vettek fel egyházi rendeket. Sándor pápa az apát körültekintő buzgalmára bízta a kiközösítés alatt álló tagok felmentését. A verekedés során súlyos kihágásokat elkövető testvéreknek a Szentszékhez kellett fordulniuk fölmentésért. A rendtagok közül azokat, akik feledékenységből, vagy tudatlanságból végeztek egyházi szolgálatot, vagy vettek fel rendeket a kiközösítés alatt, kellő elégtétel kiszabása mellett a monostor feje feloldozhatta. Ezzel szemben, akik ismerték az erre vonatkozó rendelkezéseket és szándékosan sértették meg a szabályokat, azokat két évre fel kellett függeszteni az egyházi rendek gyakorlása alól, és amennyiben ez idő alatt megfelelően viselkedtek, abban az esetben felmenthette őket. Minden magán-

14 KISS Gergely: *ABBATIA REGALIA-HIERARCHIA ECCLESIASTICA A királyi alapítású bencés apátságok egyházi helyzete a 11–13. században* METEM, Budapest 2006 (a továbbiakban KISS 2006) 53. o.

15 Agustin THEINER: *Vetera monumenta historica hungariam sacram illustrantia Romae* : Typ. Vaticanis, 1859–1860 214. o. CCCII. oklevél. Sörös Pongrácz ugyanezen oklevélre hivatkozva 140 ezüstmárkás kölcsönről beszél. (PRT II. 43. o.)

16 KISS 2006. 76. o., illetve CSÓKA J. Lajos: *Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra* II. kötet. Ecclesia Könyvkiadó 1970. (a továbbiakban CSÓKA 1970.) 544. o.

17 PRT II. 243. o.

18 PRT II. 43. o.

19 PRT II. 12. o.

tulajdont át kellett adni az apátnak, hogy ezeket a monostor javára fordítsa.²⁰ Kérdéses, hogy ezek az állapotok mikor mutatkoztak, mert az apátválasztás és a pápa válasza között közel négy év telt el. Nem tudjuk, hogy Favus apát milyen lépéseket tehetett a kiközösítés előtt a fegyelem helyreállítására, és milyen előírások voltak erre vonatkozóan. Jó lenne tudni, hogy hányan laktak ekkor a monostorban, de Favus egész működése alatt mindössze nyolc szerzetes nevét ismerjük: Lót szerzetesét, Lőrincét, aki 1252-ben perjelként szerepelt, majd 1256-ban, 1258-ban és 1262-ben dékánként, Illés kantorét, Henrik szerzetesét, Kozmaét, aki 1258-ban dékán, Guido custosét, János házgondozót és Bonifác szerzetesét, aki majd 1265-től Pannonhalma apátja lett.²¹

Mindenesetre az, hogy perjel és dékán is szerepel a tisztségek között, a szerzetesek nagyobb számára utal. Uros apát idején negyvenen éltek Pannonhalmán, ez a szám nem csökkenhetett drasztikusan pár évtized alatt.

Favus apát rendet teremtett apátságán belül, de nem állt meg saját rendháza falainál, hanem jelentést tett a pápának a magyarországi helyzetről. Ebben részint a saját tapasztalatait írhatta le, valamint talán IV. Béla észrevételeit is, aki a tatárjárás után meglátogatott egyes monostorokat. Az apát elég lehangoló képet festett a magyarországi viszonyokról. Szerinte részint a tatárjárás, részint az apátok és a szerzetesek hanyagsága miatt a monostorokban olyan fokú fegyelmezetlenség uralkodott, hogy a Rend bizonyára elpusztul, ha Isten segedelme és a Szentszék nem gondoskodik a problémák megoldásáról.

IV. Sándor pápa 1256. október 10-én kelt levelében megbízta a pannonhalmi monostor fejét, akinek körültekintő buzgóságában megbízott, hogy vegyen maga mellé három megbízható apátot, és velük együtt a rendi káptalan beleegyezésével látogassák végig az apátságokat. Ahol szükséges, tegyék meg a megfelelő lépéseket a fegyelem helyreállításáért,²² vagyis megbízta Favust egy rendi káptalan összehívásával. Az ország érsekeinek és püspökeinek pedig meghagyta, hogy a reform ügyét támogassák, és a javításra szorulókat ne védelmezzék.²³ A *Névtár* szerzője szerint ez az irat igazolja, hogy, bár nem tudjuk milyen eredménnyel, de Favus véghezvitte a megbízást,²⁴ de ennek elmentmond, hogy a pápa ugyanebben az ügyben, ugyanakkor teljesen azonos tartalmú levelet küldött az érsekeknek és a püspököknek,²⁵ tehát ez az oklevél inkább a megelőzést szolgálta, mintsem konkrét esetek miatt lépett föl. Szovák Kornél szerint a pápa azért bízta meg Favust, mert hozzá is eljutott a hír, hogy saját monostorában sikerrel állította helyre a rendet.²⁶

Az apát törekvései valószínűleg nem értek célt, ha kezdeményezte is a káptalan összehívását, ennek nem maradt nyoma. Sörös Pongrácz szerint valószínűsíthetően Favus fellépésének köszönhető, hogy a Visegrád mellett fekvő Szent András görög monostor a bencés rend birtokába jutott, illetve a reformokkal és a vizitátori joggal összefüggésben vett részt a jáki monostor felszentelésén.

20 PRT II. 242 o., illetve 27. oklevél

21 PRT II. 236. o.

22 PRT II. 12. o. és 28. oklevél

23 CSÓKA 1970. 546. o., illetve PRT II. 43. o., valamint *Névtár* XXXVIII. o.

24 *Névtár* XXXVIII. o.

25 PRT II. 297. o.

26 SZOVÁK 1997, 71. o.

A Visegrád mellett fekvő Szent András monostort I. András király alapította bazilita szerzetesek számára, de az a 13. században pusztulásnak indult. Hosszú ideig tartott az ügyek kivizsgálása és rendezése, míg végül a bencések kezébe került, bár egy későbbi pápai bulla arról számolt be, hogy az apátságot tatárok pusztították el, s ezt követően negyven esztendeig lakatlanul állt. Ennek azonban ellentmond, hogy IV. Béla 1257-ben a visegrádi dunai vámot adományozta a visegrádi apátságnak,²⁷ de Favus közbelépésére nem áll rendelkezésünkre semmilyen forrásadat. F. Romhányi Beatrix szerint az apátság 1221 körül került a bencések fennhatósága alá, de feltehetőleg csak 1252–1260 között települt bele bencés közösség,²⁸

Igaz ugyan, hogy ez majdnem egybeesik Favus kormányzati idejével, de szűkíti az időintervallumot az 1257-es vámadomány, ami arra utalhat, hogy ekkor már egy működő szerzetesi közösség élt itt. Így viszont csak alig egy év állt Favus rendelkezésére a pápai megbízást követően, hogy az apátság ügyében intézkedjen. S bár nem zárható ki a pannonthalmi apát közbelépése, de az nem feltétlenül köthető a pápai megbízáshoz. A jáki monostor felszenteléséről egy Ol nevű földdel kapcsolatos tanúságtételből értesülünk, amelyről Amádé győri püspök, Favus pannonthalmi apát és Ábrahám vasvári ispán, mint királyi megbízottak állítottak ki oklevelet. Ha volt is alapítólevél, nem maradt ránk.²⁹ Bár látszólag csak mellékesen említik meg a szentelést, a kutatók egyöntetűen úgy vélik, hogy az előbb említett személyek nem véletlenül voltak jelen az eseményen. Gróf Széchényi Miklós az apátság történetéről írt művében úgy fogalmazott, hogy a bizottság „minden valószínűség szerint azért jelent meg e napon Jaákon, mert a felszentelést Omádé püspök, a kinek egyházmegyéjéhez akkor Jaák tartozott, végezte. Erre mutat az a körülmény, hogy a bizottsági tagok már jó előre tudták, miszerint május 2. napján Jaákon lesznek.”³⁰

Érszegi Géza szerint nem véletlen, hogy ekkorra tűzték ki az esküt, hiszen a bizottság tagjai egy rendkívül fontos ügyben találkoztak Jákon. Felépült a Ják nemzetség által alapított bencés monostor, s sor kerülhetett annak felszentelésére, minek elvégzésére elsősorban az illetékes megyéspüspök, a győri volt hivatva. Mivel bencés monostorról van szó, érthetően a pannonthalmi apát, Favus is hivatalos volt az ünnepségre, ahogy a megyéspápa, Ábrahám se maradhatott távol ilyen ünnepen.³¹ Szovák Kornél is egyetért abban, hogy Favus bizonyosan nem véletlenül volt jelen.³² Rácz György egyenesen Pannonthalma más monostorok ügyeibe való beleavatkozásának tipikus esetét látja az ügyben. Amádé püspök, mint illetékes megyéspüspök szentelte fel a joghatósága alá tartozó monostortemplomot, Favus pedig a rendi diplomáciát kötötte össze a királyi megbízatással.³³

27 PRT XII/B 47–48. o. és 221. o.

28 F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Pytheas 2000, 73. o.

29 ÉRSZEGI Géza: *A jáki monostor felszentelésének napja..* In: *Magyar egyháztörténeti évkönyv* 2. kötet Magyar Egyház Történeti Enciklopédia Alapítvány Budapest 1996. (a továbbiakban ÉRSZEGI 1996.) 110. o. és 113–114. o.

30 Gróf SZÉCHÉNYI Miklós: *A jáki apátság története*. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pépa, 2006 (a továbbiakban SZÉCHÉNYI 2006), 18. o.

31 ÉRSZEGI 1996, 110. o.

32 SZOVÁK 1997, 73. o.

33 RÁ CZ György: *Pannonthalma és Ják Egy királyi és egy magánkegyúri bencés monostor a középkorban*. In: *Mons Sacer 996–1996 I. Pannonthalma 1996*. (a továbbiakban RÁ CZ 1996) 527. o.

Az oklevél keltezésével kapcsolatban 1865 óta vita van a szakirodalomban, ugyanis az oklevélen a dátumnál egy vízfolt található, így egyesek április végére, mások május 2-ára, Szent Márk ünnepének nyolcadára tették a felszentelés napját.³⁴ Gróf Széchényi Miklós, mint láthattuk, május 2-át tartja a felszentelés napjának. Érszegi Géza ibolyán túli fényben is megvizsgálta az oklevelet, s ott Szent Márk ünnepe szerepel, vagyis április 25., így szerinte a szentelés vagy Szent György ünnepén, vagy Szent György ünnepét megelőző vasárnap, vagyis április 23-án történt, ami azért sem kizárható, mivel másutt 23-án ünneplik Szent Györgyöt.³⁵ Rác György 1256. április 25-ére teszi a templom felszentelésének időpontját.³⁶

Bármelyik napon szentelték is fel a monostort, az valószínűleg nem esett egybe az eskütelletel, hanem arra csak az eseményt követően került sor, ami viszont feltételezi, hogy a két eseményt nem véletlenül tartották egymáshoz közeli időben, vagyis szándékosan kapcsolták össze a királyi és az egyházi ügyeket. Ugyanakkor szerintem hibás Sörös Pongrácz feltételezése, mely szerint ez a vizitátori joggal függ össze, hiszen erre Sándor pápa 1256. október 10-én adott megbízást, maga a jáki apátság felszentelése pedig jóval korábban, 1256. áprilisában, vagy legkésőbb május elején lezajlott, tehát nem hozható kapcsolatba a pápai megbízással.

A Bencések című műben még van egy utalás, mely szerint „a gyér számú adatokból ismert Favus pannonhalmi apát vizitátori működése 1260-ból”³⁷ de ezt az adatot nem sikerült megtalálnom.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a Favus apát által kezdeményezett reformtörekvéseknek nincs bizonyítható eredménye. A vizitátori működésről nem áll rendelkezésre adat, s lehet, hogy Favus apát érdeme, hogy a Visegrád melletti Szent András monostorba bencés konvent költözött, de nem feltétlenül függ össze a pápai megbízással. Dicséretesek ugyan ez irányú törekvései, de valószínűleg egyedül maradt a kezdeményezéssel, nem talált támogatóra más apátokban, vagy apátságokban. Véleményem szerint Favus sokkal jelentősebb sikereket ért el a monostor anyagi javainak gyarapításában: királyi- és magánadományok, birtokvételek és cserék révén, valamint birtokperekkel számos birtokkal gyarapította az apátság jószágát.³⁸

34 Az oklevél datálásáról bővebben ld. ÉRSZEGI 1996, 109–114, illetve SZÉCHÉNYI, 2006, 87–98. o.

35 ÉRSZEGI 1996, 111–112. o.

36 RÁCZ 1996, 527. o.

37 TÖRÖK József – LEGEZA László – SZACSVAY Péter: *Bencések*. Mikes Kiadó, Budapest, 1996, 31. o.

38 Sörös Pongrácz szerint Favus roppant összeget, 800 márkánál is többet költött birtokvásárlásra. (PRT II. 44. o.) Az összeg valóban nagy, és nem is tudjuk, hogyan jött ki, hiszen a táblázatból is látható birtokvásárlások összesen 95 márkára rúgnak, bár Bochmala vételára ismeretlen. Igaz ehhez hozzáadhatjuk az Eleknek kölcsönadott 280, és a Rád nembelieknek kölcsönzött 36 márkát, valamint a Hajmás faluért adott 10 márkát, illetve Szántóért kifizetett 25 márkát és 2 márkás büntetést, valamint az Örkényért 5 márkát. Mindent összevetve „csak” 453 marka jön ki, ami így is tekintélyes összeg.

Birtokadományok

Birtok neve	Dátum	Adományozó(k)	Vármegye	Megjegyzés
Pázmány (Ponan) Pázmád-Sokoró (Poznan Sukuro) 4 szőlő ³⁹	1253	Hab comes öz- vegye	Győr	Holtig tartó haszonélve- zet az özvegynek
Dörög (Durud, Drug) ⁴⁰	1258	Marcell fia Sándor	Győr	Favus meg akarta ven- ni, de Sándor felajánlot- ta lelki üdvéért
Szigliget ⁴¹	1260	IV. Béla István, Stájer- ország hercege	Zala	A területet István birto- kolta, mindketten adnak ki oklevelet Favusnak várat kellett építenie
Porvai Szent Imre kápolna és 3 nyíllő- vésnyi föld ⁴²	1260	István, Erdély hercege	Veszprém	
Tamási (Thamasi) Péterd (Peturd) ⁴³	1262	Pykud asszony	Veszprém	Fia, Salamon lelki üdvé- ért, élete végéig eltartás
Barátsokorói Lyuk helyen telepített szőlő ⁴⁴	1262	Dénes baráti lakos	Győr	
Csicsal Fehéregyház ⁴⁵	1262	Gábrián és fiai; Péter és Bogomér	Somogy	

39 PRT II. 118. o. és 19. oklevél

40 PRT II. 120. o és 33. okl.

41 PRT II. 158. o., illetve 39. és 40. oklevél

42 PRT II. 129. o. és 41. oklevél

43 PRT II. 130. o. 48, 49 és 50. oklevél

44 PRT II. 114. és 52. oklevél

45 PRT II. 159. o. és 102. oklevél

Birtokvételek

Birtok	Dátum	Eladó(k)	Terület	Ár	Vármegye
Rád(Rad) ⁴⁶	1255	Him fiai Him, Pál, Péter és Dé- nes	30 hold a hozzátarto- zó réttel és szőlővel	3 ezüst márka	Somogy
Csicsal ⁴⁷	1260	Gábrián fia Gábrián és Bogomér	6 ekealj	30 ezüst márka	Somogy
Csicsal ⁴⁸	1261	Csicsali Be- nedek fia Pál	60 hold szántó, 7 ház- hely, 25 hold berek	7 ezüst márka	Somogy
Bocsmala (Buchmala, Bothmala) ⁴⁹	1261	Gergely volt somogyi főesperes	4 holdas rét, ház- hely+földek	ismeretlen	Somogy
Starduna ⁵⁰	1262	Mosoni vár- jobbágyok	rétékkel, erdőkkel, szántóföldekkel, szige- tekkel- kivéve Kama- ra-, Evrem-, és Polonatu-szigeteket - a dunai halászzattal	43 ezüst márka	Pozsony
Kusdeuch ⁵¹	1263	Mychedeuch fia Gyögy	2 ekealj föld	12 ezüst márka	Nyitra

Birtokcserék, zálogosítások

Birtok	Megjegyzés	Dátum	Vármegye
Dénesd (Dyenis) ⁵²	Elek 1256-ban 200 márkányi kölcsönt vett fel Örs (Urs) jószágát adva zálogba, majd újabb 80 markát kért, mivel nem tudott késpénzben fizetni, odaadta a birtokot	1258	Pozsony

⁴⁶ PRT II. 165-166. o. és 42. oklevél

⁴⁷ PRT II. 159. o. és 102. oklevél

⁴⁸ PRT II. 159. o., illetve 43 és 109. oklevél

⁴⁹ PRT II. 166. és 47. oklevél

⁵⁰ PRT II. 142. o. és 55. oklevél

⁵¹ PRT II. 152. o.

⁵² PRT II. 142 o., illetve 34. és 35. oklevél

Birtok	Megjegyzés	Dátum	Vármegye
Bak(Bok) ⁵³ Derbete ⁵⁴ Alma ⁵⁵	1262-ben IV. Béla visszaveszi Szigliget birtokot a közben felépült várral, s cserébe adta e birtokokat	1262	Zala Nyitra Somogy
Tard (Tord) ⁵⁶	Adósságuk rendezésére Rád nembeli Rád 20 márkát, Kornél és Korlát pedig 16 márkát kaptak az apátságtól, cserébe és lelkük üdvéért adták Tardot	1261	Somogy
Újhely Patvaróc Szerdahely Lubó ⁵⁷	IV. Béla Küszénért ⁵⁸ és az Uros apát által adott 800 márkás kölcsönért adományozta a 4 birtokot	1263	Nyitra
Jurény ⁵⁹	Hagymás faluért kapták Pongrác Marcell, István, János és Artolf nevű fiaitól, mivel a birtok értékesebb volt, az apátság 10 márkát ráfizetett	1262	Győr

BIRTOKPEREK

Favus apátsága idején az első birtokpert a monostor szentkereszti birtokával szomszédos területen lakó fényi (Fen) udvarnokok miatt indították, akik lerombolták a határjeleket, hogy földjeiket az apátság hátrányára gyarapítsák. A monostor oklevelekkel bizonyította, hogy a terület az övék, azonban az udvarnokok háromszor is elzavarták a poroszlókat, hogy ne tudják helyreállítani a birtokot. Ezek után maga Roland nádor ment igazságot tenni, és mivel látta, hogy a lerontott határjelek voltak a törvényesek, helyreállította és a hangadók fejét lenyíratatta. Miklós királyi tárnokmester még

53 PRT II. 158. o., illetve 53 és 54. oklevél

54 PRT II. 148-149 o., illetve 53 és 54. oklevél

55 PRT II. 172. o., illetve 53, 54. oklevél

56 PRT II. 165-166. o. és 42. oklevél

57 PRT II. 156. o. és 57. oklevél

58 Küszén (= Németújvár, Güssing, Ausztria) ügye már elég régóta húzódott. 1153-ban alapított itt monostort Hedrik királyi udvarbíró testvére, Volfer ispán. Az alapítást 1157-ben foglalta írásba Barnabás jegyző. III. Béla azonban az apátság helyén várat akart építeni, ezért a szerzeteseket kiköltöztette, és megígérte, hogy másik helyet fog nekik adni, amely alkalmasabb a szerzetesi életre, valamint több birtokot, mint amennyi volt a küszéni egyháznak, de ez csak ígéret maradt. 1212-ben II. András Küszénért cserébe a kapornaki monostor kegyuraságát adta Volfer fiának, Aenz ispánnak. 1225-ben III. Honorius felhívította II. Andrást, hogy adja vissza az apátságot Pannonhalmának. A király viszont a birtokot már Csák nembeli Demeternek adta, aki nem volt hajlandó visszaadni az egyháznak. A pápa ezért megbízta a váci püspököt, a pécsváradi és a földvári apátokat, hogy akár egyházi büntetés kiszabásával is erőszködjék ki Demetertől a birtokot, de ő inkább hat éven át tartó kiközösítést választotta. A sikertelenséget mutatja az is, hogy 1238-ban IX. Gergely pápa szinte szó szerint megismételte Honorius 1225-ös bulláját, valamint IV. Ince 1244-es bullája, amelyben kéri IV. Bélát, hogy kárpótolja Küszénért az apátságot. (PRT II. 332-336. o.)

59 PRT II. 121-122. o. és 56. oklevél

1254-ben, miután az udvarnokok ügyét rendezte, vizsgálatot tartott és ekkor a két birtok a régi és új határjelekkel volt elválasztva.⁶⁰ Ebben az oklevélben írták le Hegymagas (Hygmog[os]) határait, amelynek ügyében 1256-ban IV. Béla kénytelen volt intézkedni. A birtokot az apátság lovászhai lakták, szomszédságában pedig a hegymagasi udvarnokok éltek, akiknek az apátsági lovászokkal közös erdejük és rétjük volt. A hegymagasi, illetve a keszői udvarnokok azonban lerontották a határjeleket, és újakat emeltek, ezért a király Smaragd választott fehérvári prépostot küldte ki a határok rendezésére. A szomszédok meghallgatása után határleírást készítettek, amit 1256. május 8-án a király megerősített.⁶¹ A következő évben IV. Béla Szántó ügyében döntött, amely az apátság régi birtoka volt, de Salamon apát eladta a szolgagyőri vár Gelléren lakó jobbágyainak. Favus vissza akarta vásárolni, de a felek perre mentek. 1257. október 18-án a király engedélyezte a birtok visszavásárlását, arra való tekintettel, hogy Salamon apát nem kért engedélyt a föld eladására. A monostornak 1258. február 27-ig vissza kellett fizetnie a huszonöt márkás vételárat, illetve két márka büntetést, a jobbágyoknak pedig május 8-ig joguk volt az általuk emelt épületeket lebontani, és megkapták az őszi vetést. Amennyiben az apátság nem fizet, a birtok a jobbágyoké marad. A kitűzött határnapon lefizették a nevezett összeget.⁶² 1258-ban a tápániak visszakövetelték Tápán birtok felét, amit korábban Favus apát megvásárolt. A felek peregyességre léptek; tekintettel arra, hogy a földet a nagy éhség idején szereztek, az apát két márka nyolc nehezékért a terület kétharmadát visszaadta, s csak egyharmadát tartotta meg. A terület nagyságát az egyezség nem jelzi,⁶³ annál inkább Favus emberi nagyságát, talán ez az egyetlen adat, amiből jellemére, személyiségére következtethetünk.

1258-ban a pannonthalmi apátságnak pere támadt Illés (Elya) zselicszentjakabi apáttal, kegyuraival. Favus panaszt tett IV. Béla előtt, mert Tényő (Teneu) birtokon két ekealjnyi erdőt és egy ekealjnyi földet elfoglaltak. Az ügyet fogadott bírák döntötték el: Illés apát átadott egy Tényő és Apáti közt fekvő erdőt, hozzá még negyven hold földet, ugyanannyit adtak a kegyurak is. Illés apát és kegyurait elismerték, hogy a pannonthalmi monostornak a most kapott földeken kívül még 133 hold birtoka van Tényőn.⁶⁴

Örkény (Eurken) ügyében 1258 februárjában Szemeke fia Pál pert indított IV. Béla előtt, ugyanis ezt a jószágot Favus részben eladta neki, de később visszakövetelte. A király ismét az apát javára döntött; 1259. február 9-ig vissza kellett adnia az öt márkás vételárat, Pálnak pedig birtokra vonatkozó írást, különben a föld fizetés nélkül az apátság tulajdonába kerül. Amennyiben az apátság nem fizet, a jószág Pál kezében marad. Favus a megadott napon átadta az öt márkát, s a 229 holdas jószág újra az apátságé lett.⁶⁵ 1258. április 1-jén kelt az az oklevél, amely szerint az apátság és a Kegyerben/Kenyeren (Cuger) lakó erdőcsőszök Vinye (Vene) ügyében kiegyeztek. 1258 folyamán az erdőőrök egyre több nehézséget okoztak az apátság népeinek. Az ügyet tárgyalták a királyi udvarbíró, majd a király előtt is, de a költséges pereskedés ellenére nem született sem megegyezés, sem ítélet. Dénes szolnoki és bakonyi főispán, akinek az erdőőrök

60 PRT II. 128. és 20, 21 oklevél

61 PRT II. 153–154. o. és 25. oklevél

62 PRT II. 136. o.

63 PRT II. 111. o. és 36. oklevél

64 PRT II 125–126. o. és 37. oklevél

65 PRT II. 122. o. és 38. oklevél

alárendeltjei voltak, elküldte Penkenő nembeli Saul bakonyi ispánt a helyzet rendezésére. Összehívták a környékbeli nemeseket; akik közösen megesküdtek, hogy a vinyei népek várföldjei határosak voltak a fenyőfői (Fenevfev) udvarnokok földjeivel, továbbá joguk van a szántók közötti erdőkben marhát legeltetni, valamint a Zsírkö (Zirku) hegy oldalán lévő szántóföldek a vinyeieké, s a fenyvesig északra húzódó földek is. 1262 táján a Nyulas birtok kapcsán a nyulasi népek pereskedtek ugyan az apátsággal, de IV. Béla megerősítette annak birtokjogát.⁶⁶ 1262-ben a mosoni várjobbágyok, Pál és László, pert támasztottak a dörögi negyven hold föld miatt, melyről azt mondták, hogy az apát tőlük foglalta el. Favus ezzel szemben azt állította, hogy a vitás terület régen az övé, már a tatárjárás előtt is az apátság jobbágyai éltek itt. Pál jobbágy nem tudta állítását bizonyítani, hanem az apát és egy környékbeli nemes esküjére bízta az ügyet. Lőrinc, a király udvarbírája szeptember 22-ére tűzte ki az esküt. Mikor azonban az apát Gugi Konrád ispánnal le akarta tenni az esküt, a várjobbágyok nem engedték, hanem békén lemondtak a területről.⁶⁷

1264-ben az apátságnak már pereskednie kellett az egy évvel korábban megszerzett területekért, amelyeket Küszénért és az Uros apáttól kapott kölcsönért adományozott IV. Béla. Bodiche fia Butk, Mártonos és más rokonaik Újhely és Patvaróc területéből 15 ekealjat maguknak akartak, annak ellenére, hogy semmilyen írással nem tudták igényüket alátámasztani. IV. Béla ítélete szerint december 20-án kellett volna Favus apátnak letennie az esküt az ügyben, de Bukt a rokonsága nevében nem fogadta el. A király azonban 1264-ben a vitás területet az apátság jogos birtokának nyilvánította.⁶⁸ Amadé fia István is meg akart szerezni Patvarócból hat ekealjnyi földet, de valószínűleg nem járt sikerrel.⁶⁹ Szintén miatta támadt per Derbété ügyében, ahonnan területeket követelt magának. Domonkos csepeli ispán a király elé idézte Istvánt, IV. Béla Pannonhalmának ítélte a birtokot, de V. István elvette az apátságtól, és csak IV. (Kun) László idején került vissza a monostorhoz.⁷⁰ Derbetéhez hasonlóan Lubó birtok ügyében is probléma merült fel, mert IV. Béla megbízta Erneyi bán nyitrai ispánt ügyének rendezésével, aki az apátság javára ítélte. Itt is Amadé fia István keze lehetett a dologban, mert egy évvel később a Mária királyné megbízásából eljáró Domonkos csepeli ispán látta, hogy István 35 ekényi területet tulajdonított el, ezért a király elé idézte, Favus apát valószínűleg visszakapta birtokrészét.⁷¹ Amadé fia István Szerdahelyből is elfoglalt 20 ekealjnyi földet.⁷²

A birtokügyek mellett a somogyi tizedek miatt is intézkednie kellett. Per támadt az apátság és a budai káptalan között a bordézszma miatt, Roland nádor és pozsonyi comes úgy rendelkezett, hogy bajvívással kell eldönteni az ügyet, de ezt a király nem engedélyezte. Így a felek peregyességre léptek. 1255. március 11-én Favus apát és a budai kanonokok úgy egyeztek meg, hogy a káptalan somogyi szőlőmunkásai minden mansio után két kepét adnak tizedként, a káptalan a saját pincéiből a törvényes és szokásos tizedeket adja, míg a káptalan birtokain élő szabadok az ország törvényes szoká-

66 PRT II. 119. o.

67 PRT II. 120–121. o. és 51. oklevél

68 PRTII. 151. o. és 61. oklevél

69 PRT II. 151. o

70 PRT II. 148–149. o.

71 PRT II. 151. o. és 57, 60 oklevél

72 PRT II. 153. o. és 60. oklevél

sa szerint szolgáltatták be a tizedeket. Az egyezséget valószínűleg be is tartották, mert a későbbiekben nem tudunk újabb perről köztük.⁷³ A somogyi tized miatt az apátság perben állt a csurgói johannitákkal, a fehérvári káptalannal és a veszprémi püspökkel is. IV. Orbán pápa próbált intézkedni az ügyekben. 1261. október 5-én három megbízást adott; kettőben a győri éneklőkanonokot bízta meg, hogy egyrészt a csurgó johanniták és a pannonhalmi apátság, másrészt a fehérvári káptalan és a pannonhalmi apátság között a tizedek, és egyéb dolgok miatt intézkedjen, illetve a harmadikban a váci püspöknek és az esztergomi Szent Tamás káptalan prépostjának adott megbízást a veszprémi püspök és a pannonhalmi apátság közti per rendezésére.⁷⁴ Az intézkedések eredményéről nincs adatunk. Mindezek mellett eljárta Urunkag (Vrukang) ügyében is, melyet elődje, Salamon apát (1243–1252) vett 1244-ben 95 ezüst márkáért, de nem foglalták írásba a vételt. Favus 1254-ben írást szerzett, hogy Urunkag birtok felét minden tartozékával; erdővel, szigettel és halászó hellyel együtt 10 évvel ezelőtt Salamon apát megvette, s a mondott összeget megfizette.⁷⁵

Az apátság birtokai közül Szigligettel szeretnék még egy kicsit részletesebben foglalkozni, hiszen számos érdekes kérdést vet fel. A tatár pusztítás után IV. Béla arról rendelkezett, hogy alkalmas helyeken erősségeket és várakat kell építeni. Intézkedésének hatására számos várat emeltek az ország minden részén. A Balaton-felvidéken 1242 és 1248 között épült meg Tátika vára, 1255-ben Csobánc, Hegyesd és Rezi a 13. század második felében, Tihanyt pedig 1267-ben nevezték először várnak. Ebbe a sorba illeszkedik Szigliget vára is.⁷⁶

IV. Béla 1260-ban oklevelet adott ki az apátságnak, melyben „a Balaton egy szigetét”, mely korábban a zalai várispánsághoz tartozott, majd Ogyz bán tulajdonába került, ezután Kalian zalai ispánhoz, akinek örökös nélküli halálát követően István herceg kapott meg,⁷⁷ István herceg pedig az apátságnak adja a szigetet minden haszonélvezeteivel, tudniillik falvakkal, erdőkkel, szőlőkkel, rétekkel, kaszálókkel és halászó hellyekkel, hogy várat építsenek rajta.⁷⁸ Az adományról István Stájerország (Stirie) hercegeként szintén állított ki oklevelet az apátságnak.⁷⁹ Favus a korabeli viszonyokhoz képest meglehetősen gyorsan,⁸⁰ két év alatt felépíttette a várat. A király olyan „jó és hasznos” erősségnek tartotta, hogy 1262-ben visszavette a rendtől, és helyette a Zala

73 PRT II. 94. o és 23. oklevél

74 PRT II. 44, 45 és 46 oklevél

75 PRT II. 44. o. és 22. oklevél

76 VERESS D. Csaba: *Várak a Balaton körül*. Zrínyi Kiadó Budapest 1996.(a továbbiakban VERESS 1996.) 34–40. o.

77 Gere László szerint a 13. században Atyuszok birtokolták a területet, 1233-tól Kaloján kezére kerül, aki IV. Béla unokatestvére volt, és 1252-től 1259-ben bekövetkezett haláláig zalavári ispán. Ezt követően István herceg kezébe került (GERE László: *Szigliget az őskortól napjainkig* Szigliget „Váralapítvány” [Szigliget] 2003. (a továbbiakban GERE 2003) 5. o.)

78 PTT II. 54. oklevél

79 PRT II. 40. oklevél

80 Kozák Károly szerint a vár gyors felépülése is azzal magyarázható, hogy nem csak a szigligeti, kőfejtéshez és mészfűtéshez értő jobbágyság dolgozott a vár építésén, hanem rajtuk kívül más bencés birtokokon élő jobbágyság is, továbbá a rend a monostoraiban foglalkoztatott kőfaragók, kézművesek egy részének munkáját is igénybe vehette. (KOZÁK Károly: *A szigligeti vár*. A Veszprém megyei tanács Idegenforgalmi Hivatalának kiadványa 1960. (a továbbiakban KOZÁK 1960.) 29–30. o.) Mészáros Orsolya is egyetért ezzel, szerinte az építkezésben részt vevő elemek a tartozékok szolgálatonépeiből, illetve a Hegy-

megyei Bak, a Nyitra megyei Debréte és a Somogy megyei Alma birtokot adta cserébe.⁸¹ Ettől kezdve 1408-ig Szigliget az egyetlen jelentősebb királyi vár a Balaton vidékén,⁸² sőt a Dunántúl ezen részén (Vas, Zala és Veszprém megyékben) jóformán ez az egyetlen királyi vár.⁸³

Az említett oklevelek azonban nem határozták meg pontosan, hogy a szigligeti hegyek közül melyiken épült fel a vár; a Várhegyen, vagy Külsőhegy csoporthoz tartozó Királyné szoknyáján. Ugyanis mindkét helyen van vár, sőt úgy tűnik, hogy a három szigligeti hegyen több azonos nevű falu is létezett egykor. Gere László kísérletet tett a szigligeti birtokviszonyok tanulmányozása révén behatárolni a területet. Szigliget első írásos említésével az almádi monostor 1121-ből fennmaradt alapítólevelében találkozunk, ahol Atyusz, és testvére Miksa a Szűz Mária tiszteletére szentelt nemzetségi monostoruknak adományozták Szigliget fele részét, az ott élő mészégetőkkel és kőfejtőkkel együtt.

Azonban Szigligetet nem említik többé az almádi monostor birtokaként. Az 1121-ben említett „Szigliget” az Atyusz nemzetségé, a másik terület „sziget” a század elejétől 1233-ig IV. Atyusznak, az előbb említett oklevélben szereplő Miska dedunokájának magánbirtoka volt, amit talán a birtokok felülvizsgálata során vett vissza a király. Ebből az látszik, hogy a területet az Atyusz nemzetség birtokolta, de IV. Béla királynak egy 1258-as oklevele arról számol be, hogy a Pók nembeli Móricnak is volt Szigligeten birtoka, ami Ventei Bálint özvegye révén került a tulajdonába, ugyanis az asszonynak nem lévén saját fia adoptálta Móricot, és királyi engedéllyel ráhagyta a földet. Az özvegy első férje minden bizonnyal Atyusz nembeli István lehetett, aki valamikor az 1250-es években halhatott meg. Amennyiben az Atyusz nemzetségnek sikerült visszaszereznie az almádi monostortól az 1121-ben adományozott fél birtokot, akkor a két Szigliget azonos, hiszen akkor a terület birtokosztály révén László őseié lett, s így módjában állt felelőségére hagyni a birtokrészt.⁸⁴ Mészáros Orsolya még egy említést talált, ami egyértelműen bizonyítja, hogy Pók nembeli Móric tudatosan törekedett arra, hogy birtokai legyenek a térségben. Egy 1259-es oklevél beszámol róla, hogy IV. Béla Balog Miklós asztalnokmestert bízta meg Zala megyében az udvarnokok jogtalanul elfoglalt földjeinek visszavételével. A tapolcai udvarnokok beperelték a kiküldött bíró előtt Pók nembeli Móricot, egy bizonyos Zegligeth föld és liget miatt. A birtokper hosszan, jóformán a tatárjárás óta zajlott. Balog Miklós végül az udvarnokoknak ítélte a földet, ami lakatlan volt, így hospesek települtek rá. Évekkel később Móric pert indított régi jogaira hivatkozva. A király, valamint István stájer herceg vizsgálata alapján meg is kapta a földet és a ligetet régi határai alatt. A terület határos volt a korábban az özvegytől szerzett

magason lakókból tevődhetek össze. Szigligeten valószínűleg már folyt kőitermelés, erre mutat Atyusz 1121-es oklevele, melynek tanúsága szerint az almádi monostornak adta Zeglegeth prédiom felét, a rajta élő népeket pedig kötelezte, hogy részt vegyenek a monostor építésében. Az itteni népek tehát értettek a kőfejtéshez és a kőfaragáshoz, s ha 1260-ban már nem is éltek itt, kőfejtésre alkalmas hegyek, vagy bányák lehettek itt. MÉSZÁROS Orsolya: *Szigliget várának története*. In.: *Fons XII*. (2005) 3. szám (a továbbiakban MÉSZÁROS 2005) 314–315. o.

81 PRT II. 39. oklevél

82 VERESS 1996, 38. o.

83 MÉSZÁROS 2005, 303. o.

84 GERE 2003, 6–7. o.

területtel, de már a tatárjárás előtt lehetett itt a Pókoknak valami birtoka, amire az udvarnokok földjének megszerzésénél hivatkozott.⁸⁵

A szigligeti birtokviszonyok tanulmányozása révén nem sikerült pontosan behatárolni, hol építkezett Favus. Mivel azonban IV. Béla olyan területet adományozott, amely vár építésére alkalmas, a földrajzi viszonyok vizsgálata során a két vár nagyságából kiindulva a Várhegy csúcsán álló jobban megfelel a király elvárásainak. Ezt támasztották alá az 1965–66-ban a Várhegyen, a felsővárban folytatott korlátozott méretű régészeti ásatások Árpád-kori leletei is.⁸⁶ Ezt a feltárást Kozák Károly végezte, s ez alapján szerinte a jelenlegi vár építéstörténetét négy nagy korszakra osztható: az első 1260–62 között zajlott, és ekkor épült fel a két torony közé fogott épület és az ehhez kapcsolódó kápolna, ezt bővítették a 14. század elején a Móriczhidaiak, majd a 15. század második felében az Ujlakiak, a harmadik nagyszabású építkezés Martonfalvy Imre nevéhez fűződik. Az utolsó jelentős építkezés pedig 1638-ban fejeződött be.⁸⁷ Szerinte tehát, a felsővár két építési periódusban nyerte el mostani formáját; az első szakaszban csak a végén két toronnyal megerősített „palota” épült fel, valamint ezzel egyidőben, vagy csak kicsivel később a „kápolna”. Ez méreteivel beleillik a 13. századi kis alapterületű várak sorába. A második szakaszban, valamikor a 14. század közepén, amikor végleg a Pók nembeliek mórchidai ágához került, jelentősen bővítették. Ekkor építették a kápolna köré a várfalat, melyet északi irányban nagymértékben meghosszabbítottak, közepén toronnyal, valamint északnyugati végén kaputoronnyal erősítve belsőtornyos várrá alakították. A vár udvarán levő vízgűjtőt is ekkor, vagy valamivel később építették.⁸⁸ Gere László az újabb kutatások fényében úgy gondolja, hogy az egész felsővár a 13. században épült, vagyis valószínűleg Favus apát építtette. Ezek alapján megállapítható a szigligeti vár alapterülete: 75×20 méter, ami szokatlanul nagynak számít a 13. század váraihoz képest, amelyek általános jellemzője a kis alapterület. A környékbeli várak a 15–16. századi teljes kiépülésüket követően sem lettek ennél sokkal nagyobbak.⁸⁹

Felmerülhet a kérdés, hogy IV. Béla miért egy bencés apátra bízta a vár építését. Kozák Károly úgy véli, IV. Béla a bencések kérésére adományozta nekik a birtokot, jól lehet Szigliget közelében csak Hegymagas-Apátin volt egy kisebb birtok, sőt a környező mocsaras területek nem is voltak művelhetőek. A várat azért építették, hogy – Pannónhalmához hasonlóan – itt is sikeresen vehessék fel a harcot támadás esetén, és a környékbeli lakosság számára legyen hova menekülni. Ezen kívül hangsúlyos volt a Dunántúlon szétszórta fekvő pannónhalmi, tihanyi, zalavári, somogyvári és almádi bencés apátságok nagy kiterjedésű birtokai közti kapcsolat szempontjából is.⁹⁰ A vár megléte biztosította a fontos útvonalat és a balatoni átkelőhelyet, Révhelyt Somogyvár irányában.⁹¹ Mészáros Orsolya is vizsgálta a vár refugium szerepét, szerinte ezt a vár

85 MÉSZÁROS 2005.

86 GERE 2003, 6–7. o.

87 KOZÁK Károly: *Szigliget*. In: GERŐ László (főszerk.): *Várépítézetünk* Műszaki Kiadó, Budapest 1975. (a továbbiakban KOZÁK 1975.) 276. o.

88 KOZÁK Károly: *A szigligeti vár 1965–66. évi feltárása*. In: *Magyar Műemlékvédelem*. Budapest, 1967–68. 239–240. o.

89 GERE 2003, 11–14. o.

90 KOZÁK 1960, 29–30. o.

91 KOZÁK 1975, 271. o.

földrajzi helyzete indokolná, hisz a Tapolcai-medencében vizenyős, mocsaras területet találunk, melyekből tényleg szigetként emelkedtek ki a szigligeti hegyek, tehát nehezen megközelíthetőek, bár szerinte kétséges, hogy egy ilyen rövid idő alatt felépített vár képes-e nagy tömegeket befogadni. Lábjegyzetben megjegyzi, hogy feltételezhető, hogy Kozák Károly elmélete túlhaladott, de ez csak a felsővár kutatási eredményeinek vizsgálatakor válik egyértelművé.⁹² Mint a fentiekből kitűnik, Szigliget jóval nagyobb volt, mint Kozák Károly feltételezte, tehát alkalmas lehetett nagyobb tömegek befogadására. A refugium szerepet IV. Béla is hangsúlyozta az oklevélben, illetve nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a tatár fenyegetés reális veszély, hisz 1259-ben a keleti határok felől tatár mozgolódásról érkeztek hírek. A tatár seregek meghódították a nyugati orosz fejedelemségeket, majd a lengyel területek ellen fordultak, és Krakkó területét kegyetlenül feldúlták. Bár a magyar követek hírül hozták, hogy a tatároknak nem áll szándékában Magyarország ellen vonulni, IV. Béla mégsem hagyhatta figyelmen kívül a fenyegetést.⁹³ Szigliget, mint helyszín szerintem azért érdekes, mert az apátságnak voltak földjei a Balaton körül, de Szigliget közelében csak Hegymagason és Kapolcson, míg a déli parton jelentős területekkel rendelkezett, emiatt talán logikusabb lett volna itt várat építeni a birtokok védelmében. Az, hogy Favus apát épített várat az önmagában nem feltétlenül meglepő, hiszen ne felejtjük el, hogy Pannonhalma sikeresen állt ellen a tatár támadásnak,⁹⁴ illetve más egyházi személyek is részt vettek a várépítésben. A környéken például Tátika várának építését, amit Tátika nembeli Tádé kezdett el, Zlaudus veszprémi püspök fejezte be, halála után pedig a veszprémi püspökségre szállt. A püspökség tartotta fenn és látta el megfelelő véderővel 1342-ig.⁹⁵

Az apátság ráadásul megfelelő anyagi eszközökkel rendelkezett, amit a király külön ki is hangsúlyozott az oklevélben. Mészáros Orsolya hasonló megállapításra jutott, mikor azt vizsgálta, hogy miért nem az itt birtokokkal rendelkező magánosokat, a Pók nembelieket, vagy az Atyuszokat bízta meg a király a várépítéssel. Hiszen ők is rendelkezhetek a megfelelő anyagi forrásokkal; Hegyes várát például valószínűleg az Atyusz nemzetség építtette, Pók nembeli Móric pedig 1241–1251 között Mórighidán építtetett nemzetségi monostort. Szerinte a két nemzetség közül az utóbbi lett volna esélyesebb, mert az Atyusz nemzetség már ekkor hanyatlóban volt. Ugyanakkor a király talán nem tartotta elég nagyknak és hatalmasnak Mórict, hogy az építés költségeit elő tudja teremteni, szemben a pannonthalmi apáttal, akinek gazdagságát az adománylevélben is hangsúlyozta. A vár később Pók nembeli Mórícé lett, és a szerző szerint nem kizárt, hogy a király eredetileg is neki szánta Szigligetet.⁹⁶

92 Mészáros 2005, 313. o.

93 Kristó Gyula: *Az Aranybullák százada*. Kossuth Kiadó, Budapest 1998, 113. o.

94 Csóka J. Lajos szerint Uros apát erősítette az apátságot a 13. század első évtizedeiben. A monostort falak vették körül, azokat bástyák védték, illetve észak és kelet felől tornyok. A bazilika északi mellékhajója fölött épített „gyilkofolyosó” keskeny lőrésai ma is láthatók. A külső várfalon belül volt egy másik fal, mely a várudvart alsó és felső részre bontja. Az alsó udvarban a műhelyek, a gazdasági épületek és a raktárak helyezkedtek el, a belsőben állhatott az apát háza, a vendégek fogadója, az ispotály, a konyha, a sütőde és a fürdő. (Csóka 1970, 391–392. o.) Ezzel szemben Sörös Pongrácz úgy gondolta, hogy Favus apát nevéhez fűződhetett a szigligeti vár felépítése mellett az apátság erősítése is (PRT II. 205), de véleményem szerint is inkább Uros végeztette el a munkálatokat a tatárjárás miatt.

95 Veress 1996, 35. o.

96 Mészáros 2005 313–314. o.

Véleményem szerint a vár sorsában szerepet játszhatott IV. Béla és István herceg viszálja is. Nem tudjuk, mi vezetett a király és idősebb fia kapcsolatának megromlásához. IV. Béla ugyan 1245-ben megkoronázta és egész Szlavónia hercegévé tette elsőszülöttjét, de tényleges hatalomhoz csak 1257-ben jutott, amikor Erdély élére került, amit 1258-ig kormányzott, amikor apja az 1254-ben megszerzett stájer területek élére állította. IV. Béla viszont vereséget szenvedett a lázongó stájereket támogató II. Ottokár cseh királlyal szemben, s így kénytelen volt lemondani ezekről a területeiről. István 1260 közepén visszakapta Erdélyt, ami összefüggésbe hozható a tatár támadással, de ugyanakkor öccse, Béla herceg megkapta Szlavóniát és a vele együtt kormányzott Horvátországot is, ami korábban számos esetben a trónörökös területe volt. Istvánt hívei figyelmeztethették erre. A nézeteltérés oka lehetett a IV. Béla hadvezetési hibája miatt elveszett stájerországi terület is. Bár nem kizárható, hogy a király a tatár fenyegetés hatására küldte fiát, Istvánt az erdélyi területek élére, hisz gyakorlott hadvezér volt.⁹⁷

Érdekes, hogy azt a területet, ahol a vár épült, 1259-ben István herceg megkapta apjától, de egy évvel később Favusé lett. IV. Béla oklevelében István herceget nevezi meg adományozóként, de a birtok átadásáról István is állított ki oklevelet, akkor még stájer herceggént, illetve még ebben az évben adományozta az apátságnak a porvai Szent Imre kápolnát,⁹⁸ talán a támogatás megnyerése végett. A sors ironiája, hogy a vár későbbi ura Pók nembeli Móric lett, akinek István, szintén stájer herceggént, illetve ekkor még környékbeli birtokosként tartott vizsgálata alapján odaitélte a volt udvarnoki földet, amiről már fentebb szó esett. Elképzelhető, hogy mindez kapcsolatban volt az-
al, hogy a király és fia között 1262-ben fegyveres konfliktus tört ki, és IV. Béla olyan emberére akarta bízni a várat, aki jártas a hadi dolgokban. Pók nembeli Móric a muhi csatában megmentette az életét az őt leszúrni készülő tatártól, ettől fogva a király kedvelt embere lett, megkapta például a füleki uradalmat, a várral együtt. Bár lehet, hogy Favus is részt vett a tatárok elleni harcban, felépített egy, sőt talán két várat is, de Móric rendelkezett birtokokkal a környéken, míg az apátságnak csak Hegymagason és Kapolcson voltak birtokai, és az apát elsődleges feladata a monostor irányítása volt, és Favus jobbra ott is tartózkodott. Mészáros Orsolya szerint a vár politikai-hatalmi szerepe miatt volt fontos Béla királynak, ezért vette vissza.⁹⁹

Bármilyen volt is az oka, István herceg neheztelt az apátságra. IV. László 1273. június 28-ai oklevelében azt írta, hogy számtalan rosszakarónak hamis vádaskodása miatt István király egy ideig nem volt barátja az apátságnak, elvette Derbétét és más birtokokat is.¹⁰⁰ Bak falut, amit a monostor IV. Bélától kapott a szigligeti várért cserébe, valószínűleg szintén V. István foglalta el, nem is került már vissza az apátság birtokába.¹⁰¹

A vár felépítésének költségeiről nincsenek adataink, mint ahogy arról sem, hogy Szigliget birtok mekkora értéket képviselt, és mekkora volt a kiterjedése. Mészáros Orsolya szerint a cserébe adott három birtok értékével lehetett egyenértékű. Bak föld (Bok) a

97 ZSOLDOS Attila: Családi ügy IV. Béla és István ifjabb király viszálja az 1260-as években Budapest 2007, 13–17. o.

98 PRT II. 40. és 41. oklevél

99 MÉSZÁROS 2002, 303, 312. o.

100 PRT II. 149. o.

101 PRT II. 158. o.

mai Bak falu, Zalaegerszegtől délre található. Derbete korábban a nyitrai várhoz tartozott, a határjárás alapján a Trebete (Trebaticae) településsel azonos.¹⁰² A harmadik terület egy Alma nevű birtok, amit talán Alma-mellékkel lehet azonosítani, Nyirakol és Füzvölgy között terült el, később nem kerül elő forrásokban, valószínűleg az apátság Szentlászló nevű birtokához csatolták, mint tartozékot.¹⁰³ Véleményem szerint a cserébe kapott három birtok nem fedezte az építés költségeit, hisz Alma és Bak nem voltak nagy földek, az utóbbit V. István el is vette az apátságtól, Derbete határjárása alapján nagyobb területnek tűnik. A vár felépítéséhez tehát leginkább saját erejére kellett támaszkodnia az apátságnak. Mindez a pannonthalmi monostor gazdagságát mutatja.

Összességében Szigliget felépítése egyrészt Pannonthalma anyagi erejét, illetve hatalmi státuszát jeleníti meg, másrészt rámutat, hogy az apátság aktív szerepet vállalt a tatárok elleni védekezésben, valamint a lakosság védelmében, illetve talán IV. Béla és István hatalmi harcában is.

Jelentős különbség van Pannonthalma és más monostorok apátjai között, nem csak gazdagságával tűnt ki az apátságok közül, hanem jogi helyzetével is. Favus apát 1257-ben újra megerősítette a királlyal a monostor jogait és kiváltságait, és törvénykezési kiváltságait.¹⁰⁴ Egyházi jogi helyzete is eltérő volt, 1102 és 1189 között számos kiváltságot kapott a pápától.

Favus apátsága idején többször szerepelt a pápai bullákban a *nullo medio* formula, vagyis az apátság közvetlenül az Apostoli Szentszék alá tartozott.¹⁰⁵ Először IV. Ince pápa 1252. december 19-én kelt oklevelében találkozunk a formulával, ez volt az első alkalom, amikor a címzésben használták.¹⁰⁶ IV. Sándor három oklevelében is szerepelt: 1256. október 8-án kelt búcsúengedélyében,¹⁰⁷ illetve a két, 1256. október 10-én kelt bullájában, melyekben egyrészt fölhatalmazást adott a monostorban szükséges felmentésekre, másrészt megbízta Favus apátot a rendi reformokkal.¹⁰⁸

IV. Orbán pápa 1261. október 5-i keltezéssel három parancslevelet adott ki a fent említett somogyi tizedperek kapcsán. A *nullo medio* formulát ezen oklevelek elbeszélő részében találjuk.¹⁰⁹ Nem található meg a formula sem IV. Ince Bánca Istvánnal kapcsolatos 1254-es megbízásában,¹¹⁰ sem pedig IV. Orbán pápa 1264-es oklevelében, melyben Favust bízta meg a győri püspökség és a soproni esperesség ügyében hozott ítélet végrehajtásával.¹¹¹

A konventnek joga volt a szabad apátválasztására, ahogy azt Favus apát megerősítése kapcsán láthattuk, illetve ítélkezhetett szerzetesek felett, ahogy azt a rendbontók kiközösítésének ügyében tette. 1102. december 18-án kelt bullájában II. Pascal pápa meghagyta, hogy egyetlen püspöknek sem szabad az apátot vagy a szerzeteseket

102 PRT II/148–149. o.

103 PRT II. 172. o., illetve 53, 54. oklevél

104 PRT II. 29. oklevél

105 KISS 2006. 112. o.

106 KISS 2006. 87. o. és PRT II. 18. oklevél

107 PRT II 26. oklevél

108 PRT II. 27. és 28. oklevél

109 KISS 2006, 87. o.

110 WENZEL Gusztáv: *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* (továbbiakban WENZEL 2005) II/164. In.: *Magyarország középkori digitális okmánytára* Arcanum 2005

111 THEINER 258. o. CCCCLXXIV. oklevél

zsínatra hívnia, megjelenésre köteleznie,¹¹² az apátságnak tehát nem volt kötelező részt venni a zsinatokon, ez azonban nem azt jelentette, hogy nem voltak jelen. Péterffy Károly például az 1252-es esztergomi zsinat – ami egyébként kifejezetten a zalavári apátság ügyében gyűlt össze – résztvevői között szerepelteti Favus apátot, annak ellenére, hogy sajnos nem tudjuk, hogy mely monostorok vezetői voltak jelen.¹¹³ Az apát ottléte azért is kérdéses lenne, mert csak 1252. december 19-én erősítette meg a pápa a pannonthalmi apáti kinevezését. 1256-ban viszont már biztosan ott volt a nemzeti zsinaton, mert az apátok aláírásai közt az övé szerepelt az első helyen.¹¹⁴

Pannonthalma kiemelt szerepét mutatja, hogy az 1263. áprilisában tartott zsinaton az apátok közül csak Favus nyert bebocsátást arra a titkos tanácskozásra, amire Angelus pápai követ hívta össze a püspököket. Mivel a püspökök előzetesen kimondták, hogy a szűkebb körű tanácsban csak a nagyobb praelatusok vehetnek részt, kijelenthetjük, hogy a pannonthalmi apát már ekkor a nagyobb praelatusok közé tartozott.¹¹⁵

IV. Orbán pápa azzal a megbízással küldte Magyarországra káplánját, hogy tárgyalja meg a magyar főpapokkal egy esetleges Bizánc elleni fellépés lehetőségét, és a tatár kérdést. Az országos zsinatra Budán került sor, jelen volt Amádé győri, Lampert egri, Fülöp váci, Pál veszprémi, Vince nyitrai püspök, valamint a pannonthalmi, a pécsváradi, a szekszárdi és a somogyvári apát, egyéb apátok, prépostok, főesperesek és plébániaegyházi papok is. A pécsi, a szerémi, az erdélyi püspököt és a kalocsai érseket prokuratorok képviselték. A gyűlésen a fő témák mellett Fülöp esztergomi érsek¹¹⁶ és Jób pécsi püspök¹¹⁷ viszályát¹¹⁸ is rendezték.¹¹⁹

Ezekből is látszik, hogy a pannonthalmi apátság vezetőjét a 13. században a szorosan vett főpapi kar tagjai közé számították. Ez már korábban is így volt, hiszen Uros apátot meghívták a IV. Lateráni Zsinatra, amit ugyan egyéni érdemeinek és nagyságának is betudhatnánk, de Salamon apát is meghívást kapott a Lyoni Zsinatra, így ez valószínűleg inkább a monostor kiemelt szerepére utal.

IV. Sándor pápa 1256. október 8-án búcsúengedélyt adott az apátságnak. Mindazoknak, akik kellő bűnbánat és gyónás után a szentmártoni templomot Szent Márton napján, vagy a templom avatásának ünnepén, vagy ezek nyolcadán meglátogatták, egy évi és negyvennapos búcsút engedélyezett. Ez az engedély a hívek buzgóságának fenntartá-

112 KISS 2006, 69. o.

113 KISS 2006, 72–73. o.

114 PRT II. 45. o., illetve *Névtár XXXVIII. o.*

115 PRT II. 45. és 75–76. o., illetve *Névtár XXXVIII. o.*

116 Tűrje nembeli Szentgróti Fülöp, 1262. január 11. és 1272. december 18. között esztergomi érsek

117 Zách nembeli Jób 1252 és 1280 közt volt pécsi püspök. Világiás felfogású főpap, összetűzésbe került a káptalannal, a pozsegi préposttal és az esztergomi érsekkel is. Életmódja miatt a pápa vizsgálatot rendelt el ellene. Részt vett kora politikai harcaiban. 1278-ban királyi kancellár és baranyai megyésispán lett. (SÜMEGI József (szerk.): *A Pécsi Egyházmegye ezer éve*. Pécs, 2008, 36. o.)

118 Az érsek pallium viselési jogát hangoztatja a pécsi püspökkel szemben, azonban a távollévő püspökök megbízottai ezen nem vettek részt, és a pécsi püspök, Jób követi felháborodtak ezen, mert szerintük a pécsi püspöknek, ha nem is érsek, de érseki joga és palliuma van. Fülöp azonnal tiltakozott azon jogtalanság ellen, amellyel suffraganeusa hosszabb ideje sérti őt és az esztergomi egyházat, amely neki ura és mestere. (BEKE Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szent István Társulat, Budapest, 2003, (a továbbiakban BEKE 2003), 119. o.)

119 KISS 2006, 73. o. A szerző Pál pannonthalmi apátot írt, de 1265-ig még biztosan Favus állt a pannonthalmi apátság élén.

sát szolgálhatta, hiszen az apátság 1247. január 8-án IV. Ince pápától már kapott búcsú-engedélyt Szent Márton napjára és a szentelés ünnepére, amit 1251. július 27-én kiadott bullájával a pápa további biztosítékokkal látott el. Sándor pápa engedélye jelentősen bővítette az eddigi búcsút, hisz a negyven nap helyett egy év negyven napot engedélyezett, és a két ünnepnap nyolcadára terjesztette ki a terminust.¹²⁰ Mindez valószínűleg jelentős bevételi forrást jelenthetett az apátság számára.

Favus apát sokoldalúságát mutatja, hogy a reformok, a birtokügyek rendezése és Szigliget felépítése mellett még maradt ideje, hogy különféle királyi és pápai megbízásokban eljárjon. Azt gondolnánk, hogy a szerzetesi közösségek a helyhez kötöttség (stabilitas loci) miatt egész életüket a monostor falai között éltek le, ahogy a Regula megköveteli. A 13. században részint a meginduló hiteleshelyi tevékenység, részint a királyi és a pápai megbízások miatt ez korántsem volt így.

Az első pápai megbízását még elődjétől örökölte, ugyanis IV. Ince 1252. november 13-án Salamon apátot bízta meg, hogy a praenestei püspökké és bíborossá választott Báncsa nembeli István¹²¹ ügyében eljárjon. A pápa Magyarország első bíborosa számára élethosszig biztosította az esztergomi érsekség 13 tizedkörzetéből, a csallóközi, másképpen a kisebb pozsonyi köz jövedelmét. A pápa a pannonthalmi és a pilisi ciszterci apátot bízta meg, hogy a rendeletnek érvényt szerezzen, de Salamon halála miatt ez már Favusra maradt.¹²²

Báncsa István röviddel Rómába érkezése után kieszközölte IV. Ince pápánál, hogy hagyja üresedésben az esztergomi érseki széket, és adja neki adminisztrátorságát – „in spiritualibus et temporalibus”- jövedelmeivel együtt. 1253 elején a kúriában tartózkodott és bekapcsolódott annak munkájába, azonban néhány hónapos távollét után véglegesen vissza akart térni Esztergomba. Döntésének háttere ismeretlen, saját maga az éghajlati okokat és közelebbről nem részletezett nehézségeket említett, amelyek talán anyagi természetűek is lehettek. Formailag ugyanis püspöksége előkelő helyet biztosított számára a kollégiumban, de a megfelelő tekintély kivívásához költséges kíséretet kellett maga köré szerveznie. Báncsa István sem családi vagyonra és összeköttetésekre, sem pedig a magyar uralkodó támogatására nem számíthatott, a köztük lévő ellentétek miatt. Az anyagi okokat valószínűsíti Salamon, illetve Favus 1252. november 13-ai megbízása is. A bíborosnak 1253 júniusában sikerült elérnie a pápánál, hogy visszatérhessen Esztergomba. IV. Ince tisztában volt a visszatérés várható nehézségeivel, ezért november elejéig fenntartotta számára a praenestei püspökséget. 1253-ban

120 PRT II. 82–83. o., illetve *Névtár* XXXVIII. o.

121 Néhányan Vancsainak írják, valószínűleg Fejér György rossz átírata miatt, ugyanis Wanchaként olvasta azt, ami eredetileg Bancha alakban szerepelt. Karácsonyi szerint Báncsa, amit az is alátámaszt, hogy az ősi birtokot is így nevezik. 1205 körül született, 1238-ban IV. Béla kancellárja és báncsi prépost, 1240-ben titeli prépostként szerepel, 1241-ben már Vác püspöke. 1242. májusától töltötte be az esztergomi érseki széket, 1251-ben vagy 1252-ben IV. Ince pápa első magyarországi főpapként praenestei püspökké és bíborossá nevezte ki. Báncsa István kinevezésének időpontja ismeretlen, csak azt tudjuk, hogy 1252. késő őszén érkezett Rómába, és bíborosi kinevezése kapcsán lemondott az esztergomi érseki székről. Ezek után az esztergomi káptalan a király jelöltjét, Benedek kalocsai érseket választotta meg esztergomi érsekké. A választáson maga István is részt vett, és utódját pápai felhatalmazása szerint meg is erősítette. Részletesebben lásd ALMÁSI Tibor – KOSZTA László: *Báncsa István bíboros*. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Acta Historia*. Különszám Szeged, 1991. (a továbbiakban ALMÁSI – KOSZTA 1991) és BEKE 2003

122 PRT II. 44. o.

tehát visszatért magyar földre, mint „legatus de latere”, de senki nem ismerte el. A király határozottan kitartott Benedek megválasztása mellett, különösen azért, mert a „legatus de latere” kinevezése által érseki hatalmat meghaladó lehetőséggel rendelkezett volna az egyházi joghatóság terén. IV Béla 1253 őszén újabb levélben kérte a pápát Benedek megerősítésére. Istvánnak tehát be kellett látnia, hogy nincs lehetősége az esztergomi érsekség visszaszerzésére, s így vissza kell térnie Rómába. IV. Ince IV. Béla király egyre határozottabb kérésének engedve 1254 februárjában áthelyezte Esztergomba Benedek kalocsai érseket. Báncsa Istvánnal 1254 májusától újra, mint praenestei püspökkel találkozunk.¹²³

Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a pápa 1254. április 1-jén megbízta a pannonhalmi és a zirci apátot, hogy közöljék Benedek esztergomi érsekkel, hogy évente 300 finom és tiszta súlyú ezüst márkát köteles lefizetni Velencében Mindenszentek napján elődjének. A két apátnak kellett ellenőriznie, hogy a pénz rendben megérkezzen. A cél elérésének érdekében akár súlyos egyházi büntetésekkel is kényszeríthették az esztergomi érseket.¹²⁴

1256-ban IV. Sándor pápa Favust bízta meg a rend magyarországi reformjával, amit a korábbiakban már említettem. IV. Orbán pápa 1264-ben őt jelölte ki, hogy a győri püspökség és a soproni esperesség ügyében Báncsa István által hozott ítélet végrehajtására,¹²⁵ még ugyanebben az évben őt küldte a boszniai püspökség¹²⁶ kalocsai érsekség alá tartozásának vizsgálatára.¹²⁷ IV. Béla ugyanis Rómához fordult, hogy az eretnokség terjedése miatt a püspökséget a kalocsai érsekség joghatósága alá kívánja helyeztetni. IV. Ince pápa 1246. július 20-án többek közt Salamon pannonhalmi apátot bízta meg, hogy a kérdést tanulmányozza, és tapasztalatairól számoljon be a Szentszéknek.¹²⁸ 1247-ben a terület a kalocsai érsek joghatósága alá került. 1250-től azonban a tatárjárás miatt legyengült Magyarország nem tudta az egyre terjedő eretnokség ellen megvédeni. A püspökök a Kálmán hercegtől kapott Valkó megyei Diákóváron székelték, továbbra is fenntartva jogukat a püspökségre, mivel jogait a boszniai területen nem gyakorolhatták, hatalmuk fokozatosan szorult vissza a Bosznia mellett birtokolt dél-magyarországi területekre.¹²⁹ Talán azért esett a választás Favus és Salamon apátokra, mert mindketten Pécs vármegye területéről származtak, így rendelkeztek helyismerettel.

123 ALMÁSI – KOSZTA 1991, 13–14. o. ill. BEKE 2003, 106–111. o.

124 PRT II. 44. o.

125 WENZEL 2005, III/51.

126 A püspökséget a 11. században említik először forrásaink, ekkor a spalatói, és az antiuari érsekség vitatkozott rajta, hogy kinek a joghatósága alá tartozik. A tizenkettedik század második felében a boszniai püspök a raguzai érsek suffraganeusa. 1191-ben a spalatói, 1195-ben már a raguzai érseknek volt alávetve a terület. A 13. század elején a bogumilizmus kezdett egyre jobban elterjedni. 1221-ben még valószínűleg a raguzai érsek felügyelete alatt volt, de IX. Gergely pápa 1234-ben Johannes Wildeshausent (Teutonicus) domonkos szerzeteset nevezte ki a tartomány püspökének, kivette a raguzai püspökség joghatósága alól és közvetlenül Rómának vetette alá. Wildeshausen azonban már 1235-ben kérte felmentését, helyére Pósa magyar domonkos szerzetes került (1239–1269). (ROKAY Péter: *Boszniai püspökség*. In.: Kristó Gyula (Főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon*: 9–14. század Akadémiai. Kiadó, Budapest., 1994. (a továbbiakban ROKAY) 124. o.)

127 PRT II. 44. o., illetve *Névtár* XXXVIII–XXXIX. o.

128 PRT II. 42. o.

129 ROKAY 124–125. o.

Mindemellett királyi megbízásokat és hiteleshelyi feladatokat is láttak el az apátságban. Erdélyi László és Sörös Pongrácz véleménye szerint már a 13. század elején megkezdődött a hiteleshelyi oklevéladás Pannonhalmán. Az újabb kutatások viszont ezt későbbre datálják, szerintük a hiteleshelyi gyakorlat, más konventekhez hasonlóan, az oklevél adástól függetlenül alakult ki alkalmi felkérésekre, mint például az 1244-es oklevél esetében,¹³⁰ s csak később kapcsolódott össze az írásba foglalás igényével. Szovák Kornél nem tartja kizártnak, hogy az oklevélírás megindítása Favus apát kormányzati idejéhez köthető, mivel az első kiadványról szóló említés évszáma majdnem egybeesik a pécsváradi apát pannonhalmi apáttá történt megválasztásával.¹³¹ Szerintem is Favushoz köthető az oklevéladás kezdete, szerepét az is alátámaszthatja, hogy az ő idejéből hat oklevelet ismerünk, a 13. századból pedig ezen kívül még hatot.

Szovák Kornél egy 1253-as oklevelet tekint már kétségtől konventi oklevélnek, amivel a hántai káptalan chirographumában találkozunk. Hab comes özvegye Pázmánd (Paznan) földjét, melyet Vigmáni Andrásról és ennek fiától, Miklóstól kapott hozományként, illetve Pázmánd-Sokorón (Poznan Sukuro) lévő négy szőlőjét, szolgálkkal, szabadosokkal és szolgálókkal először lányára, Rózára hagyta. Róza asszony azonban halálos ágyán pannonhalmi szerzetesek jelenlétében visszaadta anyjának, aki a pannonhalmi apátságnak adományozta, azzal a feltétellel, hogy a haszonélvezeti jog holtáig az övé marad.¹³²

Szovák Kornél szerint ez esetben az összes kritériumnak megfelelő hiteleshelyi oklevelet bocsátott ki a pannonhalmi konvent, ami azonban az idők során elkallódott. A keletkezési ideje bizonytalan, de a későbbi eljárásokra is jellemző módon több szerzetest küldtek ki a végrendelet meghallgatására, akiknek jelentése alapján írhatták meg az említésből ismert oklevelet, amely az anyától kapott birtok visszaadásán túl más tényeket is tartalmazhatott.

A következő oklevél többszörös átiratban maradt ránk; Zsigmond király 1429. november 3-i oklevele őrizte meg számunkra IV. Béla 1254. június 4-én kiadott oklevelét, amiben a jelentés olvasható.¹³³ Dreska Gábor ezt a szöveget is szerepelteti oklevéltárában, de Szovák Kornél szerint az ügy kapcsán nem tudni biztosan, hogy ki foglalta írásba a jelentést, valószínűsíti, hogy a pannonhalmi konvent. Ez volt az első olyan eset, amikor peres ügyben a monostor kiküldöttje végzett közhitelű tanúskodást.¹³⁴ IV. Béla színe előtt megjelentek egyrésről Sopron város bírái, esküdtei és lakói, valamint Amádé győri püspök a másik részről, hogy a vulgárisan Ferthew-nek (Fertő), illetve

130 Az 1244-es peres ügy poroszlója a győri káptalan, valamint a pannonhalmi apát és konvent embere kíséretében jelent meg, hogy tanúskodjanak a peresztesek birtokainak a nádor ítélete szerinti eladásánál. Itt a hiteleshelyi tevékenység egyik alapvető formájával találkozunk. A pannonhalmi konvent emberei valószínűleg a nádor szóbeli vagy írásbeli megkeresésére közhitelű tanúként igazolta, hogy a szomszédok és a rokonok lemondanak elővételi jogukról. Szovák Kornél szerint az 1244-es oklevelet bizonynyal nem a konvent állította ki

131 SZOVÁK Kornél: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenységének kezdetei (1244–1387)*. In: TAKÁCS Imre (Szerk.): *Mons Sacer 996–1996*. Pannonhalma 1996. (a továbbiakban SZOVÁK 1996) 429. o.

132 PRT II. 118. o. és 19. oklevél

133 DRESKA Gábor: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára Monumenta credibilia conventus de monte Pannoniae* (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai) Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2007. (a továbbiakban DRESKA 2007) 22. o.

134 SZOVÁK Kornél: *Kormányzat és hiteleshely*. In.: CSUKOVITS Enikő (szerk.): *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Magyar Országos Levéltár Budapest, 1998. (a továbbiakban SZOVÁK 1998.) 229. o.

Rakusnak is mondott kikötőről, illetve ennek vámjáról döntsének. A Sopron és Rákos közötti határok megjárásához a pannonhalmi apát és konventje bizonyossága mellett Ols nembeli Herbaldot küldték ki.¹³⁵ A kikötő vámját a győri főpapnak ítélték.¹³⁶

Az oklevélben nem maradt fenn a parancslevél átirata, de a határjárás igen.¹³⁷ A corroboratio hiányában nem következtethetünk külső, formai sajátosságokra, a datatio hiánya miatt nem tudjuk az oklevél időrendi besorolását, csak annyit, hogy 1254. július

4-e előtt keletkezett. Az első teljes szövegében fennmaradt pannonhalmi hiteleshelyi kiadvány 1257-ből származik. A pannonhalmi konvent arról számol be, hogy előttük személyesen megjelent egyrésről Merse comes fia, Fábián, másik részről pedig a győri káptalan nevében Othmarus magister. Fábián bevallást tett arról, hogy szökött szolgáját Batscha (Bácsa) faluban találta meg, s ezért az országbíró előtt perbe fogta a faluból származó Mártont, és annak rokonait. A felek azonban egyezsége jutottak; a győri káptalan Besenyő fia Donért Márton és rokonai után négy márkát fizet Fábiánnak, olyan feltétek mellett, hogy ha bárki pert akarna indítani vagy a szóban forgó Don szabadságát kétségbe vonná, akkor Fábián köteles őt megvédeni. Fábián ezt ki is jelenti a konvent előtt.¹³⁸

Az oklevél szövegét egy hártýára írták, és az ábécé első három betűjével chirographálták, a felső részt a konvent hiteleshelyi levéltárában helyezték el, a másikat a corroboratio szerint a győri káptalannak engedték át. Az oklevél privilégiális formában íródott, erre mutat a többes szám első személyű személyes névmással bevezetett intitultatio (Nos, conventus sancti Martini de Sacro Monte Pannonie),¹³⁹ amit salutatioval kombinált általános inscriptio követ (omnibus Christi fidelibus salutem in Domino salvatore), majd a protocollumot promulgatio kapcsolja a narratiohoz (noverit iniversitas, quod). A szavatossági záradék után a pecsételésre vonatkozó hallgatag corroboratio és az annus gratiaevel megadott keltezés zárja. A corroboratióból kiderül, hogy a kiadványt a győri káptalan számára Fábián kérése szerint állították ki. Mint láthatjuk, az oklevelet szabályos hiteleshelyi formában adták ki, ami azt mutatja, hogy a konvent oklevélkiadásért felelős tagjai ismerték az oklevéladás sajátosságait. Szovák Kornél szerint ezt oklevélnyerőként sajátították el.

1258. május 27-én a konvent újabb oklevelet bocsátott ki. Királyi parancsra külső munka elvégzésére konventi tagot küldött ki a monostortól nyolc kilométerre levő Tarján faluba, ugyanis perpatvar támadt a bakonybéli apát ott lakó népei, valamint az ispáni és várnépek között. A küldött visszatérve a monostorba arról számolt be, hogy a felek a békeesség okán a per tárgyát képező földön úgy osztoztak meg, hogy a várnépek

135 DRESKA 2007, 22. o.

136 SZOVÁK 1998. 229. o.

137 „primo inciperet a parte meridionali circa possessionem Pagya vocatam udwor- nicorum regalium in cacumine eiusdam per quatuor metaset descenderet in quedam puteum ramos siliceos continentem, a parte vero orientis in lacum Ferthew, abhinc tenderet versus occidentem per duas metas vie civitatis, ubi sunt arbores pirea metis connexe, inde transiret per eundem montem et descenderet bper lapiendum Pontem Sasaag et iret usque ad metas Peresnye, adhinc regrederetur versus orientem metas Macha vel Maduscad viam magnam civitas, que descendit in possessionem Megyes ibique terminatur. ” (DRESKA 2007, 22.. o.)

138 DRESKA 2007, 22–23. o.

139 SZOVÁK 1996, 439. ill. DRESKA 2007, 23. o.

átengedtek az apátnak száz hold földet, amiből 30 holdnyi trágyázott volt, míg a tarjáni halastó, legelő, kaszáló közös birtokban maradt.¹⁴⁰

A királyi parancs és a külső munka miatt formailag relatiót várnánk, de a megpecsételés és a diplomatikai szerkezet ismét privilégialis formára vall. A hártytát a konvent hártyszalagon függő pecsétjével látták el, melyet ezúttal a corroboratio is megemlíti. Az oklevél szerkezete eltér az előzőétől, mert általános inscriptióval kezdődik (Universis Christi fidelibus), ezt követi az intitlatio (conventus ecclesie Sancti Martini de Sacro Monte Pannonie), melyhez salutatio (salutem in vero salutari) kapcsolódik. A promulgatio helyett időhatározói kötőszó köti a narratiót, a középső rész elmondja a királyi parancsot és a hiteles tanú kiküldését (testimonium), de a küldött nevével adós marad. A dispositio tartalmazza az egyezés pontos részleteit, illetve az elkülönített birtok határvizelését, amihez valószínűleg a határvizelés helyszínén készült feljegyzés szolgált alapul. A corroboratio a megerősítés módján túl megemlíti a felek oklevéladásra vonatkozó kérését, a datatio az annus Verbi incarnati megadása után a római naptár segítségével pontosan közli a dátumot. A szöveget végül az apát és három konventtag névsora zárja le.¹⁴¹

A következő hiteleshelyi okirat nem maradt fenn teljes szöveggel, csak kétszeres átiratban ismert, s az első átírás során valószínűleg meg is csonkult. Tartalmilag IV. Béla királyhoz intézett jelentés, ami 1263-ban keletkezett. Az oklevélben Favus apát egyes szám első személyben elmondja, hogy a király parancsa szerint személyesen ment ki a Pók nembeli Móric által alapított mórighidai premontrei monostor birtokaira.¹⁴²

A premontrei monostor Csorna filiája volt, első szerzetesei innen költöztek az apátságba, amit Pók nembeli Móric mester, Nyitra megye comese, a királyné udvarbírája, a későbbi tárnokmester alapított testvérével, Márkkal. Az egész Pók nemzetség számára már létrejött egy monostor Pókon, tehát feltételezhető, hogy ez csak a Mórighidai-ág számára létesült. Az adományokat 1251-ben foglalták írásba, az alapításra 1241 és 1251 között kerülhetett sor. Az apátságot bőségesen ellátták birtokokkal. „Mórighida földjén három, Pok földjén két ekealjnyi földet, Twl erdő középső részét” e három birtokot testvérével közösen adták, adott továbbá két malmot a Rábán és a híd vámját, a papai malom felét, a Thaplocha víz fölött, Theth falu földjét, Rabakez-ben egy Boywe nevű prédiomot, a Bard vízben halászati jogot, Kapi földet teljes egészében, a somogyi Chaba falu minden földjét. Ugyanitt és Barathiban több szőlőt, hasonlóképp hat szolgát és három harangozót. 1263-ban már mint tárnokmester kérte a királytól egyként a premontrei testvérekkel a Rába melletti premontrei monostor számára az 1251. évi adománylevél megerősítését, amely kérésnek a király eleget is tett.

Az apátság középkori történetéből még egy adat ismert, Móric 1265-ben a Ratolt nemből származó felesége végakarátát teljesíti, amennyiben a Dráva felett fekvő Szent György kikötő adóinak tizedét lelkének váltságára a Rábánál lévő Szent Jakab monostornak adományozta. („ut decimam partem tributi portus nostri de Sancto Georgio

140 SÖRÖS Pongrácz: *A bakonybéli apátság története. Az önállóság kora 1023–1548*. Stephaneum, Budapest, 1903, 57. o. és oklevél

141 F. abbate, Ch. Decano, G. [cul]stode, I celeraris (Dreska 23.), vagyis Favus apát, Kozma dékán, Guidó custos és János házgondnok

142 SZOVÁK 1996, 423–424. o.

super Dravam existentis pro remedio anime sue monasterio Sancti Jacobi de Raba donaremus.”¹⁴³

Favus apát megállapította, hogy a monostor a jelentésben felsorolt, határokkal elkülönített ingatlanoknak ellentmondás nélkül a birtokában volt. Ezek a birtokok Mórichida, ahol a monostor található, Teth falu, Boyua falu, Kopuy falu és Chaba falu, amelyek Somogy megyében fekszenek.

Az eljárás formailag megfelelt a hiteleshelyek által folytatott gyakorlatnak: a király írásbeli parancsára megtörtént az eljárás, amelyről ugyancsak írásban tett tanúságot. Az intulációt szubjektív fogalmazás követte, ami arra vall, hogy személyes megbízásnak kell az esetet tekintenünk, Favus a király személyes delegáltjaként, mintegy királyi emberként (*homo regius*) járhatott el. A *relat*iot a intuláció követte, majd *salutatio*. A *narratio* és *dispositio* után a királyi átíró oklevél szavai állnak. A *corroboratio* hiányában nem következtethetünk külső, formai sajátosságokra, a *datatio* hiánya miatt nem tudjuk az oklevelet időrendi besorolását. Szovák Kornél szerint azonban nem kizárt, hogy az átírt jelentés eredetileg sem tartalmazta a hiányzó formulákat, de sokkal valószínűbb, hogy az első átírás során maradtak el.¹⁴⁴

A másik megbízás szintén 1263-as, amikor IV. Béla Favust küldte ki egy veszprémi várföldre, Tótráda elsődleges vizsgálata ügyében. A királyt hűséges híve, Jakab azzal a kéréssel kereste fel, hogy szolgálataiért cserébe adjon neki egy bizonyos Tótrádának nevezett veszprémi várföldet, ami Ábrahám fia Bankon veszprémi várjobbágy megüresedett birtoka.

A király, hogy megbizonyosodjon, hogy a föld valóban elhagyatott, kiküldte a pannonhalmi apátot, aki egyértelműen a tudomására hozta, hogy a föld üres és lakóitól elhagyott, így a király teljesítette Jakab mester kérését.¹⁴⁵ Az oklevél nem nevezi néven

Favust, csak Szent Márton apátjának titulálja („*abbatem Sancti Martini*”).¹⁴⁶ Ez esetben az oklevél szövege nem tartalmazza a parancslevél átírását, sem pedig a határjárását, illetve a *corroboratio*t sem, így nem következtethetünk külső, formai sajátosságokra, valamint *datatio* hiányában nem ismert a kiállítás pontos dátuma sem.

Favus apát esetében még egy királyi megbízásról tudunk, a már korábban említett 1256-os bírói tevékenységéről, melynek kapcsán részt vett a jáki monostor felszentelésén. A per az Ols nemzetség tagjai és a vaskvári várnépek közt folyt. Egy Ol nevű földről a várnépek előkelői és a várjobbágyok azt állították, hogy a királyi várhoz tartozik. IV. Béla törekedett rá, hogy a királyi birtokrendszert visszaállítsa arra az állapotra, ahogy nagyapja, III. Béla idején volt, ezért bizottságot küldött ki az ügy kivizsgálására. Az Ols nemzetség tagjai pedig védték birtokukat, ebben nem kisebb támogatójuk volt, mint Herbordus ispán, aki szintén a nemzetség tagja, és egyben az ügyet megvizsgáló bizottság tagja volt. Mindkét fél hitelesen előadta és védte álláspontját, s mivel az írásos bizonyítékok csak elenyésző számban léteztek még ebben a korban, a két fél szava állt egymással szemben. Az ítéletet tehát az istenítélet legegyszerűbb formájával, eskü-

143 OSZVALD Ferenc: *Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez*. Különlenyomat a Művészettörténeti értesítő 1957. 2–3. számából 1957. 247. o.

144 SZOVÁK 1996. 425. o.

145 DRESKA 2007, 24–25. o., illetve PRT II. 45. o.

146 DRESKA 2007, 25. o.

147 ÉRSZEGI 1996, 109–110. o.

vel kívánták megoldani. Az eskü napját akkora tűzték ki, amikor a bizottság tagjai a jáki monostor felszentelésén vettek részt.¹⁴⁷ Az erről szóló oklevél intitulációjában Amadé győri püspök, Favus pannonhalmi apát és Ábrahám ispán neve szerepel és a corroboratio szerint mindhárman megerősítették pecsétjükkel. A hártván három hártycsikra függesztett pecsét nyoma látható. Az oklevél mellett fennmaradt Amadé püspök függő pecsétje. Az ovális alakú 3,7×5,7 centiméter nagyságú, természetes viaszpecsét, rajta állványon álló főpap látható püspöksüveggel, baljában pásztorbottal, jobbával áldást oszt. A pecsét körirata: S(igillum) HOMODEY DEI GRA(tia) EPISCOPI IAVRIE(ns)IS.¹⁴⁸

Az oklevelek közül három esetben egyházi intézmények az oklevélnyerők; 1257-ben a győri káptalan, 1258-ban a bakonybéli monostor, illetve 1263-ban a premontrei monostor, ha a királynak tett jelentést is ide számoljuk, a maradék három esetben pedig világiak a kedvezményezettek. Az egyházi intézmények, mint oklevélnyerők mellett, bárók, mint Pók nembeli Móric, kisbirtokosok, Hab comes özvegye és lánya, Merse comes fia Fábian, és a várnépek társadalmi rétege került kapcsolatba a pannonhalmi konventtel. Állított ki oklevelet végrendeletről (1253), peregyezségről (1257, 1258) és határjárásról (1254, 1263-as móríchidai és tótrédei oklevelek). Földrajzi tekintetben a környező települések Móríchida, Tarján és Pázmán mellett távolabbi területeken a Veszprém megyei Tótráda/rédén és a Sopron megyei Rákoson is végeznek hiteleshelyi munkát.

Az oklevelek intitutatioiban a „Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae” alakot találjuk az 1253-as, az 1254-es, az 1257-es, az 1258-as illetve az 1263-as móríchidai jelentésben, csak a későbbi átíratból ismert tótrédei határjárásról szóló oklevélben szerepel csak a „(abbatem) Sancti Martini” alak, ami valószínűleg a későbbi egyszerűsödés eredménye. A kiállított oklevelek szinte mindegyike – a többi hiteleshelyek kezdeti gyakorlatához hasonlóan – diplomatikai szerkezetét és megpecsételésének módját tekintve privilegiális formát mutat. Ez alól kivétel Favus apát 1263-as jelentése, amit egyes szám első személyben írt, amely Szovák Kornél szerint vagy zárt, vagy patens oklevél volt, szemben az 1258-as jelentéssel, ami privilegiális formában íródott, holott jelentővel esetében nem ezt várnánk, de ez egybeesik a korabeli gyakorlattal.

Amint az a dolgozatból is látszik, Favus apát eseménydús életet élt, mindösszesen tizenhárom éven keresztül állt az apátság élén, ennek ellenére reformokat hajtott végre, gyarapította az apátság birtokait, eljárta a monostor, a király és a pápa ügyeiben, nevéhez köthető a hiteleshelyi tevékenység kezdete is. Mindemellett még felépítette Szigliget várát is, ami szintén kiállta az idő próbáját. Nem túlzás, hogy életművével kiemelkedik a 13. század apátjai közül, s bár végig Uros árnyékában, de a nagy előd munkáját folytatta. Remélem dolgozatommal sikerült egy kicsit ráirányítanom a figyelmet, s kiemelnem a feledés homályából.

148 ÉRSZEGI 1996. 113–114. o.

A CAREER FROM THE 13TH CENTURY: LIFE OF ABBOT FAVUS

Little is known about the period when Favus served as abbot of Pécsvárad. The only known data is a charter issued by Pope Innocent IV dated 19th December 1252. The charter appointed Favus, former abbot of Pécsvárad, the archabbot of the monastery of Pannonhalma. He stayed in this office between 1252 and 1265.

It was his task to restore discipline in the monastery. Later, in 1266 he aimed at reforming the Benedictine order in Hungary, with little success. On the other hand, he succeeded in enlarging the landed property of the monastery with 26 new estates. The study presents possessory actions and litigations over tithes. Besides, the reasons of building the castle of Szigliget are also discussed.

Second part of present paper analyses the papal and royal commissions of Favus, and presents the notarial activity of the monastery starting during Favus' s abbacy.

TERNOVÁ CZ BÁLINT

A SZERÉMI PÜSPÖKÖK ÉLETRAJZA, VALAMINT A KÖI,
ILLETVE A SZENTERNYEI SZÉKESKÁPTALAN ARCHONTOLÓGIÁJA
A 14. SZÁZAD KÖZEPÉIG*

A Szerémség az elmúlt ezer év folyamán sokszor cserélt gazdát, szinte egyetlen évszázadot sem élt át békében, háborúk nélkül. Ez a Duna és a Száva közé ékelődő, gazdasági szempontból már a középkorban is igen értékes terület¹ története során volt már bolgár, görög, magyar, tatár, török, osztrák, szerb kézen, s nemegyszer jelentett ütközőzónát két ellenséges állam határán.

Legkésebb a 11. század végére itt is megszűnt a Marchia nevű – Szent István által létrehozott – határterület, és vármegyeszervezet jött létre.² Hogy e régiót bekapcsolja a magyar egyházszervezetbe, illetve hogy erősítse saját főpapi hatalmát a térségben, Csák nembeli Ugrin kalocsai (bácsi) érsek 1229-ben megalapította a szerémi püspökséget, a Duna jobb partján fekvő köi központtal. Ennek a délvidéki püspökségnek a történetét a hazai szakirodalom csak érintőlegesen dolgozta fel – sok hiányossággal és pontatlansággal, ami a források csekély számával magyarázható. Horvát részről Emerik Gašić pap-történész foglalkozott az egyházmegye történetével és főpapjaival 1944-ben Eszéken kiadott munkájában,³ a magyar Udvardy József pedig néhány kalocsai érsek életrajzában említett szerémi vonatkozásokat.⁴ Legújabbban Koszta László érintette a püspökség történetének egyes problémáit.⁵

Jelen, rövid tanulmányom célja a fennmaradt források segítségével felülvizsgálni és pontosítani a szakirodalom által ismert püspöki archontológiát, illetve összeállítani a köi és a szenternyei székeskáptalan személyzetének névsorát – mindezzel tisztelve a témát eddig kutatók előtt, az általuk kijelölt ösvényen haladva, olykor kiegészítve, pontosítva az eddig megírtakat. A püspökéletrajzoknál Péter püspök halálának évéig,

* Jelen munkám A szerémi latin püspökség története 1343-ig című, a XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára készült dolgozatom egyik fejezetét alkotja. Itt szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek és mentoromnak, Körmendi Tamás tanár úrnak, aki idejét nem sajnálva észrevételeivel és tanácsaival mindig segítségemre volt. Ugyancsak köszönettel tartozom dolgozatom opponenseinek: Szovák Kornél (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) és Tóth Péter (Szegedi Tudományegyetem) tanár uraknak az alapos bírálatáért.

1 A középkori Szerémségre általában ld. Kristó Gyula – Takács Miklós: In: KMTL 642-643. (s. v. Szerémség)

2 KRISTÓ 1988. 456-458.

3 GAŠIĆ 1944.

1347-ig haladok, amit az is indokol, hogy utána két évig a szerémi püspökség üresedésben volt. A két káptalan összetételét 1353-ig vizsgálom, mivel ez az időpont a magyarországi hiteleshely-kutatások korszakolásának egyik határpontja. Az adatgyűjtést elsősorban a *Collectio diplomatica Hungariae* című digitális adatbázisra, a horvát Tadija Smičiklas okmánytárára és a Szegeden készülő Anjou-kori oklevéltárra alapoztam, ezt szükség esetén kiegészítettem a Magyar Országos Levéltár internetes DL-DF adatbázisában elérhető oklevélfényképekkel. Ez utóbbi segítségével kiadatlan okleveleket is vizsgáltam és ütköztettem a szakirodalommal.

I. A SZERÉMI LATIN PÜSPÖKSÉG LÉTREJÖTTE ÉS SZERVEZETI KERETEI

Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek valószínűleg már az 1220-as évek közepén kérhette a pápától a szerémi egyházmegye alapításának engedélyezését, és erre a kérelemre válaszolhatott IX. Gergely pápa 1229. január 20-án kelt bullájában, melyben engedélyezte az új püspökség létrehozását.⁶ A kalocsai érsek kérelmét azzal indokolta, hogy egyházmegyéje túlságosan kiterjedt, és déli területeit már nem tudja kellő mértékben látogatni.⁷ A szerémi püspökség fenntartására Ugrin érsek a kői monostor jövedelmeiből évi 300, a kalocsai egyház jövedelmeiből pedig évi 30 márkát engedett át.⁸ A püspök székhelye a kői monostor lett: itt alapították meg a Szent István első vértanúról elnevezett székeskáptalant.⁹

Noha erre egyértelmű adatunk nincsen, a szakirodalom véleménye szerint a szerémi egyházmegye valószínűleg térítőpüspökségként létesült. A térítő- vagy missziós püspökség feladata a középkori Magyar Királyságban egy adott terület vagy nép nyugati rítusú keresztény hitre térítése volt.¹⁰ A középkori Magyar Királyság történetében először 1229-ben, a szerémi püspökség létrejöttével kapcsolatban igazolható források segítségével kétséget kizáróan, hogy egy adott egyházmegyét nem a király hozott létre. Véleményem szerint a középkori latin rítusú szerémi püspökség a Duna és a Száva közének bizonyos területeire (legalább Kő környékére), valamint a Szávától délre fekvő Túlso-Szerémség (*Sirmia Ulterior*) területére is kiterjedt. Két, 1314-ből való oklevél szerint a püspökségnek három főesperessége volt, ezek nevét azonban a forrás nem adja meg.¹¹

A tatárjárás során a kői székesegyház és annak környékét teljesen lerombolták, és erről a név szerint nem ismert szerémi püspök és a káptalan jelentést tett IV. Ince pápának: kérték, hogy jelöljön ki új, védhető helyen lévő székhelyet az egyházmegyének. A pápa 1247. szeptember 18-án kelt bullájában utasította Benedek kalocsai érseket, il-

4 UDVARDY 1991.

5 KOSZTA 2000.

6 A szerémi püspökség korai történetének (mindenekelőtt az alapítás körülményeinek) bővebb kifejtését egy másik dolgozatban tervezem.

7 Fejér CD III/2. 156.; VII/5. 243.

8 Fejér CD III/2. 156.; VII/5. 243.

9 Kőre ld. Koszta László: In: KMTL 79. (s. v. Bánmonostor)

10 Koszta László: In: KMTL 458–460. (s. v. Missziós püspökségek)

11 AOkt III. 794., 795. sz.

letve Gál erdélyi és Lád nembeli Bulcsú csanádi püspököket, hogy vizsgálják meg: a szentgergelyi¹² vagy a szávaszentdemeteri¹³ bencés monostor lenne alkalmasabb a szerémi püspökség új székhelyéül és arra, hogy „várrá alakítsák őket”.¹⁴ A kiküldött két püspök viszont a fentebb említett két helység helyett egy harmadikat választott: Szenternyét.¹⁵ Ennek oka sajnos nem ismert, véleményem szerint a székhelyválasztásnak sokkal inkább az lehetett az oka, hogy a XIII. század közepére megerősödött a magyar jelenlét és így a szerémi püspök joghatósága a Túló-Szerémségben, és ezt a területet Szenternyéből könnyebben igazgathatták, mint a Szávától északra fekvő Szentgergelyből vagy Szentdemeterből. Ám a kői székhely sem szűnt meg, a szerémi püspökség ezután két központtal és két székeskáptalannal működött tovább. Ennek pontos magyarázata nem ismert, mintája talán a kalocsa-bácsi érsekség lehetett, amelynek ekkoriban szintén két központja és két káptalanja volt.¹⁶

II. A SZERÉMI EGYHÁZMEGYE VEZETŐI A 14. SZÁZAD KÖZEPÉIG

A szerémi püspökök archontológiájával a közelmúltig mind a hazai, mind a külföldi szakirodalom csak érintőlegesen foglalkozott, ami olykor pontatlan eredményekhez vezetett.¹⁷ Az alábbiakban a fennmaradt oklevelek alapján rekonstruálom a szerémi egyház élén álló főpapok listáját, valamint kitérek az első ismert szenternyei prépost életrajzára is, mivel erre vonatkozólag több adatunk is fennmaradt.

II. 1. *Ince püspök (1232)*

Ince a szerémi latin püspökség első név szerint ismert püspöke.¹⁸ Nevét kizárólag Pecorari Jakab 1232-es oklevele említi, amelyben a pápai legátus átírta Róbert esztergomi érsek ugyanebben az évben kelt, az ország egyházi tilalom alá vetéséről szóló dip-

12 Szentgergely (ma Grgulevci, Szerbia): a Fruška Gora déli oldalán fekvő településen 1206 előtt létesült Szent Gergely tiszteletére szentelt bencés monostor. Nem tartozott a gazdagabb apátságok közé. (GYETVAI 1987. 61.; F. ROMHÁNYI 2000. 62.)

13 Fejér CD IV/1. 475–476.; Smičiklas CD. IV. 326.

14 Theiner I. 205. – Az oklevelet Gašić hibásan szeptember 14-re keltezi (GAŠIĆ 1944. 46.).

15 Ez a település a népvándorlás korában jött létre, amikor a sirmiumi püspökség a várossal szembeni Száva-szigetre menekült, és bazilikát épített Szent Irineus tiszteletére. A hagyomány szerint ezen a helyen alapították 867 után a görög rítusú bolgár püspökséget (GYÖRFFY 1952. 325–331.). – Gyetvai szerint elképzelhető, hogy a szávaszentdemeteri monostor 1247-ben még görög rítusú volt (GYETVAI 1987. 65.). A pápai oklevél szövege alapján ez kizárt, ott ugyanis „Sancti Gregorii et Sancti Demetrii monasteria ordinis Sancti Benedicti” áll (Theiner I. 205. – kiemelés tőlem).

16 GYETVAI 1987. 65.; KOSZTA 2000. 48. – A kalocsai érsekség bácsi székhelyének kialakulását szintén az egyházmegye terjeszkedésével magyarázzák: KOSZTA 2000. 44–45.; THOROCZKAY 2009. 61–65.

17 Az egyetlen, teljeskörű forrásfeltáráson alapuló kivétel (az Árpád-kor vonatkozásában): Zsoldos 2011. 95. – ez azonban TDK-dolgozatot kéziratának leadása után jelent meg, így az egyes püspökök életrajzánaál külön nem hivatkozom rá.

18 Arra, hogy a Gašić által említett Olimius (1198-ban) és János (1227-ben) valóban szerémi püspök lett volna (GAŠIĆ 1944. 51.), semmilyen adatunk nincsen.

lomáját. Ince püspök neve (*Innocentius Syrmienensis ... episcopus*) az átíró oklevél megerősítői között szerepel.¹⁹

II. 2. Olivér püspök (1250–1262)

Olivér szerémi püspök neve először abban az 1250. november 6-án kelt oklevelében szerepel, amellyel egyháza prépostjának, Lőrinc mesternek adományozta Drasch (Drasch) falut.²⁰ Ugyancsak Olivér az első szerémi püspök, aki királyi privilegiális méltóságsorában szerepel, IV. Béla 1254. június 28-i oklevelében.²¹

A korábbi szakirodalom úgy tudta, hogy Olivér püspök csupán 1256-ig szolgált.²² IV. Orbán pápa 1262. december 13-án kelt oklevelében azonban arra szólította fel Sma ragd kalocsai érseket, hogy engedélyezze Olivér szerémi püspök távozását az egyházmegyéből és belépését a ferences rendbe.²³ A püspök azért kérte felmentését, mert „testének súlyos fáradtsága miatt pásztori szolgálatát ... gyakorolni nem képes”.²⁴ Amennyiben Olivér egy pápai oklevélben 1262-ben szerémi püspökként szerepel, akkor tényként fogadhatjuk el, hogy még ebben az évben is ő állt az egyházmegye élén. Püspöki működésének ideje ennek alapján tehát 1250 és 1262 közé tehető.

II. 2. 1. Lőrinc szenternyei prépost (1258–1268)

A később püspökké választott Póka prépostot leszámítva a szerémi püspökség első évszázadaiból Lőrinc az egyetlen olyan tagja a kői vagy a szenternyei káptalannak, akiről bővebb adatokkal rendelkezünk. IV. Béla király 1258. március 9-én kelt okleveléből kiderül, hogy Lőrinc mester szenternyei prépost a Becsegergely nemzetséghez tartozott.²⁵ Mint fentebb említettem, Olivér püspök 1250-ben a püspök egy falut adományozott neki²⁶ (ezt adományt IV. Sándor pápa is jóváhagyta 1255. február 13-án kelt levelében).²⁷ IV. Ince pápa 1252. február 1-jei oklevelében engedélyezte, hogy Lőrinc a meglévő stalluma mellett más egyházi vagy világi hivatalokat is betöltsön,²⁸ azt azonban nem tudjuk, hogy Lőrinc miért kérte ezt az engedélyt. Talán egyszemélyben a kői és a szenternyei székeskáptalan prépostja is lett. 1268-ban Mária királyné alkan-cellárjaként is szerepel két oklevélben is: március 12-én és egy napi kelet nélküli diplo-

19 MES I. 283. – GAŠIĆ 1944. 51. (és Gašić adatát átvéve Engel Pál – Koszta László: In: KMTL 642. [s. v.. Szerémi püspökség püspökei]) Ince püspök hivatalviselését 1231–1233 közé teszi, azonban sem 1231-ből, sem 1233-ból nem maradt fenn olyan oklevél, amelyben Ince neve szerepelne.

20 ÁUO VII. 390.; Smičiklas CD IV. 432. – A Zlacho-ban fekvő Drasch falut („*quandam villam in Zlacho sitam, que vulgariter Drasch appellatur*”) nem tudtam azonosítani.

21 RA 1011. sz.

22 Engel Pál – Koszta László: In: KMTL 642. [s. v.. Szerémi püspökség püspökei] – Vö. GAŠIĆ 1944. 51.

23 Smičiklas CD V. 237–238.

24 „... *gravi corporis languore gravatus pastorale officium ... exercere non potest*”

25 RA 1178. sz. – A Becsegergely nemzetségre ld. Karácsonyi 1900. I. 214–226.; Csukovits Enikő: In: KMTL 88. (s. v. Becse-Gergely nem)

26 Smičiklas CD IV. 432.

27 Smičiklas CD IV. 592–593.

28 Smičiklas CD III. 479.

mában,²⁹ egy alkalommal – 1268. november 2-án – pedig a királyné kiküldött bírájaként.³⁰

II. 3. János püspök (1262–1269)

János püspök neve először a poroszlói eskü 1262. december 5-én kelt okmányában fordul elő, vagyis abban az oklevélben, amelyben István ifjabb király megerősítette az apjával, IV. Bélával ugyancsak 1262-ben kötött pozsonyi egyezséget. Az oklevél szerint a pozsonyi egyezés Fülöp esztergomi és Smaragd kalocsai érsek, továbbá Fülöp váci püspök, Benedek mester szebeni prépost és János aradi prépost, választott szerémi püspök közvetítésével jött létre.³¹ Ezen ponton észlelhető némi zavar az oklevelek keltezése körül. Az Olivér püspök nevét említő utolsó oklevél 1262. december 13-án kelt (fentebb idéztem is), viszont a poroszlói esküokmányban János már nyolc nappal korábban, 1262. december 5-én mint választott szerémi püspök szerepel. Hogyan lehetséges, hogy Olivér utódját, Jánost már azelőtt megválasztották, hogy a pápa engedélyezte Olivér távozását? A kánonjogi ellentmondást nem lehet egyértelműen feloldani. Talán a betegeskedő Olivér helyett már annak hivatalos felmentése előtt is János igazgatta a szerémi egyházmegyét, és ezért írták róla – tévesen – a poroszlói oklevélben, hogy választott szerémi püspök. Ezt leszámítva csak IV. Béla egyik 1269. évi oklevelének méltóságsorában említik.³²

II. 4. Póka püspök (1277–1293)

A kői káptalan 1265-ben kibocsátott oklevelében feljegyezte, hogy egy bizonyos Chipan és gyermekei kiegyeztek Kalad ispán özvegyével ennek hitbére felől. A diploma méltóságsorában a László éneklő, Jakab ör- és Mihály dékánkanonok mellett Póka (Pobka) prépost neve is szerepel.³³ A nevezett prépostot választhatta meg később – pontosan nem tudjuk, hogy mikor – a szerémi egyház vezetőjévé a káptalan.

Póka püspökségének kezdeteként a szakirodalom az 1279. évet jelöli meg,³⁴ ezt IV. László 1279. március 13-án kiadott oklevelének méltóságsorára³⁵ alapozzák. Azonban Kun László egy másik, 1289-ben kiadott oklevelében megemlíti, hogy mielőtt 1277 tavaszán nagykorúvá nyilvánítása előtt végleg elfoglalta volna trónját, tanácskozást tartott Lodomér esztergomi és János kalocsai érsekekkel, Gergely csanádi, Póka szerémi, Tamás boszniai, Paska nyitrai és László nyitrai püspökökkel, valamint más főpapokkal és bárókkal.³⁶ Mivel a főpapok és bárók gyűlése 1277. május 23–30. között nyilvánította nagykorúvá IV. Lászlót, állíthatjuk, hogy Póka legkésőbb 1277-ben foglalta el a püspöki

29 Királynéi 70., 72. sz.

30 Királynéi 71. sz.

31 RA 1791. sz. – Az okmány létrejöttének politikatörténeti hátterére ld. ZSOLDOS 2007. 18–20.

32 RA 1644. sz.

33 Zichy I. 14–15.

34 Engel Pál – Koszta László: In: KMTL 642. (s. v., Szerémi püspökség püspökei) – Gašićnál 1287-es dátum szerepel (GAŠIĆ 1944. 52.)

35 RA 2946. sz.

36 RA 3546. sz.

széket. 1279-ben részt vett a tétényi gyűlésen (és minden bizonnyal a budai zsinaton is), ahol István kalocsai érsekkel és más főpapokkal együtt adott ki oklevelet, hogy a gonosztevők által elpusztított királyi és egyházi javakat állítsák helyre.³⁷ Póka emellett 1282-ben a királynéi kancellári tisztét is viselte.³⁸ Nevét (Pouka alakban) 1291. február 22-től 1293. július 11-ig többször is említik III. András okleveleinek méltóságsorában.³⁹

II. 5. Miklós püspök (1299–1300)

Pókát a püspöki székben Miklós követ(het)te, őt először János kalocsai érsek és egyéb egyházi valamint világi méltóságok oklevelének kiadói közt említik egy 1299. július 17-i oklevélben.⁴⁰ A szakirodalom csupán 1299-ből ismer adatot Miklós püspökségére,⁴¹ pedig a következő évből, 1300-ból két oklevél is van, amelyben a püspököt említik. 1300. január 31-én Miklós szerémi püspök a bélakúti ciszterciek kérésére átírta Lodomér esztergomi érsek 1286. évi privilégiumát,⁴² 1300. március 6-án pedig Mihály zágrábi püspök oklevelének méltóságsorában említik.⁴³

A szerémi püspökség történetének a dolgozatomban vizsgált időszakból egyetlen főpapi pecsétje maradt fenn, a fentebb tárgyalt, 1299. július 17-én kelt oklevél egyik függőpecsétje.⁴⁴ Az 55 mm magas, 33 mm széles, mandorla alakú pecsét alacsony, rácsos háttámlájú trónpadon ülő főpapot ábrázol, lába alatt konzolszerű zsámollyal, jobbját áldásra emelve, baljában pásztorbottal. Körirata két gyöngysor között látható: + S(IGILLUM) NICOLAI DEI GRATIA EPISCOPI SYRMIENSIS.⁴⁵

II. 6. Vince püspök (1306)

Vince püspök a nagyhatalmú Csák nemzetség Újlaki ágából származott.⁴⁶ Rokona volt Ugrin tárnokmester, I. Károly egyik legkorábbi és legkitartóbb támogatója.⁴⁷ Vince talán ennek a kapcsolatnak köszönhette szerémi püspöki székét és később azt is, hogy kalocsai érsekké választották. Szerémi püspökségéről keveset tudunk: az egyetlen ilyen adat, hogy V. Kelemen pápa 1306. július 8-án Vince szerémi püspök áthelyezésével töltötte be a kalocsai érseki székét.⁴⁸ Fraknói Vilmos ezzel kapcsolatban helyesen jegyzi meg: „nem merülhet fel kétség az iránt, hogy e főpap előmozdítása az Anjouk befolyására vezetendő vissza”.⁴⁹ Vince 1311-ig ült a kalocsai főegyházmegye érseki szé-

37 DF 277184

38 ÁUO IX. 358.; Smičiklas CD VI. 422. – Az oklevél 1282. július 5. után kelt: Királynéi 141. sz.

39 RA 3706. sz.; RA 3729. sz.; RA 3752. sz.; RA 3822. sz.; RA 3935. sz.

40 UB Burgenland II. 327.

41 GAŠIĆ 1944. 52.; Engel Pál – Koszta László: In: KMTL 642. (s. v., Szerémi püspökség püspökei)

42 DF 238252.

43 Smičiklas VII. 370–371.

44 DL 2216

45 Főpapi pecsétek 42. A pecsétről készült fényképet ld. a függelékben.

46 A nemzetségre ld. KARÁCSONYI 1900. I. 291–343.; Kristó Gyula: In: KMTL 143. (s. v. Csák nem).

47 ENGEL 2001. Csák nem: Újlaki ág

48 FRAKNÓI 1901. I. 120.

49 FRAKNÓI 1901. I. 120.

kében.⁵⁰ Kalocsai érsekségét – amelyről sokkal több forrás maradt – a szakirodalom részletesen feldolgozta.⁵¹

II. 7. László püspök (1307–1309)

László a barsi főesperesi székből került a szerémi püspökség élére 1307-ben vagy nem sokkal korábban.⁵² A nyitrai főesperesség jövedelmeinek bérletével kapcsolatos, 1309-ben lefolyt perének jegyzőkönyvéből⁵³ és László püspök ebben az ügyben kiadott okleveleiből érdekes információkat tudunk meg a püspökség helyzetéről, valamint magáról a püspökről is.

A pert Sardineai Fülöp mester (Gentilis pápai követ káplánja és ügyhallgatója) 1309. június 25. és december 24. között készített jegyzőkönyve ismerteti. Eszerint Teramói (de Interampnes) Miklós (Ostiai Miklós szentszéki követ jegyzője) 1302. február 20-án kelt okleveléből kiderült, hogy László még mint barsi főesperes bérbe vette Angelus mester nyitrai főesperestől a nyitrai főesperesség jövedelmeit hat évre, ő maga pedig köteles volt ezalatt minden húsvétkor 10 ezüstmárkát fizetni Angelus mesternek, ellenkező esetben 40 ezüstmárka büntetésre kötelezte magát.⁵⁴ Amikor László szerémi püspök lett, a nyitrai főesperességet János nyitrai püspök gondjaira bízta, ennek ellenére 1307 októberében Angelus mester követe, Cambius mester megjelent László püspöknél Bánmonostorán (vagyis Kón), hogy a nyitrai főesperesség jövedelmeit beszedje.⁵⁵ László azt állította, hogy a háborúk és más hasonló akadályok miatt nem élvezzi a nyitrai főesperesség teljes jövedelmét, emiatt nem tudja a teljes összeget kifizetni.⁵⁶ Vallomásában azt is elmondta, hogy Angelus mester másik követe, Fülöp mester járt nála a Szent Irineus-egyháznál, ahol a *szerémi püspök tartózkodni szokott*. Ezt az utalást fontos kiemelni, ugyanis korszakunkból ez az egyetlen ismert leírás arról, hol is volt a szerémi püspök tényleges székhelye, hol tartózkodott. 1309 őszén László Szenternyén adott Fülöpnek 49 ezüstmárkát. Ezt később további négy márkával egészítette ki, és kijelentette, hogy ezzel a teljes tartozást megadta.⁵⁷

50 ENGEL 1996. I. 64.

51 Kalocsai érsekként Vince 1309-ben egyházmegyei zsinatot tartott a szerémségi Redneken, és 1307–1310 között királyi kancellárként szerepelt – UDVARDY 1991. 183–187.; ENGEL 1996. I. 89.; KATONA 2001. 188. (673. jz. [a vonatkozó rész Thoroczky Gábor munkája])

52 László barsi főesperességére ld. AOkt II. 678., 694, 697. sz. – A hazai szakirodalom László püspöki működésének kezdetét is 1309-re (Engel Pál – Koszta László: In: KMTL 642. [s. v.. Szerémi püspökség püspökei]), közelebbre 1309. április 25-re (ENGEL 1996. I. 64.) teszi, ám ez a dátum hibás. László püspök alább tárgyalandó perének jegyzőkönyve szerint 1307 októberében Angelus mester nyitrai főesperes követe sok napon át időzött Lászlónál Bánmonostorán (AOkt II. 678. sz.). Ebből biztosan tudhatjuk hogy 1307 őszén László már szerémi püspök volt, hiszen korábbi, barsi főesperesi méltóságával nem fért volna össze a bánmosotori tartózkodás (vö. GAŠIĆ 1944. 52.).

53 AOkt II. 678. sz.

54 AOkt II. 679. sz.

55 Cambius bánmonostori tartózkodása idején iratait ellopták, amiért panaszt tett a kalocsai érseknél és László püspöknél – AOkt II. 678. sz.

56 AOkt II. 678.

57 AOkt II. 678. sz.

A per során Cambius mester állítólag kijelentette, hogy László püspök tanúit nem lehet annak a *provincia*-nak a területén kihallgatni, ahol élnek, mert ott nincsenek a kánonjogban és a római jogban járatos, művelt személyek.⁵⁸ László püspök levélben tiltakozott ezen állítás ellen, és felsorolta, hogy a *provincia* papjai közül Miklós főesperes Padovában tanult, és többször képviselte a kalocsai érseket Rómában, és jogban jártas személy János mester bácsi kanonok, Demeter kalocsai prépost, János kői prépost és Pál szalánkeméni plébános, valamint a név szerint nem említett dombói apát is.⁵⁹ A felsoroltak közül János kői prépost bizonyosan a szerémi püspökség papja volt, de talán Pál szalánkeméni plébános is.

A per ezek után 1309. október 9-től Nagyszombatban, november 14-én Pozsonyban folytatódott, de László többszöri idézésre sem jelent meg, követeket sem küldött. A püspök a pert végül a Sardinea-i Fülöp ügyhallgató 1309. december 24-én, Pozsonyban kelt oklevele⁶⁰ szerint elvesztette, és ezért az 53 marka tartozáson kívül 34 és fél marka büntetés és a perköltség megtérítésére kötelezték.

II. 8. György püspök (1313–1333)

Neve először I. Károly király 1313. október 26-án kelt oklevelében fordul elő.⁶¹ 1318. március 3-án László kalocsai érsekkel és öt további püspökkel együtt oklevelet állított ki arról, hogy a nyitrai püspökség székhelyét elpusztító Csák nembéli Mátét kiközösítéssel sújtják.⁶² Ezt leszámítva Györgyöt kizárólag privilegialisok méltóságsorában említik, utoljára Károly király 1333. november 25-én kiadott diplomájában.⁶³ 1334. június 2. előtt halhatott meg, mert ekkor a szerémi püspökség már üresedésben volt.⁶⁴

II. 9. Gergely püspök (1335)

Pray Györgyre hivatkozva Gašić úgy tudja, hogy Gergelyt 1334. június 16-án erősítette meg a XXII. János pápa a szerémi püspökség élén.⁶⁵ Ez azonban tévedés, mert I. Károly ugyanezen év augusztus 28-án kelt oklevele szerint a szerémi püspökség még a nyár végén is üresedésben volt.⁶⁶ Gergely neve I. Károly király 1335. május 14-én kelt diplomájában tűnik fel először⁶⁷ és 1335. november 8-ig⁶⁸ szerepel, kivétel nélkül kirá-

58 AOklt II. 678. sz.

59 AOklt II. 708. sz.

60 AOklt II. 788. sz.

61 AOklt III. 619. sz. – György püspökségét Gašić 1312-vel kezdi, mert neve Fejér György okmánytárában szerepel egy 1312-re keltezett iratban is (Fejér CD VIII/1. 439.; Gašić 1944. 52.). Ennek az oklevélnek azonban hibás a dátuma, valójában 1317-ben kelt (Karácsonyi 1988. 88–89. [II. 183. sz.]), és másutt maga Fejér is ez utóbbi évre keltezte (Fejér CD VIII/2. 61.).

62 AOklt IV. 50. sz.

63 AOklt XVII. 504. sz.

64 ENGEL 1996. I. 74.

65 GAŠIĆ 1944. 53.

66 DL 2820 – Engel Pál adatai szerint a székiüresedés 1334. december 8-ig tartott (ENGEL 1996. I. 74.), de ekkor kiállított oklevelet a Magyar Országos Levéltár adatbázisában nem találtam.

67 AOklt. XIX. 262. sz.

lyi oklevelek méltóságsorában. Mivel forrásaink „*frater Georgius*” néven emlegetik, valószínűleg ferences szerzetes volt.⁶⁹ Gergely testvér után a szerémi püspöki szék 1336. február 29.⁷⁰ és április 25.⁷¹ között üresedésben volt.⁷²

II. 10. Péter püspök (1336–1347)

Mielőtt szerémi püspök lett, 1335-ben és 1336-ban több oklevél bácsi prépostként és királyi titkos kancellárként (illetve kápolnaispánként)⁷³ említi.⁷⁴ Nagymartoni Pál országbíró 1335. július 26-án kelt oklevele szerint Péter mester bácsi prépost, kápolnaispán és titkos kancellár előadta, hogy 1333-ban a királlyal Apuliába és Nápolyba ment: a király fiát, András herceget vezette oda; és e cselekedetért kéri a királyt, hogy adja unokatestvérének, Kemény (Kemyn) fia Jánosnak és unokaöccseinek: Bekének és Mártonnak a Bács vármegyében fekvő Kürt (Kurth) birtokot. I. Károly engedett is a kérésnek, és az iktatás még ugyanebben az évben megtörtént.⁷⁵ Amikor 1336. március 13-én a birtokadományról a király privilegiális oklevelet állíttatott ki, Pétert már szerémi választott püspökként említette.⁷⁶

Felszentelt püspökként először 1336. október 25-én jelenik meg Károly király egyik diplomájának méltóságsorában.⁷⁷ Világos, hogy személyében olyan főpap került az egyházmegye élére, aki mind a király, mind a kalocsai érsek számára megfelelő volt. Péterről joggal feltételezhetjük, hogy közel állt Károlyhoz: királyi kápolnaispánként és titkos kancellárként az egyik királyi pecsét őrzője volt. Egykori bácsi prépostként nyilván Jánki László kalocsai érseknek is bizalmas embere lehetett. Mivel a királyi kancelláriában viselt hivatalát püspökké választása után is egész 1342-ig megtartotta,⁷⁸ és számos oklevelet adott ki a visegrádi királyi székhelyen, ténylegesen keveset tartózkodhatott egyházmegyéjében, Kőn vagy Szenternyén.

Péter 1341. október 13-án újabb birtokadományt eszközölt ki unokatestvére: Kemény fia János és unaköccsei: Beke és Márton számára a királytól. Az oklevélből az is kiderül, hogy Kemény fia János ekkoriban kőí prépost volt: ez talán a legkorábbi igazolható példa a középkori magyarországi főpapok nepotizmusára. 1346-ban Tót Lőrinc tárnokmester bíróársaként az ország más előkelőivel Kobillyak (Cobilia) és Scyubilán falvakat a zágrábi hospeseknek ítélte.⁷⁹ Utoljára 1347. július 31-én említik, I. Károly

68 AOklt. XIX. 675. sz.

69 GAŠIĆ 1944. 53.

70 AOklt XX. 85. sz.

71 AOklt XX. 206. sz.

72 ENGEL 1996. I. 74.

73 A titkos kancellár (*secretus cancellarius, cancellarius secreti sigilli*) címét 1320–1374 között a királyi kápolnaispán viselte (Font–Fedeles–Kiss 2007. 64. [a vonatkozó rész Fedeles Tamás munkája]).

74 AOklt XIX. 112., 600., XX. 67., 71., 93., 189. sz.

75 AOklt XIX. 451. sz.

76 DF 278625 – AOklt XX. 113. sz. hibásan „választott szenternyei (St. Irineus) és Kw-i [prépost]”-nak mondja.

77 AOklt XX. 396. sz.

78 ENGEL 1996. I. 91. – Utóda, Vasvári Vid nyitrai püspök először 1343. január 28-án szerepelt királyi kápolnaispánként.

79 Smičiklas CD XI. 296. – Cobilia falu azonosítására ld. CSÁNKI II. 414.

két oklevelének méltóságsorában.⁸⁰ A szerémi püspökökre ezt követően csaknem két évig nincsen adatunk, 1349. május 18-án említik az oklevelek, hogy az itteni főpapi szék üresedésben van.⁸¹

A SZERÉMI PÜSPÖKSÉG ARCHONTOLÓGIÁJA

Megj.: Amelyik adatnál napi keletet nem adok meg, ott azt nem ismerjük. A püspökök hivatalviselésének dátumaira vonatkozó oklevelek jelzetét ld. a dolgozatom szövegéhez fűzött jegyzetapparátusban

Ince	1232
Olivér	1250. nov. 6 – 1262. dec. 13.
János	vál.: 1262. dec. 5. (?), felszentelt püspök: 1269
Póka	1262. május 23. – 1293. júl. 11.
Miklós	1299. júl. 17. – 1300. márc. 6.
Csák nb. Vince	1306. júl. 8. e.
László	1307. okt. – 1309. dec. 24.
György	1313. okt. 16. – 1333. nov. 25.
üres [vacans]	1334. jún. 2. – 1334. aug. 28.
Gergely testvér	1335. máj. 14. – 1335. nov. 8.
üres [vacans]	1336. febr. 29. – 1336. ápr. 25.
Péter	1336. okt. 25. – 1347. júl. 31.

A KÖI SZÉKESKÁPTALAN ARCHONTOLÓGIÁJA

Prépost:

Póka	1265 (Zichy I. 14–15.)
Lukács	1272 (DL 65660) – 1297 (ÁUO XII. 610.)
Lőrinc mester	1303. feb. 27. (AOkl I. 360. sz.)
János mester	1308. nov. 19. u. (1308: AOkl II. 490. sz.) – 1310. nov. 16. (1310: AOkl II. 993. sz.)
János	1317 (AOkl IV. 684. sz.)
Domonkos	[1336.] máj. 2. (AOkl XIX. 224. sz.)
János	1339. jan. 16. (AOkl XXIII. 32. sz.)
üres [vacans]	1342. jan. 18. (AOkl XXVI. 23. sz.)
Péter	1345. feb. 28. (AOkm IV. 486.) – 1353. máj. 8. (Zichy II. 512.)

⁸⁰ Smičiklas CD XI. 381., 383.

⁸¹ ENGEL 1996. I. 74. – Gašić tehát tévedett, amikor Péter püspökségének záródátumát 1349 decemberére tette (GAŠIĆ 1944. 53–54.).

Olvasókanonok:

Simon	1278 (Smičiklas CD VI. 278.) – 1287 (Smičiklas CD VI. 608.)
Péter	1297 (ÁUO XII. 610.)
István mester	1308. nov. 19. u. (1308: AOkt II. 490. sz.)
László	1317 (AOkt IV. 684. sz.)
Kemény fia János	1339. jan. 16. (AOkt XXIII. 32. sz.) – 1353. máj. 8. (Zichy II. 512.)

Éneklőkanonok:

László	1265 (Zichy I. 14–15.)
Péter	1272 (DL 65660)
Jakab	1278 (Smičiklas CD VI. 278.) – 1287 (Smičiklas CD VI. 608.)
Bálint	1297 (ÁUO XII. 610.)
János mester	1303. feb. 27. (AOkt I. 360. sz.) – 1308. nov. 19. u. (1308: AOkt II. 490. sz.)
László	1317 (AOkt IV. 684. sz.)
Demeter	[1336.] máj. 2. (AOkt XIX. 224. sz.)
Miklós	1339. jan. 16. (AOkt XXIII. 32. sz.) – 1353. máj. 8. (Zichy II. 512.)

Őrkanonok:

Jakab	1265 (Zichy I. 14–15.) – 1278 (Smičiklas CD VI. 278.)
Gábor	1287 (Smičiklas CD VI. 608.) – 1303. feb. 27. (AOkt I. 360. sz.)
László mester	1308. nov. 19. u. (1308: AOkt II. 490. sz.)
Mihály	1317 (AOkt IV. 684. sz.)
János	1339. jan. 16. (AOkt XXIII. 32. sz.) – 1342. jan. 18. (AOkt XXVI. 23. sz.)
Orbán	1345. feb. 28. (AOkm IV. 486.) – 1353. máj. 8. (Zichy II. 512.)

Dékánkanonok:

Mihály	1265 (Zichy I. 14–15.)
Péter mester	1335. ápr. 26. e. (AOkt XIX. 209. sz.)

További kanonokok:

Péter	1328. jún. 14. (AOkt XII. 320. sz.)
Máté	1335 aug. 31. (AOkt XIX. 535. sz. – aléneklőkanonok)
Damján	[1336.] máj. 2. (AOkt XIX. 224. sz.)
Vid	1339. jan. 16. (AOkt XXIII. 32. sz.)

Péter mester	1344. jún. 7. (DL 68682)
Egyed mester	1344. szept. 19. (Zichy II. 137–139.)
Tamás mester	1346. ápr. 29. (DL 3839)
István	1350. nov. 18. (DL 91420)
Ferenc	1353. szept. 7. (DF 262522)

A SZENTERNYEI SZÉKESKÁPTALAN ARCHONTOLÓGIÁJA

Prépost:

Lőrinc	1250. nov. 6. (Smičiklas CD IV. 432.)
Vida	1313. szept. 29. (AOklt III 609. sz.) – 1317. jan. 20. (AOklt IV. 392. sz.)
János	1330. okt. 6. (AOklt XIV. 561. sz.)
Domonkos	1340. nov. 16. (AOklt XXIV. 664. sz.) – 1341. nov. 14. (AOklt XXV. 792. sz.)

Olvasókanonok:

Demeter	1330. okt. 6. (AOklt XIV. 561. sz.)
---------	-------------------------------------

Éneklőkanonok:

Demeter	1313. szept. 29. (AOklt III 609. sz.) – 1317. jan. 20. (AOklt IV. 392. sz.)
Iván (Iwan)	1330. okt. 6. (AOklt XIV. 561. sz.)
Demeter	1340. nov. 16. (AOklt XXIV. 664. sz.)

Órkanonok:

Iván (Iwan, János)	1313. szept. 29. (AOklt III 609. sz.)
Máté	1340. nov. 16. (AOklt XXIV. 664. sz.) – 1346. márc. 23. (DF 259504)

Főesperesek:

Pál	1314. júl. 20. (AOklt III. 795. sz.)
János	1314. júl. 20. (AOklt III. 795. sz.)
András	1314. júl. 20. (AOklt III. 795. sz.)

Egyéb kanonokok:

Damján	1336. márc 25. u. (AOKlt XX.152. sz.)
Pál mester	1348. júl. 14. (DF 285248)
Miklós	1353. július 24. (DL 33599)

A FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM JEGYZÉKE

Kiadatlan források

DF	Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL	Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár

Forráskiadványok

AOKlt	Anjou-kori oklevéltár. Főszerk. Kristó Gyula – Almási Tibor, szerk. Almási Tibor – Blazovich László – Géczi Lajos – Köfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Tóth Ildikó. I–XV., XVII., XIX–XX., XXIII–XXVII., XXXI. Szeged–Bp., 1990–2008.
ÁUO	Árpád-kori új okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest, Bp., 1860–1874.
DL/DF Adatbázis	Collectio diplomatica Hungarica. A középkori magyarország digitális levéltára. DVD-ROM. Szerk. Rácz György. Bp. 2008.
Fejér CD	Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae, 1829–1844.
Királynéi	Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szentpétery Imre – Zsoldos Attila. Bp., 2008.
RA	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. I–II/4. Bp., 1923–1987.
Smičiklas CD	Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Coll. et dig. Tadija Smičiklas – Marko Kostrenčić – Duje Rendić-Miočević. I–XVIII. Zagrabiae, 1904–1990.
Theiner	Vetera monumenta historica Hungariam sanctam illustrantia. Coll. Augustinus Theiner. I–II. Romae, 1859–1860.
UB Burgenland	Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–V. Bearb. Hans Wagner – Irmtraut Lindeck-Pozza. Graz–Köln–Wien, 1955–2000.
Zichy	A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál. I–XII. Pest, Bp., 1871–1931.

ENGEL

1996. ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457.* I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.)

2001. ENGEL Pál: *Középkori magyar genealógia.* CD-ROM. Bp., 2001.

F. ROMHÁNYI

2000. F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.* Bp., 2000.

Főpapi pecsétek

A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján. Bp. 1984.

FRAKNÓI

1901. FRAKNÓI Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel.* I. Bp. 1901.

GAŠIĆ

1944. Emericus GAŠIĆ: *Brevis conspectus historicus dioecesium Bosniensis-Diaco-viensis et Sirmiensis.* Essekini, 1944.

GYETVAI

1987. GYETVAI Péter: *Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén.* München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VII.)

GYÖRFFY

1952. GYÖRFFY György: *A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtok-összeírása.* [I.] In: *Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei* 2 (1952) 325–362.

KARÁCSONYI

1900. KARÁCSONYI János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* I–III. Bp., 1900–1901.

KATONA

2001. KATONA István: *A kalocsai érseki egyház története.* I. Előszó, jegyzetek: Thoroczkay Gábor. Kalocsa, 2001.

KMTL

Korai magyar történeti lexikon. Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp. 1994.

KOSZTA

2000. KOSZTA László: *Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban.* In: *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000. 41–80.

KRISTÓ

1988. KRISTÓ Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Bp. 1988. (Nemzet és emlékezet)

THOROCZKAY

2009. THOROCZKAY Gábor: *A kalocsai érsekség első évszázadáról.* In: *Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok.* Bp., 2009. (TDI Könyvek 9.) 51–65.

UDVARDY

1991. UDVARDY József: *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*. Köln, 1991. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.)

ZSOLDOS

2007. ZSOLDOS Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. Bp. 2007. (História Könyvtár. Monográfiák 24.)
2011. ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*. Bp. 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.)

Bálint TERNOVÁ CZ

THE BIOGRAPHY OF THE BISHOPS OF SZERÉM, AND THE ARCHONTOLOGY
OF THE CHAPTERS OF KŐ AND SZENTERNYE UNTIL THE MID-14TH CENTURY

Present study, drawing on historical sources, aims at revising and correcting the archontology of the bishop of Szerém, as well as at compiling the names of the participants at the chapters of Kő (today Banoštor, in Serbia) and Szenternye (today, Mačvanska Mitrovica in Serbia) – at the same time following the footpath and praising the scientific work of earlier scholars. The study presents the biographies of bishops until 1347, when Bishop Péter died, since the see was vacant in the following two years. The study discusses the participants of the two chapters until 1353, this being a border date in the Hungarian historical research of chapters. The study is based on the digital database called *Collectio diplomatie Hungarie*, on the documents of the Croatian Tadija Smičiklas archives, on the Anjou archives being prepared in Szeged, and on the internet database of photographed documents at the National Archives of Hungary.

G. TÓTH PÉTER

LIPPAI PÉTER, A ZSIGMOND-KORI CSANÁDI ÉNEKLÓKANONOK ÉS PÜSPÖKI HELYNÖK KARRIERTÖRTÉNETE*

Bár Lippai Péter személye nem teljesen ismeretlen a történetírás számára, mégis indokoltnak érezzük pályafutását önálló munkában bemutatni, mivel tudomásunk szerint eddig senki sem szentelt önálló tanulmányt életének.

Péter csanádi éneklókanonok (1400–1423)¹ „családneve” nem derül ki sem a csanádi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége során, sem pedig az ő szentszéki bíráskodása során keletkezett oklevelekből, minthogy ezekben – a kor szokásának megfelelően – rendre csak keresztnévvel szerepel. Teljes, szülővárosát is feltüntető neve csak életútja végén, halála évében derül ki két a római kúrián keletkezett iratból. 1423. május 20-án V. Márton pápa (1417–1431) teljes bűnbocsánatot engedélyezett Lippai Péter csanádi éneklókanonok számára.² Öt hónappal később, 1423. október 25-én pedig a Lippai Péter halálával megüresedett csanádi éneklókanonoki és egyszerű kanonoki javadalmat András fia: János csanád egyházmegyei pap magának kérte a pápától.³

Lippa a Maros folyó mentén, az Alföld peremén, Arad vármegyében elhelyezkedő, országos vásárral rendelkező, tehát jelentős *oppidum*, azaz mezőváros, másként főles-úri város volt. A település jelentőségét és egyben fejlettségét az is mutatja, hogy kama-raispánság és sokamara, továbbá ferences és ágostonos kolostorok, beginaház és ispó-tály is működött területén.⁴ A 15. század második felében a mezőváros iparágainak száma 14 volt, az iparosok pedig a lakosság 31%-át tették ki.⁵ 23 Lippáról származó sze-mély látogatott külföldi egyetemeket felsőfokú stúdiumok végett. A település jogi hely-zetét tekintve Lippa a középkor végére a királyi szabad városok sorába emelkedett. Kubinyi András mindezek alapján a városnak 28 centralitási pontot adott és az általa

* Jelen tanulmány a 81502 sz. OTKA kutatási pályázat keretében készült. Elhangzott 2010. október 25-én a szegedi egyházi felsőoktatás 80. évfordulóján tartott, *80 év hitben és a tudományban* című I. Gerhardus konferencián.

1 JUHÁSZ 1941. 45–47. BOROVSKY 1896. 398–399., BÉKEFI 1910. 72., (Borovszkynál és Békefinél 1400–1422.)

2 LUKCSICS 1931. 141. nr. 595. (*Conc. rem. plen. Petro de Lipa, cantori eccl. Cenad.*), ZsO. X. 271. nr. 634.

3 LUKCSICS 1931. 148. nr. 661: *Suppl. Johannis Andree, rect. par. eccl. S. Stephani regis de Lipa, presb. Cenad. d., de prov. de can. et cantoratu eccl. Cenad. (100 fl.), vac. per mort. Petri de Lipa, non obst. dicta par. eccl. S. Stephani (50 fl.)*, ZsO. X. 500. nr. 1269., JUHÁSZ 1946 129. (október 23-ra datálva), ZsO. X. 500. nr. 1269.

4 GYÖRFFY 1963. 180–181., CSÁNKI 1890. 760, 764., MÁRKI 1892. 180–183.

5 BÁCskAI 1965. 34.

felállított hét csoport közül az első és másodrendű városok után harmadikba, vagyis a kisebb városok, avagy a jelentős városfunkciókat betöltő mezővárosok kategóriájába sorolta.⁶ Ezzel Arad vármegye települései közül Lippa állt a városfejlődés legmagasabb fokán. Lakosságának száma 1475-ben 545 volt.⁷ Ami megfelel annak, hogy a mezővárosok átlagnépessége általánosan elfogadott nézet szerint a 15. században 500 fő körül hullámzott.⁸ Lippai Péter származását mindezek alapján polgárinak, közelebbről mezővárosi polgárinak minősíthetjük.

Lippai Péter születési idejét csak hozzávetőlegesen tudjuk meghatározni. Abból kiindulva, hogy a magyarországi hallgatók általában 18–20. életévük körül iratkoztak be a külföldi egyetemekre, és hogy Péter első említése 1385-ből származik a bécsi egyetem matrikulájából, születési idejét az 1360-as évek második felére tehetjük. Jóllehet a középkori nyugat-európai egyetemek hallgatói gyakran 10. életévük körül iratkoztak be az *universitas*okra, a magyarországi tanulni vágyó ifjak, amíg csak lehetett a hazai iskolákban igyekeztek bővíteni ismereteiket, elmélyíteni tudásukat. Majd csak ezután, alapos előképzettséggel felvértezve vállalták a veszélyektől sem mentes utazást valamely külföldi egyetemre, ahol magas költségekre számíthattak a beiratkozási díj és a mindennapi élet tekintetében is.

Azt, hogy a későbbi felsőfokú stúdiumait megalapozó alapfokú tanulmányait hol végezte forráshiány miatt nem lehet egyértelműen eldönteni. Borovszky Samu Csanád vármegye részletes történetének írásakor, a csanádi káptalani iskola külföldi egyetemekre kikerült 84 tanulója között említi Lippai Pétert is.⁹ Azonban Borovszky nem tűntette föl ezen megállapításának forrását, így számunkra az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy Péterünk helyi, mezővárosi iskolában folytatta alapfokú tanulmányait. Itt sajátíthatta el az alsó fokú iskolás ismereteket (*lectura és cantus*), majd a komplex alaptudományokat (*grammatica, dictamen, computus*) és végül a tanító (*scholasticus*) képzettségi színvonalától függően az önálló, specializálódott tudományok (mint a *philosophia*, ami ekkor tulajdonképpen inkább theologia, *decreta* azaz jogi ismeretek és *medicina*) alapjait is. Békefi Remig a középkori iskolaügy avatott kutatója az 1540-ig terjedő időszakban összesen 275 városi, mezővárosi és falusi iskoláról talált írásos feljegyzést.¹⁰ Bár ezek között nem találunk adatot Lippáról, bizonyos, hogy nem ennyi iskola volt ekkor Magyarországon, hanem a 275-nek a többszöröse, csak nem maradt róluk feljegyzés, mondhatni, ez csupán a jéghegy csúcsa. Lippa esetében a megfelelő alapokat nyújtó mezővárosi iskola működésére következtethetünk a késő középkorban Bécsben és Krakkóban tanult 23 lippai személy alapján is.

Az 1365-ben alapított Bécsi egyetemen kezdetektől számítottak a magyarországi hallgatók érkezésére. Ezért már 1366-ban, az egyetem első *statutum*ában a négy akadémiai nemzet közül az egyik magyar volt, amely a magyarok mellett magába foglalta a bohémiai, moráviai, szláv és görög hallgatókat is.¹¹ A bécsi az egész középkor folyamán a legnépszerűbb külföldi egyetem volt a magyar hallgatók körében. Sajnálatos módon

6 KUBINYI 2000. 75.

7 BÁCSKAI 1965. 25.

8 BÁCSKAI 1965. 28.

9 BOROVSZKY 1897. 100.

10 Lásd BÉKEFI 1906. és BÉKEFI 1910.

11 MÜHLBERGER 2001. 339.

az akadémiai magyar nemzet anyakönyve csak 1453-tól maradt ránk, ezért a Lippai Péterre vonatkozó adatokat az egyetem „össznépi” matrikulájában kell keresni.¹² Ebben 1385. április 14-én azt olvashatjuk, hogy 2 garast fizetett a beiratkozás avagy tandíj fejében.¹³ Fraknói Vilmos adatai szerint egészen 1389. évig tanult ott.¹⁴ Ez az időtartam általában elegendő volt a bölcsészeti kar alsóbb tudományos fokozatait megszerezni, viszont Péter esetében se a *baccalaureusi*, se a *magisteri* vizsgának nincs nyoma. Mindenesre megállapíthatjuk, hogy műveltsége egyetemjárása és későbbi bírói munkásságának fényében meghaladta az átlagosat, hiszen a legtöbben csak egy évig vagy legalábbis igen rövid ideig látogatták valamelyik egyetemet. Egy évtizeddel később, 1401. április 14-én ismét beiratkozik a bécsi egyetemre egy bizonyos *Petrus de Lippa*,¹⁵ ám személyének az általunk vizsgálttal való azonosítása bizonytalan, főleg azért, mert Péterünk ekkor már valószínűleg egyházi javadalmának helyén, Csanádon tartózkodott.

Hogy Lippai Péter pontosan mikor és milyen úton szerezte egyházi javadalmát, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy 1400. május 1-jén már mint a csanádi székeskáptalan *cantora*, azaz éneklőkanonoka bukkan fel egy a káptalan által hiteleshelyi működése során kiállított oklevélben.¹⁶ Minthogy szülővárosa, az Arad vármegyei Lippa a Csanádi Egyházmegyébe tartozott, nem túl meglepő, hogy itt jutott *beneficium*hoz. A földrajzi közelségen túl személyes kapcsolatai is lehettek a nevezett egyházi testületen belül. A csanádi székeskáptalanban a középkor során szerepelt – Péterrel együtt – három Lippai nevet viselő személy közül az egyik, bizonyos Lippai István csanádi kanonok nem sokkal Péter javadalomszerzésének első írásos nyoma előtt, 1398 körül hunyt el, így akár ő is felhívhatta a káptalan vezetőinek figyelmét az akkor már egyetemet járt földijére. Ezenkívül egy másik lehetőség is kínálkozik a személyes kapcsolatok útján való javadalomszerzésre. Ugyanis Valkói András, aki 1389-ben lett csanádi kanonok,¹⁷ Lippaival egy időben tanult a bécsi egyetemen 1386–1387-ben.¹⁸ Az egyházi pályán való érvényesülésre pedig – bárói és főpapi kapcsolatok hiányában – a legjobb eszköz a minél magasabb szintű végzettség, illetve az egyetemen szerzett kapcsolatok voltak. Az egyetemi tanulmányok alatt kiváló alkalom kínálkozott új ismeretek szerzésére, személyes kapcsolatok kialakítására. Az egyes egyházi javadalmakról is könnyen informálódhattak az érdeklődők, sőt akár *beneficium*hoz is juthattak e kap-

12 Az egyetemi anyakönyvek a tanulók beiratkozásán kívül csak abban az esetben rögzítik előmenetelüket, ha befizették a fokozatok megszerzéséhez szükséges vizsgák díját. Ez bizony sokszor bizonytalan információt közöl, hiszen valaki a beiratkozás és az első fokozat megszerzése között éveket is eltölthetett az egyetemen, de ha mégsem teszi le a szükséges vizsgáit, akkor csak a beiratkozási adat áll rendelkezésünkre. Az egyetemet járt kanonokjaink életpályáját vizsgálva úgy tűnik, hogy nem elsősorban az egyetemeken eltöltött idő hossza vagy minősége szabta meg későbbi sorsukat, hanem maga a tény, hogy tanultak egyetemen; az ott szerzett tapasztalat és ismeretségek váltak a későbbiekben nagy hasznukra.

13 SCHRAUF 1892. 6. 1385. ápril 14. *Petrus de Lyppua* 2 gross.

14 FRANKÓI 1874. 39. *Petrus de Lypa* 1385–1389. Neve felett, azonos tanulmányi idővel szerepel egy bizonyos *Thomas de Lypa*, nem tudni, hogy milyen kapcsolatban álltak egymással. Vajon gyerekkori barátokként és „osztálytársakként” együtt indultak útnak a bécsi egyetemre, vagy netán még rokonok is voltak?

15 SCHRAUF 1892. 23, 52.

16 DL 71549.

17 Valkóit mint fehérvári kanonokot és már a csanádi Szűz Mária-kápolna javadalmását nevezte ki csanádi kanonokká IX. Bonifác pápa 1389. nov. 14-én. ZsO. I. 148. nr. 1223., BOROVSKY 1896. 424.

18 SCHRAUF 1892. 8. *Andreas de Walkwo*. JUHÁSZ 1941. 112.

csolatok által. Az ilyen kapcsolatokra jellemző, hogy az egyházi középrétegen belül már huszadrangú volt, ki milyen társadalmi kategóriából származott, hiszen ez az egyetemi polgárok között sem volt szempont. „A javadalomhoz segítés ugyanis teljesen független a származási kategóriáktól, polgár polgárt, jobbágy jobbágyot, nemes nemest éppúgy juttatott kanonikátushoz, mint jobbágy nemest, nemes jobbágyot, polgár nemest, stb.” állapította meg Köblös József a témában mai napig mérvadó könyvében.¹⁹ Az egyetemjárás és a társadalmi származás tekintetében a csanádi székeskáptalan személyi állományában is megfigyelhető, hogy a polgári származásúak esetében a legmagasabb az egyetemet jártak százalékos aránya: 87,5%; őket a mezővárosi polgárok követik viszonylag kevéssel lemaradva: 73%. Ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy javadalomhoz jutásukban valóban domináns szerepe lehetett tanultságuknak. Összehasonlításként az arisztokrata familiák tagjai közül 33%, a köznemesek esetében 30%, a jobbágyi származásúaknál pedig 14% folytatott egyetemi stúdiumokat.²⁰ Ezen jelenség magyarázataként már Mályusz Elemér rámutatott arra, hogy a társadalmi és művelődési viszonyaink sajátos fejlődése következtében az arisztokrácia és a nemesség mellett éppen a városi polgárság fiai mennek leginkább egyházi pályára. Az előkelő és vagyonos nemesi sarjadékok a családi birtoktest csorbitatlansága érdekében választják a papi hivatást, ahol összeköttetéseiknél fogva hamar elérik a legnagyobb méltóságokat. „Az iparos, a kereskedő kevesebb életlehetőséget biztosíthat gyermekei számára, mint a jobbágy. Az ő életszínvonaluk magasabb, s ezt több gyermek számára nehezebb fenntartani, mint a jobbágyinak a falusi élet keretei között adódót. A céhek zártsága akadályozta meg az érvényesülést, az apa műhelyét vagy üzletét nem örökölheti több gyermek. Azok csak egyet-egyet juttatnak abba a helyzetbe, hogy az elért életmódot folytassa.”²¹ Úgy tűnik, hogy bekerülve az egyházi középrétegbe Lippai Péter is elkezdte ismerőseit segíteni. Legalábbis erre utalhat az a tény, hogy 1401. febr. 2-án IX. Bonifác pápa többek között őt bízta meg, hogy Szódi Bálintot, a lippai Szent István király templom plébánosát iktassa be aradi kanonokságába.²²

A káptalanok a középkori Magyarország egyházi társadalmának középrétegét alkották. A püspöki székhelyen létesült káptalanokat nevezzük székeskáptalanoknak, fő feladatuk a püspök segítése volt az egyházmegye igazgatásában. A literátus műveltség 14. századi megjelenéséig a világi értelmiség szerepét is a káptalanok személyzete töltötte be. A tatárjárás után a főesperesek is mind beköltöztek a területileg illetékes püspöki központba, azon belül is a székeskáptalanba, és az ő jogkörük által a káptalan joghatóságot szerzett az egész egyházmegye felett. A káptalan tagjainak a vidéki plébánosok szegénysége árán nyílt módja a külföldi egyetemjárást sem nélkülöző értelmiségi elitté válni.²³ Eredetileg négy méltóság volt a káptalanban: a prépost, az olvasókanonok (*lector*), az éneklőkanonok (*cantor*) és az őrkanonok (*custos*); a káptalani személyzet többi tagja egyszerű kanonok volt, de még ezek szerényebb javadalmi és középnemesi élet-színvonalat tettek lehetővé.²⁴ A *cantor* feladata az istentisztelet és a káptalani iskolá-

19 KÖBLÖS 1994. 44.

20 TÓTH 2007. 42.

21 MÁLYUSZ 1971. 111.

22 Mon. Vat. IV. 308.

23 KOSZTA 2007. 99–119.

24 MÁLYUSZ 2007. 57–115.

ban végzett liturgikusének-tanítás vezetése volt.²⁵ Lippai Péter tényleges feladatkörét azonban sokkal inkább az határozta meg, hogy Marczali Dózsa Miklós, a Zsigmond király udvari káplánjából lett pannonhalmi kormányzó-apát 1403-ban, a csanádi püspökség élére kerülve őt nevezte ki helynökének.²⁶ Valószínűleg azért esett rá a választása, mert a 15. század legelején Lippai Péter volt az egyedüli egyetemet járt személy a csanádi székeskáptalan állományában.²⁷ A helyettes állítása a 14. századtól volt kötelező a főpapok számára az egyházjog szerint.²⁸ A vikáriusi feladatkör egy sokoldalú, nagyon gyakorlatias és jó szervező készséggel megáldott személyt kívánt. Lippai Péternek éneklő-kanonikként a liturgiában, vikáriusként pedig a jogtudományban is járatosnak kellett lennie, mivel ez utóbbi pozícióban egyszerre volt a püspök egyházi közigazgatási ügyekben illetékes általános helynöke (*vicarius generalis*) és a püspök nevében eljáró állandó bíró.²⁹

Az egyházi bíróságok (*forum spirituale, sacra sedes*) hálózata a világi bíróságokkal párhuzamosan az egész országra kiterjedt. Már az államalapításkor törvény mondta ki azt az elvet, hogy a klerikusok csak egyházi bíró előtt kötelesek perbe szállni, a kifejlődött gyakorlat pedig – a kánonjog szabályai szerint – minden olyan ügyet az egyházi fórum elé utalt, mely a vallással, erkölccsel függött össze. A szentszéki hatáskört személyi és tárgyi szempontok alapján írták körül. Az egyházi bíróság volt illetékes minden rendű és rangú klerikusnak, továbbá az özvegyeknek, árváknak, keresztes lovagoknak, diákoknak minden perében, kivéve az ingatlanra vonatkozókat. Ezen kívül minden olyan ügyben eljár, amely összefüggött a hit és erkölcs kérdéseivel: eretnekség, hitszegés (esküvel megerősített szerződések, hamis eskü), házasság, ezzel kapcsolatban a házasságtörés, a női jogok (hitbér, jegyajándék, leánynegyed), végrendelet és tized (dologi és személyi) ügyekben.³⁰ A szentszék szervezete függetlenül a királytól, és a pápa mint egyetemes egyházi bíró főhatósága alá került. Alsófokon, kisebb értékű perekben a főesperes (*archidiaconus*) bíráskodott,³¹ tőle a megyéspüspökhöz lehetett fellebbezni. A megyéspüspök volt az első fokú rendes bíró, de a 14. században már előírás szerint a helynöke (*vicarius*) képviselte.³² A fellebbezés rendes útja az illetékes érseki szentszékhez, az esztergomihoz, illetve a bács-kalocsaihoz ment, innen a 14. század végétől kezd-

25 BÉKEFI 1901. 44.

26 JUHÁSZ 1946. 39–64., SÖRÖS 1903. 68., ENGEL 1996. I. 68., II. 153. A forrásokban szerzetesi nevén, Dósa-ként szereplő csanádi püspök eredetileg Miklós keresztnévvel született a befolyásos pozíciókkal rendelkező, arisztokrata Marczali családba.

27 A már említett Valkói András csanádi szereplésére az 1389. évből származó kanonokságára vonatkozó forráson kívül nincs adat.

28 ERDŐ 1992. 276.

29 ERDŐ 2001. 89.

30 BÓNIS 1997: 640–641., ERDŐ 2001. 122–123., BALOGH 2000. 24.

31 Létezett alesperesi intézmény is, ám ennek hatáskörébe már csak az nagyon kis értékű, ún. tyúkperek tartoztak.

32 A vikáriusi bíráskodás érvényesülésével Magyarország a latin rítusú keresztény Európa egyházjogilag fejlettebb Alpoktól délre fekvő feléhez tartozott, Itáliához, Spanyolországhoz és Franciaország déli részéhez hasonlóan. Ezzel szemben az Alpoktól északra eső területeken (Németország, Lengyelország, Franciaország északi része és Anglia) официális bíráskodás valósult meg, vagyis az egyházmegyei bíróságok (officialatus) élén officialis állott. Érdekes, hogy az egyházi bíróságok rendszerében alanyi jogon járt a fellebbezés a peres feleknek, míg az indogermán, magyar, stb. jogból eleve hiányzott a fellebbezés intézménye, a világi jogok azt csak az újkorban vették át.

ve az esztergomi érsek, mint született pápai legátus (*legatus natus*) primási székéhez, majd a római kúriába.³³ Bár a szentszéki joghatóság mindig egy adott személyt illetett (a püspököt vagy érseket stb.), minden fórumon működtek bírótársak is. Ezek az esperesi széken plébánosokból, a püspöki és érseki széken kanonokokból kerültek ki, így Lippai Péter is mindig káptalani bírótársakkal ítélkezett. Vikáriusi tevékenységéről ránk maradt első forrás 1403. március 8-án keletkezett, ebben Karos Tamás nagy-szécsényi *hospes* – aki az idézésre meg sem jelent – kiközösítését (*excommunicatio*) rendelte el Péter muronyi, György fejéregyházi, János nagyszécsényi és Mátyás vingai plébánosoknak arra az esetre, ha az 15 napon belül nem fizetné meg a László kis-szécsényi³⁴ plébánostól eltulajdonított 25 forint értékű ló árát és 6 марка bírságot.³⁵ Pár nappal később, 1403. március 10-én már egy másik ügy forgott előtte: Tömpösi Vaffa András megidézetti Pahady Tamást és három asszonyt, hogy megkérdezze milyen joron tartják birtokukban az Arad vármegyei Fejéregyház birtok³⁶ fele részét. Mivel az alperesek oklevelekre hivatkoztak, ezért azok felmutatására Lippai Péter a káptalani bírótársaival határnapot (1403. április 1.) tűz ki,³⁷ ám az alperesek képviselőjében ekkor megjelent plébános újabb határnap kitűzését kérte, erre Lippai 1403. április 4-én újabb időpontig (1403. június 10.) elhalasztja a pert.³⁸ Mint csanádi vikárius, még a hivatali elődje idején kezdett, de le nem zárt perekkel is foglalkoznia kellett. Így 1403. július 9-én ő tett pontot Szőlősi Domokos felperes és Vasa László alperes ügyének végére, mely per még Domokos prépost, az előző helynök alatt kezdődött, de újra meg újra elhalasztották.³⁹ Természetesen az ő bírói székén is gyakran el lettek halasztva a perek, mint 1405. május 4-én a Csép fia: Jakab és Porazfalvi György közötti peres ügy is.⁴⁰ Gyakran az egyik fél – leginkább az alperes – távolmaradása miatt kellett halasztani az ügyet, a meg nem jelent felet pedig megbírságozták, mint például 1407. március 1-jén Baki János fia: Gergelyt, aki ellen Baki Flóris és neje folytattak pert.⁴¹ A következő évben Lippai Péter távol volt Csanád városától, ezért akadályoztatása esetére Marczali Dósa püspök Apátfalvi Miklós csanádi kanonokot jelölte ki helyetteséül.⁴² Apátfalvi csak egy rövid periódusban, 1408 végén és 1409 elején szerepel e minőségében a forrásokban.⁴³ Hogy pontosan milyen természetű is volt Péter akadályoztatása, nem tudni.⁴⁴ Neve 1410.

33 BÓNIS-DEGRÉ-VARGA 1996. 29–31.

34 Arad vármegyében két egymás mellett fekvő Szécsény falu volt. Lásd GYÖRFFY 1963. 185.

35 DL 85553., PESTY-ORTVAY 1896. 328. nr. 196., ZsO. II/1. 274. nr. 2301., BÓNIS 1997. nr. 1795., JUHÁSZ 1941. 45–46.

36 GYÖRFFY 1963. 175.

37 DL 85554., PESTY-ORTVAY 1896. 328–339. nr. 197., ZsO. II/1. 274. nr. 2305., BÓNIS 1997. nr. 1796., JUHÁSZ 1941. 45. Péter helynök előtt a felperes képviselőjében Kemecsei Nagy Tamás, az alperesek közül Tamás személyesen jelent meg, a többi alperest, Pál fia Lőrinc özvegyét, Iván fia Miklós özvegyét és Sárközi Lászlónét Sárközi Tamás képviselte.

38 DL 85555., Sztáray II. 31. nr. 25., ZsO. II/1. 279. nr. 2353.

39 DL 42801., BÓNIS 1997. nr. 1808.

40 DL 53237., PESTY-ORTVAY 1896. 347. nr. 210., ZsO. II/1. 463. nr. 3852.

41 DL 85566., PESTY-ORTVAY 1896. 389. nr. 238., ZsO. II/2. 18. nr. 5332.

42 JUHÁSZ 1946. 49.

43 ZsO. II/2. 175. nr. 6362. (1408. október 10.); DL 42974., ZsO. II/2. 192. nr. 6476. (1408. december 15.); BÓNIS 1997. nr. 1873. (1409. február 9.)

44 A káptalan hiteleshelyi tevékenysége során keletkezett oklevelek sem adnak támpontot ezügyben, mint hogy az 1409. január 14-én kelt oklevelek tanunévsorban mint jelen voltat tüntetik fel Péter cantort:

augusztus 4-én tűnik fel ismét a ránk maradt oklevelekben. Ekkor Lippai Péter a boszniai hadjárat miatt központilag elrendelt országos perhalasztási parancsnak megfelelően halasztotta Mindenszentek nyolcadára (november 8.) Egerszegi Hem fiainak Egerszegi Miklós bán leánya: Margit asszony elleni, nyugta felmutatásáról folyó perét.⁴⁵ 1411. szeptember 19-én kelt oklevelével Péter vikárius igazolja, hogy Csépnék mondott Jakab mester birságait megfizette.⁴⁶ 1415. február 6-án Lippai Péter az Apátfalvi Miklós 1408. október 10-i és 1408. december 15-i végre nem hajtott ítéletét foganatosította. Az ítélet addigi végrehajtásától Oszlári Majos fia: Pál eddig Ozorai Pipo temesi ispántól való félelmében tartózkodott. Miután Pált beiktatták a Fancslakiak és Vejtehi Bobalok Temes megyei birtokainak leánynegyed címén öt megillető és pontosan körülírt részeibe,⁴⁷ Lippai Péter erről privilegiális formában állított ki oklevelet részére.⁴⁸ Két évvel később, 1417. dec. 22-én ismét a szokott birságban kellett elmarasztalni Maczedoniai Danch András mester fiait: Miklós és János mestereket, mert nem jelentek meg előtte András mester özvegye: Dorottya ellenében.⁴⁹ Három olyan év után, melyből nem maradt forrás Lippai bírói széke előtt folyó ügyekről, 1421. február 14-én Uralthi Michk Lőrinc felperes Sebestyén és Domokos szilági nemesek – kiknek ügyvédje Demeter horogszegi plébános – elleni perét a felek kérésére, pünkösöd nyolcadára halasztja.⁵⁰ Egy év múlva, 1422. március 9-én káptalani bírótársaival hozott szentszéki ítéletével kiegyeztetni Gyondi Péter özvegyét: Katalin asszonyt és fiát, Lászlót az általuk 1421. február 17-én beperelt Rékasi Szaniszlóval – akiknek ügyvédje szintén egy plébános, Demeter rékasi plébános volt – aki a kötelező leánynegyedet azért nem adta ki előbb, mert Ozorai Pipo temesi főispánnal részt vett a husziták elleni hadjáratban. Most aztán a leánynegyed címén megkapja Katalin asszony azt a 10 ökröt és 4 tehenet, melyet magának követelt. Mivel azonban e jószágok igen le voltak soványodva inkább 17 márkát és 6 új forintot fizetett Szaniszló, mely leánynegyed címen való átvételét Gyondi Péter özvegye és fia elismeri.⁵¹ Ez az utolsó olyan ítéletlevele, amelyet szentszéki bírászkodása során adott ki és ránk maradt. Egyedül ezen maradt csak fenn pecsétjének töredéke, amelynek köriratát Borovszky Samu a következőképp rekonstruált: [Sigillum Petri] *Johannis de Lipa cantor* [et canonici eccl. Chanad].⁵² Eszerint e pecsét – melynek körirata mára már olvashatatlan – Péter szülővárosának neve mellett apját is megőrizte. A pecsétkép központi helyén a csanádi székeskáptalan patrónusa, Szent

(...presentibus honorabilibus et circumspcctis viris dominis Laurentio preposito, Petro cantore...)

PESTY-ORTVAY 1896. 407–408. nr. 249., 408–409. nr. 250., 409–412. nr. 251., 412–415. nr. 252.

45 DL 53544., BÓNIS 1997. nr. 1796.

46 DL 53601.

47 Varjótelek (CSÁNKI 1894. 69.), Péterfalva (CSÁNKI 1894. 57.), két Apafája (CSÁNKI 1894. 24.), Teremi (CSÁNKI 1894. 66.), Várelő (CSÁNKI 1894. 69.), Vejteh (CSÁNKI 1894. 70.) és tartozékaik.

48 PESTY-ORTVAY 1896. 496–503. nr. 306., ZsO. V. 107. nr. 192., BÓNIS 1997. nr. 2013. *Nos Petrus cantor et canonicus ecclesie Chanadiensis ac reverendi in Christo patris et domini fratris Dose episcopi eiusdem ecclesie vicarius in spiritalibus generalis...*

49 DL 92518., ZsO. VI. 360. nr. 1274.

50 DL 11036., ZsO. VIII. 59. nr. 120.

51 DL 11188., PESTY-ORTVAY 1896. 574–576. nr. 370., BÓNIS 1997. nr. 2184., ZsO. IX. 111. nr. 288., JUHÁSZ 1941. 46. Juhász a 17 tinó és 6 forint átadásáról ír.

52 DL 11188., BOROVSKY 1896. 398. A zárójelbe tett szavak letöredezték a pecsétről. A vatikáni kútföket nem használó Borovszky számára ez volt az egyetlen forrás, amelyből Péter vikárius lippai származására tudott következtetni, helyesen.

György ábrázolása látható, ám nem profilból és lóháton, mint a székeskáptalan pecsétjén, hanem szemből és állva.⁵³

Hogy helynöki feladatait Lippai Péter legjobb tudása szerint eredményesen végezte, az is igazolja, hogy az okleveles források tanúsága szerint Marczali Dósa egész főpásztorsága alatt helynöke volt, és így e tisztségét két évtizedig bírta. Szolgálatainak elismeréseképp valamikor 1410. augusztus 4. előtt egy kanonoki javadalmat is kapott a csanádi székeskáptalanban jövedelme kiegészítésre.⁵⁴ Az ilyen javadalomhalmozás (*commutatio beneficiorum*) a kanonoki rétegben elfogadott volt, a javadalmasok 10–15% bírt egyszerre több egyházi stallumot a Köblös által vizsgált testületekben.⁵⁵

Lippai Péter túlélte Marczali Dósa püspököt, akinek egész főpásztorkodása idején helynöke volt. 1423. május 20-án V. Márton pápa teljes bűnbocsánatot engedélyezett Lippai Péter csanádi éneklőkanonok számára. Vele egy napon Dósa püspök unokaöccse egyben utódja, Marczali László, a tíz nappal azelőtt kinevezett csanádi püspök továbbá Lippai két kanonoktársa, Temesvári Péter fia: István csanádi kanonok és Jakab marosontúli főesperes, sőt egyházmegyei világi hívei is, nevezetesen Ivándi György és neje részesültek még teljes búcsúban.⁵⁶ Lippai röviddel a pápai kegy elnyerése után elhunyt. Halálkozásának időpontjára az ő utolsó említése és a halálával megüresedett javadalom iránti kérvény időpontjából tudunk következtetni. Utolsó szereplése a ránk maradt forrásokban az, amikor a csanádi székeskáptalan 1423. május 24-én kelt hiteleshelyi oklevelének méltóságsora szerint a prépostság üresedésben volt, s így rendkívüli módon Péter *cantor* neve volt az első a méltóságsorban.⁵⁷ Ekkor tehát még élt Lippai. Viszont öt hónappal később, 1423. október 25-én András fia: János Csanád egyházmegyei *presbiter*, a lippai Szent István király parochiális egyház rektora már arra kéri a pápát, hogy adja neki a csanádi éneklőkanonokságot, amely Lippai Péter ha-

53 Az 50 × 33 mm méretű, mandorla alakú pecsét képének ikonográfiai leírása: a gótikus tabernákulum-építményben álló, páncélt viselő Szent György jobb kezében lándzsa, jobb lábát pedig a legyőzött sárkány nyakán tartja. A tabernákulum tetőzete, vimpergákkal díszített, mérműves ablakkal áttört, poligonális architektúra. A tabernákulum oldalához íves konzolon ülő, mérművekkel áttört függelékek járulnak. Szent György alakja alatt, a tabernákulum-építmény alapjában, a körirat sávjában félkörívű, körkeretezésű szentségfülke metsződik, benne álló, talán női alak. A pecsétkép egyes részletformái már az 1380 körül készült főpapi pecséteken is feltűnnek, e formák a 15. század első felében is tovább élnek. Vö. TAKÁCS 1992. 72–73., Szent György ábrázolása korábban is megjelent már a csanádi püspöki helynök pecsétképében. Így a Telegdi Miklós csanádi vikárius és kanonok 1355. május 5-én kelt oklevelén (DL 51667.) található 31 × 18 mm méretű és szintén mandorla alakú zárópecséten is Szent György látható lóháton, pajzzsal. Lippai Péter a mandorla alakú mívés pecsétje mellett egy kisebb, 20 mm átmérőjű kerek pecsétet is használt 1417. december 22-én egy papírra készült és csak ideiglenes érvényű oklevelének megerősítésére (DL 92518.). Jóllehet ennek pecsétképe töredezettsége miatt teljességgel ismeretlen, mégis úgy tűnik, hogy Dósa püspök is ezt használta 1418. május 20-án, amikor pecsétjének távollétében az oklevelet (DL 54006.) helynöke pecsétjével erősítette meg (*Datum Chanad presentes autem propter absenciam sigilli nostro sigillo vicarii nostri fecimus communiri.*) az oklevélen egy szintén 20 mm átmérőjű kerek pecsét nyoma látható.

54 DL 53544., BÓNIS 1997 nr. 1796. *Nos Petrus cantor ac canonicus ecclesie Chanadiensis locique eiusdem vicarius in spiritualibus generalis.*

55 KÖBLÖS 1994. 74–75., Ugyanez az arány Pécsen 32%, Váradon 35% volt. Ld. FEDELES 2005. 148–150., KRISTÓF 2009. 26.

56 LUKSICS 1931. 141–142. nr. 593–595, 597., ZsO. X. 271. nr. 634., JUHÁSZ 1941. 47, 130.

57 DL 71459. ZsO. X. 279. nr. 657.

lálával üresedett meg.⁵⁸ Ezek alapján halálát 1423. május 24. és október 25. közé, azaz körülbelül 58 éves korára tehetjük. Talán nem véletlen, hogy épp egy lippai plébános igényli magának a megüresedett javadalmakat, lehet személyesen is ismerték egymást, vagy egyszerűen csak Péter halálhíre a leghamarabb szülővárosába, Lippára jutott el. Az utóbbi okiratból az is kiderül, hogy Lippai Péter éneklőkanonoki és kanonoki stallumából származó éves bevételét 100 aranyforintra becsülték a római kúriában. Ehhez képest az ország egyik leggazdagabb püspöki székhelyén, a pécsi székeskáptalanban az éneklőkanonok jövedelmét átlagosan 70, a kanonokokét pedig 45 aranyforintra becsülték azonos források a késő középkorban.⁵⁹ Lippai Péter jövedelmei tehát nem maradtak el a más testületekben vele azonos szinten álló javadalmasokhoz képest, és ezen felül az egyházi bíraskodásból is szép bevétele származott.

Lippai Péter pályafutása során elérte mindazt, amit polgári származással és magas udvari pártfogók nélkül lehetett a későközépkori magyar egyházban. Életpályáját a Köblös József által megállapított típusok közül leginkább a tudós és lelkipásztor összefonódása jellemzi.⁶⁰

IRODALOM

BALOGH

- 2000 BALOGH Elemér: *Egyházi és világi bíróságok joghatósága a középkori Európában*. In: Tóth (szerk.): Tanulmányok Dr. Bérczi Imre egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged 2000. 15–26.

BÁCSKAI

- 1965 BÁCSKAI Vera: *Magyar mezővárosok a 15. században. (=Értekezések a történeti tudományok köréből 37.)* Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.

BÉKEFI

- 1901 BÉKEFI Remig: *A magyarországi káptalanok megalakulása és Szent Chrodegang regulája*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1901.
 1906 BÉKEFI Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1906.
 1910 BÉKEFI Remig: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1910.

BÓNIS

- 1997 BÓNIS György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette Balogh Elemér. Püski, Budapest 1997.

58 LUKCSICS 1931. 148. nr. 661. *Suppl. Johannis Andree, rect. par. eccl. S. Stephani regis de Lippha, presb. Cenad. d., de prov. de can. et cantoratu eccl. Cenad. (100 fl.), vac. per mort. Petri de Lippha, non obst. dicta par. eccl. S. Stephani (50 fl.)*, ZsO. X. 500. nr. 1269., JUHÁSZ 1946. 129. (október 23-ra datálva), ZsO. X. 500. nr. 1269.

59 FEDELES 2005. 153.

60 KÖBLÖS 1994. 77–82.

BÓNIS –DEGRÉ –VARGA

- 1996 BÓNIS György–DEGRÉ Alajos–VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, Zalaegerszeg 1996.

BOROVSKY

- 1896 BOROVSKY Samu: *Csanád vármegye története 1715-ig. A vármegye általános története*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1896.
- 1897 BOROVSKY Samu: *Csanád vármegye története 1715-ig. A vármegye részletes története*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1897.

CSÁNKI

- 1890 CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1890.
- 1894 CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1894.

DF

- Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL

- Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár

ENGEL

- 1996 ENGEL Pál: *Magyarország világi archantológiája 1301–1457 I–II.* Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest 1996.

ERDŐ

- 1992 ERDŐ Péter: *Egyházjog*. Szt. István Társulat, Budapest 1992.
- 2001 ERDŐ Péter: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest 2001.

FRAKNÓI

- 1874 FRAKNÓI Vilmos: *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1874.

GYÖRFFY

- 1963 GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1963.

JUHÁSZ

- 1941 JUHÁSZ Kálmán: *A csanádi székeskáptalan a középkorban (1030–1552). (=Csanádvármegyei könyvtár 38.)* Csanádvármegye közönsége, Makó 1941.
- 1946 JUHÁSZ Kálmán: *A csanádi püspökség története IV. (1386–1434). (=Csanádvármegyei könyvtár 41.)* Csanádvármegye közönsége, Makó 1946.

KOSZTA

- 2007 KOSZTA László: *A magyar székeskáptalanok kanonokjai 1200–1350 között*. In: Balog–Döbör–Jancsák–Kiss–Nyulassy–Zakar (szerk.): *Dixit et salvavi animam meam: Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére*. Belvedere Meridionale, Szeged 2007. 99–119.

KÖBLÖS

- 1994 KÖBLÖS József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával)* (=Társadalom- és művelődés-

történeti tanulmányok 12.) Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest 1994.

KRISTÓF

- 2009 KRISTÓF Ilona: *Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440-1526)*. Egyetemi doktori értekezés. Témavezető: Solymosi László. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája, 2009. Kézirat. 263 p.

KUBINYI

- 2000 KUBINYI András: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (=Dél-alföldi évszázadok 14.)* Csongrád Megyei Levéltár, Szeged 2000.

LUKCSICS

- 1931 LUKCSICS Pál: *XV. századi pápák oklevelei I. kötet. V. Márton pápa (1417-1431)*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1931.

MÁLYUSZ

- 2007 MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 2007.

MÁRKI

- 1892 MÁRKI Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. II/1*. Monographia-Bizottság, Arad 1892.

Mon. Vat. IV.

Monumenta Vaticana. Historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat IV. kötet. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), Budapest 2000.

MÜHLBERGER

- 2001 MÜHLBERGER, Kurt: *Die Gemeinde der Lehrer und Schüler – Alma Mater Rudolphina*. In: Csendes-Oppl (hrsg.): *Wien, Geschichte einer Stadt 1.: Von den Anfängen bis zur Ersten Wiener Türkenbelagerung (1529)*. Böhlau, Wien-Köln-Weimar 2001. 319-395.

PESTY –ORTVAY

- 1896 PESTY Frigyes-ORTVAY Tivadar: *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez. I. 1183-1430. (=Temesvármegye és Temesváros története IV.)* Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. A Magyar Tudományos Akadémia Tört. Bizottsága rendeletéből sajtó alá rendezte Ortvy Tivadar. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásával Temesvármegye és Temesvárváros közönsége. Pozsony, 1896.

SCHRAUF

- 1892 SCHRAUF Károly: *Magyarországi tanulók külföldön II. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1892.

SÖRÖS

- 1903 SÖRÖS Pongrácz: *A pannonhalmi főapátság története II. A pápák és a zsinatok reformáló törekvései 1243-1404*. Pannonhalmi Szent-Benedek Rend, Budapest 1903.

Sztáray II.

A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára II. 1397-1457. Szerkesztette: Nagy Gyula. Kiadja: gróf Sztáray Antal, Budapest, 1889.

TAKÁCS

- 1992 TAKÁCS Imre: *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. (Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézete és a Budapest Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján)* Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézet. Budapest, 1992.

(G.) TÓTH

- 2007 (G.) TÓTH Péter: *A csanádi székeskáptalan kanonokjainak egyetemjárása a későközépkorban.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2007/1–2. 37–58.

ZsO.

Zsigmondkori oklevéltár. Összeállította: Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951–.

Péter G. Tóth

PETRUS DE LIPPA CANTOR AND BISHOPRIC VICAR OF CSANÁD IN THE REIGN OF SIGISMUND

Although the character of Petrus de Lipa is not entirely unknown to historiography, I think it is important to present his career in an independent work, because as far as I know, no one has ever dedicated a separate study to him.

It is his name that helps us to determine his origin and social background, as well. The market town of Lipa in Arad county is situated in the Arad-foothills, where the river Maros runs to the plain from the Transylvanian mountains. Lipa was the most developed settlement of Arad county. On these bases, we can consider the origin of Petrus de Lipa as market town burgher. His educational level was outstanding due to his higher education at the University of Vienna. Hungarian students usually enrolled to foreign universities around the age of 18-20, and Petrus was first mentioned in Vienna in 1385, so he was most likely to be born around 1365. He was studying in Vienna until 1389 or 1400.

He appeared as the *cantor* of the cathedral chapter of Csanád in 1400. We don't know exactly what was the way of getting his benefice. It is possible that he earned this position thanks to his personal connections made at the university, since *Andreas de Valko*, canon of the cathedral chapter (1389) was also a student at the Faculty of Arts in Vienna in 1386-1387. Perhaps he could get into the chapter through simply territorial connection as Lipa belonged to the bishopric of Csanád. There were other people from Lipa among the members of the chapter. The task of the cantor was directing the music and chant. But his services were needed in the jurisdiction of diocese as a vicar for the bishop. He was appointed to be a *vicarius* at the beginning of the bishopric of Dosa Marczali in Csanád (1403–1423). As he needed a suitable and reliable vicar, whose appointment was compulsory. In this position Petrus de Lipa was general vicar (*vicarius generalis*) of the bishop of Csanád in parochial administrative cases and constant judge with episcopal rights between 1403 and 1423. He rolled up his career within this jurisdictional system of the Roman Catholic Church. In this essay we present all the remained sources of his charter's publishing activity and the first description of his seal as well. The fact that according to the sources he worked as a vicar for two decades, gives good evidence that he did the best he could in his job effectively. As a reward for his services he got one more benefice in the local chapter to make up his income. In 1410 he was named as a canon of Csanád. To obtain more ecclesiastical beneficium at the same time, the so called *cumulatio beneficiorum* was forbidden by the canon law but acceptable amongst the canons.

His last act was on the 24th of May 1423 in a charter published by the cathedral chapter. We can make conclusions for the date of Petrus de Lipa's death from those benefices that were given to him, but were asked by others in a certain period. On the 25th of October 1423 John, son of Andreas asked the pope to give him the benefices vacant by the death of Petrus de Lipa. In virtue of these facts he probably died in the summer of 1423. During his career Petrus de Lipa achieved everything he could from a burgher background, without influential patrons in the royal aula in the later medieval Hungarian church.

ANDRÁS ALBERT

THE POLITICAL PROTECTION OF TRANSDANUBIAN PROTESTANTISM IN THE
LIGHT OF MIKLÓS BETHLEN'S PAMPHLETS*
(1671-1681)

INTRODUCTION.

After the Habsburg Empire's victory over the Turks on 1st. August 1664 at Szentgotthárd, Leopold I. tied the Vasvár peace. They didn't expel the Turks from Hungary, they began to build the system of absolutist domination. The Hungarian statesmen were discontent with the policy of the Habsburg court so they began to organize. At the meeting in Murány (Murán) 23th. October, 1666 they reflected on the idea that Hungary should be under the protectorate of the Sultan. The Porta would guarantee free king election, internal and foreign politics. Vienna became aware of the conspiracy, but didn't interfere for many years. Leopold I. in 1671 swooped down on the conspirators by surprise. Péter Zrínyi, Ferenc Frangepán, and Ferenc Nádasdy were executed. The exiles escaped to Transylvania. Although initially the prosecution was politically motivated, the pretext of punishing the conspirators was particularly suitable to get even definitely with the Hungarian Protestants. The political persecution obtained religious essence.¹

The conclusions of peace from 1606 in Vienna, 1621 in Linz and 1626 in Nikolsburg which contained the national laws about the Protestants' rights and their religious freedom, were considered null.² The Protestant historiography called this period between 1671-1681 „decade of mourning”.³ This name was given because of the

* In this study I deal with the political and religious persecution of the transdanubian (Hungary) protestant (Reformed Ev. Lutheran) pastors and teachers

1 In front of emperor Leopold I. (1640-1705) and his court France of Cardinal Richelieu and Mazarin was an example followed. They have sought to build the absolute power. They wanted to achieve the national constitutional institutions, the National Assembly, the palatine dignity and the abolition of county government.

The conspiracy served as the legal basis for against the coronation oath. The emperor-king tried to dismiss himself with the theory “playing the role of law” taken to comply with the Constitution, from the royal oath.

2 BUCSAY, Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon. 1521-1945.* Budapest, 1985. 116. p.

3 The ‘mourning decade’ word usage in the protestant interpretation was the most violent period of early modern hungarian history. The Magyar Nagy Lexikon wording: “In the hungarian legal history by the special delegation of court of law in Bratislava in 1673 and 1674 in respect of high treason sentenced

aggressive action against the churches and their persecution.⁴ The Habsburg court considered this moment the most suitable to attack the Protestant churches. The main reason of the attacks against the Protestant churches was that the Wesselényi - conspiracy was initiated by the protestant churches and their pastors and teachers.

According to the re-formulated theory in 1670 the protestants lost the right to religious liberty guaranteed by their political movements. The Protestant religions, therefore operate illegally and they had to be banned.⁵ Historian László Benczédi says: *"to justify the large counter-attack he mainly blamed the Protestant priests because of the attack of the Hungarian rebels... or even the general staff of the Catholic Church considered that time the most suitable for returning to the ancient Catholic faith, the accomplishment of country with one faith."*⁶

COUNT MIKLÓS BETHLEN AND THE TRANSDANUBIAN PROTESTANT PASTORS'S, TEACHERS'S CASE

The embracing of the persecuted Hungarian protestants' case was favourably received in Michael Apafi I., Transylvanian prince's court. During the persecutions on 6th April, 1671 he wrote a letter to Rottal military governor in which he asked his support in the case of the slandered priests. Prince Michael Apafi I. and his councilors decided to notify the foreign protestant monarchs, princes and political elite circles about the Hungarian events and their religious background.⁷

Miklós Bethlen, the Transylvanian politician and his circle of intellectuals played a very important role in this. In the pamphlets sent to the kings and princes of western protestant countries the members of the mentioned circle were devoting all their efforts to inform the European public of persecuting religion in Hungarian Kingdom. In the pamphlets the authors revealed the Hungarian counter-reformation, emperor and king Leopold I. attacks and pointed out the great defensive struggle of protestant princes against them. The literature attributed wrongly these political pamphlets to Miklós Bethlen for a long time.

Literary historian József Jankovics, the excellent expert in Miklós Bethlen's life and work contradicted this fact in his researches.⁸ But it is certain that Miklós Bethlen's influence can be felt concerning the background of the formation of the

and sent to the galley in context of Protestant pastors fate appeared at the end of 17th century." See *Magyar Nagylexikon*, VIII. Bp., Magyar Nagylexikon, 1999. p.

4 See for details PÉTER, Katalin: *A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben*. Budapest, 1983. In: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyvei*. 35. – BITSKEY, István: *De Ruyter admirális és a magyar irodalom: négyszáz éve született a magyar gályarabok szabadítója*. Debreceni Szemle, 15. évf. 2007. 2. sz., 164-173. – BITSKEY, István: *Szellemi élet a koraiújkorban*. In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk. KÓSA, László. 2. jav. Kiad. Budapest, 2001. 242. – BENCZÉDI, László. *A prédikátor perek történeti háttere*. Theologiai Szemle, 1975. 7-8. sz. 199-205., 264-267. p.

5 NÉMETHY, Sándor: *Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniens anno 1674 története és jogászai kritikája*. In: *Theologiai Szemle*, 1980. 6. sz. 331-334. 1981, 3. sz. 162-163., 1981, 4. sz. 219-224. 1981, 5. sz. 295-300. 1982. 2. sz., 99-105. 1983, 1. sz., 234-244. 1983, 5. sz., 276-286. p. 1984, 2. sz., 97-102. See PÉTER 1983, 35. p. Wien, Staatsarchiv, Hungarica Specialia, Fasc. 325/C, Folio 3-4.

6 BENCZÉDI 1975, 9-10. sz. 266. p.

7 POKOLY, József: *Az erdélyi református egyház története*. II. kötet, (1605-1690) Budapest, 1904. 266. p.

pamphlets. Around the formation of the pamphlets a small circle of intellectuals has to be seen. This literary and intellectually circle functioned under Miklós Bethlen's leadership.

Among the members of this literary and intellectually circle were: Pósaázi János, Michael Sztatmárnémethi, Peter Fajgel and Eszéki István.⁹ Count Miklós Bethlen, the Transylvanian politician embraced the case of persecuted protestant pastors and teachers through international diplomatic channels. On behalf of Mihály Apafi I., prince of Transylvania and his Councillors in letters he appealed to the kings of the Protestant western countries and university professors. He requested for their support in the case of the persecuted Hungarian Protestant pastors and teachers. He was assisted by Péter Kovásznai Transylvanian reformed bishop, Istvan Pataki professor from Kolozsvár and István Adami Transylvanian saxon lutheran bishop.¹⁰ Miklós Bethlen in 1672 sent these well-drafted and edited letters with a German lutheran officer to Kővár. His plan was that the letters travelling through Poland should arrive in Berlin and Heidelberg. The sending out of some of these letters were impeded by councillor Teleki Mihály. The assumption is that political considerations led Teleki to confiscate the letters.

Some of the letters got into the hands of the archbishop György Szelepcsényi, which letters became important documents against those priests who were summoned to appear before the court in Bratislava.¹¹ The prosecutor of the court of law established in 1674 in Bratislava convicted the protestant pastors and teachers on trumped-up charges.¹² According to the charge István Vittnyédi, Miklós Bethlen, Ambrus Ketzer corresponding to each other and the transdanubian protestant pastors.¹³ According to the data found in minutes the defendants' letters were very strongly political coloured.¹⁴ John Burius Krupina pastor has rejected the accusation that the ministers and above mentioned persons would have something to do with them. The lawyer appointed by the court of law in Bratislava, Heussler Ferdinand was also on the pastors and teachers' side. He firmly maintained and proved that the letters presented as evidence are false and have nothing to do with the defendants.

One of the documents against the convicted pastors was the "Vittnyédi letter". This letter was written by István Vittnyédi in Eperjes and addressed to Bethlen Miklós on

8 The first pamphlet of *Austeritas Austriaca* (1671), the second *Austriacae Austeritas continuatio*, a third of the pamphlet *Austriacae Austeritatis, eiusdemque Continuationis Confirmation* was. The works were published pseudonym. The identity of the author of works literary scholar József Jankovics revealed that Miklós Bethlen is not the author. Bethlen himself did not know the author.

V. ö. JANKOVICS, József: *Bethlen Miklós levelei*. Budapest, 1987. I. köt. 38-43. p. – R. VÁRKONYI, Ágnes: *Erdélyi változások*. Budapest, 1984. 143. p.

9 *Diarium theologicum...* Kolozsvár, 1675. RMK I. 1359.

10 POKOLY 1904. 269. p.

11 NAGY, Géza: *A református egyház története (1608-1715)*. Vol. I-II. Máriabesnyő-Gödöllő, 2008. 508.

12 The protocol of 1674's galley prisoner sentencing can be found in Esztergom Primate Archives. Archivum Ecclesiasticum Vetus, Acta Religionaria, 1790/4-es jelzet alatt. Printed in „*Vitetnek ítélőszék-re...* Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve” kiad. S. VARGA Katalin, Pozsony, 2002. 344. p.

13 See S. VARGA, Katalin: *Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*. The text and its interpretation. Dissertation. Manuscript. Budaörs-Budapest, 2004. 30. p.

14 Op.cit. 30. p.

10th May, 1669.¹⁵ There are many different counter-arguments which prove that the letter is not authentic.¹⁶ 1. Miklós Bethlen wasn't the captain of the Hajdúság and the Partium territory but of the szekler army. This was well known by István Vitnyédi. 2. Miklós Bethlen and transylvanians usually didn't have any contact with Ferenc Rákóczi II. 3. The letter sent to Bethlen, on 19th June, 1668¹⁷ by Vitnyédi caused a serious disagreement between the two parties, so they never corresponded afterwards. This was confirmed by Miklós Bethlen himself. 4. Vitnyédi wasn't in Eperjes that time when the letter was written.¹⁸ 5. There are a few question related to the authenticity of the letter addressed to Bethlen: The original letter or a copy of it was discovered and which version was Bethlen holding in his hands? The answer can be find in Bethlen's letter to the galley slave - pastors: "But I never see God's face if I saw something like this! ..." ¹⁹ 6. Bethlen claimed that in 1669 Wittnyédi was no longer alive.²⁰ The false letter came to light had another important message concerning Miklós Bethlen's person.

Miklós Bethlen was a very good politician with an outstanding personality. He had an extensive political connection to different countries. In Vienna and Bratislava he was kept in evidence and used in connection with charges. The case of the galley protestant pastors caused a great indignation in the whole Europe. Many people came to help them.

Politicians, diplomats, professors, wealthy people did everything they could to rescue the Hungarian protestant pastors.²¹ Five years passed however, when finally the Protestant powers through diplomatic channels could do something in their favour. Miklós Bethlen in the letter „*Epistola Nicolai Bethlen ad Ministros Exules ...*”²² written on 4th January, 1675 cleared himself from the accusations. He proved the innocence of the slandered, and convicted protestant pastors, teachers, and that the accusations against them were unfounded. He asked for the political support of the western protestant states in order to prevent the religion persecution what he finally achieved in the future. At the end of his letter he encouraged the galley prisoner pastors to persist and remain devoted to their faith.²³ The *Apologia Ministrorum Evangelicorum Hungaricae* (*The Protection of the Hungarian Evangelical Pastors*) pamphlet appeared

15 The judges of the court of law in Bratislava showed up two letters. One of them was addressed to Miklós Bethlen, and the other one to Ketzer Ambrus. See RÁCZ, Károly: *A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben*. Sárospatak, 1874. 239. p.

16 See RÁCZ 1874. 235. p. – *Sárospataki Füzetek* 1863. évf. 557. – *Egyháztörténeti Emlékek. Forrásgyűjtemény a Dunántúli Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerület történetéhez*. I. kötet. Összegejtötte Payr, Sándor. Sopron, 1910. 236-237. p.

17 *Sárospataki Füzetek* 1868. évf. 921. p.

18 See for details Bethlen Miklós levele az elítélt prédikátorokhoz. Jan. 4. 1675. MOL.

19 See for details Bethlen Miklós levele az elítélt prédikátorokhoz. Jan. 4. 1675. MOL.

20 See for details in *Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn von Anfang der Reformation bis 1850*. Berlin. 1854. 225. – Bethlen Miklós levele az elítélt prédikátorokhoz. Jan. 4. 1675. MOL.

21 See PAYR, Sándor: *A magyar protestáns gályarabok*. Budapest, 1928. 75. – RÉVÉSZ, Imre: *A gályarabok lelke*. Debrecen, 1936. 85. – THURY, Etele: *Gályarabjaink megszabadítása. Protestáns Szemle*, 1909. THURY, Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története*. Pozsony, 1998. II. köt. 72-98. p.

22 RMK. I. 1313b. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.

23 Miklós Bethlen's letter to the exiled protestant preachers In: Miklós Bethlen's letters (1699-1716) has collected, organized by newspaper, an introductory essay and commentary written by the József Jankovics (*Régi Magyar Próza Emlékek*, Ed. TOLNAI Gábor) Budapest, 1987. 6/II. 1159-1180. p.

two years later.²⁴ In this pamphlet he defended the persecuted Hungarian protestant pastors and pointed to the causes of dissatisfactions in Hungary. He was arguing with János Lapsánszky, the Secretary of lawcourt in Pozsony, refusing the alleged relationship between the rebellion and the protestant pastors.

Miklós Bethlen strongly argued that the persecution of the protestants in Hungary had religious reasons.²⁵ The *Epistola ad Ministros Exules* letter appeared in print in Cluj as Appendix of this pamphlet. Miklós Bethlen with this dual work intended to inform the transylvanian and the foreign public. He managed to achieve this in the future.

A letter from Miklós Bethlen addressed to exiled preachers was printed in the Netherlands.²⁶ It is considered Miklós Bethlen's diplomatic success that almost at the same time Gerard van Hamel Brunigh (Bruininx) Dutch Ambassador of Netherlands in Viena and Bergt Gabrielson Oxenstierna Ambassador of Swedish Government presented a submission. In these presentations both of them support the defense of Protestantism in Hungary.²⁷ The *„Onschuld Vereenigde der Nederlander, vertoont aan den Rooms Keiser Leopoldus but I Door der selver Resident de Hr. Hamel Bruininx. Door der selver Resident de Hamel Bruininx Hr. In den Jaare 1675. In den Jaar 1675th Tot Weene „ memorandum submitted by the Hammel Gerard Brunininx to the emperor contains the Dutch allies Estate's attitude towards the persecution in Hungary.* The *allies Estate* considered the pastors and teachers innocent. They emphasized that in Hungary the case wasn't against the rebellion, but there was a religious persecution, which was considered damaging to the entirely Christian world.²⁸ These letters were precious documents of the international diplomatic intervention and political pressure on Habsburg Court in Vienna.. The Latin and French letters came from Gerard van Brunigh Hammel, Dutch diplomat in Vienna.²⁹ These letters are good evidences of the Dutch diplomatic efforts that had been made to the Protestants in Hungary.³⁰

Miklós Bethlen's intellectual excellence provided him leading role in the political life of Transylvania, international politics, the Protestantism in Transylvania, education, culture as well as concerning the inflow of foreign intellectual capital. His vocation and mission was to resolve political, social, cultural and religious problems in Transylvania and the Hungarian Kingdom. Miklós Bethlen undertook to resolve such a problem that time when the protestant pastors and teachers were persecuted.

24 Apologia Ministrorum Evangelicorum Hungaricae ad innocentiam suam Orbi Christiano declarandam, opposita Judicio Tribunalis Poseniensis, a quo Perduellionis crimine contra Regiam Majestatem iniquissime accusati et condemnati, non modo toto Regno proscripiti sunt, sed exemplo a Pietate et Mansuetudine Christiana prorsus alieno, magnam partem ad Tirimas Hispanicas damnati. Anno Patientiae Sanctorum. MDC. LXXVII. Ultrajecti, Ex Officina Guilielmi ...Typograph. Ao: 1678. Leírása Szabó Károly R. M: K: II. 384. p.

25 LUKINICH, Imre: *A bethleni Gróf Bethlen-család története*. Budapest 1927. 389. p.

26 RMK II. 1400, Bethlen Miklós levelei (Jankovics József kiad.) Bp. 1987. I. 89. II. 1159-1180. p.

27 Introductory essay written by László MAKKAJ In: *A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete*. Ed. MAKKAJ, László. Magyar Helikon, 1976. 20-23. p.

28 RÁCZ 1874. 28-249. p.

29 TÓTH, Endre: *Hamel Bruininx a soproni országgyűlésen*. ThSz. 1926. 678-707. p.

30 HHStA. Ungarische Akten, Miscellanae, Fasc. 427. 6566., 6768.

He was the promoter of resettlement in Alba Iulia of the expelled Reformed College in Sarospatak , protector of the persecuted protestants in Hungarian Kingdom.

As he was a brilliant statesman he was worthy placed in the Transylvanian and Hungarian political, cultural and church history life in the 17-18th century. The message of his life-work is: you must build during difficult, turbulent times, too , stop the decline and awaken hope for people in hopeless situations. God, Christian Church and Hungarian State must be served with firm loyalty.

ALBERT András

A DUNÁNTÚL PROTESTANTIZMUS POLITIKAI VÉDELME BETHLEN MIKLÓS
RÖPIRATAINAK TÜKRÉBEN (1671-1681)

Az 1671-1681 közötti gyászévtized egyik legkiválóbb erdélyi politikusa és történeti alakja volt Bethlen Miklós. A 17. század második felében egyre erősödő protestáns ellenes politika első áldozatainak, a gályarabságra ítélt dunántúli protestáns lelkészek és tanítók érdekében emelt szót a nemzetközi fórumokon. A számára elérhető és jól bevált diplomácia fegyverével harcolt, hogy a dunántúli protestáns lelkészek és tanítók kiszabaduljanak. A gyászévtized válságos, nehéz időszakában *hűséges őrállója, vezére és védelmezője a protestáns lelkészeknek és tanítóknak.*

Életének hivatását és küldetését az erdélyi és 18 A számára elérhető és jól bevált diplomácia fegyverével harcolt, hogy Erdély számára biztosítsa a 17. században elért eredményeket. Ő volt a kezdeményezője az elűldözött Sárospataki Református Kollégium Gyulafehérváron való letelepítésének és a magyarországi üldözött protestánsoknak a védelmezője.

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD

A SZÉKELY HATÁRŐR-SZERVEZÉS VALLÁSI, TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI VONATKOZÁSAI AZ 1760-AS ÉVEKBEN*

1998 és 2009 között három alkalommal nyílt lehetőségem bécsi kutatómunkára. Ezen kutatások során találkoztam a Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött Államtanács-jegyzőkönyvekben Zöld Péter és Beke István székely római katolikus plébánosok büntetőügyének legfelsőbb szintű kormányzati koordinációs tárgyalásaival. Ez a kérdés történeti szakirodalmunk számára jobban ismert, újra elővételét mégis egy alapvető szempont teszi különösen fontossá. A székely határőrség szervezésében megbukott az a birodalomkormányzati alapelv, amit Borié államtanácsos így fogalmazott meg: „Az olyan uralkodó, akinek vallása nincs uralkodó helyzetben az országában, sohasem érezheti magát biztonságban. Az idegen hitű alattvaló szíve mélyén sohasem bízhat az uralkodóban, hiszen a legfontosabb kérdésben, nevezetesen a vallásban nem értenek egyet.”¹ A székely határőr-szervezésnél a katolikus központi államhatalom nemcsak gyökeresen felforgatta alattvalói helyzetét, hanem a kialakuló tragikus fejlemények is a katolikus székelyeket sújtották. A vallás helyett ugyanis hangsúlyosabbá vált a kora újkori ember másik két meghatározottsága, társadalmi helyzete és nemzeti hovatartozása. Ezen a helyen tehát kitérőt kell tennünk, és érintőlegesen tárgyalnunk kell a „nemzet” és a „nacionalizmus” fogalmainak 18. századi jelentéstartalmait.² Mindenképpen fontos hangsúlyozni, hogy a nacionalizmust itt nem pejoratív, publicisztikai értelemben használom. Egyszerűen az egy nemzethez tartozók összetartozásának tudatát jelölöm vele. Röviden összefoglalva a teoretikus nacionalizmuskutatásnak két irányzata létezik. Az egyik szerint nacionalizmusról csak onnantól kezdve beszélhetünk, hogy a nyelv, a történelmi tudat, és a kultúra közössége a társadalom minden szintjén tudatosul, és ez a társada-

* Jelen tanulmány része egy nagy összefoglaló műnek, amely „Erdély valláspolitikai rendszere az 1760–70-es években” címen a közeljövőben fog megjelenni.

1 „Ein Regent, dessen Religion die Oberhand im Land nicht hat, ist niemahlen sicher. Ein einer fremden Religion zugethanener Unterthan kan es mit einem solchen Regenten im Grund des Herzens nicht gut meynen, dann er glaubet, das in dem edelsten Stuck, nemblích in der Religion er den Beystand nicht habe. A II. világháborúban elveszett Haus-, Hof- und Staatsarchiv Staatsratakten (a továbbiakban HHStA StRA) 2433/1763-re hivatkozással EMBER Győző: *Egy katolikus államférfi a XVIII. században. Bárány Borié Egyed*. In: *Regnum* 1936. évfolyam (a továbbiakban EMBER 1936.) 332. o.

2 Az érintőleges tárgyalást indokolja, hogy a kérdéskör feldolgozása gyerekcipőben jár, az angol historiográfia „history of concepts” és a német „Begriffsgeschichte” módszerei és eredményei első olvasatban most kezdenek csak Magyarországon ismertté válni.

lom így tömegmozgalomként egységesen lép fel.³ A másik nézet szerint a nemzetfogalom használatával összefüggésben vizsgálnunk kell egy-egy kultúra adott értelemben vett nacionalizmusát is. Ilyen értelemben beszélhetünk pl. 16–18. századi magyar vagy lengyel libertas-kultúrán alapuló nacionalizmusról.⁴ Ezt a magyar történetírás rendi nemzetfogalomként ismeri. Kutatásaim során feltűnt, hogy a mű gerincét alkotó Államtanács-jegyzőkönyvekben milyen kevésszer fordulnak elő a „nemzet” fogalmának német és latin megfelelői. Mintha a bécsi udvari elit számára ez a fogalom irreleváns, sőt egyenesen kerülendő lett volna. Figyelmesen olvasva azonban kiderül, hogy forrásaink is beszélnek róla, bizonyítva, hogy a három erdélyi nemzet a négy bevett vallásnál is régebbi sajátossága a történeti Erdélynek, sőt az erdélyi nemzeti és nemzetiségi kérdés a vallási kérdéssel is ha nem is általános, de mégis szoros összefüggésben van.

Álláspontom szerint a 18. századi erdélyi magyar (nemesi), székely és szász nacionalizmusok általános jellemzői a következők voltak: 1) régi gyökerű államiság vagy régi szerzett feudális kiváltságok tudata, 2) erős rendi alapú önkormányzatiság és 3) magas szintű (latin és német) műveltség.

A hivatalos erdélyi nacionalizmusok közül a leggyengébb lábakon a székelység állt. Ennek oka az volt, hogy 1) noha többségi vallása és főleg az úgynevezett székely Szentföld tömbvallása (a római katolikus) illetve rendi kiváltságai elkülönítették a magyarságtól, hun-magyar származásának történeti tudata és anyanyelve mégis hozzájuk kapcsolták, 2) bár a kor rendi felfogása képesnek tartotta őket az önigazgatásra, korporatív jogaik a másik két nációhoz képest szegényesnek tekinthetők, 3) a 16. századtól kezdve kiemelkedett belőle egy birtokos nemesi és egyházhelyi nemesi réteg, valamint kialakult egy székely jobbággyi réteg, amely társadalmi változások a nemzeti társadalom egységét megbontották, 4) a másik két erdélyi nemzet ezekre a változásokra is hivatkozva a 17. századtól kezdve – főleg az adózás kérdésében – a székely nemzetet újra és újra engedményekre szorították, mely adókötelezettségét az 1690–91-es Diploma Leopoldinum kifejezett rendelkezése ellenére a székelység 1713-as lefegyverzésére hivatkozással (az előkelők és a székely nemesség kivételével) a Habsburg-uralom időszakában is fenntartották. 5) A Habsburg-abszolutizmus 1761–64/66 között hadkötelezettségükre hivatkozva szervezte meg a székely határőr-ezredeket. Ezek katonai szervei a székelyek szerzett közigazgatási jogait, kiváltságait is érzékenyen csorbították.⁵

Bár a székelyek általános hadkötelezettségét (a székely jobbággyok kivételével) a Diploma Leopoldinumba is beiktatták, az 1711 és 1765 közötti időszakban székely hadfel-

3 Ez a nézet tükröződik ARATÓ Endre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.; HITCHINS, Keith: *The idea of nation. The Romanians of Transylvania, 1691–1849*. Editura Științifică și Enciclopedică. Bucharest, 1985.; HROCH, Miroslav: *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes ki-fejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában*; DIECKHOFF, Alain: *Egy megrögzöttség túlhaladása. A kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése*. Ez utóbbi kettő In.: *Nacionalizmuselméle-tek* (szöveggyűjtemény). (Szerk.: KÁNTOR Zoltán). Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004. című munkákban. Ha a nacionalizmusnak ezt az értelmezését fogadjuk el, akkor például 1848-ig Erdélyben nem is beszélhetünk román nacionalizmusról.

4 Ezt a nézetet képviseli Joachim BAHLCKE *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790)*, (Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2005. Forschungen zur Geschichte und Kultur im östlichen Mitteleuropa 23) című műve bevezetőjében (7. o.)

5 A kérdést részletesen lásd alább.

kelés nem volt. Az osztrák örökösödési háború székely inszurgenseit nemesi kötelesség alatt hívták hadba. Erdélyben is a kvártélyosnak, azaz elszállásoltnak (latinul „*militia campestris*”-nek) nevezett reguláris katonaság állomásozott. A másik fajta katonaságot, a határőrséget (*militia limitanea*) csak ennek az időszaknak a végén szervezték meg.⁶

A hétéves háború utolsó időszakának események során nyilvánvalóvá vált, hogy a határőri és a vele összekapcsolódó feladatok ellátására (pl. a migráció és a románság határokon túli kapcsolatainak ellenőrzésére, a vesztegzár biztosítására és csempészet megakadályozása) a kelet-európai minta szerint a zsoldos haderő helyett alkalmasabb lenne egy helyi parasztokból, vagy letelepített népekből álló, kedvezmények fejében katonáskodásra kötelezett haderő létrehozása. Ezt a haderőt az Erdélyben is kibontakozó Habsburg-abszolútizmus természetesen a rendek gyengítésére és sakkbán tartására is alkalmasnak tartotta, sőt egy új típusú erdélyi kormányzat létrehozásának támogatása mellett egyúttal annak mintaterepéül is szánta. Ahogy a befolyásos Türckheim udvari tanácsos a két oláh határőr-regiment 1771–72-es mustrajelentésében (Musterrelation) fogalmazott: „*A legfelsőbb udvar szándéka az erdélyi határőrség megteremtésével nemcsak a haderő növelése volt, ... , hanem hogy más hasznos országos intézkedések („Einrichtungen”) bevezetése számára is meg lehessen az utat nyitni, és Erdélyt teljesen más lábra lehessen állítani.*”⁷

Fontos azt is megemlíteni, hogy az erdélyi határőrség megszervezése a Mária Terézia nevéhez fűződő, a Habsburg Birodalom teljes déli határőrség újjászervezésére törekvő haderőreform részeként ment végbe.⁸ Ki kell térnünk a határőrség megszervezésének részleteire, hogy jobban megérthessük azt a nemzeti, nemzetiségi, társadalmi, egyházi és vallási környezetet, amelyben Mária Terézia legnagyobb hatású, és a teljes erdélyi társadalmat megmozgató reformjai végbementek. Mivel az erdélyi határőr-szervezés a székelyek és az erdélyi románok két teljesen különböző világában ment végbe, indokolt, hogy határőr ezredeik megszervezésével is külön foglalkozunk.

1761. szeptember 12-én, a korszak utolsó erdélyi országgyűlésének első napjaiban tette Buccow főhadiparancsnok azt a felség-előterjesztését, amely meghatározta a bécsi udvarnak a következő időszakban követett politikai irányvonalát. Ebben a tervezetében hétezer főből álló erdélyi határőrség szervezését is javasolta. Kemény László gubernátor önként fölállt tisztségéből, mivel nem kívánta vállalni Buccow tervezetének esetleges végrehajtását, s így 1762 derekán a főhadiparancsnok vette át a Gubernium elnökletét.⁹

6 EMBER Győző: *A katonai igazgatás* In: *Az erdélyi közigazgatás*. In: Magyarország története tíz kötetben 485. o.

7 „*Der allerhöchste Hof habe sich zur Creation der Siebenbürgischen Gränitz Militz nicht aus dem Beweys Grund der Vermehrung seiner Kriegs Macht ... sondern aus der Ursach entschlossen, um ... den Weeg zu andern nützlichen Lands-Einrichtungen sich zu öffnen ... (und) um Sibenbürgen ... auf einen gantz andernem (sic) Fuß zu setzen*” – a HKR 1773/41/50 alapján idézi BERNATH i. m. 148. o.

8 A kérdéshez lásd az *Erdély története három kötetben* 1028–1032. oldalak összefoglalását. Vö. *Magyarország története tíz kötetben* 390.; 489–491.; 723. o.; BERNATH i. m. 144–146. old.; 147–165. o. Ez utóbbi könyvfejezet („Die Militärgrenze als Faktor der sozialen Umbildung”) a kérdéskör kiváló és saját kutatásokra is épülő összefoglalása.

9 *Erdély története három kötetben* 1027. o., EMBER Győző: *Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung 1761–1768*. In: *Acta Historica* 1959. évf. Erste Mitteilung 15. sz. HHStA StRA 1761:2240

A határőrség szervezése részben a székelységből történt, részben Fogaras vidékén, Hunyad megyében és a Királyföld egyes területein. A székelységen bizonyos közjogi alapot adott ehhez a natiónak a *Diploma Leopoldinum*ban is rögzített katonáskodási kötelezettsége. A határőrség azonban valójában már nem azt a régi típusú hadfelszerelési kötelezettséget jelentette, amelynek fejében a székelyek mentességeiket élvezték – amíg élvezték. A román határőrezredek felállításának a szervezők nem kerestek ilyen közjogi indoklást.

Buccow báró a vallási unió ügyéhez hasonlóan a határőrség szervezésének kérdéséhez is a rendes hivatali út megkerülésével fogott.¹⁰ Az Erdélyi Udvari Kancellária Dániel István báró udvarhelyszéki, Mikes Antal gróf háromszéki főkirálybíró, Lázár János országos elnök, valamint Halmágyi István guberniumi titkár jelentéséből is értesült Buccow eljárásáról, hogy t.i. ő, mielőtt a legfelsőbb rendelet szerint tudósítást tett volna, a határőrség felállítását megkezdte a nélkül, hogy a tisztviselőknek írott utasítást adott volna egyszersmind pedig a katonaságra állításkor az ország törvényeivel és mások létező jogával ellenkező kiváltságokat adott. A jelentést Mária Teréziának előterjesztő Kancellária azt a javaslatot tette, hogy Buccownak írják elő a korábbi rendeletek teljesítését, s egyszersmind azt, hogy azon ígéreteiről, melyeket az ajánlkozott határőröknek tett, valamint ezek kívánalmairól részletes tudósítást tegyen. A Kancellária ezen túl az erdélyi püspökre (vagyis az erdélyi római katolikus püspökre) kívánta bízni, hogy minden bizalmatlanság kikerülése végett azok közül, kik a fentebbi tudósítást aláírták, a Szebenben jelenlevőket személyesen, a távollevőket írásban hallgassa ki a legnagyobb titokban tudósításaik alapossága iránt. Mária Terézia július 15-i döntésében elutasította a Kancellária javaslatát, a püspököknek sem rendelkezett, Buccownak azonban meghagyta, hogy a határőrség felállításának módozatairól, valamint a tárgyba vágó többi pontokról mielőbb tudósítást tegyen. Bár a feljelentést részben székely főtisztviselők tették, a Buccow által ígért törvényellenes privilégiumok leginkább a románságot érintették. A beérkezett Buccow-féle jelentéseket a Kancellária július 29-én véleményezte. Ebben az előterjesztésében már szerepelnek a székelyek közigazgatási kiváltságainak sérelmei is. Buccow terve szerint ugyanis a székely határőrség személyére nézve a tartományi (provincialis) hatóság alól elvonatnék, pedig az Approbata Constitutiones 3. rész 76. cikkely alapján akkor is ilyen alá volt helyezve, mikor katonáskodott. Az olyan intézkedés rendes végrehajtásához pedig, amely Erdély alkotmányos szabadságjogait ilyen mélyen érinti, országgyűlés szükséges.¹¹

A székely határőrség megszervezése elhúzódó, számtalan problémával terhelt és véres végkifejletbe torkolló munkálat lett. A székelyek ugyanis szabadságaik tudatában feltételekhez kötötték a jelentkezést: nyerjék vissza régi szabadságaikat, Erdélyből ne vigyék ki őket katonáskodni, s régi törvényeik szerint bánjanak velük. Udvarhelyszékre Buccow báró személyesen érkezett, hogy a zendülést megfékezze. A megfélemlítés természetesen nem maradhatott el, katonaságot rendeltek ki a vezetők elfogására, valamint Udvarhely ellen sereget vonultattak fel. Mindezek ellenére Udvarhely továbbra sem volt hajlandó felvenni a fegyvert, sőt az ellenszegülőkhöz csatlakozva Csík-Gyergyó, Kászonszék és Háromszék székelyei sem akarták letenni a hűségesküt. A ko-

10 Mint ahogy később látni fogjuk, a román határőrség szervezésénél a két kérdés össze is fonódott egymással.

11 TELEKI 21–22.; 25. o.

rábbi ellenszenvüket félretéve, a székely székek nemessége is szót emelt a tisztek túlkapásai ellen, így az egész székelység egységesen állt szembe a hadszervezéssel. Buccow még ekkor sem volt hajlandó teljesíteni a kéréseiket, két vezetőjüket, Ambrus Ferencet és Bartalis Mátyást pedig letartóztatta. Ekkor a nép megrohmozta, ő pedig kénytelen volt elmenekülni a haragjuk elől. A székelyek, a puskák kivételével, visszaadták a fegyvereket és hazatértek.¹²

Gyergyószéken a határőrnek felesküvésre felszólított nép korábbi követeléseivel áll elő, némi pontosítással és kiegészítéssel: régi szabadságainak visszaállítása és az országból ki nem vitelük mellett most azt is igényelték, hogy saját tisztjeik alatt katonáskodhassanak. Bornemisza királybíró Bethlen Gábor erdélyi udvari kancellárhoz 1762 novemberében írt levelében a Gyergyóban ősszel megismételt kívánságokat idézve zárójelben megjegyzi: „s a hazájokon pedig értik és értették csak Gyergyót”.¹³

A katonatisztek fenyegetései mindennaposak voltak. Mihálz kapitány jegyzőkönyvbe foglalt szidalmait, melyekkel a fegyvert kényszerből felvett, majd azt halomba hányó székelyeket illette, már közvetve a tisztek szándékaira s lelkiismeretük állapotára utalnak: „millió ördög szaggassa el őt, ha ő nem adja vissza nekik a fegyvert, s azt hirdette, hogy a székelyek akárhová elmehetnek, hozzájuk nem tart számot a császárné, Beszterce vidékéről 7000 oláhot (s cigányt) hoznak be, s helyökre telepítik”. Azt, hogy ezt az érvet sikerrel alkalmazták, példázza Getző Tamás vallomása a veszedelem utáni kihallgatási jegyzőkönyvből. Getző a kérdésre, hogy „Mikor és hogy lett a constitutus katonává”, ezt válaszolta: „Minekelőtte generális báró Buccow úr őexcellenciája in Oktobris 1762 itten Csíkban volt, akkor tettek erőszakosan katonának, mert a katonatisztek, akik Csíkban béjöttek volt, s nevezetesen capitány Stupány úr azt mondotta az embereknek, hogy ha katonák nem leszünk, oláhakat hoznak bé a jószágainkban s tőlünk elveszik. Minekutána pedig generális Buccow úr őexcellenciája ismét elment, egy-néhány nappal esküttem bé Csíkszeredában a többiekkel együtt.”¹⁴

Trócsányi Zsolt kifejezése szerint Székelyföldön a határőrség szervezése következőben a székely alkotmányos szabadságoknak az udvartól és a katonai szervektől elvárt biztosítása a kialakult „bellum omnium contra omnes”-nek csak egyik frontja volt. Nem mehetünk el ugyanakkor amellett sem szó nélkül, hogy a késve bomlásnak indult és a felemásan kibontakozó feudális viszonyok között a határőrség szervezése egy forrongó székely társadalmat ért, ahol a bécsi kormányzati szándék bizonyos társadalmi igényekre is rezonált.

A székely székek nemessége, élén a tisztséggel, sorozatosan szót emelt a katonatisztek túlkapásai ellen. A katonának állt székelyek viszont több helyütt a nemességre támadnak, felverik házaikat, revansot igyekeznek venni korábbi peres feleiken, haragosaikon, bírságolóikon a – véleményük szerint – korábban rajtuk sérelmet elkövetőkön. 1763 januárjában még Csíkszék Várdotfalván fegyveresen ülésező tisztgyűlést is körülrzárták, 24 évi adó, a kvártélyházak építési költségei s más közszolgáltatásaik visszatérítését követelve. A szék tisztjei hiába kérnek Carato alezredes csíkszeredai katonai

12 Szabó József János: A székely határőrség rövid története. Hozzáférhető a

<http://gportal.hu/gindex.php?pg=7811074&PHPSESSID=2addb11d1cd5ab8f204bdf6c7c> URL-címen

13 FILEP Tamás Gusztáv: *Vérkereszt*. In: Hitel 2004. évf. február (a továbbiakban FILEP 2004.). Hozzáférhető az interneten a <http://www.hitelfolyoirat.hu/arch/0402/nemzet.html> URL-címen.

14 FILEP 2004. i. h.

parancsnoktól segítséget, végül kénytelenek kötelezvényt adni a követeltek teljesítéséről. Az új határőrök fegyver adta önteltségükben, rátámadtak a fegyvert fel nem vett személyekre vagy egész falvakra is. Vészjósló rendetlenség volt, hogy a határőrök egy része nem dolgozta meg földjeit, marháit eladta, hogy lovat vegyen rajta, s maradék pénzét elverte. Tartani kell tőle, hogy a szegénység „extremum”-ra ragadja őket – írta Halmágyi Istvánnak Bánffy Dénes, az erdélyi arisztokrácia egy markáns képviselője. A határőrséget szervező katonatisztek pedig helyenként jobbágyságot is felvettek katonaságra, önkényesen szabadítva fel őket a jobbágyságból. Nemcsak birtokos nemes és határőrnek állt szabad székely közt volt éles a feszültség, hanem határőrnek állt vagy oda kívánczó jobbágy és földesura közt is. A katonának nem állt szabad személyekre a székek tisztjei a katonának álltak pótlására a legkülönbözőbb terhes szolgálatokat rótták, s maguk a határőrnek álltak is fenyegették őket. Ebben a helyzetben már a madéfalvi veszedelem előtt megindult a szabad székelyek tömeges kivándorlása Moldvába.¹⁵ Feltűnik a vád, hogy mindezt az anarchiát a határőrséget szervező császári tiszték is szították, és a közvélemény mindezen erőszakosságokat – értelmi szerzőként – legalább annyira Samuel Brukenthalnak tulajdonította, mint Buccownak. Mégis, ha a végső mérleget megvonjuk, le kell szögeznünk, hogy a központi hatalom által szorongatott vagy éppen pusztulásra ítélt rendi-feudális alakulatok, intézmények közül némelyek ekkorra már jócskán elavultak. Sőt mi több, jó néhány – elsősorban a rendi-nemesi hatalmi, igazgatási, ítélkezési fórum – tradicionális közösségi formáció ekkor már szűk csoportérdekek szolgálatában állott, az általuk védelmezett jogok és privilégiumok tehát nem lehettek a közszabadsággal azonosíthatók.¹⁶ Imreh István szerint a székely székekben, a vármegyei részekhez hasonlóan egy kevésbé módos, javait tehát mohóbban szaporítani, jövedelmét növelni vágyó kisnemesi réteg állt a központi államhatalom szolgálatába. Egy Erdély helyzetével foglalkozó 1776-os névtelen munkát is kifejezetten kiemelte, hogy „a tehetősebb nemesemberek nem nagyon töreksenek a kisebb [folytonos] táblai tisztségekre, kivéve, ha vagyonukat elpazarolták, és más megélhetést nem találnak”.¹⁷ Sok ilyen hivatalnokból lett a királyi adószedő apparátus tagja, s így a kontribúciót ő vetette ki, osztotta el, tartotta nyilván, hajtotta be. Azt az adót, amely a közszekelyek magasabb társadalmi helyzete miatt a székely jobbágynakénál jóval magasabb volt. Ráadásul az adóigazgató biztos, az ítélőszék ülnöke tévedhetett is, de lehetett részrehajló vagy vétkes is. A megalázottságnak, kizsákmányoltságnak, kiskirályi önkénynek ez a formája is számos keserűséget szülhetett, a vélt vagy valós áldozatok gyakori megbántottságtudatából pedig az egész communitason belül megszületett az egész uralkodó rend, és főleg a székely nemesség és tisztviselői réteg ellen irányuló ellenséges érzület.¹⁸ Mindezek ellenére minden káosz és rendetlenség hangsúlyozása

15 Erdély története három kötetben 1029–1030. o., *Látom az én életem nem igen gyönyörű* 22. o. FILEP 2004 i. h.

16 *Látom az én életem nem igen gyönyörű* 8. o.

17 „Vermöglichere edelleuthe bestreben sich nicht um mindere TabularDienste, ausgenommen wann Sie ihr vermögen vergehret haben und keinen anderen Lebens unterhalt finden” MOL A98 6. csomó 22r-v; 24r–29v No 11 (egyéb adatok nem ismeretesek) 22v. Nevezett dokumentum szerzőségéhez annyit szeretnék itt megjegyezni, hogy 1775–76-ban két személy Brukenthal báró és Kornis gróf adtak be ilyen munkálatot. Mindkét irat meg is található a kabineti anyagban az Országos Levéltárban, de a munkálatok elemzése és személyekhez kötése egy későbbi tanulmány feladata.

18 *Látom az én életem nem igen gyönyörű* 60. o. Az adó magasabb voltára lásd uo. 11. o.

mellett is az események végső mérlegében a bécsi udvar „oszd meg és uralkodj politikája” mégsem lehetett teljesen sikeres, hiszen a székely társadalom, és annak elsősorban a szabad rétege példás közösségtudatot mutatott föl, és a szolidaritásérzet a székek és azok szabadjai között is működött.

A székelyek helyzetét többségi vallásuk, a római katolikus sem könnyítette meg. 1763 januárjában a csík-, gyergyó- és kászonszéki nemesek és tisztviselők közgyűléséből kelt felirat élénken adta elő a katonásításnál elkövetett fogásokat, kilátásba helyezett, de meg nem tartott ígéreteket, végbevitt kényszerítéseket, erőszakoskodásokat, a székely nemzet kiváltságain és jogain ejtett tetemes sérelmeket. A feliratnak sajátos és a királynő egyéniségéhez nem ügyetlenül választott passzusa volt az, melyben a szék lakói magokat mint általában igaz hitű római katolikusokat mutatják be, úgy gyanítják, hogy a katonásítást az igaz hit ellen elkövetett titkos támadás, protestáns ármány lenne, s egyszersmind rámutatnak, hogy az említett székek lakói mily alkalmas magjául szolgálhatnának a katolikus vallásnak Erdélyben való terjesztésére.

A határőr-szervezés azonban elhatározottatott. A kameralista elveket valló bécsi udvar számára ugyanakkor érzékeny kérdés lett a kivándorlás. Trócsányi Zsolt szerint ebben a helyzetben a kormányzat realisabb alapokra próbálta helyezni a határőrség szervezését. Én inkább TELEKI Domokos véleményével értek egyet, aki szerint bár az uralkodónő mindössze taktikailag visszakozott, de az elhatározott végcélról, a határőrségnek és azon belül a megfelelő létszámú, teljes mértékben a központi hatalomnak alárendelt, megfelelő fegyelemben tartott székely határőrségről egy pillanatra sem mondott le. A királynő 1763. január 6-án úgy rendelkezett, hogy csak az önként jelentkezőket vegyék fel határőrnek. Buccow pedig január végén egy magas katonai rangot viselő székely arisztokrata, Kálnoki Antal tábornok elnöklete alatt katonai-polgári vegyes bizottságot küldött Csíkba és Háromszékbe a nép lecsendesítésére. Kálnokiék Csíkban (erős fegyveres demonstrációval) el is értek némi eredményt. Addigra azonban a birodalom központi kormányszata már ejtette Buccowot a határőrség szervezése ügyében. A tábornok fennhíjazása, összeférhetetlen természete, tapintatlansága mellett szóba hozattak olyan dolgok is, melyek nem az erdélyi határőrséggel vagy a főkormányzói elnöki teendőkhöz álltak összefüggésben, Mária Teréziánál mégis nagy súllyal estek latba a vádak mérlegében. A tábornok ugyanis nyilatkozataiban és cselekedeteiben a szabad szelleműt, a vallástalant játszotta, sőt még a legszigorúbb böjtnapokat sem tartotta meg. Buccowot Bécsbe rendelték, távollétében a Gubernium elnökletével legfelsőbb helyről rangelső tanácsosként Bajtay erdélyi püspököt bízták meg. Bajtay a csíki katolikus papságot körlevele által szólította fel a határőr-szervezés támogatására; azonban papjait figyelmeztette arra, hogy szelid és békés eszközökkel, ne csalárgátsággal s hazugsággal éljenek, hogy akik az ő tanácsukra lesznek katonákká, ez az ő önkéntesen cselekedetüknek látszódjon.

1763 márciusában Siskovich altábornagyot küldték Erdélybe, aki a pártatlanság álcájában igyekezett a határőrség szervezésének tekintetében lehetetlenné tenni a főhadiparancsnokot. Siskovich szerint a nemesség s egyes törvényhatósági tisztek ellenagitációja is oka a szervezés gyenge sikerének, de az is, hogy a toborzás kényszerrel történt, s az is, hogy az erdélyi arisztokratákat nem vonták be a szervezés munkájába. Azt ugyan nem tudta elérni, hogy Buccowot le is váltsák, de a királynő május elején Bécsbe rendelte, Siskovichra s két tekintélyes guberniumi tanácsosra, Lázár Jánosra és Bethlen Miklóssra bízva a határőrség további szervezését. A Siskovich iránti kezdeti

nagy remény és a bizalom hamar szertefoszlott. Lényegében azért, mert Siskovich azon megjegyzései alapján járt el, melyet Buccow jelentéséhez fűzött: „A székelyek, igaz, kötelesek törvényeik szerint katonáskodni, de hogyha nem másként, hanem törvényeik értelmében katonáskodnának most is, abból ugyan kevés haszna lenne Öfelségének.” Ez a hasznossági elv mutatkozott abban a munkálatban, amelyet egy Simon nevű ügyvéd készített a székelyek alkotmányos állásáról.¹⁹ Ez az alkotmányos munkálat az udvar elvárásainak megfelelően a székelyek hadkötelezettségéből és az uralkodó hadúri jogából vezette le a határőrkatonasággal kapcsolatos jogi helyzetet. Arra az alkotmányos problémára azonban ki sem tért, hogy ha névleg nacionalis [itt leginkább erdélyi honos értelemben] katonaságként szervezik meg a székely határőrséget, akkor mi a helyzet az ország generálisának posztjával, amelyet 1711 után leginkább a székelyek lefegyverzésével magyarázva nem töltöttek be. A bizottság „jogértelmező” gondolkodását valószínűleg az határozta meg, hogy a Habsburg központi hatalom már a 17. század vége óta kizárólag a német tábornok (a főhadiparancsnok, commandirender General) személyét igyekezett előtérbe helyezni.

Ez a bizottság sem tudott azonban egykönnyen megbirkózni a feladattal, annál is kevésbé, mert a meglévő bajok mellett 1763 nyarán új jelenségek is tűntek fel: egyes székek szabad székelyei érintkezésbe lépnek egymással, Udvarhelyszéken a székely nemzeti gyűlés összehívása is felmerült. A szabad székelység tömeggyűlésekkel akarta a bécsi udvart szándékai visszavonására rávenni. Úgy tűnik, a közemberekben több volt a nemzeti szolidaritás iránti vágy, mint a vezetőrétegben. „...egy azon corpusban ha midőn az egyik tag megvész, a nem orvosoltatás miá meggyógyúlhatatlanul válik nyavalyája: consequenter el kell veszni az egész corpusnak. Így mi egyik tagja lévén N[agysá]gtoknak, K[egyelmessé]gteknek, midőn az idegenektől megsebbeztetett szabadságunkot magunktól meg nem gyógyíthatjuk (ha N[agysá]gtok K[egyelmessé]gtek és az egész natiok nem kívánnak segíteni): bizonyoson igaz lészen az is, hogy K[egyelmessé]gtek sőt az egész corpus natio szabadságának is el kell veszni, mert a tagban esett seb maga magát addig szokta rontani, míg az egész corpust el nem rontja etc.” – írják háromszéki lőfő és gyalog székelyek Udvarhelyszék közösségéhez 1763 nyarán. Az udvarhelyi közszékelyek pedig már fél évvel korábban figyelmeztetik a széki tisztviselőket a hivatalos közigazgatás elmulasztott teendőire: „Mindezeket nálunknál tudatlanabbaknál a tek[inte]tles urak előbb általlátták, tapasztalták és még is magoknak, nekünk nagy veszedelmekre és veszedelmünkre [...] úgy f[el]s[er]leges Asszonyunknak nagy kárára behunyt szemmel, néma nyelvvel, mozdulatlan kézzel, tőlünk való magok megvonásával, megengedni túrték, szenvedték, valamiképen az igát vonó barom, a terhet viselő számár az igának terhének súlyát ámbár veszedelmesnek érezze lenni, mindazonáltal nem szólhatván, veszedelmét el nem távoztathatja, terhit maga magától le nem vethetvén, meg nem könnyebbíthetvén, úgy az előljáróját elvesztő tábor előljáró

19 Simon vallási hozzáállását és valláspolitikai szerepét egy korábbi tanulmányomban már tárgyaltam. Itt csak annyit jegyeznek meg, hogy bibarcfalvi lőfő családból származott. Az enyedi református iskolából engedetlensége és tanítóival való huzakodása miatt volt kénytelen távozni. A jogi pályán neves ügyvéd képezte magát. Képességeire Buccow is figyelmes lett, aki nem egyszer használta fel az ő tollát a Kancelláriával szembeni vitáiban. Részt vett az erdélyi joganyag felülvizsgálati munkálataiban, melyet az erdélyi rendek alkotmányellenes és illegitim törvényalkotási munkának tekintettek. Mint engedelmes és jól használható eszköz nyerte fontos szerepét a Siskovich-bizottságban is. Később az ítélőmesterségre volt kizemelve, midőn a halál véget vetett ígéretes karrierjének.

nélkül vakoskodván, akármely nagy erővel bírjon, mindazáltal egy halomba dül.” Sajátos dolog, hogy Udvarhelyszék – a magukat korábban megméretni engedő, Háromszékhez csatolt Bardóc fiúszékiek kivételével – megmenekül, ott nem szervezik meg a határőrséget. Szerepe volt ebben annak, hogy még a kezdet kezdetén egységesen sikerült állást foglalniuk Buccowval szemben. A közszékiek jóslata egyébiránt beteljesült. Az 1763-tól a székely székekben megszervezett folytonos táblák (tabula continuák) a széki közgyűlések közigazgatási és igazságszolgáltatási jogkörei jelentős részét is magukhoz vonták. A székely tisztviselők, nemesek, előkelők és az értelmiség ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – hezitálva vagy titokban morogva végül szinte kivétel nélkül végrehajtották a felülről jövő utasításokat. Vagy az állásukat féltették, vagy eleve bizonyosak benne, hogy a népnek nem lehet igaza a királynővel s a guberniummal szemben.²⁰

A tömeggyűlésekkel kialakuló helyzetben azonban a központi kormányzatnak újra bele kellett avatkozni az ügybe. Mária Terézia 1763. október 8-i pátensében pontosan meghatározta a határőrök jogállását: békében adójuk egyharmadától, háborúban egész adójuktól mentesek, közmunka-kötelezettségükből lényegében csak az útépítés marad, s zsoldot kapnak. Közben Buccow Brukenthal hathatós közreműködésével fényesen tisztázta magát Bécsben, és a pátens kibocsátása után pár nappal a királynő visszaengedte Erdélybe, egyelőre azzal, hogy ne avatkozzék a határőrség szervezésének menetébe. A Siskovich-bizottságnak most már presztízisokból is eredményt kellett produkálnia. 1763 novemberének végén a székely papság ismételten megintetett, hogy Őfelségének a székelység és a közjó javára intézett törekvését üdvös tanításaikkal előmozdítani iparkodjanak, s aktívan működjenek közre abban, hogy a nép a fegyvert felvegye. A legfelső parancs a mindenk felett kedves Erdély lakói iránt érzett legfelsőbb anyai szeretet és üdvös szándék jeleként azokat a korábbi csapásokat említette, mellyel a tartomány oly gyakran látogatott, többek között a tatárok betöréseit és a határon túlról érkező pestisjárványokat. Ezeket kívánja, amennyire emberi erőtlől függ, elejét venni, és ezért tökéltel el magában, hogy nemzeti vagy határkatonaságot alakítson. Egyetérthetünk azzal a véleménynel, miszerint a határok lezárása és szigorú őrzése is más célt szolgált: annak megakadályozását, hogy a fegyvert felvenni vonakodó falvak – amelyeket a császári sorkatonaság rájuk zúdított alakulatai mindenéből kiforgattak – élelemhez juthassanak Moldvából. S talán azt is, hogy a katonák zaklatásai elől kíván-dorolni-menekülni akarókat fegyverrel kényszerítsék vissza.²¹

A szervezéssel bajlódó és eredménykényszerbe került Siskovich-bizottság 1763 decemberében kiszállt Csíkba. Ott a határőröknek állni nem akaró férfilakosság az erdőbe húzódott előle, tárgyalásokat kezdett a szervező bizottsággal, de közben segílyt kért Udvarhelyszéktől, Háromszéktől pedig kapott is. A katonák közben a végsőkig feszítet-ték a húrt a beszállásolások kérdésében is. Siskovich altábornagy még egy héttel a mé-szárlás előtt is, az Udvari Haditanács elnökét, Daun gróftól tájékoztató levelében – melyben értesíti, hogy erősítést kért a hegyekbe húzódott székiek ellen, ezt mondja: „Addig is azonban, míg a lovasság megérkeznék, az elfutott nép által otthon hagyott asszonyokat és leánygyermeket Madéfalváról kiűzettem (hinaus schaffen lassen), a fiúgyermeket, a kiket leginkább féltene, visszatartottam. A katonaság megérkezése

20 FILEP 2004. i. h.

21 FILEP 2004. i. h.

után így szándékozom tenni a többi elhagyott falvakban is, hogy azáltal annál inkább számba ne látszassunk venni fenyegetésüket, hogy Moldvába akarnak kivándorolni.”²²

A fejlemények következtében 1764 januárjának első hetében már Siskovichék mellett is jelentős katonai erő tartózkodott, a katonaság szerint azonban az ellenszegülők pár ezer főnyi tábora felének is van tűzfegyvere, a többinek pedig fejszéje vagy dorongja. Siskovich erre 1764. január 7-én hajnalban egy Carato alezredes parancsnoksága alatt álló, kb. 1300 főnyi, két tábori ágyúval rendelkező harccsoporttal megrohantatta az ellenszegülők gyülekezőhelyét, Madéfalvát, s vérfürdőt rendezett a fegyveres ellenállást nem tanúsító nép közt, több száz embert mészároltatva le. A székely ellenállás ezzel megtört, nemcsak Csíkban, mert Carato katonái a Madéfalván talált háromszékiekkel különös kegyetlenséggel jártak el.

Érdekes megjegyezni, hogy a rohamot Caratto sürgette, értelmi szerzője azonban Siskovich altábornagy volt. Bethlen Miklós szelídebb eszközök felhasználását kívánta, de Lázár János szintén a nép szétverése mellett volt, s így a fegyverekre bízta a lázongók meggyőzését.²³ A református Lázár János a madéfalvi roham után nyilatkozat szintjén – talán hogy rossz lelkiismeretét mentse – még tovább ment. Bajtayhoz írt levelében buzgalma arra ragadta, hogy mozdíttassék csak a fejedelem érdeke elő, a módok megválasztásával ő nem sokat törődik, s hogy midőn Madéfalván a tűz házról házra harapódzott, ő megannyi füstölgő oltárt képzelt látni a vétkesek bűnei kiengetelésére. Guberniumi tanácsostársa nézetével Bajtay is egyetértését fejezte ki, az utóbbi hasonlatot azonban egy kissé túlzottnak találta.²⁴

1764 elején fokozottan jelentkezett az uralombiztosítás vágya, a hatalomtartósítás igénye. A katonatiszti „székelységkép” még rá is játszott a bizalmatlanságnak erre a légkörre. A székelység így vált a bécsi udvari elit szemléletében rebellis múltú, kemény, durva, makacs, nyugtalan, féktelen, nyakas, engedetlen, vakmerő, a rendek által manipulálható, irányítható népeiséggé, amelyen – Siskovich elhíresült, fehér asztalnál tett kijelentése szerint – „[...] hogy egészséges maradjon, minden évszázadban egyszer eret kell vágni. Ebben az évszázadban Siskovich megtette Madéfalvánál.” Sajátos volt az uralkodónőnek a véres eseményekre adott reakciója is. Heidendorf önéletírása szerint Mária Terézia „bánkódott annyi alattvalója véres elestén, és a hosszú uralkodása alatt szokatlan borzalmas eset anyai szívébe markolt („erschütterte ihr mütterliches Herz”), s a lázítók megbüntetésére indította”. A jelentések és előterjesztések alapján 1764. január 25-én kiadta tehát a parancsot a bűnvizsgáló bizottság megalakítására, és eleve halálosztogató ítélezést sugalmazott.²⁵

Anélkül, hogy a bűnfenyítő vagy más néven Roth-féle bizottság munkájára külön ki térnénk, az ügy udvari kezelésének vizsgálata szempontjából meg kell említenünk az alábbi fontos eseményeket: Buccow Szebenben halt meg 1764. máj. 17-én egy elhanyagolt orbáncfertőzés következtében, alig egy napi rohamos szenvedés után. Megürült hivatali helyére 1764. augusztus 5-én altábornagy gróf Hadik András neveztetett ki, aki 1764. december 3-án felhatalmaztatott, hogy mint az erdélyi katonai parancsnokság és kormányshé elnöke és királyi biztos, hogy a büntető bizottságnak nem halálos ítéleteit

22 SZÁDECZKY 520. o.

23 *Látom az én életem nem igen gyönyörű* 25. o.

24 TELEKI 108–109. o.

25 *Látom az én életem nem igen gyönyörű* 7. o.

végrehajthassa; míg a halálos ítéletek felől való végleges rendelkezést felülről kellett várnia. Ez az uralkodói rendelet nyilván kimondta, hogy az ítéletek felsőbb vizsgálatánál nem szükség két kormányszéki tanácsosnál többnek jelen lenni, mindemellett az ítéleteket a kormányszék neve alatt kellett kiadni.²⁶

A székely határőrség szervezése a madéfalvi vérengzés után két és fél hónap alatt be is fejeződött. A gyors befejezésben nagy szerepe volt Hadik András tábornok főhadiparancsnok és guberniumi elnök (1764–67) személyes vonzerejének, mérsékletének és a székelyek bajai iránt való érzékenységének. Szekfű Gyula szerint a határőrség elleni tiltakozásban elítéltekkel szemben is érvényesült Hadik generális emberséges magatartása.²⁷ Hadik mérséklete ekkor már Bécsben is megértésre talált, mivel az impopulációs nézeteken nevelődött udvari elitet is érzékenyen érintette a székelyek Moldvába meginduló tömeges kivándorlása. Újabb mozgalmaknak pedig a határőrség 1766-os új szabályzata vette végleg elejét.

A bécsi haditanácsot elsősorban a lázítók, a felbujtók, az irányítók, a háttérben megbúvó esetleges szervezők nagyon érdekelték. A bizottság nyomozta, kereste, kérdezte is az elsősorban gyanúsított erdélyi magyar nemesi „ellenzékhez” vezető szálakat, azonban számottevőbb eredmény nélkül. A fegyverfelvételt, lényegében a határőrség felállítását tudatosan szabotáló, valaminő szervezett ellenálló csoporthoz tartozó irányítót, vezetőt nem fedeztek fel. Sokan voltak azonban olyanok, akik a kormányzat tervével nem rokonszenveztek. A „nem katonák” pártjára állottak tehát, s tanácsaikkal, sugalmazásaikkal igyekeztek erősíteni a főbizottsággal szembefeszülőket. Ezek közül mindenképpen ki kell emelnünk a szabad rendű, kismanes státusból rekrutálódott papokat, akiket egyes értékelések szerint még bűnbakká is szeretnének tenni.²⁸

Ezen jelenségek arra a tényre vezethetők vissza, hogy a székelyek hagyományörző társadalmán belül Csik-Gyergyó- és Kászonszék népe volt talán az egyházhoz, hithez leginkább kötődő. A katolikus egyház szerepe ezekben a vészterhes napokban igen-igen nagy volt. A „nem katonák” a szék delegátusának is azt mondták: „Nekik tanácslójuk csak az egy Isten, abban bíznak [...]”

Az egyházon belül ugyanakkor egy szakadás is megfigyelhető volt: A római katolikus egyházi vezetés Erdélyben jogi és politikai helyzeténél fogva is az uralkodói hatalom alárendeltje, támogatója és támogatottja volt. A felső papság karrier és más előnyök szempontjai alapján is felfelé igyekezett igazodni. Ennek a magatartásnak fő példája az erdélyi római katolikus püspök, Bajtay [József] Antal egyben a Gubernium helyettes elnöke, aki jelentős politikai szerepvívője volt a teréziánus-korszakbeli Erdélynek. Mostohaapja gróf Grassalkovics Antal volt, ő pedig II. József tanára, tanítója. 1760 őszén azután az erdélyi katolikus status szokásrendje ellenére Mária Terézia őt, a nem kívántat, majd csak negyedik helyen javasolt személyiséget jogtalanul nevezte ki „erdélyi püspökké”. Ez az „érdeket szerzett” férfiú rövidesen megkapta a bárói címet, a főkormányszéki tanácsosságot, s jövedelemszaporítóként a pozsonyi prépostságot. Hogyne lett volna egy ilyen kitüntetett, rangosított, javakkal elhalmozott ember a királynő hű szolgája? Erdély vezető köreivel nem szerettette, sőt sokakkal meggyűlöltette magát. Kezdetben Buccowval is fe-

26 TELEKI 127.; 134. old

27 HÓMAN – SZEKFŰ V. 125. o.

28 Az alábbi részek anyagát – ahol külön nem jelölöm – teljes egészében IMREH Istvántól (Látom én élttem nem igen gyönyörű 19–23. o.) és TELEKI Domokostól (TELEKI 129–133. o.)

szült viszonyban volt, de okos tettezéssel áthidalta a nehézségeket, es buzgón végezte, mint „jó polgár”, a birodalom dolgát. Halmágyi Istvánt így írt róla: „Ki bízta a püspökre, hogy a papokkal ex cathedra Csíkban verbuváltasson? Ki bízta, hogy a clerust magát is a katonai és a világi dolgokba annyira belé merítse? Nem tudja-e, a világ mely változó, változhatik az uraság is, és ha néhány papokat le találnak vagdalni, a maga lelke ad számot róla. Melyet midőn szóval is canonicus Szeredai proponált, azt felelte: jobb egynéhány papnak fejét elveszteni, mint a király parancsolatjának végbe nem menni.”

Bajtay – Buccow fentebb ismertetett bukása után rangelső tanácsosaként a főkirályság elnöke – utasítására szószékről hirdették ki Ófelsége akaratát a határőrség fölállításáról; többen ott szolgáltak a határőrezredek zászlószentelésénél is. A főpap a csiki katolikus papságnak címzett körlevelében arra szólította fel, hogy szelid és békés eszközökkel, ne csalárdsággal s hazugsággal éljenek, hogy akik az ő tanácsukra lesznek katonákká, ezt mintegy önkéntesen döntésüknek látszódjék.²⁹ A csalárdság és hazugság elleni figyelmeztetésre szükség is lehetett, hiszen még 1762-ben a csiki „zenebona” híreit rögzítve írta Rettegi György: „A pápista papokra is felette igen haragusznak, mivel a prédikáló-székből nagy esküvéssel erősítették, hogy az országból ki nem viszik [őket], régi szabadságok megadatik etc.”³⁰

A „legkéznyalóbb”, a buzgólkodása miatt agyondicsért. később érdemrenddel is kitüntetett pap Sikó József Gyergyó fiúszéki főesperes volt. Őröla jegyezte fel Halmágyi az 1762. év első felének bajairól szólva: „[...] nagy oka a [gyergyó-]szentmiklósi esperest, ki a cathedrából kénszerítette őket a katonaságra, a templomon kívül is, aki nem akart katonává lenni, rebellisnek nevezte; már pedig reá unván a katonaságra, valamint azelőtt szerették, úgy meggyűlöltek, árulónak, ördöggel békeltnek tartják, kiáltják.” Imreh István szerint emiatt az egyházilag is legjobban megdolgozott terület Gyergyószék lett.³¹ Gylölettel gondolhattak Imre Sámuel kovásznai lelkészre is, az orbai református egyházmegye esperesére, aki hasonlóképpen buzgólkodott, és megérhette, hogy jutalomképpen ófelsége által küldött aranyéremmel (numisma aureum) díszítse fel őt a főbizottság. Az egyházi (itt református) támogatás révén a központi államhatalom szempontjából így Háromszékben sem volt rossz a helyzet.

Tekintélytiszteltet, önérdék, sőt meghunyászkodás és szervilizmus az egyik oldalon, mely az uralkodó érdekeit tartja szem előtt. A másikon ragaszkodás a hagyományos hithez és értékrendhez, amely így „teszi az Isten dolgát”. Mégsem láthatjuk ez utóbbi magatartásformát kizárólag vallásinak, hiszen a papság ezen része – főleg római katolikus alsópapok – gondolkodásában római katolicizmusuk nemzeti hovatartozás-tudatukkal fonódott össze, és római katolikus papokként is elsősorban székelységüket nem akarták megtagadni. Így intették a katonatisztek bujtogatása ellen összetartásra a népet. Emellett társadalmi helyzetüknél fogva is érzékenyebbek voltak a nép problémáira. Természetesen közöttük a „szürke zóna”, akik semlegesek akartak maradni.

Bodor István tusnádi plébánost 1763 őszén Koschenbohr von Scorca jelenti föl, hogy Bajtay püspök rendeletével szembeszegülve a fegyverletétel ellen prédikál, es a hadnaggal vitázva jelenti ki: „ófelsége nem sértheti meg a mi törvényeinket es hazai jogainkat, ha lelkiismeretére tekintettel akar lenni”. „Ott, ahol nincs fej, a köznép nem

29 TELEKI 86–88. o.

30 *Látom az életem nem igen gyönyörű* 20. o.

31 *Látom az életem nem igen gyönyörű* 23. o.

tud segíteni magán", jelentette ki Bodor plébános. 1764 első napjaiban Háromszék fő-királybírájának kell figyelmeztetnie az espereseket öfelsége iránti kötelességeikre. Az esztelneki szerzetesek, a somlyói ferences atyák magatartása is igazolja azokat, akik szélesebb alapon nyugvó egyházi ellenállást tételeznek fel.

Az esztelneki kolostorban elemi osztálytanító Becze Bernát bizonyos ünnepélyre négy font puskaport készített, ez két kolostorbeli szerzetesnek azon alattomos feljelentésre adott alkalmat, hogy a háromszékiekkel tartott tanácskozás következtében, az említett kolostor gvardiánjának rendeletére, 75 font puskaapor és 800 puskagolyó gyártatott s adatott át a madéfalvi vész előtt a háromszékieknek, azon ígérettel, hogy tavasszal meg többet fognak nekik szolgáltatni. E vádra előbb a Roth-féle bizottság Esztelnekre ment, ott tíz napig folytatta nyomozását; majd az egyházi hatóság kímélése tekintetéből, a katonásítás eseményeiből bőven ismert Sikó József elnöklete alatt, kizárólag egyházi személyekből álló bizottság neveztetett ki, mely újabb nyomozást vitt véghez, eljárása eredményét a Roth-bizottsággal közölte, ez pedig a fejedelemszponyhoz terjesztette fel, ki a vádlottakat teljesen ártatlanoknak nyilvánította.

Az ellenállás irányítása, a jogvédelem a széki tisztség feladata lett volna. Őket azonban – mint láttuk – „megrontották”, némelyeket, mint a köznép ügyét felkaroló Lázár testvéreket üldözőbe vették, így megnövekedett az egyházi értelmiség szerepe.

A vizsgálat során sokan Beke István delnei plébánost említették fő-fő tanácsadóként. Való igaz, hogy kivételesnek mondható az a bizalom, amellyel őt a lófők és gyalogok tábora körülvette. Amikor a tapolcai Miklós Györgyöt megkérdezték: „Ki volt az első s nagyobb seductor?” azt válaszolta: „így hallottam, hogy a delnei pap, Beke uram, az egész felcsiki népnek felzúditója, javaslója és tanácsadója lett volna.” Getzö István es mások is úgy tudják, hogy a madéfalvi ellenállók „instanciáját” ő írta, azt is, amelyet „a nép az erdőről leküldött a commissionnak”. A paraszti vezetők felkeresték, segítségét igénybe vették, bátorító szavaira hallgattak. Ő pedig lovon járta szüntelen a falvakat, tárgyalt a papokkal, a „nem katonáknak” izent, értelmesebbjét hívatta, leveleket küldött, tanácsolt, utasított, érvelt, az igaz törvényességre, régi szabadságra emlékeztetett, s arra ösztökelte őket, hogy tartsák magukat „a régi privilégiumokhoz”, és nagyon óvakodjanak a rebelliónak még a látszatától is.

Ferentz Antal mondja el, hogy a bizottsághoz címzett kérvény megírása után hogyan gyűjtötte egybe Delnére az alcsiki falvak két-két képviselőjét, miként vitatták, tárgyalták meg az instanciát, valamint az erdőre kimenetel dolgát is. Éppen csak azt nem vállalta a plébános, hogy az ő házánál essék meg a szavazás is, „mert mint mondotta, ő ezért megnotáztatik”. A communítások követői így a delnei hegyre mentek ki, s ott hangzott el a kérdés: „voxoljanak: hogyha ki akarnak-e menni az erdőre vagy nem?” A népi önrendelkezés hagyományait tisztelő, fegyelmezett és mélyen vallásos székelyek később is igyekeztek békességben lenni lelkiismeretükkel, Istenükkel. Krajcáronként gyűlt forintokért, két es félvéka lenmagért mondatnak misét több ízben a somlyai franciskánusokkal, Zöld Péterrel vagy Beke Istvánnal. Amikor már kint voltak az erdőn „beszéllett a nép arról, hogy jó volna szentmisét szolgáltatni, hogy az Úristen vigye dolgunkat maga akarátja szerint úgy, amint nekünk legjobbnak itéli”. Beke István biztatása, hogy csak tartsák magukat keményen, mert „szép igazságuk” vagy, legyenek állhatatosak, mert az Isten megsegíti őket. Mindez pótolhatatlan erőforrást jelentett azoknak, akik az Úristen akarátában bizakodtak. Amikor 40- 50-en a delnei templomba mentek le az erdőről, páter Beke többeket magához is invitált „egy ital égett borra”.

Csik-Gyergyó- és Kászonszékben, a népi katolicizmusnak ebben a valóban erős várában, ugyanígy tanította helytállásra a jogaikhoz ragaszkodókat a somlyai Szász esperes plébános, a szentmihályi Némethi József és mások, akiket vezetőiknek vallottak a Roth-féle bizottság faggatottjai. Mindezen papi személyek közül mind a népi emlékezet, mind a múltidéző historikusok első helyen szólnak azonban Zöld Péterről. Imreh István a tapolcai jegyzőkönyvek döbbenetes felzaklató élménye az az árulás, ahogy a csíki foglyok a leghívebb szövetségeseiket, a papokat vallják meg vezéreiknek, terhelik bűnlajstromukat „beismerő” emlékezőekkel. Szerinte azonban nemcsak önmentő hálátlanság, hogy rávallanak Bekére, Zöld Péterre, hanem „okosság” is, amely számol azzal, hogy a maga külön egyházi bírósága előtt számadoltatott lelkésznek könnyebb a dolga, nagyobb az esélye arra, hogy életét mentse. Az bizonyos, még Bajtay püspök is képes volt arra, hogy „renitens” papjait, a kánonjogra hivatkozva, hadparancsnoksággal, fő-kormánysszékkal szemben is oltalmazza.

„Páter Zöld”-ről rövidre fogva meg kell említenünk néhány dolgot. 1727-ben Madéfalván született. Édesapja „nemes személy”, Csíkszék ülnöke (assessor extraordinarius) volt. Öccse szintén „nobilis”, széki biztos (stationalis commissarius). Zöld Péter plébános ily módon fölötté áll a primipilus, pixidarius szabad parasztnak, hiszen inkább az armalista státusba sorolható. A távolság azonban nem volt nagy, sőt általában rokonsági, baráti szálak kötötték egybe a kisnemeseket és a „vitézlő” rendbéli-ek „javát”, „eleit”.

Személyiséggé válásának folyamatában a somlyói, az udvarhelyi, a kolozsvári iskolákat eltető szellemi környezetnek is jelentős szerepe van. Ha még nem is léptek sorompóba itt az új, korszerű értékrend, világnézet, szemléletmód tanítómesterei, szálláscsinálói már fel-feltűntek. A székelyudvarhelyi jezsuita gimnáziumban, ahol öccse is nevelődött, ő 1744-ben járt a poétikai és 1745-ben a retorikai osztályba. 1748-ban pedig befejezte a kolozsvári jezsuita főiskolán bölcséleti és teológiai tanulmányait. Az új doktorok ünnepélyes vitájának tárgya pedig az, hogy: „Emelni vagy csökkenteni előnyösebb-e az idegen áruk vámját?” (A protekcionizmus gazdaságelméletéről ekkor vitázó tíz doktorandus bizonyára később is nagyobb fogékonyságot tanúsított a társadalompolitikai problémák iránt.) Fennmaradt írásai, levelei is tanúbizonyságai annak, hogy Európában és Erdélyben peremvidéki helyzetű, de megfelelő szintű, értelmiségi elitnek minősíthető csoport tagja volt. A delnei pap, Beke István műveltségét az is bizonyítja, hogy később, 1774-ben a kolozsvári „lyceum”-ban az egyházjog tanára lett, majd 1776-ban nevezték ki Csicsókeresztúr plébánosává.

Imreh István az alábbiképpen idéz a tanúkihallgatási jegyzőkönyvekből: „A papok s kiváltképpen a delnei páter Beke, a szentléleki páter Zöld s a szentmihályi Némethi járták a falukat szüntelen, és tanították a népet arra, hogy ne vegyék fel a fegyvert, mert Őfelsége nem kívánja az erőszakos katonát. Allegálván őfelsége spontaneitásról szóló -decrétumait.” Egy másik valló szerint: „A szentléleki plebanus, páter Zöld is falunként járt; egybegyűltette a bíróval a falut, s megeskette hármonként és négyenként (asztalhoz állítván az embereket), hogy megoltalmazza magakat, hogy fel ne praedálják őket a limitrophus katonák. Az őfelsége reguláris katonái ellen ne támadjanak.”

Zöld Péter felvilágosított, tanácsolt, buzdított, bátorított, de közvetlen cselekvésre is kész volt. Alkata, valamint harcosabb szemléletmódja készítette például arra, hogy a „kösség”, a szabadparaszti közösség érdekében önvédelmi szövetséget teremtsen. A szépvízieket, vacsárcsiakat s más települések népét és nemeseit úgy-ahogy felfegyver-

zett communításbellekkel, ha kellett, rá is szorította az összefogásra, a szolidaritásra. A lóháton, fiatal legények csapatától körülvéve nagy térséget bejáró páter elsősorban az erőszak, a kényszer, a limitrophus túlkapások, fegyveres támadások ellen lépett fel.

Zöld Péter ezen magaviseletéért már a bünyenyítő bizottság működése előtt néhány hónappal felelősségre vonatott, és arra ítéltetett, hogy más lelkeszi állomásra tétessek át, más állomás ürüleség azonban előbbi helyén meghagyatott. Néhány hónappal később Zöldön kívül a föntebb említett papokat is, Beke Istvánt, Némethi József szentmihályi, továbbá a tusnádi és rákosi plébánosokat is törvény elébe idéztek. Négy lelkeszre Bajtay püspöktől az a rendelet érkezett, hogy 24 óra alatt, ha önkényt nem akarnak, katonai fedezettel is Fehérvárra vitessenek; minthogy, „[...] az említett papok, ismételt atyai intésem figyelmen kívül hagyásával merészelték Öfelsége szándékának ellene szegülni”. Ezen rendeletre a négy pap, nem várva az erőszakot, Fehérvárra ment, s ott meg elítéltetésük előtt fogságra vettek. Fehérvárról a szentmihályi plébános csakhamar haza bocsátatott, Zöld azonban arra a hírre, hogy limitrophusok megtámadták és kifosztották házukat, Bekével együtt megszökött. A püspök erre a megszökött papokat azon rendelet mellett köröztette, mely szerint bárhol találtnak, papi mentességüket nem tekintve, tartóztassanak le. Beke nem várva be az erőszakot önként Fehérvárra ment, Zöld azonban semmi kedvet nem érzett megjeleni.

Az 1764. esztendő húsvétja ismét fogságot, de most már katonait hozott a körözött Zöld Péter számára. Másodszor is sikerült elmenekülnie. Ezt a harmadik elfogatása és a somlyai esperes fogságából való harmadik szökése követte. A negyedik foglyul ejtése előtt már a határőrség elől elbujdosott székelyek moldvai papja. Álutakon tért haza, azonban az apai háznál rajtaütöttek, mert levelét, melyben hazajöttét tudtul adta, megbízottja apja helyett Carattónak szolgáltatatta át. Elfogták és a szeredai várba vitték, ahonnan bilincsekbe verve 24 katona őrizete alatt Beke András kilyénfalvi pap kíséretében Fehérvárra vitetett. Mielőtt 1765 júniusában ismét, immáron negyedszer, sikerült a szökése, a szeredai várbeli fogsága idején váratlan „beismerő” vallomást tett, amely nagy kavardást idézett elő. Leírt es tollba mondott „vallomás” majd mindenkit gyanúba kevert. Bornemisza Páltól kezdve el egészen a madéfalvi vérengzést elrendelő triásig. Zöld azt állította, hogy a miket művelt, azt Montoja tábornok, a kincstárnok és Cserei Elek kancelláriai tanácsos tanácsára tette. Különösen súlyos váddal illette Bornemissza Pál bárót, Bethlen Miklós gróft és Lázár János gróft. Ez utóbbiról azt vallotta, miszerint azt mondta neki, hogy a református papok meg nagyobb dolgokat cselekedtek, azért ő se féljen, Bethlen pedig úgy nyilatkozott, hogy vegyék csak fel a székelyek a fegyvert, mert akkor királyt is választhatnak magoknak. Zöld Péter cselekedetének indokait tekintve egyetérttek Imreh Istvánnal, aki szerint talán ezzel a fogással, mesterkedéssel akarta oly nagyméretűvé duzzasztani, felfújni a hazug vád léggömbjét, hogy az azután magától robbanjon, pukkanjon szét. Imreh Istvánnal határozottabban jelenteném ki, hogy Zöld Péter vádjai mindenképpen leleplezik azt, hogy a Habsburg-birodalmat leghívebben, magas tisztségekben szolgáló erdélyi magyar főurak tettei, bizalmas megnyilatkozásai arról tanúskodnak, hogy a határőrség-állítás nekik sem volt kedvükre, és valamiképpen maguk is vallották, szuggerálták a spontaneitást, sokakat ellenállásra, fegyverletételre készítette.

Zöld és Beke elfogása következtében a papi bizottság megkezdhetette nyomozását. Ez ugyan a két személyt a felségsértés vádja alól felmentette, de azon oknál fogva, hogy alattvalói hűségük félretételével nemzetüket tanáccsal és írásban bujtogatták, ezenki-

vül pedig Zöld veszélyes összeesküvésnek volt okozója, mindkettőt az ítélet hozatalától számítandó négy évre megfosztották addig élvezett papi javadalmaitól, lelkészi és bármely más egyházi működéstől, egy évi súlyosabb s három évi könnyebb fogságra ítélték őket, kijelentvén egyszersmind, hogy a székely földön nyerendő bármely papi állomásra merőben képtelenné váltak s hogy máshol valami egyházi javakat nyerhessenek, csak azon esetben remélhetik, ha különös érdemek által bűneik szennyét sikerül lemosniok. Ez az ítélet Bekére nézve teljesebbé is ment, a mennyiben csak négy év múlva nyerhetett Erdélyben egyházi alkalmazást, később a kolozsvári akadémiához tanárrá mozdíttatott elő, majd 1776-ban Csicsókeresztúr plébánosává nevezték ki.

Zöld Péterről még csak annyit, hogy a papi törvényszéken való elítéltetése után ismét megszökött. Ismét a moldvai magyarság, a kivándoroltak szolgálatában a még oly távoli besszarábiai Csöbörccsöket is felkereste. Jelentése (latin, magyar, német szövegét ismerjük) Batthyány Ignác püspököt arra készítette, hogy Zöld javaslatai szellemében kérje a pápát a csángóság ügyének felkarolására. 1768-ban sok hívével egyetemben hazatért, elnyerte a csikdelnei lelkészséget, és 1788-ban halt meg.

A bünyenítő bizottság gondját mindenképpen növelték a fenti kavarodások. Ráadásul a vizsgálatban nem is volt egyedül, hiszen az egyházi bíraskodás szintén ragaszkodott privilégiumaihoz, hagyományaihoz. Az bizonyos, hogy még Bajtay püspök is képes volt arra, hogy „renitens” papjait, a kánonjogra hivatkozva, a hadparancsnoksággal és a főkormányzékkel szemben is oltalmazza. E közben a Gubernium igyekezett a lábra kapott nagy mérvű kivándorlást külön szigorú rendeletek által is korlátozni. 1765. január 15-én egy rendeletet bocsátott közre, mely szerint minden faluban örök rendeltettek, kik a szökni akarókat feltartóztassák, s midőn a kivándorlók akkora számmal vannak, hogy nekik ellenállani nehéz, a tömeges szökést a megye tisztjének és a közel levő katonaságnak jelentsék, mely utóbbiak a szükséges segély megadására a tartományi katonaparancsnokságtól már utasítva voltak. A rendelet szerint a szökevényeknél talált ingó javak az öröket illették. Ha a szomszédok a szökevények szándékát előre fel nem adnák, kemény pálcabüntetést szenvedjenek, s a szökevények adóját eleven díjaikkal (vivum homagium) a falu fizesse az ország pénztárába. Miután világos, hogy legtöbbször idegenek, különösen Moldvából és Havasalföldről való, álutakon beszökött egyének csábítják a népet átköltözésre, minthogy némely ilyenek már kézre is kerültek, rendeltetett, hogy akárhol találatnak, megfogassanak s irtózatossal halállal büntetessenek. Kik az ily bűnösöket rejtegetik, valamint az ezek irányában kötelességüket nem teljesítő tisztviselők, hivatalvesztéssel és 200 forinttal büntetessenek. A családostól és vagyonostól utazókat bármely város határán szabad letartóztatni és szökés gyanúja esetén lakhelyeikre visszavinni. A tartományi főhadiparancsnokság útlevél nélkül senkit sem szabad – cselédjét is ideértve – a hazából kibocsátani. Csak zárójelben szeretném megjegyezni, hogy a szökésre csábítás büntetési tételei megegyeznek a katolikus vallásról való eltévelyedéssel (apostáziával).³²

Teleki Domokos megemlíti, hogy a tömeges kivándorlás sokszor mutat egy ország súlyos belviszonyaira, de legalább annyira az elnyomorodásra, a saját gazdasági hely-

32 Erdély története három kötetben 1025. o. HÓMAN – SZEKFÜ V. 133. o.; ENDES 1935. – ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*, Budapest 1935. o.; KOVÁCS Kálmán Árpád: *A katolicizmus terjesztése az erdélyi protestánsok között az 1760–70-es években* In: *Egyháztörténeti Szemle* 2008/4 x+17, 20. o.

zettel való elégedetlenségre, amely ekkorra már inkább a román jobbágyságot érintette.³³

Imreh István munkájában alaposan bemutatja a Bünfenyítő Bizottság tagjait, katonákból és polgári (ún. provincialista) személyeket egyaránt. A német egyetemeken nevelődött, katolizált, vagyonvesztett, sziléziai menekült nemesi családból származó elnök beíró Joseph Roth vezérőrnagyot, akit nem különösebben tehetséges, de talpig becsületes, és elfogultnak sem nevezhető személyként jellemez. Az evangélikus, többes identitású (ausztriai német-magyar-szász) Okelli ezredbeli Schwartz főhadnagy (később generális), akit egyenes, eszes, jótollú, de rideg embernek ismertek, aki kezdetben „keménykedett” is, de idő múltával magatartásban, vélekedésben közeledett a provincialistákhoz. Sintesperger³⁴ Okelli ezredbeli kapitányt, aki tunya, a munkát másra hagyó ember volt, aki „mindig az ülésterem előtt üldögélt, tubákol, s mint katolikus a maga officium Rakotzyánúmat imádkozta”. Legkegyetlenebbül mégis ő ítélkezett, mert „írni sem tudott” s opinióját mindig az igen „kemény” auditor készítette el. Szilvári János Gyulay ezredbeli kapitányt, az erdélyi református nemes család katonasorsot választó fiát, akinek a bizottságbeli munkához sem rátermettsége, sem kedve nem volt, viszont ha lelkiismerete úgy diktálta, „militarista” társai ellen is szavazott. A Bünfenyítő Bizottság „polgári” tagjai közül elsőnek gróf Teleki Károlyt, Belső-Szolnok megye főispánját, guberniumi tanácsost (későbbi tartományi kancellárt, kincstartót), aki a rendi érdekek és jogok legfelkészültebb, legtudatosabb, de udvarhű oltalmazója volt. A művelt református, német egyetemeken nevelődött több külföldi udvar légköréhez szokott báró Josinczi Mihályt, akit jószívű férfiként jellemeznek. A terézianus örökösödési háborúban alezredesi rangban szolgált, majd visszavonult, Zaránd megyei birtokos Ribiczei Ádámot, akire mint értelmes, tanult, szelíd, szerény emberre emlékeznek kortársai, aki Josinczi Mihállyal egyetemben nem kívánt a székelyek ítélőbírájaként jól kamatozó „érdemeket” szerezni. A bizottsághoz tartozott két szavazati jog nélküli auditor, hadbíró is. Az egyiket, Baumann kapitányt Sziléziából verbuválták e szerepkörre: Gyanakvó, akadékoskodó, szigorú, félelmetes külsejű hadfi volt, akiről Teleki Károly elmondotta, hogy „mint kívánta keresni ökör alatt. is a borjút”, ijesztgette, fenyegette a tanúságtevőket. A bizottságnak sem volt nyugta tőle, mert ő volt a kikérdező auditor. Társa Sagmüller hadnagy, aki szintén jegyzőkönyvvezető volt. A Gubernium rendelkezése nyomán mint levéltáros, jegyzőkönyvvezető jelentős szerepet játszott a bizottság munkálataiban Michael Conrad von Heidendorf. A német nyelvű protocollumban Baumann szavait és a Heidendorf tolmácsolta válaszokat Sagmüller örököztette meg. A főkormányshé az azonban igényelte magyar jegyzőkönyv készítését is. Ezt vezette rendszerint hattól délután háromig tartó kemény munkával Heidendorf. Michael Conrad von Heidendorf medgyesi születésű, Marosvásárhelyen tanult, különben művelt, német érzelmű, jó „szász hazafi” volt. A magyarsággal szemben elfogulatlannak igyekezett látszani, de a város lakó polgár mentalitása eleve arra készítette, hogy averzióval tekintsen a „gögös” arisztokráciára, akiket ő is a magyarsággal azonosított. Amikor, a kezdetekkor utasításkérés végett felkereste Buccowot, és az azt kérdezte tőle: tud-e a; magyarokra öklöt emelni? Heidendorf meg igennel válaszolt. Teleki még a kezdetkor a legmagyargyűlölőbb auditorhoz hasonlította és „megtestesült ördögnek ne-

33 A kérdésre még tanulmányom további részében röviden külön is ki szeretnék térni.

34 Nevét Imreh István szerint az iratokban lásd Sinterschperger, Sentersberger s más írásmóddal is.

vezte”.³⁵ Azonban a tradíciókhoz, kapcsolatai és érzelmei nyitottá tették a provincialista körök felé, így a vizsgálatok előrehaladtával mind közelebb került a bizottság magyar tagjaihoz, különösen gróf Teleki Károlyhoz, akinek később bizalmas barátjává is vált. Heidendorf méltán volt büszke arra, hogy az iratokat nála hagyták, „ha kezek között, tudván önála Szászsága”.

A Roth-bizottság által megszavazott ítéleteket a Határőrség-szervező Főbizottsághoz kellett benyújtania. Ennek megfelelően Lázár, Bethlen és Siskovich jóváhagyása kellett ahhoz, hogy azokat a Guberniumban és Bécsben is ellenőrizhessék. Amikor 1765. január végétől kezdődőleg megnövekedett gróf Hadik András tábornagy szerepe, ő a maga melle vett két főkormányzói tanácsossal, Haller Gábor gróffal és Michael Hutterrel tartományi főbiztossal revideálta (*superrevisoria commissio*) a Bünyenyítő Bizottság tevékenységét és a Gubernium nevében – mint láttuk – az esetleges halálos ítéleteket kivéve – intézkedett is a végrehajtásról. A vizsgálat befejezése nagyjából meg egyezett Zöld páter gyulafehérvári szökésének idejével. Dátumaként június 5-ét és 13-át szokták megemlíteni. Utóbbi keltezés alatt báró Roth arról értesítette a csíkszéki Folyamatos Táblát, hogy Hadik parancsára a bizottság tagjai a tanúvallatásokat felfüggesztik. Mint láttuk, Buccow a vizsgálatok kezdetén ökölbe szorított kezét emlegetett, mely a székelyeken keresztül igazából a magyar nemességen akart egyet ütni. Sok historikus, főleg Halmágyi István feljegyzései nyomán, az erdélyi („magyar”) nemesség elleni támadás vereségét látja a Bizottság kevés és eléggé enyhe ítélezési javaslatában. Az udvar a tortúrázást elvileg engedélyezte, a buccowianus kezdetekkor érvényesítették is e jogukat, a halálba küldés szintén megadatott lehetőségével azonban már nem éltek.³⁶

Mindezek nyomán a felség már 1765. november 16-án bünbocsánatot hirdetett mindazon megszökött székelyeknek, kik mint fő cinkosok a székely mozgalomban nem szerepeltek. E rendelet sem volt azonban képes a kedélyeket lecsendesíteni, s midőn az uralkodásnak ismételve tett intézkedése s a büntető bizottságnak másfél évi nyomozása sem tudott nagyobb mérvű bűnösöket találni, 1765. december 14-én jelent meg végre az a legfelsőbb rendelet, melyben kinyilatkoztatta, hogy miután a székely határőrség felállítása teljességbe ment, s a némely helyeken mutatkozó ellenszegülés is végkép megszűnt, így azoknak, kik Moldvába szöktek s köztük Lázár Istvánnak is megkegyelmez. Hasonlóképpen kiterjeszti bünbocsánatát mindazokra, kik büntetőkereset alá helyeztetek, Hadik guberniumi elnökre bízva, hogy a visszatérés határidejét, ameddig szükségesnek tartja, meghosszabbíthassa. E határidőt a kormányzék 1766 októberéig terjesztette ki, reményét fejezván ki, hogy a kivándoroltak a bünbocsánatot hálás érzülettel fogják hasznukra fordítani.³⁷

Összefoglalva az eddigieket elmondható, hogy a mérséklet politikai irányváltását az alábbi tényezők okozták: 1. a székely határőrség gyors és sikeres megszervezése a madéfalvi veszedelem után; 2. Hadik generális józan, megfontolt és megértő személyisége; 3. az erdélyi magyar nemességgel kötött 1744-es kiegyezés érdekeinek ismételt előtérbe kerülése; 4. a bünyenyítő bizottság elhúzódo és alacsony hatásfokú működése;

35 Még maga a szász tanácsos is úgy jellemzi a gróft, mint „ki eleinte velem mint szásszal szemben bizalmatlan volt”.

36 *Látom én élttem nem igen gyönyörű* 66–68. o.

37 Eddig a Teleki-től és Imreh-től átvett rész.

5. a büntetőügyek vegyes egyházi és világi természete; 6. az impopulacionisztika szempontjából rendkívül káros kivándorlások.

Saját kutatásaim alapján kijelenthetem, a vizsgálat és a bünyfenyítés ügye az Államtanácsban belül is komoly hullámokat vetett, melyek rávilágítanak az ügy udvari kezelésének rossz hatásfokára is.

1765. október 2-án az Udvari Haditanács előterjesztésében kérelmezte az uralkodónőtől, hogy a gyulafehérvári püspöki palotából megszökött Szöld (tehát Zöld) páter ügyének néhány vonatkozásában szólíttassék föl a Kancellária a megfelelő eljárás lefolytatására.³⁸

A Roth-féle bünyfenyítő bizottság egy katonai-főkormányiszéki vegyes alakulatnak tekinthető, amely azonban ügyvitelében a Gubernium és az Erdélyi Udvari Kancellária főfelügyelete alá volt helyezve. Kinek a hatására, mely okból, mi célból kezdeményezte az udvari katonapolitikai szerv ezt a beavatkozó akcióját? Ezekre a kérdésekre a Staatsratban hozott resolutio ad némi választ. Az Államtanácsból ugyanis a Hofkriegsrat előterjesztését Bethlen kancellárhoz továbbították azzal a felszólítással, hogy a kancellária az adóügyi bizottság („*Commission in publicis*”) előzetes meghallgatása után adjon részletes véleményt („*Gutachten*”) az ügyről. A Kancelláriának azt az ítéletet kellett elbírálnia, amelyet Bajtay erdélyi püspök Zöld és Beke egyháziak ellen a székeskáptalanban mint bírósági szervben („*consistorialiter*”) hozott. Elsősorban azzal a kérdéssel kellett foglalkoznia, hogyan kell értékelni Bajtay püspöknek az ügy kapcsán kifejtett magatartását, különösen pedig azt a cselekedetét, hogy nem a magyar, hanem a római egyházi jog szerint járt el, amellyel pedig az uralkodó jogosítványaihoz („*zu meinen Gerechtsamen*”) túl közel lép(ett) („*zu nahe tritt*”), azaz szinte felségsértést követett el.

Az uralkodói jogosítványokat illetően tudni kell, hogy az erdélyi jogrendben a Gubernium a főbenjáró vétségek (pl. felségsértés és hazaárulás) bíróságaként működött, így amikor Bajtay püspök az egyháziak jogállására hivatkozva, saját hatáskörében, káptalanjában, a római egyházi jog alapján járt el, az államhatalmi szervek komoly büntető hatásköreit vonta el, amely ellen ekkor már valószínűleg Hadik tett panaszt.

Az Udvari Haditanács egy négy hónapos késlekedést sürgetett meg az uralkodónőnél, tudtán kívül az Erdélyi Udvari Kancellária éppen előző nap tette meg előterjesztését, de késlekedéséért megrovást kapott. Az előterjesztésére született döntés a következőképpen hangzott: „*A Kancellária nem cselekedett helyesen, hogy ezt a jelentést négy hónapig magánál tartotta („hinter sich gehalten”), és nem közölte az adóügyekre („in publicis”) felállított bizottsággal. Ezt a dolgot a kancelláriának még így utólagosan is meg kell tennie, és a püspök részéről beérkezett ítéletet az összes irattal egyetemben a nevezett bizottságnak meg kellett küldenie.*”³⁹

Vagyis a püspök már korábban, rögtön Zöld Péter 1765. júniusi szökése után tett a kancelláriának egy jelentést az ügyről, amely irat azonban megrekedt ennél a szervnél. De mire utal az akta négy hónapos elfektetése, és hogy erről a büntetőügyről a Kancellária adóügyi bizottságának kell referálnia?

38 HHStA StRP 2244/1765 az Udvari Haditanács okt. 2-i előterjesztése, cirk.: okt. 5.

39 HHStA StRP 2244/1765 az Udvari Haditanács okt. 2-i előterjesztése, cirk.: okt. 5. U. o. Billet an Grafen Bethlen. HHStA StRP 2274/1765 Az Erdélyi Kancellária október 1-jei előterjesztése, cirk.: okt. 8. exp.: okt. 13.

Már 1761-ben felmerültek az Államtanácsban belül az első olyan gondolatok, hogy az Erdélyi Udvari Kancelláriára örökös tartományi német tanácsost kellene kinevezni, mivel a Kancellária javaslatai nem felelnek meg az elvárásoknak.⁴⁰ EMBER Győző sajátos nem említi, sor került-e valósággal egy ilyen ember kinevezésére. A magam részéről elképzelhetőnek tartom, hogy báró van der Mark már ebben az évben a Kancellária tanácsosa lett.⁴¹ Az erdélyi reformok továbbvitelének munkálataiban tüntette ki magát az evangélikus szász Samuel Brukenenthal. Őt 1763-tól Bécsben marasztották, hogy felvilágosítást adjon Buccow föltérjesztéseiről. Ezen kívül kötelessége volt részt vennie az udvari kancellária azon ülésein, amelyeken a kontribúció és a határőrség ügyét tárgyalták. Ezekben a kérdésekben a Kancellária Brukenenthal alá [kiemelés tőlem – K. K. Á.] volt rendelve. Ekkor hozták létre az Erdélyi Udvari Bizottságot is, amely elnöke, Brukenenthal mellé alapításakor két tanácsost – Horváth Sándort és báró Joseph van der Marckot – kapott. Előbbire a kurrens ügyeket, utóbbira a hadiadóval és a (határőr-)katonasággal kapcsolatos ügyeket bízta.⁴² ARNETH kissé sarkított megjegyzése szerint ettől kezdve Bethlen Gábor már csak névleg volt erdélyi kancellár,⁴³ ugyanakkor tény, hogy az adó-, a határőrség és a hivatali gyakorlatban újonnan előkerülő ügyeket jelentő kurrencia ügyeivel az uralkodónak az erdélyi reformmunkálatok legfontosabbjait utalta a Bizottság hatáskörébe. A szakirodalom szinte semmi mást nem tud erről a bizottságról. TRÓCSÁNYI Zsolt mindössze annyit jegyez meg róla, hogy valószínűleg a kancellária felettes szerve.⁴⁴ EMBER Győző pedig nem tekinti önálló kormányhatóságnak, hiszen Erdély udvari hatósága az Erdélyi Udvari Kancellária volt, hanem mindössze egy bizonyos feladatok megoldására létrehozott szervnek.⁴⁵

Az Államtanács-jegyzőkönyvekben 1765-ben nem találkoztam azzal az elnevezéssel, hogy Erdélyi Udvari Bizottság,⁴⁶ helyette „*Commissio in Publicis Transylvanicis*”-nak nevezték, tehát Erdélyi Adóügyi Bizottságnak. Ebben az évben a Kancellária munkálatainak legjelentősebb részét éppen az adóügyi munkálatok tették ki. Az adóügy tárgyalására létrehozott szerv jegyzőkönyveit rendszeresen terjesztette az uralkodónak elé, de gyakoriak voltak a concertatiók is Bethlen kancellár és Brukenenthal bizottsági elnök között.

Az 1765. év nagy részét Mária Terézia udvarával együtt Innsbruckban töltötte. Bethlen erdélyi kancellárnak követnie kellett ide őt, távollétében az Erdélyi Udvari Kancellária tevékenységét az Oberste Justizstelle elnöke, gróf Breuner felügyelte. Ez az esemény már a kancellár „felfelé buktatása” kezdetének tekinthető. Az uralkodónak Innsbruckban érte augusztus végén váratlanul férje halála. Ferenc császár halálának hatása az Államtanács jegyzőkönyveiben is nyomon követhető: 1765-ben nem sokkal több, mint 3000 ügyet tárgyaltak az Államtanácsban (ezek egy része is már a következő évre csúszott át), szemben a megelőző és következő évek 4000 fölötti átlagával.

Trócsányi Zsolt megjegyzi, hogy Bethlen kancellár méltóságteljes eltávolítását valószínűleg azzal magyarázhatjuk, hogy alulmaradt az uralkodónak szász bizalmasával, báró Brukenenthal Sámuellel folytatott személyi harcban. Az általa feltárt adatok szerint

40 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Staatsratsakten 1194/1761; 1302/1761, idézi EMBER 1959. 120.; 122. o.

41 Báró von/van der Mark/Marck személyét és erdélyi ügyekben betöltött szerepét lásd később.

42 ARNETH IV. 135. o.

43 Uo.

44 *Magyarországi és erdélyi központi kormányzati szervek* 95. o., TRÓCSÁNYI 1973. 40. o.

45 A magyarországi és erdélyi központi kormányzati szervek 95. o.; EMBER 1959. 358. o. a lábjegyzetben.

46 Németül Siebenbürgische (Hof-)Commission, latinul Commissio (Aulica) in Transylvanicis.

Mária Terézia az innsbrucki tartózkodás idejére a Kancelláriát gróf Breunernek, az Oberste Justizstelle elnökének a felügyelete alá helyezte. Neki kellett aláírnia az Erdélybe menő expedíciókat, illetve hozzá kellett fordulniuk a Kancellária tanácsosainak eligazításért az úgynevezett periculum in mora, erkölcsi szempontból nem világos ügyekben.⁴⁷

A vallásügyek területén viszont Brukenthal Sámuel az Államtanácsban korántsem élvezett akkora bizalmat, mint a többi ügyterületen: Borié államtanácsos itt vetette az erdélyi szász báróról papírra, hogy egy ravasz lutheránus.⁴⁸

Az akta tehát annak köszönhetett elfektetését, hogy éppen Bethlen kancellár távollétének kezdetén érkezett be, amikor még egyáltalán nem volt biztos, hogy Brukenthalé bárót oda kell-e vagy oda szabad-e engedni az erdélyi vallásügyek tárgyalásához.⁴⁹

A Bethlen és Brukenthal közötti hatáskörviták uralkodói eldöntése újból meglendítette az erdélyi közigazgatás beragadt kerekeit. Október 15-i keltezéssel az erdélyi kancellár külön iratban foglalkozott azzal a legfelsőbb paranccsal, hogy a Beke- és Zöld-féle vizsgálati aktákat, illetve az állásbetöltések ügyeit az adóügyi bizottsággal közölnie kell, hogy az ezekről véleményező nyilatkozatot tehessen.⁵⁰ A Kancellária számára tehát időközben az az uralkodói szándék is nyilvánvalóvá vált, hogy a bizottság, vagyis lényegében Brukenthal véleményező hatáskörét az Erdélyben igen kényes vallási vonatkozásokkal bíró kandidációs (állásbetöltési) ügyekre is ki kívánja terjeszteni. A kancellár ebben az iratban elnézést kért a történetekért, amelyet az Államtanács el is fogadott.⁵¹ Ilyen előzmények után az ügygel 1765. november 18-án már az Erdélyi Adóügyi Bizottság foglalkozott.⁵² Az előterjesztett jegyzőkönyvet továbbították Breunerhez azzal a felszólítással, hogy „a Guberniummal közölni kell, hogy a többi büntetőpert is lehetőség szerint gyorsítsák, illetve tegyék meg a részletes jelentést arról, ezekkel mennyire jutottak.”⁵³

Vagyis az Államtanács-tagok által valószínűleg ismeretes volt az a tény, hogy Hadik Zöld páter szokásával majdnem egy időben a Roth-féle bizottság vizsgálatait is beosztotta, és a bécsi udvari elit tagjai számára is terhessé vált a büntetőügyek illetén elhúzódása. Míg a Bajtay püspök által gyorsan lezárt és előterjesztett Zöld- és Beke-féle vizsgálati ügy a Kancelláriánál akadt el, a többi büntetőüggyel kapcsolatban az Államtanácsban a Gubernium késedelmeskedését állapították meg. A körülmények ponto-

47 TRÓCSÁNYI 1973. 39–40. o.

48 „Ich umbegehe, wie..., dieses anzusehen seyn wolle, dass man einen Lutheraner zu der Berathung einer solchen Sache haben beyziehen, und dessen schlaue, die Sachen auf die lange Ewigkeit hinausziehende und solche in unübersteigliche Einhangungen verleithende Ratschläge gelten lassen mögen.“ Fordítás: „Elkerülöm, hogyan ... kellene tekinteni azt, hogy egy lutheránust bevonnak egy ilyen dologról folyó tanácskozásba, és hagyják ennek ravasz, a dolgokat a hosszú örökkévalóságig elhúzó és áthághatatlan akadályokba vezető tanácsait érvényesülni.“ Báró Borié egyed államtanácsos vótuma Haus-, Hof- und Staatsarchiv Staatsratsakten (a továbbiakban HHStA StRA) 2609/1765 in: EMBER 1936. 336. oldal. Idézet a lábjegyzetben.

49 A kérdést végigkövettem KOVÁCS Kálmán Árpád: *Adalékok az erdélyi vallásügy államtanácsai, kancelláriái és guberniumi tárgyalásaihoz. 1765–1773.* In: *Regnum – Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 2002/1–4. 110–117. oldalán.

50 HHStA StRP 2356/1765 az erdélyi kancellár október 15-i irata, cirk.: okt. 17., exp.: okt. 26-án.

51 „Es kann bey dieser Entschuldigung bewenden.“ Uo. Resolution.

52 HHStA StRP 2799/1765 Az Erdélyi Adóügyi Bizottság november 18-i jegyzőkönyve, cirk.: dec 11., exp.: 1766. febr. 16.

53 HHStA StRP 2799/1765 Billet gróf Breunerhez exp.: 1766. febr. 16.

sabb ismeretéhez tudnunk kell azt a tényt, hogy A csíkszeredai vár két évre elítelt foglyai (Ferentz Antal, Mihály Jakab, Bíró István, Lestyán Miklós már 1765 nyarán kerték szabadon bocsátásukat. Nevezettek azzal érveltek, hogy ők is elmenekülhettek volna, és akkor most bocsánatban részesülhetnének, „[...] ahelyett régóta tömlőcben kínoztatnak, úgyannyira, hogy közelebb vannak a halálhoz, mint az élethez”. A Krisztus érdemeiért kegyelemért könyörögnek.⁵⁴

A következő előterjesztést a Zöld- és Beke-féle ügyben erdélyi kancellár tette meg.⁵⁵ Sajnos az Államtanács jegyzőkönyvei lapján nem állapítható meg teljes bizonyossággal, kit kell ezen a helyen erdélyi kancellár alatt értenünk, a tartományi kancellár Brukenthalt vagy az (ekkor még) udvari kancellár Bethlent, de én inkább az előbbi feltételezem. Az erre az iratra született döntés úgy rendelkezett, hogy a nem sokkal korábban elrendelteknel kell maradni, és nem kell az ügyben újabb vizsgálatot elrendelni.⁵⁶ Véleményem szerint inkább Brukenthalra vall ez a javaslat, aki nem mulasztotta el kihasználni az alkalmat, hogy egy indulatosabb uralkodói döntést kihasználva, mint uralkodói akaratra hivatkozva így is üssön egyet a püspökön.

A hátralékos döntések meghozása idején is feltűnően hosszú időt töltöttek ezek az akták államtanács-i cirkulációban, több mint két hónapot, és az udvar végül a guberniumi büntetőperek megsürgetésén és a püspököt illető korábbi megrováson túl megelégedett azzal, hogy az ítélet és az iratok átvizsgálás végett átadattak a Brukenthal-féle bizottságnak. Meglehetősen erőteljes visszakozás ez utóbbi ahhoz a legfelsőbb döntéshez képest, amely három hónappal korábban még szinte felségsértéssel vádolta meg a püspököt, de ekkor már Bécs nem akarta egy vizsgálattal a római katolikus püspök tekintélyét tovább rombolni. Sajnos az Államtanács-akták elvesztével soha nem fogjuk megtudni, volt-e híve az Államtanácsban a püspökkel szembeni keményebb fellépésnek, vagy csak az ügy kisebb jelentősége, elintézettsége, esetleg altatása miatt húzódott el a döntés kiadás. 1766 februárjában pedig a Hadik befolyása alatt álló bünyenyítő bizottság az 1765. december 14-i rescriptum értelmében a kegyelem szellemében gyorsíthatta fel a még folyamatban lévő büntetőpereket, a papi személyeket illetően pedig tudomásul vette a püspök által kiszabott ítéleteket.

Ilyen előzmények után írhatta meg 1766 májusában Hadik. Őfelségének., hogy a „[...] Criminalis Commissio elvégezvén maga operatiojat és a superrevisoria commissio is concludalva van”, és javasolja Őfelségének, hogy „[...] mivel semmi végzetes bűn ki nem jött”, adjon minden megvádoltnak: amnesztiát és gráciát.⁵⁷

A határőrség-szervezéssel kapcsolatos büntetőügyek az 1765-ös év központi hivatali zavarai, a Bethlen-Brukenthal-féle hatalmi harcok, az erdélyi vallásügy rendezetlensége és Ferenc császár halála miatt legalább hat hónapos késedelmet szenvedett. Biztosnak látszik azonban, hogy ha ezek a zavarok nem következtek volna be, az az ügy kifejezett előnyére szolgált volna, hiszen Hadik a bünyenyítő bizottság javaslatára már 1765 elején felmentette a megvádolt székely széki tisztviselő Lázár Istvánt egy ellene hozott vádpont terhe alól, és a tábornok 1765. február 27-én csak azért ítélte száműzésre, és a hazai törvények értelmében arra, hogy az őt személyesen illető javait veszítse, a ne-

54 *Látom én éltem nem igen gyönyörű* 67–68. o.

55 HHStA StRP 2756/1765 az erdélyi kancellár dec. 7-i irata, cirk.: dec. 8., exp.: febr. 16.

56 Uo. Resolutio.

57 Idézi IMREH István sokszor idézett műve (*Látom én éltem nem igen gyönyörű*) 68. oldalán.

mesi adományos birtokot örökösön, a székelyeket visszaválthatólag, mert minden enyhülés mellett is megrettent a bizottság eljárásának lehető eredményétől, Moldvába szökött, és ott állítólag a fejedelemnél mint a szökevények követe jelent meg, de az 1765. december 14-i rescriptum – mint láttuk – az ő közkegyelemben részesítésére is kifejezett rendelkezést tartalmazott.⁵⁸

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, a határőr-szervezés és a letartóztatott csiki plébánosok ügye a tartományi és központi államhatalom zavarának és működési nehézségének összes jelét felmutatta. Még az abszolutizmus helyi kiszolgálóit is elérte a vád, hogy ellentmondásos viselkedésükkel tápot adtak a tiltakozásoknak. A központi államhatalom nem nézhette el a határőrség elleni mozgalmat utólagos vizsgálatot nélkül, de ez csak a kis bűnösökre csapott le, és főleg a csíkiak vezetőinek kikiáltott egyszerű plébánosokat üldözte. A vizsgálatok elhúzódása felesleges szenvedéseket zúdított a letartóztatottakra, és meghosszabbította a bizonytalanságnak azt az időszakát, amely egy nagy mértékű székely kivándorlás táptalajává vált. Az elhúzódó és eredménytelen vizsgálatok, a kivándorlás, az új főhadiparancsnok-elnök józan és reális személyisége és helyzetértékelése megérlelték a mérséklet irányába ható fordulatot, melyet megerősítettek a katolikus egyházpolitikai megfontolások is. De a kedvező fordulat kiteljesedése is legalább fél évet csúszott a Guberniumnak a büntetőügyekben való terhes késedelmeskedése, a Bethlen-Brukenthal-féle hatalmi harcok, az erdélyi vallásügy rendezetlensége és Ferenc császár halála miatt. Végezetül a hadügyi szervekre nézve elmondhatjuk, hogy az ellenállás megfenyítésében ellentmondásos szerepet játszottak. A bünyfnyítő bizottságban Baumann szavazat nélküli auditor keménykedett leginkább. A központi hadügyi szerv a székelyekben ellenséggépet gyártott, hogy a katonaság fegyveres fellépését indokoltnak tűntethesse fel. Ezáltal nagyban hozzájárult a vizsgálatok megindulásához, de 1765 őszétől Hadik hatására már inkább a helyzet konszolidálása, a vizsgálatok mielőbbi befejezése érdekében igyekezett befolyását kifejteni.

Kálmán Árpád KOVÁCS

RELIGIOUS, SOCIAL AND POLITICAL ASPECTS OF THE ORGANISATION
OF SZÉKELY BORDER GUARDS IN THE 1760S

In spite of the fact that the question of the organisation of Székely border guards is well-known for historical research, the author of present article considers it important to review the topic. According to the earlier generally shared principle, belonging to the dominant religion at the same time meant unconditional loyalty towards the king. Later on, instead of religious belonging, social status and national affiliation, two identity traits of the early modern man, became more important in forming one's identity. This study presents varied approaches, acts and attitudes of clerics regarding this question. Leaders of the Roman Catholic Church in Transylvania were subordinates and supporters of the king because of legal and political reasons. To be successful in advancement, higher clergy tried to conform to the leaders of the Church. These advantages could make even Calvinist church leaders to support the organisation of border guards. Where Churches supported the central government in this issue, recruitment went smoothly. Contrary to that, there was a part of the lower clergy in Csik (Ciuc, Romania) for whom Roman Catholicism and national belonging entwined. They did not want to deny their national belonging, and due to their social status they were more sensitive to the problems of people. Péter Zöld and István Beke were iconic figures of this process. This study presents new details on their juridical case on the basis of the minutes of the Council of the State.

58 TELEKI 134–135. o.

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

LAKATOS ANDOR

LISZT FERENC ÉS HAYNALD LAJOS –
EGY 19. SZÁZADI BARÁTSÁG EMLÉKEI KALOCSÁN

Liszt Ferenc (1811–1886) többször is járt Kalocsán, meghívója és vendéglátója Haynald Lajos (1816–1891) bíboros, kalocsa-bácsi érsek volt, akihez baráti szálak fűzték. A nagy zeneszerző-művész születésének 200. évfordulója alkalmából kettejük barátságának emlékeit idézzük fel, a témához kapcsolódó dokumentumok és tárgyak bemutatásával.

HAYNALD ÉS LISZT TALÁLKOZÁSAI, KAPCSOLATA¹

Haynald gyermekkorában tanult zongorázni, de később nincs említés arról, hogy ezt a képességét rendszeresen gyakorolta-fejlesztette volna. A zongora képzés azonban mégis meghatározó lehetett zenei ízlésének fejlődésére, később ugyanis élete valamennyi helyszínén kereste a kapcsolatot a zenével, szívesen járt koncertekre, s ha tehetette, az operába is ellátogatott. Tagja volt a római Szent Cecília Akadémiának, idehaza hosszú évekig elnöke a Filharmóniai Társaságnak. Haynald és a zene kapcsolata mégis egy személyes ismeretségben, Liszt Ferenchez fűződő barátságában vált leginkább „megfoghatóvá” az utókor számára.

Liszt és az Erdélyből érkező Haynald püspök 1856. szept. 1-jén, az esztergomi bazilika felszentelésének másnapján találkoztak először, az ebédnél, ahol egyébként Haynald először egy német filozófia tanárnak nézte a zongoraművészt. Előző nap Liszt maga vezényelte a bazilikában Esztergomi miséjét, s az említett ebédnél Haynald mellett ült. Az esti hajóval együtt utaztak Pestre, és útközben összebarátkoztak.²

Az első találkozás meghatározó és feltételezhetően mindkettőjük számára emlékezetes lehetett, mert amikor 1862-ben Haynald Rómában járt – Lönhart Ferenc, Haynald útitársának naplója szerint – Liszt értesülve Haynald római tartózkodásáról azonnal

1 A fejezet egy korábbi doktori disszertáció átdolgozott része: LAKATOS Andor: *Haynald Lajos élete és kora (1816–1891)*. Biográfia. Doktori disszertáció, ELTE, BTK, Budapest, 2003. Kézirat. A vonatkozó rész címe: 2.1. A zene szeretete, Haynald és Liszt Ferenc kapcsolata (264–269. o.)

2 FUCHS Ferenc: *Haynald nagy barátja: Liszt Ferenc*. In: Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsekség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. (Továbbiakban: FUCHS 1991.) 78. o. vö. TÍMÁR Kálmán: *Liszt Ferenc és Kalocsa*. Adatok Kalocsa Zenetörténetéhez. Kalocsa, 1936. Áprád Rt. Könyvnyomdája. (Különlenyomat a kalocsai Róm. kat. Tanítóképző-intézet 1935–36. évi Értesítőjéből. 1936. (Továbbiakban: TÍMÁR 1936.) 3. o.

felkereste, és ismerősként üdvözölte, Haynald pedig később viszontlátogatta, és egy Ave Maria-t kapott tőle zongorán. Június 7-én újra Lisztnél jártak, aki egy nagyobb társaságának koncertet rögtönzött, s közreműködését ígérte Haynaldnak erdélyi egyházi ünnepeken akár zeneszerzőként, akár személyesen.³

Haynald politikai okokból történt lemondása után, 1864–1867 között c. karthágói érsekként, a rendkívüli ügyek kongregációjában dolgozott Rómában. Ekkoriban többen volt alkalmuk találkozni, időnként együtt kirándultak. Haynald 1864. június 22-én, Rómából édesanyjához írt levelében említette, hogy éppen több napos kirándulásra indul Liszttel a Szabin hegyek közé. Ebben az időszakban mélyülhetett el a barátságuk, és a korabeli társasági élet fórumain, a római szalonokban is gyakran együtt mutatkoztak.

Haynald érseksége idején Liszt Ferenc több alkalommal is megjelent Kalocsán. 1870 szeptemberében például népes művész-kísérettel érkezett Szekszárdról, Augusz Antaléktól. Szeptember 18-án, vasárnap délután koncertet adtak a palota nagytermében, melyről a Magyar Állam október 1-jei számában jelent meg beszámoló. Lisztet Reményi Ede hegedűművész kísérte, jelen volt Menter Zsófia német zongoraművésznő is, aki rosszullete miatt sajnos nem játszott, ill. Zsilinszky lengyel grófnő, zongoraművész, ő Liszttel együtt is játszott. Haynald Lajos hamarosan, még október elején viszonzta a látogatást, egy szekszárdi templomszentelés alkalmával. Liszt az alkalomra egy misét is írt, részeit maga vezényelte.⁴

1874. április 15-én hosszú távollét, országgyűlési és delegációs ülések után hozta magával Haynald Liszt Ferencet Kalocsára. Liszt érkezésének híre természetesen hamar elterjedt a városban, másnap délután így kénytelen volt hangversenyt tartani. A Magyar Állam április 19-i számában Szulik József pap költői beszámolója olvasható az eseményről. Szulik nem tudta pontosan megállapítani, hogy mit játszott Liszt, de közönségét láthatóan teljesen magával ragadta. A koncerten Berecz Ede főszékesegyházi karnagy felesége is énekelt. Liszt előtt a Kalocsai Dalárda rövid koncerttel tisztegett. Az esemény kapcsán Haynald a városból meghívta, pl. a Kalocsai Jótékony Nőegylet tagjait, az iskolanővéreket, a város tisztviselőit. Liszt még április 16-án este el is utazott Kalocsáról. Ezután legközelebb 1876 októberében, Mindenszentek ünnepére érkezett. Kialakult az a szokása, hogy elsősorban nagybőjti időben, nagyhét, ill. húsvét táján jött Kalocsára, s egyre inkább csak szűkebb körben, a zárdában, a szemináriumban, a jezsuitáknál vagy éppen Sztára József székesegyházi karnagnál játszott.⁵

Liszt és Haynald természetesen nem csak Kalocsán találkoztak, az érsek sokat tartózkodott Budapesten, ahol egyébként Liszt tiszteletére időnként vacsorákat is adott, és nyári külföldi utazásaikat-pihenésüket is szívesen egyeztették, a „fürdőutak” alkalmával tehát időnként Magyarországtól távoli helyeken is találkoztak.

Liszt Ferenc elégedetlen volt korának egyházzenei színvonalával, s ezt Haynaldhoz írott leveleiben is kifejezte. 1880. április 23-án, pl. a következőket írta Weimarból: „*Nem ismeretlen előttem a római szokványos egyházzene quodlibet-vircsaftja.* (azaz, hogy össze-vissza játszanak egymástól és a hely szellemétől tökéletesen idegen zenéket, pl.

3 LÖNHÁRT Ferencz: *Olasz-úti jegyzetek*. In: Gyulafehérvári füzetek II. Szerk. Veszely Károly. Kolozsvártt, a rom. kath. lyceum betüivel, 1862. 205, 215–216. o.

4 TIMÁR 1936. 4.

5 TIMÁR 1936. 4–5.

operaáriákra aplikált szent szövegeket) *Ha a budapesti egyházzénére vonatkozó szerény javaslataimat magasabb helyen jóváhagyják és egy csekély pénzösszeggel támogatják, akkor ott és Magyarország más városaiban méltó, a katolikus kultuszhoz illő, épületes teljesítmények fognak bekövetkezni.*⁶ A maga eszközeivel Haynald támogatni próbálta Liszt erőfeszítéseit. 1873 tavaszán meghívást kapott Trefort Ágostontól a zeneakadémia szervezésével kapcsolatos tanácskozásokra. Hamarosan megérett benne az elhatározás, hogy az egyházi zene támogatására alapítványt tesz. Május 25-én már határozott szándékkal kereste meg levelében Trefort minisztert: kétezer forintos alapítványt tett, rendelkezése szerint az összeg *„évi kamatai egy vagy több egyházi zeneszerzésben legjelesebben kitűnt intézeti tanonczoknak adassanak jutalomdíjul oly módon és fölosztással, mint azt a zeneakadémiai elüljáróság tekintve a kitűzött czélt legjobbnak és leghasznosabbnak ítélendi.*”⁷ A zene- és énekművészet előmozdítására még az 1870-es években létrejött a Liszt-Egylet, melynek elnöki tisztét hamarosan – Liszt személyes kérésére – Haynald töltötte be. Az egyesület tagdíjai a folyamatos működési költségeket fedezték, Haynald viszont alapítványi tőkéket is felajánlott kisebb-nagyobb összegekben a társulat céljaira. 1886-ban Haynald a megszűnő Liszt-Egylet vagyont Liszt-Egyleti Alapítvánnyá alakította át, melynek évi jövedelmét szegény budapesti zenetanárok segélyezésére és zeneművészeti tanulók ösztöndíjazására fordították. Haynald alapító levelében egy kuratóriumot is kijelölt, általában zenei intézmények és egyesületek vezetőiből, akiknek feladata volt évente a díjazásra érdemeseket megítélni. Ez az alapítvány-levél összesen 3240 forintról szólt, Haynald Colpachban, Munkácsy Mihály kastélyában írta alá 1886. július 7-én. A két tanú Liszt Ferenc és Munkácsy Mihály volt. Erre a dokumentumra a későbbiekben még részletesen is visszatérünk.⁸

Liszt Ferenc 1882. április 9-én tartotta utolsó nyilvános hangversenyét Kalocsán. Egyébként szokás szerint nagyhétre érkezett, nagyszerdától kezdődően egy hetet töltött a városban. Részt vett valamennyi nagyheti szertartáson, nagycsütörtökön együtt szolgált Haynaldal a lábmosásnál, húsvét vasárnapján pedig fél ötkor az érseki kastély nagytermében zongorázott. A koncerten mintegy négy-ötszáz városi meghívott vett részt.⁹

Ezzel az úttal kapcsolatosan egy érdekes „előkészítő” levél is fennmaradt. Liszt kalocsai útját megelőzően ugyanis, 1882. február 24-én báró Augusz Imre levelet írt Rómából, és Haynald segítségét kérte Liszttel kapcsolatban. Augusz Imre atyja és Liszt barátságának örököseként (Augusz Antal ekkor már meghalt) a nagy művész sorsa miatt aggódott. Tudomására jutott, hogy Liszt a nyáron Bayreuth-ba készül, ahol részt akar venni Wagner Parsifal bemutatóján. Rómában Liszt barátai több dolog miatt is aggódtak. Az egyik, hogy a Parsifal szövegei, előadása több helyütt *„nehezen összeegyeztethető Liszt egyházi állásával”,* az egyházat gúnyoló (pl. az oltáriszentség, keresztség karikatúrája) részek vannak benne. Ha Lisztnek tetszik a darab, és tapsol, ellenfelei ezt felhasználhatják ellene. Ha nem nyilvánít tetszést, abból lehet baj. Liszt azonban lelkesedik Wagnerért, és mindenképpen menni akar. Másik félelmük, hogy Liszt idegrend-

6 FUCHS Ferenc: *Liszt Ferenc és Kalocsa*. Petőfi Nyomda, Kalocsa (1986.) 6. o.

7 KFL.I.1.c. Haynald perszonális iratok/ Tudományos, zenei, sz.n. 1873. („Alapítvány” gyűjtőaktában elhelyezve 1663/1882 sz. alatt.)

8 Az eredeti alapítólevél: KFL.I.1.c. Haynald perszonális iratok/ Tudományos, zenei, 1886.07.07.

9 TIMÁR 1936. 6.

szere nem elég erős, Bayreuthban nem ő volna az ünnepelt, nem lenne a középpontban, pedig Lisztnél mostanában „*kevés ok is elég arra, hogy csekély külső izgatás által azon szomorú állapotban találtsék, mely már is tulzottan szerte híreszteltetett és ellenségei által mindenkor támadásra felhasználtatni fog.*” Mindezek alapján kérte Haynaldot, hogy bölcsességével találja meg a módját annak, hogy Liszt útját megakadályozhassák, bízik az érsek ügyességében, hogy más, megkapóbb ajánlattal sikerül Lisztet terve megváltoztatására bírnia.¹⁰ A levél tanúsága szerint a Liszt közvetlen környezetében élők is képesnek tartották Haynaldot arra, hogy a világhírű művész programját, terveit befolyásolja. A levélben említett rosszakarók, a Liszt viselkedését figyelő árgus szemek egyébként nem a képzelet szüleményei, valós tapasztalatokon alapultak. Magának Haynaldnak is foglalkozni kellett Liszt védelmével, pl. a szabadművés-váddal kapcsolatban.¹¹

1884. nagyhetén újra nagyobb társasággal érkezett Liszt Kalocsára. Elkísérték Dunkl János zongoraművész, Feridun bey török konzul, Almásy Sándor országgyűlési képviselő és ifj. báró Augusz Imre, valamint az érsek nővérei. Szűkebb körben játszott, de a visszaemlékezések szerint ugyanúgy felejthetetlenül.¹²

1885. áprilisában, ugyancsak nagyhéten érkezett Liszt utolsó alkalommal Kalocsára. Nagyszombaton este az érseki kastélyban, húsvét hétfőn Sztára József lakásán, délután pedig a Nagyszemináriumban játszott, ahol Almásy Miklós növendékpapot (Liszt tanítványa, Haynald bérmafia) látogatta meg elutazása előtt. Búcsúzását Haynaldtól Sztára József karnagy írta le: „*Liszt élete vége felé még szolgálatkészebb, még kedvesebb akart lenni. Búcsúzás közben a zongorához ült és átszellemülten eljátszotta Mozart Ave verumját. A bíboros hangos zokogásban tört ki, odasietett a mesterhez, megölelte, megcsókolta. Emlék Rómából, a Sixtinából! – mondta.*” Liszt hétfőn este utazott el Siposs Antal zongoraművész és Sztára József kíséretében.¹³

Haynald és Liszt utoljára 1886. július első napjaiban találkoztak Colpachban, ahol a Munkácsy-házaspár látta őket vendégül. Miután Liszt aláírta a Haynald-alapítványt, amely a magyar egyházi muzsika fejlesztését célozta, este elbúcsúzott Haynald a társaságtól, mivel másnap, július 8-án korán indult a vonata. Másnap hajnalban aztán, szürkületkor, amikor végigment a kastélyon, a szalon mellett elhaladva legnagyobb meglepetésére megszólalt a zongora: Liszt a Rákóczi indulóval búcsúztatta...¹⁴

Liszt Ferencet egyébként több személyes ismeretség is Kalocsához kötötte. Itt volt pl. unokaöccse, P. Hennig Alajos SJ. a jezsuita kollégium rektora éveken át, egyébként maga is egyházzeneész. Liszt tartotta a kapcsolatot vele, kalocsai tartózkodásai alkalmával rendszerint nála gyónt. Ugyancsak Kalocsán, a Nagyszemináriumban tanult Liszt egyik kedves tanítványa, Almásy Miklós zongoraművész, aki Haynald bérmafia volt. 1886-ban, Liszt halálának évében szentelték pappá. 1879-től működött Kalocsán karnagyként Sztára József, akit Liszt ugyancsak a bizalmába fogadott. Liszt kalocsai napjairól számos anekdotát őriznek, ezeket általában Sztára József őrizte meg az utókor-

10 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Szittyay Dénes gyűjteménye. RL, C/82. 17. doboz, Haynald Lajoshoz intézett levelek

11 Ld. levelezés Sayn-Wittgenstein hercegnővel Pulszky Ferenc állításáról, miszerint Liszt nem volt szabadművés. KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, zenei, sz.n. 1887.

12 TÍMÁR 1936. 6.

13 TÍMÁR 1936. 6–7.

14 FUCHS 1991. 77–78.

nak. Íme, néhány: egy alkalommal Soós György, Haynald érsek híres Gyuri huszára megtudta, hogy Liszt szereti a szárccsalevest. Saját szakállára intézkedett a konyhán, és módosította az étlapot. Az elkészült szárccsaleves azután nagyon kellemes meglepetést okozott Lisztnek az ebédnél. Gyuri huszár az eredményt röviden így fogalmazta meg: „Lisztől kaptam öt forintot, az érsektől – egy pofont.” Haynald másik huszára, Kato- na Móric hozta a postát és az újságokat. Egy alkalommal elkeverte Liszt lapjait, a kellemetlenség után a másnapi adagot maga Haynald adta a kezébe, s arra kérte huszáraját, hogy jelentse, hogy nagy számár. Móric huszár jelentette is lelkesen Lisztnek, mire ő szelíden csak annyit válaszolt: „Azt látom.” Haynald állítólag értett hozzá, hogy Lisztet játékra bírja. Jól tudta, hogy Liszt sohasem játszik akkor, ha egyenesen felkérlik. Így mindig cselhez folyamodott, vagy lezárta a zongorát, amit azután Liszt mindig kinyitatta, vagy átküldött a szemináriumba Almásy Miklós papnövédekért, és játékát módfelett dicsérte. Ez Lisztet minden alkalommal arra ösztökölte, hogy megmutassa, még belőle sem halt ki a régi virtus, és mindjárt hangversenyt rögtönzött.¹⁵

Liszt halála után Haynald egyike volt azoknak, akik 1887-ben országgyűlési indítvánnyal kívánták megvalósítani Liszt végrendeletében szereplő végakarátát, hogy Budapesten temessék el a ferencesek szerzetesi ruhájában. Ismeretes, hogy Tisza Kálmán a kéréstől elzárkózott. (Ha Lisztet hazahozatja, a nemzet Rákóczit, s egykor talán még Kossuthot is követelni fogja.) Haynald maga is gyűjtötte a személyenkénti öt forintokat a hazaszállítás költségeire (s aztán természetesen sorban adhatta vissza).¹⁶

LISZT-HAYNALD LEVELEZÉS KALOCSÁN (1867–1886)

Haynald Lajos hagyatékában 28 Liszt Ferenc-től származó dokumentum (levél, távirat és néhány boríték) található az 1867–1886 közötti időszakból, valamint egy levél Wagner (szül. Liszt) Cosima-tól, 1873-ból. Liszt és Haynald német és francia nyelven leveleztek, és mivel magánlevelezésről van szó, az érsek nem őrzött fogalmazványokat-másodpéldányokat az általa írt levelekről. A Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban (KFL) őrzött forrásanyag tehát – kettejük kapcsolatát tekintve – egyoldalú, csak Liszt Ferenc Haynaldhoz írt leveleit tartalmazza.

A Liszt-Haynald levelezés levéltári jelzete és jegyzéke a következő:

KFL.VII.1. Haynald Lajos (1816–1891) hagyaték

Liszt Ferenc levelei Haynaldhoz (1867–1886), 30 tétel

- 1.) 1867.05.19. Liszt F. Haynaldhoz, francia (2 felvétel)
- 2.) 1872.02.26. Liszt F. Haynaldhoz, francia (1 felvétel)
- 3.) 1872.03.08. Liszt F. Haynaldhoz, francia (1 felvétel)
- 4.) 1874.01.06. Liszt F. Haynaldhoz, francia (1 felvétel)
- 5.) 1876.10.19. Budapest, Liszt F. Haynaldhoz, német (2 felvétel)
- 6.) 1877.02.28. Liszt F. Haynaldhoz, francia (1 felvétel)
- 7.) 1878.01.14. Budapest, Liszt F. Haynaldhoz, francia (2 felvétel)
- 8.) 1878.01.26. Liszt F. Haynaldhoz, francia (1 felvétel)
- 9.) 1879.09.23. Róma, Liszt F. Haynaldhoz, francia (2 felvétel)

¹⁵ TÍMÁR 1936. 7–8.

¹⁶ KFL.I.1.c. Haynald, Tudományos, zenei, sz.n. 1887.

- 10.) 1880.03.09. Budapest, Liszt F. Haynaldhoz, francia (3 felvétel)
- 11.) 1880.03.19. Budapest, Liszt F. Haynaldhoz, francia (2 felvétel)
- 12.) 1880.04.23. Weimar, Liszt F. Haynaldhoz, német (2 felvétel)
- 13.) 1880.07.26. Weimar, Liszt F. Haynaldhoz, német (1 felvétel)
- 14.) 1881.03.12. Liszt F. Haynaldhoz, német (1 felvétel)
- 15.) 1881.03.31. Budapest, Liszt F. Haynaldhoz, német (3 felvétel)
- 16.) 1882.02.06. Budapest, Liszt F. Haynaldhoz, német (2 felvétel)
- 17.) 1882.04.05. Budapest, Liszt F. Haynaldhoz, távirat, német (2 felvétel)
- 18.) 1882.05.29. Weimar, Liszt F. Haynaldhoz, német (3 felvétel)
- 19.) 1882.06.21. Weimar, Liszt F. Haynaldhoz, német (2 felvétel)
- 20.) 1882.07.08. Zürich, Liszt F. Haynaldhoz, német (felvétel)
- 21.) 1883.01.21. Liszt F. Haynaldhoz, francia (1 felvétel)
- 22.) 1883.02.20. Liszt F. Haynaldhoz, német (1 felvétel)
- 23.) 1884.04.05. Budapest, Liszt F. Haynaldhoz, német (1 felvétel)
- 24.) 1884.04.08. Budapest, Liszt F. Haynaldhoz, távirat, német (1 felvétel)
- 25.) 1885.03.31. Budapest, Liszt F. Haynaldhoz, távirat, német (1 felvétel)
- 26.) 1885.04.25. Weimar, Liszt F. Haynaldhoz, francia (2 felvétel)
- 27.) 1885.07.24. Weimar, Liszt F. Haynaldhoz, francia (2 felvétel)
- 28.) 1886.06.05. Sondershausen, Liszt F. Haynaldhoz (nem sajátkezü), német (3 felvétel)
- 29.) Liszt F. Haynaldhoz írt leveleinek borítékjai, 4 db (4 felvétel)
- 30.) 1873.11.19. Bayreuth, Cosima Wagner (geb. Liszt) levele Haynaldhoz, német (3 felvétel)

A jegyzék felvételszámai a dokumentumok digitalizált változatára utalnak, valamennyi levél teljes egészében elérhető-böngészhető a KFL honlapján, az Olvasósarokban.¹⁷

HAYNALD LAJOS LISZT-EGYLETI ALAPÍTVÁNYA (1886)

Amint azt fentebb már jeleztük, a zene- és énekművészet előmozdítására még az 1870-es években létrejött a Liszt-Egylet, melynek elnöki tisztét – Liszt személyes kérésére – Haynald töltötte be. Az egyesület tagdíjai a folyamatos működési költségeket fedték, Haynald viszont alapítványi tőkéket is felajánlott kisebb-nagyobb összegekben a társulat céljaira. 1886-ban Haynald a megszűnő Liszt-Egylet vagyonát Liszt-Egyleti Alapítvánnyá alakította át, melynek évi jövedelmét szegény budapesti zenetanárok segélyezésére és zeneművészeti tanulók ösztöndíjazására fordították. Haynald alapító levelében egy kuratóriumot is kijelölt, általában budapesti zenei intézmények és egyesületek vezetőiből, akiknek feladata volt évente a díjazásra érdemeseket előterjeszteni (a testület elnöke az Országos Zeneakadémia igazgatója volt). A díjak adományozásának jogát Haynald Liszt Ferencnek tartotta fenn, Liszt halála után ezt a jogot is a kuratórium gyakorolta. Az alapítvány-levél összesen 3.240 forintról szólt, melyből 1.200 forint évi kamata szolgált a szegény zenetanárok segélyezését, kétezer forint kamata pedig a

¹⁷ A Liszt-Haynald levelezés dokumentumainak internetes címe: <http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/3-liszt-haynald-levelezes-1867-1886-dokumentumok>

tehetséges növendékek ösztöndíjazását. Az érsek baráti körben, 1886. július 7-én írta alá az alapító levelet Colpachban, a Munkácsy-kastélyban, s a dokumentumot Liszt Ferenc és Munkácsy Mihály is ellenjegyezték. Liszt és Haynald ekkor találkoztak utoljára és Liszt hamarosan bekövetkező halála miatt ez volt az utolsó dokumentum, melyen Liszt Ferenc magyar nyelven aláírta nevét.

A Liszt-Egyleti Alapítvány aláírásának híreről, körülményeiről, az alapítvány tartalmáról a Vasárnapi Újság részletesen tudósított 1886. XXXIII. évfolyamának 39. számában. Kiemelték, hogy az alapítványi szöveg végén megfogalmazott bíborosi óhaj sajnos nem teljesült, Haynald ui. a következőképpen fogalmazott: *„És midőn Isten Liszt Ferenczet – óhajtom: sok idő múlva, – magához szólítandja, akkor az adományozási jog is a föntirt bizottság által fog gyakoroltatni.”* Az aláírók ekkor még nem sejtették, hogy Liszt Ferenc néhány nap múlva az örökkévalóságba költözik. A tudósító megállapította, hogy emiatt a dokumentum – Liszt Ferenc utolsó magyar aláírásával – még nagyobb érdeklődésre tarthat számot, és még becsebb értékét képvisel, ezért a Vasárnapi Újság az aláírt utolsó oldalt másolatban is közölte.

A fejezetben említett dokumentumok a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban találhatók, és digitális változatban az intézmény honlapján is elérhetők.¹⁸

A KALOCSAI ÉRSEKI PALOTA LISZT-ZONGORÁJÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

Haynald érsek vendégeként Liszt Ferenc számos alkalommal zongorázott, sőt nyilvános koncerteket is adott az érseki palota első emeleti dísztermében. Ez a hangszer, Liszt látogatásainak egyik fontos tárgyi emléke Haynald halála után feltehetően átkerült a kalocsai iskolanővérekhez (akik növendékeik zenei képzésének részeként több hangszeren is tanítottak), később sajnos nyoma veszett.

1937-ben gróf Zichy Gyula érsek (1923–1942) megvásárolt egy Liszt Ferenchez köthető zongorát Szekszárdról, hogy ezzel elődjének, ill. Liszt Ferencnek emlékét méltóképpen őrizze. Ma ez a Liszt-zongora áll az érseki palota dísztermében.

Ezt a Streicher-zongorát báró Augusz Antal hozatta Bécsből szekszárdi kastélyába, kifejezetten Liszt Ferenc részére, aki több alkalommal volt hosszabb-rövidebb ideig Augusz vendége. Amikor 1905-ben az úgynevezett Liszt-szobák bútorait elárverezték, a hangszer Blázsik Ferencné (szül. Steiner Ilona) hozománya lett házasságkötése alkalmából, s a Blázsik család 1907-ben Szekszárdról a Fiume melletti Susákra költözött, ide vitte magával a zongorát is. Itt Susákon „fedezett föl” egy zongorahangoló a hangszer belsejében egy francia nyelvű bejegyzést, Liszt aláírásával. A zongoráról a Pesti Hírlap 1909. dec. 12-i száma is megemlékezett „Liszt Ferenc Szekszárdon” címmel. A cikk írója, Vay Sándor szerint Liszt ezen a zongorán egy magyar rapszódia is komponált, melyet Augusz Antalnak ajánlott. A Pesti Hírlap 1911. okt. 24-i számában a napi hírek rovatban ismét foglalkoztak a hangszerrel „Érdekes Liszt erekleje Fiumében” címmel, ekkor azt írták, hogy a zongorát a magyar kormány meg akarja vásárolni, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kiküldöttjei fogják felbecsülni értékét a helyszínen. A vá-

18 KFL.I.1.c. Haynald, perszonális iratok/Tudományos, zenei, 1886.07.07. Az oldal internetes címe: <http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/4-haynald-lajos-liszt-egyleti-alapitvanya-1886-dokumentumok>

sárlás nem valósult meg, viszont az első világháború után, 1919-ben a zongora (a Blázsik családdal együtt) visszakerült Szekszárdra.¹⁹

A hangszeret innen, Szekszárdról vásárolta meg gróf Zichy Gyula érsek 1937-ben. A tulajdonos-eladó, Blázsik Ferenc ekkor a Tolnamegyei Ujság felelős szerkesztője volt, a vásárlás részleteit az érsek munkatársa, Mosonyi Dénes prelátus egyeztette, a hangszer igazolása céljából zenetörténeti adatgyűjtést is végeztek, és eközben 1908-ban, közjegyző előtt tett személyes vallomások-visszaemlékezések szövegét is beszerezték. Az egyik vallomást Éber Márton tette, aki 1882–1891 között volt báró Augusz Imre zongoramestere, akit az „5074/56. sz. I.B. Stericher vormals N Stericher geb. Stein und Sohn Wien” jelzéssel ellátott zongorán tanított. Erről a zongoráról Imre édesanyja, báró Augusz Antalné sz. Schwáb Klára azt állította, hogy Liszt Ferenc ötödik rapszódiját ezen komponálta. A hangszerben lévő francia nyelvű felirat és aláírás is Lisztől származik. (A felirat szövege a közjegyzői okirat szerint „A la bien Approuvée Madame la Baronne d’Augusz Aout 56 F. Liszt”. Ez a szöveg valószínűleg helytelen-pontatlan, ennek okát nem tudni, mindenesetre a ceruzás felirat ma is látható olvasata a következő: Vu et trës approuvée F. Liszt – szó szerinti fordítást adni nehéz, de a megjegyzés lényegében a hangszer „láttatkozására-jóváhagyására” irányult. L.A.) A hangszeren maga Éber Márton is hallotta Lisztet játszani. A másik tanúvallomást Dr. Haidekker Béla tette, aki 1884–1904 között volt az Augusz család ügyvédje, és a családtól hallottak alapján megerősítette, hogy a Blázsik Ferencnéhez került hangszeren Liszt Ferenc több alkalommal is játszott, s a hangszerben lévő felirat is tőle származik.

A vásárlás részleteit Blázsik Ferenc és Mosonyi Dénes 1937 februárjában egyezteték. Blázsik 2.000. pengőt kért vételárként, az érsekség végül feltehetően 1.500-at fizetett (ez volt ui. a vételt megelőzően Mosonyi ajánlata, mely összegről egy megjegyzés szerint végül elismervényt is küldött Blázsik). A zongora 1937. március 1-jén érkezett meg Kalocsára, ekkor helyezték el az érseki palota dísztermében, ahol ma is található. Zichy érsek a korabeli gazdasági helyzetet, s az ár nagyságrendjét tekintve igen nagy áldozatot hozott, melynek egyik oka nyilvánvalóan elődje, Haynald Lajos iránti tisztelete volt, ez Mosonyi 1937. február 10-én kelt, Blázsikhoz írt soraiból is kiderül „Örülénk ugyanis, ha az erekle-számba menő zongora Liszt Ferenc egykori nagy barátjának, Haynald Lajos kalocsai bíboros-érseknek rezidenciájába kerülne, s ezzel egyúttal becses kívánságuk is teljesülne.” Az említett becses kívánság a hangszer méltó helyen történő megőrzésére vonatkozott.

Külön érdekesség, hogy Blázsik Ferenc tíz évvel később, 1947-ben lépéseket tett a zongora visszavásárlása érdekében de az ajánlatot Grósz József érsek elutasította. Az érsek a döntést megelőzően kikérte Laszczik Ernő, tanítóképző intézeti igazgató szakértői véleményét, mely 1947. okt. 14-én kelt Kalocsán. Laszczik írásából kiderül, hogy a szóban forgó Streicher-zongorát, mint hangszer gyenge minőségűnek tartotta, feltételezése szerint az érseki palota dísztermében Liszt Ferenc eredetileg egy sokkal színvonalasabb hangszeren játszott, amely azonban később átkerült a kalocsai iskolanővérek zárdájába. Laszczik egy megjegyzése szerint másik két olyan zongora is van Kalocsán, melyeken Liszt Ferenc játszott. (Sajnos konkrét helyet nem nevez meg, de valószínűleg a jezsuita gimnáziumról és a nagyszemináriumról lehetett szó, ezeket az épületeket

19 Gáti György Szekszárdon kelt tájékoztató levele az Érseki Hivatal számára, 1975. jan. 6. Érs. Hat. 148/1975. sz.

azonban néhány éven belül államosították, a hangszereknek nyoma veszett. L.A.) Laszczik az 1937-es adásvételt meglehetősen drágának tartotta, de a történetek után azt tanácsolta, hogy a hangszert ne értékesítsék, ne adják tovább, mert jelenlegi helyén, a palota dísztermében immár három ember emlékét őrzi, Liszt Ferencét, Haynald Lajosét és Zichy Gyuláét, aki komoly anyagi áldozatot hozott az elődök iránti tiszteletből. Laszczik említése szerint Liszt minden kétséget kizárólag többször is játszott a hangszeren, „talán a hírneves Esztergomi mise egyes részleteit is”.²⁰

A FŐSZÉKESEGYHÁZ ANGSTER-ORGONÁJÁNAK ÉPÍTÉSE

A kalocsai főszékesegyház ma is használatos orgonáját 1876-ban rendelte meg Haynald Lajos érsek a pécsi Angster Józseftől. A három manuális, 46 regiszteres, franciás megjelenésű, kiváló hangszer 1877-re készült el, később Liszt Ferenc maga is játszott rajta, és hangjával nagyon meg volt elégedve. Haynald érsek világos célja volt, hogy az ország egyik legjobb orgonáját építsék meg Kalocsán, s vállalkozáshoz ideális háttérrel adott zenei igényessége, Liszt barátsága-tekintélye, a főegyházmegye jó anyagi kondíciói és nem utolsósorban az ambiciózus, fiatal Angster József tehetsége. Angster korábban Franciaországban, Párizsban is tanult orgonaépítést, a kalocsai hangszer is tükrözi ezt az ízlésvilágot, méreteivel és rangos helyével mindenképpen fontos lehetőség volt az orgonaépítő karrierjében. Az orgona sípjainak egy részét az első világháború idején beolvasztották, 1923-ban ismét az Angster cég közreműködésével került sor felújítására. Csodálatos hangja ma is jól érzékelteti a 19. századi építők-építtetők igényességét.

Andor LAKATOS

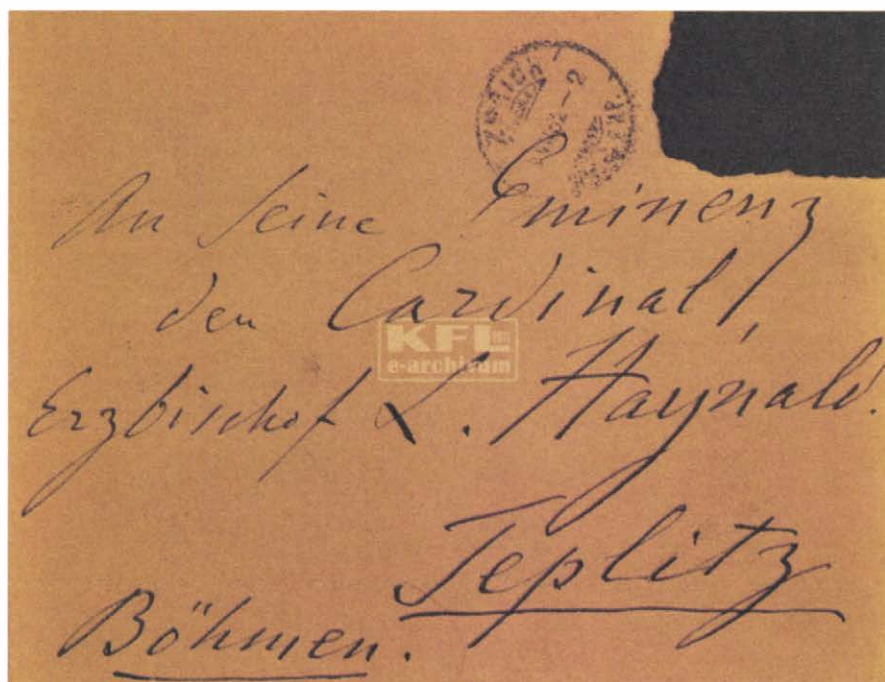
FERENC LISZT AND LAJOS HAYNALD. MEMORIES OF A 19TH CENTURY FRIENDSHIP IN KALOCSA

Ferenc Liszt (1811-1886) visited Kalocsa several times on the invitation of his friend, Cardinal Lajos Haynald (1816-1891), Archbishop of Kalocsa-Bács. By presenting documents and objects, this study recalls their friendship to mark the 200th anniversary of the birth of the great composer and artist.

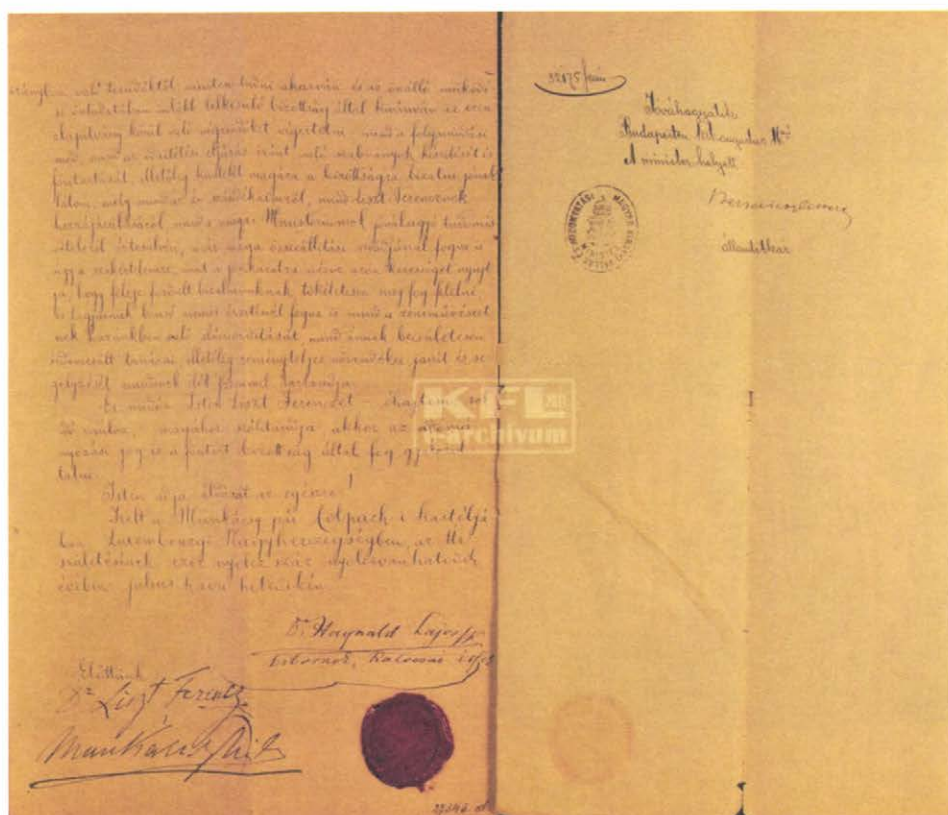
20 A fejezetben említett dokumentumok forrása: KFL.I.1.a. Residentia – műtárgyak iratsorozata, Érseki Hatóság 148/1975. számú aktája.

Liszt Ferencről és Haynald Lajosról is festett egy-egy portrét közös barátjuk, Munkácsy Mihály. Liszt portréja 1886-ban, Haynaldé 1884-ben készült, a festmények a Magyar Nemzeti Galéria kiállításában láthatóak.

Liszt Ferenc egyik, Haynaldhoz írt levelének borítékja

Haynald Lajos Liszt-Egyleti Alapítványának dokumentuma, melyet 1886. július 7-én, Colpachban írt alá Haynald Lajos, Liszt Ferenc és Munkácsi Mihály

A kalocsai érseki palota ún. Liszt-zongorájának klaviatúrája

A kalocsai Főszékesegyház 1877-ben épült Angster orgonája

SOMORJAI ÁDÁM OSB

MINDSZENTY FELFOGÁSA A PRÍMÁS ALKOTMÁNYOS SZEREPKÖRÉRŐL, KÖZJOGI, POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁSÁRÓL VALLOTT FELFOGÁSA

A következőkben részletet közlünk Szerző forrásközléséből, amely az amerikai diplomáciai iratok alapján értékeli Mindszenty bíborosnak az amerikai nagykövetségen töltött 15 év folyamán az amerikai politikai vezetőkhez írt leveleit és a Vatikánnal folytatott levelezését.¹

Mindszenty bíborosnak az amerikai politikai vezetőkhez írt több mint száz levele arról tanúskodik, hogy zömében politikai kérdéseket tett szóvá, az első években még instrukciókat is óhajtott adni az amerikai külpolitikának, hogyan képviseljék a magyar ügyet az ENSZ-ben. A State Departmentben és a Fehér Házban készült emlékeztetők pedig azt láttatják, hogy az amerikaiak tartózkodtak érdemben foglalkozni levelével, ha azt látták, hogy nemzetközi vagy hazai belpolitikai kérdésekkel foglalkozik, az elején, az Eisenhower-adminisztráció idején kitértek ennek magyarázatára is: hogy ne veszélyeztessék a bíboros menedékes helyzetét. Ezért sem adtak neki írásban választ, csak utasították a budapesti ügyvivőt, hogy szóban erősítse meg: „levele beérkezett a Fehér Házba”. Az apparátus akkor mozdult meg, ha a legkisebb célzás volt a levélben arra, hogy a bíboros a követség elhagyásán gondolkodik.²

Mindszenty bíboros 1964 júniusa előtt hercegprímásként írta alá leveleit, ezt követően primásként. A herceg-előtag letétele tudatos lehetett, egyelőre forrásainkban nincs arra nyom, hogy minek a hatására. Az amerikai elnökökhöz írt leveleinek vizsgálata során merült fel a gondolat, hogy ezt a döntését közvetlenül megelőzte egy fejlemény, miszerint az amerikai elnökök, nevezetesen John F. Kennedy, nem fogadja el az ő Central-Európa gondolatát, azaz, hogy Közép-Európa nevében emeli fel hangját, ezért

1 Megjelent in: SOMORJAI Á.: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967–1971. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szövegek közlések*, METEM, Budapest, 2012. Részlet az összegzés fejezetéből. (Az itt használt amerikai levéltári jelzetek leírását lásd a kötetben.)

2 Nem térünk ki minden esetre, hiszen a kérdés tanulmányozható két kötetben is: SOMORJAI Á. – ZINNER T.: *Szeizmográf a Szabadság-téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971*. Budapest, 2010. Ill. *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez – Letters to the Presidents. Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States, 1956–1971*. Szerk. SOMORJAI Á., METEM, Budapest, 2011. – Összegzésünkben ez utóbbit használjuk, mert itt visszakakereshetők az angol eredetiek is.

tiltakozásul teszi le ezt a címet.³ Ez egyelőre munkahipotézis, amely cáfolatra vagy megerősítésre vár, lehetőleg forrásosan.

A következő idézetek olvastán viszont azt tapasztalhatjuk, hogy herceg előtag ide vagy oda, primásként is ugyanolyan tekintély igényével lépett fel, ugyanolyan tartalommal töltötte meg a primás fogalmat, mint korábban a hercegprimás fogalmát.

Ezt a kérdést négy szempontból tárgyaljuk, idézetek tükrében:

1. Mindszenty bíborosnak – (herceg)primási címén – alkotmányos feladatairól vallott felfogása saját megfogalmazásában,
2. az amerikaiak megfogalmazásában,
3. Agostino Casaroli,
4. Franz König bíboros és
5. a washingtoni apostoli delegátus megfogalmazásában.

1. MINDSZENTY BÍBOROSNAK – (HERCEG)PRÍMÁSI CÍMÉN – ALKOTMÁNYOS SZEREPKÖRÉRŐL VALLOTT FELFOGÁSÁVAL KAPCSOLATBAN A KÖVETKEZŐ SAJÁT MEGFOGALMAZÁSAIRA FIGYELTÜNK FEL:

Már 1958. január 10-én, Robert D. Murphy külügyminiszter-helyetteshez írt levelében, e szavakkal tiltakozott egyes emigráns amerikai magyar politikusok működése ellen: „Alkotmányos szempontból törvényes helyzetemnél fogva határozottan tiltakozom az ellen, hogy a demokratikus elvek még nagyobb károkat szenvedjenek, amennyiben ez a három továbbra is a magyar nemzet egyedüli képviselőjének állítja be magát.”⁴ Ez a felfogása rendkívül problematikus, a budapesti követségről ellensúlyozni nem, csak dezavualni lehetett a szabadon mozgó, Amerikában hazájuk javára tevékenykedő politikusok működését. 1958. októberében azt láthatjuk, hogy habozott kiutazni Rómába, pápaválasztó konklávéra, arra hivatkozva, hogy alkotmányos feladatai maradása mellett szólnak.

A legtöbb vonatkozó megfogalmazást 1963-ból, 1964-ből és 1965-ből találhatjuk:

1963: Az 1963. tavaszi budapesti amnesztia-rendelet ellen a történeti Magyarország alkotmányos funkciójának birtokában tiltakozott,⁵ saját magának szimbólum-

3 I. h., 257.

4 1958. jan. 10. Mindszenty bíboros levele Robert D. Murphy miniszterelnök-helyetteshez, 18. sz. dokumentum, in: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971, i. m., 54. skk.* Akik tevékenysége ellen tiltakozott: Kéthly Anna, Király Béla és Nagy Ferenc. A névsorba öt hónappal később, 1958. jún. 10-én, Mons. Varga Béla is felkerült.

5 „A történeti Magyarország alkotmányos funkciójának birtokában tiltakozom minden alkudozás ellen; tiltakozom az ellen, hogy egy amnesztiával bagatellizálják egy hősiek nemzet ügyét, amikor – a bolsevik szóhasználat szerint csak az ítélet megsemmisítését jelentő – amnesztiát kapott foglyok sorsa pusztán annyiban változik, hogy egy tágasabb börtönt kapnának, amennyiben a már kétszer – 1956-ban és 1962-ben – legyőzött Magyarországon belül maradnának foglyok.” 1963. febr. 6-án Rusk külügyminiszterhez írt levele, in: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971, i. m., 62. sz. dokumentum, 198. sk.*

értéket tulajdonított,⁶ az amerikai nagykövetségen való befogadását megfelelő keretnek tartotta alkotmányos feladatainak gyakorlására,⁷ egyedülálló alkotmányos szerepe révén „összeköti a tíz millió magyart a megcsonkított és leigázott Magyarországon, másodszor a 3 1/2 millió magyart 6 elcsatolt területen”.⁸ „Ilyen körülmények között az ő számára a legjobb hely a budapesti amerikai követség. Itt hivatalosan fogadta őt a világ leghatalmasabb és leginkább respektált országa. És a vendég itt lehet az ország szívében.”⁹ Majd így fogalmaz: „...nem feledkeztem meg alkotmányos kötelezettségemről, a magyar közjog szerint, amely előírja a primás elsődleges feladatát”¹⁰ „Magyarország primása Szent István meghagyása szerint alkotmányos tényező, ezzel a feladatkörrel más primások nem rendelkeznek.”¹¹

6 „Ha a keleti uralom alatt a magyar püspök, akinek alkotmányos szerepe is van, egyedül hagyná el az országot, tekintet nélkül az említettekre és az ő rokonaira, az nagy összeomlást jelentene a magyarok lelkeiben.” 1963. márc. 28. Cicognani bíboros államtitkárhoz, lásd: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975. Tanulmányok és szövegközlések*, Pro manuscripto, Romae 2007. 50–51. – Maga a megfogalmazás nagy öntudatra utal, bár a megállapítás igazságmagvát a kortársak is elismerték. Kiemelnénk itt a zsinatra érkező Dudas püspök közlését Vagnozzi érsek felé, aki Washingtonban az apostoli delegátus. Vö. *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1., Documenta 1963–1966. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szövegközlések*, METEM Budapest 2010. 291. Vagnozzi érsek ezt 1966. jan. 28-án közölte Robert M. McKissonnal és Christopher A. Squire-ral.

7 „A primás ma Magyarország első számú alkotmányos tényezője, ha alkalom nyílik feladatainak gyakorlására. Ezt a feladatát nem lehet Rómában, Bécsben vagy a világ bármely más pontján realizálni, még Magyarországon sem, sőt Stepinac érsek tapasztalata szerint még a szülőfaluiban sem. Csakis olyan keretek között, ahová 1956-ban menekültem és ahol hivatalos fogadtatásban részesültem: az amerikai követségen. Itt a primás a megcsonkított Magyarország képviselője lehet és valóban az is, de képviseli a környezetünkben és messze az egész világon élő többi 5 millió magyart is. Azokat, akik a primás által 1945 és 1956 után megnevezett templomokban, iskolákban, főiskolákon, akadémiákon, szövetségekben tömörülnek.” 1963. máj. 13. Rusk külügyminiszterhez írt levele, in: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971, i. m., 66. sz. dokumentum*, 210.

8 „Magyarország primásának egyedülálló alkotmányos szerepe van. Ő az, aki összeköti a tíz millió magyart a megcsonkított és leigázott Magyarországon, másodszor a 3 1/2 millió magyart 6 elcsatolt területen (1919) [sic!].” 1963. jún. 15. a megválasztandó pápához, SOMORJAI Á.: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Tanulmányok és szövegközlések*, Budapest 2009, 119.

9 1963. jún. 15. a megválasztandó pápához, lásd: *i. h.*, 121sk.

10 „Ez időben kényszerűségben voltam. (Ennek természete ismeretes Casaroli Prelátus úr előtt.) Ez a kényszerűség is sürgetett a magas szándék elősegítésében. Másrészt nem feledkeztem meg alkotmányos kötelezettségemről, a magyar közjog szerint, amely előírja a primás elsődleges feladatát.” 1963. okt. 17. VI. Pál pápához, lásd: *Sancta Sedes, III/1., i. m., 8. sz. dokumentum*, 38.

11 „Magyarország primása Szent István meghagyása szerint alkotmányos tényező, ezzel a feladatkörrel más primások nem rendelkeznek. Lengyelország primásának helyzete valamelyest hasonlít ehhez, de az alkotmányos jogkörök kisebbek mind mennyiségre, mind minőségre. Az Apostoli Szentszék mindig elismerte és segítette ezt az egyedülálló privilégiumot. Előttem 78 primás volt hivatalban. Esztergomban, történelmi szokás szerint nem voltak koadjutorok, amikor a primások a harcok élén álltak a betörő tatárok és törökök ellen, s ők maguk is életüket veszítették. Száműzetésbe küldettek, önként vállalták a külföldi tartózkodást, nem kevesen 105 éves korukban is koadjutor nélkül működtek. Nem óhajtották kétségbe vonni alkotmányos feladataikat, a dolgok szaporítása által.” 1963. okt. 17. VI. Pál pápához, lásd: *Sancta Sedes, III/1., i. m., 8. sz. dokumentum*, 39.

1964: Mintha 1963 folyamán már minden fontosabb gondolatot megfogalmazott volna és ebben az esztendőben már új elemeket nem is találunk. Vegyük sorba a vonatkozó kitételeket: „Magyarország hercegprímásának a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, és a jelenlegi alkotmányos és törvényen kívüli szakadékbán Magyarországon kell maradnia, s vendéglátóm engedélyével itt, a követségen.”¹² „Magyarország primásának ezer év óta olyan alkotmányos szerepe van, amelyhez foghatót a világon egyetlen primás sem tölt be. Ezért érthető, hogy az emigráns magyarok tömegei azt követelték, hogy maradjon szenvedő, létében megkérdőjelezett és veszélyeztetett nemzete mellett.”¹³ Ugyanitt: „Elnök Úrnak óriási hatalma van cselekedni, nekem semmi. Csak ütőkártya vagyok a Vatikán kezében az elkövetkezendő tárgyalások folyamán (a papokkal, a hívekkel és más dolgokkal kapcsolatban). Alkotmányos tényező vagyok, magas lelki hatalmam bilincsbe verve. Feltételeim voltak és vannak, amelyeket a Vatikán kell támasszon a rendszer felé.”¹⁴ Csupán ennyiért nem hoztam meg az áldozatot. (Magyar Egyházam, hazám, történelmi alkotmányos szerep, szenvedő magyarok [feláldozását?].) Alázatosan visszavontam válaszomat mint az egész vallásszabadság ellenértékét.¹⁵ Mindszenty bíboros ugyanakkor, ha a prágai érsekre gondol, akkor rögtön hozzáfűzi: neki nincs alkotmányos szerepe.¹⁶ Sőt, amikor az Egyház szabadságá-

12 „1963-ban, az »enyhülés« idején a Szentatya, XXIII. János megbízottja [Franz König bíboros – S. Á.] kijelentette nekem, hogy Róma beletörődik szabadon meghozott döntésembbe, de kérdezi, mi az elképzelés. Magyarországon maradok, vagy mint Magyarország tényleges, továbbra is megmaradó hercegprímása és esztergomi érsek magasabb kúriai pozíciót kapok Rómában? Nevemben pedig a mai adminisztrátor irányítaná az érsekséget. Akkor is az volt, és most is az a válaszom, hogy Magyarország hercegprímásának a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, és a jelenlegi alkotmányos és törvényen kívüli szakadékbán Magyarországon kell maradnia, s vendéglátóm engedélyével itt, a követségen. De mivel az egyház szabadsága elválaszthatatlan a nemzet szabadságától, ha Kádár minden vonalon visszaállítaná az egyház teljes szabadságát, írásba foglalná és csatolná a pontokat, kész lennék elhagyni az országot mint tényleges hercegprímás és esztergomi érsek.

1963. máj. 8-án a Vatikán második küldötte [Mons. Agostino Casaroli – S. Á.] foglalkozott az illegális csoporttal Budapesten. Ő érthetően kitörő örömmel fogadta a primás Magyarországról való távozását, de az egyház jogainak helyreállítása nélkül. Az 1–3., 5–7. pontok [Utalás feltételeinek pontjaira, ami ezt a dokumentumot követi – S. Á.] még nem teljesültek, ehelyett négy újabb papot és hívőt börtönöztek be. A kiközösített békepapok lettek a nagyobbik tényező. A terror most burkolt, de változatlan.

Így azt válaszoltam Őszentségének, hogy a feltételek nem teljesültek, a közvélemény Magyarországon és azon kívül az alkotmányos álláspontot kívánja, így visszavonom az áldozatra vonatkozó ígéretemet. Ezzel egyidejűleg kértem Elnök Úr döntését menedékemmel kapcsolatban.”

1964. febr. 4. Johnson amerikai elnökhöz, in: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971, i. m., 81. sz. dokumentum, 245sk.*

Jones ügyvivő 1964. febr. 5-én küldte meg Harold C. Vedelernek. Jones aznap távirati úton is értesítette Washington – mert a diplomáciai posta csak négy nappal később indult –, összefoglalva a levél tartalmát. Kiemelte, hogy Mindszentynek az az álláspontja, hogy a „hercegprímásnak a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, Magyarországon kell maradnia, s a vendéglátó engedélyével a követségen”. *I. h., 243.*

13 1964. dec. 16. Johnson amerikai elnökhöz, in: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971, i. m., 90. sz. dokumentum, 270.*

14 *I. h., 271.*

15 1964. jún. 30. Cicognani bíboros államtitkárhoz, lásd: *Sancta Sedes, III/1., i. m., 20. sz. dokumentum, 130*

16 „Prága érseke kijelentette, idősebb fejjel és alkotmányos szerep nélkül...” 1964. jún. 30. Cicognani bíboros államtitkárhoz, lásd: *Sancta Sedes, III/1., i. m., 20. sz. dokumentum, 131.*

nak visszaállítását feltételül szabja, akkor rögtön, másodikként felsorakoztatja az alkotmányos szerepkör elismerését.¹⁷

1965: Ugyanezt tapasztalhatjuk 1965 folyamán, a bíboros felfogása tehát kikristályosodott: „Kérem, tegye megfontolás tárgyává a hálás vendég levelét, aki emellett a világegyház bíbornoki testületének szerény tagja és haláláig isteni és emberi jog szerint első számú alkotmányos képviselője a tíz és fél évszázada fennálló történelmi, de ma elnyomott Magyarországnak. Ő is ismeri egy kissé és megszenvedte ezt a gondot.”¹⁸ Szent Istvánra, egy bizonyos, Bizáncból menekült papra, Cluny szellemére hivatkozva: „az érsek az alkotmányos helynök”.¹⁹ Betegsége miatt „A második alternatíva [a nagykövetség elhagyása – S.Á.] nem erkölcsi nyomás. Nem lenne megfelelő sem nemes vendéglátóm, sem az én egyházi és alkotmányos pozícióm szempontjából, hanem csak egy jól megfontolt elv és a betegségem következménye”.²⁰

1966-ból felfigyeltünk arra a levelére, amelyet VI. Pál pápának 75 éves születésnapja közeledtével, hivatalba maradása érdekében írt, amelyben ismét szerepel a kitétel: „Szerény véleményem szerint csak mint érsek és primás kérhetem ezt a menedéket, nem mint magánszemély.”²¹

1967-ben ez az a gondolat, amiért tiltakozásul a nagykövet érkezése miatt, a nagykövetség önkényes elhagyásával fenyegetőzött és az amerikai diplomatákat hónapokon át feszültségben tartotta. Ugyanebben az évben, október 27-én, König bíboroshoz küldött táviratában Mindszenty így fogalmazott:

„Eminenciáddal Rómába menni, amint előre látható, nem tűnik tanácsosnak, mert az nem tehető meg az Apostoli Szentszék, Eminenciád és az én múltam tekintélyének kára nélkül. Nem önmagában, hanem a körülményekre való tekintettel. A Vatikán, a State Department, az apostoli delegáció (leginkább ezek [a szervek] voltak a rezsimmel való tárgyalás fő tényezői) és Európa, valamint a világ napi sajtója és azok olvasói arra következtetnének belőle, hogy alulírottat rávették az illegális és ateista rezsime feltételeinek elfogadására. Ez annál kevésbé tehető meg, mert

17 „Ha az Egyház szabadságát minden lényeges vonalon visszaállították és így alkotmányos szerepkörömet elismerik, a több alkalommal kifejtett okok miatt (a deportált püspökök, papok és hívek visszatérésével) megállapíthatom, hogy lényegében valóban megtörtént a restauráció.” 1964. aug. 3. Cicognani bíboros államtitkárhoz, lásd: *Sancta Sedes, III/1., i. m., 22. sz. dokumentum, 137.*

18 1965. máj. 19. Johnson elnökhöz, in: SOMORJAI Á.–ZINNER T., *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest 2008. 302. sz. dokumentum, 978.

19 1965. júl. 13., Cicognani vatikáni bíboros államtitkárhoz, *i. m., 305. sz. dokumentum, 990.* Lásd itt jegyzeteinket.

20 1965. okt. 12. Johnson elnökhöz, *i. m., 318. sz. dokumentum, 1041.*

21 1966. nov. 14. VI. Pál pápához, in: *i. m., 326. sz. dokumentum, 1064.* A levél bevezetése: „Szentatya! Ha Isten is úgy akarja, március 29-én 75 éves leszek. Ez az engedelmesség kora. Már 18 éve vagyok távol a kötelességeimtől. Olyan szolga vagyok, aki nem hajt hasznát a hivatásának, bár erőszakkal akadályoznak meg ebben. A kérdés nem egy ember érdekében merül fel, hanem a magyar egyházért és a hazáért, bár olyan időben, amikor már idejétmúlttá vált: nem szolgálná-e a közjót, hogy egy olyan valaki, aki eddig érsek és primás volt, az is maradhatna, habár nem otthon, ahol szembeszállhatna a bolsevizmussal, hanem a józan ész okán.” *I. h., 1061.*

1. a napi sajtó a szentkoronát és a primást az engedélyezett távozás ellentétévé tette. Nem akarnék ilyen fényben feltűnni, még kis időre sem.

2. Boldog emlékü János pápa Eminenciád által kinyilatkoztatta, hogy az országból és a követségről jogi helyzetem és [érseki] hivatalom sérelme nélkül távozhatom. A kész tervről tájékoztattak. Engem nem kérdeztek meg. Eminenciád bizonyára nagyon csodálkozott az 50–50% miatt. Akkor az én feltételem – de nem reményem – ez volt: az Egyház helyzetének javulása, és közvetve a hazáé [is]. És akkor jött a kommunizmus szörnyűsége. Eminenciád jól tudja, hogy elítélt lévén, [soha] nem törekedtem távolabb menni, mint amely távolságra egy ítélettel felékesített ember elmehet.

Boldog emlékü János pápa szempontjait alig változtatta meg az eltelt számos év és az első látogatás. Az én 75 éves életem sem lehet haszon az elkeseredett ellenségnek, aki miniszterként és első zsarnokként egyaránt rendkívül szorgos volt éveim rövidítésében. Ha nincs korlátozás és változás főegyházmegyém kormányzásában, ha nem kell ellentmondani a szentkoronának és kötelesség[em]nek, teljes tekintettel minden összetevőre és körülményre, a külföld legközelebbi részére mennék. Akkor, engedelemmel, meglátogatnám Öszentségét és elfogadnám atyai óhajait.

Alap[magatartás]om a következő: a kevés fennmaradó napon, amelyet Isten még tartogat számomra, nem állhatok meg egyenesen eddigi életem meghazudtolásával.”²²

2. AZ AMERIKAIÁK MEGFOGALMAZÁSÁBAN

Az amerikaiak megfogalmazásait részben megtaláljuk szöveggyűjteményünkben,²³ részben a neves Mindszenty-szakértő (továbbiakban: Recenzens) kitűnő recenziójában.²⁴ Úgy tűnik, már 1963-ra kiérlelődött az amerikaiak álláspontja, amelyet 1963. decemberében több oldalas emlékeztetőben foglaltak össze.²⁵ Turner B. Shelton követségi tanácsos 1963. szeptember 10-én kelt fölterjesztésében a következőképpen idézte a bíborost: A beszélgetés során Mindszenty bíboros „indulatosan a székére csapott mondván, »Én nemcsak a szellemi vezetője vagyok Magyarországnak, hanem a politikai vezetője is. Ez benne van az alkotmányban és benne volt minden korábbi alkotmányban egészen addig, amíg nem fogalmazták meg az új, kommunista alkotmányt.«

22 *Sancta Sedes*, III/2, i. m., 89. sz. dokumentum, 75–76.

23 SOMORJAI Á.–ZINNER T.: *Majd' halálra ítélve*, i. m., Lásd összefoglalásunkat: *Mindszenty jellemzése az amerikai följegyzésekben*, i. h., 150–152. Itt fogalmaztuk meg, hogy „A következő lépés... saját megnyilatkozásai alapján rekonstruáljuk a bíboros gondolkodását.” I. h., 152 sk. Az itt időrendben felsorolt levelek listája a részletes feldolgozás és további anyaggyűjtés folyamán csak gyarapodott.

24 MÉSZÁROS István: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz. Jegyzetek a Somorjai/Zinner gyűjteményhez*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 21 (2009) 321–348.

25 Az amerikai külügyminisztérium Kelet-európai Ügyek Hivatala munkatársának feljegyzése a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros menekülti helyzetéről, 1963. dec. 18., in: SOMORJAI Á.–ZINNER T.: *Majd' halálra ítélve*, i. m., 296. sz. dokumentum, 955–962. Új jelzetek: BPB0204[0811-0819=0710-0718], CF SOC 12-1 HUNG [0019-0027]. – Ez az összefoglaló az új elnöki adminisztráció kezdetén válhatott szükségessé.

Számtalan alkalommal elismételte még, hogy ő a politikai vezető...”²⁶ A Johnson-adminisztráció kezdetére esik az a két, 1964. február 17-én és március 11-én kelt Jones-jelentés, amely szerint Mindszenty a követségen maradását hercegprimási feladatköréhez való hűségével indokolja és úgy fogalmazza meg, hogy a követségen megvárja az újabb forradalmat, és akkor érvényesíti alkotmányos hatalmát és kinevezi a kormányt.²⁷

Recenzens úgy tartja, hogy az „amerikaiak részéről az egyes közép-európai országokban jól ismert egyházi főpapi tisztség – a primás – mivoltának értelmezése teljesen téves”, a „dolgok teljes félreértésén alapult”.²⁸ Maga Mindszenty volt, aki a „hivatalos amerikai személyeknek igyekezett megmagyarázni, hogy Magyarországon a primási tisztséget viselő személy az ország első főpapja, akinek joga, kötelessége és felelőssége, hogy a keresztény erkölcs elveinek megvalósítására ösztönözze és serkentse a hazai közélet, a társadalmi élet, a politika világának korabeli aktív szereplőit”.²⁹

Az itt felsorolt és e recenzióban felhozott további idézetek azonban nem erről győznek meg bennünket. Az amerikaiaknak nyilvánvalóan más volt a felfogásuk sokmindenről, mint a bíborosnak, félre is érthették a bíborost, de idézeteinkben a bíboros egyes megnyilatkozásait és az azok alapján róla, felfogásáról kialakított véleményeket rögzítettük, amelyek az alkotmányos, a közjogi, a politikai szerepvállalásnak más tartalmat adnak.

26 Részletek Turner B. Shelton tanácsos 1963. szept. 10-én McKissonhoz írt leveléből. Zinner Judit fordításában lásd: SOMORJAI Á. – ZINNER T.: *Majd' halálra ítélve, i. m.*, 290. sz. dokumentum, 934–937. Új jelzetek: BPB0204[0786–0788], EEB1106[0268–0270].

27 „Neki [Beran érseknek] nem volt Csehszlovákiában olyan alkotmányos szerepe, mint a bíborosnak hercegprimásként Magyarországon... A bíboros elmondta, tisztában van azzal, hogy alkotmányos felelőssége most már nagyrészt csak elméleti. Így is maradna, ha Magyarországon nem következnenek be változások. De amíg ennek »csak fél százaléknyi esélye is van«, úgy érzi, meg kell őriznie hercegprimási szerepét. Egy forradalom most lehetetlennek tűnik Magyarországon. Igaz, 1956-ban sem számított rá senki. Akkor is lehetetlennek tűnt. Amíg »a minimális lehetőség is fennáll«, úgy érzi, neki készen kell állnia. Ha bekövetkezne, kötelességének érezné érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt.” Lásd: SOMORJAI Á. – ZINNER T.: *Majd' halálra ítélve, i. m.*, 149., továbbá 298. és 301. sz. dokumentumokat. Vö. *Sancta Sedes, III/1.*, i. m., 77, 21 *Sancta Sedes, III/1.*, i. m., 79.

28 „A követségi feljegyzésekből kitűnik, hogy az amerikaiak részéről az egyes közép-európai országokban jól ismert egyházi főpapi tisztség – a primás – mivoltának értelmezése teljesen téves. Úgy vélik ugyanis, hogy a primási tisztség viselője jogosult az ország civil politikai-közjogi vezetésében irányító módon részt venni. Az érseki cím az egyházi, a primási cím a világi tartalom birtoklásának a kifejezője – így tudták.” – „Az amerikaiak által emlegetett állítás, hogy Mindszenty szerint [...] neki »alkotmányos« vagy »közjogi« privilégiuma lett volna, a dolgok teljes félreértésén alapult az amerikaiak részéről. A magyar primásnak »hatalmi« privilégiuma valóban megszűnt már a középkorban. [...] De a magyar primások »kommunikációs« közéleti privilégiumának másik, korábban is gyakorolt formációja tovább élt, ez azonban nem jogosított pozíciókra, hanem primási joga, kötelessége és felelőssége volt abban a tekintetben, hogy felemelje szavát az ország népe előtt a közösségi erkölcs ügyeiben.” Lásd: MÉSZÁROS: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz, i. m.*, 330. és 337.

29 *I. h.*, 335.

1964. április 18-án kelt jelentésében Casaroli összefoglalta a bíboros államtitkár számára, hogy véleménye szerint mi a teendő: értésére kell adni a bíborosnak, hogy be kell tartani a nemzetközi jognak az ő esetére vonatkozó előírásait; föl kell őt világosítani afelől, hogy a vallási szempontokat meg kell különböztetni a nemzetiektől, s hogy adott esetben el kell kerülni a nagyobb károk és orvosolhatatlan bajok okozását, tehát, saját szavunkkal: a kisebbik rosszat kell választani. (Tárgyalni a kommunistákkal, meg-egyezni stb.) Idézi Mindszentyt: „Ő – amint kifejezte magát – »vices praesidentiales gerens«; rá tartozik, többek között, a miniszterelnök kinevezése és a kormány hivatalba való beiktatása.”³⁰ Úgy véljük, hogy Agostino Casaroli ezt a saját kezével aláírt és Cicognani bíboros államtitkárhoz intézett hosszú jelentésében nem ok nélkül rögzítette,³¹ és ha így tett, akkor bizonyára azért, mert így értette Mindszenty bíboros szavait.

Itt már azt látjuk, hogy Mindszenty Casaroli előtt ezt a február–március folyamán Jones ügyvivő előtt kifejtett és fentebb idézett álláspontját ismételte, megerősítve az amerikai ügyvivő fölterjesztésének megfogalmazását: „kötelességének érezni érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt.”³² Recenzens nem tartja hitelesnek ezt a Jones által Mindszenty szájába tett mondatot.³³ Megengedhető ugyan, hogy a Függetlenségi Nyilatkozattal kezdődő amerikai közjog számára idegen ez a gondolkodás, de elképzelhető-e, hogy az európai tradícióban gyökerező Casaroli is félreértette volna a bíborost? Amúgy ezen 1964. áprilisi jelentésének konklúziójában a bíborossal ellentétes álláspontot fejt ki sőt, kritikát is gyakorol: a bíboros a reális funkciókat jóval meghaladó hatáskört óhajt magának.³⁴

Richard W. Tims ideiglenes ügyvivőnek köszönhetjük a következő beszámolót: „Mons. Casaroli és Bongianino szeptember 10-én házamban történt látogatása folyamán alaposabban is megtárgyalták Mindszenty bíboros problémáját. Casaroli hosszabban elidőzött a bíboros mélységes és határozott meggyőződésén a primási hivatal politikai és alkotmányos szerepét illetően. Elsősorban hercegprimásnak tartja magát és ténylegesen kormányzónak, akire az elmúlt húsz év tragikus eseményei a nemzet sorsát bízta. A Vatikán nem osztja ezt a véleményét és úgy tartja, hogy ő elsősorban püspök; de kevés-

30 Olasz eredetiben: „Egli è – come si esprimeva – »vices praesidentiales gerens«; a lui spetta, fra l'altro, di designare il Primo Ministro e d'insediare il Governo.” Majd így folytatta: „Sotto l'aspetto nazionale, poi, le responsabilità del Primate abbracciano la difesa e la protezione di tutti gli ungheresi, anche fuori patria, specialmente delle minoranze oppresse nei Paesi vicini.” in: *Sancta Sedes, III/1., i. m., 381.*

31 A Casaroli-jelentés szövege teljes eredetileg megjelent in: *La Politica del dialogo. Le carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana*, szerk. G. BARBERINI (Santa Sede e politica nel novecento 7), Bologna, 2008. 129–146.

32 *Sancta Sedes, III/1., i. m., 103sk.*

33 MÉSZÁROS: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz, i. m., 340.*

34 „Politikai szempontból a Primás érvényesítette jogait és funkcióit hosszú évszázadok hagyománya szerint és az alkotmányos alapelveket illetően, egészen a kommunista rezsim hatalomátvételéig, s ezeket őminenciája mindmáig teljes mértékben érvényesnek tekinti. Ő – amint kifejezte magát – »vices praesidentiales gerens«; rá tartozik, többek között, a miniszterelnök kinevezése és a kormány hivatalba való beiktatása. Nemzeti szempontból, továbbá, a Primás felelőssége minden magyar védelme és pártfogása, az ország területén kívül is, különösen a környező országok elnyomott kisebbségei.” Agostino Casaroli jelentése Amleto Giovanni Cicognani bíboros államtitkárnak, Mindszenty bíborosnál tett látogatásairól, in: *Sancta Sedes, III/1., i. m., 87 skk. itt: 99skk.*

sé sikerült meggyőzni őt arról, hogy ennek megfelelő cselekvési tervet dolgozzanak ki. A bíboros úgy gondolja, hogy az Egyesült Államok, amikor 1956-ban menedéket nyújtott neki, az egész nép érdekében tette ezt és nem az ő személye érdekében. Azt állítja, mondta Casaroli, hogy az USA kérheti a Kádár-rezsimtől az egyház és a nemzet szabadságát, ha a követségen való tartózkodását jó adunak használja fel ennek eléréséhez. A Vatikán nagyon jól tudja, hogy Mindszentynek ez a véleménye arról tanúskodik, hogy helytelenül fogja fel a neki menedéket nyújtó USA jogi akcióját, valamint vele kapcsolatos jelenlegi szándékait. Elmondtam Mons. Casarolinak, hogy a bíborosnak ez a magatartása valóban súlyos félreértés és nem lesz könnyű elviselnie, mi pedig igencsak zavarban leszünk, ha képtelennek mutatkozva helyzete racionálisabb felfogására határozatlan ideig elhalasztaná menedékes problémájának megoldását. Bármennyire is szeretne több szabadságot tapasztalni az Egyesült Államok Magyarországon, nem gondolhatja és nem áll fenn annak lehetősége, hogy a bíborost ütőkártyaként használja fel oly módon, ahogy ezt ő javasolta, és mi örülünk annak, hogy a Vatikán, öminenciájával való megbeszélések során realizisztikusan veszi ezt tudomásul.”³⁵

4. FRANZ KÖNIG BÍBOROS MEGFOGALMAZÁSÁBAN

Opilio Rossi nuncius Cicognani bíboros államtitkárnak küldött jelentésében, melynek szövegét felolvasta König bíboros előtt és vele jóváhagyatta, így fogalmazott:

„Mindszenty csak beszélt és beszélt, láthatóan nagy megkönnyebbülésére volt, hogy kibeszélhette magát. Feltételezve, hogy Magyarországról való távozása a hercegprímási címről való lemondást is jelentené, ismételten ezt mondta: »nem lehet elmenni, nem lehet elhagyni Magyarországot«. »De a Szentatya nem szándékozik lemondását kérni, csak véleményét szeretné megismerni«, vetette ellen König bíboros úr. Mindszenty kifejti érveit, amelyek az országban maradás mellett szólnak: saját magát többek között nemzeti szimbólumnak tartja, a magyar nép ellenállásának, reményének sziklajaként. Érvelésében mindig egyesíti ezt a két fogalmat: Egyház és Haza, vallás és nemzet. Oroszország, Csehszlovákia és Ausztria is elfoglalták a hazai földet: Ő az egész nemzetért felelősséget érez.”³⁶

Több áttételen keresztül érkezett a hír: az olasz nagykövet és Papendorp amerikai követségi tiszt Casarolira hivatkozott, miszerint König így fogalmazott [volna]: „Mindszenty bíboros fő szándéka megőrizni alkotmányos státuszát, hiszen a hivatalban lévő király távollétében ő a Magyar Királyság »homo regius«-a.”³⁷ A homo regius megfogalmazás tehát nem a bíboros saját szava, hanem menet közben alakulhatott át.

35 Richard W. Tims ideiglenes ügyvivő fölterjesztése a washingtoni külügyminisztériumnak Casaroli budapesti látogatásáról, 1964. szept. 20., vasárnap, *Sancta Sedes*, III/1., i. m., 155–156. Lásd még a másnapi dátummal készült washingtoni emlékeztetőt: SOMORJAI–ZINNER: *Majd' halálra ítélve*, i. m., 1025–1026.

36 Opilio Rossi nuncius 1963. április 20-án kelt Cicognani bíboros államtitkárnak küldött jelentéséből, in: *Sancta Sedes*, II. i. m., 73.

37 Theodore J. Papendorp 1967. okt. 22-én kelt emlékeztetője: „...az olasz nagykövet október 20-án elmondta neki, hogy hírei vannak Casaroli és a vatikáni olasz nagykövet megbeszéléséről, amely pesszimistán ítéli meg König október eleji látogatását. König szerintük azt mondta, hogy Mindszenty bíboros fő szán-

Francis J. Meehan ügyvivő 1970. szeptember 8-án kelt távirati fölterjesztése a State Departmentbe: „König azt mondta, hogy a találkozás alatt megpróbálta Mindszenty figyelmét a jövőre irányítani, de azt tapasztalta, mint korábbi látogatásai folyamán is, hogy Mindszenty inkább a múltból akart beszélni.”³⁸

5. A WASHINGTONI APOSTOLI DELEGÁTUS MEGFOGALMAZÁSÁBAN

1965. szeptember 4-i dátummal kelt az a washingtoni távirat, amely a budapesti amerikai ügyvivőt tájékoztatta a washingtoni apostoli delegátus, Egidio Vagnozzi érsek közléséről: „Az apostoli delegátus ... Nem mutatott meglepetést a bíboros reakciójával kapcsolatban. Azután mégis megjegyezte, hogy bár a bíboros a szabadság jelképe a magyar népnek, a jelen körülmények között nincs olyan helyzetben, hogy teljesítse kötelezettségeit az egyház és a nép iránt Magyarországon, és a bíboros ragaszkodása a primási státuszhoz olyan alkotmányos rendelkezéseken nyugszik, melyek már nincsenek érvényben Magyarországon. A delegátus annak a nézetének adott hangot, hogy a bíboros elvesztette kapcsolatát a valósággal és nem hajlandó elfogadni azt.”³⁹

* * *

HOGYAN ÉRTENDŐ EZ AZ EGYEDÜLÁLLÓ ALKOTMÁNYOS (KÖZJOGI, POLITIKAI) SZEREPVÁLLALÁS?

Recenzens értelmezése szerint: „E szerzőpáros⁴⁰ meglepő egyéni módon értelmezi a közreadott iratok tartalmát; kommentárjaikban hamis összképet adnak Mindszentyről. Szerintük Mindszenty személyes célja egész életében ez volt: részesedjen a hazai, világ-politikai vezető hatalomban; »alkotmányos szerep« betöltése a magyar »civil« közéletben; a világ-politikai közszereplés igénye, az uralomvágy mozgatta őt – állítólag – élete minden tevékenységében. [...] Ez azonban a történeti dokumentumok téves, hamis interpretálása, torz egyéni magyarázata, teljesen szubjektív értelmezése. Az iratok objektív tartalmi elemzése ezt nem bizonyítja.”⁴¹ Ez a megfogalmazása úgy tűnik, gondolati összefoglalás.⁴²

déka megőrizni alkotmányos státuszát, hiszen a hivatalban lévő király távollétében ő a Magyar Királyság »homo regius«-a.” Lásd: *Sancta Sedes, III/2, i. m.*, 73. Angol eredetijét lásd: *i. h.*, 160. 135. j.

38 Lásd: *Sancta Sedes, III/2, i. m.*, 299

39 Az amerikai külügyminiszter 224. sz. távirata a budapesti amerikai ügyvivőnek az apostoli delegátus Mindszenty József betegségével összefüggő tájékoztatásáról 1965. szept. 4., SOMORJAI-ZINNER: *Majd' halálra ítélve... i. m.*, 307. sz. dokumentum, 1005. Újabb jelzetek: BPB0301[1884–1886=0087–0089], CF SOC 12-1 HUNG [1312–1315, 1326–1327].

40 A recenzió a SOMORJAI-ZINNER: *Majd' halálra ítélve... i. m.*, kötetet szemlézi.

41 MÉSZÁROS I.: *Mindszenty-bibliográfia szemelvényekkel*, Budapest 2011. 94sk. Ezt Recenzens recenzense sem mulasztja el idézni, lásd: SZABÓ Ferenc SJ: „*Mindszenty-bibliográfia – szemelvényekkel*” – Mészáros István professzor könyvének ismertetése, in: Vatikáni Rádió magyar adása, 2011. szept. 5., <http://www.oecumene.radiovaticana.org/ung/Articolo.asp?c=517732>.

42 Lásd további vonatkozó recenzióit: MÉSZÁROS I.: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*, Budapest, 2008. 207–226. 259–277. ill. Uő.: *Kód a követési Mindszenty-iratokhoz, i. m.*, ahol ezeket a szavakat így nem találtuk.

2008-ban megjelent és az előbbieken recenzált forrásgyűjteményünk terjedelmi okokból csak szemelvényeket közölhetett. A teljes dokumentációhoz szükség volt trilógiánk újabb köteteinek és az amerikai politikai vezetőkhez írt kettőnyi levélnek kiadására. Így már a teljes, a mintegy háromszáz tételből álló levelezés ismeretében térhünk vissza e vitatott kérdésre.

Mindszenty bíboros gondolkodásában az alkotmányos szerepkör igénye, amellyel óhatatlanul politikai szerepvállalásba torkollik, nagyobb hangsúlyt kapott, mint a lelkipásztori szolgálat. Lehet, hogy úgy kell fogalmaznunk: Mindszenty József magyar legitimista nacionalizmusa erősebb volt, mint a katolikus hite. Vagy más szavakkal: egy olyan színvonalú katolikus gondolkodó, mint Mindszenty József, igazságosnak érezte azt, hogy a nemzeti érzelmű közjogi elkötelezettség erősebb lehet a lelkében, mint az engedelmesség a Legfőbb Pásztor iránt. A megoldás abban keresendő, hogy a nemzeti elköteleződés pszichés struktúrája eredetében vallásos ihletésű, azt mintázza, azt kopirozza, és Mindszenty József – ezzel ő nincs egyedül – nem tudott különbséget tenni e kettős elkötelezettsége között. Azt hitte, azt hihette, hogy akkor a legkatolikusabb, amikor egyszersmind a leglegitimistább magyar és/vagy a legmagyarabb legitimista – és viszont.

Alighanem ez a kulcs Mindszenty bíboros önértelmezéséhez: úgy képviselte az állam (jelen esetben az ősi magyar alkotmány, a magyar nemzet) és az egyház összefonódását, hogy nem is vette észre ezt az összefonódást, hiszen nála nemzet és egyház egy tőről fakadt. Ez nem zárta ki nála, hogy ebbe a vélt vagy valós (valós, mert hiszen megvallott és ezáltal valóssá vált) egységbe beletartozzék a protestantizmus is, mint történelmi, nemzetformáló és az ő politikáját elfogadó vallás, hiszen visszatérő gondolata volt, hogy annak idején körleveleit a debreceni polgárok a főtéren olvasták fel. Ő volt az a zászló, amely köré gyűlt mindenki, aki a bolsevizálás ellen harcolt.

Mindszenty bíboros itt vizsgált gondolatai megerősíthetnek abban a benyomásunkban, hogy egyszerre, úgy tűnik, túl sokat markolt. Kevesebb is elég lett volna és lehet, hogy ha kevesebbet markol, akkor esetleg több eredményre jut. Nevezetesen, ha „spirituális vezetőire,” a Vatikánra, az általa nem szeretette pápai diplomatára vagy a szomszéd bíborosra, esetleg a bíboros államtitkár ismételt válaszleveleire figyel: ne annyira alkotmányos feladatkörére koncentráljon, hanem inkább egyházi, lelkipásztori, spirituális feladataira, hiszen ő elsősorban püspök (érsek, bíboros, sőt primás), és csak utána közjogi méltóság (ha egyáltalán), s akkor lehet, hogy többre jut.

Így pl. egyik visszatérő gondolata, hogy Kádár, az illegális csoport élén álló Ephialtész (áruló), aki Heródes is egyben (gyermekgyilkos), szándékosan, nyugati pénzeket létesített abortusz-klinikákon pusztítja a magyar népet. Lehet, hogy méltatlan a fölvetés, de egy primásnak, egy püspöknek, egy papnak nem annyira az a feladata, hogy a rezsim sajtóját követve tartsa nyilván a történelem során soha elő nem fordult új jelenséget, az állami propagandával és költségvetéssel támogatott abortuszok statisztikáit, hanem – ahogy ő írja: „Künn kellene lennem, bevetni magam. De én már eltemetett és elütő ember vagyok. Remorsus sum mundo, praeprimus superi[o]ribus. Nem akarok itt meghalni, de föltételeim. Két hó kell még a Memoirs-okhoz.”⁴³

43 MINDSZENTY József: *Napi jegyzetek. Budapest, amerikai követség, 1956–1971*, Vaduz, 1979. 403. Bejegyzés 1966. márc. 6-án.

Mindszenty bíboros gondolatvilágát ebben az időszakban annyira politikai szempontok irányították, hogy Rómából kellett felhívni a figyelmét: ne politikai, hanem valósi indíttatásból hozza meg döntését. Ennek a levélnek a szerzője Mons. Zágon József, aki 1971 júniusától a pápa személyes megbízottjaként fog tárgyalni a bíborossal, mert bizalmi emberének számított. Ez a levél, mint fentebb jeleztük, a Vatikáni Államtitkárságtól, a bíboros államtitkár kísérő üzenetével érkezett, megjárta a hivatali utat, s a Washingtonban akkreditált vatikáni diplomata is meg volt lepődve a levél ilyen magas helyről való továbbítása miatt, és a washingtoni külügyminisztérium magas szintű tisztviselője is látta, egyben tartalmi összefoglalást adott róla.⁴⁴

Tekintettel arra, hogy trilógiáknak első kötetében közzétett angol nyelvű, címeres papírra tisztázott és aláírt, de el nem küldött levele, amely időrendben az utolsó, mert az esztergomi érseki szék üressé nyilvánítását követő hetekben íródott, magyar fordításban még nem jelent meg nyomtatásban, e témában végszóként ide kívánczok ennek a levélnek a fordítása és elemzése:⁴⁵

1974. tavasza

Mindszenty bíboros címeres papírra tisztázott, aláírt,
de el nem küldött fellebbező levele VI. Pál pápához
az esztergomi érseki szék megüresedettnek nyilvánítását követően

74 03 04⁴⁶

CÍMER

Pannonia Sacra

Szentséges Atya!

Nem célom az, hogy választ adjak február 5-én kelt levelére, de kötelességemnek érzem, hogy felhívjam figyelmét arra, hogy alig negyedszázaddal kevesebb mint ezer esztendőn át az esztergomi érsek – a király után – az egész Magyar Egyház és az ország főtisztviselőinek első alkotmányos képviselője volt – nem zárva ki a nádori és a miniszterelnöki hivatalt. A szuverén uralkodó még a miniszterelnökjelölt személyére vonatkozóan is kikérte a primás tanácsát.

A rabszolgává tett nemzet soraiban ma én vagyok Magyarország egyedüli alkotmányos képviselője. Az alkotmányos eljárás szerint az én feladatomban lenne az új kormány kinevezése, a Nemzetgyűlés összehívása és feloszlata. Mint alkotmányos képviselő, nem mondhatok le, annak tudatában, hogy így – ha Isten ir-

44 Az 1967. november 10. előtti kelt Zágon-levélre lásd *Sancta Sedes*, III/2, i. m. 77. skk., 91. sz. dokumentumot. Továbbá: SOMORJAI Á.: *Régi és új a Mindszenty-kutatásban. Zágon József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez*, Vigilia 75 (2010/7) 548–551.

45 Interneten lásd: SOMORJAI Á.: „Én vagyok Magyarország egyedüli alkotmányos képviselője.” *Mindszenty bíboros el nem küldött levele VI. Pál pápának 1974 tavaszán*, <http://regnumportal.hu/node/448> (2009. okt. 29.) – Angol nyelvű változatának faksimiljét lásd: SOMORJAI Á.: *Sancta Sedes, 1971–1975*, i. m., 277. sk. – E helyen aktualizáltuk kommentárunk jegyzeteit.

46 A dátum jelenthet 1974. márc. 4-ét, de 1974. ápr. 3-át is.

galmas hozzánk – legalább egyvalaki megmarad, aki alkotmányos alapon új életet kezdhet a nemzet számára a jelenleg fennálló üresedést követően.

Az itt említettek alapja Szent Istvánnak II. Szilveszter pápához intézett beszámolója a Magyar Egyház megszervezéséről, amelyben az esztergomi érsek a legmagasabb egyházi és alkotmányos méltóság. Ezt a beszámolót a pápa elfogadta, és jóváhagyta azzal, hogy a koronát, amelyet eredetileg a lengyel nemzetnek szánt, Szent Istvánnak adta. Az érsek-prímás kettős funkcióját kell szem előtt tartani – az érseki rang az, amelyen a primási hivatal alapul. Az utóbbi kettős eredetű: egyházi és alkotmányos.

Erről a kettősségről Török János, a magyar alkotmányjog klasszikusa ezt írta: „A primás méltósága Szent István idejétől kezdve szorosan összekapcsolódott a nemzet alkotmányának fentebb leírt intézményeivel.” A primás pozíciójának történetét e tudományterületnek egy másik klasszikusa, Fraknoi Vilmos püspök „Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszékkal” című munkájában írta le. Mindebből magától értetődik, hogy történelmünk során a királyok és a két kormányzó az esztergomi érseknek nem csupán egyházi szerepét hangsúlyozták, hanem alkotmányos szerepét is, mint primás. Ennek a pápák mindig tudatában voltak.

A jelenlegi magyarországi rezsim kategorikusan illegális és alkotmányellenes. Elérkezik majd az a nap, amikor a Nemzetgyűlés visszavonja az 1974. évi döntést, azt alkotmányellenesnek, törvényen kívülinek és a hagyomány megerősökölésének ítéli, mert a Nemzetet egyáltalán nem kérdezték meg egy olyan kérdésben, amely pedig órá tartozik. Letétele még nem jelenti, hogy megszűnt primásnak lenni. Nem személye, hanem a Nemzet függetlenséghez való joga ered az isteni akaratból és a természetjogból, s ez világos álláspont kinyilvánítására kényszeríti, valamint arra, hogy őrizze a primás hivatalát.

Ha Öszentsége nem akarja, hogy IV. Ince árnyéka vetüljön rá, aki II. Frigyes császárnak ellenszegülve – határozott fellépéssel és fenyegetésekkel – visszaállította Magyarország függetlenségét és nagy, független hatalomnak kijáró státusát;⁴⁷ ha Öszentsége nem akarja, hogy Boldog XI. Ince pápával hasonlítsák össze, aki diplomáciájának és anyagi áldozatának hatalmas segítségével megszabadította az országot a törökök szörnyű uralkodásától – akkor kérje Magyarország szuverenitásának visszaállítását.

Az lenne a kívánatos, hogy Öszentsége ne engedje meg, hogy a zsarnokság és istentelenség uralma megszakítsa az ezeréves gyakorlatot, hanem inkább mozgassa elő a nemzet függetlenségét. Könyörgök Öszentségének, ne ejtsen foltot történelmi emlékezetén azzal, hogy visszaveszi a hitet és a Róma iránti hűséget a Máriához, Magyarország Nagyasszonyához mindig hű néptől és apostoli királyától, Szent Istvántól.

47 1241 júniusában IV. Béla követe Bánca nembéli István váci püspök útján hűbéri esküt tett II. Frigyes német-római császárnak katonai segítségért cserébe, amely azonban soha nem érkezett meg. IV. Ince pápa ezért Béla királyt fölmentette a hűbereküdtől. – IV. Ince továbbá a magyarországi tatárjárás az egyházat ért öt seb között negyediként említette 1245-ben, a Lyoni Egyetemet Zsinat megnyitóján, s ugyanezen a zsinaton kiátkozta, majd trónjától is megfosztotta II. Frigvest.

Ami idáig történt Esztergommal kapcsolatban, az gyakorlatilag megkönnyíti Nixon elnöknek, hogy istentelen kezekbe juttassa a szentkoronát. Ez idáig az elnök folyamatosan megerősítette előttem, hogy továbbra is szent [tárgyhoz illő] oltalomban részesíti, ám utóbb olyan nyilatkozatokat tett a tömegkommunikációban, amelyek engem nyugtalansággal töltenek el.

Amit írok, az minden magyarnak a véleménye. Ha Őszentsége ignorálja ezt, dixi et salvavi animam [sic!] meam, ut non vituperetur ministerium nostrum: Quae enim participatio iustitiae cum iniquitate? Quae autem conventio Christi cum Belial? (Cor. II, 6, 15)⁴⁸

Mély tisztelettel

+ Mindszenty József [s. k.]

Ezt a levelet, amelyet a feladó végül is nem küldött el a címzettnek, Mindszenty bíboros már olyan lelkiállapotban írhatta, amely más okból is arra bírta, hogy nehezteljen az Apostoli Szentszékre. A Vatikáni Államtitkárság nevében Federico Alessandrini szentszéki szóvivő ugyanis az újságírók számára, a bíboros február 7-i bécsi sajtókonferenciáját követően⁴⁹ tartott tájékoztatón Mindszenty bíborosnak konstantinizmust vetett a szemére. Ez Mindszentynek nagyon fáj – legalábbis erre vallanak másodtitkára, Mészáros Tibor napi jegyzetei:

1974. feb. 11-én: „Alessandrini vatikáni szóvivőnek a kijelentése, amely a pápai laudáció után február 6-án [sic! – helyesen február 8-án – S. Á.] hangzott el, nagyon bántja. Alessandrini azt mondta, hogy a bíborost nem mindig lelkipásztori elgondolások vezették, hanem inkább politikaiak. Úgy érzi, hogy ezzel a Vatikán az egész életét, papi, lelkipásztori működését elítéli. És erre folyton visszatér.” Két nappal később: „A délutáni sétán ismét visszatért az Alessandrini-féle vád: Szent Gellért püspök annak idején Aba Sámuelnek nyíltan a szemére hányta az ötven lázadó nemes megölését. Most, hogy Kádár tizenöt év alatt 3.150.000 csecsemőt gyilkoltatott meg az anyaméhekben, miért kellett volna nekem hallgatnom, s nem szembeszállnom vele?”⁵⁰

Mindszenty bíboros itt közölt levelét a Vatikánban nem olvasták, mégis, Alessandrini szóvivő látatlanban is ilyen értelemben nyilatkozott. Ezek szerint a Vatikánban tudhattak valamit a bíboros nézeteiről.

48 Helyesen: „dixi et salvavi animam meam”: „Szóltam és megmentettem lelkemet”, majd az Újszövetségi Szentírásból vett idézettel folytatja: „hogy ne becsmérelhessék szolgálatunkat ... Mi köze az igazságnak a gonoszsághoz? ... Hogyan egyezné meg Krisztus Béliállal?” (helyesen: 2 Kor 6,3.14.15).

49 Erre forrás többek között az emlékiratok, amelyben a dátum egy nappal korábbi, lásd: MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, Budapest, 1989. 4. kiadás 496., 5. kiadás 524., ill. SOMORJAI Á.: *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József, 1971–1975*, Pannonhalma, 2008, 55.

50 MÉSZÁROS Tibor: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*, Abaliget, 2000, 225. és 226.

Ezt a levelet korábban nem olvashattuk nyomtatásban, ám kéziratos példányát megőrizte a bíboros személyes levéltárát megőrző és általa létrehozott alapítvány. Ránk hárult a feladat és annak ódiума, hogy megjelentessük, mert ismételt tanulmányozása közben felkeltette figyelmünket az a tény, hogy itt összefoglaltan megtalálható mindaz, aminek elejtett elemei már más, az amerikai elnökökhöz és a pápákhoz írt levelekben felbukkantak.

Magyarországon volt, aki megkérdőjelezte ennek a levélnek a hitelességét, mondván, hogy nem Mindszenty, hanem titkárai írták.⁵¹ Mivel a Nemzetgyűléshez való föllebbezés a pápai döntéssel való szembenállást és a Nemzetgyűlésnek a pápasággal való szembeállítását, sőt, magasabb fórumként való beállítását jelenti, fölmerülhetett a neo-gallikanizmus gondolata, amelyet a Katolikus Egyház eretnekségként bélyegez meg. Mindszenty bíboros eretnek lett volna tehát? E vád alól utóda, Erdő Péter esztergomi érsek, Magyarország Prímása tisztázta őt 2009. május 2-án Esztergomban, a Mindszenty-élművésen tartott szentbeszédében. Volt azután olyan reakció is, amely fellekesült e mondat olvastán, és Mindszenty bíborosban találta meg a szentkoronatan egyik legfőbb védelmezőjét, valamint megállapította, hogy 63 éve közjogi űrben élünk: nincs ugyanis megnyugtatóan tisztázva az államforma kérdése.⁵² Nem tisztünk itt ennek a számos és messzire vezető kérdésnek az elemzése, inkább beérjük azal a célkitűzéssel, amelyet idáig is szem előtt tartottunk: forrást közlünk, némi kommentárral.

Új felismerés?

Az angol szöveg magyarra fordítása azzal az új felismeréssel járt: van itt még egy gondolat, amelyre idáig még nem figyeltek föl a recenzensek. Mindszenty bíboros – nagy pápaelődökre hivatkozva – könyörögve kéri VI. Pált, ne vegye vissza a hitet és a Rómához való hűséget, hiszen népe hű akar lenni hozzá, amint, az apostoli király örökségeként, hű maradt Máriához, Magyarország Nagyasszonyához.⁵³ Ez a gondolat alighanem teljesen új: Magyarország, Szent István révén, pápai adományként kapta a hitet és a keresztény életszabályokat, és most egy másik pápa az, aki, úgymond, átadja az országot a kommunistáknak, mintegy sorsára hagyva őt, visszavéve ezt az ezer évvel ezelőtti kegyet.

51 Recenzens itt metaforikusan a papírkosárba küldte kifejezést használja: „Kétségtelen, hzogy Mindszenty az angol levelet aláírta, de utána a papírkosárba küldte, ezzel tartalmát semmisnek nyilvánította, bármennyire is szerepel rajta az aláírása. Tehát ez a levél nem érvényes, olyan, mintha nem is lenne.” MÉSZÁROS I.: *Régi csatakiáltás – új zászló alatt (1973–1974 fordulójá)*. Somorjai Ádám másik dokumentumkötetéről, in: uő.: *Árnyak és fények*, i. m., 266. sk. – Kikiváncozik a kérdés, hogy akkor miért maradt fenn mégis?

52 Erre vonatkozóan lásd: SOMORJAI Ádám: *Mindszenty hercegprímás fellebbezése a Nemzetgyűléshez. A Mindszenty-kutatás Achilles-sarka?* in: Magyar Szemle, Új Folyam XVII (2009/7–8) 176–183.

53 „I beg your Holiness not to tarnish your historical memory with the withdrawal from the Faith and from Rome of the ever-loyal people of Mary, Hungary’s Great Lady, and of their apostolic king, St. Stephen.”

A pápai döntés ellenében egy jövőbeli Nemzetgyűléshez való föllegezés kérdése már megosztotta Mindszenty bíboros védelmezőit, mert nem találtak rá koherens magyarázatot. Ezért a levélnek ezt a mondatát a Mindszenty-kutatás Achilles-sarkának neveztük.⁵⁴ Mostani, újabb felismerésünk, a hit, a kereszttség visszavételének kérdése magának Mindszentynek egyház- és nemzetszemléletére vet fényt, s további kérdéseket vet föl.

Ha Mindszenty e mondatának a horderejét a maga teljességében fel akarjuk mérni, akkor arra kell gondolnunk, hogy szerinte a kereszténység korszaka Magyarországon a pápai adománytól a pápai visszavonásig, II. Szilvesztertől VI. Pálig, Szent Istvántól Mindszentyig tartott. Ha jól körülnézünk, talán igazat is adhatunk véleményének, hiszen a kommunizmus örökségeként egy ateizált társadalmat találunk Magyarországon – legalábbis a hangadók szintjén –, de ezt erősíti meg a templomlátogatási statisztikák is. Igaz, az újabb népszámlálási és a keresztelési statisztikák kb. ötven százalékban kereszténynek mutatják az országot...

Ha Mindszenty e mondatát szó szerint értjük, akkor mind az egyház, mind az állam számára a keresztény hit és az államforma egysége a kedvező, sőt egyetlen lehetséges együttélési forma. Ez azonban a mai viszonyok között több mint problematikus. A skandináv evangélikus államegyházak esetében ez úgy fest, hogy az evangélikus lelkészeknek – mivel állami hivatalnokok, állami fizetést kapnak – tiszteletben kell tartaniuk az állam törvényeit, s miután parlamentiük becikkelyezték a terhességmegszakításról szóló törvényt, nem prédikálhatnak a templomokban az abortusz, stb. ellen.

Mindszenty bíborosnak itt szemlézett és idézett nézetei nem csupán legitimizmusáról, hanem – amint a vatikáni szöveg, Alessandrini magyarázta – konstantinizmusról tanúskodnak. A szent-istváni gondolat ilyen értelmezése a konstantinizmus magyar változatának tekinthető.

Mindszenty bíboros és az államfői jogkör

Mindszenty bíboros fentebb idézett saját megfogalmazásait jól lehet datálni, 1963-tól 1965 végéig terjedő naptári években találtuk meg a legtöbbet, ekkor változott meg a világ, ekkor kellett eldönteni, megy-e, marad-e (50–50%, mint ismételtlen írta), és ha marad, miért marad. Jones ügyvivő 1963 tavaszán figyelt föl arra, hogy a bíboros átértékeli menedéke feltételeit. Ekkorra esik az első König- és első Casaroli-látogatás, amely kimozdítja a bíborost addigi megszokott rutinjából és – ahogy ismételtlen találjuk: „necessity”-be, ahogy fordítottuk, „kényszerűségbe”, „szükségbe” került. Ez a kényszerűség egyrészt onnan fakad, hogy meg akarja tudni, mit jelentettek róla püspök kollégái az első zsinati ülésen, továbbá, hogy mit végzett Casaroli budapesti tárgyalási során. Gondolhatnánk: meg akart bizonyosodni afelől, hogy még őt tartják-e Rómában a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökének,⁵⁵ és ennek legegyszerűbb módja az lett volna, hogy mindent megtesz azért, hogy kimenjen. Erre alkalom is adódott, 1963. júniusában ismét konklávét volt és várták Rómában.

54 Lásd SOMORJAI Á.: *Mindszenty hercegprímás fellebbezése, i. m.*

55 Lásd SOMORJAI Á.: *Mindszenty József vagy Hamvas Endre? A vatikáni diplomácia, a budapesti rezsim és a Püspöki Kar: kiűtkeresés 1963 tavaszán*, in: *Vigília* 74 (2009/6) 469–474.

Fennmaradt az a bizonytalansága, hogy tárgyalhat-e a bíboros vagy sem. A megoldás alighanem az, hogy ő két minősége között őrlődött: a hercegprímás mint közjogi méltóság nem tárgyalhat, mint egyházi méltóság viszont igen. Kérdés ugyanakkor, hogyan akarta ezt a kettőt összeegyeztetni. Az Apostoli Szentszék lelkipásztori szempontból lépni akart, ehhez szükségesnek tartotta volna, hogy a hercegprímás Rómába menjen. Végül is az események túlléptek rajta, az 1964-es megegyezést nélküle – de mint majd később látni fogjuk, nem tudtán kívül – kötötték meg a magyar állammal.⁵⁶

Mindszenty ilyen körülmények között – már 1963 második negyedében – tudván, hogy nem térhetne vissza – egyoldalúan olyan feltételekkel állt elő, amelyek maradását indokolják és hogy ne kelljen Rómába mennie a konklávéra. A bíboros motívuma a prímási hivatal közjogi feladatkörének reménybeli ellátása lesz, amint ez az október 17-i levélből is kitűnik, és majd még kifejezőbb megfogalmazást nyer az 1964. kora tavaszi beszélgetések során. Utólag visszatekintve, amikor a II. Vatikáni Zsinat második ülésszaka is a bíboros részvétele nélkül kezdődik meg, akkor értékeli át ezt a két levelet, mintha azok a zsinaton való részvétel feltételeit tartalmaznák, ahogy írja: „milyen minőségben vehetek részt a zsinaton”.⁵⁷

1963 május–júniusában történt, hogy ritmust tévesztett, olyankor ostromolta ismételte leveleivel Rómát, amikor a pápaválasztással voltak elfoglalva, nem a budapesti vélt vagy valós tárgyalásokkal. Ezért kapta meg az új pápa utalkodásaiban első heteiben a kioktatást: „Őszentsége Bíboros Államtitkára biztosítani óhajtja Mindszenty Bíboros őeminenciáját, hogy június 15, 17, 19 és 21-re datált üzenetei eljutottak a Szentatyához. ... tartsa meg nyugalmát és bízzék Istenben”.⁵⁸

Lehet, hogy ezen megfogalmazásaink nem rendelkeznek meggyőző erővel, azt azonban leszögezhetjük, hogy 1963–1965 magasában kellett újra megindokolnia a követség maradását. S az, amilyen felfogás, önértékelés jegyében levelezett az Eisenhowerrel, majd Kennedy elnök adminisztrációjával, itt jut tételesen kifejezésre, hogy aztán 1965, 1967 folyamán, végezetül 1971 nyarán–őszén, kiutazása körüli folyamatokban, majd pedig bécsi működése idején, leginkább 1973/1974 fordulóján, a pápával való négyeszeri levélváltásában kimutathatóan nyerjen megfogalmazást: az alkotmányos szerep, az ősi, szentistváni alkotmány, a szentkorona iránti hűség és ragaszkodás. Ha tehát arra gondolnánk, hogy ez általunk vizsgált 15–19 esztendő folyamán bizonyos fejlődés történt, akkor inkább úgy kell fogalmaznunk, hogy az első követségi években ugyanaz volt a felfogása, csak másként jutott kifejezésre. Majd megfogalmazta Jones,

56 Majd a továbbiakban így fogalmaztunk: „Az a benyomásunk kezd kialakulni, hogy Mindszenty tovább folytatta magányos szabadságharcát akkor, amikor a Hamvas és Brezanóczy nevével fémjelezhető tárgyalások egyház, a budapesti »rezsim« tárgyalási készségét tapasztalva, Rómához, konkrétan – a bíboros államtitkár választát véve – a Bécsben tartózkodó Agostino Casarolihoz fordult, és ezáltal mind Casarolinak, mind a Vatikán keleti politikájának fontos, ha nem is döntő lökést adott. Mindszentynek több mint egy hónapja volt a König-látogatás hírének vételeitől König bíboros fogadásáig. Casaroli látogatásáról csupán két nappal korábban értesült. Casaroli személyében testesült meg az a Könignek kifejtett mondata, hogy bíborosi szinten nem, de beosztott diplomata szintjén igenis tárgyalni lehet. Ez a mondata némi értetlenséget váltott ki, König nyomán pedig elhíresült Mindszenty tárgyalóképtelenségének szállóigeje, amelyet Casaroli továbbfejleszt, és amely bekerül a nemzetközi irodalomba.” *Sancta Sedes, II., i. m., 140.*

57 *Sancta Sedes, III/1., i. m., 48. sk.*

58 A Vatikáni Államtitkárság üzenete, 1963. júl. 18. in: *Sancta Sedes, II., i. m., 127. sk.* – Rádásul az amerikaiak ezt első kézből olvasták, távirati úton jött és Rusk külügyminiszter jegyezte az üzenetet.

Casaroli, levélpartneri számára, hogy megértsék, miért kell neki Budapesten maradnia. Az amerikaiak azonban szörnyülködve tapasztalták, hogy a humanitárius segély helyett a bíboros egyházi, politikai működésének bázisává akarja átalakítani követségüket, amely ellene van a nemzetközi jognak, veszélyezteti a követség diplomáciai menességét, és ezáltal, az első évek kiélezett helyzetében annak létét, vagy később, a détenté idején, az amerikai–magyar kapcsolatok kibontakozását.

Ha ez a megfogalmazás megállja a helyét, akkor arra kell gondoljunk: íme, megadott egy hosszú periódus a bíboros számára, amikor levelezhetett a világ nagyjával, megírhatta emlékiratait (máig kéziratos történelmi munkáit és emlékiratainak kiadott kötetét), feldolgozhatta a múltat, választ adhatott kirakatperének vádbeszédére, és így kulcsot ad kezünkbe, hogy értelmezhezzük a letartóztatása előtti éveit, amikor rövid három éves primási szolgálata idején csodákat művelt (általa az Isten), de lehet, hogy ezeket a lelkipásztori eredményeket is azért érte el, azért volt benne annyi energia, mert benne akkor is az ősi alkotmányhoz való ragaszkodás volt fő mozgatórugója, ezért nem fogadta el az államforma változást (és később a kommunista alkotmányt).⁵⁹ Amivel azt is mondhatjuk, hogy Mindszenty életrajzában lehet fejlődés, lehet fokozatos megnyilvánulás vagy explicit alakra hozás, de alapvető eszményei határozták meg egész életművét.

Mindszenty bíboros nem tört államfői jogkörre, hangoztatja Recenzens. Nem tette meg ezt az esztergomi székfoglaló beszédben,⁶⁰ nem tette meg ezt 1956-ban, amikor az újjáalakuló polgári pártok kormányfőnek akarták őt,⁶¹ és az 1965. február 17-én készült, amerikai diplomata által fogalmazott följegyzés sem úgy értendő, ahogy azt a szakvak kifejezik: „kinevezem az új kormányt”, hiszen az amerikai diplomaták nem értették meg őt,⁶² a fordítás is megbicsaklik,⁶³ és Mindszenty sem töltötte napjait az amerikai követségben azzal, hogy kormánynévsorokat állítson össze. Mindszenty csak azt azt

59 Másik recenzensünk vitatja ezt: „Semmi sem utal arra, [...] hogy Mindszenty fenntartásai ellenére valamennyi 1946. február 1-je utáni magyar kormányt, vagy magát a köztársasági alkotmányt illegitimnek tartotta volna.” lásd: FEJÉRDY András: *Aranyalkúkból láthatatlan bilincsek közé. Mindszenty József az emigrációban*, in: *Kommentár* 2009/1. 117. – Úgy véljük, hogy a követségi periódus levelezésének közzétételével újabb bőséges dokumentációt kaptunk, amelynek értelmezése nem zárja ki az általunk leírtakat. S itt recenzens is egyetértett, hiszen ezek a záró sorai: „Megszívlelendő ugyanakkor a szerző figyelmetése, hogy még van mit finomítanunk ezen a portrén, hiszen »a forrásokat még nem merítettük ki, a további tanulmányozás mindannyiunk közös feladata.«” *I. h.*, 118.

60 MÉSZÁROS: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz*, *i. m.*

61 Még az amerikai politikai vezetés részéről is volt ilyen szándék, vö. MÉSZÁROS I.: *„Build up Mindszenty”. Egy furcsa amerikai ötlet 1956-ban*, in: uő.: *A Conti utcától Recskig*, Budapest 2007. 51–68.

62 Lásd: MÉSZÁROS: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz*, *i. m.* Az amerikai diplomaták viszont úgy értették Mindszenty bíboros önértelmezését, ahogy azt magától Mindszentytől tanulták: „Az amerikaiak nem igazán érték a hercegprimási címet, és azzal a jelentéssel ruházzák fel, amire maga a bíboros tanítja meg őket.” Lásd: SOMORJAI–ZINNER: *Miért maradt 15 évig? Válaszkísérletek a bíboros megnyilatkozásai alapján*, in: uők.: *Majd halálra ítélve*, *i. m.*, 149. 286. j.

63 Recenzens észrevétele jogos: „a magyar fordítás éppen itt megbicsaklott: a három szöveggözlésből két helyen »kinevezni« szerepel (43., 968.), egy helyen pedig ugyanennek az angol szónak a magyar megfelelője: »kijelölni« (149.). Egy »kormányt«, vagy inkább egy kormány tagjait »kinevezni«, vagy »kijelölni« – ez igen nagy különbség.” in: MÉSZÁROS: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz*, *i. m.*, 340. – Viszont hozzá kell tennünk, hogy az „appoint” angol szó egyik jelentése a „kinevez, kinevezni”, az adott összefüggésben pedig így kell fordítani. Konklúzióknk itt eltér Recenzensétől: a kijelölni kifejezés maradt benn tévesen a kinyomtatott változatban.

tette, amit elődje, Serédi Jusztinián, akinek véleményét a legmagasabb kormánykörök minden fontos kérdésben megtudakolták, és csak elvi szinten akarta mindezt érvényesíteni. Ő maga legitimistaként a királyságot tartotta jobb államformának, és tegyük hozzá, élén az Isten kegyelméből uralkodó katolikus vallású királlyal, aki Szent István jogán legfőbb főkegyúr, apostoli király. Ez még önmagában nem bűn, még akkor sem, ha Rákosi Mátyás ezt kínzással, meghurcoltatással, politikai lehetetlenné tétellel és börtönnel sújtotta.

Ellenvetettük, hogy Mindszenty bíboros (herceg)prímási szolgálatának elsődlegesen közjogi oldalát domborította ki, amikor az ősi alkotmány értelmében élt és tevékenykedett. Nem ismerte el az 1949. évi kommunista alkotmányt, s azt megelőzően küzdött az államforma változtatás ellen. Nála a politikai szerepvállalás hangsúlyt kapott, sőt elsődlegessé vált egyházának szolgálatában. Nála a kettő egy, a szentistváni magyar hercegprímásként, majd 1965 tavaszától-nyarától prímásként, ezzel a szellemi-lelki instrumentáriummal vívta meg a harcát a kommunizmussal szemben. A kormány kinevezésénél pedig nem az egyes miniszterek kinevezését érthette, hanem, forrásaink szerint, a kinevezem a kormányt kifejezés, úgy értendő, mint kinevezni a miniszterelnököt. Ahogy Casaroli írásban rögzítette: „Ő – amint kifejezte magát – »vices praesidentiales gerens«; rá tartozik, többek között, miniszterelnök kinevezése és a kormány hivatalba való beiktatása”.

A két felfogás között hajszálnyi a különbség. És mégis, mintha világok választanák el.

Az egyik mindent megtesz, hogy fölmentse Mindszenty bíborost a Rákosiék által ráakasztott vád alól: politizál, közjogi szerepre tör. Még azon az áron is, hogy ez a mentegő felfogás ismételten túlinterpretálja forrásait és nem hajlandó szembenézni azzal, hogy a források több helyen is azt igazolják, hogy a politikai, a közjogi szerepvállalás kapott túlsúlyt az ő gondolkodásában.

A másik arra utal rá, hogy a régebbi források is új fényben értelmezendők az amerikai követségen töltött mintegy 15 esztendő levelezésének tanulmányozását, valamint az 1971–1975 közötti bécsi periódus forrásos vizsgálatát követően. A történész nem fekete-fehérben gondolkodik. A történész törekszik a források teljességének felkutatására, s ha rekonstrukciós kísérlete során hiányokat talál – mert hiszen mindenről nem készülhet pozitív forrás –, intuícióval próbálja pótolni azokat. S azt tapasztalja, hogy a megoldás nem jobb oldalon, nem bal oldalon, hanem valahol középen keresendő. Nevezetesen: az alkotmányos, a közjogi, a politikai kategóriákban való gondolkodás nem jelent uralomra vágyást, hanem egyszerűen egy felfogásmódot. A totalitárius pártállami keretek között ez veszélyes volt, épp azért, mert a pártállam gondolkodott a hatalom ki zárólagosságában és minden ellenállást letört.

Mindszenty bíboros, amikor a történeti alkotmányos feladatkört – mint súlyos keresztet – magára vette,⁶⁴ nemzetének akart szolgálatot tenni. Erről tanúskodik számos – számtalan – levele, amelyet e Föld hatalmasainak írt. Erről tanúskodik tisztelretreméltó kitartása, hogy – bár érdemi választ sohasem kapott –, mint újra és újra megkísérelte a lehetetlent, Central-Európa sorsának jobbítását, hazájának és nemzeté-

64 Grösz kalocsai érsek, sok veszélyen át, Kalocsáról Veszprémbe jött, hogy meghozza az akkor veszprémi püspöknek a pápai kinevezés hírért, Mindszenty két nap gondolkodási időt kért. Csak utána mondta ki az ígent: elvállalja azt. Mindszenty nem hatalomban, hanem szolgálatban gondolkodott.

nek felszabadítását a bolsevik járom alól. Mindszenty bíboros hatalmának és erejének teljében tehetetlenségre volt kárhozthatva. Leveleiben élte ki tennivágyását, emlékiratain dolgozott, majd pedig szívósan dolgozott azon, hogy emlékiratai megjelenhessenek. Részleges győzelmet aratott, halála előtt fél évvel megjelenhetett emlékiratainak utolsó kötete, amit a közvélemény emlékiratainak tart.⁶⁵

Elmondhatta saját verzióját a világnak, válaszolhatott a vádbeszédre, lankadatlanul küzdött emberi jogainak érvényesítéséért. Elmondhatjuk tehát, hogy nagyobb demokráta volt, mint azok, akik a demokrácia szót ajkukra vették.

Mindszenty bíboros alakja mindmáig – méltán – foglalkoztatja az utókort. Érdemes úgondolni az ő példaadásának üzenetét, megismerni törekvéseit a félrabság keretei közepe.

Ádám Somorjai OSB

CARDINAL MINDSZENTY'S VIEWS ON THE CONSTITUTIONAL, JUDICIAL AND POLITICAL ROLE OF THE PRIMATE

This study presents selections from the sources published by the author. By analysing American diplomatic documents, it evaluates Mindszenty's letters sent to American political leaders (115 letters) and to the Vatican (correspondence of about 200 pieces), during his 15 years spent at the Embassy of the United States in Budapest. These documents are to be found in the National Archives of the United States. This study is part of conclusion of the following book: Somorjai Á., *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967–1971. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szövegközlések*, METEM Budapest 2012, pages 373–392.

Cardinal Mindszenty (1892–1975), a man of great organizational talents, was for 22 years of his life, as he was on the top, imprisoned or in half-prison, as he remembered his refuge in the American Embassy. He could do only one thing: in the hope to serve his Nation as Number 1 – according of the ancient Hungarian Constitution, in vigour until 1946/1949 –, he has written his numerous letters and his Memoirs, and worked on the publication of the latter. He could win only partially: about half a year before his death he could publish the last volume of his Memoirs, being held as “the” Memoirs. These letters were unpublished and evaluated here for the first time reporting about his views on the constitutional, judicial and political role of the (Prince) Primate of Hungary.

65 Így tartja ezt Recenzens is: „...életrajza elé megírja Magyarország, illetve a magyar egyház történetét [...], követségi tartózkodása idején tehát Mindszenty ezen a történeti művön dolgozott, amelynek tárgya Magyarország és a magyar egyház története Szent Istvántól az 1950-es évekig. Az utolsó rész tárgya: a magyarság és a magyar katolikusok történetének két évtizede 1945 után, benne saját megpróbáltatásainak ismertetése. (Később ebből a terjedelmes anyagból csak az utolsó rész jelent meg nyomtatásban könyv alakban külföldön 1974-ben, »Emlékirataim« címmel.)” in: MÉSZÁROS: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz, i. m.*, 326. – Hajszálpontos a megfogalmazás: „történeti mű” – „emlékirataim” – Hozzá kell tennünk, hogy ez a különbségtétel csak 1971 decemberétől dokumentálható Mindszenty bíboros gondolkodásában, addig a történeti „történeti mű” is „Memoirs, emlékiratok” néven található az amerikai dokumentációban, benne Mindszenty bíboros saját megnyilatkozásaiban is.

ADRIÁNYI GÁBOR

A ZSINATOK FEJLŐDÉSE ÉS ZSINATOK A NÉMET NYELVTERÜLETEN A KÖZÉPKORTÓL 1975-IG*

Az első évezred zsinattörténeti fejlődése abban nyilvánult meg, hogy a világi hatalom – a császár, királyok, fejedelmek – mivel egyik feladatát az egyház védelmében látta, kiterjesztette arra fennhatóságukat. Ez azután megmutatkozott a pápa választásában, az egyház kisajátításában (ún. „Eigenkirchenwesen”), az investitúrában és természetesen a zsinatok lefolyásában is. A cluny-reformmozgalommal azonban megfordult a kocka. VII. Gergely „Dictatus papae”-jával (1075), III. Ince (1198–1216) „arbiter mundi” bíráskodásával és VIII. Bonifác „Unam sanctam” bullájával (1302) kijelölte a fejlődés útját: a pápai univerzális hatalom kiépülését. Az egyház azonos a hierarchiával, a hierarchia pedig a pápaságban csúcsososodik ki. A pápa mintegy egyetemes püspökként működik, a püspökök választását a pápának meg kell erősítenie, tőlük engedelmességet követel, pápai legátusok képviselik a pápa hatalmát és öröködnék a pápai privilégiumok megőrzésén. Az exempt szerzetesrendek a pápa személyében legfőbb pásztort, püspököt kapnak és ő ezt a jogát gyakorolja is.¹

Ennek a fejlődésnek logikus következménye volt, hogy a helyi egyházak és szervezeteik egyre kisebb önálló szerepet játszanak.² Míg a korábbi évszázadokban az egyetemes, tartományi és regionális zsinatok a helyi egyházak életében döntő szerepet vittek, addig most a zsinatok, elsősorban a tartományiak, elsorvadnak. Ezzel szemben a pápai zsinatok 1059-től az Első Lateráni Zsinatig (1123) a központi főhatalmat erősítik. De ugyanígy az országos, nemzeti zsinatok is a 13. századtól a római központosítás szolgálatában állnak. Ezek döntéseit a pápának még nem kell jóváhagynia, de a pápák néha bekérlik az iratokat és azokon változtatásokat eszközölnek. Az egyház már nem a helyi egyházak közössége, egysége a többféleségben, hanem olyan egyetemes egyház, amelynek feje a pápa. A püspökök pedig nem annyira a helyi egyházak pásztoraik és képviselői, hanem inkább az egyetemes püspöki testület tagjai, az apostolok kollégiumának utódai. A püspöki hivatal elsősorban azok hivatalát jelenti, akik az egyetemes egyház-

* Készült az OTKA NK 83799 számú pályázatának támogatásával.

1 RATZINGER, Joseph: *Primat und Episkopat*. In: RATZINGER: *Das neue Volk Gottes*. Düsseldorf, 2. kiad. 1970, 138.

2 JEDIN, Hubert: *Kleine Konziliengeschichte*. Freiburg 1959. 12.

3 RATZINGER, Joseph: *Die bischöfliche Kollegialität*, 56–58, In: BARAUNA, G. *De ecclesia II. (Die bischöfliche Kollegialität)*. Freiburg–Basel–Wien 1966, 44–70.

4 HINSCHIUS, Peter: *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*. 3. kötet. Berlin 1883, 583.

ban felelősséggel bírnak.³ A kialakult joggyakorlat természetesen érintette az egyházmegyei zsinatokat is. Ezek ugyan már jóval korábban kialakultak, valószínűleg a presbiteriumokból,⁴ de a Negyedik Lateráni Zsinat 1215-ben előírta.⁵

A központosítás és a zsinatok önállóságának lecsökkentése viszont ellenreakciót váltott ki, az ún. konciliarizmust. Ennek hatása legerősebben a Konstanzi (1414–1418) és a Bázeli (1431–1437) zsinatokon jelentkezett.⁶ Ha már a középkor delelőjén a zsinatok nem csupán a püspökök gyülekezetéből állottak, hanem már inkább a hívők reprezentatív gyülekezetei voltak, úgy a konciliarizmus korában a zsinatok teljesen eltávolodtak a régi rendtől. Inkább olyan gyülekezetek voltak, amelyekben az egyetemes kereszténységet minden feudális társadalmi rend képviselte.⁷ Legszenbetűnőbben nyilvánvaló volt ez Baselben, ahol 1435–1436-ban húsz püspök mellett 500–600 résztvevő jelent meg. Ezek a gyülekezetek már nem is annyira zsinatok voltak, mint inkább az egyházi parlamentarizmus megjelenése.⁸ Viszont amikor a pápai hatalom és tekintély a keleti egyházszakadással csorbát szenved és vele egyidejűleg a világi, politikai hatalom megerősödik, akkor ez utóbbi magáévá teszi a konciliarizmus eszméjét és a 14. század végén megkísérli nemzeti zsinatokon saját érdekében a pápákkal szemben a nemzeti zsinatok autonómiáját diadalra vinni. Bizonyítéka volt ennek az 1398-as francia nemzeti zsinat és az 1438-as Bourges-i nemzeti zsinat.

Ha a konciliarizmus a túlzott pápai centralizmus ellen részben jogosan is jött létre, extrém képviselői teljesen partikuláris és az egyház egységét romboló szélsőségeket hirdettek. A középkor végén kialakuló autonóm modern államok német mintára létrejött egyházpolitikai rendszere („Staats- und Landeskirchentum”) azután a reformáció létrejöttének és elterjedésének lett a bázisa. A Német Birodalom a 16. században kétharmadában protestánsná vált és a hitújítás kiterjesztette hatókörét egész Európára.

Erre a helyzetre válaszolt a Trienti Zsinat (1545–1563).⁹ A zsinat a konciliarizmust és a protestáns egyház-felfogást partikuláris irányzataival együtt végleg legyőzte. A zsinattal viszont újra megindult a pápai hatalom megerősödése, a római centralizmus. Az egyházat a felekezetek is mint a hierarchikus római egyházat, a pápa egyházát látták. Ez azonban kihatott természetesen a partikuláris zsinatokra is. A Tridentinumtól előírt (Sess.24.cap.2.de ref.) háromévenkénti tartományi zsinatokat ugyan sehol sem lehetett betartani, de rendelkezése megindított egy hatásos zsinatműködési sorozatot. Ezeken a zsinatokon elsősorban a Trienti Zsinat határozatainak ismertetése és azok végrehajtása volt a cél, és a római központi kormányzat kezében az egyház egységének erősítését szolgálták. Ugyanakkor a püspökök szívesen lemondtak saját határozataikról és ezeket átengedték a római Szentszéknek.

A partikuláris zsinatok történetében V. Sixtus pápa 1588-ban kiadott „Immensa aeterni” konstitúciója mérföldkövet jelentett. A pápa ugyanis előírta, hogy ezután a zsinati aktákat kihirdetésük előtt a római Congregatio Concilii-nak be kell terjeszteni. Ezáltal a provinciális zsinati döntések még nem váltak ugyan pápai határozatokká, de a

5 Cap. 25.X.5,1 MANSI, Johannes: *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, 31 kötet, Firenze, 1759–1798. (továbbiakban MANSI), 22. 991.

6 JEDIN, Hubert: *Bischöfliches Konzil oder Kirchenparlament*. Basel–Stuttgart, 1963.

7 Uő: *Das II. Vatikanische Konzil in historischer Sicht*. In: uő: *Kirche des Glaubens, Kirche der Geschichte*. (Das II. Vatikanische Konzil). 592–594.

8 JEDIN, Hubert: *Kleine Konziliengeschichte*, 73.

9 JEDIN, Hubert: *Geschichte des Konzils von Trient*. I-IV. Freiburg–Basel–Wien 1951–1975.

rendelkezés a Szentszék jelentős beleavatkozását jelentette a partikuláris zsinat tevékenységébe. Hiszen az előírás nemcsak a helyi egyházak partikuláris normáinak korlátozását jelentette a római hatóság részéről, hanem elvette a főpásztorok kedvét is attól, hogy zsinatokat hívjanak össze. Ugyanis ezek nélkül is kormányozhattak, a tartományok püspökei pedig nem sok hajlandóságot mutattak metropolitájuk kedvében járni, ha azok mégis zsinatot akartak.¹⁰ A következmény az volt, hogy a 17. században tartományi és egyházmegyei zsinatok nincsenek, vagy csak nagyon ritkán.¹¹ A német nyelvterületen 1563 (Trient) és 1803 (szekularizáció) között csak 17 zsinat jött létre.¹² Azok helyét püspöki rendeletek, köriratok foglalják el. Ezeken a zsinatokon, mint Trientben, a kánonjogászoknak, teológusoknak nincs szavazati joguk, ők csak tanácsadók. Viszont a püspökök a zsinatokon nem helyi egyházukat képviselik, hanem mint törvényhatóságok működnek. Így a többi egyházi törvényhatóság is, mint a rendfőnökök, a monasztikus rendek főnökei, az Apostoli adminisztrátorok, Apostoli vikáriusok és prefektusok szavazati joggal rendelkeznek, viszont a törvényhatóság nélküli címzetes püspökök (in partibus infidelium) nemcsak hogy semmiféle szavazati vagy tanácsadói joggal nem rendelkeznek, de még csak meg sem hívják őket a zsinatokra.

Az ellenreformáció korában a pápai központi hatalom megerősödik, ami újra csak ellenreakciót vált ki. Megjelenik a gallikanizmus, az episzkopalizmus, a febronianizmus majd a jozefinizmus. A 18. században Olaszországgal ellentétben a német nyelvterületen fellépő episzkopalizmus nem vezetett az egyházmegyei zsinatok felélénküléséhez. Inkább tartottak a kölni, mainzi, trieri főpásztorok titkos értekezleteket 1768-ban és 1786-ban Koblenzben és Emsben, hogy az aktuális egyházpolitika és az egyházreform programját megbeszéljék. 1794-ben pedig VI. Pius pápa nemcsak az 1786-os Pistoiai zsinatot vetette el az „Auctorem fidei” konstitúcióval, hanem egyszer és mindenkorra mint a hierarchikus egyházi rendnek ellentmondó kísérletet is megtiltotta, hogy plébánosok a zsinatokon a püspökökkel egyenlő szerepet vigyenek.¹³ Amikor pedig a német nyelvterületen az állami, egyház feletti felvilágosult főhatóság meggyökeresedett, zsinatokra még csak gondolni sem lehetett. Ez elsősorban a tereziánus, jozefinista Ausztriára vonatkozott, de a porosz törvényhozás is 1794-ben kimondta, hogy egyházi gyűlések az állam előzetes informálása és közreműködése nélkül nem tarthatók, döntéseiket pedig az állam engedélye nélkül nem szabad publikálni.¹⁴

Az 1789-es francia forradalom eszméi – mint később az 1848-as események – azonban nem maradtak hatás nélkül az egyházat illetően sem. Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy az alsópapság mindenütt reformokat követelt és ezeket egyházmegyei zsinatokon kívánta megvalósítani. Német nyelvterületen egy egész mozgalom indult el, főleg a freiburgi, a rottenburgi, sanktgalleni és trieri egyházmegyéikben, amit a korábbi egyháztörténetírás mint egyháziatlant, forradalmi jellemzett, holott sokszor csupán a lelkipáztorkodó papság érthető elvárásáról volt szó.¹⁵ A mozgalomban viszont fő-

10 HINSCHIUS, uo. III. 504.

11 CORRECCO, Eugenio: *La formazione della Chiesa Cattolica*. Brescia, 1970. 81 skk. Tabellával.

12 GATZ, Erwin: *Synodale Bewegungen und Diözesansynoden in den deutschsprachigen Ländern vor der Säkularisation bis zum Zweiten Vatikanischen Konzil*. In: *Römische Quartalschrift*, 82, 1987, 206–243, továbbiakban GATZ 1987, itt: 206–207.

13 *Bullarium Romanum*, 9. Roma, 1845. 400.

14 *Allgemeines Landrecht*. II. 11§ 141.

15 GATZ 1987, 208.

papok is résztvettek, mint Heinrich von Wessenberg, 1827-ig konstanzi egyházkormányzó¹⁶ vagy teológiai tanárok, mint a tübingeni, majd freiburgi moralista, Johann Baptist Hirscher,¹⁷ és a freiburgi pasztorálteológus Karl Schwarzel.¹⁸

A tartományi kormányok magukévá tették az ügyet, így pl. a Badeni Kamara is 1831-ben és 1832-ben felszólította a freiburgi érseket, hogy hívjon össze az ügyek intézésére egy zsinatot, amelyen papok és laikusok is szavazati joggal bírnak.¹⁹ Háttére ennek itt az volt, hogy 1818-ban a Badeni Nagyhercegség igyekezett egységesíteni a freiburgi érsekséget, amelyik korábbi hat püspökség területéből állt össze. Itt tehát fontos egységesítési törekvések és problémák ütköztek, elsősorban az egyházfegyelmet, a liturgikus könyveket és az egyházmegyei katekizmusokat illetően. A freiburgi mozgalom hamarosan nagy méreteket öltött. További egyetemi tanárok mellett lelkipásztorok is felléptek és a cél érdekében egyletek is keletkeztek (pl. Schaffhausen-Verein). A mozgalom tetőpontját 1842-ben érte el, amikor is csaknem a freiburgi papság fele Ignaz Anton Demeter érsektől²⁰ egy egyházmegyei zsinat összehívását követelte. Az érsek ugyan nem követte a felszólítást, de próbálta adminisztratív úton a bajokat orvosolni. A freiburgi mozgalom azután az 1848-as forradalmi eseményeknél újabb csúcst ért el.

Míg a rottenburgi egyházmegyében 1833-ban a zsinati mozgalom fellángolt ugyan, de a stuttgarti parlamentben el is csitult, addig a Chur-Sanktgallen-i egyházmegyében 1830 után feljes erőre kapott. A mozgalmat még az esperesi konferenciák és a káptalan is támogatta. Ennek legfőbb oka a főpásztor, Karl-Rudolf von Buol-Schauenstein²¹ önkényes egyházkormányzata volt. A főpásztor elodázta a problémákat, a mozgalom azután 1832-ben el is vetélt, mivel annak egyik mozgató rugóját Alois Fuchs káplánt, aki a cölíbatús eltörlését és az egyházfegyelem lazítását követelte, szuszpendálták.

A trieri egyházmegyében a szintén 1830-ban megindult mozgalmat Josef Homer²² püspök elfojtotta. Nem így alakultak a dolgok a kölni egyházmegyében. Itt a lelkipásztorkodó klérus ugyan 1848-ban beadvánnyal fordult Johann von Geissel²³ érsekhez, hívjon össze zsinatot, de ezt teljesen a kánonjog szerint kívánta. A beadvány szerzője a konzervatív, ultramontán Anton Josef Binterim²⁴ düsseldorfi plébános volt, és habár az autokrata érsek először jóindulattal kezelte az ügyet, de amikor azt egy hét múlva Düsseldorfban 371 további lelkipásztor is sürgette, megharagudott. Ennek ellenére Geissel 1860-ban tartományi zsinatot tartott.

Mivel a porosz törvényhozás, mint láttuk, 1830-ban a zsinatok tartását állami engedélytől tette függővé, ezért a porosz püspökök inkább személyes eszmecserére gyűltek össze. Ezek a megbeszélések hozták létre később a bajor, a délnémet és a felsőrajnai püs-

16 BRAUN, Karl Heinz: *Wessenberg Heinrich von (1774–1860)*. In: GATZ, Erwin: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803–1945. Ein biographisches Lexikon*. Berlin 1993. (továbbiakban GATZ 1993). 808–812.

17 *Hirscher Johann (1788–1865)* in: *Lexikon für Theologie und Kirche* (tovább LThK), 5(1960) 383–384.

18 MÜLLER Josef: *Karl Schwarzel (1746–1809)*. In: LThK 9 (1964) 536.

19 GATZ 1987, 209.

20 DEMETER Ignaz Anton (1773–1842) 1836-tól érsek, vö. GATZ 1993, 122–123.

21 Gatz, Buol-Schauenstein Karl-Rudolf, (1760–1833) in: GATZ 1993. 83–85.

22 Thomas Alois, Josef Hommer (1760–1836) in: GATZ 1993. 330–332.

23 Hegel Eduard, Johann von Geissel (1796–1864) 1848-tól kölni érsek, 1850-től bíboros, in: GATZ 1993. 239–244.

24 Baumann Ottokar, Anton Josef Binterim (1779–1855) in : LThK 2 (1963) 484–485.

pöki konferenciákat. Az első ilyen alkalom 1845-ben a münsteri püspök, Kaspar Max Droste zu Vischering²⁵ jubileuma,²⁶ majd a kölni érseki tartomány püspökeinek értekezlete 1848 elején,²⁷ végül 1848 májusában a kölni dóm ünnepe volt. Ez utóbbin Geissel érsek vezetése mellett hét püspök és az odautazott Viale-Prelá bécsi nuncius is résztvett, akit Geissellhez müncheni pronuncius korából barátság fűzött, és aki erre Rómából utasítást is kapott.²⁸ Az eszmecserén a püspökök elhatározták, hogy összehívnak egy össznémet püspöki értekezletet. Az értekezlet egy emlékirat kíséretével Geissel össze is hívta. Ebben említést tett a zsinatok problémájáról is, de azokat olyan korigénynek tartotta, amelyeket nem lehet megkerülni. Hogy azonban az egyházmegyei zsinatok helyes úton haladjanak, szükségesnek vélte előbb egy nemzeti zsinat, illetve egy tartományi zsinat lebonyolítását.²⁹ Így jött létre az első össznémet püspökkari konferencia Würzburgban, amely nyolc érsek és 18 püspök részvételével 1848. október 22. és november 16. között 36 ülésben tárgyalt és a zsinatok kérdésével is foglalkozott.³⁰ Míg a tanácskozásokba belevont egyháztörténész, Ignaz von Döllinger³¹ a zsinatok szükségességét hangoztatta, addig néhány püspök, így pl. a freiburgi érsek, Hermann von Vicari³² is papsága felfogásának ismeretében élesen ellenük foglalt állást. Ennek ellenére a konferencia november 7-én öt pontban határozatot hozott.

1. A püspökök a trienti előírás jegyében kellő előkészítés után kánoni jog szerint zsinatokat fognak tartani.
2. Cél a papság és a hívek vallásosságának és fegyelmének megszilárdítása, ecélből törvények megalkotása és ezeknek, valamint a pápai konstitúcióknak a kihirdetése.
3. Az egyházmegyei zsinatokon egyedül a püspök dönt.
4. Az egyházmegyei zsinatra meghívottak nem hanyagolhatják el lelkipásztori kötelességeiket.
5. Minden megyéspüspök egyházmegyei zsinatának határozatait a többi püspöknek is megküldi.

A határozathoz a résztvevők Geissel kívánságára hatodik pontként később még hozzászolták, hogy jóllehet egy rövidesen összeülő nemzeti zsinat tervbe van véve, mégis a püspökök addig is a tartományi zsinatokat szorgalmazzák.³³

Ha már a konferencia előkészítésével, a meghívókkal és az egész német nyelvterületet képviselő főpásztorok készségével kapcsolatban is súlyos nehézségek merültek fel, még inkább jelentkeztek problémák a konferencia lezárása után. A müncheni inter-

25 Hegel, Eduard Kaspar Max Droste zu Vischering (1770–1846) in: GATZ 1993. 144–145.

26 SCHEIDGEN, Hermann Josef: *Der deutsche Katholizismus in der Revolution von 1848/1849. Episkopat-Laien-Vereine.*(Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte,27). Köln–Weimar–Wien 2008. 116–119.

27 SCHEIDGEN uo. 119–120.

28 SCHEIDGEN uo. 120–122. Zu Michele Viale-Prelá (1790- 1860) 1838–1843 nuncius Münchenben, 1843-tól Bécsben, 1855 bíboros és bolognai érsek, Weber, Christoph, Kardinäle und Prälaten in den letzten Jahres des Kirchenstaates 1846–1878. 2 kötet. Stuttgart 1978. 527–528.

29 SCHEIDGEN uo. 120–122.

30 Részletesen SCHEIDGEN 127–150.

31 SCHWARZ Albert: *Johann Josef Ignaz von Döllinger (1799–1890) 1826-tól az egyháztörténet tanára Münchenben*, in: LThK- 3, (1963) 475.

32 BRAUN, Karl Heinz: *Hermann von Vicari (1773–1868)* in: Gatz,1993, 774–778.

33 GATZ 1987. 213.

nuncius, Carlo Sacconi,³⁴ aki Geissel meghívására a konferencián részt vett, egyetértésben a teljesen ultramontán és pápahű müncheni érsekkel, Carl August Reisachhal³⁵ a konferenciának a zsinatokkal kapcsolatos terveiben az Apostoli Szentszék jogainak csorbitását, vagy legalábbis annak veszélyét látta. Sacconi még a konferencia ideje alatt instrukciót kért Rómából, amit Giovanni Soglia³⁶ államtitkár azonnal meg is tett. Ebben a téma elnapolását javasolta. Jóllehet a püspökök november 12-én feliratban értesítették IX. Pius-t, hogy a kor bajainak orvoslására tartományi, majd nemzeti, majd egyházmegyei zsinatokat szándékoznak tartani,³⁷ és Geissel a konferencia jegyzőkönyvét határozataival együtt Sacconin keresztül 1848 december végén Rómába felterjesztette, a Szentszék a tervben a helyi egyházi autonómiák megerősödésétől tartott. A pápa csak 1849. május 17-én válaszolt Gaetából, ahová a római forradalom elől menekült. Ebben a levélben, amit Friedrich Schwarzenberg³⁸ bíboroshoz, a konferencia díszelnökehez intézett IX. Pius, Reisach tanácsát követve a nemzeti zsinat tervét, ha nem is kifejezetten, de elvetette, mondván, ezt az adott viszonyok nem teszik lehetővé. Különben pedig hangsúlyozta, hogy azt az Apostoli Szentszék engedélye nélkül sem tervezni, sem tartani nem lehet. Ugyanilyen értelemben nyilatkozott a pápa a francia püspököknek is, akik szintén egy nemzeti zsinat tartására gondoltak.³⁹ Ezzel a pápai nyilatkozattal természetesen egy nemzeti zsinat tartására még csak gondolni sem lehetett, nemhogy arról tervezni.

Az 1848-as forradalom Ausztriában is az egyházi viszonyokat gyökerestül felforgatta. Az új politikai és egyházpolitikai rendszer megalkotói, így Felix Schwarzenberg⁴⁰ miniszterelnök is arra kényszerült, hogy Joseph Othmar Rauschert⁴¹ és testvérét, Schwarzenberg bíborost arra kérje, dolgozzák ki a Monarchia új egyházi tervezetét. A tervezetet ők 1849. január 29-én be is nyújtották és ennek eredményeképpen született meg 1849. március 4-én az olmtüzi oktrojált alkotmány az egyházat is érintő rendeleteivel, amelyek az egyházi követelményeknek jelentős engedményeket tettek. A szabadság szellemében ugyanis az 1848. április 25-én kiadott polgári konstitúció ellen mind az osztrák főpapság, mind az alsópapság tiltakozott. Folytatták a tiltakozást a morva püspökök,⁴² a csehek,⁴³ a linzi püspökség,⁴⁴ a salzburgi tartomány,⁴⁵ és a bécsi egyházme-

34 Carlo Sacconi (1808–1889) 1847–1851 internuncius, 1851–1853 nuncius Münchenben, 1853–1861 Párizsban, 1961 bíboros. Vö. WEBER uo. 514–515.

35 ZEIS, Anton: *Karl August Graf von Reisach (1800–1869)* 1846–1856 müncheni érsek, 1856-tól kuriai bíboros, in: GATZ, 1993. 603–606.

36 Soglia Giovanni (1779–1856) 1855-től bíboros államtitkár, vö. WEBER uo. 522–523.

37 GATZ 1987. 214 (részletesen idézve).

38 Friedrich Schwarzenberg herceg (1809–1885) 1836–1850 salzburgi, 1850-től prágai érsek, 1842-től bíboros, vö. GATZ 1993. 686–692.

39 *Collectio Lacensis. Acta et decreta S. Conciliorum recentiorum*. 7 kötet. Freiburg 1870–1890. itt: V.994 és IV.3–5.

40 Schwarzenberg Felix herceg (1800–1852) 1848-tól külügyminiszter és miniszterelnök, *Új Idők Lexikona* 21–22, Bp. 1941 5421.

41 Gatz, Joseph Othmar Rauscher (1797–1875) 1855-től bécsi érsek, 1855-től bíboros, in: GATZ 1993. 596–601.

42 HUBER, Kurt: *Memorandum des Episkopates der mährischen Kirchenprovinz*. in: *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien* 5 (1978) 299–343.

43 HUBER, Kurt: *Die Denkschrift des Episkopates Böhmens aus dem Jahre 1848 über das Verhältnis von Kirche und Staat*. In: *Archiv für die Kirchengeschichte*, uott. 6 (1982) 297–307.

44 ROSKOVÁNY, Augustinus: *Monumenta Catholica*, IV. Pest 1856. Nr. 23.

gyei papság, ahol 735 pap csatlakozott a morva felhíváshoz.⁴⁶ Az emlékiratok kérték elsősorban az egyház szabadságának és jogainak biztosítását, az állam és az egyház viszonyának a tisztázását, a papnevelés kizárólag püspöki jogát, és a püspöki tanácskozások állami ellenőrzésének megszüntetését. Az oktrojált alkotmány tehát kimondta a teljes vallásszabadságot, az egyház szabad igazgatását minden intézményében, biztosította az egyházi tanítást, megígérte elegendő tanintézetek felállítását, eltörölte a cenzúrát és gyülekezési szabadságot biztosított. Kimondta viszont az állam ellenőrzését és hangsúlyozta az állampolgári jogok teljesítésének köteleességét.

Az új törvények értelmében először a brünni püspök, Anton Schaffgottsche⁴⁷ követelte a püspöki jogok kiszélesítését, majd 1849. április 1-i körlevelében leszögezte, hogy a püspökök jogai nem az államtól, hanem az egyháztól függenek.⁴⁸ Őt követte 1849. május 16-án a linzi püspök, Gregor Thomas Ziegler,⁴⁹ aki 12 pontban adta elő kívánságait a belügyminisztériumnak. Ebben követelte a püspöki joghatóság korlátlan szabadságát, a klérus részvételét a parlamentben, az iskolaügy reformját és egy konkordátum megkötését.⁵⁰

Mivel az ollmützi alkotmány 4. §-a az állam és az egyház viszonyának rendezését írta elő, a bécsi kormány úgy döntött, hogy a monarchia érsekeit és néhány neki megfelelő püspökét értekezletre hívja. Rauschernek, közben már seckauai püspöknek, sikerült Alexander Bach⁵¹ belügyminiszterhelyettesnél elérni, hogy a kormány beleegyezett, hogy a monarchia valamennyi püspökét konferenciára Bécsbe hívja. A tárgyalások Rauscher, Schwarzenberg és a kormány között⁵² végülis odavezettek, hogy a lombard, magyar és horvát püspökök kivételével – mivel az utóbbi két országra az alkotmány még nem lett kiterjesztve – az úgynevezett Birodalmi Tanács Országainak (Reichstag-Länder) püspökeit a kultuszminiszter, Franz Stadion,⁵³ 1849. március 31-én meghívta egy értekezletre Bécsbe. Scitovszky János pécsi püspököt – ekkor már a lemondatot Hám primás kijelölt utóda – és Haulik György zágrábi püspököt mint megfigyelőket hívták meg. IX. Pius Viale-Prelá nuncius útján jól informálva, üdvözölte 1849. április 20-án tartott titkos konzisztoriumi beszédében az értekezletet és egy héttel később a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja is referált a pápának a konferencia tervéről.⁵⁴

Az értekezlet⁵⁵ 1849. május 5-én nyílt meg és június 17-ig tartott Bécsben. Ezen 29 főpásztor, három püspöki megbízott és két helyettes – mint az üresedésben lévő prágai és leMBERGI (görög katolikus) érseki székek helyettesei – vettek részt. A konferencia programja 12 tárgysorozatból állt, ebből hetet Rauscher, aki elnökölt is, maga készített,

45 SCHEIDGEN uo. 159–162.

46 uo. 161–162

47 Anton Graf Schaffgottsche 1842-től 1870-ig volt brünni püspök, in: LThK 2 (1963) 727–728.

48 ROSKOVÁNY uo. Nr. 693, 203–204.

49 ZINNHOBLER Rudolf: *Thomas Gregor Ziegler (1770–1852)* in: GATZ 1993. 534–537.

50 SCHEIDGEN uo. 159.

51 Bach Alexander (1813–1893) 1848-tól 1859-ig belügyminiszter volt, *A Pallas Nagy Lexikona*, 2, 1893, 1425–1426.

52 SCHEIDGEN uo. 159

53 Stadion Franz gróf (1806–1853) 1848–1849 kultuszminiszter, *Meyers Konversation Lexikon* 15, 1890, 211.,

54 SCHEIDGEN uo. 166–169.

55 uo. 169–188 részletesen.

mint ahogy a kormánynak felterjesztett hét javaslatból is öt az ő tollából származott. A tárgyalások nyolc témára összpontosítottak: bevezető nyilatkozatokra, egyházi kormányzatra, törvényhatóságra, oktatásra, zárdaügyekre, házasságjogra, a vallás- és tanulmányi alapokra, valamint az egyházi javadalmakra. Az értekezlet tisztázta az állam és az egyház viszonyának elveit, az egyház szabad kormányzását, iskolaügyeit és legfontosabb problémáit. A zsinatokkal kapcsolatban közölték döntésüket a kormánnyal, hogy az egyházi előírásoknak megfelelően tartományi zsinatokat fognak tartani. A lefektetett elvek és pontok képezték a későbbiekben az osztrák egyházpolitika fejlődésének irányát. A konferencia határozatait – amelyet a nuncius is befolyásolt – ugyan a belügyminisztérium megpróbálta sokáig blokkolni, de végülis Rauscher és a két Schwarzenberg (a bíboros és a miniszterelnök) nyomására rendelkezéseket hozott.

Németországban az 1848–1849-es események a zsinatok további sorsát is befolyásolták. Alighogy Vicari érsek a würzburgi konferenciáról hazatért, már 1849. január 26-án egy tartományi zsinat és utána egy egyházmegyei zsinat összehívásának szándékát közölte a papsággal. De hangsúlyozta, hogy ezek nem lehetnek a klérust és laikusokat képviselő közös gyülekezetek, mivel az egyházban a tanítói és vezetői feladatot isteni jogon a püspökök látják el.⁵⁶ Amikor pedig érseki hivatala hírt vette, hogy papjai 1849. augusztus 22-én egy gyűlést terveznek az egyházi és iskolai ügyek érdekében, azt a legszigorúbban megtiltotta.⁵⁷ Különben a tervbevett tartományi és egyházmegyei zsinatot a badeni forradalom 1849-ben maga alá temette.

A német nyelvterület egyházmegyéiben sorra jelentkeztek mozgalmak annak érdekében, hogy egyházmegyei zsinatok jöjjenek létre, így a rottenburgi,⁵⁸ a passai,⁵⁹ speyeri,⁶⁰ bécsi,⁶¹ kölni,⁶² trieri⁶³ egyházmegyekben. Miután Heinrich von Wessenberg külön írásban is⁶⁴ a pasztorális konferenciák tartását kérte, annak időszerűségét számosan propagálták. Így a bambergi,⁶⁵ speyeri,⁶⁶ eichstätti,⁶⁷ freiburgi,⁶⁸ rottenburgi,⁶⁹ bécsi,⁷⁰ sankt pölteni,⁷¹ leobeni,⁷² kölni,⁷³ münsteri,⁷⁴ paderborni,⁷⁵ trieri⁷⁶

56 GATZ 1987, 215 idézettel.

57 SCHEIDGEN, uo. 268–269.

58 uo. 269–270

59 uo. 270–271

60 uo. 271.

61 uo. 272.

62 uo. 273–277.

63 uo. 277–279.

64 Das Bisthums-Synode und die Erfordernisse und Bedingungen einer heilsamen Herstellung derselben. Stuttgart–Tübingen 1849.

65 SCHEIDGEN, uo. 280.

66 uo. 280–281.

67 uo. 281–282.

68 uo. 282–283.

69 uo. 283–284.

70 uo. 284–285.

71 uo. 285.

72 uo. 285–287.

73 uo. 287–289.

74 uo. 289.

75 uo. 289–290.

76 uo. 290–291.

és boroszlói (Breslau)⁷⁷ egyházmegyékben. Míg a porosz fennhatóságú egyházmegyékben a pasztorális konferenciák problémamentesen működtek, Ausztriában a leobeni egyházmegye kivételével a püspökök ellenállása miatt nem is jöttek létre.⁷⁸

Viszont az osztrák monarchiában az 1855-ös konkordátum eredményeképpen⁷⁹ négy tartományi zsinat is létrejött: 1858-ban Bécsben és Esztergomban, 1860-ban Prágában és 1863-ban Kalocsán. (A két magyar zsinatról, mivel nem német nyelvterületre esnek, itt nincs szó.) Még alá sem volt írva 1855. augusztus 18-án a konkordátum, amikor Rauscher római tárgyalásai során⁸⁰ már 1855. március 9-én a Zsinati Kongregáció (S. Concilii) prefektusának, Cagianó bíborosnak⁸¹ átnyújtotta tartományi zsinati tervezetét és annak normáit, hiszen Ausztriában 1559 óta nem volt tartományi zsinat.⁸² A bíboros ezeket helyben is hagyta, de felhívta figyelmét, hogy a zsinattal kapcsolatban a pápák által kiadott rendelkezéseket szigorúan be kell tartania.⁸³

Miután a konkordátum megkötésével és végrehajtásának problémáival kapcsolatos teendők – így a nagy bécsi püspökkari konferencia is 1856-ban – lezajlottak, Rauscher a zsinat programjának kidolgozásába fogott. Mint egyházjogász valamennyi tervezetet ő készíttette.⁸⁴ A zsinatot 1858. június 25-én október 18-ra hívta össze és az november 9-ig tartott. Ezen elnökletével két szuffragán püspöke, a linzi Franz Rudigier⁸⁵ és a sanktpölteni Ignaz Feiglerle,⁸⁶ valamint segédpüspöke, Franz Zenner,⁸⁷ 17 infulás apát és prépost, három-három kanonok Bécsből és a szuffragán egyházmegyékből, kilenc szerzetes előljáró – köztük jezsuita is – a mattseei társaskáptalan dékánja és két szerzetes prior, összesen 42 személy vett hivatalosan részt.⁸⁸ Hozzájuk jött még számos zsinati tisztviselő.⁸⁹ A szokásos zsinati megnyitó után a munka úgynevezett partikuláris kongregációkban (bizottságokban), hat úgynevezett általános kongregációban és öt nyilvános ülésben folyt. Az első bizottság a szemináriumban, a második az érseki palotában dolgozott, a nyilvános ülésekre a Szent István dómban került sor. A zsinat munkája úgy zajlott, hogy előbb a tervezeteket a négy partikuláris bizottság tárgyalta,⁹⁰ majd ennek végső szövegét a generális bizottság elé utalta. Ha ez a bizottság is végzett munkájával és a szöveget helybenhagyta, ki lehetett azt a nyilvános ülésen hirdetni.

77 uo. 291–292.

78 uo. 293.

79 Artikulus IV. §.5. Vö. HUSSAREK Max: *Die Verhandlungen des Konkordates vom 18. August 1855*. Wien 1922. Uő: *Die Krise und die Lösung des Konkordates vom 18. August 1855*. Wien 1939; WEINZIERL-FISCHER, Erika: *Die österreichischen Konkordate von 1855 und 1933*. Wien 1960; ADRIÁNYI, Gabriel: *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*. Roma 1963. Uő: *A Bach-korszak egyházpolitikája 1849–1859*. Bp. Kairosz, 2009.

80 Mint Ferenc József megbízottja 1854 óta ő vezette a tárgyalásokat Bécsben és Rómában, így a szinte már kész konkordátum minden rendelkezését ismerte.

81 Antonio Maria Cagianó de Azevedo (1797–1867) 1853–1860 között a Kongregáció prefektusa, WEBER, uo. 446–447.

82 MANSI, 47, 849.

83 MANSI, 47, 850.

84 WOLFGUBER, Cölestin: *Joseph Othmar Cardinal*. Rauscher. Freiburg 1888. 292–300: das Concil.

85 ZINNOBLER Rudolf: *Franz Rudigier (1811–1884)* 1853 óta linzi püspök, in: GATZ 1993. 634–636.

86 SCHRAGE, Friedrich: *Ignaz Feiglerle (1795–1863)* 1852 óta sanktpölteni püspök, in: GATZ 1993. 182–184.

87 HARTMANN Gerhard: *Franz Zenner (1794–1861)* in: GATZ 1993. 833–834.

88 MANSI, 47, 757–759.

89 MANSI, 47, 759–760.

90 Tagjai voltak egy püspök elnök és helyettese, 13 konzultor és egy jegyző, MANSI 47, 760–761.

A zsinat generális bizottsága október 23-án az első főcímet 16 fejezettel,⁹¹ október 30-án a második és harmadik főcímet 11, illetve 14 fejezettel,⁹² november 4-én a negyedik és ötödik főcímet 16, illetve 9 fejezettel⁹³ és november 9-én a hatodik és hetedik főcímet 9, illetve 7 fejezettel⁹⁴ hagyta jóvá. Az első főcím a katolikus hitet illetően röviden tárgyalta az istenhitet, Isten megismerhetőségét, de korának tévedéseit is, mint az ateizmust, materializmust, deizmust, indifferentizmust vagy kommunizmust. A második főcím első fejezete a római pápával kapcsolatban a szokásos tanítást hirdette, lényegében megismételte a firenzei zsinat (1439) nyilatkozatát.⁹⁵ – A zsinat legfontosabb határozatai az egyházi rendet, közigazgatást, fegyelmet, az iskolaügyeket illetve a gyakorlati lelkipásztorkodást illették.

Rauscher két titkára kíséretében 1858. december 19-én személyesen adta át IX. Pius pápának a zsinati dokumentumokat abban a reményben, hogy rövidesen megkapja a jóváhagyást.⁹⁶ A római approbáció azonban váratott magára. Ezért Rauscher 1859. január 6-án a pápát arra kérte, sürgesse meg a kongregáció munkáját, mivel nem tud két hónapnál hosszabb ideig érsekségétől távol lenni. Az approbációt azután Cagiano bíborostól március 2-án meg is kapta,⁹⁷ néhány, de nem lényeges változtatással, amelyeket a kongregáció konzultora, a jezsuita Giovanni Perrone⁹⁸ eszközölt.⁹⁹

Ezután a még német nyelvterülethez számító cseh-morva egyházmegyék¹⁰⁰ tartományi zsinatára Bécs után már két évvel 1860-ban Prágában került sor.¹⁰¹ A bécsi zsinat lezárása után már négy hónappal bejelentette Schwarzenberg bíboros, prágai érsek újravi közönlőjében, hogy a következő évben szeptember 9. és 23. között tartományi zsinatot fog tartani. A tanácskozó testületet április 29-én már össze is állította és meg is hívta. Ez segédpüspökeiből, három kanonokból, négy teológusból és a prágai egyetem hitszónokából állt, de a bíboros a bizottságnak már egy kész programtervezetet is átnyújtott.¹⁰² A felállított bizottság ezután a bíboros elnökle mellett augusztus 9-ig tíz ülésben kidolgozta terveit, majd megküldötte a szuffragán püspököknek, hogy tegyék meg észrevételeiket és közöljék kívánságaikat. A beérkezett válaszok között volt sok jó, de használhatatlan is.¹⁰³ A dokumentumok végleges szövegezése augusztusban készült el.

91 Titulus I. De fide ac doctrina catholica, MANSI, 47, 765–780.

92 Titulus II. De hierarchia sacra et ecclesiae gubernatione, MANSI, uo. 781.791, Titulus III: De sacramentis et sacramentalibus MANSI, uo. 792–806.

93 Titulus IV: De cultu divino publico et pietatis christianae operibus, MANSI uo. 806–817, Titulus V. De clericorum vita et profectu spiritali, Mansi, uo. 818–825.

94 Titulus VI. De seminariis, scholisque, Mansi uo. 825–834. — Titulus VII. De beneficiis bonisque ecclesiasticis, Mansi uo. 835–843.

95 Vö. Decretum pro Graecis 1439, Denzinger, Henricus, Enchiridion Symbolorum. Ed. 30 (1955). Nr. 694.

96 A dátum kiderül a pápának 1859. március 2-én hozzá intézett leveléből, Mansi, 47. 846–848.

97 MANSI, 47, 845–847.

98 KASPER, Walter: *Giovanni Perrone (1794–1876)* jezsuita, a Collegium Romanum dogmatikusa, az ún. újszolasztikus iskola megteremtője, a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának és a pápai tévedhetetlenség dogmájának egyik teológiai megfogalmazója, in: LThK. 8 (1963)282.

99 WOLFSGRUBER: *Rauscher* uo. 298.

100 Vö. GATZ, 1993. IX.

101 Iratai MANSI, 48, 167–354; WOLFSGRUBER, Célestin: *Friedrich Kardinal Schwarzenberg*, 3 kötet, Wien–Leipzig 1906. A zsinat 2. kötet 282–301.

102 WOLFSGRUBER: *Schwarzenberg* 283.

103 A bizottság munkájáról uo. 283–293.

A tartományi zsinat ünnepélyes megnyitására 1860. szeptember 9-én került sor, ezen öt püspök (Schwarzenberg és a három szuffragáneusa, valamint segédüspöke), kilenc kanonok (három Prágából, kettő-kettő a három szuffragán káptalanból), 15 szerzetesrendi képviselő, két prépost, egy társaskáptalani követ, egy képviselője a prágai egyetem teológiai karának, 21 teológus és egyházjogász, azaz hivatalosan 54 személy vett részt.

Mindjárt a megnyitás napján négy bizottság alakult egy-egy püspök elnökletével.¹⁰⁴ Mindegyik bizottság két-két főfejezetet (Tituli) kapott megmunkálásra. Mindegyik bizottság négy-négy ülést tartott a szemináriumban, majd a kidolgozott szöveget a szeminárium kápolnájában ülésező általános kongregáció (bizottság) elé terjesztette. Az itt elvégzett javítások után került a dekrétum ünnepélyes kihirdetésre a prágai dóm Szent Vencel kápolnájában. A négy zsinati partikuláris bizottság nyolc főfejezettel (Tituli) foglalkozott.¹⁰⁵ A második főfejezetet (Titulus II), a zsinat dogmatikus részét az első partikuláris bizottság dolgozta át Haul königsgrätzi püspök elnöklete alatt¹⁰⁶ a braunauai apát és 11 konzultor segítségével. Ennek második fejezete a kor tévedéseivel kapcsolatban tárgyalja az egyházat¹⁰⁷ és a római pápa főhatóságát.¹⁰⁸ De evvel kapcsolatban a zsinat az általánosságoknál marad.¹⁰⁹

A zsinat 1860. szeptember 27-én ünnepélyesen zárult. 1862. augusztus 14-én Schwarzenberg bíboros személyesen hozta el Rómából az approbációt és ezután 1863.március 9-én azt mint egyháztartományi előírást törvényerőre emelte. – A tartományi zsinat gyakorlati megvalósításának érdekében azután 1863-ban Prágában szeptember 1. és 3. között egyházmegyei zsinatra került sor.¹¹⁰

A kölni egyházfő, Johann von Geissel nagy figyelemmel kísérte Rauscher bécsi zsinatát, és amikor döntéseit kézbe vette, tartott tőle, hogy ez neki nem fog ennyire jól sikerülni.¹¹¹ Ugyanis őt már rég foglalkoztatta a zsinat gondolata, főként miután – mint fentebb láttuk – egyházmegyéjében is 1848-ban újra megindult a zsinati mozgalom. Hiszen az utolsó egyházmegyei zsinat Kölnben 1662-ben, a tartományi 1549-ben volt. Hosszú levelezés és előmunkálatok után Geissel 1860. február 2-án jelentette be a tartományi zsinatot, február 25-én mentek ki a meghívók és a zsinat október 18-án ült össze és november 9-ig tartott.¹¹²

Ezen Geissel elnökletével három szuffragán püspök (Paderborn, Münster és Trier), mint vendég szavazati jog nélkül a boroszlói (Breslau) püspök, a két exempt püspökség

104 Tagjai MANSI, 48, 183–184.

105 Az első bizottság : Tituli VII és II: De regularibus, De fide et institutione catholica.

A második: Tituli III, VI. De culto divino, De regimine ecclesiastico.

A harmadik: Tituli IV, VIII. De sacramentis, De bonis ecclesiasticis.

A negyedik: Tituli I, V: De sacerdotio, De fabrica ecclesiae.

106 WOLFSGRUBER: Schwarzenberg 781–782.

107 MANSI, 48, 224.

108 uo. 224–225.

109 „Summa qua decet, pietate nobiscum venerentur colantque dominum nostrum Pium divina providentia papam IX: ceu legitimum principis apostolorum successorem, Jesu Christi in terris vicarium, supremum fidei doctorem et navis Christi gubernatorem, ceu fidelissima oboedientia animique assensus ab omnibus, qui ad ovile Christi pertinere volunt, praestetur”; MANSI uo. 224.

110 MANSI 48, 490, – WOLFSGRUBER: Schwarzenberg uo. 302–313.

111 PFÜLFF, Otto: *Cardinal von Geissel*. 2 kötet. Freiburg i. Br. 1895–1896. Zsinat: 2, 438–459.

112 MANSI, 47, 755–850.

Hildesheim és Osnabrück főpásztora, valamint a tartomány négy segédpüspöke, azaz 11 püspök vett részt. Ők szavazati joggal rendelkeztek, míg a 40 meghívott résztvevő, teológus, egyházjogász stb. csak tanácsadói feladattal bírt. Ezek között hét szerzetes-rendet, tizenkettő a káptalanokat, négy a teológiai konviktusokat, illetve szemináriumokat, három a teológiai főiskolákat – köztük a bonni Teológiai Kart – képviselték. Mint Bécsben, a már előre elkészített szövegeket, sémákat a zsinat kezdetén felállított hat partikuláris kongregáció (bizottság) egy-egy püspök elnöklété mellett tárgyalta meg, majd azt az általános kongregáció elé utalta. Ha ez végzett munkájával, a dekrétumokat az ünnepélyes ülésen hirdették ki.

A zsinat összesen 78 fejezetben foglalta össze döntéseit. A hittel 40 fejezet, az egyházfegyelemmel 38 fejezet foglalkozott. Geissel a zsinati aktákat 1861. június 15-én felterjesztette Rómába, július 19-én kapott is egy jóindulatú levelet IX. Pius pápától, de a Zsinati Kongregáció prefektusa, Prospero Caterini¹¹³ csak 1861. december 19-i dátummal értesítette Geisselt, hogy a Szentszék approbálta a zsinatot. A késés oka nyilvánvalóan az volt, hogy a kongregáció a dogmatikus negyvenedik fejezethez még egy utóiratot csatolt a tisztítótűzről. Így aztán Geissel csak 1862. augusztus 13-án tudta a zsinat aktáit hivatalosan kiadni.¹¹⁴ A zsinat, bár sok fegyelmi rendelkezése az idők folyamán gyakorlattá vált, lényegében elfelejtődött – sőt, mind a mai napig, 2011-ig, Köln utolsó tartományi zsinata maradt. Az már csak a II. Vatikáni Zsinattal megindult érdeklődés és kutatás tartozéka, hogy német teológusok megkísérelték a kölni zsinatot mint az Első Vatikáni Zsinat (1869–1870) előfutárát felértékelni.¹¹⁵

A kölni egyháztartományban csak a paderborni egyházmegyében folyt le 1863-ban és a münsteriben 1897-ben egyházmegyei zsinat. Az előbbiben Konrad Martin¹¹⁶ autokrata stílusa és túlzott fegyelmi intézkedései miatt szenvedélyes vita alakult ki, míg Münsterben pasztorális súlypontokat sikerült kialakítani.¹¹⁷ Német nyelvterületen a lavanti püspökségben zajlott le a legnagyobb zsinati tevékenység, ahol 1883-ban, 1896-ban, 1900-ban, 1903-ban és 1906-ban is egyházmegyei zsinatok voltak.¹¹⁸ A német püspökök egyházmegyei zsinatok helyett inkább a sokkal könnyebben kezelhető egyházmegyei, vagy esperesi konferenciákat részesítették előnyben.¹¹⁹ A püspökök joghatósága ugyanis ezekkel nem csorbult, viszont a papság igényére, kívánságaira, javaslataira tekintettel voltak.

Jóllehet a Szentszék a 19. század közepétől a nemzeti zsinatokat teljesen elutasította, az egyházmegyeieket, ha nehezen is, de tolerálta, viszont a tartományi zsinatokat javasolta.¹²⁰

113 Caterini Prospero (1791–1881) 1853 óta bíboros, 1860–1881 a kongregáció prefektusa, WEBER uo. 449–450.

114 *Acta et decreta Concilii Provinciae Coloniensis*. Köln 1862.

115 BERNARDS Matthäus: *Zum Anteil der Provinzialkonzile am Ausbau der Ekklesiologie im 19. Jahrhundert*. Die Kölner Provinzialsynode von 1860. in: *Festgabe Joseph Kardinal Höffner* (Franz Groner kiad.) Köln 1971, 149–167; BAUMER Johann: *Peter Wilhelm Wilmers SJ und seine Tätigkeit auf dem Kölner Provinzialkonzil von 1860 und auf dem Ersten Vaticanum*. in: *Annuario Historiae Conciliorum* 3, (1971) 149.167.

116 Gatz, Martin Konrad (1812–1879) 1856 óta püspök, in: GATZ 1993. 478–481.

117 GATZ, 1987. 217.

118 GATZ, 1987. 217.

119 uo. 218–219.

120 uo. 216.

Éppen ezért feltűnő volt, hogy az 1917-ben kiadott törvénykönyv, a Codex Juris Canonici a 356-i kánon első §-ban az egyházmegyei zsinatok tartását tízévenként előírta. Ezek, mint az egyházmegyei papság reprezentatív gyülekezete legfeljebb három napig tarthattak, és az egyházkormányzat, a pasztoráció és a papság életének problémáit kellett megoldaniuk.

A Codex a német nyelvterületen nagy zsinati tevékenységet váltott ki. Negyvenegy püspökségből, illetve egyházi közigazgatási területből a II. Vatikáni Zsinatig (1962) csupán csak négy egyházmegyében nem volt zsinat: Berlinben (1930-ban Boroszlóból, Breslauból kihalva); Churban, Innsbruck-Feldkirchenben (1925-ben Brixenből kihalva) és Schneidemühlben. Viszont a tízévenkénti zsinattartást nem lehetett betartani. Ebben a periódusban – 1917 és a II. világháború között – egyes német egyházmegyében négy zsinat is volt, mint pl. Münchenben és Rottenburgban, tizenkettőben három-három. A Codex megjelenése után az első zsinatok a törvénykönyv előírásait fogadtatották, vagyis azon kívül más nem is alkottak, így Bamberg 1926-ban, Sitten 1927-ben, Linz 1928-ban, Augsburg 1929-ben, Basel 1931-ben, Sankt Gallen 1932-ben.¹²¹

Viszont egyes püspökségek önálló munkát végeztek, mint München 1920-ban, Trier 1920-ban, Osnabrück 1920-ban, Gurk 1923-ban vagy Münster 1924-ben.¹²²

A német zsinatok egyik súlypontja volt a papság képzése, utánpótlása és lelkiélete. Ezzel kapcsolatban több zsinat is mellékelte dokumentumaihoz X. Pius pápa „Haerent animo” 1908-ban kiadott körlevelét. A kor követelményeinek megfelelően a zsinatok külön súlyt fektettek a liturgiára, a szentbeszédre, az egyházi zenére és az egyházi művészetekre.¹²³ Az előírások általában a Codex témáihoz igazodtak, bár a sajátos német egyház-, és iskolapolitika, egyházi közigazgatás, és a laikus apostolkodás kérdése is (Eichstätt 1927) szerephez jutott. A Codex megjelenése utáni zsinatok sorozata előszertett hozott határozatokat. Újakat, mint az 1920-as osnabrücki zsinat, vagy megismételték a korábbi egyházmegyei határozatokat, mint az 1827-es münsteri, az 1931-es baseli, az 1832-es sanktgalleni és az 1933-as gurcki.¹²⁴

Az 1930-as évektől kezdve a német zsinatok történetében változás állott be: az egyetemes egyházjog recepciója helyére a legújabb korkérdések, mint az egyházfegyelem és a modern pasztoráció problémái léptek. Miután 1927-ben a fuldai püspökkari konferencia elsősorban a laikusok apostolkodásával foglalkozott, az 1929-es passauai, az 1930-as osnabrücki, az 1932-es ermlandi és az 1935-ös boroszlói (Breslau) zsinatok ezt a témát tűzték ki főfeladatuknak.¹²⁵ Az 1936-os münsteri, az 1937-es bécsi zsinat elsősorban az intenzív lelkipásztorkodással foglalkozott.¹²⁶ A zsinatok a harmincas évektől kezdve általában kevesebb határozatot hoztak, ugyanakkor azonban a kölcsönös megbeszélések, beszámolók a kor igényeinek jól megfeleltek.¹²⁷

121 uo. 220.

122 uo. 220. Gatz felsorolja 228–243 oldalakon abc-sorrendben a 48 német nyelvterület egyházmegyéiben 1563–1803 és 1803–1962 között lezajlott zsinatokat, megadja azok forrásait és azokat táblázatban összesíti (226–227).

123 uo. 221.

124 uo. 221.

125 uo. 221.

126 uo. 221.

127 uo. 221.

A II. világháború alatt 1940-ben csak Münchenben volt zsinat, azután a német zsinatok elsősorban a háború okozta problémákkal, mint pl. a keletnémetek kitelepítésével, a menekültekkel kapcsolatos feladatokkal foglalkoztak, de még a korábbi keretben maradtak. 1951-ben nyitnak a német zsinatok új korszakot, mikoris a megváltozott egyházfelfogás értelmében a zsinatok teljesen új hangsúlyt kapnak. Így 1951-ben Limburg az egyházközség új szerepét, 1953-ban Aachen az 1930-ban megújított egyházmegye alapjait, 1954-ben Würzburg a hitbeli krízis kezelését, 1960-ban Seckau a laikusok szerepének kérdését fekteti le.¹²⁸ A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) azután újabb korszakot nyit.

A II. Vatikáni Zsinat – 1962–1965 – után az akkori német nyelvterületen¹²⁹ 1976-ig összesen 17 egyházmegyei és négy regionális zsinat zajlott le.¹³⁰ Egyházmegyei zsinatok voltak 1968–1969-ben Hildesheimben,¹³¹ 1969–1971-ben Meissenben,¹³² 1968-ban Salzburchban,¹³³ 1968–1971-ben Bécsben,¹³⁴ 1970–1972-ben Linzben,¹³⁵ 1970–1971-ben Eisenstadtban,¹³⁶ 1970–1972-ben Kärntnerben,¹³⁷ 1971–1972-ben Innsbruckban,¹³⁸ 1971–1971-ben Sanktpöltenben,¹³⁹ 1970–1973-ban Bozen-Brixenben,¹⁴⁰ 1972–1977-ben Luxemburgban.¹⁴¹

A hat svájci egyházmegye – Basel, Chur, Lausanne-Genf, Fribourg, Sankt Gallen, Sitten – előbb 1972-ben egy közös értekezleten – „Synode 72” – dolgozta ki programját.¹⁴² Az egyes egyházmegyék ezután egyenként ezt megtárgyalták 1972 és 1975 között, majd a Bernben székelő közgyűlés jóváhagyta a határozatokat.¹⁴³ Ezeken az egyházmegyei zsinatokon kívül és a fenti 72-es szinóduson kívül – amelyet a kánonjog szintén regionális zsinatnak tart¹⁴⁴ – három ún. regionális zsinat is létrejött tulajdonképpen átmeneti megoldásként az egyházmegyei és a nemzeti zsinat között. Franz König¹⁴⁵ bécsi érsek a II. Vatikáni Zsinat alatt gondolt ugyan arra, hogy az akkori nyolc osztrák püspökséget egy nemzeti zsinatra hívja össze, de ezt a tervet az osztrák püspökkari konferencia 1966. március 29-én elvetette.¹⁴⁶ Sokkal fontosabbnak bizonyultak a nyugat- és keletnémet, valamint az osztrák ún. regionális zsinatok.

128 uo. 222

129 Azaz a Német Szövetségi Köztársaság. A Német Demokratikus Köztársaság, Ausztria, Svájc, Luxemburg és Déltirol határain belül fennálló egyházmegyékben.

130 HARTELT, Konrad: *Die Diözesan-, und Regionalsynoden im deutschen Sprachraum nach dem Zweiten Vatikanum*. Leipzig 1979. 44. – áttekintés: 44–64.

131 uo. 45 – rövid történettel és tartalommal.

132 uo. 46.

133 uo. 47–48.

134 uo. 48–49.

135 uo. 49–50.

136 uo. 50–51.

137 uo. 51–52.

138 uo. 52–53.

139 uo. 53–54.

140 uo. 54–55.

141 uo. 55–56.

142 uo. 57–58.

143 uo. 58.

144 uo. 64.

145 König Franz (1905–2004) 1956–1985 bécsi érsek, 1958-tól bíboros.

146 HARTELT, uo. 47.

A 17 püspökséget és öt érsekséget átfogó nyugatnémet Közös Zsinat (Gemeinsame Synode der Bistümer in der Bundesrepublik Deutschland) 1971. január 3-án Würzburgban ült össze és 1975. november 23-ig tartott.¹⁴⁷ Tíz szakbizottság dolgozta ki a témákat 18 dokumentumban és még hat további munkatervben. A szakbizottságok azután elkészített terveiket a zsinati ülésszűlés elé terjesztették, amely ezután nyolc ülés keretén belül döntött róluk. Miután ez megtörtént – a püspökök előzetes hozzájárulása után – a zsinat hivatalosan kihirdette döntéseit.¹⁴⁸ Hogy azonban ezek az egyes egyházmegyékben jogerővel bírnak, szükség volt kihirdetésükre az egyes egyházmegyék hivatalos közlönyeiben. A zsinat döntéseit 19 hosszabb és részletes témakörben hozta, átfogta kora minden egyes egyházi problémáját és javasolt azokra orvoslást.¹⁴⁹

A Német Demokratikus Köztársaság területén – az 1971-ban megalakult berlini Ordináriusi Konferencia szellemében – a hét keletnémet egyházmegyei joghatóság – Berlin, Erfurt, Görlitz, Magdeburg, Meissen és Schwerin – 1973 és 1975 között a nyugatnémethez hasonlóan egy ún. pasztorális zsinatot tartott.¹⁵⁰ Itt öt szakbizottság dolgozta ki a témákat és az elkészített kilenc határozatot a hetedik, jóváhagyó közgyűlés után emelték az egyes egyházmegyei hatóságok törvényerőre.

Az osztrák püspökkari konferencia 1970. március 16–18-án úgy döntött, hogy az egyházmegyei zsinatok befejezése után egy össz-osztrák zsinati gyűlés ül össze.¹⁵¹ Zsinati jellege ellenére nem akart formális zsinat lenni, éppen ezért a Szentszék ugyan tudomásul vette, de egy hivatalos hozzájárulásról lemondott. Ez az osztrák szinodális eljárás („österreichischer synodaler Vorgang”) 1973-ban nyílt meg König bíboros elnökletével Bécsben. Négy szakbizottság négy témakört dolgozott ki és miután az ülésszűlés azokat elfogadta, az osztrák püspöki konferencia 1974-ben linzi ülésén szentesítette. Törvényerőre az egyes egyházmegyékben azok hivatalos közlöneyei révén emelkedtek.

A II. Vatikáni Zsinat tehát újabb nagy zsinati tevékenység kiindulópontjává vált német nyelvterületen. Egy újabb összefoglaló munka azonban az 1975 után lezajlott zsinatokról még nem jelent meg.

147 uo. 59–60.

148 Gemeinsame Synode der Bistümer in der Bundesrepublik Deutschland. Beschlüsse der Vollversammlung. Offizielle Gesamtausgabe. Kiadva Im Auftrage des Präsidiums und der Deutschen Bischofskonferenz von L. Bertsch stb. Freiburg–Basel–Wien 1976.

149 HARTELT, uo. 60, 324. jegyzet.

150 uo. 60–61.

151 uo. 62.

THE DEVELOPMENT OF COUNCILS AND THE COUNCILS IN GERMAN SPEAKING
TERRITORIES FROM THE MIDDLE AGES TO 1975

Present study reviews the historical development of councils, by highlighting the influences of the Pope, different political powers and Church centralization on the work of diocesan, provincial, national and general councils. Following its weakening due to the movement of Reformation, papacy gained power as a result of the Council of Trent (1563). Papacy condemned national councils, but urged to call provincial ones, since their decrees had to be submitted to the authorities in Rome for approval. Consequently, councils were not organised in German speaking territories. Between 1563 (Council of Trent) and 1803 (secularization) only 17 councils were called. As a counteraction to Church centralisation a significant conciliar movement emerged in a number of German speaking dioceses leading to the first all-German conference of bishops (Würzburg, 1848), to the Austrian conference of bishops held in Wien (1849), and to the provincial councils called in Wien (1858), Prague and Cologne (both 1860). Instead of diocesan councils, conferences were held in German speaking territories. The Codex published in 1917, which prescribed to organise diocesan councils, launched a major conciliar movement: out of the 41 German speaking dioceses 37 held councils in the period up to 1962 (beginning of Vatican Council II). Vatican Council II again gave a new momentum: 17 diocesan and four provincial councils were held in German speaking territories.

SZÉKELY TIBOR

A MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR A FORRADALOM BUKÁSA UTÁN (1956–1958)

1. MINDSZENTY INTÉZKEDÉSEI, AZ ÁEH ÚJRASZERVEZÉSE, PETÍCIÓ ÉS A Vatikáni Dekrétumok

1956. november 5-én az (Amerikai Egyesült Államok követségén menedéket kapott) bíboros azonnal intézkedni kezdett: felfüggesztette Beresztóczy Miklóst, kitiltott Budapestről 11 békepapot,¹ megjelölve a visszavonulásra kijelölt helyüket, és az intézkedését felterjesztette Rómába. A végrehajtásra utasította Dr. Szabó Imre segéd-püspök, budapesti helynököt, aki az iratokkal személyesen kereste fel a címzetteket.

Az ÁEH figyelmeztette Szabó Imrét, a BM jelentés 44 azonban ezt már fenyegetésként említi.

November 28-án az ÁEH rádió- és sajtóközleményt adott ki arról, hogy az 1956. október 23-ai status quo-t ismeri el érvényesnek. A forradalom napjaiban várakozó magatartást tanúsító püspökök november 3-a után legtöbbször elbocsátották a békepap helynököket és irodaigazgatókat, visszahelyezve a korábban bevált személyeket. Az ÁEH elnöke ezt barátságtalan magatartásnak nyilvánította, és kényszerítő intézkedések bevezetését javasolta.

December 31-ével megszüntették² az önálló Állami Egyházügyi Hivatalt (ÁEH), és újrászervezték³ a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalaként (EH), főosztályi rangban.

1957. január 23-án a Püspöki Kar konferenciát⁴ tartott a Központi Szeminárium-ban, amelyen többek között megállapodtak abban, hogy Grösz József petícióval fordul a miniszterelnökhöz a magyar katolikus egyház sérelmeinek orvoslásáért.

Február 5-én háromtagú püspökkari küldöttség (Grösz-Hamvas-Badalik) nyújtja be a petíciót⁵ az EH-ban Horváth János főosztályvezető/elnöknek.

A magyar püspöki kar nem jogosult megállapodást kötni az Állammal, de „megvan az illetékessége arra, hogy sérelmeiket előterjessze,”⁶ amelyek az elmúlt korszak túlkapasai közé tartoznak.”

1 MOL XIX-A-21-d-001/1957. 2.d.

2 (Eln. Tan. 33/1956. sz. tvr.)

3 MOL XIX-A-21-a-H-44/1957.

4 BALOGH Margit: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tanácskozásai (1960–61)*.

5 MOL XIX-A-21-a-K-70/1957.

6 MNK Alkotmánya 54. § /1/ és /2/

Az igényeket 13 pontban sorolta fel (többek között: szabad egyházkormányzat, egyházi épületek, szerzetesrendek, hitoktatás, kapcsolat a Szentszékkal, szervezetek, sajtó, stb.)

Ugyanezen a napon közölte az EH elnöke dr. Szabó Imre budapesti segédpüspökkel a Hejcére internálási⁷ határozatot. Az esztergomi főegyházmegye püspök nélkül maradása lépésre kényszerítette Grósz érseket.

Február 8-án (post factum)⁸ értesítést küldött az EH-nak, amely szerint: „Van szerencsém értesíteni, hogy az Apostoli Szentszéktől kapott felhatalmazásom értelmében dr. Endrey Mihály felszentelt püspököt az esztergomi főegyházmegye apostoli delegátusává kineveztem, és meghagytam neki, hogy a főegyházmegye kormányzását teljes püspöki jogkörrel mielőbb vegye át.

A BM azonnal reagál az intézkedésre és március 18-ai jelentésében⁹ megállapítja, hogy „a püspöki karon belül a lojális szárny erősítése céljából a Belügyminisztérium operatív szerve és a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala elérte, hogy az akadályoztatott Mindszenty József helyett Endrey Mihály segédpüspököt nevezzék ki az esztergomi egyházmegye élére.

Február 12-én válaszolt¹⁰ az EH elnöke a petícióra, és közölte, hogy a miniszterelnök áttette hozzá. Hét nap multával magához rendelte az illetékeseket, és a beadványt figyelmen kívül hagyva, mindössze a kormánybiztosok ismételt kiküldésére reagál, megemlítve, hogy az egyes egyházmegyékben okozott szabálytalanságok miatt kellett ideiglenesen intézkednie.

Február 19-ei keltű az a BM jelentés,¹¹ amely szerint „Grósz József megkapta a vatikáni Congregatio Sancti Concilii (CSC) két – január 21-én kelt dekrétumát. Az egyik dekrétum név szerint felsorol 10 helynököt és 11 irodaigazgatót, akik ezekbe a funkciókba állami intézkedésre kerültek, és megállapítja, hogy ezeket a papokat alkalmatlannak nyilvánítja, ezért a hivatalokból és javadalmakból elmozdítja. Megparancsolja, hogy a nevezettek vessék alá magukat a törvényes egyházi hatóság parancsainak, mert ellenkező esetben különlegesen fenntartott kiközösítés alá esnek.

A másik dekrétum megállapítja, hogy Horváth Richárd áldozópap, ciszterci szerzetes a törvényes egyházi hatóságok ellen működött, ezért az egyházból kiközösítik. Leszögezi, hogy mindazon papok, akiknek a kinevezése nem a kánonjog (CIC) rendelkezései szerint történt, szintén kiközösítés alá esnek, ha véglegesen le nem mondanak, és vissza nem térnek egyházmegyéjükbe.

Ugyanebben az időszakban érkezett meg a válasz¹² Hamvas Endre kérdésére is, hogy mivel Mindszenty az 1956. októberi találkozásukkor visszavette az esztergomi főegyházmegye vezetését, ezzel Hamvas Endre megbízatása lejárt.

7 MOL XIX-A-21-a-K-54/1957

8 MOL XIX-A-21-a-K-72/1957

9 ÁBTL 3.1.5. O-13405/2 (pp. 234–235)

10 MOL XIX-A-21-a-K-70/1957.

11 ÁBTL 3.1.5. O-13405/2 (pp. 218–222)

12 MOL XIX-A-21-a-E-95/57.

Március 25-én a Központi Szemináriumban tanácskozott a püspöki kar, és a már korábban odatelepített „Hívő” ügynök erről is jelentést¹³ írt. Hamvas Endre elmondta, hogy kár volt a püspöki karnak visszautasítani a korábbi EH tárgyalásokon való részvételt, amikor a légkör még kedvező volt.

Brezanóczy Pál egri káptalani helynök pedig arról beszélt, hogy másnap a püspöki karnak nehéz tárgyalása lesz az EH-ban. Egyéb BM jelentések¹⁴ is készültek arról, hogy a „klerikális reakció” csak kényszerítő intézkedéseik hatására – az 1956-ban kiszabandult papok visszagyűjtése és újabb márciusi letartóztatások után – volt hajlandó tárgyalóasztalhoz ülni. „Hívő” ügynök is említést tesz¹⁵ Grösz érsek vonakodásáról, amelyben szerepet tulajdonítanak Szörényi Andornak, az Akadémia professzorának.

A jelentés feldolgozásakor a BM elemző figyelme Szörényi professzorra terelődött: „biztonsági őrizetbe helyezése nem csökkentette, hanem fokozta aktivitását.” Úgy döntöttek, hogy felkeresik és figyelmeztetik. Ha ez nem járna sikerrel, „lekompromittálják a politikai rendőrséggel való kapcsolata címén.”

Március 26-án a püspöki kar részt vett az EH-ban a „nehéz” megbeszélésen, ahol az elnök a problémák¹⁵ hosszú sorát tárta a résztvevők elé, „amelyek zavarják az állam és a katolikus egyház évek alatt kialakult jó viszonyát. A megbeszélés – az elnök reménye szerint – eredményt fog hozni, mert a római katolikus püspöki kar megváltoztatta a Mindszenty József idejéből ismert merev magatartását anélkül, hogy teológiájában és törvényeiben fel kellene adnia elvi álláspontját, vagy a Vatikánnal szembe kellene kerülnie.”

Az EH elnöke hivatkozott több, korábbi püspökkari esküre, nyilatkozatra (1951. július 3. – július 21. – 1956. május 11.) idézte Grösz József 1956. május 12-ei nyilatkozatát, amelyben kijelentette: „Munkása akarok lenni a béke ügyének. Ez akarok lenni az evangélium szellemében és a katolikus egyház fejének, XII. Pius pápának ismételt megnyilatkozásai értelmében is.”

Felsorolta: több püspök – engedélykérés és a következmények számbavétele nélküli – irodaigazgatókat, helynököket leváltó november végi dispoziációját, figyelmen kívül hagyva az AEH november 28-ai sajtó- és rádióközleményét, az elismert október 23-ai „státus quo”-ról. Utalt arra, hogy ezért figyelmeztetésül januártól két egyházmegyétől megvonták az államsegélyt. Nehezményezte a január 21-ei vatikáni dekrétumokat. Hivatkozott az Elnöki Tanács új törvényerejű rendeletére, amely szabályozza az egyházi állások betöltésének rendjét, és amely 1956. október 1-től visszamenőlegesen lép hatályba. Jóindulatúan visszahívták a miniszteri biztosokat, de az események alakulása miatt ezt az intézkedést most érvényteleníteni kellett. (Az expozé szövegét a püspöki kar tagjai sokszorosítva kézhez kapták.)

Javaslatot tett a Országos Béketanács Katolikus Bizottságának újjászervezésre, az állam és az egyház viszonyára vonatkozó új nyilatkozat kiadására, az október 23-a után kialakult egyházpolitikai helyzetről a Vatikánnak küldendő tájékoztatóra, valamint

13 ÁBTL 3.1.5. O-9964 (pp. 38–41.)

14 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp.9–10.)

15 MOL XIX-A-21-a-K-135/1957.

arra, hogy az ordináriusok lépjenek fel azokkal a lelkesekkel szemben, akik október 23-a után törvénytelenül jártak el.

Április 9-én a püspöki kar konferenciát tartott a Központi Szeminárium épületében, amelynek (lehallgatással készült) anyagát a BM április 12-ei jelentése¹⁶ tartalmazza. Tekintettel dr. Endrey Mihálynak az esztergomi főegyházmegyébe szóló speciális delegátusi kinevezésére, mind a 11 egyházmegye vezetője/képviselője jelen volt. Többen a kész helyzetre tekintettel aggodalmukat nyilvánították.

Megtárgyalták Grósz Józsefnek az ÁEH elnöke expozéjára készített választervezetét:

„Mi is békét akarunk. Nem kérünk mást, mint békét és szabadságot. Megértést, mert a mi helyzetünk más, mint a protestáns egyházaké, minket kötnek az egyház egyetemes törvényei. Megtartjuk a nekünk kellemetlen és jogainkat sértő törvényeket is, és ha küzdünk ellene, azt törvényes módon és törvényes eszközökkel tesszük.”

„A Katolikus Papok Békebizottsága kezdettől szembe fordult a hierarchiával, magával a pápával is, és engedély nélkül lapot adott ki.”

„Az ÁEH komoly ok nélkül papokat mozdított el, állásukat elfoglalta idegenből hozott papokkal.” „A papi békebizottság feltámasztását lehetetlennek tartjuk. De külön papi békemozgalmat is feleslegesnek tartunk.”

A jelentés szerint szó esett még a kiadandó nyilatkozatról, a Vatikánnak készülő részletes tájékoztatásról, a forradalomban tevékeny részt vállalt papok elítéléséről (és néhány – a BM számára nem fontos – más kérdésről).

3. AZ OPUS PACIS MEGALAPÍTÁSA ÉS A PAPI BÉKEMOZGALOM FELSZÁMOLÁSA.

Április 10-én Háromtagú püspökkari bizottság vett rész az EH-ban. Megállapodtak abban, hogy azokat a személyi¹⁷ kérdéseket, amelyek rendezéséhez a Vatikán hozzájárulása szükséges, az egyes püspökök – a püspöki karral egyetértésben – felterjesztik Rómához. (*A püspöki kar itt engedett a 9-ei fenntartásaiból.*) Megfogalmazták a sajtóban megjelenő nyilatkozatot. A Vatikánba küldendő jelentést azonban egyelőre nem készítik el, erről még tárgyalások lesznek.

A püspöki kar még aznap újra összeült a Központi Szemináriumban és Grósz érsek tájékoztatást adott a délelőtti tárgyalásokról. Ismertette az EH elnöke megoldási javaslatát a személyi kérdésekkel kapcsolatban: „az érintettek vessék alá magukat a vatikáni határozatnak, térjenek haza egyházmegyéjükbe, kérjenek elbocsátó levelet és ezzel folyamodjanak újra a felvételükért” Ha ezt az egyes püspökök vállalják, meg fogják tárgyalni – volt Grósz érsek válasza.

A kért és ott megfogalmazott nyilatkozat Grósz érsek szerint „elég jó nyilatkozat”. A Vatikánnak küldendő, elhalasztott tájékoztatóról pedig annyit mondott, hogy „előzőleg mi informáljuk Rómát. Ez olyan ideiglenes megoldás, amivel időt lehet nyerni.”

Április 10-én megjelent a Magyar Katolikus Püspöki Kar nyilatkozata¹⁸ arról, hogy az egyházat és az államot érdeklő kérdések rendezésében megbeszélések folynak. Nem

¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-13405/2 (pp. 243–252)

¹⁷ MOL XIX-A-21-A-E-135-2/1957.

¹⁸ MOL XIX-A-21-c-38/1957. és ÁBTL 3.1.5.0-13405/2 (p. 260)

kerülte el azonban a BM figyelő tekintetét¹⁹ az a körülmény, „hogy a püspöki kar megőrizte egységét, és a továbbiakban arra törekedett, hogy az állammal folytatott tárgyalásokon testületileg vegyen részt. Ezzel megszűnt az államnak az a lehetősége, hogy az egyes püspököket, vagy egyházmegyéket érintő ügyet csak az érintett püspökkel tárgyalják meg. A püspöki kar követelte a papi békemozgalom felszámolását azzal az ígérettel, hogy az egyház egy hivatalosan elismert békemozgalmat hoz létre.”

Ugyanakkor függőben hagyták az EH követelését, a hét legexponáltabb békemozgalmi papnak a dekrétum hatálya alól való felmentése ügyét.

A Püspöki Kar meghozta az új határozatot:²⁰ „Áthatva az egyház béke gondolatától, aggodalommal szemlélve az emberiség fölé tornyosuló veszedelmeket, Krisztus földi helytartójának útmutatását követve foglalunk állást az emberiség megkímélése és megmentése mellett. Mindezt szeretettel elvárjuk, hogy egyházunk valamennyi papja magáévá tegye a béke gondolatát, és híveivel egyetemben amellé az elv mellé álljon, amely a problémák megoldását békés tárgyalások útján kezeli”.

A püspökök vitáját egy másik BM jelentés örökölte meg,²¹ rögzítve egyúttal a BM eltérő véleményét is.

Saad Béla (az Új Ember szerkesztője, „Kövér” fedőnéven ügynök) és Michelics Vid (a Vigília munkatársa, „Molnár Béla” fedőnéven ügynök) készített tervezetet a béke mozgalmi szervezet „Opus Pacis” (OP) néven való megalapítására.

1.) A püspöki kar az Országos Béketanáccsal közösen, megalakítja az Országos Béketanács Katolikus Bizottságát (OBKB).²²

2.) A püspöki kar a katolikus békemunkát egyházi keretekben, az Opus Pacisban (OP) szervezi,²³ amely szerkezetének és feladatainak kialakítására és a végrehajtásra szervező-, illetve intézőbizottságot küld ki.

A határozat tartalmazza a bizottságba felvett személyeket, köztük Beresztóczy Miklóst, Mag Bélát, Michácz Józsefet, valamint többek között a Központi Szeminárium rektorát és a Hittudományi Akadémia több professzorát.

Amint Grösz érsek mondta: „ezeket le kellett nyelnünk. Az Egyházügyi Hivatalnak rettenetesen nagy volt a békülékenységre való hajlama. Nekik is kell valamit produkálniuk felfelé”.

A püspökkari „határozat” közzétételének azonban volt előfeltétele: a békepapi mozgalom önfelszámolása. A határozatot mind a napi sajtó, mind az Új Ember aktuális száma közölte, azonban a sajtóközlemény nem tartalmazta a nyomtatékosan megjelölt feltevést, a békepapi szervezet megszüntetését.

Ezt Grösz József azonnali tiltakozása követte, és felfüggesztette az OP életbe léptetését. A BM jelentése tovább folytatja:

„Miközben a hivatalos egyházzal ilyen megállapodás jött létre, súlyos ellentétek alakultak ki az Egyházügyi Hivatal és a papi békemozgalom vezetői között,

19 ÁBTL 3.1.9. V-159392/4. (pp.49-59.)

20 MOL XIX-A-21-c-120-5-2/1957.

21 ÁBTL 3.1.5. O-13405/2 (pp. 280-285)

22 OB Katolikus Bizottsága: elnöke: dr. Hamvas Endre, tagjai: Kujáni Ferenc, Beresztóczy Miklós, Peisz Lajos, Mag Béla, Zemplén György, Mihácz József.

23 OP Szervező és intéző Bizottsága: elnöke Grösz József, tagjai: dr. Hamvas Endre, Kovács Sándor, Papp Kálmán, dr. Endrey Mihály, Kujáni Ferenc, Beresztóczy Miklós, Mag Béla, Radó Polikárp, Sik Sándor, Rojkovich István, Pottyondi Imre, Mihácz József, Bády Ferenc, Zemplén György.

(mert) nem védte meg őket az egyházi reakció támadásaitól. Állandó biztatást kaptak támogatásukra, a gyakorlatban azonban koncként odadobva látták magukat.”

„Az Egyházügyi Hivatal vezetője ugyanis azt követelte tőlük, hogy:

1.) A június 5-én tartandó Országos Választmányi ülésen a katolikus Papok Országos Békebizottsága mondja ki a feloszlását, és

2.) Gyakoroljanak önkritikát.

A békemozgalom vezetői ezt megtagadták:

A *feloszlást* azért, mert az volt a megállapodásuk, hogy beleolvadnak az újonnan alakult mozgalomba. Az *önkritikát* azért, mert a vatikáni dekrétumban meghatározott vádakat az érintettek nem ismerik el igaznak, és a mozgalom is világosan látja, hogy azok csak ürügyek. *Politikailag* pedig nem tartják jónak a „nagy bűnbánatozást”, mert ezzel elismernék a rágalmakat. Heves viták zajlottak az EH és az említettek között: követelték a sajtó és a (*Dezső utcai*) helyiségek minden áron való megtartását. Az Egyházügyi Hivatal elutasította a kérésüket.”

A június 5-ei választmányi ülésen a kb. 80 fő borús hangulatban vette tudomásul a mozgalmuk megszűnését. A 21 hozzászóló, lelkes taps mellett ígerte további munkálkodását a szocializmus érdekében. Nem közölték velük, hogy a OP-nak nincsenek szervezetei. Beresztóczy Miklós és Horváth Richárd is, a hozzászólásokra adott válaszában – meggyőződése ellenére ugyan – dicsérő kifejezéseket használt az OP-ra.

A *BM jelentése szerint*: az OP gyakorlatára rávilágít Grósz érseknek a Vatikánhoz intézett levele, amelyben kifejti: „az OP árán elértük a papi békemozgalom likvidálását”.

Majd megállapítja, hogy „az OP megalapítását mégis pozitívumként kell tekintenünk, mert az OP-ban a hivatalos egyház felső vezetése is részt vesz, és amennyiben a Vatikán ezzel szemben lép fel, úgy egyben az egész püspöki karral találja magát szemben. Hogy az Opus Pacis megalapítása részünkre pozitív, az bizonyítja, hogy a Vatikántól azonnal támadás érte.”

4. ÚJ VATIKÁNI INTÉZKEDÉSEK ÉS IRATOK

Május 27-én a Congregatio Consistorialis (CC) tárgyalta²⁴ a magyar katolikus püspöki kar és a magyar állam között kialakult új helyzetet. Az előterjesztés negatívan értékelte a püspöki kar szereplését mert kompromittálta a Vatikánt.

Június 10 és 15-e között tárgyalta ezt a témát a Szent Congregáció Hivatala:

1.) A magyar püspöki kar a Vatikán többszöri ellenzése dacára megalapította az Opus Pacis békemozgalmat, ezzel alárendelte a püspöki kart az államnak, és védelmébe vette azokat a békepapokat, akik évek óta együttműködtek a kommunista kormánnyal, akiket a Vatikán állandóan bírált és támadott.

2.) Mindezekért Hamvas Endre csanádi püspök a felelős, aki évek óta kiszolgálja a kommunista kormányt.

24 ÁBTL 3.1.9. V-150392/4 (pp. 49–59.)

Az ülésen éles vita alakult ki a bíborosok – akik kemény ítéletet kívántak hozni – és Tardini államtitkár között, aki óvatosságra intett, és javasolta, hogy ne lépjenek fel nyíltan a kommunistabarát papok ellen sem.

Ezt a lépést a BM az állam szempontjából szerencsésnek tartotta, mert ha az Opus Pacis megfelelő szervezeti formákat kap, és ha országosan ki tudja szélesíteni a tevékenységét, igen hasznos lehet az állam részére.

Június 29-én Grósz József kalocsai érsek címére újabb levél érkezett.²⁵

„Előterjesztettük a Szentatyának azt a levelet, amelyet az egyházmegyéek ordináriusainak kérelmével együtt küldött azon papi személyek kérdésében, akikről a SCC szólt.

Az én feladatom, hogy közöljem excellenciáddal és a többi fentnevezett ordináriussal, hogy a Szentatya úgy véli: a kérés nem teljesíthető.” P. Card. Ciriaci – prefektus

A BM mérlegelte a helyzetet, és jelentését a felső vezetéssel egyeztetette, ahol arra széljegyzeteket írtak: „A püspöki kar azzal a céllal, hogy magáról a felelősséget elhárítsa, elkészítette a 7 személy felterjesztését, amelyet összesítve a kalocsai érsek küldött meg a Vatikánnak.” Az EH még a felterjesztés előtt közölte a püspöki karral, amennyiben június 15-ig nem érkezik válasz, ezeket a személyeket vissza kell helyezni az október 23-a előtti funkciójukba. Intézkedés nem történt, az elutasító választ pedig a BM visszatartotta.

„A jelenlegi egyházpolitikai helyzetben – írja a jelentés – a rk. egyházzal szemben általános defenzívában vagyunk. Fontosnak látjuk, hogy határozott és erélyes intézkedéseket foganatosítsunk.

Ezért javasoljuk az EH-val közösen:

1.) A magyar Kormány vonja meg a bizalmat Badalik Bertalan veszprémi püspöktől ... Veszprém és Somogy megye területén nem tartózkodhat.” ...

(Szeljegyzet: „De ezt megelőzően össze kell szedni az adatokat és felső szinten tárgyalni. Badalik a jelenleg legképzettebb és legnagyobb befolyással rendelkező a Vatikán felé. Utána kell dönteni”. *Hollós Ervin* s.k.)

2.) A Budapesti Központi Szemináriumtól és Hittudományi Akadémiától vonja meg az állam az anyagi támogatást. ...

(A jelentésre ragasztott kis cédulán található a következő üzenet:)

„Kedves Hollós Elvtárs!

1.) E kérdésben egy szélesebb, átfogóbb tervet kell kidolgozni.

2.) Egyes egyházi vezetőkkel Biszku elvtársnak kellene elbeszélgetni. Figyelmeztetni kell Grószot, hogy közöttünk bizonyos megállapodás jött létre korábban, amit most nem tart be, tudjuk, hogy kétkapura játszik, tudunk illegális tevékenységéről is.

Felelőssé kell tenni az alsópapság népellenes tevékenysége miatt. pl. Központi Szeminárium, stb. stb.

3.) A tervben ki kell dolgozni a legveszélyesebb papi vezetők kompromittálását

4.) Több megbeszélést kell szervezni főpapokkal, hogy úgy befolyásoljuk őket, főleg a hozzánk közelálló papokat.” *Galambos* s.k.)

25 ÁBTL 3.1.5. O-13405/2 (pp. 264-266)

*Július 9-i kelettel újabb levelet*²⁶ intézett Grösz Józsefhez a Sacra Congregatio Consistoriális: „A legutóbbi időben néhány olyan tájékoztatás érkezett *(amelyek)* joggal okoznak aggodalmat és csodálkozást. Az Apostoli Szentszék megállapítja, hogy nyílt gyűléseket tartanak, amelyek tevékenysége belesik az Egyház által elítélt intézményekbe. Bármilyen is történt, az ottani püspököket arra kell inteni, tartsanak ki a hívők jogai mellett, az Apostoli Szentszékét részletesen és pontosan tudósítsák. Neked pedig azt a feladatot adom, hogy minél előbb és minél jobban végrehajtsd, és erről engem értesíts. — Card. Piazza

BM intézkedés: A levelet visszatartottuk, Grösz József nem ismeri, 2 napon belül javaslatot dolgozunk ki.”

*Július 16-án „a Vatikán „az alábbi latin nyelvű dekrétumot*²⁷ *adta ki” — írta július 23-ai feljegyzésében a BM. A dekrétumból:*

„Minthogy a politikában való aktív részvétel nem áll összhangban a papi személyekkel, úgy rendelkezik, hogy az egyházi személyeket a fenti országban minden politikai tevékenységtől büntetés terhe mellett eltiltja. Ha pedig ezek a személyek — amitől Isten óvjon — engedelmeskedni vonakodnának, magával a tettel ipso facto, a Szentszéknek különleges módon fenntartott kiközösítésbe esnek.”
„Card. Ciriaci, Secr. Roberti.”

A dekrétum előírja, hogy „az érintettek még a kihirdetés hónapjában mondjanak le.” A BM jelentés pedig megállapítja, hogy „a Parlamentnek jelenleg 3 olyan tagja van, akiket a vatikáni dekrétum érint: Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd, Máthé János.”

A BM jelentés közli: „A levélről Grösz érsek nem tud, további intézkedésig visszatartottuk.”

A Vatikán fenti dekrétumával azonos időben, levélben értesítik Endrey Mihály püspök, esztergomi speciális delegátust arról, hogy, „Horváth Richárd nem maradhat azon a helyen.”

„Beszámoltak a Szentszéknek arról, — írja a levél — hogy Horvát Richárdot megbízták Budapesten a zuglói plébánia igazgatásával. Meg kell érteni teljes tisztségre és javadalmazásra való alkalmatlanságát, amint azt a 20504/D sz. dekrétum 2. pontja meghatározta. A S.C.C. tisztelendőségének meghagyja, hogy Horváth Richárdot mondassa le, utasítsa, hogy mindennemű politikai tevékenységtől tartózkodjon. Ellenkező esetben visszaesik a fenntartott speciális kiközösítésbe.” — Card. Ciriaci

A BM jelentés itt is tartalmazza az intézkedést:

„A levelet egyelőre visszatartottuk, annak tartalmát Endrey püspök nem ismeri. Jelentésünk tájékoztató jellegű.” *Kézírással:* „Kállay et.-hoz eljuttatjuk és kérjük véleményét az intézkedésre vonatkozóan. júl. 25.

Horváth János s.k. L. Biszku s.k. VII.26.

26 ÁBTL 3.1.5. O-13405/2 (pp. 322-323)

27 ÁBTL 3.1.5. O-13405/2 (pp. 296-297)

Július 31-én az EH elnöke összefoglaló jelentést²⁸ készített a kialakult helyzetről. Megállapította, hogy a Vatikán a püspöki kar kérését a hét kiemelt személy vonatkozásában július elején elutasította. Ennek következtében az EH kitett állásából kb. 20 reakciós papot és egy püspöki helynöknek megvonta az engedélyét.

Ennek a vatikáni akciónak a külpolitikai háttere – írja az EH – minden bizonnyal része a nemzetközi reakció, az imperializmus támadásainak a szocialista tábor és benne hazánk ellen. A szeptemberi ENSZ közgyűlésen az ún. „ötös bizottság” jelentését Magyarországról napirendre akarják tűzni. A Vatikán ezt úgy kívánja segíteni, hogy addig kiéleződjék az állam és a katolikus egyház közötti helyzet, hogy harc legyen, hogy rámutassanak: „Íme, Magyarországon üldözik az egyházat és a vallást.”

Ez a pápa intézkedéseinek kül- és belpolitikai háttere. Mindezek ellenére az a javaslatunk, hogy ebben a helyzetben igen keményen és határozottan kell visszaütni, mert a jelenlegi helyzetben igen jó erkölcsi alapról és pozícióból lehet fellépni. Abban az esetben, ha tévovázunk, a Vatikán újabb intézkedéseket fog tenni, és később már nehezebb helyzetből, és rosszabb pozícióból tudunk csak fellépni.

Intézkedési javaslat is készült:

„1.) Amíg a vatikáni intézkedést a püspöki kar nem ismeri, közöljük, hogy a hét személy visszahelyezéséhez ragaszkodunk.

2.) Amikor a püspöki kar megismeri az újabb három vatikáni rendeleteket, akkor kötni, hogy nem hozhatják nyilvánosságra és nem hajthatják végre.

3.) Sajtóban leleplezni, hogy a Vatikán politikai nyomást akar gyakorolni.

4.) A miniszteri biztosok naponta ellenőrizzék az egyházmegye kormányzását.

5.) Püspöki konferencia csak előzetes EH engedéllyel és napirenddel legyen tartható.

6.) A Minisztertanács határozzon, hogy minden katolikus egyházi állás betöltéséhez és elmozdításához az Egyházügyi Hivatal hozzájárulása legyen szükséges.

7.) Az Elnöki Tanács vonja meg. Badalik Bertalan veszprémi püspök működési engedélyét és költöztessék el Veszprémből. (Az egyházmegye vezetését Klempa Sándor irodaigazgató végezze, mint káptalani helynök).

8.) Kb 40–50 papot, akik a legreakciósabbak, és a püspökök legjobb támaszai, a Belügyminisztérium vegye közbiztonsági őrizetbe.

9.) A legmegbízhatóbb, és határozottan mellettünk álló békepapokat, kb. 8–10-et augusztus 3-án tájékoztassuk a kialakult helyzetről, és biztosítsuk őket az állam védelméről és támogatásáról

10.) A kiközösített békepapokat támogassuk. Azokat a templomokat adjuk nekik, ahol most vannak és anyagilag, az államsegélyek terhére működjenek.”

A felsorolt diktatórikus intézkedési tervek *nem kapták meg* a Kormány teljes támogatását, ezért csak részlegesen tudta az EH a kívánt kemény intézkedéseit megvalósítani.

Már régen készültek Badalik püspök eltávolítása. Ezt erősítette meg egy BM jelentés,²⁹ amely szerint: „Klempa Sándor „László” fedőnevű ügynökünk, ezért 1957 nya-

28 MOL XIX-A-21-d-0036/1957.

29 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp. 9–10.)

rán az EH segítségével előbb püspöki irodaigazgatót, majd Badalik Bertalan eltávolítása után helynököt csinálunk belőle.”

A nyári nagy dispoziciók idején, (amelyről mind az ÁBTL-ben fellelhető BM jelentések, mind a MOL-ban rendszerezett EH elnöki iratok számos forrással szolgálnak) több egyházmegyében születtek olyan áthelyezések, amelyekben a kissé megrettent püspökök kedvezni kényszerültek a EH-ban támogatott, korábbi békemozgalmi papoknak.

6. EH KÍSÉRLET A VOLT VEZETŐ BÉKEPAPOK KINEVEZÉSÉRE ÉS KITÜNTETÉSÉRE

Augusztus 8-án az EH elnöke diktatorikus levelet³⁰ írt Endrey püspöknek, a függőben maradt egyetlen megállapodás – 5 békepap dispoziciója kérdésében:

Templomigazgatói plébániát akar Mag Bélának (belvárosi Ferences) c. apát, vagy tb. kanonok címmel, Láng Alánnak (Szervita tér), Halász Györgynek (Angolkisasszonyok), Beresztóczy Miklósnak (Fő utcai Szt Erzsébet) c. apát vagy prépost ranggal, és Horváth Richárdnak (Zuglóban) tb. kanonoksággal.

Kérte, hogy Endrey delegátus tegye magáévé a kérést, és ennek megfelelően hajtsa végre 8 napon belül, majd tájékoztassa a megtett intézkedésekről.

Endrey püspök egy négysoros levélben azonnal válaszolt,³¹ és az ügy bonyolultságára tekintettel bejelentette, hogy igénybe veszi a 8 napot.

Augusztus 14-én azonban Horváth János újabb levelet³² írt Endrey püspöknek. Közli, hogy az EH megvizsgálta Beresztóczy Miklós és Mag Béla érdemeit a béke fenntartása és megőrzése terén, és megismétli a címadohányozási javaslatát apáti és préposti rangra.

Augusztus 16-án kelt Endrey püspök válasza:³³ „Elnök úr javaslatának megfelelően – a fentiek alapján – nevezetteknek f. év augusztus hó 31-ig bezárólag a c. préposti ill. a c. apáti címet adományozom.” Azt azonban nem ígéri meg, hogy a templomigazgatói állásokra való EH „parancsot” is elfogadja, – de a későbbi intézkedésekből következtethetően – minden bizonnyal így történt.

Ugyanezen a napon kelt az az EH levél is,³⁴ amely az Endrey püspöktől várt lépéseknél sokkal biztosabb védelmet jelenthetett a kedvelt országgyűlési képviselőknek, ugyanis közölte Grósz érsekkel, hogy a magyar állam megtitltja a dekrétumok kihirdetését.

Augusztus 29-én BM jelentés készült³⁵ arról, hogy elfogták Grósz érsek válaszlevelét, amelyet a Vatikánnak küldött a képviselőket büntető dekrétum kapcsán. A jelentés ismerteti a válaszlevél tartalmát, amely szerint az állami adminisztráció előbb kapta meg a dekrétumot mint az érseki kancellária. Ezért azonnal közölték a püspöki kar elnökével, hogy megtiltják annak kihirdetését, és komoly szankciókat helyeztek kilátásba arra az esetre, ha az érsek a tilalmat megszegné. A válasz beszámol arról is, hogy a nevezett három személy nem alárendeltje a kalocsai érseknek. A megbüntettetett szabály-

30 MOL XIX-A-21-a-270/1957.

31 MOL XIX-A-21-a-270/1957.

32 MOL XIX-A-21-a-270-1/1957.

33 MOL XIX-A-21-a-270-1/1957.

34 ÁBTL 3.1.5. O-13405/2 (p. 337)

35 ÁBTL 3.1.5. O-13405/2 (pp. 336).

szegést – mint azt most megtudta – az érintettek nem követték el a mandátum elfogadásával, mivel ordináriusuktól az előírásoknak megfelelően előzetesen engedélyt kértek és kaptak. Erről Grösz érsek akkor nem tudhatott, mert az érintett időben éppen börtönben volt. Figyelembe véve azonban a szankciókkal való fenyegetést, az érsek nem vállal felelősséget mindazért a következményért, ami a magyar egyházat sújtaná a dekrétum kihirdetése esetén. Személyében kész ismételt börtönbüntetést vállalni, de felteszi a kérdést: „Most mit tegyek?” A jelentéshez csatolták Grösz válaszelevelét és az EH tiltó levelét latin fordításban Az archívum tartalmazza a dokumentumokat és a posztai (bélyegektől megcsonkított) borítékot is. Így következtethető, hogy ezeket a leveleket nem kapta meg a Curia.

Augusztus 29-én a püspöki kar konferenciát tartott a Központi Szemináriumban, amelyről (a lehallgatás alapján) a BM jelentést³⁶ készített. A legfontosabb napirendi pont Grösz érsek bejelentése volt, hogy Badalik püspöktől az EH megvonta a működési engedélyt, és kényszerlakhelyet jelölt ki számára. Itt igazolódott a Titkosszolgálat korábbi dokumentuma a püspök tervbe vett félreállításáról, és beszerezett ügynökök veszprémi helynökké kinevezéséről.

A konferencia megtárgyalta az OP által szervezett, – és a Központi Szemináriumban július 23-án megtartott – *első papi gyűlésen* készült határozatot, amelyről az OBKB azt javasolta, hogy a szeptemberi koronákon tárgyalják meg. A javaslat annak ellenére született, hogy az alakuláskor Hamvas püspök, a KB elnöke kijelentette, hogy ezekkel a kérdésekkel a koronákon többé nem kell foglalkozni.

Az ENSZ ún. „Ötös Bizottság”-ának a szeptemberi ülésre tervezett tárgyalásával kapcsolatban a konferencia nyilatkozat tervezetet dolgozott ki, amelyet Kovács Vince azonnal elvitt az EH-ba, egyeztetésre.

7. ÚJABB VATIKÁNI IRATOK ÉS ENDREY MIHÁLY INTÉZKEDÉSEI

Valószínűleg megérlelődött Grösz érsekben a Curia ultrakonzervatív magatartásának fékezésére vonatkozó elhatározás, amiben a püspöki kar lojális része és az EH politikai érzékenysége is egyetértett, és megállapodásra jutottak.

Szeptember 5-én Horváth János tájékoztatta³⁷ a külügyminiszter-helyettest, hogy elkészült a püspöki kar válasza a Vatikánnak. Javasolja, hogy ne teljes terjedelmében közöljék, csak a megfelelő részeket, megfelelő kommentárral.

A levél azonban csak szeptember végén ment el. Grösz érsek igyekezett megnyugtatni a Curiát, hogy a magyar püspöki kar a helyén van, feladatait tudja és végzi. Az OP megalapításával felszámolta a békepapi mozgalmat, és a „békemű” püspöki vezetéssel biztosítja a vonatkozó egyházi előírások megtartását

Szeptember 6-án megjelent az Acta Apostolicae Sedisben (AAS) a magyarországi politikai papok lemondatására vonatkozó döntés.

Szeptember 11-én az EH elnöke feljegyzést³⁸ írt Kádár Jánosnak, a művelődési miniszternek és a Belügyminisztériumnak, amelyhez a Lengyel Egyházügyi Hivataltól

36 ÁBTL 3.1.5. O-13405/2 (pp. 309–315)

37 MOL XIX-A-21-d-0040/1957

38 MOL XIX-A-21-d-0042/1957

kapott bizalmas tájékoztatót mellékelte „a Vatikán álláspontjáról a magyarországi püspöki kar helyzetével kapcsolatban”. Az EH elnöke úgy véli, hogy a feszültség éleződésekor a magyar püspöki kar több kérdésben a magyar kormányt fogja támogatni.

Október 3-án a BM összefoglaló elemzést³⁹ készített a július 9-ei és a 16-ai keltezésű dekrétumok kapcsán. Elemzi Grósz érsek és a püspöki kar magatartását, a kihirdetési tilalnat, Grósz érsek levélküldési kísérletét, amelyet elfogtak, és nem továbbítottak. Ugyanakkor a magyar állam – a külügyminisztérium közleménye révén – a Vatikán tudomására hozta az álláspontját.

Megállapítja, hogy „értékelésünk szerint nincs meg a reális alapja annak, hogy Magyarországon a közeljövőben egyházszakadásról beszéljünk.”

Lojalitás szempontjából osztályozza a püspöki kar tagjait, de véleménykülönbségük nem a rendszer támogatásán alapul, hanem egyesek az egyház egysége érdekében bizonyos kérdésekben engedményeket is vállalnak.

Javaslatokat készít az OP és a KB fejlesztésére, megyei szervezetek alakítására, tapasztalt békemozgalmi papok bevonására, egyházközségek mozgósítására, a katolikus sajtó intenzívebb és gyakoribb megszólalására.

Endrey püspök korábbi, engedékenyebb magartása az AAS-ben is kihirdetett dekrétum ismeretében megváltozott és hivatalának megfelelően intézkedett. Kivárta a dekretummal sújtottakra vonatkozó moratórium leteltét, majd:

Október 8-án levelet írt⁴⁰ Beresztóczy Miklósnak és Horváth Richárdnak, hogy tekintettel másirányú (*képviselői*) elfoglaltságukra, mindkettejüket a mai nappal felmenti lelkipásztori megbízásuk alól.

Október 9-én Endrey püspök levelében tájékoztatta az EH elnökét újabb intézkedéseiről.⁴⁰

November 4-én részletes levélben indokolta⁴¹ meg az EH elnökének az okt. 8-ai rendelkezéseit. A szeptember 6-án megjelent dekrétum egyhónapos türelmi ideje is lejárt, az érintettek nem vetették alá magukat a rendelkezésnek, ezért a CIC 2260–2261. sz. kánonjai szerint különös módon fönntartott kiközösítésbe estek.

Kötelessége, hogy a két pap működtetése ellen tiltakozzon, és kijelentse, hogy jelen állapotukban nem élhetnek a szentségekkel és szentelményekkel, és nem is szolgáltatathatják ki azokat. Készségét nyilvánítja, hogy a kérdést az EH elnökével személyesen is megtárgyalja.

December 10-én kelt Endrey Mihály „Esztergomi Főhatóságtól” fejléces és „szigorúan bizalmas” főpásztori levelének,⁴² címzettje: Horváth Richárd templomigazgató. A levél közli a címmel, a kerületi esperessel és a belvárosi (Alkantarai Szt. Péterről nevezett) ferences templom állandó lelkészével a megállapodást, hogy Horváth Richárd minden papi tevékenységtől tartózkodik. A megállapodás hiánytalan betartását az EH elnöke és főelőadója garantálja, a püspöki kar elnöke pedig jóváhagyólag tudomásul veszi, hogy ilyen feltételekkel a kinevezést az ordinárius postára adja.

39 ÁBTL 3.1.5. O–13405/2 (pp. 364–370)

40 MOL XIX–A–21–a–E–297/1957.

41 MOL XIX–A–21–a–E–95/1957.

42 MOL XIX–A–21–a–E–297–2/1957.

December 30-ai keltezéssel érkezett a Sacra Congregatio Consistorialistól a szeptemberben Rómába küldött Grósz levélre a válasz,⁴³ amelyet a Titkosszolgálat elfogott, és az EH elnökségének jelentett azzal a javaslattal, hogy azt a levelet Grósz érsek ne kapja meg.

A levél megállapítja:

„Ezen szent kongregáció a szeptember 2-án E 134/1957. sz. alatt kelt levelét figyelmesen áttanulmányozva kötelességének véli az alábbiak közlését: A Szentatya igen jól tudja magyar gyermekei milyen szeretettel követik és milyen nehéz helyzetben vannak. Ő mégis erősen aggódik, ahogyan néhány püspök viselkedik.

A Szentatya bízik abban, hogy az egyházi vezetők teljesítették a normákat, amelyeket a szentszék előírni helyesnek vélt, szilárdan kitartanak, ogy elkerüljék azt, ami őket a püspöki feladatoktól más dologra vonhatja el.

Minthogy néhányan állandóan akadályozva vannak, ne adjanak ki a magyar ppk. kar nevében semmilyen nyilatkozatot. Emlékezzenek arra, hogy egyedül az Apostoli Szentszék jogosult az állam vezetőivel tárgyalásba bocsátkozni. —

Marcellus Mimmi a SCC titkára”

8. 1957 EGYHÁZPOLITIKÁJÁNAK ÉRTÉKELÉSE

Számos jelentés és beszámoló tekinti át az 1957. év egyházpolitikai történéseit. Ezek között a *December 9-ei* keltezésű,⁴⁴ amely a leginkább áttekinthető, és az egyes események súlyozásánál a legracionálisabb, megállapítja a következőket:

„Az ellenforradalom leverése után a püspökök az általános hangulathoz igazodva megtagadtak az állammal mindenféle tárgyalást. Ezzel egyidőben kihírdették Mindszenty Józsefnek november 5-én, az amerikai követségről keltezett rendelkezéseit.

Nem gátolta meg ezt az állam, sőt sor került arra, hogy december közepén az EH vezetője felkereste Grósz Józsefet Kalocsán, és tájékoztatta az ÁEH átszervezéséről, a biztosok visszahívásáról.

Az országból (többen is) jelentették, hogy a püspökök leváltották a bék papokat, megtagadták a (korábbi) ÁEH megbízottakkal a tárgyalást.

A Vatikáni dekrétum megerősítette Mindszenty intézkedéseit. A püspöki kar pozíciójának erősödése szükségessé tette az EH és a BM együttes kényszerítő intézkedéseit, amelynek következtében a püspöki kar tárgyalóasztalhoz kényszerült.

Megállapodtak, hogy a püspöki kar egy hivatalos szervezetet hoz létre a béke kérdéséhez, így megalakult az OP. A püspöki kar azt a feltételt szabta, hogy a papi békemozgalom számolja fel önmagát, ami az EH intézkedése folytán meg is történt, azonban az új szervezetben helyet kapott 3 békemozgalmi pap is.

Az OP megalakítása, hogy részünkre pozitív — írja a BM elemzője — abból látszott, hogy a Vatikán azonnal megtámadta.

A kormány tiltotta a dekrétumok kihirdetését, de azok megjelentek a *AAS*-ben. Endrey püspök és Grósz érsek mindent megtettek, hogy az érintetteket a dekrétumok hatálya alá vonják. A nyári nagy dispoziciók idején tovább erősödött az egyházi önállóság, ezért az EH ellenintézkedéseket tett.

43 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp. 16-18).

44 ÁBTL 3.1.9. V-150392/4 (pp. 49-59, 65-67)

Összehasonlíthatatlan nagy propagandát fejtett ki az egyház a külföldről behozott Karitászt segélyekkel, amelyeknél visszaélések is előfordultak.

A megváltozott helyzetnek megfelelő módszerekkel és helyesen alkalmazott adminisztratív eszközökkel *folytatni kellene az egyház bomlasztását.*

Az ellenforradalom után kialakult egyházpolitikai gyakorlat még nincs összhangban a párt és a kormány általános politikájával. A konszolidálás érdekében nagyobb teret kellett az egyháznak hagyni.

Hiba, hogy a *minden módon való korlátozás* helyett még ma is engedmények születnek. A papi békemozgalom eredeti formájában nem volt életképes, de hiba volt, hogy nem fordítottunk figyelmet az igen tekintélyes számú papi csoportra.

Hiba volt, hogy nem éltünk, és még ma sem élünk a dispozicióba való beleszólással. A jelenleginél jobban ki kell használni a pk. karon belül előforduló nézeteltéréseket. Szükségesnek látszik az új helyzetnek megfelelő egyházpolitikát folytatni.

Fokozatosan és tervszerűen meg kell szüntetni a teológiák középkori szellemét, és oda kell hatni, hogy haladó szellemű papok váltsák fel az elbocsátott tanárokat. Csak álmilag elfogadott pap kaphasson hitoktatási engedélyt.

9. AZ OPUS PACIS (OP) ORSZÁGOS BÉKEMOZGALOMMÁ ALAKÍTÁSA 1958-BAN

A papi békemozgalom beágyazódása a 6 év alatt sokkal erőteljesebb volt, hogysem azt egyszeri adminisztratív intézkedéssel törölni lehessen. Sok mai elemző történész és több, az elnyomás korszakát megélt túlélő állításával ellentétben, a papi békemozgalom egyházellenes rendeltetése nem volt olyan egyértelmű a „békemozgalmi papság” részére, mint inkább egyrészt a „modus vivendi” szinte egyetlen lehetőségének megértése, másrészt a „társasági élet” vagy „közélet” egyik lehetősége.

Figyelembe véve a két világháború közötti időszak „nemzeti Magyarországaiban” az alacsony sorból származó, szerényebben képzett falusi alsópapság elismertségét és érvényesülési, közszereplési lehetőségeit sokan úgy értékelték, hogy most számukra új, más életforma meghonosítására van lehetőség.

Emellett döntő szerepet játszott az is, *(Személyes ismeretességem kapcsán meghallgatott papok állításai szerint – Szerk.)* hogy „nem születtek mártírnak”. Többen kijelentették, hogy „adott testi erőszakkal fenyegetettség esetén bármilyen békenyilatkozatot aláírtak volna.”

9.1 Egyházmegyei OP gyűlések szervezése

Grösz József érsek, az OP elnöke, levélben⁴⁵ tájékoztatta és kérte fel az egyházmegyék ordináriusait, hogy a nemzetközi helyzetről, az egyház békeszolgálatáról és az atomfegyverkezés kérdésről tartsanak előadásokat egyházmegyei papi gyűléseken.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-150392/4 (pp. 49–59).

⁴⁶ MOL XIX-A-21-a-24-3/1958.

Az EH túldimenzionálta az OP alapítólevelében és a püspöki kar tervében meghatározott „béketevékenységet”, vagy „békeművet,” és szinte propaganda irat jellegű beszámolót készített:

Az OP Szervező és Intézőbizottsága is egyházmegyei békegyűlések január és február hónapokban történő megtartására kérte fel a megyés főpásztorokat. Grósz érsek kérte, hogy a gyűlések előkészítéséről és azok lefolyásáról – az egyházmegyék ordináriusai – írásban tájékoztassák az OP ügyvezető igazgatóját. A békegyűlések helyét és időpontját az egyházmegyék főpásztorai határozták meg, és a gyűlésekre írásban meghívtak minden papot.

A beszámolót az EH készítette, amely szerint „a haladó gondolkodású lelkészkedő alsópapság mindjobban és szélesebb körben kérte, hogy az OP adjon gyakorlati útmutatót az aktív békemunkába való bekapcsolódáshoz.

Ugyanakkor az állam részéről kívánatos volt, hogy a püspöki kar és az OP Szervező és Intézőbizottsága által a békeharcot, valamint kormányt elismerő, támogató nyilatkozatok és állásfoglalások a lelkészkedő papság részéről is kellő alátámasztást nyerjenek. A haladó papok kapjanak fórumokat, ahol aktivitásukkal nézeteiket kifejezhetik és pozitív irányban befolyásolhatják a papság és az egész egyház tevékenységét a haladás, és a béke támogatása érdekében.”

Az EH-nak ez – a „papok nevében” – újrafogalmazott igénye teljesen szemben állt az OP alapítólevelével, a püspöki kar 1957. májusi határozatával és a püspöki kar elnöke által kifejtett korábbi állásponttal.

A beszámoló szerint:

Január 31-ig kilenc egyházmegye papsága tartotta meg békegyűlését melyeken kb. 2.300 pap jelent meg. A békegyűléseken mintegy 300 kispap vett részt.

A februárban tartandó pécsi és szombathelyi egyházmegyekben kb. 2.700 rk. pap vesz részt az OP egyházmegyei gyűlésén, amely a papságnak kb. 45 %-a.

A gyűléseket – a csanádi és veszprémi egyházmegyét kivéve mindenütt az egyházmegyék főpásztorai nyitották meg és zárták be. Hamvas püspök a püspöki kar elnökének célkitűzésével (a békepapság felszámolása) teljesen ellentétes módon járt el, mert a volt csanádi papi békemozgalom elnökére, Molnár főesperesre bízta az elnöki teendők ellátását.

Azzal, hogy az ordináriusok maguk vállalták az elnöki teendőket, eleve biztosítékot kívántak kapni a gyűlések hangját és lefolyását illetően. Az EH elmarasztalta Shvoy Lajos székesfehérvári, Kovács Vince váci, Endrey Mihály esztergomi főpásztort, mert jelenlétükkel erősen akadályozták a szabad viták kialakulását.

A gyűlések előadói között – az EH megítélése szerint – régi- és új békemozgalmi papokat egyaránt meg lehet találni: *régi*ek: Szécsi Antal, Pfeiffer János, Regös Gyula, Potyondi Imre, dr. Nincsik Pál görögkatolikus, illetve *új*ak: Endrey Mihály, Szőrényi Andor, Klempa Sándor, Íjjas Antal voltak. A *régi* békepapok előadásai határozottak, félreérthetetlenek és világosak voltak. Hasznos gyakorlati útmutatásokat adtak a papoknak a békemunkájuk végzéséhez. Pozitív szempontból magyarázták a nemzetközi helyzetet. Az *új*onnan bekapcsolódó előadók inkább elméleti, teológiai síkon, a keresztény „krisztusi béke” körül mozogtak. Kevésbé adtak eligazítást és útmutatásokat a gyakorlati békemunkához, inkább általánosságokat hangoztattak.

Endrey püspök kimondta az új társadalmi rendszer támogatását és szorgalmazta a papok aktív tevékenységét a békemunkában. Regös Gyula Debrecenben, dr. Nincsik

Pál Miskolcon, Molnár Antal Szegeden nyíltan hangoztatták, hogy az OP folytatja az 1950-ben megkezdett békemunkát. Ellenben Potyondi Imre székesfehérvári előadása a régi kat. békemozgalmat a Rákosi rendszer termékének minősítette.

Az előadásokból általánosan hiányzott az országos békefeladatok megyei konkrét megjelölése.

Minden békegyűlésen hangzott el az atomenergia háborús és békés célra történő felhasználásáról szóló előadás. A cél az volt, hogy az előadások kiegészítsék a politikai mondanivalót, és tényekkel bizonyítsák az atom- és hidrogénfegyverek eltiltásának fontosságát és szükségességét. Negatív felszólalások csak a budapesti, Somogy megyei és balassagyarmati békegyűléseken hangzottak el.

A budapesti békegyűlésen Erdősi plébános hozzászólása félreérthető és zavaros volt. A Somogy megyei gyűlésen az egyik felszólaló követelte Badalik püspök visszatérését, és hogy a rádió szüntesse be a vallásellenes propagandát. A balassagyarmati gyűlésen az abortuszrendelet felfüggesztését követelték. A hitélet fejlesztését célzó, és arra buzdító felszólalás csak egy-két esetben hangzott el.

A megfogalmazott határozati javaslatok – a legtöbb esetben a püspökök terjesztették be elfogadásra – követeli az atom- és hidrogénfegyverek betiltását. A határozatokból – a budapesti kivételével – hiányzik a gyakorlati béketevékenységre történő buzdítás.

A napi sajtó, a rádió, de különösen a megyei lapok kielégítően tájékoztatták a közvéleményt az Opus Pacis békegyűlések lefolyásáról. Az „Új Ember” kat. hetilap bő terjedelemben számolt be, és tájékoztatta az olvasókat. Azonban a tudósításokból hiányzik az állásfoglalás, a véleményalkotás, kizárólag a gyűlések ismertetésére szorítkoznak.

9.2 Az EH javaslatai

1.) Az OB elnöksége foglaljon állást a leszerelési világkongresszus támogatására és békemozgalmi lap indítására, a KB és az OP vidéki szervezetének kiépítésére. Az EH javasolja, hogy a KB tevékenységének megszervezésére válasszon titkárt. (Erre Beresztóczy Miklóst ajánlja).

2.) A KB javaslatai alapján az OP Szervező és Intéző Bizottsága fogadjon el nyilatkozatot, a leszerelési világkongresszus támogatására, és jelentse ki, hogy a magyar rk. egyház delegációt küld ki. Egyben hívja fel a külföldi katolikus szervezeteket is a támogatásra.

3.) A „béke és barátság” hónap rendezvényein, az Ötödik Magyar Békekongresszuson a KB és az OP aktívan vegyen részt. A kongresszus előtt célszerű volna országos katolikus békegyűlést összehívni.

4.) Az OP tevékenységébe aktívan be kell vonni a volt haladó gondolkodású békepapokat. E cél érdekében szükséges a haladó papok egyházi funkcióba állítása és a rehabilitáció folytatása. Rövid időn belül el kell érni, hogy a haladó papok pozitív tevékenységükkel befolyásolják az OP munkáját, és ebben a munkában ők vállalják az oroszlánrészt. Ennek érdekében az OB és az EH erősítse, és támogassa a haladó papokat.

5.) Az „Új Ember”-ben és a „Vigilia”-ban jelenjenek meg értékelő cikkek az OP egyházmegyei gyűléseiről és határozzák meg az OP tevékenységének további irányát.

Az EH elnöke 1958. január 4-én az egyházpolitikai helyzetről – a Párt politikai bizottsága részére készítendő – jelentéstervezetet nyújtott be előzetes egyeztetésre a belügyminiszter első helyetteséhez.⁴⁷

„Az ellenforradalom előtt az állam és az egyház közötti viszony kedvezően alakult (r.k. egyház: 600 kulcspozícióból 260-ban haladó pap). Az ellenforradalom előtti hónapokban az egyházi reakció aktivizálódott, és felkészült a haladó erők eltávolítására. Az EH ezt nem elég hangsúlyosan vette figyelembe. Az ellenforradalom alatt az egyházi reakció visszaszerezte az egyház vezető pozícióit, és az ellenforradalom leverése után kultúrharcot próbált a kormányra kényszeríteni, amely törekvéseket a nyugati sajtó támogatta. Amint az állam hatalmi helyzete konszolidálódott, felvette a harcot, és az egyházi reakciót visszavonulásra kényszerítette. Fokozatosan javult azok helyzete, akik a kormánnyal jó viszonyt kívánnak ápolni. A katolikus egyházban 26 helyre állítottak vissza „békepapot” (ref.28, ev.:6). Kulcspozícióban maradt még 19 és 12 állás nincs betöltve (ref.: 3, ev.: 7).

Az EH által a békepapoknak nyújtott védelem nem volt elegendő, de az OB és az OP megfelelő kereteket biztosíthat a békepapok szervezésére és összefogására. A békepapok adhatják az OP szilárd alapját.

Az állam és egyház közötti jó viszony alkotmányos alapon épülhet. A vallásszabadságot – mivel ez a tömegek igénye – biztosítani kell annak tudatában, hogy az egyházon belüli ideológiai egység nem jelent politikai egységet. A vallásellenes propaganda elengedhetetlen, de nem sértheti a hívők vallásos érzelmeit. A feladatok:

1. Az EH szerezze vissza a kulcspozíciókat leleplezve és kiszorítva a reakciót.
2. Rádióban és sajtóban úgy leleplezni az egyházi reakciót, hogy ne sértse a becsületes papokat és híveket.
3. Az EH és az OB egy évre dolgozza ki az OP és a KB munkatervét.
4. A megyei békettitkárok mellett legyen kislétszámú KB szervezet.
5. Megindítandó egy új katolikus (10 ezer) és egy protestáns hetilap (5 ezer)
6. Meg kell szervezni a lelkészek rendszeres politikai képzését.
7. Az EH tegyen javaslatot a HNF bizottságok egyházi kiegészítésére.
8. Az esperesi üléseken tárgyalják az állam és az egyház viszonyát, problémáit.
9. Csökkenteni kell az egyházak kapcsolatát a reakciós világszervezetekkel.
 - a) Csökkenteni kell a kat. ppk. Vatikántól való függőségét.
 - b) Erősíteni kell a protestáns egyházak kapcsolatát a szoc. országok és haladó világszervezetekkel.
10. Kidolgozni a tudományos ateista propaganda programját és módszereit.
11. Össze kell hangolni az állami szervek egyházpolitikai irányelveit.
12. A PB határozatát a pártbizottságok tárgyalják meg, és az EH készítsen bővebb tájékoztatót.

A BM másnapra elkészült a véleményezéssel.⁴⁸

47 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp. 19-28)

48 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp. 29-30)

1. A folyamat alátámasztása az SZKP határozatával Magyarországon még nem lehetséges.

2. A felsorolt határozatok megszülettek, de végrehajtásuk még nem kezdődött meg (pl. hitoktatásban engedélyezték szerzetesek bevonását). Következtesen ragaszkodni kell minden dispozició engedélyezéséhez. Mindszenty jogi helyzetéről kiadott nyilatkozat nem akadályozta a Vatikánt dekrétumok kiadásában és a magyar püspöki kart a végrehajtásban.

3. A jelentés hibája, hogy nem vonja le a szükséges következtetéseket. Nem világos, hogyan tudott az EH vezetősége egyik napról a másikra ellenkező egyházpolitikai jelentést kidolgozni.

Javaslatok:

1. Finoman és óvatosan alkalmazott adminisztratív intézkedések az egyházi tevékenység korlátozására és a bomlasztó tevékenység szélesítésére.

2. A nyugati segélyek és az állami támogatások célszerű csökkentése.

3. A kinevezésekbe beleszólás jogát széles ismeretekre alapozva kell gyakorolni.

A megújított koncepcióból egyértelműen látszik, hogy az EH az elmúlt év második félévében történtek alapján megértette, hogy a katolikus békemozgalom szervezése kicsúszik az irányítása alól, ezért két jelentős intézkedési pontot épített be a Párt Központi Bizottsága elé terjesztett új koncepcióba:

1.) Az OP és az OBKB programjának és munkatervének készítését saját hatáskörbe vonja, megszüntetve a püspöki kar kizárólagos hatáskörét.

2.) A szervezet nélkül alakult OP-ban az országos kézbentartáshoz szervezetet kell építeni az egyházmegyei 2 fős összekötők helyett előbb egyházmegyei, majd tovább bővítve, megyei bizottságokat kell szervezni a püspöki kar szándékai ellenében.

Február 11-én az EH elnöke feljegyzést⁴⁹ írt a MM tárcát vezető Benke Valériának, amelyben kereken kimondta, hogy nem volt helyes intézkedés az ÁEH beolvasztása a minisztériumba. Az önállóság nagyobb tekintélyt biztosít. Egyházpolitikai munkájuk hatékonyabb végzéséhez az állomány két státusszal való növelésére tesz javaslatot.

11. DR. ENDREY MIHÁLY PÜSPÖK ELLENÁLLÁSÁNAK MEGTÖRÉSE

Az EH elnöknek az apparátus fejlesztése mellett következetes volt a harca Endrey püspökkel Horváth Richárd ambíciói támogatására és karrierje építésére.

Január 21-én felveti Horváth Richárd részvételének kérdését az OP indítandó lapjában. Néhány nappal később már konkrétan kifejezi azt az igényét, hogy Horváth Richárd tagja legyen a szerkesztőbizottságnak.

Február 5-én Endrey Mihály levelet írt az EH elnökének,⁵⁰ és leszögezte, hogy ő, mint esztergomi ordinárius Horváth Richárdnak kizárólagosan az főegyházmegyével kapcsolatos ügyeiben felettese. Országos egyházi szervek (ilyen az OP és az OBTKB is) csak a püspöki kar, vagy annak elnöke illetékes. Tekintettel viszont Horváth Richárd rendezetlen állapotára, országos szerv irányában nem tehet lépéseket, legfeljebb lelkiis-

49 MOL XIX-A-d-008/1958

50 MOL XIX-A-21-a-E-15-3/1958

mereti ügyében tud rendelkezésre állni. Ebben az OP-ra tartozó ügyben kizárólag akkor mondhat véleményt, ha arra a ppk. kar elnöke felkéri.

Február 12-én a Fővárosi Tanács egyházügyi kormánybiztosa, Gálik István havi beszámoló jelentésében⁵¹ tesz panaszt Endrey püspökre azzal, hogy vannak papi körök, amelyeket az állammal kapcsolatos ügyekben kizárólagosan Dr. Endrey Mihály irányít, és nemcsak az esztergomi egyházmegyében. Tevékenységét az jellemzi, hogy gondosan ügyel arra, hogy tetteivel sem a Vatikán, sem a reakciós egyházi körök ellenzését ne váltsa ki.

A panasz része, hogy ígéretet kapott a püspöktől Horváth Richárd befogadására az OP és a KB szerkesztőbizottságába, majd visszalépett annak ellenére, hogy Horváth Richárd írásban kéri ügyének rendezését. Feladatának érzi a kormánybiztos, hogy Endrey püspököt rákényszerítse a haladó és volt békemozgalmi papok megbecsülésére, illetve az, hogy az OP-ból élő mozgalom legyen a párt és az állam célkitűzéseinek megvalósításához, illetve az OP-nak nemcsak országos, hanem egyházmegyei és megyei szervezett ügyvezetői is legyenek.

Március 12-én kelt havijelentésében⁵² Gálik István már arról számol be, hogy igen nehezen, de megoldották Horváth Richárd ügyét, és politikailag is előbbre jutottak azzal, hogy Endrey püspök elfogadta Horváth Richárdot mind a két bizottságba. Később azonban Grósz érsek előtt Endrey püspök visszavonta az ígéretét. Teljesen merev álláspontra helyezkedett, jöllehet érzi, hogy ezzel az állam nemtetszését váltotta ki, és ez igen jelentős hátrányt jelent az egyházmegyéjére és a saját személyére egyaránt. Minden próbálkozása arra irányul, hogy Horváth Richárdot ne vegyék be az OP-ba, illetve úgy kerülhet csak be, mint kiközösített pap: ne misézzen. Endrey tehát gyakorlatilag a dekrétumot akarja megvalósítani. Ilyen árat az állam nem adhat az egyháznak. Sem Endreyt, sem a pпки kar bármely tagját nem lehet politikai szövetségesként kezelni, „hogy szembe álljanak a pápa rendelkezésével.” Először Grósz érseket kell meggyőzni és ezzel párhuzamosan Endreyvel meg kell értetni, hogy ez jelenti a megoldást.

„Ma azt lehet látni, – írja Gálik a jelentésében – hogy az OP és a KB működését a volt békepapok részvételeától, aktivitásától tesszük függővé, s míg ezek teljes létszámban nincsenek ismét vezető beosztásban, addig eleve nem lehet jó ezek működése. Ez a tény fogja a püspököket az állam mellé kényszeríteni, és ebben a helyzetben oldják meg a kiközösített papok ügyét.”

Április 14-én dr. Beresztóczy Miklós és dr. Horváth Richárd (az eljárás kiviteléből, az archivumban fellelhető másolatokból és az iktatószámból azonosíthatóan az EH-ban készített egy-egy azonos szövegű) levelet⁵³ küld Endrey Mihály esztergomi delegátusnak, amelyben mindkettő bejelenti, hogy meghívásra a Szovjetunióba utazik. „Minden ellenkező híreszteléssel ellentétben” mindkettő kinyilatkoztatja, hogy Endreyt főpásztorának tekinti, papi életének minden problémáját kezében tudja, és „amennyiben ezen a téren bármi nehézség merülne fel”, annak rendezését szívből óhajtja, a nehézségek növelése helyett.

51 MOL XIX-A-21-d-007-14/1958

52 MOL XIX-A-21-d-007-28/1958

53 MOL XIX-A-21-a-E-0015-8/a/1958

Az ügyesen fogalmazott levélben nem ismerik el a dekrétumokból rájuk háruló lelkiismeret problémát, de feltételes módon, (a jövőben) lehetséges esetben jó kézben tudják ügyüket, és már előre is annak rendezését óhajtják.

Április 16-án az EH elnöke – Gálik István kormánybiztos fentebb ismertetett levelének mintegy folytatásaként – „elrendeli,”⁵⁴ hogy Endrey püspök véglegesen rendezze és zárja le Beresztóczy Miklós és Horváth Richárd ügyét.

Majd másnap Miklós Imre elnökhelyettes⁵⁵ ír levelet Endrey püspöknek, amelyben kéri, „tegye lehetővé, hogy Beresztóczy Miklós és Horváth Richárd megkapja az egyházi kinevezést” az OP és az OBKB szerkesztőbizottságába.

Április 17-én Grósz József kalocsai érsekhez, mint a ppk. kar elnökéhez fordul Endrey Mihály. Tájékoztatja⁵⁶ az érseket az EH elnökének arról az igényéről, hogy Horváth Richárd felvételt nyerjen az OP-ba és az OBKB-ba és az OP indítandó lapjának szerkesztőbizottságába.

Endrey püspök – miután Horváth Richárd helyzetét az EH elnökével minden oldalról megtárgyalta – kijelenti, hogy a vatikáni dekrétumokra nem támaszkodhat, és nem hivatkozhat, mert a dekrétumok kihirdetését a magyar Kormány megtiltotta, és erről a ppk. kar elnöke a Szentszéket már tájékoztatta. Beszámol Endrey püspök arról is, hogy Horváth Richárd több alkalommal kijelentette: ha papi életében bármi probléma felmerülne, annak rendezését püspökétől várja.

Hivatkozott a CIC 2223. kánonjára – addig is, amíg a nevezett ügye végleges megoldást nyer – kérte dr. Horváth Richárd részére a kívánt egyházi kinevezések megadását.

12. MAGYAR EGYHÁZI KÜLDÖTTSEG LÁTOGATÁSA A SZOVJETUNIÓBAN

Az Egyházügyi Hivatalok együttműködése keretében a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Egyházügyi Tanács meghívására Miklós Imre elnökhelyettes vezetésével egyházi delegáció Szovjetunióba utaztatását tervezi az EH. A római katolikus egyház dr. Hamvas Endre vezetésével 14 fős keret kiküldésére kap lehetőséget, a csoportban a református egyház 9 fővel, az evangélikus egyház 4 fővel képviselteti magát.

Február 25-én a BM jelentést készített, amelyben⁵⁷ megállapítja, hogy a tervezett létszámban 7 ügynökük és 2 hivatalos kapcsolatuk van. Tekintettel azonban arra, hogy Brezanóczy Pál személyével ebben a félévben konkrétan foglalkoznak, célszerű lenne az egyházi alosztály vezetőjét, Berényi István századost, mint a Művelődésügyi Minisztérium Titkárságának munkatársát kíséreként csatlakoztatni. Az alosztályvezető tanulmányozhatná Brezanóczy személyét, és politikai egyetértés esetén – amire az eddigi tapasztalatok alapján remény van – a hazatérés után az alosztály beosztottja Brezanóczy beszervezését elvégezné.

54 MOL XIX-A-21-a-E-15-8/1958

55 MOL XIX-A-21-a-E-15-3/a/1958

56 MOL XIX-A-21-a-E-15-3/b/1958

57 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp. 48-50) ld. 3.4.1. sz. melléklet, 351. old. (Katolikus kiküldöttek: dr. Hamvas E. püspök, dr. Radó P. prof., dr. Brezanóczy P. helynök, dr. Wattamány I. kanonok, Mag B. OP ügyn., dr. Horváth R. templ.ig., dr. Beresztóczy M. képvis., Micháczy J. pléb., Saád B. főszerk., dr. Langmár L. pléb., Rozsáli M. pléb., Vértess A. esp., Pajtényi L. pléb., Mórász P. c. kanonok)

Az utazás részletes ismertetésére a BM készített jelentést,⁵⁸ az EH pedig a politikai vonatkozásairól írt Kádár Jánosnak feljegyzést.

Április 22-én 13:40 h-kor egy TU-104-es típusú repülőgép fedélzetén kezdődött az utazás, hogy „a küldöttek közvetlenül megismerjék a Szovjetuniót, személyes tapasztalatokat gyűjtsenek, és majd hazajövetelük után előadásokon és beszámolóikban hasznos munkát végezzenek az állam részére.” A küldöttség búcsúztatásán számos egyházi, és egyházhoz közel álló személy vett részt. A Vnukovói repülőtérre érkeztek, és Moszkvában a Leningradszkaja szállóban kaptak első osztályú elhelyezést. Másnap az EH elnökhelyettese és a szovjet Egyházi Tanács (ET) vezetője pontosították a programot, amely szerint a küldöttség két csoportra oszlott: külön-külön csoportban voltak a katolikusok, illetve a protestánsok.

Május 6-án tért vissza a küldöttség Budapestre.

Május 12-én az EH elnöke⁵⁹ beszámolt Kádár Jánosnak: „A csoport 14 katolikus, 9 református és 4 evangélikus személyből tevődött össze, köztük püspökök, teológiai tanárok és esperesek is.

A csoport tagjai nagyobb részben népidemokráciánk mellett aktívan tevékenykedő, kisebb számban pedig olyan papok voltak, akik még több-kevesebb fenntartással élnek a szocializmussal szemben”

Május 22-én készült a BM jelentése,⁵⁹ amely összefoglalóan kiemeli: „Pozitív elismerése volt a rendszernek, mindannak, amit akár egyház, akár világi dolgokban láttak, vagy tapasztaltak.

„A katolikus papok látogatása fontos lépést jelentett a katolikus egyháznak a Vatikántól való eltávolítása szempontjából is, hogy ismert békepapok, köztük vatikáni dekretumokkal kiközösített papok (dr. Beresztóczy Miklós és dr. Horváth Richárd) a kiközösítés ellenére együtt voltak a püspöki kar két tagjával, valamint más, külföldön is ismert katolikus személyekkel.

A lojális elemeknek megerősödött a szocialista társadalomba vetett hite. Hazajövetelük után az eddiginél is határozottabb formában tudják képviselni érdekeinket.

Pozitívuma az is, hogy ezzel megzavarjuk a Vatikán politikai izgatása vonalát. Lényegében megszegették a Vatikán politikai iránymutatását, és saját magukat is tovább kompromittálták a rendszer mellett.” Végül: „Az utazást operatív szempontból is ki tudjuk használni. Hamvas Endre és Darányi püspökön kívül, szinte valamennyi pappal sikerült kiépítenem olyan kapcsolatot, ami lehetőséget ad arra, hogy velük bármikor tárgyaljak.”

Egy további BM jelentés,⁶⁰ amelyhez Hollós Ervin osztályvezető gyűjtött hazai ügynöki jelentéseket, bemutatja az utazás értékelésének az előző kettőhöz képes árnyékosabb oldalát is.

Június 6-án ajánlott levél⁶¹ érkezett dr. Hamvas Endre címére Rómából, a Szent Congregációtól, amelyet „T” ellenőrzés során elfogtak. A latinul írt levelet a BM lefordította és tartalmát ismertette az EH-val:

58 MOL XIX-A-21-d-0021/1958

59 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp. 69-79)

60 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp. 79-84.)

61 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp. 90-91.)

„Az újságok jelentést közölnek a Te nemrégiben megtett utazásodról – írja a Szt. Congregáció levele – amely nem kis csodálkozást és szorongást keltett a Szentszékben. Nincs rejtve előttem, hogy az ilyen cselekedetekkel az egyház által kárhozottat bizonyos elvek hirdetői hogyan szoktak visszaélni, melyről a Szent Kongregáció irányelvet adott ki 1949. július 1-i dekrétumában.

Ugyanaz történt, hogy Te amidőn ezen útba fogtál, nyilvánosan megbélyegzett papokkal, valamint nem katolikus egyházi vezetőkkel, úgy tűnt fel, mint aki lebecsülte az egyházi törvényeket és a Szentszék törvényeit.

Tisztemet betöltve úgy vélem, közölnöm kell Veled ezeket, s egyszersmind intenem Téged, hogy a továbbiakban az ilyen dolgoktól tartózkodj, melyek kevésbé illenek méltóságodhoz és hivatalodhoz.

Marcellus Mimmi Cardinalis”

A levelet elkobozták, a címzett soha nem kapta meg. A jelentés szerint az állambiztonság a levél elsikkasztásával nagyon méltányos cselekedetet hajtott végre, mert – amint írja – „Hamvas egyéniségét ismerve véleményünk az, hogy a levelet nem lehet részére továbbítani, mert ez a kemény hang az eddigi következetes magatartásában törést okozna, melyet a Vatikán elvár a levél tartalmának tudomásul vétele után.”

„Abból a szempontból sem javasoljuk – írja a jelentés – a levél továbbítását, hogy a tartalom köztudatba való kivitele, amely kézbesítés után elkerülhetetlen, több lojális és békepapot, akik tartanak a vatikáni dekrétumtól, a nyilvános szerepléstől visszavonulásra kényszerítene.”

Ezzel a levéllel, eggyel több – de nem az utolsó – vatikáni irat tűnt el a BM süllyesztőjében, és maradt ránk a Történeti Hivatal (ÁBTL), illetve az EH archívumában.

13. AZ OPUS PACIS MEGYEI SZERVEZETEINEK MEGALAPÍTÁSA

Május 13-án a Püspöki Kar konferenciát⁶² tartott a Központi Szemináriumban. Az aktuális napirendi pontok megtárgyalása után Grósz József a következő bejelentést tette:

„Na most kérem röstellkedve előterjesztem az OP március 26-i ülésének határozatát, amely szerint minden egyházmegyében alakíttassék meg az OP egyházmegyei bizottság 5-6 taggal, akiket az ordinárius nevez ki.

Azért terjesztem ezt röstellkedve elő, mert az előzetes tárgyalások alapján közel egy éven át hirdettem a püspöki karnak és az érdeklődő papoknak, hogy az OP-nak nem lesz sem megyei, sem egyházmegyei szervezete. A püspök urak és a jóra való papok is csak így barátkoztak meg valahogy az OP-szal. Én ezt ma sem tartom szükségesnek, hiszen a papoknak a békemunkában annyi segítője van, amennyi kell.

A januári papi békegyűlést is megrendeztük egyházmegyei bizottság nélkül. Főképpen pedig nem tudom, hogy mi a szándéka, vagy a célja az Egyházügyi Hi-

62 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp.76-79.)

vatalnak ezekkel a bizottságokkal, mert hogy valami céljuk van vele, az bizonyos és hogy szükség nincs rájuk, azt ők is tudják. Mindazonáltal ha a püspöki kar célszerűnek látja és elhatározza ennek a megala-kítását, nem ellenzem a következő feltételekkel:

1.) A bizottság elnöke az ordinárius (:püspök:) de tagjait minden külső beavatkozás mentesen a püspök nevezi ki.

2.) Ha bárhol illetéktelen beavatkozás történik, és ezt az érdekelt püspök je-lenti, a bizottság egy egyházmegyében sem alakul meg, illetve a már megalakult bizottságok is feloszlanak.

3.) A bizottság senki által és semmi más célra nem használható és csak a püspök tudtával és beleegyezésével hívható össze.

Én – mondotta Grósz érsek – ezek mellet a feltételek mellett is félve mennék bele az egyházmegyei bizottságok megalakításába, mert a feltételeket ma talán tudomásul veszik, de biztosan hamarosan megkezdődnének a mesterkedések, hogy a régi papi békebizottsági embereket nyomják bele a megyei bizottsá-gokba.”

A püspökök igen rövid ideig vitatkoztak ezen a kérdésen, Hamvas kivételével nega-tívan foglaltak állást – már akik közbeszóltak – olyan kérdések merültek fel, hogy „húzzuk el az ügyet, hallgassunk az érsek úrra” stb. Végül a püspöki kar úgy döntött, hogy nem hajlandó megalakítani az OP egyházmegyei bizottságait, hanem csak egy-egy összekötőt küldenek ki.

A püspökkari konferencia legvégén Hamvas Endre röviden beszámolt a Szovjet-unióban tett utazásról.: „Meg kell állapítani, hogy a katolikus papok nagyon szépen viselkedtek, semmi baj, vagy botrány nem volt. Sokat láttunk, sokat hallottunk. Meglá-togattuk a litván katolikusokat, mindenütt nagyon szívesen fogadtak bennünket.

A helyzet ugyanaz, mint itt nálunk. A templomok nyitva vannak és a hívek nagy buzgósággal járnak templomba, szívesen járulnak a szentségekhez, és nagyon buzgó ka-tolikusok. Ott egyházi adó nincs, csak stóla, azért a papságot a hívek ellátják. A püs-pöknek autója is van.

Hitoktatás nincs, mint nálunk, az elsőáldozásra és a bérmlásra a szülők tanítják a gyermeket és a plébánosok levezgáztatják őket.

Egyébként a litván részen 5 püspök van, és azon kívül Vilnában egy apostoli admi-nisztrátor, akit Róma nevezett ki. Ez nagy haladás, mert tárgyaltak Rómával. A vilnai püspök és helynöke külföldön van, mert a megszálláskor a németekkel tartott és ezért menekülnie kellett.

Több egyházi személyt meghívtunk Magyarországra, – mondotta Hamvas – külö-nösen a kaunasi vikárius örült ennek, aki megígérte, hogy eljön Magyarországra, mert most javulónak ítélik meg a helyzetet.

Az egész fogadás és bánásmód nagyon figyelmes és szíves volt. Ez nem „kicsinált” valami, hanem szívből jött. Az biztos – mondotta Hamvas püspök – hogy az nem igaz, hogy a pap ott szembe áll a rendszerrel, ilyen-nel ne áltassuk magunkat.” Grósz közbe-vetette – „Nekik a mostani rendszer nagyon sokat adott.” Hamvas fenti pozitív beszámolója után a püspökkari konferencia véget ért.

Grósz érsek helyesen látta akkor a közeli jövőt, amikor megjegyezte: „biztosan ha-marosan megkezdődnének a mesterkedések.”

A püspöki karnak ezzel a határozatával az EH elérkezettnek látta az időt, hogy az OP-ból élő mozgalom legyen a párt és az állam célkitűzéseinek megvalósításához, illetve az OP-nak nemcsak országos, hanem egyházmegyei és megyei szervezett ügyvezetői is legyenek.” (ld. fentebb Gálik István kormánybiztos jelentését február 12-én)

14. A KÖZPONTI SZEMINÁRIUM KISAPJAINAK ELSŐ ELLENÁLLÁSA

Május 19-én a Központi Papnevelő Intézet (KPI) növendékeinek egységesen kellett volna részt venniük egy OP budapesti papi gyűlésen, amelyen többek között dr. Radó Polikárp professzor tartott előadást a SZU-ban tett útjáról. A növendékektől énekkari szereplést és versmondást is vártak a szervezők. Az énekkari próbán a kispapok közötték a prefektussal, hogy erre nem kötelezhetik őket. A versmondó elsőéves is visszaadta a megbízatását, de ahhoz már túl későn, hogy valaki mást lehessen kijelölni helyette. A gyűlésen csak négyen vettek részt, egy váci és három egri növendék.

Május 20-án az előjárók konferenciát⁶³ tartottak, amelynek fő témáját a rektor fogalmazta meg: „a növendékek lelkiismeretbeli nyugtalanságot emlegetve, az ordináriussal szemben kötelező engedelmisséget semmibe veszik, s ugyanakkor helytelenül feljogosítva érzik magukat arra, hogy a püspök és a püspöki karfelett ítélkezzenek.”

„A rektori konferencia súlyos szankciókat hozott: a főduktor (a növendékek vezetője) és az évfolyam-összekötők (bidellusok) leváltását, az énekpróbát megszakító IV. éves elbocsátását, a versmondó I. éves visszahívását az esztergomi szemináriumba, az énekkari kedvezmények megvonását.

A következő napokban a növendékek szolidaritása erősebbnek bizonyult félelmüknél, döntő többség kijelentette, hogy amennyiben az elbocsátásokat nem vonják vissza, ők is távoznak.

Ez a szembesegülés megtorpanásra bírta az előjáróságot és visszavonta az intézkedést. A nyári vakáció megszakította a folyamatot.

A növendékek engedetlenségétől a részint „megsértett ordináriusok” nem egyenlően reagáltak, amint arról két püspök beszélgetését kihallgató szombardi EH biztos⁶⁴ jelentést írt.

Július 14-én a BM⁶⁵ szigorú álláspontot foglal el az egyházi reakcióról írt terjedelmes jelentésben: „A papi szemináriumokban túlnyomórészt népidemokrácia ellenes reakciós beállítottságú személyek tanulnak.”

A rk. egyház előnyben részesíti a felvételeknél az osztályidegen és deklasszált elemek gyermekeit A papi szemináriumok ellenőrzését és a szemináriumok létszámának csökkentését javasoljuk:

A BM jelentés mögött bizonyára a Pártnak készült koncepció tervezet, vagy eleve pártutasítás rejtőzhetett, mert a papnevelés kérdésével az EH is foglalkozni kezdett.

63 Az előjárók értekezletének (82/1957–58. sz.) jegyzőkönyve . Ld. KPI irattár.

64 MOL XIX-A-21-d-007-87/1958.

65 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (p. 142)

15. BREZANÓCZY PÁL ELSŐ BEVETÉSE, PAPP KÁLMÁN MEGSZÉGYENÍTÉSE ÉS
ENDREY MIHÁLY LEMONDATÁSA.

Augusztus 26-án BM jelentés készült⁶⁶ arról, hogy az Egyházügyi Hivatal biztosította hét egyházi személy 6 napos kiutazást a brüsszeli világkiállításra. A BM és az EH közösen alakította ki a névsort. A küldöttség kijelölt tagjai:

- katolikusok: Brezanóczy Pál (mint „Kékes Pál”), Rozsáli Menyhért (mint „Jánossy Ferenc”), Langmár Lipót, Drakovics Károly,
- protestánsok: Esze Tamás ref., Békeffi Ernő ref., Koren Emil ev.

A BM jelentés meghatározta a kiutazókkal kapcsolatos operatív feladatokat is. A kiutazó ügynökök feladatát és magatartási vonalát külön-külön határozták meg. Ennek során 2 személy (Brezanóczy Pál és Draskovics Károly) kapott olyan feladatot, amely nyugati egyházi személyekkel való kapcsolatfelvételt és tárgyalást tesz szükségessé, 2 személy a delegáció tagjainak tevékenységét kíséri figyelemmel. 3 személy, akivel hivatalos kapcsolat nincs, operatív feladatot, megbízást nem kap. Az ügynököket az utazás előtt külön-külön eligazítják, ezenkívül a delegáció valamennyi tagja részére az Egyházügyi Hivatallal tartanak egy egységes, általános eligazítást.

Augusztus 28-án a püspöki kar Grósz József kalocsai érsek elnökletével rendkívüli püspökkari konferenciát tartott,⁶⁷ amelynek célja volt Papp Kálmán győri püspök és társai államellenes tevékenységének nyilatkozatban való elítélése. „Papp Kálmán püspök és Lányi János kanonok megbízásából Rétháti Katalin 1956. november 4. és 1958. február 28. között 4 alkalommal járt illegálisan nyugaton. Célja az volt, hogy nyugati szervezetektől pénzt és anyagi eszközöket szerezzen. Papp Kálmán püspök és Lányi János kanonok által előre aláírt és lepecsételt 4 db. hivatalos papírt kapott. 6.400 dollárt és 55 ezer Schillinget, valamint 450.000 Ft-ot hozott az országba illegális célokra.” A valuták egy részét üzerek útján értékesítették.⁶⁸

A konferencián részt vettek: Grósz József kalocsai érsek, dr. Hamvas Endre csanádi püspök, dr. Kovács Vince váci püspöki helynök, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, dr. Rogács Ferenc pécsi püspök, dr. Endrey Mihály esztergomi delegátus, Legányi Nornert pannonhalmi főapát, dr. Brezanóczy Pál egri káptalani helynök, dr. Rojkovich István hajdudorogi püspöki helynök.

A konferenciát Grósz József nyitotta meg, és beszámolt az elmúlt napokban az Egyházügyi Hivatalban folytatott tárgyalásokról.

Az AEH elnöke magához kérte Hamvas Endre püspökkel együtt, és közölte az államnak azt a kívánságát, hogy a Magyar Katolikus Püspöki Kar nyilatkozatban ítélje el Papp Kálmán győri püspököt és társait, valamint mindazokat az egyházi személyeket, akik valamilyen formában népidemokrácia-ellenes tevékenységet fejtettek, vagy fejtenek ki.

Közölte a püspöki kar jelenlévő tagjaival, hogy az AEH elnöke lediktálta a nyilatkozat szövegét, amely három fő pontból állt:

1.) A Magyar Római Katolikus Püspöki Kar elítéli Papp Kálmán püspök és társai államellenes tevékenységét.

66 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (p. 152)

67 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp.158-161)

68 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp.245-246)

2.) A r.k. püspöki kar tagjai nem tartanak maguk mellett olyan elemeket, akik tevékenységükkel akadályozzák az állam és az egyház viszonyát.

3.) Felfüggesztik egy hónapon belül azokat a papokat, akik külföldön a Magyar Népköztársaság ellenes tevékenységet végeznek.

Közölték az EH-ban, hogy amennyiben a megállapodást a püspöki kar valamelyik tagja megszegi, azért az egész püspöki kar felel.

A vita során Grósz érsek kifejtette, hogy „a hatalom az ő kezükben van, ha nem írják alá a nyilatkozatot, akkor Papp Kálmán püspök urat átadják a rendőrségnek, ki vagyunk szolgáltatva.”

A vita közben elkészült a nyilatkozat végleges szövege, amelyet Grósz érsek felolvasott:

„A püspöki kar mély megdöbbenéssel és sajnálattal értesült a történetekről, amelyeket Papp Kálmán győri püspökkel kapcsolatban felmerültek. A püspöki kar ma is őszintén vallja, azt az álláspontját, amely szerint „elítél minden olyan törekvést, amely a Magyar Népköztársaság állami és társadalmi rendje ellen irányul”, és elkülöníti magát azoktól a cselekedetektől, amelyek a tájékoztatásban elhangzottak és azokat mélységesen elítéli. A püspöki kar tagjai nem tartanak maguk mellett olyan elemeket, akik magatartásukkal és tevékenységükkel megzavarják az állam és az egyház jó viszonyát, akadályozzák a békemozgalom fejlődését. A püspöki kar tagjai a kánonok által nyújtott lehetőségekhez mérten egy hónapon belül eljárnak azokkal a papokkal szemben, akik külföldön a Magyar Népköztársaság ellenes tevékenységet folytatnak.”

Grósz érsek kérte, hogy a jelenlevők írják alá, és közölte: „ha ellenkezünk, nagy botrányt csinálnak és mégis keresztül viszik” Majd megkérte, hogy közülük valaki vigye el az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének. Brezanóczy Pál közölte társaival, hogy ő elviszi a nyilatkozat szövegét, mert egyébként is be van rendelve az ÁEH-ba. A nyilatkozatot ketten nem írták alá: Kovács Sándor és Klempa Sándor, mert betegségük miatt nem voltak jelen a püspökkari konferencián.

A BM jelentésbe foglalta⁶⁹ a kicsikart nyilatkozatban elítélt, következményeiben kihasznált esetet, mint „a magyar katolikus egyház rombolása során elért jelentős eseményt.”

Mivel a püspökkari konferencia határozatot hozott, – megengedték maguknak –, hogy a 72 éves Papp Kálmán őrizetbe vételétől (aki 1946 óta a győri egyházmegye püspöke), eltekintettek.

Dr. Lányi János, győri kanonokot és hat társát – a nyilatkozat ellenére – ellenforradalmi tevékenység, valutázás és a Vatikán részére hírszerzés gyanúja alapján őrizetbe vették.

„Sikerült a püspökkar egységét megbontani, a lelkeszkedő papság körében is zavart, véleménykülönbséget kelteni. Sikerült a püspökök környezetéből kb. 140 ellenséges, haladásellenes papot eltávolítani, döntő egyházi kulcspozíciókat visszaszerezni, a vatikáni dekrétumokat a püspöki kar saját maga kényszerült hatálytalanítani.” A jelentés megállapította: „Az ügy ilyen lebonyolítása jóval több hasznot eredményezett a Népköztársaság számára, mintha a győri püspököt letartóztattuk volna.”

69 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp.245-246)

Szeptember 2-án a Curia f. év augusztus 11-i kelettel postára adta⁷⁰ a Sacra Congregatio Consistorialis latin nyelvű levelét Grösz József kalocsai érseknek.

„Excellenciás és Főtisztelendő Uram!

A Szentszék nyugtalan és lesújtott lélekkel fogja fel a súlyos és szörnyű helyzetet, amelyben a katolikusok összessége azon a részen él. Magyarországon ugyanis a papok és majd az Isten nyájának pásztorai állandóan sürgetnek, hogy mások oktanul viselik magukat és ezek miért viselhetik még papi hivatásukat.

Különböző emberek kételyeire vonatkozólag; a püspökök, a papok és a hívők hozzátartoznak Krisztus helyetteséhez, akinek jurisdikciós hatalma van mindenféle méltóságban lévő lelkipásztor és hívők felett, egyenként és összességben is, akik hierarchikus alárendeltséggel tartoznak nemcsak azokban a dolgokban, amelyek hit és erkölcs dolgait illetik, hanem azokban a dolgokban is, amelyek a fegyelemhez tartoznak, és amelyek az egész világra kiterjednek az egyházkormányzathoz tartozóan. ...

Hozassanak helyre azok a fájdalmas dolgok, az első decretum szellemében, amikor egyházi javadalmától megfosztanak papokat. Ami a második és harmadik dekrétumot illeti, az a három kiközösített bűnbe esett pap nyílt csökönységet tanúsított. Ezért azok az egyházi férfiak, még méltóságokat viselők is, akik nemcsak velük együttműködnek, de merészelnek jelen lenni olyan összejöveten ezekkel a fent említett papokkal, ahol ezek tisztséget viselnek és beszédet mondanak: meggondolatlanul vannak jelen. ...

Mindezeket észrevételezve veled együtt minden magyar főpapot a kormányzati ügyeket intéző Congregatio a Szentatya parancsára buzdít, hogy az ő főpásztori aggodalma és rengeteg dolga miatt, az ő szellemében tartsa meg mindenki az Apostoli Szentszék tanítását és útmutatását. Ezeket bizalommal jelezve minden jót helyezek kilátásba főtisztelendő excellenciádnak, mint testvéremnek.

Card. M. Mimmi”

„A levél – írja a BM jelentés – nyomtatékkal figyelmezteti Grösz érseken keresztül az egész püspöki kart az egyházi fegyelem betartására, és a 3 korábbi dekrétum teljes érvényre juttatására. Megfeddi egyben az összes egyháziakat – a püspököket is – akik állami szempontból kedvező nyilatkozatot adtak, és mindazokat, akik az érintett személyekkel kapcsolatot tartanak, előadásaik, szerepléseiken (beleértve a számukra tilos egyházi tevékenységeket is) részt vesznek, velük közösséget vállalnak.”

A BM a levelet elfogta, és egyetértésben az EH elnökével az alábbi döntéseket hozta:

„1.) A levelet nem továbbítják Grösz érsek részére, mert ha annak tartalmát – feltételezhetően – nyugati rádióadások vagy sajtó útján meg is ismerik, az számunkra nem hivatalos fórum, tehát nem kötelező erejű közlés.

2.) Meggyorsítják Papp Kálmán ügye kapcsán végrehajtható olyan dispoziciókat, amelyek az említett dekrétum alá esnek.

3.) Tovább is teljes védelmükről biztosítják azokat a lojális papokat, akiket a Vatikán intézkedése érint.

70 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A (pp.155-157)

4.) A soron következő választások előtt pozitív nyilatkozatot adatk ki a püspöki karral, és ez tovább fogja fokozni a püspöki kar és a Vatikán közötti feszültséget.

Szeptember 3-án, amikor dr. Endrey Mihály püspök, speciális delegátus további ellenállása már az esztergomi főegyházmegye veszélyeztetését is jelentette, a püspöki kar elnökével egyeztetetten lemondott⁷¹ ordináriusi megbízatásáról:

„Az 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendelet 1. §-nak (2) értelmében tisztelettel kérem hozzájárulásukat, hogy az esztergomi főegyházmegyében viselt speciális delegátusi tisztségemről való lemondásomat Grósz József kalocsai érseknél, mint a püspöki konferenciák ezidei elnökénél benyújthassam és Grósz József lemondó levelemet továbbbíthassa az Apostoli Szentszékhez Rómába.”

A püspök levelére – a feltehetően sértett EH elnök helyett, aki nem tudta megtörni ellenfelét, és célját elérni – az elnökhelyettes, Mikós Imre válaszolt:⁷²

„A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalának címzett 1958. szeptember 3-án kelt iktatószám nélküli előterjesztését kézhez vettük. Az esztergomi főegyházmegyében viselt speciális delegátusi tisztségéről való lemondásával kapcsolatban ... kért hozzájárulást – amelyről kialakított véleményünket volt szerencsém Önnel szóbelileg közölni – a kalocsai érsek általi felterjesztés esetén – mint aki az esztergomi főegyházmegyei delegátusi tisztségre való jelölést is eszközölte – szabályszerűen rendelkezésre fogjuk bocsátani.”

Feltehetően Grósz érsek teljesítette a kérést, és felterjesztette a felmentési kérelmet, de azt az EH archivumában nem sikerült fellelnünk, csak Endrey *szeptember 8-ai* levelét:

„Hivatkozva az Egyházügyi Hivatal 15-12/1958/ Eln. szám alatt vett levelére: az Apostoli Szentszékhez intéző lemondó levelemet idemellékelten megküldöm Egyházügyi Hivatalnak, és kérem, hogy ügyemben levelük értelmében az eljárást⁷³ folyamatba tenni szíveskedjenek.”

Szentséges Atya!

Alulírott, az Esztergomi Főegyházmegye részére kirendelt különleges delegátus térden állva kérem⁷⁴ Szentségedet, hogy számomra a kötelezettségemről való lemondást engedélyezni, és fent említett tisztemről való lemondásom elfogadását el nem utasítani kegyeskedjék.

Egyébként maradok Szentséged iránti legnagyobb alázattal és engedelmességgel. Krisztusban legalázatosabb fia: Dr. Endrey Mihály s.k. baratai c. püspök, különleges esztergomi delegátus.

Ugyanaz a BM jelentés, amely sikerként könyvelte el Papp Kálmán meghurcolását, büszkén állítja:

71 MOL XIX-A-21-a-0015-12/1958.

72 MOL XIX-A-21-a-0015-12/1958.

73 MOL XIX-A-21-a-0015-12/1958.

74 MOL XIX-A-21-a-0015-12/b/1958.

„A püspöki karból kiszorítottuk Endrey Mihály segédpüspököt, esztergomi speciális delegátust. Nem volt hajlandó két egyházi személy kinevezését végrehajtani, amelyhez az Egyházügyi Hivatal ragaszkodott.”

Dr. Endrey Mihály püspök delegátusi tisztéről való lemondásának adminisztrációját⁷⁵ az EH a jogszabályi előírás szerint *október 7-ei* keltezéssel az előírtas 30 nap alatt elvégezte.

Részletesebben és dokumentáltan ld. www.mek.oszk.hu/09500/09579

Tibor SZÉKELY

THE HUNGARIAN CATHOLIC BISHOPS' CONFERENCE AFTER THE FALL OF THE REVOLUTION (1956-1958)

Though Cardinal Mindszenty was given shelter at the Embassy of the United States, he immediately started to reorganise the Church. In spite of the fights Auxiliary Bishop Imre Szabó, Vicar-General of Budapest personally posted his messages.

Leaders of the dioceses stayed mostly reserved during the days of the revolution.

Nonetheless, in November bishops started to remove from diocesan chancelleries all the priests who previously took part in the peace movement. At the same time they rehabilitated their earlier colleagues. In its first assembly in 1957 the Hungarian Catholic Bishops' Conference decided to hand in a petition with complaints.

The State Office for Religious Matters (ÁEH) was disbanded and reorganised, and soon started to exercise its power. Deputations of the dioceses were ordered in to the State Office for Religious Matters. They faced threatening reproach and were suggested to reorganise the clerical peace movement and to issue a declaration of cooperation. Archbishop Grösz agreed with the State Office for Religious Matters on the re-establishment of Church-led peace movements and on the issuing of a declaration of cooperation. The new peace movement, *Opus Pacis*, was founded and the earlier movement ceased to exist.

The Vatican immediately communicated its point of view, though most of their letters were confiscated by the secret services.

In May 1957 a clerical peace movement, *Opus Pacis*, was founded under the leadership of Archbishop Grösz. The prerequisite of its foundation was the self-elimination of the Catholic Priests' National Peace Committee.

The *Opus Pacis* organised national peace assemblies for priests in January 1958. Archbishop Grösz asked bishops and vicar-generals to arrange these peace assemblies, which were chaired by leaders of the dioceses (ordinaries). Only Bishop Endre Hamvas was an exception, since he appointed the county head of the former clerical peace movement to take care of the organisation work.

The assemblies took place without any resistance. Reports on the assemblies were written by the State Office for Religious Affairs according to its intentions and standpoints.

Clerics who took part in the previous peace movement were excommunicated by the Vatican in January 1957. In spite of that, some of them were elected to the directorate of *Opus Pacis*. Because of this, from May 1957 seminarians of the Central Seminary refused to take part in the peace assemblies. These events finally led to the breaking up of the Central Seminary.

75 MOL XIX-A-21-d-009-6 /1958.

x

x

z

2

SÜMEGI GYÖRGY

ADALÉKOK PROKOP PÉTER ÉLETMŰVÉHEZ

Prokop Péter (1919–2003) festőművész a római Szent István Házban lévő műveihez kiadott leporellóban így összegezett: „Itt teljesedett ki adottságaim és szorgalmam karöltésében életművem: kilencezer képem és tizenennyolc könyvem. /.../ Rájöttem: írni és festeni ugyanaz. Csak a kifejezési eszközök mások: színnel vagy nyelvvel közelítem a teljességében kimondhatatlant”. Az életmű mennyiségi mutatói lenyűgözőek és elgondolkodtatóak, itt apró adalékokkal próbálom kiegészíteni a róla és munkásságáról tanulmányban¹ és összefoglaló, monografikus igényű könyvben² rögzítetteket.

Készültünk Az 1956-os forradalom hatása a környező országok egyházaira című konferenciára³ és Prokopnak az 1956-os forradalommal kapcsolatos művei⁴ kutatása során a Pápai Magyar Intézetben és a Nepomuceum, a cseh diákok kollégiumának kápolnájában⁵ tanulmányozhattuk a műveit. Addigra már világos volt, hogy ’56-os menekültként Jugoszlávia táboraiban emigráns társairól készített lelki állapotukat híven megrögzítő portrékat, gyors lejegyzésű rajz-fölvételeket, diópác tanulmányokat. A legkorábbi római műveit látva (Pápai Magyar Intézet Kápolnája, 1958., Nepomuki Szent János freskó, 1961) vált egyértelművé, hogy Prokop római munkálkodása első periódusában, első fél évtizedében létrejött alkotásai még visszafelé, az itthon hagyott munkái felé mutatnak, a Magyarországon elsajátított festői gyakorlatából táplálkoznak. Freskóit a méltóság, a nagyszerűség, a csendes szemlélésben való elmerülés sugallása jellemzi. Színvilágát még sötét, drámai akkordok, szín-ellentétekre építés alakítja. Akkori helyzetét is adekvátan kifejezheti ez, hiszen az átélt forradalom, és különösen az ország bizonyos szorongással teli elhagyása még az ő kontemplációra hajlamos alkatát is a drámai kifejezés erősítése felé mozdította. Ennek nagyszerű, sodró erejű megfogalmazásai a *Keresztút* sorozat darabjai,⁶ amelyeken Jézus Krisztus szenvedéstörténetét mint az Embernek fia égbekiáltó, az emberiség megváltásáért vállalt tragédiáját állítja elének a színek drámai hangsúlyaival, a formák átszellemített, kifejező torzításával. Ennek a

1 SZÍJ Rezső: *Gondolatok Prokop Péter képei előtt*. Budapesti Művészetbarátok Egyesülete. Bp., 1983. 40 oldal +37 kép

2 PROKOP Mária: *Prokop Péter festőművész (1919–2003)*. Szegedi Tudományegyetem BTK, Olasz Tan-szék. Szeged, 2003. 148 oldal

3 2007. november 28–30., Szent Adalbert Központ, Esztergom

4 SÜMEGI György: *Prokop Péter és az 1956-os forradalom*. In: *Az 1956-os forradalom hatása a környező országok egyházaira*. Szerk.: ZOMBORI István. METEM, Bp., 2009. 131–147.

5 Pontificio Collegio Nepomuceno, Róma, Via Concordia 1.

6 Pápai Magyar Intézet, Kápolna

drámának a modellálása mélyén, ahogyan Prokop Péter első római éveinek a művei mögött is a forradalom eleven emlékét, annak lüktető jelenlétét tételezhetjük.

Prokop, kezdő római éveiben beiratkozott a római akadémiára, lakott a Pápai Magyar Intézetben, és jelentős, életművében kulcsfontosságú műveket (freskók) hozott létre. Még az éber megfigyelők sem tudtak róla följegyezni semmi dehonesztálót, mert csendes elvonultságban a tanulmányainak és a munkájának élt. Jobbára „festőművész pap”-ként határozzák meg,⁷ vagyis alkotóművészeti tevékenységét látták elsődlegesnek. Ezt erősíti az egyik jelentés is: „Prokop Péter kalocsai egyházmegyei menekült pap, aki műkedvelő festőművész, társult az intézet két festőművészeivel, Korcsmárossal és Taubnerrel /.../ egy kiállítás szervezésére, amely szeptemberben az olasz sajtótól mintegy észrevétlenül meg is történt. Megnyitóján Flochi külügyi államtitkár is részt vett”.⁸ A további jelentések is alkotóművészeti tevékenységét emelik ki: „Prokop Péter festőművész pap. Festészetből él. *Keresztút* című képből önálló sorozatát a pápa 2000 példányban kinyomtatta. Festi jelenleg a magyar zsinati atyák portréját és a pápa, VI. Pius képét. Mind életnagyságú olajfestményben. Sokan látogatják, jóhiszemű, több pap-társának lehetővé tette az itáliai utat. Politika nem érdekli. Nem is nagyon beszédes, inkább csendes, magában dolgozó embertípus”.⁹ A föntieket erősíti két évvel később, 1965. november 4-i jelentésében ugyanaz a „Kovács Pá” fedőnevű ügynök, akinek valójában nincsen mit írni Prokopról, így csak önmagát tudja ismételni: „Prokop Péter festőművész kizárólag festészettel foglalkozik. A legmodernebb egyházművészetet képviseli, több templomot festett az USA-ban is, de politikai álláspontot egyáltalán nem képvisel”.¹⁰ Sajátos eset, hogy a megfigyelő/jelentő pontosan jellemez egy alkotót, aki fest.

Prokop 1961-től a Szent István Házban dolgozik, saját bevallása szerint a fény, az erős itáliai ragyogás fölfedezése formálta át, alakította gyökeresen mássá a festészetét a pályája elejének festői praxisához képest. Az árnyékolást, a szín-ellentétek drámai beállítását elhagyva dolgozik, nagy számban hozva létre alkotásait. Ezekkel elsősorban hazagondol. Művei jelennek meg Prokop Péter közvetlen követeként elsősorban falusi plébániáknak címezve a kalocsai egyházmegyében. A kommunizmus enyhülésével nyolcszáznál több festményét (az oeuvre majdnem 10%-át!) hazaszállította a Művészetbarátok Egyesülete. Prokop így említi ezt: „az akkori jóindulatú külügyminiszter támogatásával”,¹¹ vagyis érthetjük úgy, hogy hivatalosan, vagy legalábbis félhivatalosan. Az akkori külügyminiszter Puja Frigyes volt,¹² akitől helsinki nagykövet időszakában megkérdezhettem mindezt. Ugyanis a kecskeméti Katona József Múzeum művészettörténészeként találkoztam Prokop beszivárgó képeivel. A megyei elhárítás vezetője az 1970-es évek derekán egyszer meglátogatott a munkahelyemen, s azt kérte, hogy adjak szakvéleményt Prokopnak egy, a határon bejutott képkollekciójáról. Valójában az elhárítás ké-

7 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ezentúl: ÁBTTL) 3.1.5. O-14/963/2. 294.

8 1958. június 21-i jelentés: ÁBTTL 3. 2. 7. Cs-2/1. 161. A jelzett tárlat a Rómába menekült magyar képzőművészek legfontosabb, a forradalom emlékét műveikkel idéző kiállítása lehetett.

9 ÁBTTL 3.1.5. O-14/964/9a. 664.

10 ÁBTTL 3.1.5. O-14/963/5. 72.

11 PROKOP Péter: *Önéletrajzi emlékezések*. In: PROKOP Mária: *Prokop Péter festőművész (1919–2003)*. Szegedi Egyetem BTK, Olasz Tanszék, 2003. 135.

12 Puja Frigyes külügyminiszter 1973. XII. 14–1983. VIII. 8., helsinki magyar nagykövet: 1983. XI. 9–1986. III. 5.

telyeit kellett eloszlatnom, hiszen a kérdésük az volt, hogy művei bírnak-e valós művészeti értékkel. Ezután több, Bács-Kiskun megyei templomban és plébánián fölszaporodtak a Prokop-képek. Én abban az időben a bajai katolikus nagytemplom előcsarnokában láttam egy 15–20 darabos friss küldeményt. Ez a folyamat évtizedekig tartott, püspökségek (Nagyváradtól Esztergomig), plébániák (legutóbb az Andocson, a kegytemplomban láttam kamara kiállításnyit festményeiből), rendházak, zárdatemplomok, öreg papok szeretet otthonai őriznek nagy számban Prokop műveket Kárpát medence szerte. Prokop Péter festőművész így, ilyen egyedüli és kivételes módon készítette elő és szervezte meg művészként való hazatérését az emigrációból.

Az alábbi, most először megjelenő beszélgetést római műtermében készítettem vele, életműve foglalataként.

A SZÍN MEG A SZÓ

Római beszélgetés Prokop Péterrel

Nem volna Rómához illően stílusos, ha nem dombra kellene fölkapaszkodni Prokop Péterhez. A *Trasteverén* szállunk föl a 280-as buszra, s némi bizonytalankodás után, a végállomás előtt leszállunk és megmásszuk a *Gianicolense* kaptatóját. A *Suburbio Gianicolense* tetején járunk: keskeny betonút, kétoldalt gondozott növényezettel övezett házak. A *Casa di Santo Stefano* a Via del Casaletton, tekintélyes telken, szépen gondozott, fás ligetben meghúzódó, a 60-as évek derekán épített ház. Befogadója, a magyar (egyházi) emigráció egyik csoport-helye Rómában azóta, hogy lakóit kiköltöztették a Via Giulia 1-ből, a *Római Magyar Akadémia* épületéből. S mivel nem kaphatták meg a magyarok nemzeti temploma, a *Santo Stefano Rotondo* melletti palotát, így sikeres telekvásárlással és egy osztrák hölgy anyagi segítségével épült meg a Casa di S. Stefano. Ízléssel berendezett épület, luxus nélkül. Szemem persze azonnal mindazt észreveszi, ami magyar. A keramikus Kovács Margitról szóló könyv egy kisasztalon az előtérben, egy másikon magyar újságok és hetilapok halomban. A folyosókon, minden szabad falfelületen: Prokop Péter festményei. Kedves kalauzunk Prokop atyának szólította azt, akihez jöttünk a fiammal.

Prokop szívélyes és egyszerű. Műterme, talán pontosabb így: műhelye berendezése is az: körben polcok a képek, rajzok, keretek tárolására, festőállvány, három szék, egy ágy. A festés, az alkotói birkózás, az önkifejezésért vívott napi harc terepe ez. Semmi különös nincs benne, szokványos festőműhely. Különössé, egyedivé talán lakója teszi, vagy inkább az a Prokop Péter-kép, az a sajátos imago, ami körülötte kialakult. Abban bizonyosan egyedülálló, hogy eddig kb. 4000 (!) műve került Magyarországra, s ezek egy része (Kalocsán és másutt) kiállításokon is szerepel. Ha a kvantitatív oldalon azt is számbavesszük, hogy eddig kb. öt és félezer művet hozott létre, akkor egyértelműen azt kell mondanunk, hogy alkotásai nagy részével Magyarországon, kortársként van jelen a magyar képzőművészetben, a mai képzőművészeti életben. A művei száma szerinti jelenlét talán a legelső helyet biztosítja számára, hiszen Vasarely, de még a rajzoló Szalay Lajos sem érkezett haza ilyen számú alkotással. Ráadásul Prokop műveit a Budapesti Műgyűjtők Egyesülete forgatja, kiállításokat rendeznek belőle Magyarországon és

külföldön is (pl. Ausztria). Kicsit olyan ez, mintha nem lenne magyarországi művész, akivel az egyesület méltón jelenhetne meg a határokon kívül. Persze valószínűbb, hogy a kérdés kulcsát Prokop festészetének tematikájában találjuk meg. Abban, hogy a keresztény ikonográfia szerint dolgozik, abban, hogy katolikus, hogy papfestő, hogy alkotásai fundamentálisan keresztényiek.

Beszélgetésünk során elsősorban a Magyarországhoz kötődő szálakról, a szülőhazához fűződő kapcsolatairól és pályájáról kérdeztem.

- *Mi volt a legfőbb indítéka 1957-ben Rómába járni?*

Akkor nyílt meg a határ, és én Jugoszlávián át jöttem ki. A budapesti Képzőművészeti Főiskolát elvégeztem, és 6 évig éltem otthon, mint káplán. Jó lenne persze tudni azt is, hogy mi lett volna, ha én otthon maradok, meddig jutottam volna el művészetemmel. Mindenesetre erős vonzalmat és érdeklődést éreztem magamban Róma iránt, ami ma is dinamikus szellemi központ. A világnézetemet kitágítani jöttem ide, szabadulni akartam a szűk provincializmusból. Hálás vagyok magamnak, hogy erre a merész lépésre elszántam magamat, mivel látom az otthoni kollégáim elkallódását.

Én aztán 2–3 éven belül haza akartam menni, hogy tudásomat kamatoztathassam. Freskófestőnek készültem, s valóban csináltam több freskót és üvegablakot. Azonban ez triumfalista műfaj kissé. Az ölemben lévő kis képek minden négyzetcentiméterét meg kell csinálnom, jól meg kell csinálnom. Az intimitás fontosabb lett számomra, mint a triumfalitás.

Azért jöttem ki, hogy a művészetemet kitágítsam szellemi világpolgárrá válva. Nem tagadva meg ezzel a színvilágomat, amit anyámtól örököltem. Ahogy a színeket szedem elő, a színválogatás az ugyanolyan, mint az anyámé, a fajtámé, a kalocsaiaké: expresszív, dinamikus. Ha önkéntelenül nyúlok a színekhez, akkor a hazai színvilág lesz uralkodó a képeimen. Sokszor tudatosan el tudok ettől távolodni is, ahogy tudatosan küzdöttem az erővel, a művészetemben megjelenő dinamizmussal.

- *Az otthon tanultakat, a hazuról hozottakat milyen Rómában végzett tanulmányokkal, itt elsajátított ismeretekkel tudta bővíteni?*

Rómában három évig jártam akadémiára, de ez a tanulás már nem adott sokat. Csak azért mentem el, hogy a diplomát megszerezsem. Ugyanakkor érdekes végül is, hogy nem hoztam el a diplomámat. Amikor menni kellett volna érte, éppen Amerikában voltam – egyébként háromszor megfordultam ott. Ha mondjuk Amerikában maradtam volna tanítani, akkor szükség lett volna esetleg a diplomára. De nem vagyok tanár alkat, nem vagyok tanárnak való, motorikus egyéniség vagyok inkább. Angolul sem tudtam volna jól megtanulni, ami alapvetően szükséges a tanításhoz. Szerintem a művészetről beszélni is csak művészi szinten, magas igénnyel szabad, nem szabad lejjebb adni. Ezt az angolban nem tudtam volna elérni.

- *Fontos kérdés Prokop Péterrel kapcsolatban az is, hogy 1957-ben mi volt számára elsődleges az ország választásában: az-e hogy pap, vagy éppen a festő volta.*

Engem elsődlegesen a művészet vonzott, de a pap mivoltom megmaradt. Itt több mint harminc éve csak művészként élek. Egy egyházi ember mondta: könnyű neked, mert a Vatikán fizet. Ez nem igaz, én kizárólag a művészetemből élek. Ha nem adok el képet, nem élek meg.

Tegnap járt nálam egy nápolyi ügyvéd, eddig kb. 100 festménye van tőlem. Nápolyban vett egy óriási helyet, termeket, ahol magán-múzeumot, Prokop Galériát állít össze. Ő megveszi a képeimet, állandóan kiegészítgeti a gyűjteményét. Az én képeim nem olyanok, mint mondjuk *Munkácsy Ásító inasa*, ami egymagában mindent el tud mondani. Az én képeim egymást segítik, kiegészítik. Nápolyban majd 150 képem lesz, az be tud mutatni engem.

- *Milyen ára van a Prokop képeknek?*

Relatív a kép ára. Másképp adom el Magyarországon, ha mondjuk ott fizetnek forintban. Másként valutában – másoknak, máshová. Megélni meg lehet a képek árából, eladásából; de erről a kérdésről tovább nem szívesen nyilatkozom.

- *Úgy látszik, hogy Prokop képsorozatokban, nyitott művekben fogalmaz legszívesebben. Vagyis egy kicsit a mennyiség habzsolójaként megengedi magának, hogy újabb és újabb ötleteit új művekbe is fogalmazza.*

Lehetetlennek tartom, hogy a festő ugyanaz maradjon, hogy önmaga manírja legyen. Én nem tudom előre, hogy 5 év múlva hogyan fogok festeni. Inkább az autodidakta között látni az elért biztonsághoz való görcsös ragaszkodást.

Törekedtem arra, hogy mindent magamba asszimiláljak. *Kleet* tartom mesterműnek. Ő is a görög kultúrán át nézi a világot, ahogy a görögök látták, érzékelték. A legutóbbi irányok (pop art, op art, kinetikusok stb.) mind az európai mentalitástól igyekeznek szabadulni. Még *Picasso* is kb. 70%-ban görög, ahogy a reneszánsz is újjászülte a görögöt. Embersége és mélységes humanitása miatt tartom szellemi atyámnak *Kleet*-et. Szerintem a festői nagyság attól függ, hogy az emberségből minél többet beletegyek a műbe. A tárlatokat is úgy nézem, hogy a festők minőségét, mélységét megérezzem, hogy oda eljussak. Ha *Fra Angelico*t megnézi egy japán – biztosan megváltozik ettől. Amik hatottak rám: lenyeltem, fölfaltam, így dolgoztam föl magamban. Én nehezen vagyok kategorizálható, elég eredetinek sikerült kinőnöm magam. Kontár, utánzó, eklektikus annyi van. Ha valaki ránéz a képeimre, látja, hogy ezek egyediek. Annak ellenére, hogy Rómában, nagy festők – *Raffaello*, *Michelangelo* – közelségében élek, mégis a svájci-német *Klee* az ideálom. A reneszánsz nagyjai utánozhatatlanok. A manierizmusban őket utánozták. Manieristává válni ma: az vég, az halál. A nagy *Michelangelo*, *Az utolsó ítélet* mellett egy római gyermekkiállítás volt nagy élményem. A gyermek szimbólumokban beszél és rajzol. A gyermeki ösztönösség nagy kinyilatkoztatás volt nekem. Még egy párizsi szőnyegkiállítás fogott meg. Ezen rádöbbenem arra, hogy a szín önmagában is téma. Egy képet pusztán a színekre építve, öncélúan is meg lehet csinálni. Festeni a festészetért! *L'art pour l'art*. Ha az ember belegabalyodik a tematikába, ha az megköti a kezét – az nagy baj. A cél mindig: jó képet festeni. Az a kérdés, hogyan festek. A szín önmagában is tétel és feladat. Ha a színeket feláldozom a tematikáért, a művészetemet sebesítem meg. Hogy hol a határvonal absztrakt és ábrázoló között – nehéz megmondani. Mindegyik lehet jó is. Mindig a minőség számít, az, hogyan van megcsinálva.

- *Prokop Péter elméletileg könnyen eljut a nonfigurativitásig, az absztrakció szélső pontjáig is. Festményei zöme azonban mégis figurális.*

Úgy látszik, hogy bennem az apostolság, a tanítás a fontos. Nagy kísértés volt bennem sokszor arra, hogy absztrakt dolgokat fessek. De nekem felemelő feladatam van: akihez szölok, azt fölfelé kell húzni. Valamit akarok mondani, emberi feladat ez, számomra küldetés. Lehet, hogy ezért maradtam ábrázoló művész. Én csak olyat mondok el, ami engem megrendít. Az én vallásos élményeimet mondom el, olyan belső kényszerképzetek ezek, amiket el kell mondanom. De az én belső megrendüléseim kimondása nem természetutánzó naturalizmus.

- *Mindezt továbbgondolva kérdezem, hogy az alkotó vajon hová sorolja stiláris szempontok alapján saját művészetét?*

A festőknek két nagy táborra van: az impresszionisták és az expresszionisták. Ez utóbbiak ősi képleteket, egyéni módon valló formákat vetnek föl. Én nem a világot ábrázolom, hanem azt, ami bennem van, azt kölcsönként formákkal próbálom megjeleníteni.

- *Klee többször szóba került mint festői, szellemi útmutatója, példaképe. Van-e ilyen útmutatója a magyar festészetből?*

Ilyen magyar nincs. Illetve indulásomkor fontos volt az, hogy *Aba-Novák Vilmos* művészete hatott rám. Azért mentem a Képzőművészeti Főiskolára *Kontuly Bélához*, mert az ő felfogása közel volt *Aba-Novákéhoz*.

Aba-Novák volt az első nagy bálványom. Ahogy *Mestrovich* művészete és annak jelentősége összezsugorodik az időben, halála után, mostanra eltávolodtam én is ettől a fiatalkori ideáltól.

Innét külföldről látom, hogy az otthoniaknak mindnek megvan a külföldi atyja. *Borsosnak, Barcsaynak* is megvan a külföldi előképe. Talán még *Egry József* a legeredetibb. Egy olasz festőcsoport, irányzat, a *Pisis* a levegőt, mint testet, témát ábrázolja. Ahogy *Egry* is. Ehhez neki a Balaton jó példa volt.

Talán még *Tóth Menyhért*, a miskei festő a legeredetibb. Ő a művészet egyik vértanúja. Spirituális és kozmikus az ő nehezen értelmezhető művészete. Nem is kell értelmezni, mert úgyis melléfogunk. Közelítgetjük, de nem adekvátak a szavak hozzá. *Tóth Menyhért*tel az 50-es években találkoztam, akkor még nem értékeltem őt. Különös egyéniség, félbolond-félszemű-féllábú volt. Nagy ereje lehetett, hogy ezek ellenére megteremtette a maga világát. Nem tudták megrontani. Olyan az ő művészete, mint amikor vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld. *Tóth Menyhért* vízióival szemben mondjuk a nagy anyagfestő, *Benczúr Gyula* számomra mit sem ér. *Tóth Menyhért* a lélek titkaihoz, a misztériumokhoz jutott a legközelebb. Ez a művész legnagyobb feladata.

- *Kalocsán, szülővárosában, a Városi Képtár állandó tárlatán együtt szerepelnek Tóth Menyhért alkotásai és Prokop Péter festményei. Hogyan és mikor, miért kezdődött el ez utóbbiak hazavándorlása?*

Ehhez az első lökés az infarktusom volt: megijedtem, hogy halálom után itt mennek tönkre a képeim, nem lesz gazdájuk, nem fog törődni velük senki. Két lehetőség volt: az egyik *Szj Rezső* révén, a másik *Kalocsáról*. Az első – akkor a külügyminisztérium segítségével – 1978-ban kb. 700 képet hazasegítette. Ebből sok tárlatot rendeztek, rendeznek most is a Budapesti Műgyűjtők Egyesületének emberei. Egy kalocsai barátom a kórházban meglátogatott és azt kérdezte, hogyha szülővárosom kiállítaná, odaadnám-e

a képeimet. Mondtam, hogy igen. Még a Kalocsán élő nővéremet is rávettem, hogy az otthoni, kijövelelem előtt készült legkorábbi dolgaimat is hagyja rá Kalocsára. A múzeumban csak 110 képem van. A kalocsai érsekségen, az Érseki Palotában pedig 270 van kiállítva, ott teljesebben láthatnak engem.

Aztán adományoztam képeimből püspökségekre – Szeged, Pécs, Szombathely –, iskoláknak (Kecskemét, Debrecen, Eger, Pannonhalma); az esztergomi Keresztény Múzeumban 350 képem van. Egy kritikusom mondta egyszer: „Prokop otthon bujkáló festő”.

- *Ma 4000 festményével van jelen, van otthon Magyarországon Prokop Péter, így a „bujkáló festő” megnevezés már nem felel meg a valóságnak.*

Igen, kiállításaim is szép számmal voltak, legutóbb Budapesten és Szombathelyen. Egyik évben a Balaton körüli helységeken rendeztek több tárlatot műveimből. Mostmár a nevemet otthon ismerik, ha művészetemet még nem is.

Könyveim végére, függelékben össze szoktam rakni a rólam megjelent írásokat. Ezért mondom, hogy magam vagyok a magam végrendeleti végrehajtója is, még a kritikákat is én gyűjtöm és adom ki.

- *Az csak természetes, hogy az alkotó számára a legfontosabb saját művészete. De vajon szülő- avagy választott, második hazájában fontosabb-e a jelenléte, művészetének hatása, megbecsülése – az alkotó számára.*

A nápolyi dolog kivételes, úgysem lesz belőle semmi – szoktam mondani. Ide betörni idegennek – szinte lehetetlen. Valamikor Rómában is többször kiállítottam, volt saját tárlatom is. Többre értékelem azonban, ha csinálók egy könyvet. Azt többen látják, olvassák. A most első, otthon kiadott könyvem, a *Fügefám alól* 4500 példányban jelent meg. A könyveim kiadása persze fölzabálja azt, amit festéssel keresek. A könyvekből nincs hasznom, nincs bevételem. A *Kavicsdobáló* kiadása 30 millió lírába került nekem. Én idealista vagyok, megérte, hogy saját zsebemből kifizessem. Az otthoni a 7. könyvem már.

Lassan az írás is kényszerképzetté nőtt, vén koromban kezdtem írni. Egy emigráns újság kérte, hogy római élményeimről írjak nekik. Lassan rászoktam, hogy írok. Hiszen a szín meg a szó úgyis egyféle, rokonok. Én meg képekben gondolkodom, az írásom nem fogalmi, hanem képi. Jelzőim, hasonlataim a látottak leírása, események sorozata, nem elvont, nem absztrakt. Látványok filmszerű elvonulása. Amik előjönnek, azokat az élményeket fűzöm gyöngyszem-sorba, ezért érdekes – ha érdekes –, amit írok.

- *Mit jelentett, jelent, magyarnak lenni, magyarnak megmaradni évtizedeken át távol a szülőföldtől?*

Én nem tudtam felszívódni, beleolvadni az idegen népbe. A nyelv is oka, egyet se tudtam jól megtanulni. 30 év alatt az olaszt sem. Sajnálom is az időt a nyelvre, hiszen mindig magyarok között éltem, élek itt. Nem vitt rá a kényszer a nyelv megtanulására. Amikor kijöttem Rómába, akkor szóba került, hogy egy Montevideóban meghalt magyar lelkész helyébe küldenek engem. Az élet különben is egy nagy szerencsejáték. Ha el kellett volna mennem Montevideóba, akkor mindez itt Rómában nem lett volna, mindez itt nem jöhetett volna létre. Jó szerencse, semmi más – Zrinyi jelmondata. Hiszek benne, hogy a sorsunk nemcsak tőlünk függ, valaki más is intézi.

- *Az évtizedeken át épülő műhöz, a terebélyesedő életműhöz azonban az is kellett, amit otthonról hozott.*

A kalocsai Vajas patak egy idő után tengerré terebélyesedett. Az elhozott kis mag nagy fává vált. Valamelyik könyvemben megírtam ezt. Nincs semmi új bennem, csak amit Kalocsán kaptam, az megnövekedett egy kicsit. Távlataim kiszélesedtek, de az maradtam, aki voltam.

Eljövetelkor Prokop a Szent István Ház folyosóján, képei között kalauzol bennünket. Csak technikai kérdésekről ejt szót. Fontosnak tartja megemlíteni, hogyan jutott el addig, hogy festékhurkok fölrakására injekciós tűt használjon; vagy hogy a nagyobb felületeket legszívesebben spaknival alakítja kedve szerint. Egy anya-gyermekkel kompozíciójánál arról beszélünk, hogy itt a színek keveretlenek, külön-külön önállóan élnek, akár a mozaikképeken vagy a rekeszzománcokon. A házi kápolnában seccói és üvegablakai a nagyobb méretben megszólaló festőről segítenek fogalmat alkotnunk.

A kijáratnál érett sötétlilas-feketés fügét eszünk. Prokop atya elmondja, hogy a nagykiterjedésű kertet ő telepítette, s ő gondozza ma is a növényeket. Fügét, pálmát, diót látok hirtelenjében, meg persze pína-fenyők árnyait és általam nem ismert nevű örökzöldeket. Prokop Péter a növények ápolója, alázatos kertésze.

Prokop Péter magyar pap Rómában, aki fest.

Róma, 1989. IX.

APPENDIX

2003. október elején újra jártam Prokop képei között Rómában, a Casa di Santo Stefanóban, a város fölötti Szt. István Házban. A szolgálatos nővérek büszkén említik a Házban lévő Prokop-festmények megbecsültségét, azt, hogy Péter atya főnntartja ottani műtermét római tartózkodásai idejére, noha a 90-es években visszaköltözött Magyarországra. Hazahívta a szülőföld, és az előre hazaküldött műveinek tömege.

Járom az épületet, nézem, vizsgálom a Prokop-képeket. Lemegyek a házi-kápolnába reggeli misére, megint csak Prokop-művek közé. Valahogy megnyugtató, hogy ezek itt vannak, hogy itt állandóan láthatók. Prokop Péter festményei az állandóságot jelentik a Casa di Santo Stefanóban.

Végigjárom a kertet, gyümölcsöt szedek: gránátalmát, fügét keresek. A kert útjait, ösvényeit járva: Prokop atyára gondolok, aki 14 éve oly otthonosan, a gazdákat jellemző növényismereti biztonsággal, szemérmes büszkeséggel kalauzolt itt végig.

Októberben hallottam, hogy meghalt Prokop atya. De a római Casa di Santo Stefanóban műveinek emléktárlata és (elárvult) műterme várja és fogadja a látogatókat, a Rómát járó zarándokokat, művészszeretőket.

CONTRIBUTIONS TO THE OEUVRE OF PÉTER PROKOP

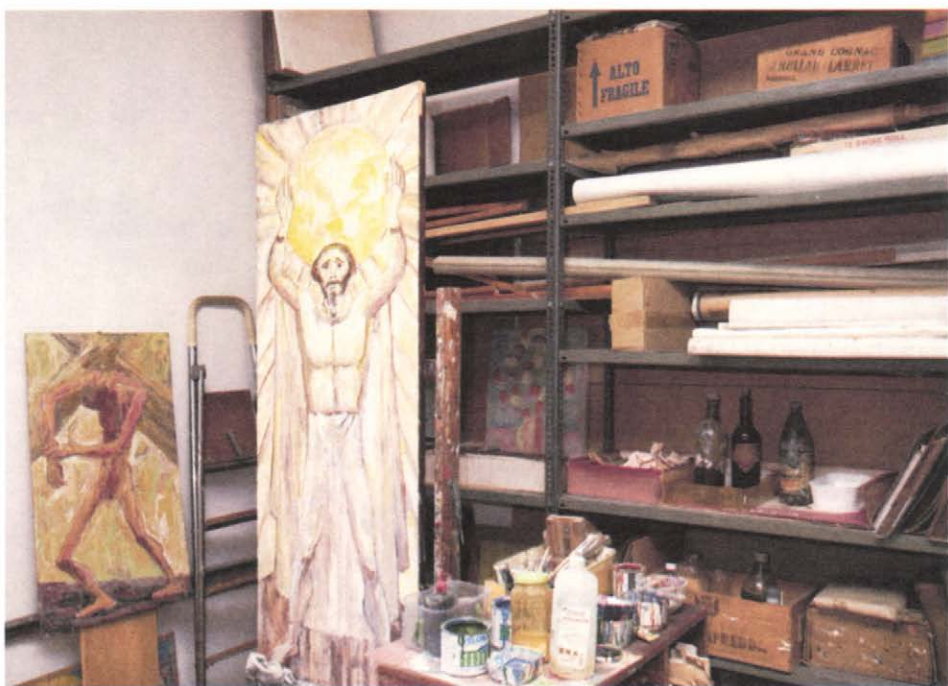
From 1961 the painter-artist Péter Prokop (1919-2003) lived in the Szent István House in Rome. Author of present paper researched Prokop's works related to the 1956 Hungarian revolution in the Pontifical Ecclesiastical Institute of Hungary in Rome and in the chapel of the Nepomuceum, institute of Czech Clerics in Rome. As a refugee of the 1956 Hungarian revolution Prokop made expressive portraits, quick drafts and walnut stain studies depicting Hungarian emigrants in the refugee camps of Yugoslavia. Analysing his earliest works in Rome (chapel of the Pontifical Ecclesiastical Institute of Hungary, 1958; fresco of Saint John of Nepomuk, 1961) it is clear that in the first half decade of his stay in Rome Prokop's works were still related to his compositions left in Hungary. The character and activity of Prokop is an integral part of Hungarian Church history, of the Hungarian emigration to Italy and of the Hungarian-Italian relations in the 20th century. This study provides details for these contexts.

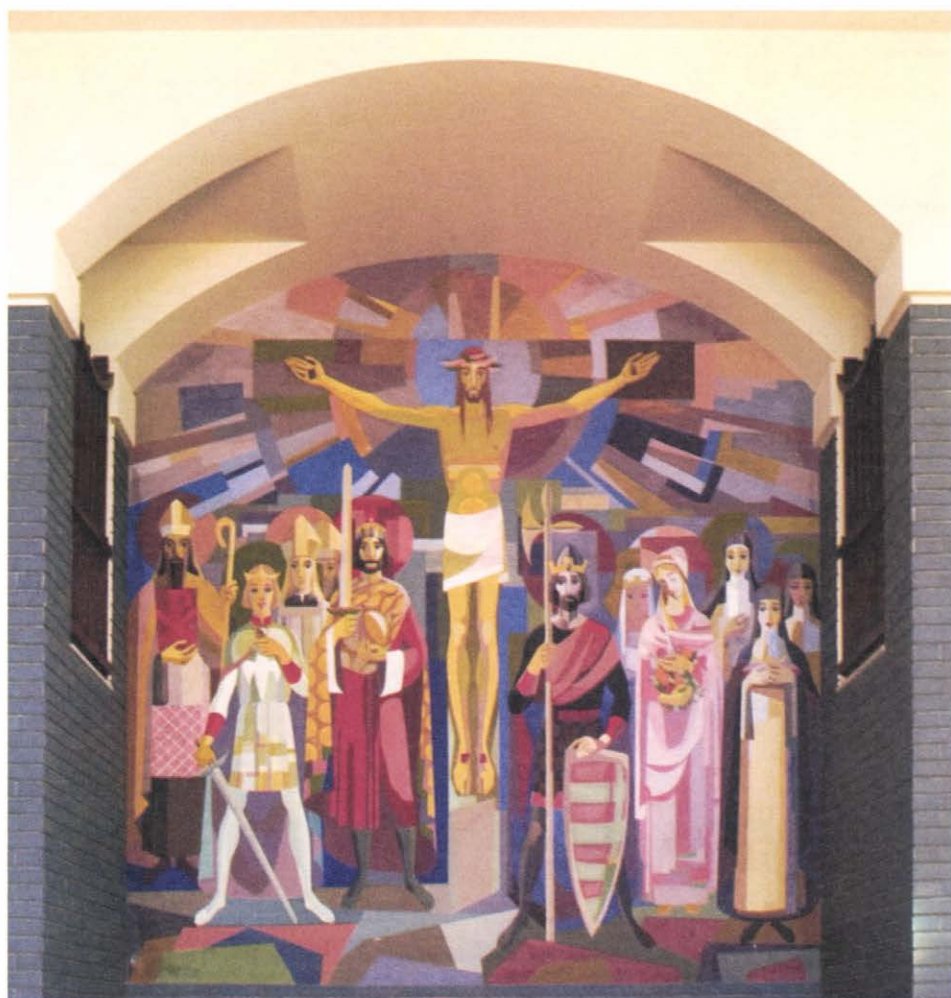
1. Casa di Santo Stefano / Szent István Ház, Róma

2. Prokop Péter műterme a Szent István Házban

3. Prokop Péter műterme a Szent István Házban

4. A mennyei dicsőség, 1967, főoltár-freskó (Kápolna, Szent István Ház)

5. Szent Péter és Szent Pál, 1967,
mellékoltárkép, 255×130 cm
(Kápolna, Szent István Ház)

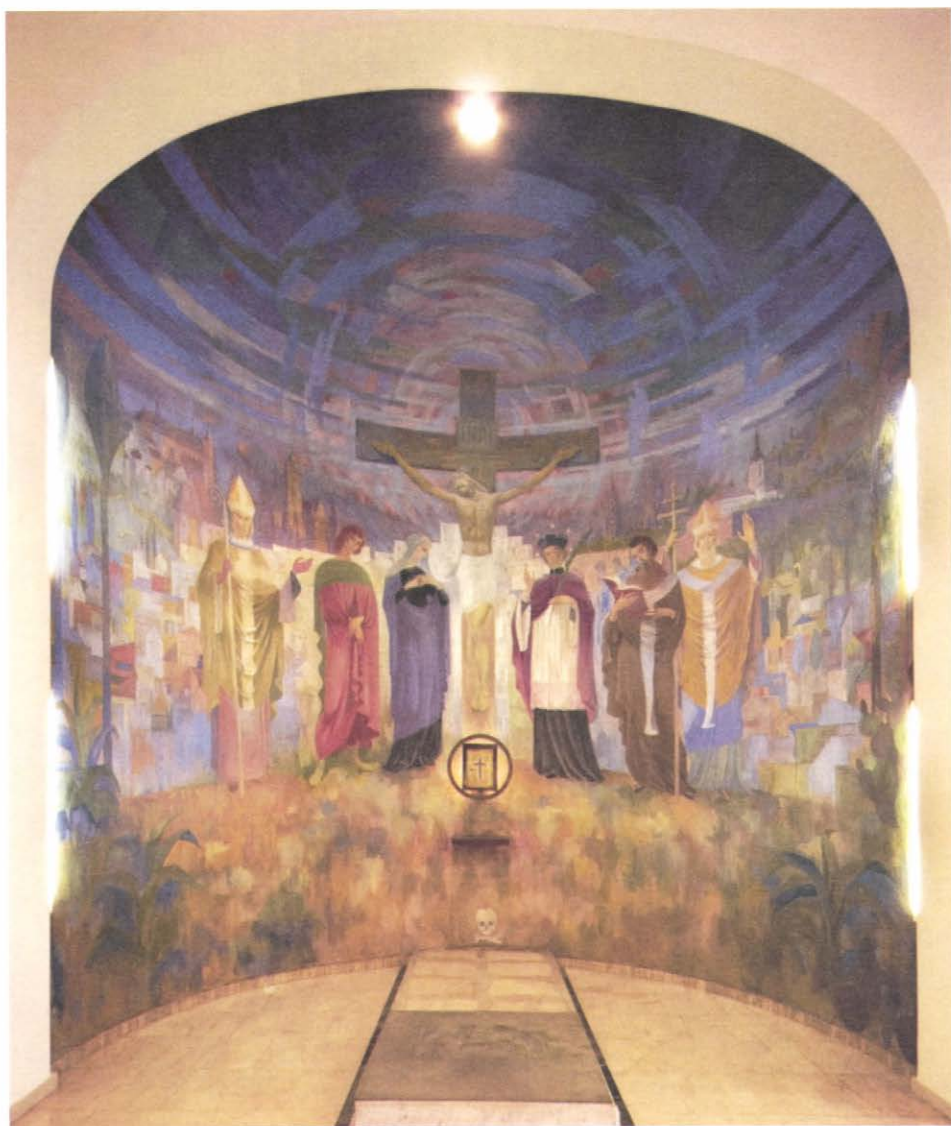
6. Magyarok Nagyasszonya, 1967,
mellékoltárkép, 260×120 cm
(Kápolna, Szent István Ház)

7. Üvegablak, 1967
(Kápolna, Szent István
Ház, Róma)

8. Szent István király, 1967, üvegablak a bejárat fölött (Kápolna, Szent István Ház, Róma)

9. Keresztre feszített Krisztus, 1961, szentély-freskó
(Pontificio Collegio Nepomuceno, Róma, Via Concordia 1.)

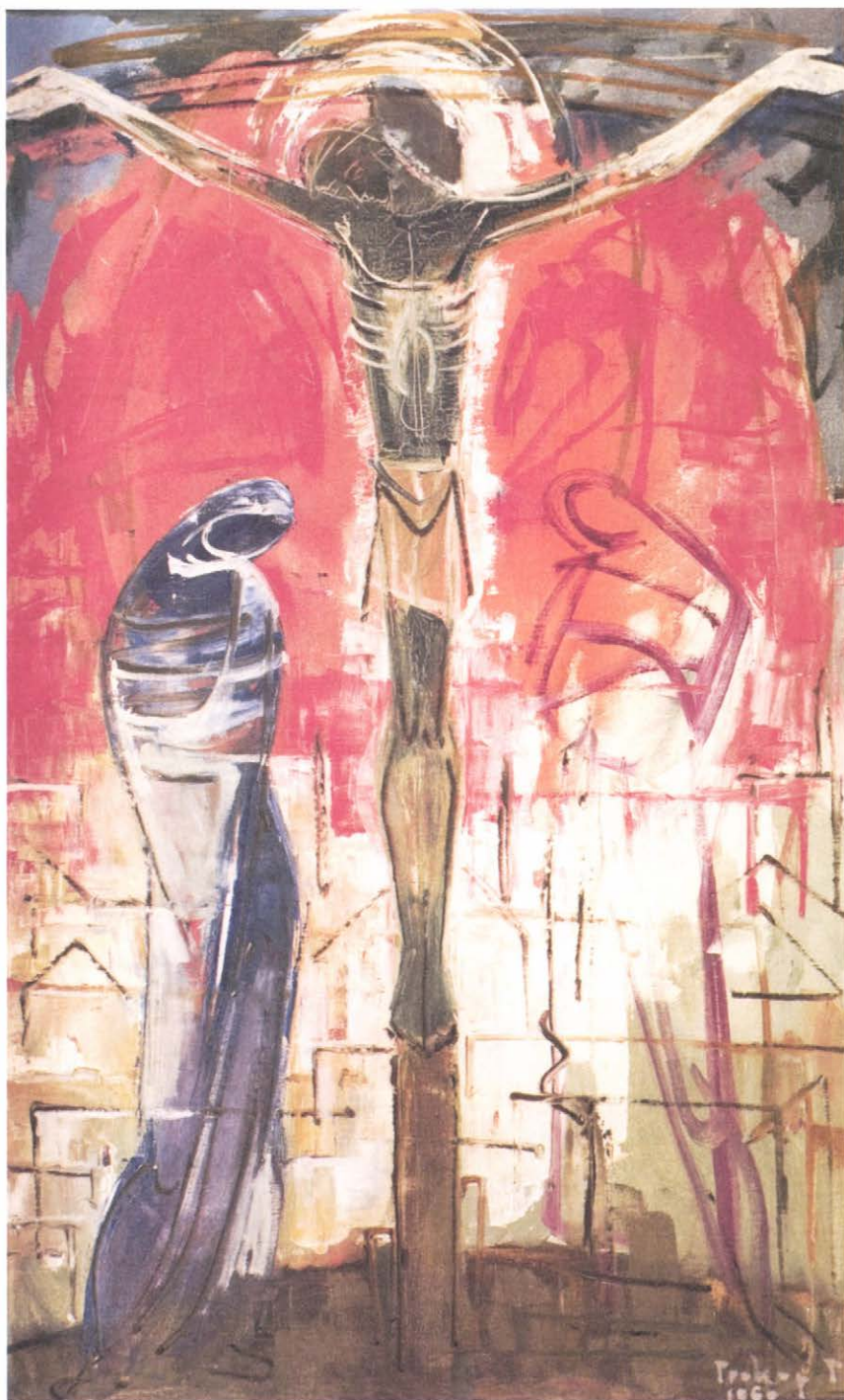
10. A Pápai Magyar Intézet és a Római Magyar Akadémia közös épülete
(Róma, Via Giulia 1. – jobbra a Palazzina sarka látszik)

11. Madonna, farost, olaj, 66×45 cm, jelezve
jobbra lent: Prokop (Pápai Magyar Intézet)

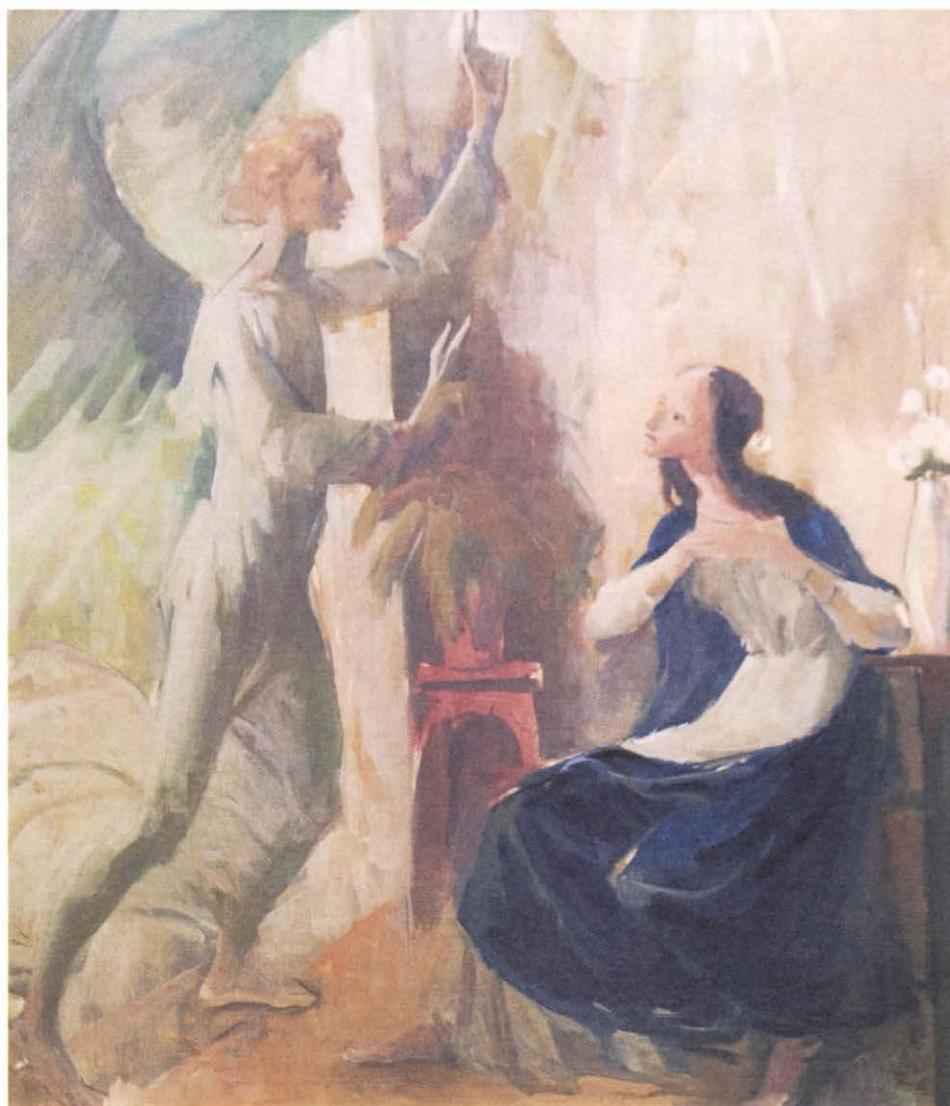
12. Angyali üdvözlés (a bal felén: Kiűzetés, jobbra: Magyar szentek), 1958, bal oldali freskó,
255×690 cm (Kápolna, Pápai Magyar Intézet, Róma)

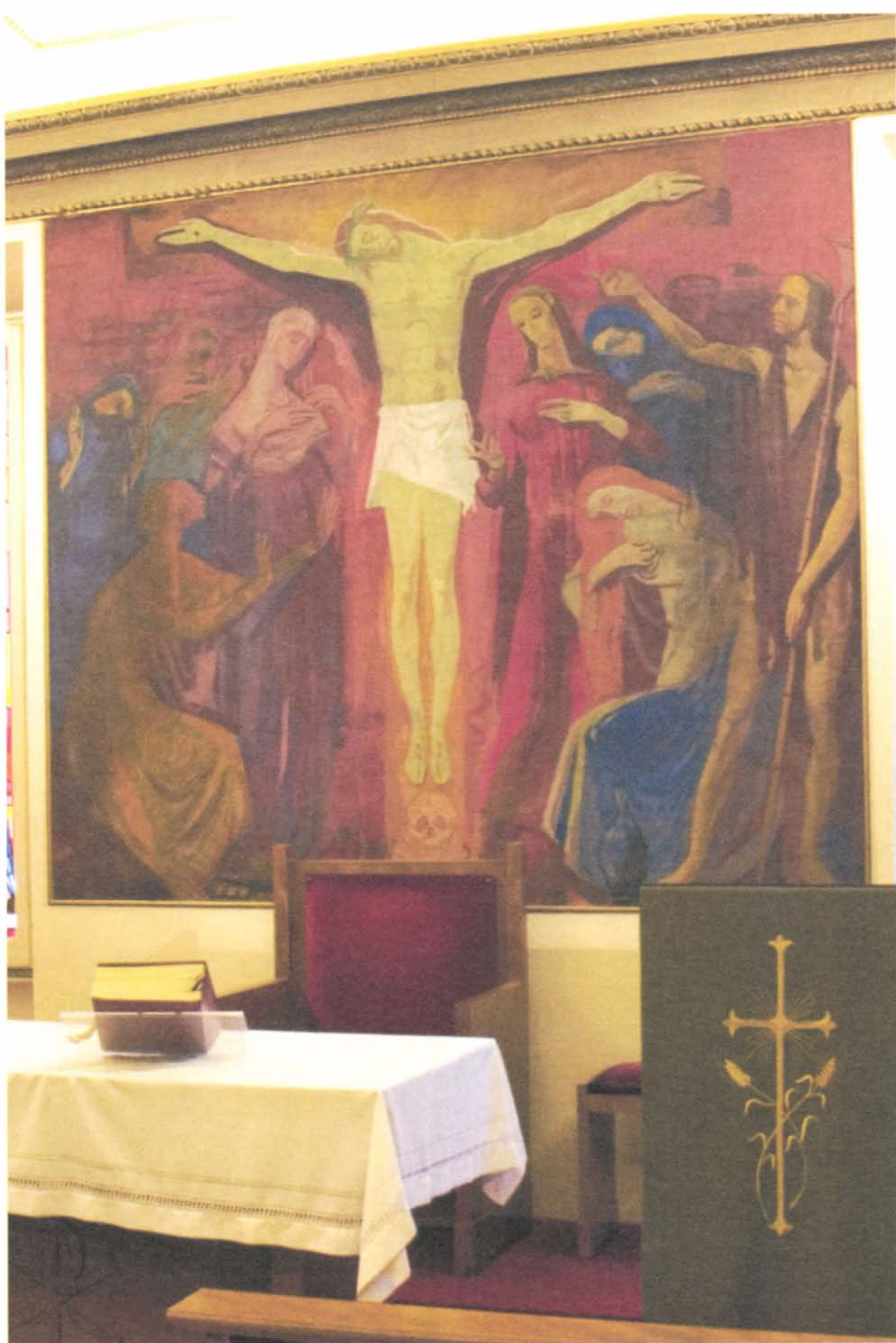
13. Krisztus a kereszten, 1960, vászon, olaj, 100×58 cm,
jelezve jobbra lent: Prokop P 1960 (Pápai Magyar Intézet)

14. Krisztus a kereszten, 1959, olaj, vászon, 100×74 cm,
jelezve jobbra lent: Prokop 59 (Pápai Magyar Intézet)

15. Angyali üdvözet, 1957, dekli, vászon, 104×85 cm,
jelezve jobbra lent: Prokop 57 (Pápai Magyar Intézet)

16. Krisztus a kereszten, 1958, oltárkép-freskó, 231×268 cm,
jelezve nincs (Kápolna, Pápai Magyar Intézet)

17. Freskó a kápolna jobb oldalán, 1958, 255x687 cm, jelezve jobbra lent: Prokop Péter 1958 (Kápolna, Pápai Magyar Intézet)

18. Angyali üdvözet (a bal oldalán: Ki\zetés, jobbra: Magyar szentek), 1958, bal oldali freskó, 255×690 cm (Kápolna, Pápai Magyar Intézet, Róma)

FÉNYES BALÁZS

KITALÁLT HAGYOMÁNY – EGY MÍTOSZ KITALÁLÁSA

Az elmúlt két évtizedben öröndetesen megnőtt a zsidóság magyarországi története iránti érdeklődés. Annál is öröndetesebb ez, mert 1948–1990 között meglehetősen kevés mű látott e témakörből napvilágot. A *Magyar Zsidó Oklevéltár* V-XVIII-dik kötetén¹ valamint a *Magyarországi Zsidó Hitközségek Monográfiái* sorozat darabjain kívül, alig néhány monográfia és elszórt tanulmány jelent „csak” meg. Külön öröndetesnek kell tartanunk, hogy immár nemcsak a magyar-zsidó középkor képezi az újabb kutatások tárgyát, hanem az elmúlt kétszáz év, a 19-dik és a 20-dik század magyar-zsidó történelme – ezen belül a kutatás által korábban meglehetősen elhanyagolt magyar zsidó *ortodoxia* kialakulása, fejlődése, szerepe – is az érdeklődés homlokterébe került.

A magyarországi zsidó *ortodoxia* történetének megírásával kapcsolatos problémákat Michael K. Silber a következőképpen összegzi az általa szerkesztett *Jeruzsálemi antológia* előszavában:

„Antológiánk magyar zsidó történelemről szóló tanulmányok gyűjteménye. Összeállításunk azonban mind témájában, mind módszertanában különbözik az eddig megszokott ábrázolástól. A magyar (azaz a történelmi Magyar Királyság területén élő) zsidóságot a történetírók leginkább a modern eszmékhez lelkesen csatlakozó és asszimilációra törekvő közösségeként ábrázolták, amelyet csupán az antiszemitizmus időszakos fellángolásai akadályoztak meg végső céljuk elérésében. Sokszor még az is előfordult, hogy a magyar zsidókat a legsikeresebben asszimilálódott európai zsidósággént jellemezték, ami már nyilvánvaló túlzás. Valójában a magyar zsidóság sajátos jellege sokkal inkább a jelentős létszámú ortodox réteg határozott asszimiláció-ellenességéből fakadt. Az itt kötetbe gyűjtött öt tanulmány a magyar ortodoxia történetével, ezzel a mostanáig igen kevés figyelemre méltatott területtel foglalkozik.”²

1 Az Oklevéltár első négy kötete még a háború előtt jelent meg, az első 1903-ban, a második és harmadik 1937-ben, a negyedik 1938-ban, valamennyi az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadásában. A Scheiber Sándor professzor, a Rabbiképző volt igazgatója által előbb Grünwald Fülöppel közösen, majd ennek halála után egyedül szerkesztett V-XVIII-dik kötet 1960 és 1980 között látott napvilágot a MIOK kiadásában.

2 Michael K. SILBER: *A Jeruzsálemi Történelemszínhely. (Jakov Katz köre és az ortodox zsidóság historiográfiája)*. In: *Üö. szerk. Magyar zsidó történelem – másképp. Jeruzsálemi antológia*. Bp.: Múlt és Jövő, 2008². 7. o. A magyar-zsidó történetírás összefoglaló elemzését ld. Nathaniel KATZBURG: *A magyar-zsidó történetírás problémái. Miért nem volt magyar Dubnov, zsidó Szekfü?* Budapest: MTA Judaisztikai Kutató-

Ugjanéz Frojimovics Kinga megfogalmazásában:

„Magyarországon a zsidó közösség kutatása gyakorlatilag a neológia kutatásával azonos, még azokban a ritka esetekben is, amikor más irányzat történetének valamely fejezete a kutatás tárgya. A felhasznált források csakúgy, mint a kutató megközelítése, ekkor is neológ szemszögek. Ezzel ellentétes jelenség figyelhető meg Izraelben, ahol viszont a magyarországi vallási irányzatok kutatását az „ortodox szempont” dominanciája jellemzi, a nem ortodox irányzatokkal foglalkozó kutatásoknak sokszor még a legitimációért is küzdeniük kell.”³

A fenti két elemzés megérdemel néhány megjegyzést. Először is, természetesen, a háború előtti magyar-zsidó történészek Kohn Sámuelától Venetianer Lajosig *eo ipso* a neológia soraiból kerültek ki, azon egyszerű oknál fogva, hogy egyrészt ők rendelkeztek ehhez megfelelő szakmai felkészültséggel (ők végeztek egyetemet), másrészt ők tartották fontosnak a magyar zsidóság asszimilációját kifelé, a nem-zsidó világ és befelé, a zsidóság irányában ideológiailag alátámasztani. Az *ortodoxia* „csak” a sajtót tudta – persze az Ortodox Központi Iroda körül csoportosuló fővárosi, a Rav Samson Rafael Hirsch-féle német *neo-ortodoxia* felé húzó elit szöcsöveként – a hitvédelem szolgálatába állítani.⁴ Másfelől, Izrael, a zsidó nemzeti állam történészei – függetlenül *ortodox* vagy laikus származásuktól – természetes érdeklődéssel fordulnak a disszimiláns *ortodoxia* felé.⁵ Ugyanakkor a témával foglalkozó kutatók a *szekuláris* tudomány olümposzi magaslatairól jól érzékelhető előítéletekkel tekintenek a – szekuláris vagy legalábbis a szekularizálódó – modernitás útjára lépni *nem* hajlandó vallási konzervativizmusra.⁶

A magyarországi zsidó *ortodoxia* illetve ennek a *neológiától* történt különválásának kutatásában az elmúlt években két fő paradigma alakult ki. Az egyik, a Jakov Katz nevével fémjelzett úgynevezett „*Jeruzsálemi iskola*” által kidolgozott és mondhatjuk uralkodóvá tett elmélet, mely a modernitás kihívásaira adott gyökeresen új válaszként tekint az *ortodoxiára*. Michael K. Silber szerint

csoport Értesítő, 12, 1993; HARASZTI György: *A zsidó történetírás nehézsége, avagy egy illúzió fogságában*. In: *Uő. Két világ határán*. Bp.: Múlt és Jövő, 1999, 282–310. o. Eredetileg megjelent in: *Múlt és Jövő*, 1997. 2. 70–82. o.

3 PROJIMOVICS Kinga: *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950*. Bp.: Balassi, 2008, 16. o.

4 A Weisz Dániel (Viador; ?–1907), az Ortodox Iroda titkára által szerkesztett magyar nyelvű *Zsidó Híradó* (1892–1906); a párhuzamos, polemizáló héber betűs hochdeutsch *Allgemeine Jüdische Zeitung* (1892–1919), továbbá ennek magyar nyelvű utóda, a Groszberg Lipót (1869–1926), majd ennek fia, Groszberg Jenő (1894–1982) által szerkesztett *Zsidó Újság. A magyar orthodox zsidóság hetilapja* (1925. október 16-tól) valamint ennek utóda 1939. jan. 20-tól az ország német megszállásáig az *Orthodox Zsidó Újság. Egyházi és hitbuzgalmi lap*.

5 Már a magyarországi cionisták lapjában, az 1910-től a német megszállásig megjelent *Zsidó Szemlében* (a lap időközönként más neveken jelent meg) is jól megfigyelhető a határozott szimpátia a disszimiláns ortodoxia, különösen a „galiciáner” chaszidok iránt.

6 Így például az *ortodox-neológ* szakadás történetét négy vastag kötetben óriási forrásanyag felhasználásával bemutató *Zchor jemosz olám* [‘Emlékezz a világ napjaira’]. I–IV, Bné Brák, 1986] szerzőjéről, Rabbi Ben Cion Jakobovitsról Katz érezhető fenntartással írja, hogy „Ez a szerző a kiválást és az azzal járó szigort helyeslő ortodoxok szemszögéből írja le a magyarországi szakadás történetét.” Jakov KATZ: *Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1999, 118.o. 1. lábjegyzet.

„Szemben azzal, amit mind hívei, mind ellenzői általában hinni szoktak róla, az ultraortodoxia valójában nem a modernség előtti, hagyományos zsidó társadalom változatlan és változhatatlan maradványa, hanem éppen úgy a modernség és a változás szülőtte, mint bármelyik „modern” vetélytársa.”⁷

A Katz által kijelölt úton haladva Adam S. Ferziger doktori disszertációjában⁸ pedig azt igyekezett bizonyítani, hogy az *ortodoxia*

„...azoknak a 18-dik századi zsidóknak az erőfeszítéseiből fejlődött ki, akik elkötelezettek voltak a halakhikus gyakorlat iránt, és akik igyekeztek kialakítani viszonyukat a nem-halakhikus életvitelű zsidók egyre növekvő számú megjelenéséhez.”⁹

* * *

Fent idézett – az *ortodox-neológ* szakadáshoz vezető folyamatok *ortodox* oldalát bemutató – és azóta a további kutatások zsinórmértékéül szolgáló tanulmányában Silber azzal vádolja az *ortodoxiának* modern kifejezéssel „*ultra-ortodoxnak*” (!?) nevezett legkonzervatívabb „jobbszárnyát”, hogy amikor szembe kellett nézniük a modern kihívásokkal, kitaláltak egy „új” hagyományt.

„Aggasztotta őket, hogy a hagyomány, olyan formában, ahogyan azt az ortodoxia főárama felfogta, gyakran képtelennek bizonyult az erőteljes válaszadásra. Az ultraortodoxia ezért új utat választott – olyan utat, amely leginkább egy új, hathatósabb hagyomány feltalálásaként jellemezhető. A hagyományt és a múltat úgy értelmezték, úgy alakították, úgy szűrték meg és dolgozták át, hogy a tradicionalizmus ügyét jobban szolgálja.”¹⁰

7 Michael K. SILBER: *Az Ultraortodoxia keletkezése, avagy egy hagyomány kiitalálása*. In: Uő. szerk. *Magyar zsidó történelem – másképp. Jeruzsálemi antológia*. Bp.: Múlt és Jövő, 2008². 213. o. (az idézetek hivatkozásai erre a kiadásra vonatkoznak. A tanulmány eredetileg megjelent: Michael K. SILBER: *The Emergence of Ultra-Orthodoxy: The Invention of a Tradition*. In: Jack WERTHEIMER ed.: *The Uses of Tradition. Jewish Continuity in the Modern Era*. [A hagyomány felhasználásai. Zsidó kontinuitás a modern korban] The Jewish Theological Seminary of America. Cambridge, MA and London: Harvard University Press, 1992, 23–84. o.

8 Adam S. FERZIGER: *Hierarchical Judaism in Formation: The Development of Central European Orthodoxy's Approach towards Non-Observant Jews 1700–1918*. PhD Thesis, Ramat Gan: Bar-Ilan University, 2001. A disszertáció átdolgozott formában megjelent: Uő: *Exclusion and Hierarchy: Orthodoxy, Nonobservance and the Emergence of Modern Jewish Identity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005.

9 FERZIGER i. m. 21. o. Frojimovics Kinga idézett könyve ezen a válasz majd viszontválasz tételén alapul. Meg kell azonban jegyezni, hogy Ferziger könyvének *nem* az az alaptétele, hogy az *ortodoxia* a másik táborhoz viszonyítva alakult, hanem az, hogy a másikhoz való viszonya folyamatosan alakult! És ez, úgy vélem, jelentős különbség. A fordításokkal amúgy is problémák adódnak. Katz már többször említett könyvének címe, amit Haraszti fent említett tanulmányában „*Begyógyítatlan szakadásnak*” magyarított, a fordító tollán „*Végzetes szakadás*” fordult. Talán helyesebb – az eredeti címnek mindenképpen megfelelőbb, és nem ilyen nyíltan célzatos fordítás – lett volna a „*Végleges szakadás*” megoldás.

10 SILBER: i. m. 215. o. Ismét egy fordítási probléma: a cikk címében szereplő kifejezés – *kitalálás* – magyaráz helyesebb, mint a szövegben szereplő *feltalálás*, ami inkább egy eszköz vagy eljárás kapcsán használatos.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy Eric Hobsbawm¹¹ – akitől Silber saját bevalása szerint a *hagyomány-kitalálás* fogalmát, és ezzel tanulmánya címét kölcsönözte – valamint az általa szerkesztett kötet szerzői csupa olyan „kitalált” hagyományról értekeztek, melyeket előzmények nélkül, újonnan „találtak ki”. Egy korábbi tanulmányomban¹² a modern tudományosság és publicisztika által „ultra-ortodoxnak” elnevezett csoportosulás platformjának tekinthető dokumentum, az úgynevezett nagymihályi *Pszaq Bész Din* szövegét a *halacha* illetve általában a rabbinikus hagyomány szempontjából tettem elemzés tárgyává. Azt bizonyítottam, hogy az úgynevezett „ultra-ortodoxia” szellemi vezetői nem találtak ki semmilyen új hagyományt, működésük, és működésüket meghatározó egész gondolkodásmódjuk teljes egészében a Talmud *halachikus* hagyományára épült.

Az alábbiakban néhány további problémát szeretnék Silber – azóta magyarul is megjelent – tanulmánya kapcsán felvetni.

* * *

Mindenekelőtt természetesen egyet kell érteni Silberrel – és mesterével Jákov Katzcal – abban, hogy az *ortodoxia* és ezen belül az úgynevezett „ultra”-*ortodoxia* valóban új jelenség volt a zsidóság történeti fejlődésében. Mert amíg a zsidóság nagyjából homogénnek volt tekinthető, amíg a *halacha* egészétől illetve a helyi szokásoktól (*minhogim*) eltérő „deviáns” magatartás csak elszórt egyedi esetekben jelentkezett, és általában vallásváltással végződött, addig a hagyomány őrzőinek-követőinek nem volt szükségük külön „hagyományőrző” szervezet létrehozására. Amikor azonban kétszerezsen is megváltozott a helyzet, mert az állam már a 18-dik században elkezdte megvonni a hitközségektől a jogot, hogy tagjaikat – szükség esetén – a vallási előírások betartására *kényszeríthessék*, és a 19-dik század elejétől tömegesen jelentek meg a vallási előírások betartásán lazító, vagy azoknak éppen teljesen hátat fordító zsidók, a hagyományok őrzőinek sürgősen cselekedniük kellett. Erre kötelezte őket nemcsak a rabbinikus hagyomány, hanem a szigorúan vett *halacha* is. A *Misna* ugyanis egyértelműen megtiltja a szövetekezést a gonoszokkal.¹³ A Talmud pedig pontosan meghatározza kit is kell gonosz alatt érteni: az Ő-való igáját magukról levető embereket. Tehát „aki megszegi a *Bölcsék* szavát [vagyis megszeg egy rabbinikus rendeletet nem ismerve, el annak kötelező voltát] már az is gonosznak tekintendő”.¹⁴ Ennek pedig gyakorlati következményei vannak: egy olyan személyt, aki nem ismeri el a Szináj-hegyi szóbeli hagyomány, a *Tora sebeal pe* érvényességét, tilos beszámítani a *minjánba*, a legszentebb imák (*kaddis, borchu, kedusa*) recitálásához illetve a nyilvános Tóra-olvasáshoz szüksé-

11 Eric HOBSBAWM: *Introduction: Inventing Traditions*. In: Eric HOBSBAWM – Terence RANGER (eds.) *The Invention of Traditions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, 1–14. o.

12 Az eredetileg a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából az OR-ZSE doctorandus konferenciáján 2004 őszén – „Kitalált hagyomány?! A nagymihályi Pszaq Bész Din a rabbinikus hagyomány tükrében. Megjegyzések Michael K. SILBER 'Az Ultra-Ortodoxia keletkezése, avagy egy hagyomány kitalálása' című tanulmánya kapcsán” címmel – tartott előadás megjelent in: *Magyar Zsidó Szemle Új Folyam* 4 2007, 149–157. o.

13 *mAvosz* 1:7.

14 *bNida* 12a. Más összefüggésben a Talmud még szigorúbban fogalmaz: „aki megszegi a Bölcsék szavát, halált érdemel” (*bBrachosz* 4b).

ges tíz felnőtt férfi közé.¹⁵ Márpedig tíznél kevesebb emberen nem nyugszik a *Sechina*, az i-teni jelenlét.¹⁶ Így válik szükségessé a külön imádkozás, majd a külön kóser vágás (*sechita*), hiszen tilos enni a *Szóbeli Tan* érvényességét tagadó *sakter* (*sochet*) kése alól kikerült húst.¹⁷ Végül a hitközségi adó problémájával zárul a kör: szükséges a külön hitközség. Amikor pedig a kormányzat a zsidó hitközségeket összefogó országos ernyőszervezet létrehozását szorgalmazza, szükségessé válik külön *ortodox* szervezet létrehozása.

Köztudott, hogy a *dinnel* [’szabály, előírás’] ellentétben a *minhog* [’szokás’] nincs normatív előírásként megfogalmazva. Ennek ellenére, ez utóbbiak eltörlésének vagy akár csak megváltoztatásának tilalmát jó néhány helyen megtaláljuk a rabbinikus irodalomban.¹⁸ Sőt, a Talmud szerint¹⁹ éppen e miatt a tilalom miatt kell ma is megtartani a három „*zarándokünnep*” – *Peszach*, *Sovuosz*, *Szukkosz* – eredetileg naptári bizonytalanság miatt elrendelt második napját ünnepként, *jom touként*, *Erec Jiszroelen* kívül [*jom tov séni sel golujosz*] annak ellenére, hogy ma már rendelkezésre áll pontosan számított naptár. És a Talmud a következőkkel indokolja a változtatás tilalmát: „atyáitok szokása a kezekben van”. A *Diaszporában* nem lehetett idejében tudni, mikor hirdette ki a *Szanhedrin* Jeruzsálemben az új hónap első napját. R. Aser ben Yechiel (a ROS, 1250k.–1327) is hasonlóan ír: „...*micvo* számunkra megtartani elődeink szokását”.²⁰

Ugyanakkor nemcsak megőrizni kell az elődök szokásait. Amikor veszély fenyeget, meg is kell erősíteni a „falakat”. Erre való felszólításként értelmezték a *Bölcsek* a zsol-tár szavait:

„*Idéje cselekedni az Ő-velőért: megbontották a Te tanodat.*”²¹

A Talmud szerint jobb megszegni egy (tórai) törvényt, és ezáltal megóvni a Tórát a feledéstől.²² Vagyis, az Ő-velő felhatalmazta a *Bölcseket*, hogy a Tóra védelmében, általuk indokoltnak tekintett esetben, még akár egy tórai törvényt is megszeghetnek, hogy „kerítést [szjog] emeljenek a Tórának”,²³ hogy megmentse a Tóra egészét;²⁴ vagyis hogy: „távoltartsák az embereket a büntől”.²⁵ És ez egyáltalán nem mond ellent annak a Tórai tilalomnak, mely szerint

15 *Misna Berura* a *Sulchán Áruh Orech Chájim* 55:11-hez.

16 V. ö. Ábrahám „alkudozása” az Ő-velővel a Szodoma-beliek megmentéséért *Berésisz* 18:23–33. *Berésisz Rabba* 49:13.

17 *SA Jore Déa* 2:8. *REMO ad loc.*

18 *bSabbosz* 35b; *bÉruvin* 104b; *bTaanisz* 28b; *bChulin* 13b; *jÉruvin* 3:9; *jPeszachim* 4:1; *jTaanisz* 1:6; *jBM* 9:1; *Midrás Mislé* 22:28.

19 *bBéca* 4b.

20 *Hagochosz Aseri, Hilchosz Tiso beav.*

21 *Tehilim* 119:126. A bibliai idézetek fordításai az úgynevezett *IMIT-Bibliából* valók. *Teljes kétnyelvű (héber-magyar) Biblia két kötetben.* Változatlan utánn nyomás. Budapest: Makkabi Kiadói Kft. 1994². A talmudi illetve a rabbinikus irodalomból vett egyéb idézetek saját fordításaim. Az úgynevezett *ultra-ortodoxia* egyik szellemi vezérének tekinthető R. Hillel Lichtenstein (1815–1891) ebből a *poszguqból* kölcsönözte a szakadást jiddis nyelven magyarázó könyvének címét (1878).

22 *bTemura* 14b. A Talmud ezt a *Szóbeli Tan* írásba foglalásával kapcsolatban mondja.

23 *mAvosz* 1:2. Silber is idézi (i. m. 233. o.) ezt a *Misnát* – bár furcsa módon csak a *Haszam Szófer* nevében és nem mint *Misnát*.

24 *RÁSI Tehilim* 119:126-hoz. Vö: *RAMBAM Misné Tóra Hilchosz Mamrim* 2:4. A közismert példa: *Élijahu* (II-lés) próféta – az erre vonatkozó szigorú tórai tilalom ellenére – oltárt emel és áldozatot mutat be a Karmel hegyen, hogy ily módon győzze le a *Báál* hamis prófétáit. *1Melochim* 18.

25 *mBrachosz* 1:1.

„Ne tegyetek hozzá ahhoz, amit én parancsolok nektek, és ne is vegyetek el semmit belőle, hogy megtartsátok az Ö-való a ti I-tenetek parancsolatait, amit én parancsolok nektek.”²⁶

A „ne tegyetek hozzá” tilalom olyan esetekre vonatkozik, amikor a Tóra konkrétan megadja valamely *micvá*hoz tartozó dolgok, tárgyak számát. Ilyen esetekben tilos hozzáadni: pl. öt szakaszt tenni a *tefilin*be, stb.²⁷ Azokban az esetekben viszont, ahol a „falak védelméről” van szó, szükséges kerítéseket emelni. Az Ö-való a következő szavakkal dicséri Ábrahámot:

„Mert Ábrahám engedelmeskedett a hangomnak, és megőrizte őrizetemet [vajismor mismarti], parancsolataimat, rendeleteimet és törvényeimet.”²⁸

A „vajismor mismarti” szavak olyan rendeletekre vonatkoznak, melyek az embereket a Tórai tilalmaktól hivatottak távoltartani,²⁹ mint például a másodfokú rokonságra vonatkozó házassági tilalom,³⁰ vagy a *Sabbosszal* kapcsolatos *svusz* (olyan rabbinikus tilalmak, melyek megszegése nem von maga után engesztelő áldozatot vagy korbácsolást).³¹ A Tóra szerint a zsidó nép szentsége teljes mértékben ettől függ:

„Ezért őrizd meg őrizetemet [usmartem esz mismarti], hogy ne kövessetek el semmit azokból az utálatos szokásokból, melyeket elkövettek előttek, és ne tegyetek magatokat tisztátalanná ezek által; én vagyok az Ö-való a ti I-tenetek.”³²

A megkettőzött kifejezés, *usmartem esz mismarti*, melynek szó szerinti jelentése ’őrizték meg az őrizetemet’, a Talmud szerint azt jelenti, hogy ’csináljatok őrizetet az őrizetemnek’.³³

A *Chasam Szófer*ről írt életrajzban Katz idézi a „szakadás” szellemi atyjának szavait ezekre vonatkozóan:

„Az Ö-való, áldott legyen a neve, minden nemzedékben feljogosította a bölcseket, hogy újabb szokásokat vezessenek be Izrael népe közt. És miután a bölcsek megalkották ezeket a szokásokat, csakis attól a tiszta szándéktól vezérelve, hogy kerítést emeljenek a törvények köré, és ezek a szokások gyökeret eresztettek, senkinek sincs joga megváltoztatni őket. Így hát egyáltalán nincs mód ezek eltörlésére.”³⁴

26 *Devorim* 4:2; kiemelés tőlem.

27 *RASI ad loc. Szifré P. Reé* alapján.

28 *Berésisz* 26:5; kiemelés tőlem.

29 *RASI ad loc.*

30 *bJevamosz* 21a.

31 *bBéco* 11b.

32 *Vajikrá* 18:30; kiemelés tőlem.

33 *bJevamosz* 21a, *bMoed Qatan* 5a.

34 *Drasot Chasam Szofer* 2:243a-b. Idézi Jakov KATZ: *Hatam Szofer életrajzához*. In: *Jeruzsálemi Antológia*, 162. o. Eredetileg megjelent: *Uő: Kavim lebiografia sel Chatam Szofer*. In: A. A. URBACH et als. Szerk., *Mechkarim bshbsls ubetoldot hadatot mugasim le Gerschom Scholem*. Jeruzsálem 1968, 115–149. o. Magyarul először megjelent in: *Századok*, 126/1 1992, 80–112. o.

Ugyanakkor jogosan merül fel a kérdés, hogy mindezek fényében mivel magyarázható az a tény, hogy a később az *ortodoxiát* alkotó rabbik jelentős része (a Silber által centrumnak, derékhadnak nevezett *mainstream*) vonakodik aláírni a nagymihályi döntvényt, hogy egyesek egyenesen *halachikus* fenntartásokat fogalmaznak meg a döntvénnel kapcsolatban – mint például az *ortodoxia* egyik legnagyobb alakja, a *MaHaRaM* Schick –, ahogy ezt Silber részletesen bemutatja. Úgy vélem nem különösebben nehéz megérteni őket. Mindenekelőtt, természetesen ők is tisztában voltak a fenti érvekkel. Csakhogy itt valóban egy minőségileg új lépésről volt szó a hagyomány megmentése-átmentése érdekében. Egy olyan lépésre, melynek megtételére eddig sem szükség, sem lehetőség nem volt. Mi motiválta akkor a jiddisül *historische Teilung*nak nevezett „szakadás” élharcosait, a nagymihályi rabbigyűlés szervezőit és a *Pszaz Bész Din* kiadóit? Feltehetőleg *Pinchasz* példája. A Tórai történet szerint,³⁵ amikor Zimri egy *midjoni* nőt visz be a Táborba, *Pinchasz ben Eleazár ben Aharon* mindkettőjüket megöli. A Talmud szerint Mózes elerőtlenedve figyelte a jelenetet, mert elfelejtette az ezzel kapcsolatos *halachát*. Miután *Pinchasz*nak jutott eszébe, Mózes rábízta a végrehajtást.³⁶

* * *

A „hagyomány-kitalálást” Silber legszembetűnőbben azon a folyamaton tartja bemutatathatónak, ahogyan az úgynevezett *ultra-ortodoxia* szellemi vezeterei *aggádákat* minősítettek át kötelező érvényű *halachákká*. Az ultra-ortodox elfogultsággal éppen nem vádolható *Encyclopaedia Judaica* szerint

„Az *aggádát* (héb. 'elbeszélés') általában negatív módon szokás meghatározni, vagyis a rabbinikus tanításnak az a része, amelyik nem *halacha*, tehát amelyik nem foglalkozik vallási törvényekkel és szabályokkal. Az *aggáda* leggyakrabban a Biblia azon szakaszainak kibővítése, melyek elbeszélést, történelmet, erkölcsi tanításokat, valamint a próféták feddő- és vigasztaló beszédeit tartalmazzák. Az *aggáda* csak annyiban foglalkozik a Tóra törvényi részeivel, amennyiben igyekszik megtalálni az egyes *micvák* magyarázatát.”³⁷

Bár maguk a *Bölcsék* úgy vélték, hogy „nem szabad az *aggádákból halachát* megállapítani”³⁸ – mert „aki *aggádát* ad tovább, nem nyilvánít semmit tilossá vagy megengedetté, tisztátalanná, vagy tisztává”³⁹ –, mégis számtalan olyan *halachát* találunk a *Sulchán Áruch*ban, melyeknek egyetlen hivatalos forrásaként a két Talmudban illetve a *midrások*ban található *aggádákat* tartják számon.

Nézzünk néhány példát. Az imarend sőt az egyes imaszövegek jelentős része *aggádákon* alapul:

– a napi háromszori imádkozást az ósatyák vezették be: Ábrahám a *sachriszt*, Jicchak a *minchát* és Jákov a *márivot*.⁴⁰

35 *Bamidbor* 25:6–8.

36 *bSzanhedrin* 82a.

37 *Encyclopaedia Judaica* s. v. *Aggadah*.

38 *jPea* 2:6, 17a.

39 *jHorájosz* 3:8, 48c.

40 *bBrachosz* 26b.

- az áldozatokra (*korbanosz*) vonatkozó tórai és Talmudi szakaszokat azért iktatták be az imarendbe,⁴¹ mert a száműzetés kezdetén az Ő-való megígérte, hogy ha valaki tanulmányozza az áldozatok szabályait, azt olybá veszi, mintha ténylegesen bemutatta volna az áldozatokat, és megbocsátja vétkeit;⁴²
- a főimádság (*amida, semone eszré*) előtt három lépést kell hátrálni, majd három lépést előre, az ima végeztével pedig ugyanezt fordított sorrendben.⁴³ Ennek oka, hogy amikor Mózes felment a hegyre, három felhőrétegen kellett áthaladnia;⁴⁴
- a *sabboszi mincha* ima után három *cidkoszcho* ['Igazságosságod'] kezdetű zoltárverset (*Tehilim* 36:7, 71:19, 119:142) mondanak,⁴⁵ mert bár *sabboszkor* tilos a nyilvános gyász,⁴⁶ *Joszef, Mose* és *David hamelech sabboszkor* bekövetkezett haláláról mégis meg kell emlékezni,⁴⁷ mintegy kinyilvánítva a megnyugvást az Ő-való igazságosságában;
- a *sabboszt* a hétköznapiaktól elválasztó úgynevezett *havdolo*-áldást eredetileg csak a *máriv* imában kellett elmondani.⁴⁸ A Talmud szerint, amikor jobbakká lettek az anyagi körülmények, elrendelték, hogy megismételjék egy pohár bor felett.⁴⁹ És elrendelték, hogy mondjanak áldást gyertya lángjára,⁵⁰ mert a Talmud szerint az első *sabbosz* elmúltával az Ő-való megtanította az első Embert két kővel tüzet csíholni;⁵¹
- az étkezés utáni ima (*birkat hamazon*) negyedik áldását – „Áldott az Ő-való, aki jó, és aki jót tesz” (*hatov vehamétiv*) – Betar halottaiért szerkesztették a *Bölcsék*, amikor a római kormányzat megengedte, hogy 25 év után eltemessék a holttesteket, amelyek csoda folytán nem bűzhödtek meg.⁵²

Néhány további példa:

- öltözködésnél előbb a jobb cipőt kell felhúzni, azután a balt,⁵³ mert a Tóra is előnyben részesíti a jobb oldalt,⁵⁴ pl. a papok felavatási áldozata során;⁵⁵
- minden *sabboszi* illetve ünnepi étkezés alkalmával kötelező két egész kalácsra (*barchesz*) mondani áldást a pénteken hullott kétszeres adag *manna*⁵⁶ emlékére;⁵⁷
- szombat késő-délután, a *Sabbosz* kimenetele előtt nem isznak merített vizet, mert a bűnös lelkeket akkor kergetik vissza a *gehinnomba*.⁵⁸

41 *SA OCh* 48, 50.

42 *bTaanisz* 27b; *Midrás Tanchuma Cáv* 14.

43 *SA OCh* 95:1, 123:1.

44 *Devorim* 4:11; *bJoma* 53b; *Rokeach*; *RAMBAM Hilchosz tefilo* 5:10.

45 *SA OCh* 292:2.

46 *SA Jore Déa* 400:1.

47 *Misna Berura SA OCh* 292:2-höz.

48 *SA OCh* 294:1.

49 *bBrachosz* 33a.

50 *SA OCh* 298:1.

51 *bPszochim* 54.

52 *SA OCh* 189; *Misna Berura ad loc.*; *Berésisz Rabba* 23:7.

53 *SA OCh* 2:4.

54 *Vájikró* 8:23–25.

55 *Misna Berura SA OCh* 2:4-hez.

56 *Semosz* 16:22.

57 *bBrachosz* 39b; *bSabbosz* 117b; *SA OCh* 274:1.

58 *SA OCh* 291:2.

- *Tisa beav* délután már szabad székre ülni – bár a gyász többi megnyilvánulása (pl. bőrcipő viselésének, mosakodásnak a tilalma stb.) érvényben marad a csillagok feljöveteléig –, mert a *Midrás* szerint⁵⁹ ekkor, a Jeruzsálemi Szentély napján született meg *Mosiach*;
- *Chanukakor* azért kell nyolc napon át minden este gyertyát gyújtani,⁶⁰ mert amikor a Hasmoneusok visszafoglalták a szírektől a Szentélyt, csak egy kis korsó kóser olajat találtak, mely csak egyszeri gyújtásra lett volna elegendő a *menóraba*. Az Ő-való azonban csodát tett: az olaj nyolcszori gyújtásra volt elegendő, amíg új olajat tudtak készíteni;⁶¹
- a *halacha* természetesen szigorúan szabályozza a férj kötelezettségeit feleségével szemben, ezen belül a házastársi együttlét rendszerét is.⁶² Ennek egyedüli alapja a Jákov által ajándékként Ézsauak küldött nyáj összetétele.⁶³

Ha alaposabban szemügyre vesszük Silber érvelését, arra következtetésre kell jutnunk, hogy támadása nem csak az *aggáda* – illetve ennek *haláchává* történő „átminősítése” – ellen irányul, hanem a szóbeli hagyomány egésze ellen. Hiszen ezen az alapon a szóbeli hagyomány egésze megkérdőjelezhető, sőt elvetendő – ahogy tették ezt a *cádokim* / szadduceusok, majd a *karaiták*. Mert ilyen alapon például azonnal törölni kellene a *Sulchán Áruch*ból a „*Halocho leMose miSzináj*”-nak nevezett kategóriába tartozó *halachákat*: mert a *tefilin* dobozának (kocka) formájára⁶⁴ illetve a dobozon levő *sin*-betű száraitra (három illetve négy, a jobb illetve a bal oldalon),⁶⁵ vagy a *Szukkot*i sátor minimálisan kötelező két és fél falára a legminuciózusabb talmudi szörszálhasogatás sem talált semmilyen hivatkozást-utalást a Tóra írott szövegében. De a *sabbos*kor tilos tevékenységek sincsenek tételesen felsorolva a Tórában, ezekre is csak a salamoni Szentély-építés leírásából lehet következtetni. Ugyanígy a kóser vágás, a *sechita* szabályai sincsenek részletezve a Tórában, ahol ezekre csak egy „odavetett” fél sor utal: „*vágd le az állatot..., ahogy megparancsoltam*”.⁶⁶ A Szináj-hegyről származó szóbeli hagyomány, a Tóra *sebeal pe* örízte meg ezeket a szabályokat is.⁶⁷

Az *aggáda halachává* történő átminősítésének, tehát az „*ultra-ortodox*” retorika legeklektikusabb példájaként elemzi Silber a név-nyelv-öltözet (*sém loson-levus, Salem*) hármását.⁶⁸ Bár idézi az antiasszimilációs tórai alapelvet – „*Ne járjatok a népek törvényei szerint*”⁶⁹ –, bár megemlíti, hogy a *halacha* tiltja a népek öltözködési szokásainak követését,⁷⁰ mégis bírálóan nyilatkozik arról a „csúsztatásról”, amellyel egy – szerinte – marginális szokáscsoportot központi kérdéssé, a zsidóság alapjává nyilvánítottak.

59 *Midras Ponim Acherim* 6.

60 *SA OCh* 670–71.

61 *bSabbosz* 21a.

62 *SA Even Hoezer* 76:1–2.

63 *Semosz* 21:10; *bKeszubosz* 62b, *Berésisz Rabba* 76:7.

64 *SA OCh* 32:40.

65 *Ibid.* 32:42.

66 *Devorim* 12:21.

67 Vö. *RASI, RAMBAN Devorim* 12:21-hez; *bChulin* 28a *et passim*.

68 Silber i. m. 251 skk. o.

69 *Vájikró* 18:3.

70 *RAMBAM, Mísne Tora, A bálványimádókkal kapcsolatos szabályok* 11:1; *SA Jore Déo A bálványimádókkal kapcsolatos szabályok* 178:1; *MOSE miCoucy: Széfer Micvosz haGodol [SZEMAG], Micvasz lo taasze* # 50.

Csakhogy ezekre az elemekre ugyanaz érvényes, mint a nagymihályi határozatban említett zsinagógai újításokra, nem önmagukban van elsősorban a lényegük, hanem az elkülönülés (*hiszbadlusz*) elemeiként nyernek fontosságot. Meir Ydit szerint

„A középkor során a zsidó kisebbség törekvése arra, hogy különbséget tegyenek a saját öltözködési szokásaik és környezetükéi között, hozzájárult túlélésükhöz és önazonosság-tudatukhoz. A nem-zsidó öltözék és divat-újdonosságok utánzását *chukkasz hagojnak* [nem-zsidó szokásnak, mely bálványimádó vagy babonás eredete miatt tilos] tekintették.”⁷¹

Éppen azért hangsúlyozták ezeket az „*ultra-ortodoxok*”, mert az „*újítók*” célja a környező népek (kulturális) szokásainak utánzása, az azokhoz történő hasonulás (*hiszdamusz*) volt.

Amit Silber valójában szemére vet az „*ultra-ortodoxoknak*”, az az asszimiláció-ellenességük. Cakhogy itt marad adósunk Silber: a kutatói értelmezés mellett meg kellett volna mutatnia a belső értelmezést is. Mit gondoltak ők, az „*ultra-ortodoxia*” szellemi vezérei? Miért nem érezték szükségét az asszimilációnak, sőt miért ellenezték azt? Ennek bemutatása nélkül – nevezzük nevén a gyereket – akár tudatos hamisítóknak is lehetne őket tekinteni. Nem elég a *szekuláris* posztmodern világból visszatekintve elítélni a vallási hagyományokhoz, általánosabban szólva a vallás által keretbe foglalt élethez ragaszkodókat, hanem – a történeti antropológiában megszokott módon⁷² – az adott közösség felől, annak látószögéből kell bemutatni a folyamatokat, történéseket. És annak látószögéből kell bemutatni az egyéneket is, akik magukat egy genealógiai láncolat, a *salselesz hakabbala* láncszemeinek tekintik.

Balázs FÉNYES

INVENTED TRADITION - INVENTION OF A MYTH

Interest in the history of Jews in Hungary has increased in the past two decades. Nowadays research focuses not only on Hungarian Jewish history in the middle ages, but also on the history of the 19th and 20th century. Among others, the formation, the development and the role of Hungarian Jewish orthodoxy, an earlier neglected topic, is being researched.

Michael K. Silber wrote a well-acknowledged study on the Orthodox - Neolog split, analysing the Orthodox developments. In his study he accuses the most conservative 'right wing' of Orthodoxy (sometimes referred to as 'Ultra-Orthodoxy') that they invented a new tradition, at a time when they had to face modern challenges. Present study deals with these issues.

⁷¹ Meir YDIT, in: *Encyclopaedia Judaica*, s. v. *hukkat ha-goi*.

⁷² Ld. pl. HOFER Tamás szerk.: *Történeti antropológia*. Budapest: MTA-NK, 1984; SEBŐK Marcell: *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest: Replika Kör, 2000; KLANICZAY Gábor: *Történeti antropológia Magyarországon*. In: MOHAY Tamás szerk.: *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Debrecen: Ethnica, 1992, 349–353. o.

HROTKÓ LARISSZA

AZ ÓBUDAI ZSIDÓ KÖZÖSSÉGI IRATOK, MINT A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG KUTATÁSI FORRÁSA

BEVEZETŐ: A KUTATÁS TERÜLETE ÉS SAJÁTOSSÁGAI

Amint az egész társadalom, úgy a vallásnépzani csoport kultúrája is egy többértű kutatást igényel.¹ Egyes definíciók szerint a vallásnépzani csoport egy olyan kétnemű emberi formáció, amely eredeti belső struktúrával és a közös vallási (hagyományi és liturgiai) tapasztalatokra épülő sajátos magatartási mintával rendelkezik. Az utóbbi a specifikus csoportvédelmi mechanizmus elemeit is tartalmazza, amelyek lehetővé teszi a csoport tagjai számára a **megkülönböztetést**. Ugyanis a vallásnépzani csoportok közötti határokat a tagok érzelmileg úgy fogják fel, hogy „ezek itt mi vagyunk, a többiek pedig a **mások**”.²

Kutatásom specifikus területe a zsidó vallásnépzani kultúra, de ezen belül külön figyelmet fordítok a nők családban és társadalomban foglalt helyére. Tanulmányaim nyelvét többnyire a különböző társadalmi rétegekhez és korosztályokhoz tartozó emberek életét ábrázoló köznapi kifejezések jellemzik. A vallási szokások ugyan elválaszthatatlanak egy vallásnépzani csoport leírásától, de nem kevésbé releváns, például, az adott csoport születési statisztikája, vagy szakmai rétegződése, a csoportot összetartó normákról nem is beszélve.³

Történelmileg úgy alakult,⁴ hogy az óbudai zsidó életformák nagymértékben befolyásolták az alakuló pesti zsidó közösség szokásait. Ezek közé sorolható a német nyelv és kultúra ismerete, az óbudai német nyelvjárás a helyi jiddisre kifejtett hatása, a kö-

1 A sokarcú zsidóság kortárs kutatói között feltétlenül meg kell említeni Dr. Prepuk Anikót, aki az ortodox és a neológ formáció integrálását tanulmányozza. Lásd, például: PREPUK Anikó: *A neológ sajtó a zsidóság társadalmi befogadásáért a 19. század utolsó harmadában* In: *Budapesti Negyed*, 2008 nyár, 60. sz. pp. 187–224.

Ugyancsak megemlítendő Glässer Norbert a hászid és az ortodox zsidó kultúra kutatója, több emlékeztetés munka szerzője, mint például: GLÄSSER Norbert: *Pilgrimages in Jewish Folk Religion in Hungary – from the Chassidic Courts to the Virtual Communities* In: *Acta Ethnographica Hungarica*, 2006, Volume 51 (1–2), pp. 91–104.

Teljesen más dimenzióról szól egy-egy neológ zsinagógai közösségről írt munka, például: HROTKÓ Larissa: *120 éves a budai „Frankel”* In: *Remény* 11. évf. 2. szám, 2008, pp. 11–16

2 ТРУБЕЦКОЙ Н. С.: *История, культура, язык*. Москва, 1995, p. 33

3 HROTKÓ Larissa: *Régi írásos emlékek az együttélésről*. In: *Remény* 12 évf. 1. szám 2009, 37–41

4 BÜCHLER Sándor: A pesti hitközség múltjából. In: *Magyar Zsidó Szemle*, 1891, 109–118. BÜCHLER, Sándor: *A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig*. Budapest, 1901.

zösségen belüli szakképzési formák, az irodalmi és a tudományos ismeretek (a tudáspotenciálok).

Az óbudai (alt-ofeni) zsidó közösség életének néhány részlete a 18. századvégi–19. század eleji pesti zsidó közösség letelepedésének előtörténetét képezi. Ebből mutatok néhány részletet, amely talán felkelti olvasók érdeklődését.

A CSALÁDFŐI NÉVSOROK

A Budapesti Fővárosi Levéltárban (BFL) az „Óbudai zsidó hitközség iratait” az V6/XV. 20 (36–1.2434–2435) számú mikrofilm őrzi. A dokumentumok tanúsítják, hogy a zsidók jelen voltak a környék gazdasági életében, önállóan fenntartották a zsidó közösségi és vallási életet, és megfizették a kirótt türelmi adót. Az 1788–92-es anyagok több nyelven készültek: vannak német, latin, de jiddis és héber nyelvű feljegyzések is. Ez megfelelt annak a műveltségi szintnek, ami zömében Morva- és Csehországból (*Bohemiából*) 1736. körül bevándorolt zsidóktól elvárható volt. A bevándorlók többsége nőtlen fiatal férfi volt, akik a nőülés céljából, az új egzisztencia megteremtésére érkeztek Magyarországra.

A Monarchia különböző részeiből bevándorló zsidók az új helyen gondoskodtak életvitelükhöz szükséges intézményi struktúrákról (ismereteim szerint csak a férfiak ez irányú tevékenységéről maradt feljegyzésünk): alapították a *Chevre Kádísát* (a temetkezési együletet), berendezték a *Tóra-Talmud* folyamatos tanulásához és imádkozáshoz szükséges helységet (*sult*) és felállították a rituális tisztaság céljait szolgáló fürdőt (*mikvét*). Első intézkedések közé tartozott a kóser mészárszék és pékség berendezése. Ezzel párhuzamosan választották, illetve kinevezték a társadalmi tisztségviselőket: a közösségi vezetőséget, a pénztárost és a pénzügyi ellenőröket, a beteg ápolókat, az árvák gyámjait, a tanárokat, a zsinagógai (ha a zsinagóga is felépült már) és a közösségi sameszt (szolgát). Olyan nagy közösségben, mint amilyen az óbudai is volt, külön volt a közösségi vezető, akit zsidó bírónak neveztek (*Judenrichter*) és a zsinagógai előljáró (*Synagog-Vorsteher*). Az 1823. évi jegyzőkönyvi feljegyzések szerint bírónak Boskovics (Boschkovitz) Simont választottak, aki több éven át vezette az óbudai közösséget.

A zsidók 1740. évi ideiglenes kiűzetése Prágából, majd az 1746. évi ideiglenes kitiltásuk Budáról hozzájárult az óbudai zsidó lakosság gyors növekedéséhez. A hatóságok is úgy intézkedtek, hogy a gazdasági életben hasznot hozó zsidók ne hagyják el az országot, és a kiűzetés után is lehetőleg Buda környékén maradjanak. A Magyar – Zsidó oklevéltár XVII. kötete rögzítette az egyik budai zsidó költözése körüli zűrzavart. A névtelen „*angestellte jud*” (alkalmazott zsidó) a hadseregnek dolgozott, ezért 1769. szeptember 1-én olyan döntés született, hogy noha Budán nem lakhatott, de a városba bemehetett, ha a katonai érdek ezt kívánta. Úgy látszik, hogy a zsidó mégis Budán maradt, ezért a levelezés még folytatódott. A 399-es bejegyzés is sürgette a hadsereg zsidó alkalmazottjának távozását Óbudára, „*wo die übrige(n) juden wohnen*” (ahol a többi zsidó lakik).⁵

⁵ *Magyar-zsidó oklevéltár, XVII. Kötet* (szerk. SCHEIBER Sándor), Budapest, 1977

Az „Óbudai zsidó hitközség” (1848 előtt ez még közösség és nem csak hitközség volt), legkorábbi adókimutatásai az 1780-as évekből származnak. Kézzel írt német nyelvű lapokon a nevek és a megfizetett adó mértéke olvasható:

Juda Boskoviz, 1781–92: f810

1792. október végétől hátralékban van (f143 ill. 318).

Nathan David, 1790–1792: f557

Jüval (családi neve olvashatatlan), 1791–1792: f319

A pénznem megjelölésére nemcsak „f” vagy „fl” (forintot), de „Gulden” vagy „m.m.”- jelölést is alkalmaztak, amit néha betűkkel is kiírtak: „in königlichen Münzen” (koronában).

A mikrofilm 320–327. számú felvételei nyomtatott formában kilenc A/4-es lapot tesznek ki. A lapokon egy latin betűs német nyelvű adófizetői névsor olvasható, amelyben az összeírtakat nem a családi, hanem a személyi nevek szerint csoportosították alfabetikus sorrendben. A felsorolás első neve Abraham Israel, az utolsó kettő a „Z” betűnél található: Zachrias Billitz és Zachrias Bamberger a közösségi összeírás 268. illetve 278. oldaláról.

Néhány érdekes részlet kelti fel figyelmünket. Az „F” betűnél látható 12 bejegyzésből az egyik „*Fleischbank Arrenda*” vagyis a mézárszék, a másik „*Fleischkretzer Pacht*” (talán „Grätzer”), vagyis a „húscsontozó” bérlemény. Az „N” betűnél hét Nathan található, egyikük Nathan Gabor. Ezzel a ritka zsidó családi névvel találkozunk a későbbi pesti zsidó iratokban is, és pedig a cselédlányok körében (1827/183).⁶ 25 éves Anna Gabor ugyan Lovasberényből jött fel Pestre 1825-ben, de Bobele terménykereskedő házában élt, aki egy régi óbudai családból származott. Valamilyen kapcsolat Anna Gabor és Nathan Gabor között biztosan fennállott. A „P” betűs ötfős csoport kiolvasható neve Perc Goldberger és talán Pinkas Jonas Pollack. Perc (Franz) Goldberger hamarosan csak németesen írta a nevét.

A 328–341. számú mikrofilm-felvételek, amelyek nyomtatott formátumban tizen-négyszögletes A/4-es lapot tesznek ki, egy héberbetűs névsort tartalmaznak. A főcímet úgy értelmeztük, mint egy jelentést a „k. k. Toleranz-Tax” (császári és királyi türelmi adó) befizetéséről, amelyet (5)541. (1781.) évben, *pészách előtt* Óbudán (héberül: אורביישן azaz: *ovin jsn*, azaz Régi Budán) írtak le. A fejléctet héber betűkkel jiddisül, de részben latinul írták. 206 főtől összesen 3.203 Ft-ot szedtek be türelmi adóként.

Óbudán kívül a lapokon található más közeli helység „*Toleranz-Tax*” befizetési igazolása is: az aszódi, a kiskatai, a zsámbéki, az almási, a budai, a péceli, az irsai, a vörösvári, a tetengi (tétényi) és az izsáki kimutatások. Ezek igazolják, hogy a zsidók először ott települtek le, ahol védelmi státuszt kaptak. Az óbudai, zsámbéki, tétényi és vörösvári területeken ezt a státuszt részben az óbudai uradalomtól, részben más nagybirtokosoktól szereztek.

Az óbudai közösség női tagjai a férfi családtagok háttérében éltek, ezért nevük csak akkor merült fel a közösség levelezésében, ha egy hagyatéki eljárásról, vagy valamilyen vitáról, esetleg panaszról volt szó. Az óbudai közösségben a nők egyetlen tisztviselői he-

⁶ Az első szám az összeírás évét, a másik a bejegyzés sorszámát jelöli.

⁷ HROTÓ Lariša: *Zsidók Óbudán* in: *Remény*, 10. évf. 1. szám, 2007, 51–55. Ezen belül Becher családról az 55. oldalon

lyet sem foglaltak. A férjezett, vagy megözvegyült, jó anyagi körülményekben élő nők (mint Rachel Boskovitz, Simon felesége, illetve özvegye) egyáltalán nem rendelkeztek beleszólási joggal, amennyiben a családban férfitagok is voltak. Az értelmiségi, kisebb vagyonú és közeli férfirokonok nélküli családok özvegyei (mint Marja Becher, a helyi sebész és szülész özvegye) rendelkezhettek saját és gyermekei vagyona felett, sőt a gyerekek nevelése terén a férfiakkal azonos kötelességeik voltak.⁷

AZ ÓBUDAI ÉLET. GAZDASÁGI NYITÁS PEST FELÉ

Az 1740-es években Óbuda dinamikusan fejlődött. Felépül az új-budai (Neu-Altöfen) zsellér negyed, illetve olyan ipari létesítmények, mint Valero István óbudai selyem gyára. A budai kiűzetéstől eltekintve az 1730-as és 1740-es évek közötti 10 év egy csendes, nyugodt terjeszkedési időszak lehetett az óbudai zsidók számára, de az 1746. évi óbudai összeírás mégis három zsidó családdal kevesebbet mutatott.⁸

Büchler Sándor szerint az újkori óbudai zsidó közösség 1742-ben kezdett újra alakulni egy tisztázatlan esemény után, amely rövid időre megszakította a közösség folyamatoságát.⁹ Közvetlen bizonyítékokkal, amelyek ezeket az adatot igazolták volna, nem rendelkezünk. Az 1788–1792-ben készült óbudai iratok megerősítik Moess Alfréd¹⁰ demográfiai adatait, melyek szerint a felsorolt adózó zsidó családok már jó pár éve éltek Óbudán, illetve a vonzási körzetébe tartozó településeken.¹¹

Büchler Sándor fentiekben már idézett népszerű történelmi tanulmánya az óbudai viszonyokról egy szinte idilli képet festett.¹² Schams Ferenc szerint is¹³ az óbudai zsidó népesség kedvező körülmények között gyorsan szaporodott: 1794-ben 382, 1803-ban 527, 1822-ben már 3210 zsidó lakott festői Óbudán a „békés együttélésben”. Eleinte Óbudán csak a földművelők éltek, de a zsidók érkezésével a kereskedelem is fejlődött. Persze, leginkább a batyus kereskedőkről, a házalókról beszélhetünk. Más kereskedelem-fejlesztő lehetőség Óbudán nem igen adódott. Bácskai Vera Óbudát még piacközpontnak sem nevezi, csak vásártartó helyként említi.¹⁴ Ezzel szemben Óbudán volt ipar, és a zsidók űzhették is az ipari szakmákat, ám ennek ellenére a fejlődő Pest elszívta az óbudai zsidó lakosságot. Lehet, hogy Óbuda volt az utolsó tradicionális (vagyis átmeneti) magyarországi zsidó település, ahol a zsidók addig laktak, amíg jobb üzleti környezetet nem találtak.

Pestre érkezett óbudai zsidók zöme még sem az iparosi, hanem a kereskedelmi szakmát űzte. Ezen belül legnépszerűbb foglalkozás volt a házaló (Hausierer, a korabeli

8 BÜCHLER 1901. 275

9 uo. 273

10 MOESS Alfréd: *A Pest vármegyei zsidó demográfiája. Pest megye és Pest-Buda zsidóságának demográfiája 1749–1846*, Budapest 1968. pp. 8–9, 10–11, 15–16.

11 BFL: V6/XV. 20.

12 BÜCHLER 1901. 413–415.

13 SCHAMS, Ferenc: *Vollständige Beschreibung der königlichen Stadt Ofen in Ungarn*, Ofen, 1822, 638: „im friedlichen Gemische”. A szerző összesen 7356 lelket számlált az akkori Óbudán. Schams In: BÁCSKAI Vera: *Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez 1686–1873*, Budapest 1971. pp. 49–53, illetve 90.

14 BÁCSKAI Vera – NAGY Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*, Budapest, 1984. p. 72

helyesírás szerint: *hausir/hausirer*), illetve zсібárus (*tredler*, vagy *trödler*, sőt *tregler*). Egy fokkal feljebb álltak a kereskedelmi ügynökök (*sensal*) és a különböző kereskedők (*händler*). Feltűnően sok volt a rövidáru kereskedő, illetve házaló (*schnittwarenhändler*, *schnittwarenhausirer*), kevesebben és valószínűleg tehetősebbek voltak a borkereskedők, illetve kocsmárosok. Persze a rövidáru házalók, illetve a kereskedők vagyoni helyzete különböző volt. Ignatz (Ignác) Ber, például, aki a pesti iratok szerint helyi születésűnek vallotta magát, de Óbudának fizette a türelmi taksáját, rövidárus volt és a 3. vagyoni osztályhoz tartozott (1826/282. összeírási bejegyzés). Ez az osztályozás nem volt rossz. Ezzel szemben Franz Prager rövidárus (1826/286) szegény volt. Az utóbbi egyébként Nikolsburgot adta meg születési helyül, de adóját úgyszintén Óbudának fizette.

Az első pesti telepések közül is volt néhány nagykereskedő és a határidős ügyleteket kötő nagykereskedő (*promter grosshändler*). Egy ilyen azonnal szállító kereskedő volt például Joachim Kuntzer, aki 1786. óta élt Pesten, de szegénynek számított. Ezzel szemben a pozsonyi Joachim Ofenheim, ugyancsak határidős nagykereskedő a 3. osztályhoz tartozott. Vagyis nem minden Pestre költözött óbudai kereskedő volt jómódú, noha többen valóban erős vállalkozói réteget képeztek: az óbudai származású Josef Granstetter nagykereskedő az 1. osztályhoz, az óbudai Gerson Kopel terménykereskedő a 3. osztályhoz tartozott.

Elsők közül települt át Wolf Kohen vendéglős, Theresia Freund (helyi kiejtéssel: Freind) és Theresia Beer kóser pék és Adam Rotter ékszerész. De voltak koldusok is az óbudai-pesti telepések közül. Koldus volt 60 éves David Sachs (vagy Sax), aki 1795-ben költözött át Pestre. Kérdés azonban, hogy David Saks már Óbudán is koldult, vagy Pesten szegényedett el annyira. Hiszen Saks (Sachsel, Sax, Saxel) nevű pesti telepések között tehetősebbek is voltak. Például Marcus Sachsel, akinek nevével elsősorban a zsidó konyha („*Garküche*”) körüli levelezésben találkozunk. Marcus egy „*Ausschussmann*” (vezetőségi tag) és „*Schutzjude*” (egy földesúr védelme alatt álló zsidó kereskedő) volt, vagyis a pesti közösség vezető rétegéhez tartozott. Az óbudai jegyzékben az „M” betűnél is megtalálható egy Marcus Saks a toleráltak között. Előfordulhat, hogy a pesti Marcus Sachsel azonos az óbudai névsorban szereplő Saks-sal.

Az óbudai adófizetői névsorban a „B” betű alatt két olyan Baruch szerepel (Baruch Simon Ables és Baruch Markus Ables), aki kapcsolatba hozható Baruch (Boruch) Abeles-szel. Ugyanakkor az 1789–1790-es években Baruch Abeles már a pesti zsidók névsorában a „zsidó konyha” (*Garküche*) levelezésében is megtalálható (például a „61”-es jelölésű, 1789. évi, vagy 499. ikt. számú 1790. február 8-i levélben).¹⁵ Ugyanebből az óbudai névsorból kitűnik, hogy az óbudaiak az 1700-as évek végén valóban tartottak fenn üzleteket Pesten, ugyanis a „P” betűnél található meg a „*Pester Kascher Kocharrenda*” bejegyzés, ami a pesti kifőzde („*Garküche*”) bérletével volt azonos.¹⁶ De Boschkovitz (Boschkowitz, Boskovitz) család legtöbb tagja, a Kunewaldék (Kunewalderék), a Goldbergerék és az Abeleszék ekkor még mindig az óbudai zsidósághoz

15 BFL: IV. Int. a. m. 1202.c.

16 BFL: V6/XV. 20.

17 Zsidó Levéltár PIH I–7. 1/1827

18 BÁCSKAI Vera: *A vállalkozók előfutárai*, Budapest, 1989. p. 86.

tartoztak. A tehetősnek számított Selka Abeles 1805-ben, Gerson Goldberger és fiai csak 1811-ben költöztek fel Pestre.¹⁷

A vagyonosabb óbudai zsidók közül elsőnek Ábrahám Kopel gyapjúkereskedő 1785-ben,¹⁸ Icchák Wolf Kohen ezüstműves (1826/ 585) 1789-ben telepedett le Pesten. A fentiekben említett Josef Granstetter 1. osztályú nagykereskedő 1790-ban, Gerson Kopel 3. osztályú terménykereskedő 1791-ben, Simon Posen terménykereskedő 1793-ban, vagyis már javában az új letelepedés főszakaszában költöztek fel (1826/ 807, 748, 1827/ 1), amikor a pozsonyi Ulmanék is felkerekedtek Pestre. Az olyan szegény óbudai, mint Jakob Herschl házaló 1781, vagy Marcus Herschl koldus, ezzel szemben, már 1784. óta élt Pesten.¹⁹

Egy külön csoportot alkottak azok az óbudai vállalkozók, akik bérelték a pesti „zsidó konyhát” (*Garküchler*). Büchler Sándor szerint éppen a kóser vendéglő bérleménye volt a „hátsó ajtó”, amelyen át az óbudai zsidók bejutottak Pestre, holott az 1766. június 20-i közlés szerint a zsidók Pesten még a vásárokat sem látogathatták meg.²⁰ Mégis az óbudai Lázár Simon 1762. évi bérleti szerződését követően²¹ újabb és újabb óbudai kérvények kerültek a Pesti Tanács elé. 1782-ben beadja kérvényét Dávid Mózes, augusztusban Sámuel Jakab és Mózes Löb,²² míg végül 1783. május 27 megszületett a helyi hatósági határozat arról, hogy a város a vásáron kívül is bérbe adhatja a zsidóknak a vendéglőt, mert „nem okoznak kárt”.²³

A kutatás forrásai alapján csak Samuel Jakab pesti letelepedését követhetjük nyomon, igaz ezt is csupán feltételelesen. Az óbudai névsor „I” betűje alatt szerepel egy: „*Jakab Nutzer der Garküche*” (Jakab, a vendéglő haszonbérloje), aki esetleg azonos Büchler által megnevezett bérlovel. Az 1826. évi pesti adóösszeírás 68. számú bejegyzése szerint Katarine Jakab óbudai özvegyasszony („*Katarina Jakab aus Alt Ofen*”) már 30 éve élt Pesten. Az asszony a ruhakereskedésből próbálta magát és leányát fenntartani, de mint a legtöbb pesti özvegy a közösség segítségére szorult. Feltételezhetjük, hogy Katarine az óbudai Samuel Jakab bérlo özvegye volt.

Mózes Löb talán azonos volt azzal a Moyses Liebnerrel, aki partnere volt Joel Berkovits nevű hírhedt lengyelországi paszományosnak az 1789-es bérleményben.²⁴ A „Zsidó konyhával” kapcsolatos iratok közé tartozik a 329-es irat is, amelyet aláírtak az óbudai névsorban is megtalálható David Tilz (Silz) és Jakab (vagy Josef) Goitein. Az 1798. évi 348. számú iratban, majd az 1799. évi 434. ill. 444. számú iratban Hirschl Boschkowitz (Boskovitz) neve jelenik meg, aki ugyancsak megtalálható a korabeli óbudai névsorban.

19 Az 1826. évi összeírás szerinti 397. ill. 488. számú bejegyzés. Valószínűleg egy családhoz tartoztak, Markus erkölcsi magaviselete „rossznak” (*schlecht*) volt minősítve, de bővebb magyarázat a könyvben nem szerepelt.

20 BÜCHLER 1901. 336

21 uo. 337

22 uo.

23 uo. 343

24 BFL Int. a. m. 1202. c. 4647–4957/I. 1. irat: 1789. február 1-től 1792. február 1-ig érvényes bérleti szerződés „*von jüdischen Gaststätte*”. Berkovits és Liebner vitájáról még: HROTKÓ Larissza: *Pesti zsidók* (2.) In: *Remény*, 10. évf. 2. szám, 2007. 40–43

25 BÁCSKAI 1989. p. 91

Bácskai Vera Boscovitz Hirschről azt írja, hogy alapítója volt a 18. század végén, Óbudán létesített kékfestőműhelynek. Az üzem 42 munkást és napszámosokat is foglalkoztatott. A műhely forgalma évi 20.000 vég vászon volt, amelynek értéke egy és egynegyedmillió forintot tett ki.²⁵ Hirschl Boskovitz talán a zsidó konyha bérletében is érdekelt volt, ugyanis az 1798. évi 348. számú iraton jelenik meg aláírása, mint a hazai túrt zsidóé: „Judae Gestim domiciliati tollerati”. A 434–444. számú (1799. évi) iraton Boskovitz aláírása az olyan bérlők között szerepel, mint Salamon Mandl, Jakob Schönstein és péceli születésű Salamon Bauer, akinek fia Móric a pesti zsidóságon belül egy kiemelkedő helyet foglalt. Bauer Móric kitűnt azzal is, hogy elsőik közül magyarul tanult a (valószínűleg piarista) pesti gimnáziumban. Bauernak országszerte voltak üzletei, de főbb kereskedelmi partnerei a bécsi zsidó körökhöz tartoztak, ahonnan felesége is származott. Az óbudai körzet és a bécsi zsidóság között szoros üzleti és rokoni kapcsolatok alakultak ki, amit Pestre is magukkal vittek.

A VALLÁSETNIKAI KÖZÖSSÉG SZOCIALIZÁCIÓJÁRÓL. ÖSSZEFOGLALÓ

Trubetzkoy 1995. évi elmélete szerint az emberi kultúrákat a „másság” elve alapján önmeghatározó etnikai formációk alkotják.²⁶ Wolfgang Kaschuba úgy véli, hogy a népcsoportok eme kultúra antropológiai felfogása a modern világ könnyelműségét tükrözi, ugyanis hajlamosak vagyunk a komplikációk leegyszerűsítésére.²⁷ A „másság” elvének elfogadásával a strukturalisták megpróbálták megdönteni azt a definíciót, amely szerint a népcsoport **egy sorsközösség**, amely ragaszkodik a mitológiai eredethez és magát eme hagyomány etnikai vonalának, illetve törzsi terének és örökségének tartja:

„[...] die an dem mythologischen Ursprüngen anknüpft und deren Ideen lebendig erhält, andererseits als eine ethnische Linie der Überlieferung, als Stammraum und Erbe einer Schicksalsgemeinschaft.”²⁸

Nos, az óbudai zsidók egyértelműen az egzisztenciális okokból települtek Óbudán és ugyanezért mentek tovább Pestre. A közösségalapítási mintát a zsidók magukkal – talán még az ősi babilóniai diaszpórából – hozták. Az általam vizsgált közösségi iratok viszont már a zsidóság magyar társadalmi szocializációját tükrözik.

Jelen rövid kutatási beszámoló nem adhat bővebb tájékoztatást, de ennyi is elég volt ahhoz, hogy lássuk, milyen sokat tudhatunk meg egy-egy vallásetnikai csoportról és annak tagjairól a levéltári irat kutatásból. Az emberi sorsok tárulnak fel a helyenként olvashatatlan, összetöredezett oldalakról. A pesti és az óbudai zsidó közösségi iratokat részben a Budapesti Fővárosi Levéltárban, részben a Zsidó Levéltárban sikerült megtalálni és feldolgozni az alábbiak szerint.

A Budapesti Zsidó Levéltárban:

- Protokoll 1828–1833 (német nyelvű közösségi jegyzőkönyvet): 90. 63
- a pesti közösség 1828–1832 jiddis nyelvű jegyzőkönyvét,
- az 1826. évi jiddis nyelvű adóösszeírást (Conscriptio): PIH I–7. 1/1826,

26 ТРУБЕЦКОЙ Н. С. 1995, p. 33

27 KASCHUBA, Wolfgang: *Einführung in die Europäische Ethnologie*, München 1999. 2. Auflage: 2003. p.

- az 1827. évi jiddis nyelvű adóösszeírást (Conscriptio): PIH I-7. 1/1827
- a PIH-II-B-2-a/1824, 1845 számú (német-jiddis nyelvű) házassági levelet
- a PIH-II-B-2-a/79. 133/1846. számú, német nyelvű házassági meghívót.

A Budapest Főváros Levéltárban (BFL):

- V6/XV. 20. Óbudai Zsidó Hitközség iratait (mikrofilm 2434-2435).
- Jüdische Gemeinde AltOfens Toleranz-SteuerAusweis 1788-1792
- Zsidó konyha IV. 1202.c. Intimata a. m. 4647, 4957, 1789-1850
- IV. 1202pp/XV. 20. (lajstrom). Zsidó (Letelepedési, lakhatási ügyek) ügyek: 1786-1837, 1838-1855 Vegyes ügyek 1804-1841,
- IV. 1225: Boráros János hagyatéka (1791-1802)
- XV. 20: Budapest Egyházi anyakönyvek:
A 23, 24, 25, 28, 29, 34, 36, 37, 46 izr. (1836-1851)
Születési anyakönyvek: Geburtsregister
Halotti anyakönyvek: Sterberegister
XV. 20: A54, 58, 65, 67, 80, 96, 99, 100, 114, 116, 134, 136, 245
Keresztelői könyvek: Taufregister

Ovin jasan – így nevezték az első zsidó telepeseek az Alt-Ofent, vagyis az Óbudát, ahol ma is, legalább két helyen héber betűket, illetve zsidó neveket fedezhetünk fel: fent a Kiscelli Schmidt-kastélynál és lent a Duna-parton. A zsidók nemcsak jó adófizető voltak, de egyes ritka szakmákhoz, többek között a könyveléshez is értettek, amit a király parancsára a 18. század végén vezettek be a magyar kereskedelembe.

Az óbudai zsidó település az 1700-as évek végére már agglomerációs méreteket öltött, és az 1800-as évek elején a pozsonyi közösség után az ország második legerősebb zsidó közösséggé alakult. A közösség a 19. század 20-as éveiben élte meg fénykorát. Ekkor építették fel a megroggyant zsinagógái épület helyén az új zsinagógát, amelyről sokan írtak már.

De bárki ki is írt az óbudai zsinagóga építéséről, nem hagyhatta ki az óbudai főrabbi nevét. Parczel József, a 20. századelejei zsidó közösség adminisztrátora is tiszteletteljesen emlékezett Münz Mózes főrabbi életéről és működéséről, akit az akkori szokásnak megfelelően gáonnak szólított. Az építkezés idején az óbudai közösséget Boskovitz (Boschkovitz) Simon vezette, aki egyedül is 40.000 forintot tudott kölcsönözni az építkezésre. De úgy látszik, hogy az óbudaiaknak volt egy elkülönített pénzforrásuk, mert a kölcsönből már az építkezést követő esztendőben visszafizettek 30.000 forintot. A mai napig is látható, 1901-ben felújított zsinagóga eredeti felavatására 1821. július 20-án került sor.²⁹

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

BÁCSKAI

1971. BÁCSKAI Vera: *Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez 1686-1873*, Budapest, 1971.
1989. BÁCSKAI Vera: *A vállalkozók előfutárai*. Budapest, 1989.

BÁCSKAI-NAGY

1984. BÁCSKAI Vera – NAGY Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest, 1984.

BÜCHLER

1891. BÜCHLER, Sándor: *A pesti hitközség múltjából*. In: Magyar Zsidó Szemle, 1891.
1901. BÜCHLER Sándor: *A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig*. Budapest, 1901

HROTKÓ

- 2007 HROTKÓ Larissza: *Zsidók Óbudán*. In: *Remény*, 10. évf. 1. szám, 51–55.
2007 HROTKÓ Larissza: *Pesti zsidók (2.)* In: *Remény*, 10. évf. 2. szám, 40–43.
2009 HROTKÓ Larissza: *Régi írásos emlékek az együttélésről*. In: *Remény* 12 évf. 1. szám, 37–41.

KASCHUBA

2003. KASCHUBA, Wolfgang: *Einführung in die Europäische Ethnologie*, München 1999. 2. Auflage. , 2003.

Magyar-zsidó oklevéltár, XVII. Kötet (szerk. SCHEIBER Sándor), Budapest, 1977.

MOESS

1968. MOESS, Alfréd: *A Pest vármegyei zsidó demográfiája. Pest megye és Pest-Buda zsidóságának demográfiája 1749–1846*, Budapest

SCHAMS

1822. SCHAMS, Ferenz: *Vollständige Beschreibung der königlichen Stadt Ofen in Ungarn*. Ofen, 1822

PARCZEL

1901. PARCZEL, József: *Az óbudai izraelita templom restaurálásának története*, Budapest, III. Kiskorona-utca, 1901

ТРУБЕЦКОЙ

- 1995 ТРУБЕЦКОЙ Н. С. *История, культура, язык*. Москва, 1995.

Larissza HROTKÓ

JEWISH SOCIETAL DOCUMENTS OF ÓBUDA AS INVESTIGATION RESOURCE
OF HUNGARIAN JEWRY

Under the pretext of the establishment of the Jewish community of Pest at the end of the 18th century – at the beginning of the 19th century the authoress contemplates on the strategies of the settlement and on how the official documents produced in the time of the settlement reflect the socialization of the community and the individual. The Jewish women were allowed to appear in the official deeds only if as widows in the capacity of family head they were bound to pay the tolerance and community taxes imposed on the religious ethnic community. A large proportion of the Pest community was constituted by the Jews of Óbuda, who comprised very well-to-do people, too but in their majority they were poor for all that. The living habits and cultural level of the Jews of Óbuda determined to a great extent the intellectuality of the formative community of Pest, although the Jewish families resettled from Moravia and Bohemia had also a say in this. The authoress read these and yet many other data from the records in Yiddish and German languages of the Jewish community of Pest and Óbuda.

KÁPOLNAI IVÁN

EMLÉKEZÉS DR. KISS ISTVÁN TEOLÓGIAI TANÁRRA
(1906–1981)

1981. június 28-án, 30 éve hunyt el, – öt héttel 75. születésnapja előtt – Dr. Kiss István teológiai tanát, nemzetgyűlési képviselő, aki – egyebek között – a 100 éve alapított mezőkövesdi Szent László katolikus gimnáziumnak is hittanára és a „konviktus” igazgatója volt. A Jászapátiban földműves szülők gyermekeként 1906-ban született Kiss István az egri ciszterci gimnáziumban végezte a középiskolát, – többek között Barankovics Istvánnal, a (Keresztény) Demokrata Néppárt későbbi vezetőjével együtt – teológiai tanulmányait pedig a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi karán. 1930. évi pappá szentelése után Erdőtelken és Egyeken segédlelkész, hitoktató. 1932-ben a budapesti egyetemen teológiai doktorátust szerez, és Diósgyőr-Vasgyári plébániai működése alatt megismeri az ipari munkáság szociális viszonyait, 1934–36-ban pedig a mintegy 20 ezer lélekszámú *Mezőkövesd* gimnáziumának hittanaraként a jórészt nincstelen és törpebirtokos mezőgazdasági vándormunkások, a summasság életviszonyait, megélhetési problémáit.

1933-tól cikkeket ír: kezdetben a katolikus szellemiségű Korunk Szava, a jezsuita páter Bangha Béla által alapított és szerkesztett Magyar Kultúra, a fiatal reform katolikus Új Kor című és más (köztük egri kiadású) folyóiratokban, valamint különböző egyházi lapokban. Említést érdemel közülük a Magyar Kultúra 1936. évi számaiban megjelent „Fény és árnyék a matyók földjén” valamint „Kifáradt-e a faj?” című írás (3. és 10. szám). Az 1930-as évek falukutató, szociográfiai irodalmának egyik kiválósága, Szabó Zoltán megállapítja, hogy egyetlen magyar városról, faluról sem jelent meg ott-élők tollából annyi komoly, alapos tanulmány, mint Mezőkövesdről.

A cikkeken kívül az ország egyik legrégebbi – az 1920-as évek elejétől működő mezőkövesdi – népiskoláján társadalmi erkölcsöt tanít mintegy 180, nagyjából nincstelen summás mezőgazdasági vándormunkás számára. Szociális és világnézeti előadásokat tart a katolikus legényegyletben, a Faluszövetségben, a leányklubban. Az Actio Catholica akadémiáján bemutatja a neves francia katolikus drámaíró, Paul Claudel munkásságát. Ismerteti az úgynevezett „rendi állam” felépítését és működését, egy másik társadalomtudományi előadásának a címe: „Démoni vonások a 20. század tömegmozgalmaiban” Tudományos és kulturális előadásokon kívül több mezőkövesdi hitbuzgalmi egyesületben lelkigyakorlatokat tart. Miskolci előadásában felhívja a figyelmet a szeretet hatalmára a családi életben, és a katolikus lelkiség új útjaira, a fővárosi Prohászka munkaközösségek vitaestjén a falusi parasztfjúság jellemző voná-

sairól szól. A Katolikus Szemle szerkesztősége meghívására Budapesten tartott előadása különösen nagy sikert aratott.

A tanításon, előadásokon, cikkek írásán kívül részt vesz a helybeli állástalan diplomások szellemi munkaközösségbe tömörítésében. Mindezen túlmenően egyik szervezője annak, hogy a helyben működő fiatal értelmiségiek (tanárok, orvosok, bankvezető) elitjéből létrejött – magát tréfásan „agytröszt”-nek nevezett – csoportosulás kidolgozott egy Memorandumot. „Mezőkövesd problémáinak megoldása” tárgyában. Ennek első része bemutatja a népességet, a birtok- és munkaviszonyokat, a második rész pedig javaslatokat ad a válságos helyzetnek, ha nem is a megoldására, de legalább enyhítése érdekében. Ezek között szerepel többek között a nincstelen summásmunkások ezer holdnyi földhöz juttatása szövetkezeti kezelésben, a törpe- és kisbirtokosok birtokállományának egészséges kiegészítése a nagyközség határában levő Coburg hitbizományi nagybirtok 2000 hold földjéből. A helybeli Balázs-féle nyomdában előállított, Stefanics József mezőkövesdi ügyvéd felelős kiadásában megjelent Memorandumot elküldték több példányban Borsod-Gömör és Kishont megye főispánjának, a címzettnek. Eljutott a Memorandum Coburg földbirtokos apósához, József főherceghez is, aki 1936 tavaszán ezrednapot tartott Mezőkövesden, s maga Kiss István hittanár adott át neki egy matyóhimzésbe kötött példányt.

A főherceg otthon elolvasta a szöveget, s minthogy lázítónak tartotta a hangvételt, kabinetirodája révén kérte a mezőkövesdi csendőrörsöt, nyomozzon az összeállítók iránt. A következő évben a Memorandum aláírói közül többen már nem voltak Mezőkövesden: de bántódásuk nem esett, „fölfelé buktak.” Bielek Tibor, a mezőkövesdi járást egészségügyi mintajárássá szervező tiszti főorvos a belügyminisztériumba került, Sándor István irodalom- és néprajzkutató gimnáziumi tanár a szegedi polgári-iskolai tanárképző főiskolán lett tanár, Kiss István hittanárt színvonalas oktatói- nevelői, lelkipásztori stb. tevékenységének elismeréseképpen főpásztora 1936 nyarán kinevezte az Egri Érseki Hittudományi Főiskola rendes tanárának és az Érseki Papnevelő Intézet tanulmányi felügyelőjének (majd 1943-ban az Intézet vicerektora lett). Ily módon azonban a mezőkövesdi „agytröszt” céltudatos tevékenysége szervező erő hiányában megszakadt.

Kiss István a hittudományi főiskolán, szentírástudományt (biblikumot), hitszónoklanttant, különböző társadalomtudományi szakágakat: társadalmi erkölcsant, (teológia morális), a hazánkban még kevésbé művelt szociológiát tanított. Tanárnőke volt a Növendékpapság Magyar Egyházirodalmi és Egyházművészeti Társulatának, melynek keretében többnyire szociológiai előadástémák és pályatételek voltak. Itt tartott előadást többek között Kerék Mihály agrárszakíró az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) működéséről és céljairól. Egy ideig parancsnoka volt a Papnevelő Intézetben 1937-ben megszervezett cserkészcsapatnak is, esetenkénti kirándulásokkal a Bükk hegységben. Mint az egri egyházmegye elismerten egyik legjobb *hitszónoka* a szónoki beszéd elkészítéséhez, gyakorlati fogásokat ajánlott 1935-ben egyik dolgozatában. 1940 augusztusától rádiószónok is lett. Szociális reformeszméinek egri székesegyházi beszédeiben is hangot adott. Ezért megrovásban részesült, sőt el is tiltották a városban általában nagy tömegeket vonzó nyilvános szerepléstől.

Tervezetet dolgozott ki a novendékpapság képzésének reformjához, a nyári szüneteknek legtöbbször a szülői házban töltött időtartamának a megrövidítésével. A katolikus papi hivatás egyik legfontosabb részének tartotta egész életében a bűnbocsánat

szentségének a kiszolgáltatását, a gyóntatást. „Gyóntatás- lelkivezetés” címmel 1941-ben cikket írt ma is hasznosítható megállapításokkal. Az 1970 óta bazilika rangú egri székesegyházban saját gyóntatószéke volt, nagyszámú hívő választotta rendszeres lelki- atyjául.

Élénk publikációs tevékenységének elismeréseként 1942-ben mint érseki tanácsos, megkapja a megtisztelő megbízást az *Egri Egyházmegyei Közlöny* felelős szerkesztői teendőinek az ellátására. A papság számára 1869 óta tájékoztatást nyújtó kiadvány szerkesztési elveit írásban is rögzítette. Közülük különösen fontosnak tarotta a politika mellőzésével a bírálatot, és a javaslatokat az azonnali teendőkre. 1945-től azonban a *Közlöny* – más egyházmegyei kiadványokkal együtt – anyagi okok miatt megszűnt.

Az 1922-ban Olaszországból indult, és lassan Magyarországon is gyökeret eresztett a világi katolikusok tömegszervezete, az *Actio Catholica*. Az AC országos igazgatója, Mihalovics Zsigmond titkárnak szeretne volna megtenni a szociális érzékenységről országosan ismert Kiss Istvánt. Az érseki irodaigazgató, Subik Károly kanonok azonban nem engedte ki az egyházmegyéből, így Kiss István az AC egri egyházmegyei igazgatója lett. Ő dolgozta ki az egyházközségi AC szervezetek szociális szakosztályainak a munka-programját, amely az Egri Egyházmegyei Közlöny 1940 május 15-i számában jelent meg. A hercegprimás szeptemberben kinevezte Kiss Istvánt az AC szociális szakosztály Központi Bizottságába, ahol a szervezet kiadványainak szerkesztésében kellett közreműködnie

Ezzel párhuzamosan folyt az a tevékenysége az 1930-as évek közepétől, amikor bekapcsolódott a jezsuita Kerkai Jenő által 1935-ben Szegeden indított, majd Nagy Tőhötöm atyával közösen vezetett nagysikerű KALOT (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete) *mozgalom* szervezésébe mint egyházmegyei igazgató, a Kerkai által kitűzött négy jelszó – Krisztusibb embert! Műveltebb falut! Életerős népet! Önerzetes magyart! – megvalósítására. Elgondolásait „Új feladat: a nemzetnevelés” című és más cikkekben fejtette ki a Magyar Kultúrában (1937). A parasztság szociális, kulturális és erkölcsi felemelése érdekében 1938-tól agrárfjúsági vezetőképző tanfolyamokat szerveztek Egerben, melyek egyik előadója Kiss István volt. 1939 elején már majdnem minden egyházközségben működött KALOT szervezet. A főiskolai tanárság és mindezek mellett elvállalta a Gömbös-kormányzat által rendszeresített, sok fáradtsággal járó „*megyei szociális tanácsadó*” teendőinek az ellátását is 1938–40-ben. Ez a korabeli szociális viszonyok mélyebb és közvetlenebb megismerését, s egyben a konkrét segítség bizonyos fokú (nagyon korlátozott) lehetőségét is jelentette számára. Bejárta vónattal és autón Heves megye szinte minden települését. Tanulmányozta a lélekszámot és népsűrűséget, a telekkönyvi bejegyzéseket, az 500 holdnál nagyobb – köztük az egyházi – birtokok adatait. Ezekre támaszkodva földreform-tervet dolgozott ki, s ezt 200 példányban sokszorosítva megküldte a megyebeli közigazgatási vezetőknek és országgyűlési képviselőknek, a sajtónak, bemutatva az érseknek is. Sokat fáradozott a szövetkezeti gondolat propagálásán, mintaszövetkezetek létesítése érdekében.

Kiss István egri tartózkodásának fontos eseménye volt a később emigrációba kényszerült jeles szociográfus és publicista Szabó Zoltán látogatása. Szállást is biztosított számára. A nagy vihart aratott „A tardi helyzet” után megírta –felhasználva Kiss István kéziratos adatait is – „*Cifra nyomorúság*” címmel az északi országrész, a Cserhát, Mátra és Bükk népének, a parasztok, munkások és értelmiség szociális viszonyait, a falvakon kívül a városokét (Balassagyarmat, Salgótarján. Eger, Miskolc) is.

Bár ismerték a földreformmal kapcsolatos elgondolásait, nem hívták meg Kiss Istvánt az 1942. és 1943. évi balatonszárszói tanácskozásra, az ország 1944. évi német megszállása után azonban meghívást kapott, és részt is vett a munkáspártokkal és más baloldali csoportokkal együtt azon a jövőt tervező, illegális találkozón, ahol ismertette a fiatal papság álláspontját a *földreform* kérdésében. Ezenkívül az antiklerikális beállítottságúak által csak „csuhás”-nak titulált egyházi személy tájékoztatást adott arról az írásbeli nyilatkozatról is, amely az akkori érsek, Czapik Gyula lemondását tartalmazta az érsekség földbirtokairól.

1945 tavaszán, a március 15-én Egerben megindult *Nemzedékek* című folyóiratnak egyik főmunkatársa. Cikkeiben a béke és a demokrácia fontosságát hangsúlyozza. Az 1945 november 4-én megtartott országos *nemzetgyűlési választáson* a Független Kisgazdapárt listáján bejut a parlamentbe. Az abszolút többséget szerzett párt feldarabolására irányuló „szalámitaktika” keretében azonban az elsők között már 1946 márciusban el kell hagynia a pártot, és pártonkívüli képviselőként működik tovább. Felszólalt többek között az emberi jogokról szóló vitában, a kötelező hitoktatás, valamint a szentszéki diplomáciai kapcsolatok ügyében. 1947 tavaszán a 25 pártonkívüli képviselő csoportjának a megbízásából ő olvasta fel azt a deklarációt a parlamentben, melyben a jogrend maradéktalan érvényesítését kérte számon a kormánytól, és az 1946. I. törvénycikkre hivatkozva a polgári szabadságjogok törvényes biztosítását követelte. Fölvetette az állam és az egyház viszonyának megnyugtató rendezését és a rendeletekkel való kormányzás megszüntetését.

Említésre érdemes, hogy nemzetgyűlési képviselőként a hittudományi főiskolán csak a szociológiai előadásait tartotta meg, összekapcsolva a beszámolóval a parlamentben történekekről. Közben egyik szervezője volt Egerben az egykori gimnáziumi osztálytársa által vezetett (Keresztény) Demokrata Néppártnak. 1947. május 11-én beszédet mondott a tervezett egri *katolikus egyetem* érdekében. Megemlíti, hogy Európában 12 nagymúltú katolikus egyetem működik, Európán kívül pedig 8 nagyvárost sorol fel katolikus egyetemével. Ezzel be is fejeződött parlamenti működése.

A politikai élettel csak 1956 októberben került újból kapcsolatba, amikor tagja lett a városi forradalmi bizottságnak Egerben, és bírálta az erőszakos kollektivizálást. Ugyanakkor bújtatta a Papnevelő Intézetben a kommunista Borai Emil egyházügyi főelőadót, az egyház-ellenes harc egyik vezetőjét, akinek kérésére a népfelkelés napjaiban emberiességi érzésből följánlotta, hogy a várható felelősségrevonás elől rejtőzzön el az Intézetben, és ily módon megvédi őt családjával együtt.

A forradalom leverése után tovább tanít még három évig a főiskolán. Innen amikor csak egy kis ideje volt kirándult – gyakran a szeminárium rektorával, Veres Árpáddal – a matyóság fővárosába, ahol szociális lelkiismeretéből fakadó intenzív segítőkészsége oly erős indítást kapott. Mesélt az egyes házak lakóiról, ismertette életük történetét.

A bújtatott Borai Emil „miniszteri biztos” megtett azonban minden tőle telhetőt, hogy Kiss István elkerüljön a főiskoláról. Az 1950-es évek végén el kell hagynia a szemináriumot, a Heves megyebeli Szajlára kerül plébánosnak. Hívei nagy megdöbbenésére és bánatára innen is távoznia kell, mert 1960. szeptember 1-jén, 54 éves korában nyugállományba helyezik, és tartózkodási helyéül a székesfehérvári *Idős Papok Otthonát* jelölik ki, eltiltva minden papi tevékenységtől. Panasszal fordul az Állami Egyházügyi Hivatal akkori elnökéhez, Olt Károlyhoz, az országgyűlés egykori elnökéhez és volt népjóléti miniszterhez, de minden eredmény nélkül. A Papi Otthonban eleinte egy-

szerű lakóként élt. A rendőri felügyelet alól is csak jó egy év múlva mentesül. Felismerve sokoldalú szellemi-lelki képességeit, szervezési-vezetői adottságait, hamarosan az Otthon spirituálisa, a lelki élet felelős irányítója, 1976-tól megbízott, majd kinevezett igazgatója lett. Igazgatóként minden idős papról feljegyzéseket készít, és kéri, (vég)rendelkezzék, hol kíván elhunytá után nyugodni.

Sokat foglalkozik a megöregedés és a halálra felkészülés orvostudományi, lélektani és teológiai megalapozottságú problémájával. Minthogy a korábbi egyházi és vallásos jellegű időszak kiadványok nagyrészt megszűntek, ezzel kapcsolatos gondolatait „Hogyan lehet szépen megöregedni?” cím alatt foglalja össze a Vigília folyóiratban (1979/10 sz.). A következő év vége felé, elhunytá előtt jó félévvel (1980. novemberben) megjelent „Halálfélelem, halál” című tanulmányában kifejti, hogy a szellemi-lelki egészségnek időskori gondozásához jó segítségül kínálkoznak a vallások..

A székesfehérvári Idős Papok Otthonának igazgatói szobájában, majd a kórházban is többször meglátogatták a mezőkövesdi öregdiákok, és kérték, látogasson el időnként budapesti összejöveteleikre. Ígéretét azonban, hogy majd ellátogat, fokozatosan gyengülő egészségi állapota miatt nem tudta megtartani, mert a második szívinfarktus után, 1981. június 28-án, életének 75. és papságának 51. évében elhunyt. A székesfehérvári temetésen jelen volt több kövesdi gimnáziumi öregdiák. Elhunytát az Új Ember katolikus hetilap a szokványos gyász hírek között közölte, a Katolikus Szó érdemeit és sokoldalúan gazdag tevékenységét is méltatta. Élete 75 évéből – középiskolai tanulmányaival együtt – mintegy három évtizedet töltött az egri érseki székvárosban, és jászapáti születésétől fogva haláláig az egri egyházmegye papja volt. Az Egerben lakó Szecskó Károly tudományos kutató – több egyházmegyei vonatkozású írásmű szerzője – gondos könyvtári, levél- és irattári kutatásra, Kiss István ismeretségi köréhez tartozó élő kútfők tájékoztatására, tőle kapott levelekre és egyéb megbízható forrásokra támaszkodva „*Kiss István teológiai tanár élete és munkássága*” című több mint száz oldalas kötetben 1999-ben összefoglalta életútjának fontosabb szakaszait és eredményeit, gyakran idézve írásából is. Számos konkrét ellenőrzött adata jelen emlékező sorokat is gazdagítja. Köszönet értük. Szecskó Károly bibliográfiát is állított össze Kiss István irodalmi munkásságáról Eger városi, egyházmegyei és országos vallási jellegű időszak kiadványokban folyóiratokban közreadott, többnyire rövidebb írásairól 1933-tól. írói termékenységét, – s egyben tematikai gazdagságát is – jelzi, hogy 1946-ig több mint 100 írásmű szerepel az összeállításban. Az 1940-es évtized elején viszonylag kevesebb, mert ezekben az években több általa szerkesztett vagy írt kiadvánnyal jelentkezett a könyvpiacra. Szecskó Károly könyve ezekről nem ad számot. Az alábbiakban ezekből következik néhány mű (a Magyar Katolikus Lexikon és a Révai Új Lexikon könyvészeti adatai nyomán).

1935-ben jelent meg a veszprémi egyházmegye múltjából „*Zalaszentbalázs*” címmel egy plébániatörténet. Ezt követte 1940-ben a jeles jogi szakíróval, Mikos Ferencsel társ-szerzőségben közreadott kötet „*A társadalom gyógyítója*” címmel, amely az egyház és a szociális kérdés kapcsolatának témakörét járja körül. Kiss István: „*A szociális katolicizmus*” című munkája Vértesi Frigyes hasonló című művével közös kötetben látott napvilágot. 1941-ben. Kiss István 1943. évi kiadványai: „Ahogy Isten az embert látja”, „Ahogy Isten a munkát akarja”, „Ahogy Isten az államot nézi”. Mindezek az 1940–41 és 1943. évi művekkel együtt az AC kiadványsorozat tagjai voltak. Ezekhez csatlakozott még 1943-ban „*Germekszívvél engeszteljük Jézust*” című munka, és 1943 szeptembertől 1945 év végéig jelent meg az „*Örökimádás*” havilap Kiss István szerkesz-

tésében. Mindezen kívül szerkesztett Kiss István egy gyermeklapot is „Jézusom, örömöm” címmel.

Említést érdemel még Kiss István kiterjedt levelezése: havonta mintegy száz levelet, lapot kapott tisztelőitől, volt tanítványaitól, barátaitól és másoktól, melyekre igyekezett mindig válaszolni derűs hangnemben, életviteli jó-tanácsokkal és bölcs megállapításokkal

A fentiekkel kiegészül Kiss István irodalmi munkásságának bibliográfiája, és teljesebbé válik a sokoldalú tevékenységéről alkotott kép.

A százéves mezőkövesdi gimnáziumban hivatalosan csak két évet munkálkodott, de itt szerzett emlékei, személyes kapcsolatai révén többek között itt kapta talán a legerősebb indítást későbbi gazdag életműve kiteljesedéséhez. „Szívemben hordozom azt a várost és a két évet, meg tanítványaimat” – írta egyik volt mezőkövesdi matyó diákjának, aki szeretett szülőföldjétől távol, Szombathely városban kényszerült gimnáziumi tanárként működni, s akivel haláláig levelező kapcsolatban volt. (Bán József: *Dr. Kiss István Matyóföld 1991 85–87*) A szociális katolicizmus egyik legnagyobb hazai képviselője volt a 20. században. Egész életén kívül ezt tanúsítják könyvei, számos publikációja is. Mezőkövesd város Kiss István halálának 30. évfordulója alkalmából rója le tiszteletét az egykori gimnáziumi hittanár előtt, és mond köszönetet szellemi-lelki nevelői tevékenységéért és a matyóság problémáit feltáró írásműveiért. Mert a régi mondás szerint: aki a múltat nem becsüli, a jövőt nem érdemli. Hivatkozhatunk arra a másik – hasonló tartalmú – igaz megállapításra is, mely szerint ha egy település ismeri múltját, és büszke is rá, annak nemcsak gyökérzete, hanem jövője is van.

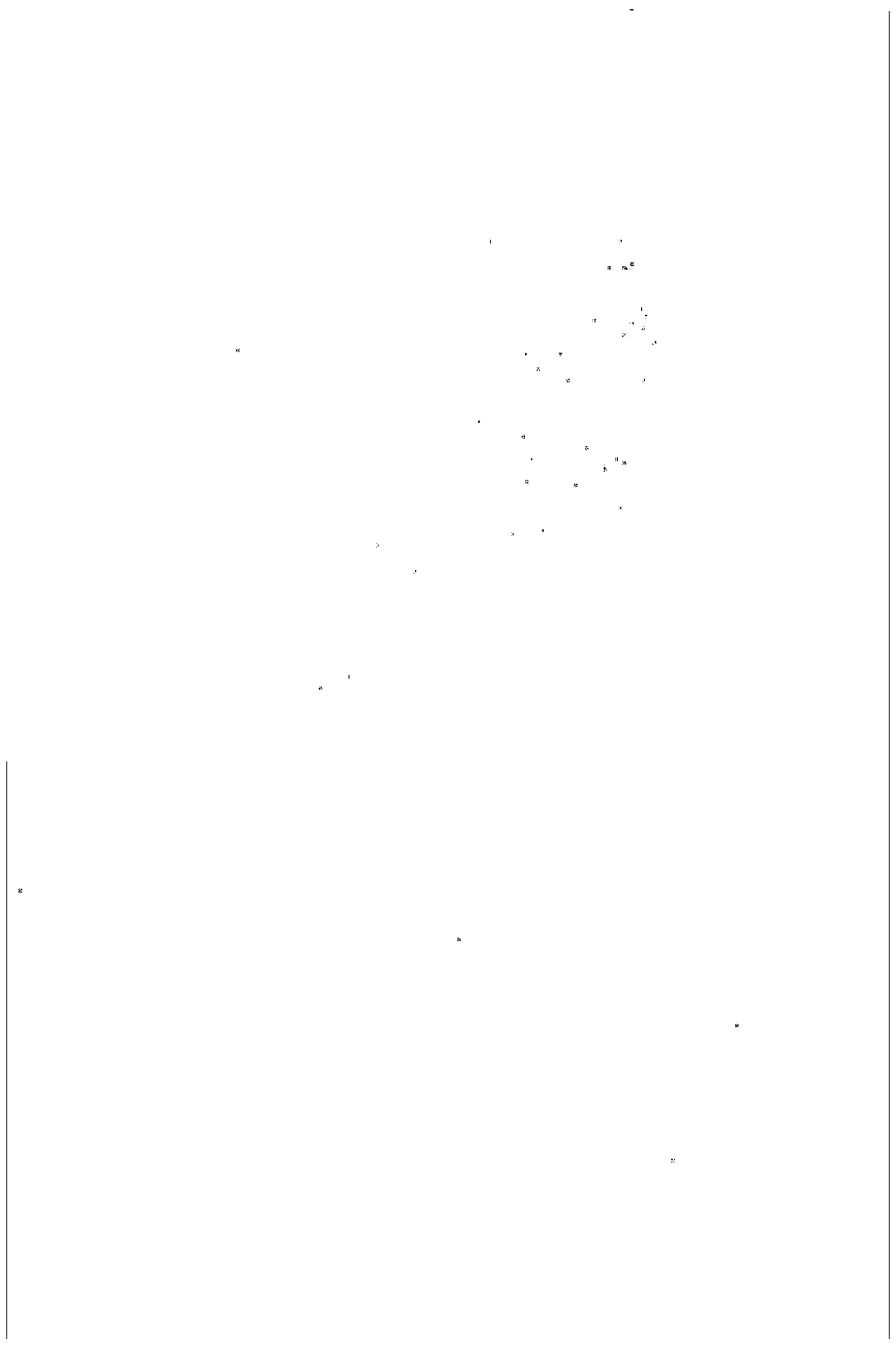
Iván KÁPOLNAI

REMEMBERING THE THEOLOGIAN, DR. ISTVÁN KISS (1906-1981)

The theologian, Dr. István Kiss, Member of Parliament, was the teacher of theology and head of the boarding school in the century old Szent László Catholic Secondary School of Mezőkövesd. He started publishing articles in 1933. In the mid-1930s he became the diocesan director of the KALOT movement, which was launched and led by Jenő Kerkai SJ in 1935 in Szeged. Kerkai was supported by Fr. Tőhötöm Nagy. Kiss visited almost all settlements in Heves County and elaborated a plan for the redistribution of lands. Kiss spread the idea of forming agrarian cooperatives and established exemplary cooperatives. He was elected to Member of Parliament on 4 November 1945 as member of the Independent Smallholders Party. He became a member of the Revolutionary Committee of Eger in October 1956 and criticised forceful collectivisation. Dr. István Kiss, one of the most significant representatives of Social Catholicism in Hungary, was sent to retirement at the age of 54.

Dr. Kiss István a mezőkövesdi gimnázium épülete előtti kertben a helybeli „polihisztor” tanártársával, Dr. Lukács Gáspárral, aki latin, német, francia, orosz nyelvet és irodalmat, matematikát tanított, karmester, majd múzeumigazgató, néprajzkutató, filmkritikus stb. volt széleskörű szakirodalmi munkássággal.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

BARTÓK ISTVÁN

MENNYEK KIRÁLYNŐJE

Budapest, Helikon Kiadó, 2005. (Paletta) 165 p.

A Helikon Kiadó Paletta című impozáns könyvsorozatában reprezentatív kötet jelent meg Bartók István tollából *Mennyek királynője* címmel. A régi magyar irodalom kutatójaként ismert szerző a kereszténység keleti ágai és a katolicizmus kultuszában kiemelt szereppel bíró Szűz Mária alakját vizsgálta teológiai, vallástörténeti, néprajzi és kultúrtörténeti szempontból. A könyv első fejezeteiben a mariológia (mint a teológia egyik ága) és a katolikus Mária-dogmák bemutatása mellett az ókori vallástörténeti párhuzamok is ismertetésre kerülnek. Ez utóbbiak közül, úgy vélem, a kereszténységre az Ízisz-kultusz hatott nagymértékben. Elég csak a Szűz Mária a gyermek Jézussal téma művészi ábrázolásaira utalnunk, amelyeknek az Ízisz-Hórusz ábrázolásokkal való hasonlatossága nem szorul bizonyításra.

A magyar ősvallás sajátos és meglehetősen homályos alakja, Boldogasszony (akit később a kereszténység Máriával azonosított) is fölbukkan a kötetben. Itt Kálmány Lajos (1852–1919) egyik Szeged környéki – szőregi – gyűjtésének eredményét is beillesztette munkájába Bartók István. Eszerint az egyedi hagyomány szerint Nagyboldogasszony Mária anyja, Szent Anna, míg Kisboldogasszony Mária lánytestvére. (Kálmány Lajos: *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszony*. Budapest, 1885. 5–6.) Természetesen itt a két Mária-ünnep – Nagyboldogasszony: Mária mennybevétele, augusztus 15. és Kisboldogasszony: Mária születésnapja, szeptember 8. – népi elnevezésének unikális etimológiájáról van szó, nem pedig elterjedt hagyományról. (Vö. Péter László: *Boldogasszony*. Szegedi Műhely, 2001. 1–2. sz. 1–3.) A katolikus kalendárium fontosabb Mária-ünnepei, valamint a búcsú és a búcsújárás tartalmának vázolója utána Európa és a történelmi Magyarország fontosabb Mária-kegyhelyeit mutatja be a szerző, majd a Mária-tisztelet kialakulásával, annak magyarországi elterjedéséről és történetéről, s a szerzetesrendeknek és a laikus vallási társulatoknak a kultuszban betöltött szerepéről is megemlékezik külön egységekben.

A könyvben azonban sajnálatosan több hiba is maradt. Például a 15. oldalon olvashatjuk a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának ismertetésekor, hogy Mária „maga is szeplőtelenül, vagyis emberi közreműködés nélkül fogant, akárcsak fia, Jézus”. A IX. (Boldog) Piusz pápa által 1854. december 8-án kihirdetett katolikus hittétel tartalma ezzel szemben az, hogy Mária – aki egy a nő és egy férfi (Anna és Joachim) gyermeke – fogantatásától kezdve mentes volt az eredendő (áteredő) bűntől. Ez tette lehetővé szá-

mára, hogy életének egy szakaszában testében hordozza a második isteni személyt, a Megváltót, Jézus Krisztust. Ugyanitt írja a szerző, hogy „Mária halála után három nappal feltámadt, és testével együtt felemelkedett a mennyekbe”. Mária mennybevétele kapcsán a katolikus kánoni hagyomány nem tud arról, hogy Mária elhunyt (és, mint Jézus, harmadnapra föltámadott) volna, hanem azt tanítja, hogy Szűz Mária élete végén testével és lelkével együtt a mennybe vétetett, vagyis szeplőteleniségére, valamint Jézussal (a második isteni személlyel) való különleges kapcsolatára tekintettel mentesült a haláltól és az isteni kegyelem révén anélkül részesült az üdvösségben.

Bartók István könyve – amelyhez Száraz Miklós György írt izgalmas és gondolatébresztő bevezetést – kiemelkedő igényességgel válogatott képanyagával, olvasmányos szövegével, arányos fölosztásával, s a téma (és annak problémái) iránti érzékenységgel a Mária-kultuszt vizsgáló ismeretterjesztő irodalom egyik fontos munkája lehet. Kár, hogy néhány pontatlanság kicsit ront az egyébként nagyívű és értékes összképen.

Miklós Péter

JÓZSA LÁSZLÓ

„ISTEN HAJLÉKA AZ EMBEREK KÖZÖTT”.

A KUNSZENTMÁRTONI RÓMAI KATOLIKUS NAGYTEMPLOM.

Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis 21.

Szerkeszti/Redigit: Barna Gábor.

Kiadja: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék,

Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) Budapest,

Szent Márton Plébánia, Kunszentmárton,

Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány.

Szeged–Budapest, 2009., 327 p.

„Egyházi szakirodalmunkban szép számmal látnak napvilágot különböző terjedelmű templomtörténeti összefoglalások. Ennek az írásműnek nem az a célja, hogy a kiadványok száma szaporodjék, hanem az, hogy választ adjunk arra a régóta vissza-visszatérő kérdésre: mit jelent a templom az elmúlt két évszázadban élt és a mai kunszentmártoni ember számára, milyen szellemi és anyagi értékek halmozódtak fel benne, és hogyan hatott a templom, mint Isten földi hajléka az itt élő lakosok lelki fejlődésére, gondolkodására, az összetartozás szálainak megerősítésére és egyáltalán a keresztény etika alakulására.” (13. oldal) – így vall a szerző munkája céljáról, előrebocsátjuk: a legmesszebbmenőig megvalósított céljáról.

Jelen kötete tudományos munkásságában nem előzmények nélküli. Számos rész tanulmányt közölt már az itt összefoglalóan publikált témákban, talán legfontosabb ezek közül az 1999-ben megjelent, „Megszentelt kövek”¹ című kötete. Míg abban a kültéri szakrális kisemlékekre, temetőkre, kápolnákra, és azok berendezésére (tulajdonképpen tárgytörténetekre) koncentrált, jelen kötetében – a templomot középpontba állítva

1 JÓZSA László: *Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 4. Néprajzi Tanszék. Szeged, 1999.

ugyan, mégis – a vallásos élet teljességét ragadja meg. Könyvének öt fő, további egységekre tagolt fejezete van. Az a tisztelet, amellyel tárgyahoz közelít, szembe ötlük az elődök munkáját illetően is: maga is megfogalmazza, hogy a templom(ok) építéstörténetének megírása során ifj. Dósa József munkájának szerkezetét követi, mert „...erre kötelez a kiváló tudós – lelkipásztor életműve iránt érzett tisztelet is.” (14. oldal)

Az első nagy fejezetben áttekinthető, pontos képet kapunk a most (2009-ben) 225 éves templomépület három elődjéről. Levéltári források, plébániai levelezések szólnak meg benne, amelyek egyúttal betekintést engednek a templomépítő, – építtető közösség életébe is. A török idők után Jászapátiból újrateleplülő kunszentmártoniak 1718-ban építették első kis templomukat (a későbbi Szentháromság kápolnát), 1721–22-ben már a másodikat (a mai templom helyén vagy annak közelében). Ennek a templomnak már papja is lett, itt találjuk meg Kunszentmárton egyházi-közigazgatási hovatartozásának – annak, hogy a legutóbbi időkig, 1993-ig az Egri Főegyházmegyéhez tartozott – a magyarázatát, ugyanis a váci püspök helyett az egri püspök küldött plébánost Kunszentmártonba. A harmadik templom 1745, a redemció után épült fel, Szablyik János füleki „...becsületes kőműves mesterrel” (23. oldal). A források szerint ez nem lehetett tartós épület, harminc év elteltével a kunszentmártoniak Jung József építő mesterrel kezdtek tárgyalásba a repedések miatt meggyengült szerkezet megerősítéséről vagy új templom építéséről. 1781-ben tették le az új templom alapkövét, az építkezés három évig tartott – Jung József mellett Gruber József ácsmester és Rabl Károly kerületi kőműves közreműködésével. A levéltári anyag tanúsága szerint az új templom a réginél annyival nagyobb lett, hogy azt gyakorlatilag köré építették, amikor a falak és a tető elkészültek, a régit „kihordták” az újból. 1784. november 11-én, Szent Márton ünnepén szentelték fel az új templomot.

A második nagy fejezet a templom történetének legnagyobb mértékű gyarapodását hozó időszakot tárgyalja, lényegében a 18. század végétől napjainkig. Az egymást váltó plébánosok felelős templomépítő és -karbantartó munkája mellett állandóan hangsúlyt kap a templom javításaihoz, felszereléséhez nélkülözhetetlen anyagiakat gyűjtő és adományozó, a mesterek irányításával a munkákat maga is végző helyi közösség. (Kunszentmártonnak ez az adottsága, lakosságának az effajta hozzáállása napjainkig elvezet.) A 18. század végétől nyomon követett bővítéseket, felújításokat a szerző a Kunszentmártonban szolgáló plébánosok idejéhez kötve rendszerezi, képekkel, tervrajzmásolatokkal, fotókkal, adományozók névsorával is gazdagon illusztrálja az egyes korszakokat. Elmondhatjuk, hogy a mai templom minden részletének aprólékos történetét és előzményét megismerhetjük ezeken az oldalakon. Külön kis történeteket olvashatunk a nagy történeten belül. – a toronyét, toronyórát, a sétálóét, kistornyokét, harangokét, mellékhajókét, üvegablakokét, de a padokét, a villanyvilágításét is. Megismerhetjük az egy időben a városnak is „becenevet” adó Dicsértessék köszöntés helyi jelentőségét. (A 18. század végétől a második világháborúig a toronyőr – „tormos” – feladata volt a harangozás mellett, hogy minden óraütés után kikiáltsa ezt a torony sétálójáról.)

A harmadik, „A kunszentmártoni templom művészi értékei” címet viselő fejezet egy szinte elképzelhetetlen pontosságú leltár a templom valamennyi eleméről, tárgyáról. Ezek a tárgyak is történetükkel, építésük, készítésük körülményeivel együtt szerepelnek a könyvben, minden esetben fotón is. Az áttekintés a külső elemekkel kezdődik, majd a templombelsővel folytatódik a legnagyobb és legkevésbé mozdítható elemektől közelítve az apró használati (a liturgikus gyakorlatban használatos) tárgyak felé, gya-

korlatilag a főoltárképtől a kelyhekig, lobogókig. Külön egységként egészíti ki a fejezetet az orgona és a harangok története – a megszokott módon minden írott forrás bevonásával. Ebből a fejezetből is jól látszik, mennyire fontos volt mindig is a kunszentmártoniaknak templomuk. A végrendelkezők, adományozók mellett egy-egy kitűzött cél megvalósításáért mindig az egész közösség mozdult meg, nem fogalmazódott meg olyan igény, amit ne váltottak volna – legtöbbször saját erejükből – valóra. Egy öntudatos közösség vallásosságának, közösségi összetartozásának és önkifejezésének megnyilvánulását láthatjuk ezekben a tárgyakban. Ez a hozzáállás Kunszentmártonban folytonos, soha, a szocializmus idején sem szakadt meg. Itt nem kellett 1989 után új vallásgyakorlási formákat bevezetni, „csak” a régieket folytatni. Ezek a legújabb kori jelenségek is helyet kapnak Józsa László könyvében. Ritkán születnek, ritkán szülehetnek olyan munkák, amelyekben régi és új elemek ilyen zökkenőmentesen kapcsolódnak egymáshoz. Talán legszemléletesebb kunszentmártoni példája ennek a lobogók esete. Például lobogó készítésével jelölték meg Szent István koronázásának ezredik évfordulóját, beszélő méretekkkel: 1000 mm hosszú, 38 cm széles selyemlobogóval, „1000 – Hol vagy István király – 2000” felirattal. A sokszínű helyi céhes hagyományokat a templomtérben már legalább egy évszázada lobogók, céhzászlók jelenítik meg. Ehhez, a céhzászlók hagyományához illeszkedik a pedagógus-zászló készítése 2004-ben. Rendkívül sokat mondó ez a jelenség Kunszentmárton pedagógusközösségéről, de az egész város társadalmáról is.

A negyedik fejezetben a templom „életre kel”, ebből tudhatjuk meg, hogy az eddig tárgyakban ismertetett világnak milyenek a hétköznapijai és ünnepei. A fejezet vezérfonala az egyházi év, ennek ünnepei és jeles napjai mellett részletezően bemutatja a szerző az egyéb, egyszeri, de jelentős, ünnepnek számító eseményeket is – mint a templomi hangversenyek, a fatimai szobor érkezése, a Mezey – ünnepség, stb.

A kötetet a rendkívül precízen szerkesztett adattár zárja, amelyben minden hivatkozott írott forrás másolatát megtaláljuk. Az iratmásolatokat a szerző időrendben, megnevezéssel rendszerezi, amennyiben – valamelyik kutató elődjének köszönhetően – egy-egy forrás napvilágot látott, megjelenésének helyét – idejét is közli.

Józsa László személyében Kunszentmártonnak és templomának olyan kutatója van, aki már csak helyzeténél fogva is egyedi, csak rá jellemző tudományos eredményeivel tiszteli meg szülővárosát, egyházát. Stílusának alapvető jellemzői abból adódnak, hogy olyan témáról ír, amelyet nem csupán a tudomány módszereivel közelít meg, hanem saját élete tapasztalatai útján is, minden részletében, évtizedek óta ismer. A levéltári anyagból, történeti szakirodalomból, az elődök munkájából felkutatott tényeket olyan finom megjegyzésekkel egészíti ki, amelyekre csak úgy tehetett szert, hogy nem csupán ott él Kunszentmártonban, hanem városa életét soha meg nem szűnő figyelemmel is kíséri.

Ám az, hogy ilyen szeretettel közelít kutatása tárgyához, nem pótolja, hanem megerősíti azt a tudományos igényt, amellyel ez a kötete (is) készült. Nagy szerencse, hogy a belső igényt a külső is követni tudja, a kötet kifogástalan nyomdatechnikával, igényes és gazdag, páratlanul szép fotóanyaggal várja olvasóit, de mintaként követhetik a templomtörténettel foglalkozó kutatók is.

Gecse Annabella

KÁLVIN JÁNOS TANÍTÁSÁBÓL

Tanulmányok, előadások a nagy genfi reformátor írásba foglalt gondolatairól

Pápai Református Teológiai Akadémia

Pápa, 2011. 132. p.

Pápai Eperfa Könyvek 19.

Főtiszteletű Dr. Huszár Pál: Kálvin János tanításából c. tanulmánykötetét jelentette meg a Pápai Református Teológia Akadémia. A 2011-ben kiadott kötet a szerző tollából származó 7 tanulmányt tartalmaz. A kötet hasábjain megjelent tanulmányok és előadások kivétel nélkül az elmúlt hónapok során keletkeztek és témájuk a könyv szerzőjének szavaival élve: „nekünk, magyar reformátusoknak különösen fontos és méltán nagyra becsült Kálvin Jánosról” és máig tartó hatásáról szólnak. A könyv címe ezt támasztja alá és ezt foglalja össze. A könyvhöz főtiszteletű Steinbach József a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke írt előszót. A kötetben szereplő tanulmányok, amelyek a Kálvin János genfi reformátor életét, munkásságát és tanításának hatását kutató történész-egyháztörténész tudományos érdeklődési körét hivatottak bemutatni-összefoglalva a következőképpen ismertetjük. Tekintettel arra, hogy a kötetben szereplő tanulmányok és előadások egy része másodközlés, a szerző pontosan felünteti az elsődleges közlés helyét.

1. A mi Kálvinunk c. tanulmány a Kálvini reformáció Magyarországi térnyerésével és a 16. századi magyar társadalomban és kultúrában betöltött szerepével foglalkozik. A magyarság és Kálvin tanítása szoros kapcsolatának köszönhetően a nemzeti megsemmisülésből talált kiutat. A magyarság lelki-szellemi megmaradás zálogát jelentette Kálvin tanítása. A szerző ezt Illyés Gyula költő „*A reformáció genfi emlékműve előtt*” c. versének idézetével támasztja alá „*Hiszed-e, hogy volna olyan-amilyen magyarság, ha nincs – Kálvin? Nem hiszem.*”¹ A magyar keresztyén tudat és nemzeti öntudat kialakulásában nélkülözhetetlen volt Kálvin teológiai és egyházszervezői tanítása. Kálvin János tanításával „nem halat, hanem hálót adott „ a magyar népnek.

2. A Kálvin János üzenete nekünk, mai magyar reformátusoknak c. tanulmányban a szerző Kálvin időszerűségét és máig tartó hatását fejtegeti az olvasó közönségnek. A továbbiakban kiemeli azt, hogy a mai nemzedéknek, a mai modern társadalomban nem a korszerű, hanem az időszerű Kálvint kell bemutatnunk. A reformáció évtizedeiben és azt követő századokban Kálvin tanain keresztül a magyarság lelkében és kultúrájában nem csak meghallgatásra, hanem otthonra is talált. A századokon átívelő és a 21. században is tartó megbecsültségéről kénytelenek beszélni a külföldi szemlélődők és gondolkodók. Arra a kérdésre, hogy miért magyarította magyar nép Kálvint? A válasz erre az, hogy Kálvin a magyar reformátusság befogadta, magáénak érezte gazdag lelki-szellemi örökségét. A vérzivataros időkben Kálvin tanítása útjelző és iránytű, vigasztaló és bátorító szó volt a létében veszélyeztetett nemzetnek. Kálvin üzenete a mai kornak: „*Vigyázz a szolgálatra, melyre vállalkoztál az Úrban, hogy azt betöltsed.*”²

1 ILLYÉS Gyula: *A Reformáció Genfi Emlékműve előtt. Hét évszázad magyar versei* III. kötet Magyar Helikon Budapest 1966, 337. p.

2 Pál apostolnak a Kolossébeliekhez írt Levele 4, 17b.

3. Kálvin János a nevelésről és a tanításról. Kálvin János a genfi reformátor, a svájci reformáció helvét irányzatának legjelesebb képviselőjeként jelenik meg e tanulmány lapjain. A szerző a nagy reformátort sokoldalú humanista tudósként és a keresztyénvallást gyökereiben, a Szentírás alapjaira történő visszahelyezésén fáradozó reformátorként mutatja be az olvasónak. Hangsúlyozottan kitér arra, hogy Kálvin egyházszerzőként és teológusként egyaránt törekedett a nevelés és a tanítás jelentőségének terjesztésével és annak gyakorlatba ültetésével. Kálvin nagyon jól ráérezett arra, hogy a templom és az iskola együvé tartozik. A Szentírás tükrében értékelte a lelkipásztori és a tanítói-tanári hivatalt. Egyfajta tisztelet hierarchiát állított fel, amelynek értelmében a tanulók a szülők, a nevelők és az Istentől rendelt felsőbbiség iránt nagy tisztelettel legyenek. Ugyanezt várta el a nevelőktől és a szülőktől a Teremtő Isten iránti tiszteletet.³ Tudós volt, aki vallotta azt, hogy a hithez vezető út a tudás révén történik. Mindenkire érvényesnek tartotta az apostoli intelmet: „... a ti hitetek mellé ragasszatok jó cselekedeteket,, a jó cselekedetek mellé tudományt!”⁴ Az általa alapított Genfi Kollégiumban és Egyetemen a szellemiség amelynek jegyében történt a nevelés és az oktatás a következőképpen határozható meg: *rend és fegyelem a tudomány és szeretet tükrében.*

4. Kálvin és a közösség c. tanulmány a fiatalon híressé vált biblia – és humanista tudóst ismerhetjük meg, aki inkább hallgatott Megbízójára (Meváltójára) és az evangélium hirdetését végezte. Felvállalva a reformáció által hirdetett Sola Scriptura⁵ tanát Kálvin a Szentírás tudományos alaposságú értelmezőjévé vált. Farel⁶ szavain keresztül Isten beavatkozása nyilvánvalóvá vált a világtól elzárkózó, szobatudós Kálvin életében. Vállalta a közösség bibliai alapokon nyugvó lelki-szellemi gondozását, nevelését, amely a következőkben nyilvánult meg: 1. a felebaráti szeretet megnyilvánulása az elesettek iránt,⁷ 2. a külföldi menekültek támogatása,⁸ 3. a hívek gazdasági kérdései,⁹ 4. a zsarnokuralkodóval szembeni ellenállás és eltávolítás joga,¹⁰ diakónia a gyülekezetben,¹¹ a zsinat hatásköre.¹²

3 KÁLVIN János: *A Keresztyén vallás rendszere.* A Magyar Református Egyház Kiadása, Pápa, 1909. I. kötet. 381.

4 Péter Apostolnak Közönséges Második Levele 1, 5b.

5 A 16. századi Reformáció egyik alapelve volt.

6 Guillaume Farel (1489-1565) francia reformátor, Kálvin társa a lelkipásztori és reformátori munkában. Nevéhez fűződik a francia nyelvű református egyháznak a kiépítése a svájci – francia nyelvű – Neuchatel kantonban.

7 A koldusnak és elesettnek ne halat, hanem hálót biztosítson a városi magisztrátus.

8 A külföldi protestáns menekültek befogadása és lelki gondozása és anyagi támogatása

9 Kálvin a rábízott gyülekezet, a nagyobb közösség érdekében a hitelviszonyok, azaz a kamat mértékének mederben tartását kívánta elérni.

10 „... majd az ő [a nép érdekei ellenében uralkodó király] szolgálai közül támaszt nyilvános bosszúállókat, és parancsolatjával látja el őket, hogy megtorlást vegyenek a bűnös uralkodásért, és hogy az igazságtalan módon elnyomott népet a nyomorult balsorsból kiemeljék, majd pedig a más terveket szövő és mást tervező embereknek dühét fordítja rájuk” – Vö.: KÁLVIN János: *A Keresztyén Vallás Rendszere* (1559) II. kötet Pápa, 1910, (a továbbiakban: KÁLVIN 1910) 776. o.

11 A gyülekezeti tagok lelkigondozása részeként értelmezte Kálvin rendkívül a *diakóniát*. A diakóniában a gyülekezet rászoruló tagjainak, az özvegyeknek, árváknak és más elesetteknek szociális gondozását érte.

12 Kálvin a zsinatot, mint az egyház legfelsőbb tanácskozási fórumát fogadta el. Határozottan tiltakozott azonban a zsinatnak a katolikus egyház szerinti értelmezését: a Biblia értelmezésébe történő beavatkozás lehetőségét.

5. Kálvin János lelki-szellemi hatása a XVII. századi magyar közélet két legnagyobb alakjára, Bocskai Istvánra és Bethlen Gáborra c. tanulmány a kálvini tanítás Bocskai István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmekre és választott magyar királyokra történő hatását fejtegeti. Az egyik ilyen kálvini tanítás, amely nagy hatással volt a magyar politikai – és társadalmi életre a „zsarnokuralkodóval szembeni ellenállás és eltávolítás joga” volt. Ez a kálvini tanítás érvényesül a 17–18. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcok eszmeiségében, Bocskai István és Bethlen Gábor fejedelmek külpolitikájában.¹³ A kálvini tanítás, amely szerint Isten eleve elrendel és kiválaszt embereket az ő szolgálatára, a predestináció kérdése Bocskai és Bethlen¹⁴ életében nyilvánvaló volt. Mindketten tökéletesen tudatában voltak Isten általi kiválasztottságuknak, ezt több ízben nyilvánosan meg is vallották. Az isteni eleve elrendelés és rendkívül erős *megváltástudat* által sikerre vitték küzdelmüket.

6. Kálvin János és a predestináció c. tanulmány a reformátor egyik legjobban félreértelmezett és szándékosan félremagyarázott tanításával foglalkozik. A szerző rámutat arra, hogy a predestináció tanát¹⁵ a megfelelő bibliai összefüggésben kell értelmezni. A genfi reformátor egyik legszebb és legmélyebb tanításába enged betekintést, amely szerint az Isten tette és öröktől fogva gondoskodott arról, hogy a Tőle elszakadt ember hozzá visszatérhessen. Isten Krisztus által a maga fiaivá fogad. A tanítás örömhír kell, hogy legyen az emberek számára, mert úgy kell értelmeznünk a *kiválasztást*, mint az *Isten-gyermeke-állapotba történő felvételünket*.

A szerző nagyon frappánsan foglalja össze: „Ez a kiválasztásunk azonban nem úgy megy végbe, hogy a kiválasztottak automatikusan, mintegy önmaguktól jutnának el az *Isten-gyermeke-állapotba*, hanem Jézus Krisztus választ ki bennünket, az ő egyszeri és tökéletes áldozata, a keresztfán szerzett érdeme által juthatunk el erre az állapotra, amennyiben mi, emberek készek és hajlandók vagyunk őt Megváltónkként elfogadni, és földi életünket az Ő igényei szerint alakítani – Isten Szent Lelkének segédelmével.”

7. Kálvin János a presbiterekről c. tanulmány a kálvini elvek alapján megfogalmazott presbiteri tisztség jelentőségét hangsúlyozza és mutatja be. A tanulmány Kálvinnak az egyházkormányzatról szóló idézetével kezdődik, amelynek alapján a szerző

13 „Ezért, ha kegyetlen fejedelem zordonul gyötör, ha egy kapzsi, vagy fényűző király rabló módjára kifoszt, ha a renyhe elhanyagolt, ha végül az istentelen és szentségtörő kinox kegyetlenségünkért, először mindjárt vétkeink jussanak eszünkbe, mert bizonyos, hogy az Úr ezeket bünteti ilyen ostorokkal, ezért alázatossággal fékezzük meg türelmetlenségünket. Azután az a gondolat jusson eszünkbe, hogy az efféle bajokról gondoskodni nem a mi dolgunk s csupán azt tehetjük, hogy Istenhez segítségül könyörgjünk, akinek kezében vannak a királyok szívei (Példabeszédek 21. 1.) és a királyságok változásai.”

14 Bethlen Gábor fejedelem végrendeletében eképpen nyilatkozik: *Adok mindeneknek felette teljes szívemből hálákat Ő Szent Felségének, ki az én bűneimnek tenger fővenyéhez hasonló sokaságát nem tekintette e napig, énekeim érdemeim szerint nem fizetett, a bűnök sárjában nem hagyott, ellenségem kezébe nem adott, hanem véghetetlen irgalmasságából örök időknél előtte az én idvezítő Jézus Krisztusomban az örök életre elválasztott. Keresztýén atyától és anyától való születésemet bénaság nélkül engedte volt, azótától fogva tartott, táplált, éltetett, sok rendbéli áldását fejemre kiárasztotta.* Vö. BARCZA József: *Bethlen Gábor a református fejedelem.* Budapest, 1980, 49–50.

15 „Az eddig elmondottak, de leginkább a hívőknek ingyen kegyelemből való elválasztása, alkotja sokaknál a vita főpontját, amit azonban megdönteni épen nem tudnak. Általában véve ugyanis azt gondolják, hogy Isten, amint kiról-kiról előre látja, hogy érdemei lesznek, aszerint tesz különbséget az emberek közt. Akiiről tehát Isten előre tudja, hogy az Ő kegyelmére nem lesznek méltatlanok, azokat fiává fogadja. Akiiről pedig azt tudja, hogy természetük a gonoszságra és az istentelenségre hajlik, azokat a halál kárhózatának adja át. Vö. KÁLVIN 1910. II. k. 213–214. p.

hangsúlyozza Kálvinnal egyetemben az egyházkormányzat és azon belül megválasztott és különböző feladatokkal megbízott tisztségviselők munkájának fontosságát. Kiemeli a szerző azt a kálvini eszmefuttatást, amelynek alapján „nem *„jogot és méltóságot,”* hanem csak és kizárólag feladatot kaptunk a bennünket az adott tisztségbe emelő Úristentől, amikor megválasztottak bennünket, illetve elvállaltuk ebbéli megbízatásunkat” A továbbiakban a szerző röviden ecseteli az egyházkormányzat fontosságát, amely Istentől származik. Munkásokat rendelt az ő akaratának végrehajtására. Az egyházkormányzat jól működése érdekében szükséges a rend és a fegyelem. Az 1541-ben elkészített *Egyházfegyelmi Rendtartásnak* ez volt a rendeltetése. Ebben a dokumentumban négy tisztséget nevezett meg Kálvin: lelkészek, tanítók, presbiterek, diakónusok. A kálvini elgondolás szerint a paritás elve érvényesült az egyházkormányzatban, amelyet magyar reformátoraink is meghonosítottak Magyarországon.

A négy legfontosabb vezetői tisztségből az első kettőre csak a teológiai végzettséggel rendelkezőket választották, a másik két tisztségre már nem lelkészi egyháztagokat. A szerző feltevése szerint „ez utóbbi két tisztség összeolvadásából született meg a későbbi évtizedek folyamán protestáns egyházi gyakorlatunkban a *presbiter* tisztsége.”

8. Kálvin a tanításról c. tanulmány rövid összefoglalása Kálvin vélekedésének a tanításról és a tanítók feladatának kijelöléséről. Az ő *„hatáskörükbe csak az Írás magyarázata tartozik, hogy a tiszta és igaz tudomány a hívők között megmaradjon..”* „...nyughatatlan és zavargó természetű emberek ne tolakodjanak be vakmerően a tanításba”¹⁶ A szerző tanulmányában átjárhatóvá teszi a fentiekben meghatározott szigorú előírást. Hangot ad annak a véleménynek miszerint a lelkészek és a tanárok feladatköre mindkettőre érvényes.

Jelen recenzió nem törekedett a teljességre, de reménység szerint sikerült érzékeltetnie a tanulmánykötetben szereplő témák fontosságát, mely a szerző tudományos és mély bibliai felkészültségét támasztja alá. A részben egyháztörténeti részben pedig teológiai ismeretanyagnak az érdeklődő által történő feldolgozását a szerző olvasmányos és tiszta stílusa nagymértékben megkönnyíti. Dr. Huszár Pál főgondnok úr tanulmánykötetét, a magyar – és egyetemes egyháztörténetet kutatók és az iránt érdeklődők haszonnal forgathatják. E munka létrejöttéért legyen Istené a dicsőség! A mű szerzőjére pedig szálljon Isten áldása!

Albert András

16 KÁLVIN 1910, II. k. 341.

A METEM EDDIG MEGJELENT KIADVÁNYAI

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. Szabó Ferenc S. J.: A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p.
2. kiadás Budapest, 1998. 368 p.	ára: 399 Ft
ára: 980 Ft
2. Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik: Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p.	ára: 280 Ft
3. Udvardy József: A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p.	ára: 180 Ft
4. Csapodi Csaba: Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p.	ára: 200 Ft
5. Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p.	ára: 300 Ft
elfogyott
6. B. Murádin Katalin: Faragott kőszószékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p.	ára: 350 Ft
7. Elmer István: Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p.	ára: 350 Ft
8. Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p.	ára: 400 Ft
9. Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p.	ára 550 Ft
elfogyott
10. Reisner Ferenc: A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p.	ára: 250 Ft
11. Boba Imre: Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p.	ára: 650 Ft
12. Orbán Gyula József: Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p.	ára: 1500 Ft
13. Rónay Jácint: Napló Budapest-Pannonhalma, 1996. 400 p.	ára: 896 Ft
14. Galcsik Zsolt: Szerzetesrendek felosztása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p.	ára: 650 Ft
15. Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p.	ára: 650 Ft

16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon
Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)**
Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés.
Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben
Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása.
Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál
Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”.
Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.**
Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter.
Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!”
Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon.
Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft
33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft

35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft
39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönnek Aßonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft
40. **Mező András:** Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek–Frivaldszky János, id.:** A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43. **Valter Ilona:** Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p. ára: 3500 Ft
2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p.
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft
48. **Holl Béla:** A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest, 2004. 315 p. ára: 1900 Ft
49. **Molnár Antal:** Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest, 2005, 322. p. ára: 2000 Ft
50. **Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.** Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p. ára: 1900 Ft

51. **Kiss Gergely:** Abbatia Regalia – Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok a 11–13. században. Budapest, 2006. 227 p. ára: 1600 Ft
52. **Kakucs Lajos:** Santiago De Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon. Budapest, 2006. 328 p. ára: 2800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003. Budapest, 2007. 279 p. ára: 2000 Ft
54. **Őze Sándor:** A határ és határtalan. Budapest, 2006. 365 p. ára: 2200 Ft
55. **Sümei György:** Szakrális emlékek a Duna–Tisza közéről. Budapest, 2006. 247 p. ára: 2400 Ft
56. **Molnár Antal:** A bátai apátság és népei a török korban. Budapest, 2006. 169 p. ára: 1500 Ft
57. **Kelemen Miklós–Saliga Irén:** Az Unitárius Értesítő (1922–1945) és az Unitárius Élet (1948–2005) mutatója. Budapest, 2006. 369 p. ára: 2500 Ft
58. **Ingrid Graziano–Eördögh István:** Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt. Budapest, 2006. 128 p. ára: 1500 Ft
59. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden (a kezdetektől 1850-ig). Budapest, 2006. 316 p. ára: 2000 Ft
60. **Takács József:** Budapesti toronyórák története (1889–1909). Budapest, 2007. 136 p. ára: 1600 Ft
61. **Varga Géza:** A Pannonhalmi Egyházmegye népiskolái a XIX–XX. században. Budapest, 2007. 160 p. ára: 1500 Ft
62. **Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv.** Budapest, 2007. 408 p. ára: 3000 Ft
63. **A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére.** Budapest, 2007. 348 p. ára: 2200 Ft
64. **Szelestei Nagy László:** Rekatoizáció és barokk áhítat. Budapest, 2008. 193. p. ára: 1800 Ft
65. **Lénárd Ödön:** Történelemszemlélet. Budapest, 2008. 253 p. ára: 2000 Ft
66. **Tóth Sándor Attila:** A szép–jó hatalma és a jezsuita szellem. Szerdahelyi György költészetelmélete és poézise. Budapest, 2009. 355 p. ára: 3000 Ft
67. **Okolicsányi József:** A Nógrádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye monográfiája Budapest, 2009. 320 p. ára: 3500 Ft
68. **György Lajos:** Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából. Budapest, 2009. 256 p. ára: 2500 Ft
69. **Hegedűs Antal:** Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége. Budapest, 2010. 141 p. ára: 1800 Ft

70. Zsolt Hunyadi: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. Budapest, 2010. 354 p.	ára: 4500 Ft
71. Bögre Zsuzsanna–Szabó Csaba: Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban. Budapest, 2010. 114 p.	ára: 3800 Ft
72. Bikfalvi Géza: „Mindent Isten nagyobb dicsőségére”. Budapest, 2011. 232 p.	ára: 2500 Ft
73. Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik. Budapest, 2010. 258 p.	ára: 2500 Ft
74. Bácsfainé Hévízi Józsa: Keréketört jövő? Katolikus társadalomépítés, szociálpolitika. Küzdelem a diktatúrák ellen Székesfehérváron és Budafokon (1931–1970). Budapest, 2011. 232 p.	ára: 2500 Ft
75. Révész Éva–Tóth Zoltán SVD–Khalil Bernadett: Magyar misszionáriusok. A verbiták magyarországi története. Budapest, 2011. 226 p.	ára: 2500 Ft
76. Máté Anita: Az amerikai magyar katolikusok és az óhaza (1918–1939) Budapest, 2011. 246 p.	ára: 2500 Ft

EGYÉB KIADVÁNYOK

1. Igazságot szeretettel. Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p.	ára: 440 Ft
2. Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p.	ára: 360 Ft
elfogyott
3. Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p.	ára: 1250 Ft
4. Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p.	ára: 300 Ft
elfogyott
5. Lapo Lombardi: La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p.	ára: 850 Ft
6. Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma. Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill.	ára: 1200 Ft
7. Rudnay Sándor és kora. Szlovák cím Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p.
2. kiadás. Esztergom–Budapest, 2007. 188 p.	ára: 1000 Ft
8. Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p.	ára: 1400 Ft
9. Lorenz Weinrich: Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra	

- (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.) ára: 2000 Ft
Roma–Budapest, 1999, 416 p.
10. **Bálint László:** Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft
 11. **Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: Žilka Tibor. ára: 1200 Ft
Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p.
 12. **Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** ára: 1200 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p.
 13. **Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata** ára: 1990 Ft
1920–2000. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p.
 14. **Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede** ára: 2200 Ft
1920-2000. A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p.
 15. **Sasvári László:** Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. ára: 900 Ft
122 + 6 p.
 16. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et ára: 3000 Ft
Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in
Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2002. 756 p.
 17. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et ára: 3000 Ft
Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in
Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.)
 18. **Cevins, M.-M. de:** L'église dans les villes Hongroises ára: puha kötés: 4000 Ft
à la fin du Moyen Age (1320–1490). kemény kötés: 4500 Ft
Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p.
 19. **Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból.** ára: 3800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p.
 20. **Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** ára: 1800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p.
 21. **Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half** ára: 2500 Ft
of the 16th Century. Edited by István Zombori.
Budapest, 2004. 227 p.
 22. **A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa** ára: 4400 Ft
történetére és kultúrájára. I-II. Szerk.: Öze Sándor–
Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 1086 p.
 23. **Bohdan Cywiński:** Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam ára: 1900 Ft
Kelet-Közép-Európában. II. Budapest, 2005. 464 p.
 24. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et ára: 3000 Ft
Transilvania (1572–1717) III. (Bibliotheca Academiae Hungariae
in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 800 p.
(1597–2396 p.)
 25. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et
Transilvania (1572–1717) IV. (Bibliotheca Academiae Hungariae

- in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 665 p. ára: 3000 Ft
(2397–3061 p.)
26. **Kiss G. – Radó B. – Sashalmi E.:** Abszolutizmus és isteni jogalap (szöveggyűjtemény) Budapest, 2006. 138. p. ára: 1200 Ft
27. **Szilárdfy Zoltán:** Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon. Budapest, 2006. 40 p.
28. **Szilágyi István:** A selmecbányai Kálvária ábrázolásai. Budapest, 2006. 76 p. ára: 1800 Ft
29. **Molnár Antal:** Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane (1572-1647). Rome–Budapest, 2007. 431 p. ára: 4000 Ft
30. **Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. 181 p. ára: 1600 Ft
31. **Emlékkötet Szatmári György tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. ára: 1600 Ft
32. **Gyuris György:** Bálint Sándor munkássága. Bibliográfia. Budapest–Szeged, 2007. 122 p. ára: 800 Ft
33. **Sujánszki György Euszták:** Az aradi rendház naplója (1847–1851). Budapest, 2007. 103 p. ára: 1000 Ft
34. **István Szilágyi:** Die mittelalterliche Kalvarie von Schemnitz und ihre Darstellungen. Budapest, 2007. 76 p. ára: 2000 Ft
35. **István Szilágyi:** Banskotiavnická Kalvária a jej zobrazenia. Budapest, 2007. 76 p. ára: 2000 Ft
36. **A Domonkos Rend Magyarországon.** Piliscsaba–Budapest–Vasvár, 2007. 573 p. ára: pk. 3000 Ft
kk.: 3500 Ft
37. **Jozef Hal'ko:** A Kék templom. Budapest, 2007. 127 p. ára: 2900 Ft
38. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) V. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2008. 275 p. (3063–3337 p.) ára: 3000 Ft
39. **Kegyelem életfogytig.** Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai. Budapest, 2008. 173. p. 2. kiadás 2009. 173 p. ára: 1500 Ft
40. **„His Eminence Files” American Embassy, Budapest** **Mindszenty Biboros az Amerikai Nagykövetségen.** Budapest, 2008. 368. p. ára: 3500 Ft
41. **Hetény János:** A Szűzanya vérrel könnyező győri képének tisztelete napjainkban. Budapest, 2008. 103. p. ára: 800 Ft
42. **Gryneus Tamás:** Köztéri szakrális kisépítmények. Szeged–Budapest, 2008. 365. p. ára: 3000 Ft
43. **Szathmári Pap Károly** erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka **1842.** Budapest, 2008. 192. p. ára: 3500 Ft

44. **Szilárdfy Zoltán:** A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből III. Szeged–Budapest, 2008. 622 p. DVD melléklettel ára: 6500 Ft
45. **A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között.** Dokumentumok. I–II. kötet. Budapest, 2008. 1482 p. ára: 8000 Ft
46. **Bikfalvi Géza:** Jezsuita olvasókönyv. Bp. 2008, 161. p ára: 1 800 Ft
47. **Bálint Sándor könyvtára** (szerk. Zombori István). Budapest–Szeged, 2009. 290 p. ára: 3500 Ft
48. **Stanko Andrić:** Kapisztrán Szent János csodái. Budapest, 2009. 323 p. ára: 3500 Ft
49. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956-1963. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Budapest, 2009. 264 p. ára: 2500 Ft
50. **Lagzi István:** „A magyar-román zöld hatáton át kísértünk sok lengyelt”. „A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Smigly marsall Magyarországon van” A németmegszállók által üldözött lengyel menekültek Romániába menekítése Szeged-Makó környékén 1944 tavaszán. Budapest-Szeged, 2009. 164 p. ára: 1800 Ft
51. **Stefaniak, Piotr:** Árpádházi-Boldog Konstancia. Bl. Konstancia Arpadówna Budapest, 2009. 90 p. ára: 1500 Ft
52. **Albert András:** Az erdélyi református egyház a 17-18. században Budapest, 2009. 162 p. ára: 1800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Jezsuiták Magyarországon és a világ más részein Budapest, 2009. 192 p. ára: 2000 Ft
54. **Az 1956-os forradalom hatása a környező országok egyházaira.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2009. 237 p. ára: 2500 Ft
55. **The Impact of the 1956 Hungarian Revolution on Religious Life in Eastern Europe.** Edited by István Zombori. Budapest, 2009. 147 p. ára: 2500 Ft
56. **Józsa László:** „Isten hajléka az emberek között” A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom. Budapest, 2009. 327 p. ára: 4000 Ft
57. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956-1963. Budapest, 2009. 264. p. ára: 2500 Ft
58. **Merényi-Metzger Gábor:** Az aradi vértanúk anyakönyvi bejegyzései. Budapest, 2010. 114 p. ára: 1500 Ft
59. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1. Budapest, 2010. 548 p. ára: 4000 Ft
60. **Molnár Imre:** Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap élete és halála Budapest, 2010. 220 p. ára: 2500 Ft

61. Imre Molnár: Omilosteny na smrt. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej Budapest, 2010. 193 p.	ára: 2000 Ft
62. Mike Valéria: Mike (Mádl) János és kora (1905–1981). A Magyar Kolping Mozgalom és további törekvések a szabadság szolgálatában. Budapest, 2010. 709 p.	ára: 4900 Ft
63. Fazekas Csaba: Az Országos Vallásügyi Tanács (1989–1990). Budapest, 2011. 124 p.	ára: 1500 Ft
64. Somorjai Ádám: Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok Elnökeihez 1956–1971. Budapest, 2011. 800. p.	ára: 6000 Ft
65. Varga Kálmán: Nagyboldogasszony Bazilika Máriabesnyő (1759–2000). Budapest, 2011. 295. p.	ára: 3800 Ft
66. Sándor Öze: Reformation und Grenzgebiete. Budapest, 2011. 330. p.	ára: 3500 Ft
67. A szabad Közép-Európa múltja és jövője. Emlékkötet Andrzej Przewoznik tiszteletére. Budapest, 2011. 155. p.	ára: 2000 Ft
68. Stefaniak, Piotr: Árpádházi-Boldog Jolan. Bl. Jolenta Arpadówna. Budapest, 2011. 175. p.	ára: 2500 Ft

ECCLESIA SANCTA SOROZAT

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik, Somorjai Ádám,
Török József, Zombori István

1. A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 p.	ára: 150 Ft
2. A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 p.	ára: 150 Ft
3. A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 p.	ára: 280 Ft
4. Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 p.	ára: 1200 Ft
5. A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000. 344 old.	ára: 1680 Ft
6. A katolikus egyház Írországon. Budapest, 2002. 414 p.	ára: 2500 Ft
7. A katolikus egyház Észak-Európában. Budapest, 2003. 284 p.	ára: 1900 Ft
8. A katolikus egyház Svájcban. Budapest, 2004. 495 p.	ára: 2600 Ft
9. A katolikus egyház Ausztriában. Budapest, 2005. 306 p.	ára: 2200 Ft

HASONMÁS KIADVÁNYOK

1. **Pásztor Lajos:** A magyarság vallásos élete a Jagellók korában ára: 1200 Ft
Budapest, 2000. 181 p.
2. **Monumenta Vaticana I–VI.**, (1–6. kötet = 5 db) ára: 1800 Ft/db
Budapest, 2000
3. **Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** Budapest, 2001 ára 1800 Ft/db
(1–2. kötet = 3 db)

JELES BENCÉS TANÁRAINK

1. **Jávör Egon emlékezete.** Budapest, 2011. 97. p. ára: 1000 Ft

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár) köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.
- II Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p-
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád és Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994. ára: 250 Ft
135 p. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmegye. Budapest, 1997.** ára: 250 Ft
136 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
127 p. Összeállította: Dóka Klára
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 450 Ft
296. p. Összeállította: Dóka Klára
5. **Egri főegyházmegye.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
217. p. Összeállította: Dóka Klára
6. **Győri egyházmegye.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
214 p. Összeállította Dóka Klára
7. **Pécsi egyházmegye.** Budapest, 1999. ára: 250 Ft
208 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária
8. **Szombathelyi egyházmegye.** Budapest, 1999. ára: 400 Ft
276 p. Összeállította Dóka Klára
9. **Esztergomi főegyházmegye. I–IV.** Budapest, 2000. ára: 3000 Ft
Összeállította: Hegedüs András–Tóth Krisztina
I. kötet A–K. 300 p.
II. kötet L–Z. 251 p.
III. kötet. Mutató. 168 p.
IV. Térképek 12 db.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK REGNUM

1. évf. 1989. 1. köt.	400 Ft
2. évf. 1990. 1. köt.	400 Ft
3. évf. 1991. 1. köt.	400 Ft
4. évf. 1992. 1. köt.	400 Ft
5. évf. 1993. 1-2., 3-4.	400 Ft
6. évf. 1994. 1-2., 3-4.	400 Ft
7. évf. 1995. 1-2., 3-4.	400 Ft
8. évf. 1996. 1-2., 3-4.	400 Ft
9. évf. 1997. 1-2., 3-4.	400 Ft
10. évf. 1998. 1-2., 3-4.	400 Ft
11. évf. 1999. 1-2., 3-4.	400 Ft
12. évf. 2000. 1-4.	800 Ft
13. évf. 2001. 1-2., 3-4.	400 Ft
14. évf. 2002. 1-4.	800 Ft
15. évf. 2003. 1-2., 3-4.	400 Ft
16. évf. 2004. 1-2., 3-4.	500 Ft
17. évf. 2005. 1-2., 3-4.	500 Ft
18. évf. 2006. 1-2., 3-4.	500 Ft
19. évf. 2007. 1-2., 3-4.	500 Ft
20. évf. 2008. 1-2., 3-4.	500 Ft
21. évf. 2009. 1-4	1000 Ft
22. évf. 2010. 1-2., 3-4	500 Ft
23. évf. 2011. 1-2., 3-4	500 Ft

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Szeged, Dáni u. 5., H-6720 Hungary. Tel./fax: +36+62+426+043.

E-mail: heh@t-online.hu

Website: www.heh.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

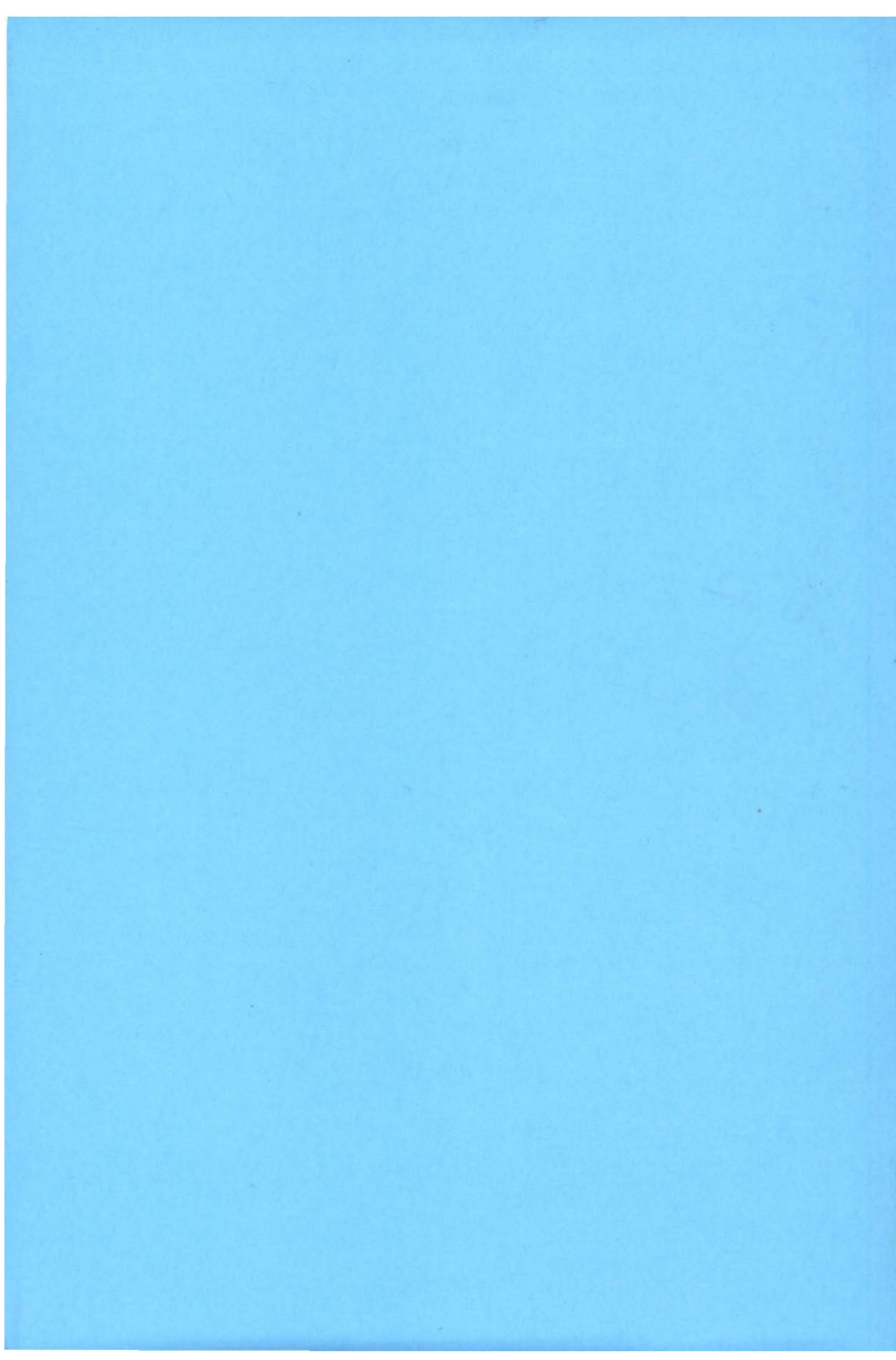
Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

23. ÉVFOLYAM

2011

3–4. szám

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok**

6701 Pf. 245

6722 Szeged, Dáni u. 5.

Tel./fax: +36+62+426+043.

Honlapunk: www.heh.hu

E-mail: heh@t-online.hu

Előfizetés: 1000 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 1000 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2011/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

A kötet megjelenését támogatta

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Alapító

Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,*

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

AUSTRIA: Valentiny Géza; GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

Planet Corp. Szolgáltató Kft., Szeged

Felelős vezető: Juhász Péter

www.planetcorp.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

VARGA Tibor Róbert	Az állam és az egyház kapcsolata a 14. századi Erdélyben <i>Connection Between the State and the Church in the Fourteenth Century in Transylvania</i>	5
BOJTOS Anita	Történelemszemlélet, folklór és obszervancia. Szerémi György és a késő középkori magyar társadalmi tudat forrásairól <i>Late Medieval Folklore and Observance. Essay on György Szerémi and the Sources of Social Awareness in Late Medieval Hungary</i>	19
MIKLÓS Péter	Dessewffy Sándor csanádi püspök az egyházpolitikai vitákban <i>Sándor Dessewffy, Bishop of Csanád, in the Debates over the Relations of Church and State</i>	45
ADRIÁNYI Gábor	Az 1860-as kölni tartományi zsinat mint az Első Vatikáni előfutára? <i>The Provincial Council of Cologne (1860) as Precursor of Vatican Council I?</i>	57
SZÉKELY Tibor	Emlékmű helyett. Arcok a Központi Szemináriumból a forradalmi és a bukás utáni időből, BM és ügynöki jelentésekben, periratokban <i>Instead of a Monument. Students of the Central Seminary during and after the Revolution</i>	67
GYÖNGYÖSSY Orsolya	Szent Vendel tisztelete Csongrádon a 19. században <i>The Cult of Saint Wendelin in Csongrád in the 19th and 20th Century</i>	81
SZABÓ Erika	Elalvástól az álomfejtésig. Alvás – álom – álomfejtés – démonok a zsidó hagyományban <i>From Falling Asleep to Dream Reading. Sleeping – Dream – Dream Reading – Demons in Jewish Tradition</i>	93

FORRÁSOK – SOURCES

P. Béla BOHÁN SJ	Contribution to the History of the Satmar Diocese in the 20 th Century. My viewpoint according to the writings and my own experience	103
------------------	---	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

KORHECZ PAPP Zsuzsanna	A szegedi Dömötör-templom barokk főoltára <i>The Baroque Main Altar of the Saint Demetrius Church in Szeged</i>	167
---------------------------	--	-----

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

LASZLOVSZKY József–MAJOROSSY Judit–ZSENGELLÉR József (szerk.): <i>Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik.</i> (ism.: Vajda Tamás)		193
Zsolt HUNYADI: <i>The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387.</i>		
HUNYADI Zsolt–PÓSÁN László: <i>Krisztus katonái: a középkori lovagrendek.</i> HUNYADI Zsolt: <i>A keresztes háborúk világa.</i>		

VARGA TIBOR RÓBERT

AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZ KAPCSOLATA A 14. SZÁZADI ERDÉLYBEN*

„Mindenki vesse alá magát a fölöttes hatalomnak. Mert nincs hatalom csak az Istentől, ami van, azt Isten rendelte. Ezért aki a hatósággal szembeszáll, Isten rendelkezésének szegül ellen.” – olvashatjuk Szent Páltól a rómaiakhoz írt levelében.¹ E fölöttes hatalom minden kétséget kizáróan maga az állam, amely a szuverenitás jegyében vindikálta magának azt a jogot, hogy a társadalmi viszonyokat szabályozza és e normarendszer reguláinak olykor represszív módon, olykor pedig reparatív jelleggel érvényt szerezzen. Richard William Southern egyik művében kijelentette, hogy a középkori egyház államot alkotott az államban. E korszak embereinek sorsát a születéstől fogva döntően két, objektív körülmény határozta meg. Az egyik az államba születés ténye, a másik a kereszttség szentsége. Mindkettő örök életre szóló kötelezettségekkel járt. E kötelezettségek betartásáról mindegyik intézmény a saját szervezete útján gondoskodott. Az egyház pedig ugyanolyan apparátussal rendelkezett az igazságszolgáltatás, az adóztatás és a közigazgatás terén, mint maga az állam.² Tágabb értelemben véve tehát elfogadható Southern álláspontja. Ez alapján úgy gondoljuk, hogy a jogszolgáltatás, amivel a „fölöttes hatalom” képes az alávetésre, lényegesen több mint az állami feladatok egyike. Nem más ez, – Pokol Béla szavaival élve – mint: „Az osztársadalom funkcionális differenciálódása, az egyes funkciókra elkülönült alrendszerek létrejötte [...], amely [...] történetileg csak a görög-római (zsidó-keresztény) alapokból kinövő európai társadalomfejlődésben tudott a korai középkortól indulóan megvalósulni.”³ Ennek eredménye egyfajta sajátos dualizmus kialakulása a jogviszonyok terén, vagyis a formális jogforrási rendszerek egymás mellett élése, a jogi partikularizmus. A királyi (állami) jogszolgáltató szervek mellett alternatív bírói intézmények is léteztek a középkori Magyarországon. Gondoljunk például a városokra illetőleg a szentszékekre. A partikuláris jogok közös sajátossága egyrészt, hogy alternatívitásuk legitimációja a minden jog alanyi jogforrásának tekintett uralkodótól származott, másrészt pedig jelentős jövedelmet is biztosított.⁴ Hazai jogunkban a partikuláris jog hatályosulását a király biztosította törvényekben, rendeletekben és kiváltságlevelekben. Az egyház számára biztosított partikuláris jogot Szent István törvényei alapozták meg, amelynek végeredménye a *privilegium fori* enge-

* A tanulmány az OTKA 81502 NK pályázat keretei között készült.

1 Rómaiakhoz írt levél 13. 1.

2 SOUTHERN 1987, 15–27.

3 POKOL 2004, 404.

4 MÁLYUSZ 1988, 6.

délyezése.⁵ Innentől kezdődően az Árpád-kori jogforrások java részében találkozhatunk az egyház bíraskodási fórumkiváltságát szabályozó rendelkezésekkel. Ezek eredményeként az egyház a 13. század közepére stabilizálta szerepét a hazai jogéletben. Ebben a században a pápai megbízottak munkája során megszilárdult az egyházi bíróságok intézményrendszere és az eljárások menete is.⁶ Az egyházi bíróságok, mint alternatív jogszolgáltató szervek, személyi és tárgyi hatáskörük alapján válnak el a királyi igazgatszolgáltató *officium*októl. Személyi hatályát tekintve a szentszékek elé tartoztak a klerikusok és a korlátozott jogképességű személyek (özvegyek, árvák), továbbá a keresztes lovagok és a diákok ügyei, eltekintve az ingatlanperektől. Tárgyi hatáskörük tágabb értelemben véve a vallás és az erkölcs elleni bűncselekményekre terjedt ki. Szűkebb értelemben véve az eretnokség, az esküvel megerősített *obligatio*ok megszegése, bűbájosság, szemérem elleni deliktumok, magzatelhajtás, hamis tanúzás, házassággal kapcsolatos ügyek, valamint a női jogok (hitbér, jegyajándék, leányneved) kérdése tartozott hozzájuk. Vegyes hatóságú ügyeknek (*causae mixti fori*) tekintették a házassági vagyoni jogi ügyeket, a tizedpereket, a mérték- okirat- és pénzhamisítást.⁷ Az országos jog függvényében alakult azonban az, hogy az egyházi bíróságok miként voltak képesek illetékességi területükön a fentebb említett hatáskörök gyakorlására. Az igazgatást tekintve, a nyugat-európai államok többségéhez hasonlóan a magyar *regnum* sem volt egységes. Léteztek – egyebek mellett – különkormányzattal rendelkező részek, amelyek az országos jog hatálya alatt álltak. A különkormányzatú területek közül Erdély az, amelyik a legjelentősebbnek mondható. Egy 1341-es XII. Benedek által kibocsátott diplomából értesülünk az erdélyi püspök és a vajda viszályáról.⁸ Ez szolgálat alapot arra, hogy a források alapján alaposabban megvizsgáljuk, hogy okozhatta-e a jogszolgáltatás területén bekövetkezett hatásköri vita a két nagybaró ellentétét, egyáltalán milyen helyzetben volt a szentszéki bíraskodás az I. Károly-kori Erdélyben, továbbá hatással volt-e az országos jogra a vajda és az erdélyi püspök kapcsolata? Terjedelmi keretek továbbá az eddigi kutatások hiányosságai miatt nem vállalkozhattunk a téma teljes körű feldolgozására. Monografikus mű ugyanis a középkori erdélyi püspökségről mindeztidáig még nem született, a vajdai intézményt bemutató rövidebb monográfia pedig mintegy hetven éve látott napvilágot. Így az általunk fontosnak vélt források alapján a már említett kérdéskörre koncentrálnunk. Ahhoz azonban, hogy a 14. századi eseményeket

5 Bónis szerint a *privilegium fori* biztosításának igénye az Intelmekben jelenik meg. Vö.: BÓNIS 1997, 624. Szent István törvénykönyvének szövege azonban ellentmond Bónis vélekedésének: „I/2. [...] Akarjuk, hogy a világiak is engedelmeskedjenek a püspököknek szolgálataikban az egyházak igazgatása, az özvegyek és árvák védelmezése érdekében, és hogy engedelmesek legyenek a kereszténységük megtartásában [...] I/3. Az egyházi személyek tanúi és vádlói pedig feddhetetlen erkölcsű, nős és családos emberek legyenek, és akik teljesen Krisztus tanítását vallják. I/4. Világi személy tanúbizonyságát egyházi személy ellen senki se fogadja el. Senki se merje ugyanis egyházi személy ügyét világi nyilvánosság előtt kivizsgálni, hanem csak az egyházban.” LÉDERER 1964, 16–27.

6 BÓNIS 1972, 22–23, 61–62. ERDŐ 119. BÓNIS 1997, 633.

7 A középkori bűncselekmények osztályozása: 1.) Közbűncselekmények: Az állam és a társadalom ellen elkövetett bűntettek (felségsértés, hűtlenség, hivatali bűncselekmények). 2.) Vallás és erkölcs elleni bűncselekmények: megbotránkoztatás, vallássértés (ünnepszegés, káromlás) hamis eskü, hűtlen gyám, hamis vád, szemérem elleni bűncselekmények (erőszakos nemi bűntett, nőrablás, parázناسág). 3.) Magánbűncselekmények: élet és testi épség elleni bűntettek (emberölés, testi sértés, „nagyobb hatalmaskodás” bizonyos esetei. Vö. BÓNIS 1943, 210. ECKHART 1946, 380–381. CSIZMADIA 1991, 262–266.

8 US. I. 569. THEINER 1859–1860, I. 644.

jobban megértsük, szükségesnek tartjuk a szakirodalom alapján érintőlegesen bemutatni az erdélyi különkormányzatot.

„A történelmi Erdélyen a hét vármegyét és az ezekkel határos Szász- és Székelyföldet szokták érteni.”⁹ A középkori magyar államnak Erdély külön területi fejlődési egysege volt. Ennek okát éppen a források csekély volta miatt mindmáig nem sikerült minden kétséget kizáróan tisztázni. Anélkül azonban, hogy belebonyolódnánk e kérdéskör részletesebb kifejtésébe csupán néhány nézetet említenénk példaként. A hazai kutatók egy része a különkormányzat létét a központi hatalomtól való meglehetősen nagy távolsággal magyarázta. Véleményük szerint a korabeli infrastrukturális viszonyok és földrajzi akadályok tették szükségessé, hogy a király személyes jelenlétét (*praesentia*ját) az uralkodó bizalmi köréből kikerülő kormányzóval biztosítsák.¹⁰ A magyarországi történetesek más része Töbötöm törzsi államát tekinti a vajdai intézmény alapjának. E kutatók úgy gondolják, hogy Töbötöm már a honfoglaláskor önálló uralmat épített ki, amely a törzsi államiság létéből az Árpádoknál korábban rátért a keresztény (ortodox) államiság útjára anélkül, hogy a magyar törzsszövetségből formálisan kiszakadt volna.¹¹ Az újabb kutatások a dél-erdélyi bolgár uralom Szent István-kori felszámolásával hozzák kapcsolatba a különkormányzat kialakulását.¹² A román kutatók – hitelesen semmivel nem igazolt – vélekedése szerint a dákó-román őslakosság intézményrendszerének szívsága magyarázza Erdély különkormányzatiságát.¹³ A közigazgatás elkülönültsége azonban „[...] a központi hatalom függvénye, azaz a társadalomtól nem befolyásolva alakult ki.”¹⁴ Az Erdély élén álló vajda így a király által kinevezett és a király által tetszőlegesen visszahívható kormányzó volt, aki egyben a különkormányzattal rendelkező terület legfőbb igazságszolgáltatási, katonai és közigazgatási előjárója. Mindezt még inkább alátámasztja az is, hogy korszakunkban, az 1321-ben kinevezett vajda, Szécsényi Tamás a királytól kapta ugyan mandátumát, megbízatása azonban nem teljes körű, azaz korlátozott hatáskörrel került Erdély élére.¹⁵ Ennek oka a központi hatalom gyengülésében, valamint a dinasztiaiváltás körüli trónharcokban és interregnumban keresendő. A központi hatalom gyengülésében az úgynevezett tartományúri hatalom kiépítése játszott meghatározó szerepet, amire még IV. Béla és V. István korában éppen az egyházi intézmények (az esztergomi, a kalocsai érsekség valamint a zágrábi püspökség) tettek befejezetlen kísérletet. Ezen a kezdeményezésen felbuzdulva a bárói csoportok saját birtokaikon megvalósították az egyház már említett törekvését, amelynek végeredménye, a tartományurasságok létrejötte.¹⁶ A feudális anarchia III. András halála után érte el csúcspontját. Még I. Károly uralkodásának bő első évtizedét is a tartomány-

9 KRISTÓ 2002, 101.

10 SZILÁGYI 1866, 11.; PAULER 1899, I. 218.; FARCZÁDY 1912, 5–6.; JANITS h.é.n [Bp. 1940] 5.

11 PAULER 1899, I. 218.; JANITS h.é.n [Bp. 1940] 5–6.

12 KRISTÓ 1979, 101–110.

13 Az erdélyi vajdaság közigazgatási különállóságára ld.: JANITS h.é.n [Bp. 1940] 3–6. Helytelen azonban Janits azon állítása, hogy Erdély közjogilag elkülönült lett volna. Erre ő maga is több helyütt rámutat művében. Ezen túlmenően az erdélyi vajdai tisztség Werbőczy Tripartituma szerint a negyedik országos méltóság, vagyis a vajda a mindenkor magyar uralkodó joghatósága alatt áll, azaz a vajdai intézmény a magyar jogrendszer szerves része. MÁLYUSZ 1988, 9–10.; KRISTÓ 1979, 94–110.; KRISTÓ 2002, passim.

14 MÁLYUSZ 1988, 9.

15 VARGA 2001, 139–149.

16 KRISTÓ 1979, 172–174.

urak elleni háború töltötte ki.¹⁷ A 13. század végén a 14. század elején Kán nembeli László volt az erdélyi vajda (1295–1315), aki e tisztsége révén – a kor társadalmi tendenciájához igazodva – oligarchikus hatalmat épített ki, amely túlnyúlt a vajdaság területén.¹⁸ Az erdélyi püspökség szintén nagyobb területet foglalt magába, mint a közigazgatási Erdély fogalom. Egy 14. századi pápai tizedjegyzékből megtudjuk, hogy az erdélyi püspökség, a kalocsai érsekség alá tartozott, és a püspöki terrénüm észak-déli irányban a Tiszától a Déli-Kárpátokig nyúlt, nyugat-keleti irányban pedig a Szilágysági-dombvidéket leszámítva a közigazgatási Erdély határaival esett egybe. A püspökségről úgy vélik, hogy Szent István alapította.¹⁹ Központja eredetileg Dobokaváron lehetett és csak később a 11. század végén került Gyulafehérvárra.²⁰ Ugyanerre az időpontra tehető az egyházmegyéken belül a kisebb egyház-igazgatási egységek, a főesperességek létrejötte is. Az erdélyi egyházmegyében csak az Árpád-kor végére alakult ki 13 főesperesség: a szolnoki, a dobokai, a fehérvári, a hunyadi, a kolozsi, a kézdi, a krasznai, a küküllei, az ózdi (más néven a sásdi), a szatmári, a telegdi, a tordai, az ugocsai.²¹ Erdély külön területiális fejlődésével kapcsolatosan a szakirodalom mindig megjegyzi, hogy a különböző jogintézmények tekintetében Erdély az anyaországhoz képest legalább egy emberöltőnyi lemaradással bírt.²² Véleményünk szerint a főesperességek esetében nem erről lehet szó, hanem a Jakó Zsigmond által is hangsúlyozott írásbeliség fejletlenségével állhat összefüggésben.²³ Annak ellenére, hogy Kán László vajdai hatalmát felhasználva jelentékeny hatalomkoncentrációt valósított meg, az erdélyi Szent Mihály arkangyal egyházával mégis jó kapcsolatot tartott fenn Monoszlói Péter püspök (1270–1307) idején. Mindez egyáltalán nem meglepő, hiszen Péter püspök László vajda rokona volt. Erre maga Péter püspök is utalt akkor, amikor fellebbezett a pápa parancsa ellen Kán László kiközösítése és az erdélyi püspökségben lévő vajda alá tartozó megyék interdiktum alá helyezése ügyében.²⁴ A vajda és a püspök közötti kiegyensúlyozott viszony további bizonyítékai a szentszékek iratai. Az erdélyi püspökség egyházi bírái a vajda gyámkodása nélkül látták el jogszolgáltató feladataikat. A szentszékek eljártak a papi jövedelmek, tizedek tárgyában,²⁵ a végrendeleti és örökségi jogesetekben,²⁶ továbbá a hozományt, a hitbért, a jegyajándékot és a leánynegyedet érintő ügyekben.²⁷ Kán László vajdai hatalmát arra is felhasználta, hogy beavatkozzon az er-

17 ENGEL 1988, 89–146.

18 KRISTÓ 1978, 83–96.

19 A püspökség alapítását Kristó Gyula Karácsonyi Jánoshoz hasonlóan közvetlenül az erdélyi Gyula leve-rese (1003) utáni időre teszi. Marton József egy későbbi alapítási dátumot tart elfogadhatónak: „Anélkül, hogy a kezünkben tartanánk a gyulafehérvári főegyházmegye (1932-ig »erdélyi püspökség«) Szent István király által kibocsátott alapítólevelét, a korabeli dokumentumok és az azokat értelmező egyháztörténészek egybehangzó véleménye alapján az erdélyi püspökség alapítása az 1009. esztendőre tehető.” Marton József azonban nem jelöli meg, hogy milyen műveken és mely szerzőkön alapul a nézete. Vö.: MARTON 2009. 11.

20 BENKŐ 1994, 192–193.

21 KRISTÓ 2002, 107–108.; KARÁCSONYI 1986, 568–571.; TEMESVÁRY 1922, passim.

22 Vö.: ECKHART 1946, 134–135.; CSIZMADIA 1991, 130–132.

23 JAKÓ 1997, 7–8. Az oklevélhasználatra vonatkozóan: BÓNIS 1971, 16–17.

24 *Anjou-oklt.* II. 91 szám. 92 szám. 93 szám. 114 szám.

25 *Anjou-oklt.* I. 344 szám. *Anjou-oklt.* II. 244–245 szám. 311 szám.

26 *Anjou-oklt.* I. 28 szám. 36 szám. 82 szám. 86 szám.

27 *Anjou oklt.* I. 383 szám. 649 szám. *Anjou-oklt.* II. 165 szám.

déli egyház ügyeibe, amire Péter püspök 1307. november 27-én bekövetkezett halálát követően került sor.²⁸ Kán László túlkapásait Párizsi Péter tárta Gentilis pápai legátus elébből a célból, hogy a szentszéki követ állítsa helyre az erdélyi egyház káptalanjának püspökválasztó jogát.²⁹ A szentszéki eljárást Gentilis bíboros auditorai révén meg is kezdte, a befejezés idejére azonban már okafogyottá vált az egész eljárás. A vizsgálat közepe táján, vagyis 1309 júliusában ugyanis László vajda felszólította a káptalant, hogy saját elhatározásából, szabadon válassza meg az erdélyi egyházmegye jövődó püspökét.³⁰ A Kán László által „kínált” szabadság azonban egyáltalán nem rendelkezett valós tartalommal. A vajda belátta azt, hogy fiát, – akinek személyéről bővebb információkat nem tudhatunk meg a fennmaradt dokumentumokból – a pápa semmilyen körülmények között nem erősítené meg a püspöki székhelyen a jelölési eljárás szabálytalanságai miatt. Emellett László vajda kikötötte, hogy a püspökség javait csak és kizárólag abban az esetben bocsátja újra az egyházmegye rendelkezésére, ha valamely általa megjelölt személyt, Péter Ágoston rendi szerzetest vagy Benedek dominikánus perjelt, választják meg püspökké.³¹ A káptalan nem is tétlenkedett sokat, így 1309. július 24-én egyhangúlag Benedek domonkos rendi szerzetest választották erdélyi püspökké.³² Kán László, hogy meghálálja a káptalan „baráti gesztusát”, megpróbált a szászok ellenében az erdélyi püspökség védelmezőjeként fellépni. A szebeni szászok ugyanis az erdélyi püspökség ellen Gentilis pápai legátushoz keresetlevelet adtak be adóval, károkkal és

28 Péter halálának dátuma két forrásból ismeretes. Az egyik a Benedek fráter, budai szigeten lévő domonkos rendház perjelének, későbbi erdélyi püspöknek a választással kapcsolatosan Gentilis bíboros szentszéki követnek e perben tett nyilatkozata, amely Péter halálát „*M^oCCC^oVII^o in vigilia vigiliae beati Andree*” (1307. november 28.) időpontra datálja. A másik adat ugyanezen per jegyzőkönyvében található. Az erdélyi egyház káptalanjának közlése szerint Péter püspök: „[...] anno Domini Millesimo trecentesimo septimo secunda feria proxima ante festum beati Andree apostoli [...]” (1307. november 27.) hunyt el. THEINER 1859–1860, I. 426–432. Nyilvánvaló, hogy a káptalan tagjai a halál tényéről helyzetüknél fogva biztosabb információkkal rendelkeztek, mint a Budán tartózkodó Benedek *magister*, ezért a relevánsabb dátum: 1307. november 27.

29 „Item sciendum, quod Ladislaus voivoda in mensam episcopalem falcem suam immisit, ab eo tempore quo Petrus episcopus viam universe carnis est ingressus, et dominum episcopalem seculari potestati assignavit, exinde venerabili capitulum multa incommode asportavit.” THEINER 1859–1860, I. 425. „Ipsius conventibus, Ladyzlaus voyvoda Transilvanus seniores capituli in medio monasterii captivari fecit et incarceravit, et alii ad loca religiosorum pre timore se ipsos absconderunt; et post aliquos dies predictos captives conditionaliter remisit, et qui fugam receperant, potentialiter reduxit. Qui quidem Ladyzlaus voyvoda canonicis de postulation filii secundo die Epiphaniarum Domini, anno eiusdem MCCCVIII. capitulum celebrari imperavit; et ipse Ladyzlaus voyvoda in medio capituli sedens, cartam postulationis legi faciebat, sine aliquot scrutinio facto, nec vota singulorum requisivit, sigilla canonicorum et archidiaconorum et sigillum communitatis ipsius capituli apponi fecit.” THEINER 1859–1860, I. 425. Vö. még: Anjou oklt. II. 514 szám. 698 szám. 706–707 szám. 716–717 szám. 723 szám. 729 szám. 732–735 szám. 743 szám. 745 szám. 752 szám. 754 szám.

30 „[...] nec aliqua alia amplius impediret, quin libere et secure procederent ad electionem futuri episcopi Transilvani.” THEINER 1859–1860, I. 174.

31 „Si ipsi de capitulo elligerent fratrem Petrum de ordine Augustinorum, vel fratrem Benedictum priorem de insula ordinia Predicatorum, sed plus placeret sibi de dicto fratre Benedicto; et quod, si ipsorum alterum eligerent; ipse wayvoda omnia castra et bona ecclesie restitueret, quoniam ipsos cognoscebat et bonos reputabat; sed tamen posset eligere, qui se non esset suus amicus, illa non restitueret [...]” THEINER 1859–1860, I. 431.

32 JAKÓ 2004, 133. szám.

jogtalanságokkal kapcsolatosan.³³ 1308 novemberében a szebeni szászok egyeteme kéri László vajdát, hogy engedélyezze területén Gentilis pápai legátushoz igyekvő papjaik szabad átjutását. László védelmébe véve az erdélyi egyházat a szabad átjárás engedélyezése helyett figyelmeztette a szászokat, hogy inkább azonnal fizessék meg a tartozásaikat a káptalannak és ne merészeljenek a legátus előtt pert indítani. A vajda intését a szászok nem fogadták meg, ráadásul fenyegetőzése miatt Lászlót is bepanaszolták a legátus előtt. A perfelvételkor Gentilis *auditor*a kijelenti, hogy László erdélyi vajda oklevele, melyben megtiltja a pereskedést a szászoknak kimeríti a fenyegetés fogalmát. László vajda kimentti magát e vád alól több tanút is állítva, az oklevelekből azonban az is kiderül, hogy Kán László az erdélyi egyház több birtokát is jogtalanul tartotta magánál. László erdélyi vajda 1315-ben feltehetőleg meghalt.³⁴ Mindezek ellenére I. Károlynak mégis komoly gondot okozott királyi hatalmának helyreállítása, hiszen két teljes jogkörrel felruházott híve, Medgyes Miklós és Debreceni Dózsa sem tudtak rendet teremteni az erdélyi területeken.³⁵ A kudarcok után I. Károly egy fiatal és agilis hívét, Szécsényi Tamást állította Erdély élére, de őt csupán korlátozott jogkörrel bízta meg a különkormányzatú terület igazgatására.³⁶ Tamással csaknem egy időben került az erdélyi püspökség élére a Balog nemből származó Szécsi András. Erdélyben megfigyelhető, hogy a jelentősebb családok sarjai klerikusi pályára léptek, hogy tovább növeljék családjuk presztízsét. Ezt kívánta Kán László is a gyakorlatba bevezetni, próbálkozása azonban sikertelen maradt. Ebből a nem titkolt célból került megválasztásra 1320 elején az erdélyi egyház prépostja, Szécsi András is.³⁷ A káptalan nyíltan megvallotta szándékát XXII. János pápának, elismerve azt, hogy Andrásban inkább a befolyásos urat kereste, aki saját és rokonsága erejével útját állhatja a sokat szenvedett erdélyi egyház további zaklatásának.³⁸ A pápa vonakodott Andrást a püspöki székből megerő-

33 Az erdélyi püspökség és a szebeni prépostság között a békétlenség nem volt új keletű. Még a 13. században a szász dékánátusok kivonták magukat az erdélyi püspök egyházkerületi illetékességi köréből és közvetlenül az esztergomi érsekség igazgatása alá kerültek. 1277-ben a szászok még a gyulafehérvári székesegyházat is felégették, a székesegyházból menekülőket pedig leöldösték. Emiatt kiközösítésre kerültek, amelynek hatálya még a per idején is fennállt (legalábbis Gentilis *auditor*a, Cingulum-i Fülöp állítása szerint). Karácsonyi János szerint Vizaknai Gyán személyes bosszútól (Gyán apját, Alárdot Monoszlói Péter püspök megölette) vezérelve szervezte meg ezen akciót és az erőszakoskodás nem állt kapcsolatban az önálló szász esperességek létrejövetelével. Karácsonyi állításának azonban az oklevelek ellentmondanak. Vö. *Anjou-oklt.* II. 656. szám. A per nevesítésére: *Anjou-oklt.* II. 610. szám.

34 Engel Pál vélekedése szerint a vajda 1315-ben még élt, azonban nem vett részt aktívan az események alakításában. ENGEL 1988, 111. Kristó Engel nézetével szemben úgy véli, hogy Kán László ekkor már halott volt. KRISTÓ 1996, 334–335.

35 *Anjou-oklt.* IV. 131. szám. ENGEL 1996.; KRISTÓ 1996, 338–339.

36 Arra vonatkozólag, hogy Miklós leváltása mikor történt nem rendelkezünk pontos információval. Utolsó okleveles említése 1316. IV. 18-i oklevél átírásában pontos dátum nélkül. DL. 29664, *Anjou-oklt.* IV. 262. Engel Pál szerint a vajdai tiszt két éven át üresedésben volt. Debreceni Dózsa vajdaként történő első említése: 1318. VII. 8. előtt. *Anjou-oklt.* V. 198 szám. 199 szám. 200 szám. 201 szám. Helytelen Csukovits Enikőnek az az állítása, amelyben Debreceni Dózsa vajdai kinevezését 1318 augusztusára teszi. CSUKOVITS In: KMTL. 172. Szécsényi Tamást erdélyi vajdaként elsőként 1321. szeptember 25-én említik. DL 2029.

37 Szécsi András életére és működésére lásd még Beke Antal zavaros és sok helyütt javításra szoruló tanulmányait. BEKE 1894, 205–216, 282–293, 360–377, 439–443.; TEMESVÁRY 1922, 141.

38 „Dudum siquidem ecclesia Transilvania per orbitum bone memorie Benedicti episcopi Transilvani pastoris solacio destituta dilecti filii Capitulum eiusdem ecclesiae, vocatis omnibus, qui poterunt,

síteni annak fiatal kora, valamint képzetlensége miatt. Végül I. Károly király és közelebről meg nem nevezett báróinak a közbenjárására a pápa mégis megtette Andrást erdélyi püspöknek. Károly a későbbiekben minden bizonnyal meg is bánta döntését, mert mint Kristó fogalmaz Andráshoz püspökről: „[...] az Anjou-kor békés időszakában ő képviselte a békétlenséget és a hatalmi arroganciát.”³⁹

András jól kiépített egyházszerkezetet vehetett át elődjétől. A szentszékek szervezeti felépítése megegyezett az egyházi igazgatás szervezetének hierarchiájával és a római jogból átvéve többszintű bírói fórumrendszert alakított ki. Eckhart és Bónis vélekedése szerint a kisebb pertárgyú ügyekben az archidiaconus volt hivatott első fokon eljárni.⁴⁰ Eckhart mindehhez hozzáfűzi, hogy csupán az egy márkát meg nem haladó perben. Az oklevelek azonban ellentmondanak ezen nézeteknek. A főesperesek a hozzájuk forduló pereiben különösebb számolgatás nélkül eljárak. Ezt támasztja alá I. Károly 1327. szeptember 12-én kiadott oklevele is, amelyben az uralkodó tudatja a szolnoki, az ugoccai, a szatmári alispánokkal, várnagyokkal, továbbá ezen megyék nemeseivel, hogy az erdélyi egyház bírása milyen ügyekben járhat el. Ebben az oklevélben sem a pertárgyértéke, sem pedig a maximálisan kiszabható bírság mértéke nem került meghatározásra.⁴¹ Ezt csupán egy 1335-ben kelt oklevél tartalmazza. Itt került elsőként rögzítésre, hogy a főesperesek az egy márká bírságot meghaladó ügyekben már nem intézkedhetnek.

A főesperestől egyházmegyei szintre lehetett fellebbezni. Az eljárások java részénél a püspöki szék első fokon eljáró rendes bírósággént szerepelt. A bírói feladatokkal és jogkörrel a püspök – mint általában az egyházi igazgatásban is –, általános helynökét

voluerunt et debuerunt commode interesse, die ad eligendum prefixa pro futuri restitutione pastoris, ut moris est, convenientes unum, post nonnullos tractatus inter se habitos considerantes attentius, quod per se tuam presentim et tuorum parentum potentiam poterat eadem ecclesia a diversis oppressionibus et gravaminibus, quibus assidue premittitur, eripi [...].” THEINER 1859–1860, I. 466.

39 „[...] te ipsius ecclesie prepositum minus sufficientis scientie, ac in ordinibus et etate defectum patientem, cum in minoribus dumtaxat ordinibus constitutus existas, et in XXVII etatis tue anno vel circa illum constitutus esse noscaris, infra tempus debitum in Transilvanum episcopum concorditer postularunt, tu licet postulationi huiusmodi non consensiens nec dissensiens [...]” THEINER 1859–1860, I. 466. „Carrissimus in Christo filius noster Carolus Rex Ungarie illustris per suos nuncios et litteras speciales, et nonnulli alii magnates [...] commendarunt [...]” THEINER 1859–1860, I. 465–466.; KRISTÓ 2002, 267.

40 ECKHART 1946, 175.

41 „Az egyház népeinek illetve egyházi birtokon kívüli nemes és nemtelen személyeknek az egyház birtokaiban támadt összes perében csak az egyház bírása ítélezhet. Idegenekkel szembeni bizonyítás során az egyház népeinek idegenekből és egyházi népekből állított tanúkkal kell alátámasztaniuk igazukat, míg olyankor, ha a tanúságtételhez nem vonulathatók fel idegenek [...] a bizonyítás kizárólag az egyház népeinek vallomása alapján történjék. Ha előfordulna, hogy egy külső személyt büntette okán, az egyházi birtokon az egyházi bíró előbb fogságra vet, de az még ügyének kivizsgálása előtt megszökik, majd őt az egyház birtokain ismételtelen fellel, az ilyen vétkest említett büntette miatt csak saját bírása ítélteti el, akit meg kell keresni évégett. Ha büntettet elkövető bármely külső személy, védekezésésképpen [...] az egyház birtokaira menekülne, felőle az egyházi bíró tartozik az egyházi birtokon igazságot szolgáltatni a panaszosnak; és ezzel szemben fordítva is. Ha előfordulna, hogy az egyház népeiből, [...] – kivéve az egyházi személyeket – valaki idegen falvakban büntettet követ el, az ilyen vétkest az elkövetés helynek a bírása ítélteti el. Az egyházi népekkel szembeni bizonyítás során az idegen személyeknek igazukat egyházi népekhez tartozó és idegen személyektanúszkodásával kell alátámasztaniuk, míg olyankor, ha az egyházi népeknek valamely félelme miatt közülük nem tudnak tanút állítani, külső személyekkel is bizonyítható a vallomás.” Vö.: *Anjou-oklt.* XI. 440. szám.

bízta meg (*vicarius in spiritualibus generalis*), így e bíróságokat vikáriusi, illetve helynöki székeknek is szokás nevezni.⁴² Az erdélyi püspököknek két vikáriusa is volt, amit a püspökség kiterjedt nagyságával magyarázhatunk. Az egyik a „Meszesen kívüli” („*vicarius de extra Mezes*”) vagy „Meszesen túli” („*vicarius de ultra Mezes*”), a másik pedig a „Meszesen inneni”, akit egyszerűen általános helynökként említene a források. 1301. április 26-án kiadott diplomában Demeter pap, ugocsai alesperesről olvashatunk, aki „Péter püspök azon főesperességében lévő helynöke”, és aki előtt Fulgarius comes özvegye végrendeletet tett.⁴³ Ebből az adatból arra lehet következtetni, hogy az erdélyi püspököknek a Meszesen kívüli vikáriusáról van szó. Ezt erősíti, hogy egy 1321-es diplomában szintén az ugocsai főesperes az erdélyi püspök vikáriusa, immáron Meszesen kívüli (*de extra Mesces*) helynökként említve.⁴⁴ Kristó Gyula állítása, melyszerint 1315-től kezdve jelenik meg a Meszesen túli vikárius, módosításra szorul.⁴⁵ A fenti adat alapján így azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az erdélyi püspökök ekkor már egynél több vikáriusa volt. Máskülönben értelmetlen lenne az oklevélben annak hangsúlyozása, hogy „Péter püspök azon főesperességben lévő vikáriusa”. Mindez tehát alátámaszthatja vélekedésünket. A másik vikárius esetében is korrekcióra szorul Kristó professzor állítása. Az általános helynök 1308-tól adatható az oklevelek alapján.⁴⁶

A jogkeresők számára a következő jogorvoslati lehetőség az érseki tartományi szint volt, azaz az érseki szék. Ez Erdély tekintetében a kalocsai érsekséget jelentette. A fellebbezések végső grádusa a *sacra rota Romana*, vagyis a pápai főtörvényszék volt. A IV. lateráni zsinatig (1215) úgynevezett szolgálati út nem létezett. (Elviekben ezt követően nem lehetett a *rota Romana* előtt pert kezdeményezni, de ez a gyakorlatba nem ment át). A perket – ha megfelelő anyagi potenciállal rendelkezett a jogkereső –, rögtön elkezdhette a pápai főtörvényszék előtt. A pápához beérkező ügyeket általában nem a pápai kúriában tárgyalták, hanem a pápa küldöttekre bízta, akik rendszerint a helyszínen *inquisitorius* eljárás keretében tettek eleget a felhatalmazásnak.⁴⁷

A bíróságok megítélése és az eredményességükbe vetett bizalom sokban függött attól, hogy hogyan tudnak eljárni egy perben és milyen módon tudnak érvényt szerezni bírói döntéseiknek. Nem véletlen, hogy a bírák maximálisan törekedtek a felek közötti megegyezés létrehozására, úgy, ahogyan a szentszékek is, amelyek ugyancsak a peregyességet tartották a legjobb megoldásnak. Ha mindezt valami meggátolta és az ítélet önkéntes teljesítése is elmaradt, akkor a szentszékek számára csak spirituális eszközök (*interdictum*, *excommunicatio*, *anathema*) álltak rendelkezésre a jogosult követelésének érvényesítésére. Az oklevelekből az világlik ki, hogy a szentszékek az egyházi fenytétet világiak ügyében nem alkalmazták, csak a saját sérelmeik orvoslására „vetették be”.

42 A vikáriusi bíróság az Alpoktól délre fekvő területek egyházi bírósági szervezete, amely itáliai mintára Spanyolországban, Cipruson és Magyarországon terjedt el. Másik formája az officialátus, ez főként a germán területekre volt jellemző, valamint a velük szoros kapcsolatban lévő Lengyelországban és Csehországban. Vö.: ERDŐ 2001, 89–90, 109–112, 119–122.; BALOGH 2000, 35–60.

43 *Anjou-okl.* I. 36. szám.

44 *Anjou-okl.* VI. 3. szám.

45 KRISTÓ 2002, 262–263.

46 „1308. november 14-én Saulus magister, tordai főesperes, az üresedésben lévő erdélyi egyház vikáriusa [...]”. Vö.: JAKÓ 2004, 86. szám. Az oklevélben szereplő Saulus a Tyukod nemből származó Gerendi Sámson fia. Ld. JAKÓ 2004, 23. szám.

47 BÓNIS 1961, 19–21.

Nézzünk tehát példákat minderre. 1322. július 2-án István dersi pap, szatmári alesperes és fogott bírák előtt indult eljárás. A felperes Ábrahám fiai, János és Mihály. Az alperes Medve fia Jakab. A per tárgya oklevél-és pecséthamisítás. Az alesperes a pert november 3-án a maga részéről befejezettnek tekintette, mivel a feleket sem elfogatni, sem előállítani nem tudta.⁴⁸ Komolyabb hamisításkor az egyháznak semmilyen szerep nem jutott. A királyi kamaraispánok 1336-ban Szatmárban *Zarrazberek*i János fia Lászlót pénzhamisítás miatt megégették. (Egyházi jelenlétnek ebben az ügyben nyomát sem látjuk.)⁴⁹ 1329 előtt tizedhátralék és egyéb tartozásaik miatt *excommunicáltak* Simon bán három fiát. Majd 1329. május 13-án András püspök, miután a bán fiai ki-egyeznek a káptalannal, feloldozza őket, azzal fenyegetve, hogy újra kiközösítésre kerülnek, ha visszaesnének bűnükbe, sőt hitszegőkké is válnak.⁵⁰ 1329-ben a vajda *congregatio generalis*on leánynegyed per kapcsán intézkedik Tamás örkanonok, az erdélyi püspök „*korábbi*” általános helynöke ítéletében foglaltak végrehajtásáról. A perben *Riwoz* Péter és testvérei léptek fel, anyjuk, Katalin asszony leánynegyedéért *Chestuei* János fiai, Miklós, Mihály és János ellenében. Tamás örkanonok ügydöntő ítélete kimondta, hogy Ispánlakán János fiai kötelesek átadni Katalin gyermekeinek egy darab két házas telket leánynegyed gyanánt. A vajda a végrehajtásra vonatkozólag elrendeli, hogy különítsék el azt az egy két házas telket, amely kiválasztásra került, majd iktassák be Katalin gyermekeit. Ezt követően pedig Jakab, Katalin férje⁵¹ becsű alapján megválthatja Pétertől és testvéreitől az említett telkeket.⁵² Az egyházi bíróságok szűkre szabott szankciós eszköztára, és ennek következtében ítéleteik súlytalansága mutatkozik meg a fenti példákban.

Az egyház az 1330-as évektől egyre gyakrabban alkalmazhatta a kiközösítés fegyverét a vegyes joghatóságú ügyek körébe tartozó tizedperек kapcsán peres ellenfeleivel szemben.⁵³ Ennek hatására születhetett meg 1335-ben Budán az a megállapodás, amelyet az erdélyi nemesség *universitas*a kötött az erdélyi püspökkel. Az erdélyi nemességet Tomaj nembeli Dénes fia Tamás és Járai *Pascha comes* képviselte a tárgyalásokon. Az 1335. november 5-én létrejött szerződésben a tizedszedést szabályozzák a szentszékek hatáskörével együtt. Az egyességben kimondják, hogy a gyilkos javaiból a főesperesek nem követelhetnek egy márkánál többet, s általában e fölött nem róhatnak ki nagyobb bírságot sem.⁵⁴ A megállapodásban az is szerepelt, hogy tizedügyekben nem mondhatnak ki *interdictum*ot vagy *excommunication*ót.⁵⁵ Végül a nemesek bírói jogkörének védelmére a megállapodás kimondja, hogy az egyházi birtokokon elfogott jobba-

48 *Anjou-oklt.* VI. 667. szám, 826. szám.; BÓNIS 1997, 725. szám, 731. szám.

49 *Anjou-oklt.* XXIII. 28. szám, 308. szám.

50 BÓNIS 1997, 822. szám.

51 Az oklevélben egyértelműen „*Katalin, Jakab hitvесе*” olvasható és nem testvére, mint azt Györffy Györgynél találjuk. Vö.: GYÖRFFY 1987, II. 167.

52 DL 30619.

53 Vélhetőleg 1332-től sokasodhattak meg a tizedperекben alkalmazott spirituális szankciók, mivel ekkor kezdték meg a pápai tized behajtását.

54 US. I. 518. szám. „Item pro homicidiis archidiaconi vel eorum procuratores unam marcam et non plus de substantia seu bonis homicidarum recipere debeant, ubi per homicidas solvitur emenda homicidii. [...] Item archidiaconi pro eorum birsagiis seu iudiciis ultra unam marcam ab his qui in ipsorum iudiciis succumbent accipere non debeant nec in receptione ipsius marcae aliquid relaxare compellantur.”

55 US. I. 518. szám. „Item nullus archidiaconorum pro facto decimarum auctoritate propria interdicere possit interdicti aut excommunicationis sententias sine literis[!] episcopi aqualiter promulgare.”

gyot saját ura elé kell állítani, egyetlen esetet kivéve, ha közbűntett elkövetésekor érték tetten.⁵⁶ A megegyezést Tamás erdélyi vajda és András erdélyi püspök erősítette meg pecsétjével.

A püspök feltételezhetően Tamás kezdeményezésének vélhette a budai megállapodás nemesség általi kikényszerítését. A vajda azonban csak saját sorsa elől menekült azzal, hogy támogatta az erdélyi nemeseket bíraskodási jogkörük kiterjesztésében. Tamás vélhetőleg úgy tartotta, inkább az egyház rovására bővüljön a nemesség jogszolgáltató hatásköre, semmint a vajdai intézmény kárára. (1342-ben azonban Szécsényi Tamásnak is engedményeket kellett tennie, így „megengedte” az erdélyi nemeseknek, hogy jobbágyaik és birtoktalan szolgálk fölött ítélkezhessenek. Ezzel Erdély átvette az anyaországi gyakorlatot.⁵⁷) A vajda elgondolásával azonban Szécsi András nem tudott azonosulni. A püspök annak érdekében, hogy megmutassa egyháza hatalmát és egyben saját erejét is, nem tartotta meg a budai megállapodásban foglaltakat. Törekvése inkább arra irányult, hogy egyházmegyéje bírának hatáskörét a budai megállapodást megelőző időkhöz képest is kiterjessze. Ezt látszik alátámasztani egy 1337-ben Erzsébet királynétől származó oklevél is, amelyben a királyné nyíltan felszólítja András püspököt és helynökét, hogy Tóth Péter szatmári polgár perében, vagyis telkek ügyében, ne merészeljen eljárni, hanem hagyja a döntést a szatmári polgárok bíráira.⁵⁸ Tamás vajdának a püspök jogsértő igyekezete magától értetődően nem volt kedvére való, ezért az erdélyi béke fenntartása érdekében vajdai hatalmánál fogva birtok- és tizedfoglalással próbálta Szécsi Andrást és papjait jobb belátásra bírni, vagyis arra, hogy az 1335-ös budai megállapodásnak megfelelően gyakorolják jogszolgáltató hatáskörüket. A püspök összeférhetetlen természetéből fakadóan képtelen volt alkalmazkodni a megváltozott viszonyokhoz és egyházi tilalom alá helyezte a vajdát, továbbá annak hivatali embereit. Tamást a püspök által kirótt egyházi joghátrány nem rázta meg, mert elég hatalma volt ahhoz, hogy bizonyos papokat „megnyerjen” és semmibe vegye a püspök spirituális szankcióját.⁵⁹ Ezt követően András bevádolta az erdélyi vajdát és „bűntársait” a pápánál. A bulla részletesen felsorolja Tamás bűnlajstromát.⁶⁰ Ebben a hatalmaskodáson túl már közbűncselekményeket is találunk (rablás, gyűjtögetés). András pápához kül-

56 US. I. 518. szám. „Item si iobagiones in possessionibus ecclesiae pro ipsorum culpis seu nocuentis per iudices seu officiales ecclesiae fuerint sequestrati vel impediti, ipsos tales iudices ecclesiae iudices ad eorum iudicium praesentiam cum rebus sequestratis iudicatuos remittant, nisi in actu publici nocuenti criminalis exstiterint deprehensi, et hoc iudex possessionum ecclesiae iobagionibus debeant similiter observare.”

57 VARGA 2001, 148.

58 BÓNIS 1997, 918. szám.

59 „[...] sacerdotes et rectores ecclesiarum et diocesis supra dictae, qui interdictum propter huiusmodi notorios excessus per episcopum supra dictum appositum observabant, de suis ecclesiis expelli ac bonis eorum spoliari, et alios, qui huiusmodi interdictum ad mandatum dicti Thomae nequiter violarunt, loco dictorum rectorum poni in ecclesiis supra dictis.” US. 569. szám.

60 „[...] nobilis vir Thomas vaivoda Transilvanus, qui de potentioribus baronibus regni Hungariae fore dignoscitur, timore divini nominis et amore penitus procul pulsus, contra ecclesiam Transilvanam alias dictam Albensem hostiliter insurgens [...] spoliari [...] homines et mulieres civitatis eiusdem vestimentis eorum denudari et nonnullos vulnerari et occidi, et ipsam civitatem in parte ignis incendio cremari [...] hominem dilectorum filiorum capituli ecclesiae praedictae, captivari et tormentari et tamdiu detineri captivum, donec ipse ducentas marcas boni argenti persolvit eidem. [...]” US. I. 569. szám.

dött panaszlevelében tudatja azt is, hogy Tamás bűneit a király elé tárta, aki tetteiért megintette őt és arra kötelezte, hogy a birtokviszonyokat állítsa helyre.⁶¹ Véleményünk szerint a királyi megintés azonban egy kiadós figyelmeztetésnél nem lehetett több. Fügedi Eriktől tudjuk ugyanis, hogy 1337-ben I. Károly a Kőszegieket fegyverrel regulázta meg az elkövetett jogtalanságaikért.⁶² A kiközösítő oklevél alapján azt mondhatjuk, hogy I. Károly támogatta abban Szécsényi Tamást, hogy a püspök túlkapásait a pápai bullában foglalt módon gátolja. Ezt támasztja alá az is, hogy magát I. Károly királyt is bepanaszolták a pápánál. 1338-ban egy névtelen egyházi személy (esetleg személyek) az egyházat ért sorozatos támadásokról és jogainak csorbításáról tett (tettek) jelentést a pápának.⁶³ Ebben külön kiemeli (kiemelik), hogy a király az egyház bíráskodási kiváltságait sorozatosan megnyirbálta.

A fentiek figyelembevételével mondanivalónkat úgy összegezzük, hogy Szécsényi Tamás és Szécsi András konfliktusa alapvetően a jogszolgáltató tevékenységgel kapcsolatos hatásköri vitából eredt. Az uralkodó, I. Károly pedig megragadta, a Tamás által kínált alkalmat, hogy a szentszékek hatáskörét ésszerű korlátok közé szorítsa. A küzdelem hátterében természetesen anyagi érdekek álltak. I. Károly a gazdasági konszolidáció jegyében saját, illetőleg hívei jövedelmét kívánta gyarapítani oly módon, hogy a jogszolgáltatásból eredő busás jövedelmek forrását részlegesen elvonta az egyháztól. A korábbi szakirodalommal ellentétben azt mondhatjuk tehát, hogy az egyházi bíráskodás visszaszorítása nem Zsigmond idejében kezdődött el, hanem jóval korábban az Anjouk alatt, ezen belül is I. Károly király idején,⁶⁴ pontosabban pedig attól az időponttól kezdve, amikor már királyi hatalmát semmilyen veszély nem fenyegette Erdély területén.⁶⁵ Bónis György megállapítását pedig annyival egészíthetjük ki, hogy I. Károly teremtette meg fiának, I. Lajosnak azt a lehetőséget, hogy 1344-ben egy erdélyi ügy nyomán a szentszékek hatáskörét precedens ítéletében szabályozza, és visszább szorítsa azok tevékenységi területét.⁶⁶ Erdély ezzel az 1344-es ítélettel tehát nemcsak felzárkózott az anyaországi jogviszonyokhoz, hanem ettől kezdődően alakítója és formálója is lett az ország jogilag szabályozott társadalmi viszonyainak.

61 „Et licet idem Thomas pluries admonitus certas terras et possessiones eorundem episcopi, capituli et ecclesiae alientas per eum eidem episcopo et capitulo reddere et restituere seu reddi et restitui facere promissent, et huius promissionis praetextu a sententiis, quibus propter praemissa ligatus erat, absolutus fuisset, et post huiusmodi promissionem et absolutionem ad mandatum carissimi in Christo filii nostri Caroli regis Ungariae illustris aliqua restituisset episcopo et capitulo supra dictis.” US. I. 569. szám.

62 FÜGEDI 1986, 194.

63 Az oklevél szövege magyarul: FRAKNÓI 1901, 161–164.

64 CSIZMADIA 1991, 70–72. 137–138.; ECKHART 175–176.; BÓNIS 1961, 19–21.; BÓNIS 1997, 635–636., 642–643.

65 Általánosan elterjedt nézet szerint I. Károly 1321-re leszámolt az ellene és uralma ellen irányuló nyílt lázadásokkal. Erdélyben azonban két olyan eseményről is tudunk, amely I. Károly királyságát veszélyeztette. Az egyik Péterfalvi Hening 1324-es lázadása, amelyet az erdélyi vajda serege egyedül nem tudott megfékezni és a királyi hadnak kellett Erdélybe vonulni a lázadás leverésére. A másik 1327-ben történt, amelyről egy 1339-es oklevél tudósít: „[...] *possessionem Rona nominatam [...] ad Simonem filium Michaelis tunc comitem Siculorum et de Biztrica regia nostra donatione mediante translatam, que pretextu gravium delictorum eiusdem comitis Simonis ad manus [...] Thome vayvode tamquam iudicis ordinarii [...] devoluta fore dinoscitur.*” (AO. III. 613). Ennek függvényében feltételezhető, hogy az egyház bíráskodási hatalmának visszaszorítását I. Károly a lázadások megfékezése, leverése után kezdhette meg.

66 Az oklevél szövege: US. I. 604. szám.

AO.

1878–1920: *Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I.–VII.* Szerkesztette: NAGY Imre–TASNÁDI NAGY Gyula. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága.

Anjou-oklt.

1990–2009: *Anjou-kori oklevéltár: Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I–XV. XVII: XIX–XXI: XXIII–XXV.* Szerkesztette: ALMÁSI Tibor, BLAZOVICH László, GÉCZI Alajos, KÓFALVI Tamás, KRISTÓ Gyula, MAKK Ferenc, PITI Ferenc, SEBŐK Ferenc, TÓTH Ildikó Éva. Budapest–Szeged: Agape Nyomda.

BALOGH Elemér

2000 *Középkori bajor egyházi bíraskodás.* Szent István Társulat: Budapest.

BEKE Antal

Az erdélyi egyházmegye képe a XIV. század elején (Az 1332 1337. évi pápai tizedjegyzék világánál) *Magyar Sión* 1894. évfolyam 205–216, 282–293, 360–377, 439–443.

BENKŐ Lóránd

1994 *Erdélyi püspökség.* In: *Korai magyar történeti lexikon: Főszerkesztő: KRISTÓ Gyula. Szerkesztette: ENGEL Pál és MAKK Ferenc.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

BÓNIS György

1943 *Magyar jogtörténet (Dr. Bónis György ny. rk. tanár előadásai).* Kolozsvár: Méhkas Diákszövetkezet.

BÓNIS György–DEGRÉ Alajos–VARGA Endre

1961 *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Budapest: Levéltárak Országos Központja.

BÓNIS György

1972 *Középkori jogunk elemei. Római jog. Kánonjog. Szokásjog.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.

1997 *Szentszéki regeszták. (Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon.).* A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette: BALOGH Elemér. Budapest: Püski Kiadó.

CSIZMADIA Andor–KOVÁCS Kálmán–ASZTALOS László

1991 *Magyar állam- és jogtörténet.* (Szerkesztette: CSIZMADIA Andor): Budapest: Tankönyvkiadó.

CSUKOVITS Enikő

1994 *Erdélyi püspökség.* In: *Korai magyar történeti lexikon.* Főszerkesztő: KRISTÓ Gyula. Szerkesztette: ENGEL Pál és MAKK Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó.

DF

Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL

Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár

- ECKHART Ferenc
1946 *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia jogi könyvkereskedés kiadása
- ENGEL Pál
1996 *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II: Budapest, MTA Történettudományi Intézete.
1988 *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)*. *Századok* 122: 89–146.
- ERDŐ Péter
2001 *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- FARCZÁDY Elek
1912 *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási hatásköre és működése az első erdélyi unió, 1437 előtt*. Budapest, Németh.
- FRAKNÓI Vilmos
1901 *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szent-Székkal. (A magyar királyság alapításától a konstanci zsinatig.)* Budapest, Szent István Társulat.
- FÜGEDI Erik
1986 *Ispánok, bárók, kiskirályok*. Budapest, Magvető Kiadó.
- GYÖRFFY György
1963–1998 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JAKÓ Zsigmond (szerk.)
1997 *Erdélyi okmánytár I. (1023–1300)*. Budapest, Akadémiai Kiadó
2004: *Erdélyi okmánytár II. (1301–1339)*. Budapest, Magyar Országos Levéltár
- JANITS Iván
Év nélkül [1940]: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó tevékenysége 1526-ig*. Hely nélkül [Budapest], Egyetemi Nyomda (magánkiadás).
- KARÁCSONYI János
1986 *Az erdélyi püspökség története*. In: Ódon Erdély (Művelődéstörténeti tanulmányok) I. kötet 567–589. Budapest, Magvető kiadó.
- KRISTÓ Gyula
1978 *Kán László és Erdély*. In: *Valóság* 21 (1978) 83–96
1979 *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
1996 *Erdély 1315-ben*. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének 80. évfordulójára*. 333–342. Szerkesztette: KOVÁCS András, SIPOS Gábor, TONK Sándor. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
2002 *A korai Erdély (895–1324)*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- LÉDERER Emma (szerk.)
1964 *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. 1000-tól 1526-ig*. Budapest, Tankönyvkiadó
- MÁLYUSZ Elemér
1988 *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban (Társadalom-és Művelődéstörténeti Tanulmányok 2.)*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

MARTON József

- 2009 *Az erdélyi egyházmegye 1000 éve*. In: *Ezeréves múltunk. Tanulmányok az erdélyi egyházmegye történelméről*. Szerkesztette: MARTON József-BODÓ Márta. Szent István Társulat-Verbum, Budapest-Kolozsvár

PAULER Gyula

- 1899 *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. 1-2. kötet. Budapest, Athenaeum.

POKOL Béla

- 2004 *Szociológiaelmélet* (Társadalomtudományi trilógia I.). Budapest, Századvég Kiadó.

SOUTHERN, Richard William

- 1987 *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.

SZILÁGYI Sándor

- 1866 *Erdélyország története tekintettel mivelődésére*. Pest, Heckenast.

TEMESVÁRY János

- 1922 *Erdély középkori püspökei*. Clus, Minerva Nyomda.

THEINER, Augustinus

- 1859-1860: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I-II. (*Collecta et seria chronologica disposita ab AugustinoTheiner*). Romae: Typ. Vaticanis.

US.

- 1892-1937: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I-IV*. Szerkesztette: ZIMMERMANN, Franz-WERNER, Karl-MÜLLER, Georg-GÜNDISCH, Gustav: Hermannstadt, Franz Michaelis.

VARGA Tibor Róbert

- 2001 *Adatok Szécsényi Tamás vajdai széken kívüli igazságszolgáltató tevékenységére*. In: *Tanulmányok a középkorról 139-149*. Szerkesztette: WEISZ Boglárka, BALOGH László, SZARKA József. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.

Tibor Róbert VARGA

CONNECTION BETWEEN THE STATE AND THE CHURCH IN THE FOURTEENTH CENTURY IN TRANSYLVANIA

In Hungary in the Middle Ages beside the royal jurisdictional service organs other judicial panel discussions existed, which worked on the basis of the system of norms differing from the nationwide right, and according to the particular right. The Church jurisdiction is a neglected area of the medieval legal and institution history. The study demonstrates, the relationship between the secular jurisdiction, that is "*brachium saeculare*", and the church jurisdiction, videlicet "*sacra rota*" in Transylvania in first half of the 14th century. The result of the examination is, that prevalent views in the earlier literature are being revised leaning on the written sources in three points, which are the following: 1.) The suppression of the Church arbitration did not begin during the time of King Sigismund Luxembourger (1387-1437), but under the Angevins' period, within this at time of the King Charles I. 2.) King Charles I (1308-1342) laid the foundations for King Louis' I (1342-1382) Transylvanian precedent judgement in 1344, which regulated the ecclesiastical courts' work throughout the country. 3.) In the shaping of the contractual relationships, Transylvania not only worked his disadvantage off between 1321 and 1342, but also provided an example to the mother country.

BOJTOS ANITA

TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET, FOLKLÓR ÉS OBSZERVANCIA

Szerémi György és a késő középkori magyar társadalmi tudat forrásairól

A középkorvégi magyar társadalom közösségi tudatáról viszonylag kevés forrásunk van, a ferences rend kultúrtörténeti hatása ezért az idevágó kutatások egyik kiindulópontja lehet. Magyarországon a 15–16. század fordulójára erősödött meg az a mezővárosi parasztpolgár-réteg, amely később a százötven éves török uralom túlélőjeként a társadalom egyik alapkövévé vált. A szerzetesrendek és a mezővárosok kulturális kapcsolatából születő „nemzetkép” a 16. század közepére már számos irodalmi toposznak is formát adott. Ez a szellemi közeg jelentette II. Lajos és Szapolyai János udvari káplánjának, Szerémi Györgynek műveltségét, amelyet emlékirata, az *Epistola de perditione regni Hungarorum* őrzött meg az utókor számára. Kísérletem célja, hogy ezt a sokáig félreértelmezett történeti művet újravizsgálva kapcsolatba hozzam a népi kultúrában gyökerező közös folklórkincsrel, amely mind a ferences prédikációirodalom, mind az elemzett történeti mű közös forrása lehetett; illetve hogy ezen keresztül rámutassak a ferences rendnek a késő középkori magyar társadalom gondolkodására gyakorolt hatásának történeti vizsgálhatóságára.¹

SZERÉMI GYÖRGY ÉLETE ÉS AZ *EPISTOLA DE PERDITIONE REGNI HUNGARORUM*

Szerémi György 1490 körül született a szerémségi Kamonc mezővárosban, amely egykor a husziták délvidéki központja volt.² Tanulmányait szülőfalujában kezdte,³ majd Gyulán, a vélhetően ferencesek által működtetett iskolában folytatta, ahonnan

1 A tanulmány egy nagyobb eszmetörténeti Szerémi-kutatás része, amelynek egyes részei elhangzottak 2009 őszén a 900 éves Ferences Rend rendtörténeti konferencián Piliscsabán.

2 1438–39-ben két szerémségi huszita pap (Pécsi Tamás és Újlaki Bálint) fordította magyarra az ún. „huszita” Bibliát. (Magyar Katolikus Lexikon: Huszita Biblia. In: <http://lexikon.katolikus.hu/H/Huszita%20Biblia.html> – mentve: 2011. március 12.)

3 ERDÉLYI László: *A mohácsi vész nemzedéke. Népléktörténeti korrajz egykoru emlékiratból*. Szeged, 1941. 8. A részletet Szerémi tollából ismerjük: mikor a szerencsi bencés János apátot Szapolyai János csanádi püspöknek nevezi ki, Szerémi a következő szavakkal dicséri: „szülőföldemen a mester után ő volt az iskolában az előnékes, s semmi gyalázatot nem hallottunk ellene.” SZERÉMI György: *Magyarország romlásáról*. Ford. Erdélyi László, átdolg. Juhász László. Bev. és magyarázatok: Székely György. Budapest, Szépirodalmi, 1979. (Olcsó Könyvtár). 129.

sok diák lépett tovább a krakkói egyetemre.⁴ A szerémségi és békési ferencesek között töltött fiatal évek minden bizonnyal nagy hatással voltak későbbi szemléletére: Bartoniek Emma szerint Szerémi a „délvidéki franciskánus kultúrkör neveltje”,⁵ műve pedig rokonítható a Szalkai Balázs nevéhez köthető obszerváns krónikával.⁶ Írásában több helyütt kimutathatók a ferences „népi eszmekör”⁷ egyes vonásai. Sajátos írói stílusának kialakulásában nemcsak tanulmányai, hanem születésének helye, ideje és származása is fontos szerepet játszott. Társadalomszemléletére bizonyosan hatással volt a Kamoncon egykor virágzó huszitizmus,⁸ később azonban teológiai tanulmányai és a kereszténység védelmének irodalmi és politikai gondolata árnyalták fiatalkori benyomásait. A Dózsa-féle parasztháború idején Szerémi még a déli országgrészben élt, és bár a harcokban nem vett részt, művéből kiviláglik a keresztesekkel rokonszenvező álláspont. 1514 körül szentelték pappá, ezután főúri és királyi környezetben káplánkodott: 1523–26 II. Lajos mellett, majd Mohács után Szapolyai János udvarában. A nevének emléket állító latin nyelvű történeti művet, amelynek az utókor az *Epistola de perditione regni Hungarorum* címet adta, Verancsics Antal erdélyi prépost kérésére írta meg 1544–46 körül.⁹ 1548-ban, közel hatvan esztendősen beiratkozott a bécsi egyetemre.¹⁰ Hogy mi készíthette a sokat átélt egykori udvari káplánt az időskori tanulásra, nem tudjuk. Talán a bécsi környezetben kívánta megismertetni magát, hogy Ferdinánd udvarában szerepet kaphasson, de elképzelhető, hogy Epistolája írásakor szembesült, vagy szembesítették műveltségbeli hiányosságaival, és ez – az emlékiratból kirajzolódó makacsságával együtt – elegendő motivációnak bizonyult a tanulmányok újrakezdéséhez.¹¹ Ez a bécsi anyakönyv tehát az utolsó adat, ahol még bizonyosan az Epistolát író Szerémi Györgyről van szó. A brassói számadáskönyvek azonban őriznek még egy érdekes bejegyzést: Fráter György megbízásából 1548. szeptember 5-én követség indult Konstantinápolyba, amelynek egy bizonyos Szerémi György is tagja volt. Az itt szereplő György közel egy esztendő alatt ötször tette meg oda-vissza a Gyulafehérvár–Isztam-

4 ERDÉLYI László: *Szerémi György és emlékirata*. Budapest, 1892. 21. valamint BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Budapest, 1975. 58.

5 BARTONIEK 1975. 58.

6 BARTONIEK 1975. 58. Az obszerváns krónikáról lásd: TARNAI Andor: „a magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Budapest, Akadémiai, 1984. (Irodalomtudomány és kritika). 91–103.

7 SZAKÁLY Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Budapest, Háttér, 1990. (Magyarok Európában II.) 107–108. Szeréminél ez főleg az 1514. évi parasztháború leírásakor szembetűnő. (A ferences rend obszerváns ága a 15. század végére jelentősen megerősödött, tevékenységük súlypontja fokozatosan a világi szférára – prédikáció, lelkipozítás – helyeződött át, a köznépre gyakorolt ideológiai hatásuk így érezhetően erősödött. A komoly főúri támogatásnak köszönhetően az obszerváns életforma gyorsan terjedt Délvidékről az ország belseje felé is. SZÜCS Jenő: *A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború*. Egy kódex tanúsága. In: Levéltári közlemények 43. (1972) 213–269. főként 218–220.)

8 SZÉKELY György: *Élmény, néphit és valóság Szerémi művében*. In: SZERÉMI György: *Magyarország romlásáról*. Budapest, 1961. 7–22. 7.

9 FARKAS Gábor Farkas: *II. Lajos rejtélyes halála* (II.) In: *Magyar Könyvszemle*, 2001. 1. sz. 33–66. 34.

10 „Georgius Sirmiensi, (...) capellanus Ludovici regis in regione Budensi”. KISSNÉ BOGNÁR Krisztina: *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*. Budapest, ELTE Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban) 366.

11 Bartoniek Emma hívja föl a figyelmet arra, hogy Ferdinánd-párti orientációt sejtet az anyakönyv szövege: könnyen lehet ugyanis, hogy Bécsben Szerémi nem szívesen vallotta be a Szapolyai szolgálatában töltött éveket, ezért csak II. Lajos egykori káplánjaként tüntette fel magát. BARTONIEK 1975. 60.

bul utat, és mindannyiszor Brassóban szállt meg.¹² Kérdéses, hogy a mi Szerémink azonos-e ezzel a személlyel, hiszen nem biztos, hogy hatvan esztendősen ereje még képessé tette egy, vagy pláne több ilyen viszontagságos útra.¹³ 1558-ban az esztergomi kanonokok között is szerepel egy Szerémi György, róla azonban nevén és egyházi hivatalán kívül már semmit sem tudunk.¹⁴

Egész személyiségét meghatározta középkori alapokon nyugvó keresztény, egyházi neveltetése és hivatása, valamint az állandósuló török jelenlét fájdalmas fölismerése. Írásában a történelmi folyamat morálteológiai magyarázata természetesen következik a korszak biblikus történelemszemléletéből. Célja az Epistolából is kiderül: e megváltozott világban is életben kívánta tartani az alapvető erkölcsi értékeket – tisztesség, hűség, és más erények –, ha máshogy nem, hát oly módon, hogy e tulajdonságok hiányára mint a bukás természetes okaira hívta föl az olvasók figyelmét. Szemében ezek a hiányosságok, vétkek és mulasztások sodorták a katasztrófa szélére Magyarországot. Őt azonban sem a katasztrófa, sem a reformáció irányzatai sem ingatták meg hitében, katolikus papként élt és halt meg.

Műve, az *Epistola de perditione regni Hungarorum*¹⁵ nemcsak tartalma, de formája szerint is változatos alkotás. A szakirodalom általában a magyarországi humanista tör-

12 VID V. Jeromos: *Szerémi György emlékiratának művelődéstörténeti adatai*. Budapest, 1910. 180 p. (Művelődéstörténeti értekezések 43.) 27–30.

13 Az *Epistola* írásakor (1544–46 k.) már nem volt ereje teljében, erre utal a Roggendorf-féle budai ostromot leíró fejezetben: „ugyanabban az időben még erőben volt a karom.” SZERÉMI 1979. 256. Az azonosítást árnyalja Szerémi negatív véleménye Fráter Györgyről, egyebek közt „átkozott barátnak” nevezi... SZERÉMI 1979. 309. lásd még: SZERÉMI 1979. 302–314.

14 KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, Esztergomi Főszékesegyházi káptalan, 1900. 163.

15 Az *Epistola* kézírata másolatban maradt fenn Verancsics Faustus hagyatékában. Kutatástörténete sokáig úgy vélte, hogy évszázados lappangás után 1840-ben került csak ismét olvasó kezébe, Bartoniek Emma azonban fölhívja a figyelmet arra, hogy a 17. században Mrnavić Tomkó János átvette Szerémitől a Beriszló Péterről szóló adatokat. Filológiai hasonlóságok alapján Bartoniek ugyancsak feltételezi az *Epistola* és Zermegh János emlékiratának kapcsolatát. A Szerémivel foglalkozó szerzők részletes ismertetésére jelen munka keretei között nincs mód, csupán egy rövid felsorolásra az eddigi művekből: JÁSZAY Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest, 1846. WENZEL Gusztáv: *[Előszó]*. In: Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543 között. Kiad. Wenzel Gusztáv. Pest, 1857. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores I.) V–XXXIV.; ZILAHY Károly: *Szerémi György emlékirata*. In: *Budapesti Szemle*, 1860. 10. sz. 160–200.; MOGYORÓSSY János: *Történelmi adatok Szerémi György emlékiratából*. Ford. Mogyoróssy János. Békésgyula, 1882.; DUDÁS Gyula: *Szerb volt-e Szerémi?* In: *Századok* 1887. 462–464.; DUDÁS Gyula: *Szerémi György emlékirata. Történetkútfői tanulmány*. Bp., 1886.; DUDÁS Gyula: *Szerémi György élete*. In: *Századok* 1886. 242–252.; ERDÉLYI László: *Szerémi emlékiratának függeléke, az „Epistola flebilis” mégsem Szerémi munkája*. In: *Századok* 1893. 6. sz. 544–546.; ERDÉLYI László: *Szerémi emlékiratainak függeléke*. In: *Századok* 1893/8. 731–732. ERDÉLYI László: *Még egyszer Szerémiék kesergő leveléről. Újabb felelet*. In: *Századok* 1894. 1. sz. 62–69. ERDÉLYI László: *A mohácsi vész nemzedéke. Néplektörténeti korrajz egykoru emlékiratból*. Szeged, 1941. SZÁDECZKY Lajos: *Szerémi emlékirata kiadásának hiányai. A bécsi kódex alapján*. Bp., 1982. 46. [=http://digilib.mtak.hu/B339/toc/vol15.htm]; SZÁDECZKY Lajos: *Szerémi György élete és emlékirata*. Bp., 1892. [=http://digilib.mtak.hu/B339/toc/vol15.htm]; Az Erdélyi Múzeum bíráló megjegyzése [SZÁDECZKY Lajos]. Újra közli: *Szerémi emlékiratainak függeléke*. In: *Századok* 1893. 8. sz. 731–732. SZÁDECZKY Lajos: *Ki írta a Lajos király haláláról kesergő levelet? Válasz Erdélyinek*. *Századok* 1893. 9. sz. 819–824.; SZÁDECZKY Lajos: *Válasz Erdélyi úr 3-ik „kesergő levelére”*. *Századok* 1894. 1. sz. 69–73.; BORI Imre: *Szerémi György*. In: BORI Imre: *Tanulmányok a magyar–délsláv irodalmi kapcsolatokról*. Újvidék, 1987. 25–39.; BAJÁK László: *Népi epikus ha-*

ténetírás gyengébb termékei között tartja számon, jöllehet sorai között csak elvétve fordulnak elő azok a szófordulatok, amelyek egy műnek a korszakban humanista stílust kölcsönöztek.¹⁶ Szemléletmódja viszont a középkori biblikus történeti gondolkodás egyenes ági utóda. Tartalma alapján *históriának* vagy *krónikának* kellene tekinteni, de tárgyi tévedései miatt kétségeim voltak, hogy jogos-e ezt a munkát így nevezni. A benne előforduló nagyszámú személyes vonatkozás már inkább az *emlékirat* műfaja felé sodorja meghatározását,¹⁷ maga Szerémi azonban *epistolaként*, azaz *levélként* emlegeti írását. Bitskey István emlékirat-definíciója szerint az *Epistola* beilleszthető a 16. század egyik legnépszerűbb hazai magyar nyelvű műfajának termékei közé. Bitskey szerint az emlékiratokat a történetírók munkáitól elválasztja egyfajta *belső*, a földézett eseményeket sajátos összefüggésbe helyező *rendezőelv*, amelyre a szerző fölfüzi átélte (vagy Szerémi esetében a maga és környezete emlékezetéből fölelevenített) eseményeket.¹⁸ Elkülönbözteti a történeti munkáktól a címadás is: szerzőik általában nem *históriaként*, hanem valami más, személyesebb hangvételű írásként nevezik meg alkotásukat. Jöllehet Bitskey ezt főképp a 16. század második felétől megszorodó magyar nyelvű irodalomra vonatkoztatja, Szerémi munkájának *belső* sajátosságai alapján egyértelmű, hogy a közepes latinság és a magyaros gondolkodás – nem is beszélve arról, hogy a szöveg mint *levél* szól az olvasóhoz – beilleszti az *Epistolát* az emlékiratok sorába. A levél-műfaj ugyanakkor egy másik, érdekes kapcsolódási pontot is sejtet: Európában ezekben az évtizedekben indul el a humanista irodalom egy speciális irodalmi termékének felívelése: ez a levél műfajban íródott panaszos verses vagy prózai alkotás, a *querela*. Az új művek tartalmát a török veszedelem apokaliptikus képe, formáját az erasmusi hagyományok adták, témájuk többnyire ugyanaz: az allegorikus Hungaria vagy Austria

gyománok Szerémi György emlékirataiban. In: *Sic itur ad astra*, 1991. 1. sz. 28–41.; BAJÁK László: Szerémi György világképe. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1989. 123–136.; FARKAS Gábor Farkas: Szerémi György hitelességének a kérdése. In: *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei* 10. Főszerk. Szögi László. Bp., 2001. 65–85.; FARKAS Gábor Farkas: *II. Lajos rejtélyes halála* I. In: *Magyar Könyvszemle*, 2000/4. 443–463.; FARKAS Gábor Farkas: *II. Lajos rejtélyes halála* II. In: *Magyar könyvszemle*, 2001. 1. sz. 33–66.; CSORBA Dávid: Szerémi György emlékezete – Emlékezeti rétegek egy Mohács körüli történetben. In: *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Szerk. Balázs Mihály–Gábor Csilla. Kolozsvár, Egyetemi Műhely, 2007. (Egyetemi Füzetek 3.) 447–456.

- 16 A humanista történetírásban antik mintára legtöbbször a sors vagy a végzet (*fatum*) jelenik meg történelemformáló erőként, amelyet kiegészít az emberi erények sora (*virtus*) és a szerencse (*fortuna*). A humanista történeti munkák stílusa retorikus, fontos szerepet kap benne a földrajzi leírás. A témáról bővebben lásd KULCSÁR Péter: *Humanista történetírás Magyarországon*. Bp., Lucidus, 2008. (főként 60–93.)
- 17 Érdemes volna a későbbiekben egy tágabb környezetben, a 16. századtól népszerűvé váló önéletírások között is elhelyezni: megkeresni a hasonlóságokat és különbségeket, majd ezek fényében újraértelmezni az *Epistola* műfaját.
- 18 BITSKEY István: *História, emlékirat, önvallomás*. In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Szerk.: VARJAS Béla. Bp., Akadémiai, 1987. 61–89. 61. „... a Jagelló-kort követően új hajtás ágazik ki a magyarországi humanista történetírás mindinkább gyarapodó törzséből, s... egyre sűrűbben jelennek meg olyan – immár magyar nyelvű – prózai alkotások, amelyek szoros rokonságot mutatnak ugyan a történetírók munkáival, de egyre határozottabban el is különülnek azoktól. Ennek az újonnan megjelenő műfajnak eleinte még nincs határozott elnevezése: emlékezet, önéletírás, memoriálé, vallomás, feljegyzés, mentség, „emlékezetül hagyott írás”, diárium és még számos egyéb megjelölést használnak a szerzők a 16–17. század során akkor, ha *nem objektív, pártatlan és rendszeres történeti munkát, hanem valamilyen vezető szempont által irányított vagy csupán a szubjektum belső problémáit feltáró írásművet akarnak alkotni.*” (kiemelés tőlem – B. A.) uo.

panaszkodva és segítségért esedezve nővérehez, Germaniához fordul a török elleni harcokban.¹⁹

Nem véletlen, hogy éppen a Mohácsot követő évek, évtizedek terelik a történeti irodalmat sokkal személyesebb síkra, hiszen a török hódítás nyomában járó változások és az ezzel párhuzamos keresztény válság alapvetően forgatta át a korabeli emberek élethelyzetét. A kiütkeresés kényszere, a miértek nyomozása és az individualizálódó vallássosság önvizsgálatra indíthatta a korszak szereplőit. Ebből az önvizsgálatból nőtt ki a század folyamán nem csupán az emlékirat műfaja, hanem végső soron a költő Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposza is, középpontjában a benső megújulás hirdetésével. A kor emberének az a lelki igénye, hogy az átalakulást – vagy ahogyan ők látták: a romlást – megörökítse, a *katakлизma* feldolgozásában keresendő.²⁰ Az önvizsgálat során a szerzők minden esetben eljutottak arra a pontra, ahol beismerték maguk és közösségük vétkeit, mulasztásait, és szembesültek azzal, hogy a nehezen feldolgozható csapás nem más, mint *gyarlóságuk egyenes következménye, azaz Isten jogos büntetése*. Az aktuálpolitikai történesek ekkor egyszeri eseményből örök érvényű igazságok és tanulságok hordozójává váltak: a pogány török nem a külpolitika része többé, hanem a bibliai végítéletet hozó csapás. A történelem olyan vallási összefüggések dimenziójába került, amely *kiemelte a kronologikus gondolkodásból és a megváltás művébe, egyfajta permanens apokaliptikus időbe helyezte*.²¹ – Ez magyarázhatja azt a számtalan emlékiratot és protestáns irodalmi alkotást, amelyet olyannyira terhel a bűn és büntetés tudata és a végítélet várása. A török megjelenését nem csak a fenyegetett zónában, de Nyugat-Európában is Isten büntetéseként tartották számon.²² A wittenbergi eszkatologikus tanok a terjedő reformáción keresztül éppúgy hathattak az emlékirókra, mint a késő középkori ferences, vagy Magyarországon a pálos szerzetesrendi misztika,²³ nem is beszélve a néphagyományokról és az évszázadok óta öröklődő folklór-elemekről. A bibliai, morális ok-okozati viszony Szerémi György tolla nyomán is többször felbukkan, emlékiratát át-átszövik az apokaliptikus irodalomra jellemző erkölcsi kiszólások. Eszmetörténeti kontextus nélkül, csupán műfaji jellegzetességeket vizsgálva az *Epistola* kusza, tévedésekkel teli elbeszélése torz és hamis világot tár elénk. Nem csoda, ha sokáig értéktelennek és hiteltelennek ítélte a hazai történetírást, hiba volna azonban periférián hagyni, ha végre szólásra bírhatjuk György atya munkáját.

19 Az első *Querela Austriae* szerzője Caspar Ursinus Velius, aki az 1529-es és 1532-es Bécs elleni török hadjárat után, politikai propaganda eszközeként írta meg művét. A téma monografikus feldolgozója Imre Mihály volt, aki munkájában föl hívja a figyelmet a műfaj jellegzetességeire és magyarországi megjelenésére. IMRE Mihály: „Magyarország panasza”. A *Querela Hungariae* toposz a XVI–XVII. századi irodalomban. Debrecen, Kossuth, 1995. (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium 5.)

20 Bővebben erről: ÓZE Sándor: *Mámor, mítosz, amnézia*. In: *Uő: A határ és a határtalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi útközöző zóna népességénél*. Bp., METEM, 2006. (METEM Könyvek 54.) 272–292. Az elmélet lényege, hogy a történelmi kataklizmát követően egy társadalom öngyógyítási mechanizmusa két irányba mozdul: egyrészt az esemény nagyon gyorsan feledésbe merül (amnézia), másrészt torzulva már az első generációktól fogva folyamatosan hagyományozódik és történelmi mítosszá, toposzokká alakul – azaz a kollektív emlékezet részévé válik.

21 ÓZE Sándor: *Apokaliptika és nemzettudat a 16. századi Magyarországon*. In: *A határ és a határtalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar útközöző zóna népességénél*. Bp., METEM, 2006. 263–269. 265.

22 BÓKA Éva: *Európa és az Oszmán Birodalom. Az európai egység gondolat politikai eszmetörténetének kezdetei*. Bp., L'Harmattan–Zsigmond Király Főiskola, 2004. (Varietas Europaea) 21.

23 ÓZE: *Apokaliptika*,... 267. valamint TARNAI 103–155.

Az *Epistola* szövege időben Baják László szerint *három nagyobb egységre* bontható.²⁴ A három egységet elsősorban Szerémi forrásai alapján határozta meg: az *első rész* 1456–1513-ig tart, György atya ekkor még nem szemtanú, illetve csak kivételes esetben támaszkodhat saját emlékeire (pl. a gyulai temetések).²⁵ Művének ezt a részét a mesés elemek, költőiség, ténybeli tévedések sokasága jellemzi. A *második egységben* (1514–1526) már ő maga is az események részese, aktív cselekvő és passzív megfigyelő is egyben. A második egységben leírt események többnyire megfelelnek a valóságnak, Szerémi gondolatai mellett sokat tükröznek kora társadalmának általános vélekedéséről. A *harmadik szakasz*, mely az *Epistola* nagy részét alkotja, 1526–1543 tart; ebben Szerémi mint szereplő és mint szemtanú jelenik meg.²⁶ Forrásait szintén három nagyobb egységbe különíthetjük el: az elsőt a *személyes emlékek* alkotják, a másodikat a különböző eredetű *szóbeli információk*, a harmadikat pedig a *folklor-hagyományok*.²⁷ Hivatkozik még néha írott forrásokra is, ez azonban a fentiek mellett elenyésző. Farkas Gábor Farkas hozzáveszi mindehhez a Szerémi által kitalált meséket is, de a jelen dolgozat keretei között ezek eredetét nem tudom sem cáfolni, sem bizonyítani, ezért a továbbiakban nem számolok velük.²⁸

Már Szerémi első méltatói is fölfigyeltek az *Epistola* sajátos latin nyelvezetére. A szerző latin grammatikai hiányosságait a latin nyelv szerepének megváltozásával indokolhatjuk. A Mátyás- és Jagelló-kor során kibővült a hazai iskolahálózat: a tanulak tömegbázisának legfőbb kialakítói a *plébániai* (városi és mezővárosi), valamint a *falusi iskolák* lettek. A diákok latinul tanultak, de nem minden esetben váltak a nyelv és a nyelvtan pontos ismerőivé.²⁹ A latin nyelv devalválódása során a szókincsbe számos olyan, korábban ismeretlen népi, népnyelvi kifejezés is bekerült, amely indokoltá tette a megkülönböztetést, és a nyelvváltozatot lassan „latin vulgárnak” kezdték nevezni (kiváltképp a későbbi humanista latinsággal szemben).³⁰ Az *Epistola* nyelvezete alapján Szerémit abba az alacsonyabb műveltségű iskolázott rétegbe sorolhatjuk, amelynek latin nyelvismerete is gyenge volt. Élete során György atya minden bizonnyal inkább gyakorlati, mint elméleti úton igyekezett kipótolni hiányos tudását. A szöveg tele van magyar és délszláv elemekkel, szintaxisa magyar gondolkodást mutat. Joggal feltételez-

24 Erdélyi László szerint hat nagyobb egység fedezhető fel az emlékiraton belül. A szöveg tartalma és hitelessége alapján jelöli ki a hat egységet, míg Baják László Szerémi forrásai szerint osztotta fel három részre. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért Baják hármas felosztását vesszük alapul. ERDÉLYI 1941. 33–34. és BAJÁK 1991. 29.

25 SZERÉMI 1979. 61–62.

26 BAJÁK 1991. 29.

27 Baják itt „orális epikus hagyományt” említ, véleményem szerint azonban a népi kultúra ennél jóval tágabb összefüggésben jelenik meg az *Epistolában*. BAJÁK 1991. 29.

28 FARKAS: *Szerémi György hitelességének...* 2001. 67. Az észrevételt köszönöm Tevelly Arató György barátomnak. Ugyancsak köszönöm neki a német hiedelemszótár vonatkozó szócikkét (lásd alább).

29 VARJAS Béla: *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*. Bp., Akadémiai, 1982. 43. Az iskolahálózat kiépülésével megnőtt az iskolát végzettek száma is: „Magyarországon az 1470-es és 1520-as évek között kb. megkétszereződött, azaz mintegy az ország lakosainak 2,5%-a (90 000–100 000 fő) lehetett betűvetéshez értő – csaknem ugyanolyan arányban duzzadt föl a latinul jóformán alig tudó betűismerők száma is.” Uo.

30 WENZEL 1957. XIII.

hetjük, hogy mondanivalóját először anyanyelvén fogalmazta meg, csak azután ültette át latinra,³¹ írásának nagy része ezért csak szó szerinti magyar fordításban értelmezhető helyesen.³²

Az *Epistola* belső jellemzőire nézve meglehetősen heterogén, a szövegben egyszerre nem csak több irodalmi műfaj, de különböző stílusok jegyeit is fölfedezhetjük. Tartalma és formája alapján Bori Imre alapvetően két nagyobb egységre osztotta Szerémi művét: a szerző által átélt és később papírra vetett események bibliai ihletésű, *profetikus mentalitást* tükröznek, míg a másoktól hallott események inkább *epikus* formában jelennek meg.³³ Ez a fölöstás egybeesik Baják László tézisével: minthogy az emlékirat már említett három nagyobb korszaka³⁴ közül az elsőről, a Hunyadiak koráról Szeréminek és kortársainak nem lehettek saját tapasztalatai, nem egyszerű szóbeli információkra, hanem minden bizonnyal egy „kötöttebb formában élő szájhagyományra” építhetett.³⁵ Az emlékirat ezáltal sajátosan vált párbeszédekkel tarkított, néhol *drámai* szerkesztésű, de alapvetően *epikus* forrássá, amelyben éppúgy megjelennek a délszláv hősi epika egyes vonásai, mint a magyar históriás énekek és népmesék fordulatai. A szövegben jelen van ezen kívül egyfajta líraiság is, amelyet Féja Géza romantikusan Szerémi élményeinek és a „végek hangulatának” tulajdonít.³⁶ Így az *Epistolát* mint történeti céllal született, de műfaji sokszínűsége miatt irodalmias művet tarthatjuk számon, amelynek meghatározó elemei bizonyos *csomópontok köré* szerveződnek. Ezek a csomópontok lehetnek a szövegben felbukkanó *gyakori témák* (mulasztás, hűtlenség, esküszegés, gyilkosság, stb.), lehetnek korabeli *toposzok* (Magyarország siratása, a „kereszténység védőbástyája”, a bűn és a megérdemelt büntetés), *irodalmi stíuselemek* (eposzi kellékek megjelenése az előszóban, epizódok és anekdoták, vagy bizonyos helyeken a szöveg metaforikus sűrítettsége), tárgyak vagy személyek *funkciói* (a levél, levélírás gyakori megjelenése, a király, egyháziak személye), vagy Szerémi *egyedi látásmódja* (analógiák sora, saját vátesz-szerepe). Különlegessége és összetettsége miatt az *Epistolában* megbúvó adatokat ezért néhol éppen az irodalmi elemzés eszközeivel hozhatjuk felszínre.

Művének csaknem egészében fölfedezhetjük *analogikus gondolkodásmódjának*³⁷ elemeit, amely lehetővé teszi, hogy olykor drámai szerkesztést, vagy balladai tömörséget alkalmazzon.³⁸ A történeteket elbeszélő Szerémit a történésben nem annyira a részle-

31 Az *Epistolában* előforduló magyar kifejezésekről Márki Sándor állított össze szószeredetet (Márki Sándor: Szerémi György magyarsága. In: Magyar Nyelvőr 1882. 26–29.), valamint a 'korpáz' kifejezésről Dénes Szilárd írt egy rövid elemzést (DÉNES Szilárd: Korpáz. In: Magyar Nyelvőr, 1952. 2. sz. 142–143.)

32 WENZEL 1957. XV.

33 BORI 1987. 39.

34 BAJÁK 1991. 29.

35 BAJÁK 1991. 29.

36 „Művének minden sorából a végek izgatott hangulata, szent láza süt felénk. Az író mindenekfelett közvetlen élményei uralják, ezért természetesen lírai történelmet ír.” FEJA Géza: Szerémi György. In uő.: *Archépek a régi irodalmunkból*. Bp., 1986. 20–36. 21.

37 Az analogikus gondolkodásmód a középkori ember világképének sajátos kifejeződése. A. J. Gurevics szerint „nem az idő, hanem az örökkévalóság volt a tudat meghatározó kategóriája; az idő a mozgást méri, az örökkévalóság pedig állandóság. A változások csak felületiek (...) és inkább olyan egyetemességként [jelennek meg], amelynek részeit szimbolikus analógiák kapcsolják össze. Ezért az oksági magyarázatok alárendelt szerepet játszottak, és csupán egészen konkrét kérdésekkel kapcsolatban merültek fel.” GUREVICS, Aron J.: *A középkori ember világképe*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1974. 257–258.

38 BAJÁK 1991. 30.

tek hű rekonstrukciója érdekli, sokkal inkább az általa feltételezett okok és összetevők eredménye, vagyis nem a konkrét esemény, hanem a történet általános képe él emlékezetében. A történet egészében ezért az egyes szereplők, helyzetek vagy mondatok behelyettesíthetők, vagy éppen más kontextusban újból előkerülhetnek.³⁹ Az analogikus gondolkodás lehetőséget ad arra is, hogy a konkrét tények, információk hiányát saját megérzéseivel, feltételezéseivel feltöltse, és szövegének bizonyos részleteit így a képzelet „szabályai” szerint konstruálja meg. Vajon mi indíthatta arra, hogy fantáziájából merített gondolatait a hiteles események közé vetítse? A válasz Szerémi saját előszavában és magára öltött szerepében található.

BIBLIKUS SZEMLÉLET, PRÓFÉTAI SZEREPVÁLLALÁS, PARASZTHÁBORÚS IDEOLÓGIA

„...kiskoromtól fogva gyakran megjósoltam hazám pusztulását a királyok és főemberek előtt, de meg a nemesek és a nem nemesek között is. Mindaz, amit ezután alábbi írásomból Kedvességem megtud, már akkori jóslásaimkor csaknem megőrülésbe kergetett.” – vallja György atya az *Epistola* elé írt előszavában.⁴⁰ Szerémi műveltségének elsődleges forrása a Biblia volt, természetes tehát, hogy az általa megismert valóságot, átélt eseményeket biblikus keretben tudta elhelyezni. Ebben a biblikus műveltségben gyökerezett identitásának egyik legfontosabb eleme, amely a fentebb említett jellegzetességeket összefogta: György atya *vátesz-szerepe*, amely az egész szövegen végigvonul, és amelynek felbukkanását valahol a Dózsa-féle parasztháború idején érdemes keresnünk.

A keresztes háború céljaival és kezdeti formáival egyetértő Szerémi büszkén ír Bakócz Tamás Budára érkezéséről.⁴¹ Elképzelhető, hogy egy darabig együtt vonult a keresztes sereggel, a lázadás után azonban – mint frissen fölszentelt pap, vélhetően egyházfegyelmi okokból – már távolról szemlélte az eseményeket. A parasztháború bemutatása híven tükrözi a harcok ideológiáját, az elsősorban kereszténységért, búcsúért (ezáltal az üdvösségért) vívott küzdelmet.⁴² A harcra buzdító pápai bulla üdváni érvrendszere azonban hamar kiegészült egy régóta lappangó társadalmi sztereotípiával,

39 E jelenségre mutat rá Óze Sándor is: „A históriákat elbeszélő énekek (...) már a csatatéri, a feszültséget oldó kötelező mulatozáson és lerészegedéskor megszülettek. Legtöbbször más énekek szerkezeti elemeit, szöveg- és motívumkincsét is felhasználják az újhoz, mivel nem az esemény pontos történeti leírása volt a lényeg, hanem az archetipikus szerepek és helyzetek behelyettesítése és újrajátszása a jelenkori eseményeknek megfelelően.” ÓZE Sándor: *Virrasztó darvak*. In: uő.: *Virrasztó darvak. Tanulmányok a Dél-Alföld történetéből*. Hódmezővásárhely, „Norma” Nyomdász Kft, 2008. 13–26. 21.

40 SZERÉMI 1979. 27. Nem csak az előszóban, hanem a – Wenzel-féle kiadásban nem közölt – lezárában is olvasható Szerémi küldetéstudata: „Írta mindezeket Szerémi György pap, aki káplánja volt egykor az ifjú Lajos királynak, s az ő halála után János királynak, aki velük sok veszedelemben forgolódott, de hiába fáradozott, mert tőlük semmit sem kapott, de ő mindazonáltal nekik gyakran jóvendőlgött, midőn véleményét hallatta, s midőn Czestochowából megtért és Krakkóban időzött, ezeket emlékezetében gondosan rejtegette s végül emlékezete után megírta, midőn a boldogságos szűz őt arra megsegítette.” Fordította és idézi FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála* (II.)... 2001. 37. A kézirat eredeti szövegét közli SZÁDECZKY Lajos: *Szerémi emlékirata kiadásának hiányai. A bécsi kódex alapján*. Budapest, 1982., 495–496. valamint FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála* (II.)... 2001. 55.

41 SZERÉMI 1979. 71. Bakócz megítélése egyébként inkább negatív, Szerémi szemrehányón ír fényűző életformájáról; a budai bevonulás „extatikus” leírása inkább az egyház tiszteletének tulajdonítható. Vö. SZERÉMI 1979. 67–71.

42 BAJÁK László: *Szerémi György világképe*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1989. 123–136. 127.

nevezetesen hogy a zömmel parasztokból álló hadra azért van szükség, mert a nemeség nem törődik a pogányok elleni harccal, a nemesi insurrectio semmit sem ér. Ezen eszmék gyors és rendkívül hatékony terjesztői az obszerváns ferencesek voltak.⁴³ A Délvidéken már a 14. század végén megjelent az obszervancia – itt született meg sajátos népi elnevezésük is, a „cserei barát” (Szerémi is gyakran emlegeti az egykori esztergomi ferences Tomori Pált „cseribasaként”) – György atya tehát már szülőföldjén, gyermekkorában kapcsolatba kerülhetett azokkal a gondolatokkal, melyek az 1514-es parasztháború vezérelveivé váltak.⁴⁴ Ez a késő középkori gondolkör a kemény társadalmi felhanggal párhuzamosan – és azzal szorosan összefonódva – a *keresztény misztika apokaliptikus látomásaiban* teljesedett ki.⁴⁵ A joachimista khiliazmussal való találkozás Szeréminél különleges, korát részben megelőző prófétai magatartásformát hívott elő. Baják László szerint a szöveg rokonítható Hénóch apokalipszisével és a Szentírás egyes könyveivel,⁴⁶ de a legnagyobb hasonlóságot Izajás próféta jövődőlésével mutatja.⁴⁷ Az apokalipszis feltételezett közelsége és az elkerülni kívánt történelmi végzet tudata adhatta az egyik indítékot arra, hogy Szerémi prófétai magatartás mögé rejtse saját alakját az *Epistolában*. Hivatástudata így megengedte, hogy szövegébe olykor ne csak baljós figyelmeztetéseket, rossz előjeleket, hanem víziókat és különböző látomásokat is beillesszen, mindezt természetesen a Biblia világába ágyazva.

Az *Epistolában* megjelenített *cselekménysor tengelyében tehát a szerző vátesz-szerepe áll*, hagyományos értelemben vett tévedéseit pedig csak e hivatástudat fényében értelmezhetjük helyesen. Vagy Bori Imre fogalmazásában: „Szeréminek látomása volt a történelemről”.⁴⁸ Már György atya édesapja is jövődölt.⁴⁹ Lehetségesnek tartom, hogy ezt a fölfokozott várakozást, jövőbe tekintést nem csupán iskolai évei során szívta magába, hanem már szinte „genetikusan”, a délvidéki realitás részeként örökölte az események mesés vagy transzcendens magyarázatát. A khiliazmust idéző világlátás természetesen

43 SZÜCS Jenő: *A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága*. In: *Levéltári közlemények* 43. (1972) 213–269. főként 213–216. valamint SZÜCS Jenő: *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1974. 4. sz. 409–435. főként 410–411.

44 A ferences eszmekörhöz hozzájárult még a huszitizmus délvidéki térnyerése is, amely tanaiban sok helyütt hasonlított az obszervancia ideológiájára. A huszitizmus központja épp Szerémi szülővárosa, Kamonc volt, itt fordították le az 1479-es huszita bibliát is, amelynek kifejezései latinra átültetve az *Epistolában* is visszaköszönnék. BAJÁK 1989. 128.

45 BAJÁK 1989. 128. Az obszerváns Petrus Olivi (†1298) Apokalipszis-kommentárjai ekkorra már széles körben ismertek voltak, (SZÜCS 1972. 216.) átvette őket a pálos teológiai gondolkodás is, Gyöngyösi Gergely művei alapján legalábbis Tarnai Andor e következtetésre jut. (TARNAI 1984. 109.) A khiliazmus fő terjesztői tehát a ferencesek és a pálos szerzetesek voltak: ennek minden bizonnyal az is az oka, hogy ez a két rend birt olyan kiterjedt kolostorhálózattal, mely fölgyorsította az információk és eszmék áramlását.

46 Mt 25,34; Gal 4,26; Zsid 12,22; Jel 21,2. BAJÁK 1989. 128.

47 „földeiteket szemetek láttára idegenek élnek fel” (Iz 1,7) – „*Isten Pannónia országát más idegen népeknek adta*” (SZERÉMI 181.); „Jaj a gonoszoknak! Rosszul jár, mert keze tetteihez mérten lesz fizetsége” (Iz 3,11) – „*amilyen mértékkel mért, ugyanazzal a mértékkel mérnek vissza neki*” (SZERÉMI 1979. 40.); „*asszonyok uralkodnak rajta*” (Iz 3, 12) – „*Elasszonyosodottak fognak uralkodni rajtuk*” (SZERÉMI 1979. 337.) Szerémi ez utóbbinál maga is megelőli, hogy Izajástól (*Ézsaiástól*) idéz.

48 BORI 1987. 33.

49 „...s mondta atyám: az Isten mentsen, hogy ez a vár [t. i. Nándorfehérvár] a törökök kezére kerüljön: a legnagyobb csapás lesz a széthúzó egész kereszténységre. – És végül beteljesedett atyám jövődölése.” SZERÉMI 1979. 71.

befolyásolta Szerémi társadalom- és történelemszemléletét is: a legnagyobb fenyegetést a törökökben látta, a közelgő veszedelem rémitő képe elől pedig a haza siratásába (*querela*) menekült.⁵⁰ Írása ezzel a két alapvető jellegzetességgel bekapcsolható a 16–17. századi középeurópai irodalom legnagyobb áramlatába, melyeket a *törökellenesség* (a török, mint Isten büntetése) és a „*Querela Hungariae*” toposz hegemoniája fémjelez. Imre Mihály, a *Querela*-toposz kutatója a 16. századi irodalmat vizsgálva megállapította, hogy a panaszos hangvételű alkotások bizonyos idő elteltével már nem egy konkrét eseményt (vár elestét, hős vitéz halálát,...) siratják, hanem „a querela egyetemes érvényű, időhatárok közé nem zárt, általános létállapottá válik”.⁵¹ Ezen toposzrendszerhez tartozik a – talán legismertebb – „Magyarország, a (nyugati) kereszténység védőbástyája”-gondolatkör is, erről azonban György atya csak elvétve emlékezik meg.⁵² Szerémi tehát nem maradt mentes saját kora eszméitől, még ha eszközei alapján maradinak vélhetjük is.

Biblikus vonásokkal, szentírási párhuzamokkal élénkítve örökíti meg a már említett 1514-es parasztháború végkifejletét is. A parasztháború jelentős vérvesztéséért Szerémi a nemesek álnokságát, kétszínűségét okolta,⁵³ ugyanakkor Dózsát, a keresztsek élén harcoló vezért egyértelmű pozitív színben tünteti fel. Különösen jól érzékelteti szemléletét a Dózsa György kivégzéséről szóló fejezet.⁵⁴ Fenntartja, hogy Dózsát izzó vastrónon égették meg, a hozzá hű hajdúkat pedig arra kényszerítették, hogy egyenek belőle.⁵⁵ A kínhalált szenvedő és korábban üdvös ügyért harcoló vezető testében való osztozkodás György atya számára talán az Eucharisztia misztériumához tette hasonlóvá az eseményeket. A feltételezést erősíteni látszanak a szövegben előforduló bibliai utalások is, melyek a keresztút stációihoz teszik hasonlóvá a szöveget.⁵⁶ Dózsa elfogása után Szapolyai és a mánások között vita robbant ki: Szapolyaitól, aki korábban esküjét adta, hogy nem szolgáltatja ki Dózsát, a főurak most mégis a parasztszereztető kiadatását kérik, miközben így nyugtatják a vajdát: „*Semmi sem lesz a ti lelkiismeretetek terhére*”,⁵⁷ akár az evangéliumi párbeszéd Pilátus és a tömeg között: „az ő vére rajtunk és gyermekeinken” (Mt 27,25). Dózsát ezután kivégzéséig, „harmadik napig”⁵⁸ földalatti verembe vetették. A három nap a Krisztus föltámadásáig eltelt idő szimbolikus megjelenítése lehet, ennél azonban jóval konkrétabb a Dózsát kínzó izzó *vaskorona* és a krisztusi *töviskorona* párhuzama, vagy Dózsa lemeztelenítése, és a X. stáció, melyben keresztthalála előtt a Megváltót megfosztják ruháitól.⁵⁹ A méltatlan, az igazságtalan szenvedés ábrázolásában elkerülhetetlenül jelennek meg a passiói reminiscenciái, att-

50 Szintén megjelenik már az Előszóban: „mert ez az édes haza szült engem; miatta siránkozom éjjel-nappal”. SZERÉMI 1979. 27.

51 IMRE 1995. 8.

52 Példa erre Mátyás kifakadása: „Mily nagy szerencsét s az egész kereszténységnek mekkora hasznát veszjitek el velem...!” SZERÉMI 1979. 42.

53 SZERÉMI 1979. 77.

54 SZERÉMI 1979. 77–82.

55 Tringli István kétségbe vonja Dózsa megégetésének hitelességét, jöllehet Istvánffy Miklós is fenntartja azt. A történet hitelességétől függetlenül, az *Epistola* elemzése szempontjából ez egy fontos adat. TRINGLI István: *Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541.* H. n. Vince Kiadó, 2003. 108.

56 SZERÉMI 1979. 79–80.

57 SZERÉMI 1979. 79.

58 SZERÉMI 1979. 79.

59 Mt 27,35. Mk 15, 24. Lk 23, 34. Jn 19, 24

ribútumai; ezek a fogalmak, képi, ikonográfiai mozzanatok értelmezik számára a megélt történeteket. Szeréminek tehát az életét kinhalállal végző parasztvezér egyet jelentett a krisztusi erényekkel felruházott hőssel, akinek feltétlen tisztelettel adózott. Fontos ugyanakkor, hogy a tragikus sorsú vitéz halálát leíró szöveg olvasók által elvárt elemei lehettek a *megszégyenülés, pőreség, megaláztatás*: vagy azért, mert ezzel krisztusi ártatlanságát kívánták hangsúlyozni, vagy pedig azért, mert kinzói a valóságban is így jártak el. (Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a móresre tanítás részeként a Bibliából ismert szenvedéseket kívánták előidézni azon megfontolásból, hogy a bűnösnek tartott személy ezáltal megtisztul.)⁶⁰ Dózsa kivégzéséről egyébként Verancsics Antal szinte ugyanígy emlékezik meg Memoria Rerumában, és Istvánffy Miklós is megörökíti az ismert történetet.⁶¹

A bibliai motívumokkal telített szövegre Bori Imre szerint az a magyarázat, hogy Szerémi „ideológiája fogalmi alakot nem tud öltetni, következésképpen megmarad annál a vallásos keretnél, amelynek a látomás, s vele a hit és a bűn kategóriái a megjelenési formái, s mely e korszak paraszt- és köznépi mozgalmait általában jellemezte Magyarországon is, Európában is, Dózsa paraszthadseregének jelenségét is ideszámítva.”⁶² A vátesz-szerep azonban nem merült ki a szentírási analógiákban, a csodás jelenségek, meseszerű leírások még többször visszaköszönnék a szövegben. A biblikus műveltség mellett létezett még egy fontos forrása mind Szeréminek, mind a koldulórendi prédikációs gyakorlatnak: a folklór.

A NÉPKÖLTÉSZET ÉS A NÉPI HITVILÁG NYOMAI

A. J. Gurevics szerint ha közelebb akarunk jutni a történeti művekhez, „a középkori gondolkodás alapkategóriáinak kiemelésében segítségül kell hívnunk az eposzt és a mitológiát”, mert ezek a kultúrának „ősi, archaikus rétegét tükrözik”.⁶³ Bár Gurevics itt elsősorban a tér- és időszemlélet vizsgálatából indult ki, megállapítása minden bizonnyal Szerémi Epistolája esetében is helytáll. György atya műve sok helyütt telítve

60 Ha az *Epistola* szövegét kicsit távolabbról szemléljük, Szerémi leírása a parasztháborúról korántsem téves. Talán nem véletlen, hogy ennyire részletesen beszámol a harcokról, és hogy ennek az eseménynek ilyen fontos szerepet ad a „Magyarország romlásához” vezető úton. Az *Epistola* születésekor – két évtizeddel a mohácsi csata után – Szerémi már egy olyan hanyatlási folyamatot tár elénk, amely főbb vonásaiban megegyezik mai történeti tudásunkkal, pontatlannak tűnő állításaira érdemes tehát odafigyelnünk.

61 Dózsa György és a parasztháborús vezetők kivégzése Verancsicsnál: „[Szapolyai János] Székely Gyergyet megveri, megfogá az öcscsivel igyetenben, kit osztán ugyan öelötte levágtattata. (...) Az Székely Gyernek övig ruháját lebecsátatá, az székhez, az fához ketetetté. Az ő vitézivel toborzok táncot |laj-as hajdótáncot| jártata, minden kerülisen a Székely Gyernek testét harapnak vala. Mely pedig nem akarta harapnia, kit megismertek, ha a szája virtó veres vót vagy nem vót, azt azon helen leváगतott. Vigre a testet megítették nemcsak hajdúkkal, de egyebekkel is. Ennekutána az János vajda egy tizes vas-koronát hozata eli. Azt a Székely Gyernek két fogó között az fejiben titeti és vele ötet megkoronázá. Mind enyi kinban ez a Székely Gyergy egyet sem jaidula. Vigezetre osztán fejét vitéti neki, és Szegedde kildé ajándíkon az szegedi főbírónak, kinek Pálffy Balás neve vala.” 1504–1566 *Memoria Rerum*. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezzete (Verancsics-évkönyv). S. a. r., utószó, jegyzetek: BESSENYEI József. H. n., Magyar Helikon, 1981. (Bibliotheca Historica történelmi és művelődéstörténeti sorozat) 15–16.

62 BORI 1987. 36.

63 GUREVICS 1974. 34.

van ezzel az archaikus réteggel, amelyet számunkra a népmese- és folklórkincsünk örökölt meg. Szerémi sajátos stílusán kívül minden bizonnyal ezek azok a tulajdonságok, amelyek a tartalmi hibák és hiányosságok ellenére is olvasmányossá teszik a szöveget.

A népmeseiség elsősorban a 15. századot elbeszélő részre jellemző. Baják László ki-mutatta, hogy az *Epistola* első nagy egységében, a Hunyadi-kor történetében összefü-gő népi epikus eredetű szövegeket találhatunk: Hunyadi László és Hunyadi Mátyás éle-tének a folklórban rögzült egyes részleteit.⁶⁴ Tézise szerint Hunyadi László Szeréminél is megírt tragédiája a 16. század közepére már önálló történetként élt a néphagyomány-ban,⁶⁵ Mátyásról pedig *Görcsöni Ambrus* írt Szerémivel szinte egyidőben egy históriás énekének (1567–68 k.). Utóbbinak bizonyos helyei arra utalnak, hogy Görcsöni (aki Ba-ják szerint nem ismerhette az *Epistolát*) és Szerémi közös forrásból merithettek.⁶⁶ Szerémi elmesél egy történetet, mely szerint Mátyás uralkodása kezdetén nagyon sze-gény volt, és ebből egy rokona, Szobi Péter ravaszságával tudott csak kitörni. Szobi Pé-ter „megszánta”, de egyúttal felelősségre is vonta a királyt, hogy szegénysége akadá-lyozza a pogánnyal szembeni határvédelmet,⁶⁷ Mátyás pedig erre bánatában sírva fakadt. A vagyon-kérdést végül egy csellel sikerült rendezni, és éppen ez a furfangosság az, amely máig is a népmesei Mátyás király alakjához kötődik. Hirtelen nyert vagyoná-ból a fiatal király azonnal törökellenes háborúba kezdett, amelyet csakhamar a néme-tek betörése zavart meg. A király ekkor kifakadt: „*Ó gaz németek! Mily nagy szerencsét s az egész kereszténységnek mekkora hasznát [!] veszejtitek el velem...!*”⁶⁸ Ezután a né-metek ellen vonult és „teljes hét évig ostromolta Bécset” – ami nyilvánvalóan nem igaz, a hét esztendőben csupán a mese követelményeinek egyikét, a túlzást, vagy a népmesei hetes szám hangsúlyát érdemes látnunk. Kikerekíti a számszimbolikát, hogy Csupor vajda háromszor vezetett ostromot egy bástya ellen, míg végül elfoglalta, egy német ka-tona azonban eközben jócskán megtizedelte a magyar hadat. Mátyás buzdítására egy rác vitéz, Jaksics („Jaksith”) Demeter vállalkozott arra, hogy *párviadalban* összemérje erejét a némettel. A mesékben és az *Epistolában* gyakori, ám a balladákban jóformán hiányzó párviadalt Szerémi röviden és határozottan dönti el a rác katona javára. A küz-delemlről fennmaradt egy másik forrás is: Gergely deák históriás éneke, amely minden bizonnyal korábbi az *Epistolánál*, néhány ponton azonban a két szöveg komoly hasonló-

64 Baják szerint Szerémi forrása itt egy kötöttebb formában élő epikus szájhagyomány. BAJÁK 1991. 29. A népi epika jelenléte Szeréminél arra vezethető vissza, hogy a 15. század során a középkori epikus költé-szet kettévált, és az egyre „nemesibbé” váló históriás ének mellett elterjedt a francia eredetű népballa-da. Éppen a 16. század az a kor, melyben a népballadát fölfedezi a nem csak magyarországi, de európai irodalmi köztudat, ekkortól kezdik el az addig hagyományosan szóbeli alkotásokat lejegyezni is. BAJÁK 1991. 32–33. és VARGYAS Lajos: *Kutatások a népballada középkori történetében IV. Műfaji és történeti ta-nulságok*. In: *Ethnographia* (1962) 206–259. 244.

65 BAJÁK 1991. 32–33. A néphagyományban megjelenő Hunyadi-kultuszról lásd: KRIZA Ildikó: *Hunyadi és Mátyás énekek a magyar és délszláv folklórban*. In: *A hagyományos műveltség továbbélése*. Az I. magyar-ju-goszláv konferencia előadásai. Szerk. Kiss Mária. H. n., MTA–Néprajzi Kutatócsoport, 1984. (Folklór és tradíció I.) 106–122.

66 BAJÁK 1991. 36–38.

67 „Mit csinálsz, király? Mindennap megjelennek lóháton a pogány törökök az ország végein, már megyéket és városokat borítanak tűzbe s pusztítanak el fegyverrel. Hát te ezzel nem törődöl? Hol van hát a te esküd, mellyel megígérted egész Magyarországnak, hogy megvéded?” SZERÉMI 36.

68 SZERÉMI 1979. 42.

ságot mutat.⁶⁹ Mátyás halálának leírásával Szeréminél eltűnnek az összefüggő népi epikus egységek, egyes elemeik azonban továbbra is szerves részei maradnak az *Epistolának*.

Míg a népballada alapvető témái mindig benső, *lelki problémák és társadalmi helyzetek*, amelyek drámai összeütközése alakítja a cselekmény menetét,⁷⁰ addig az *Epistolában* e lelki problémák helyét az erkölcsi, *morális kérdések* veszik át. Eskü és esküszegés, hit és hitetlenség, hűség és hűtlenség bűn és büntetés feszülnek egymásnak, ezek azok a tulajdonságok, amelyek cselekményformáló erővel bírnak. Így kapcsolódik össze az *Epistola* népies szakasza a későbbi visszaemlékezésekkel, így szövi György atya e fogalmak köré a bukás történetét. Emlékiratában nem válik el a *fides* két jelentése (*hit és hűség*), és ez az ellentétet (*eretnység és hűtlenség*) párhuzamosan helyezi erkölcsi és transzcendens alapra. A történetben nincs olyan szereplő, aki úrrá lenne a morális kérdéseken és mozgatná azokat: az erkölcsi problematika egyetlen rendezője Isten, rendezőelve pedig az isteni akarat.⁷¹ A humanista színezetet kölcsönző sors (*sors*), vagy végzet (*fatum*) megjelenése mögött pedig nem más lapul, mint a bűnökből következő megérdemelt isteni büntetés. Szerémi Györgyöt ezért nagy óvatossággal szabad csak a humanista történetírók között számon tartani. A Szerémi-történet egyetlen alakja, aki fölismeri a bűnök és a pusztulás közötti összefüggéseket, a lejegyzett szöveg és a tapasztalható isteni akarat között összekötő kapocs szerepét játssza, az nem más, mint maga a vátesz író.

Mesés elemeket, párbajt és számszimbolikát a Jagelló-kort, majd a Mohács utáni történetet tárgyaló részben is találhatunk. Az előforduló adatok egy része már a *hiedelemtörténetekhez* közelíti az eseményeket. Az *Epistolában* is megörökített rémtörténetek különböző variánsai a korszakban közszájon forogtak, a prédikációkon és különböző lelki ségi irodalmakon keresztül pedig könnyedén terjedhettek. Ilyen például a Kinizsi Pál megnémulásáról és haláláról szóló történet,⁷² amely szerint Kinizsi háromszorosan is vétkezett az Isten ellen. Először azzal, hogy egy papot meztelenül malomkerékhez kötöztet és így akart kivégezni, a malomkerék azonban megállt, „*a mai nap is tanúságára van a papnak a város*”. Második vétke az volt, hogy beszédte a csanádi püspök tizedét, és Temesváron fölélte. Harmadszorra pedig nem törődött az egyházi kiközösítéssel, „*ezért halála után egy teljes évig felfüggesztés alatt volt a lelke; ezalatt éjjel és nappal sokat zörgött, fazekakat tört össze és kerepelt*.” A visszajáró és zajt csapó halott lelke-ről⁷³ Bornemisza Péter is beszámol 1578-ban megjelent Ördögi kísértetek c. művében

69 A hasonlóság okát Baják Mátyás bírálatában jelöli meg: Gergely deák valószínűleg egy udvari énekszerző volt, akinek műve lassanként lesüllyedt a népi kultúrába. Mielőtt azonban a népi epika magába olvasztotta és saját képére formálta volna, Szerémi lejegyezte, mintegy „félkész állapotban”. BAJÁK 1991. 38–39.

70 VARGYAS 1962. 212.

71 Gurevics a középkori világ rendezőjeként jelölte meg Istent: minthogy a rendezés a legfőbb jó és tökéletesség kezében van, a világ minden egyes eleme szükségszerűen erkölcsi színezetet nyer. A középkori világmodellben így nem léteznek etikailag semleges erők és dolgok, ezért a tér és az idő is szakrális értelmet nyer. GUREVICS 253–254. A hét évig tartó bécsi ostrom és az ehhez hasonló „tévedések” könnyen lehetnek a középkori gondolkodás általános elemei, amelyeket Szerémi mint kora gyermeke teljes természetességgel örökölt meg.

72 SZERÉMI 1979. 66–67.

73 A római katolikus teológia és démonológia szerint az ilyen zajos jelenségek („gyötrések”) nem az elhunyt személy lelkének visszatérései, hanem a képében megjelenő gonosz lelkek érzékelhető megnyilvánulása.

(amely egyben a boszorkányperes jegyzőkönyvekig a kora újkori hiedelemtörténetek egyik legfontosabb hazai forrása). „Apajon egy nemes bájló asszony (...) szent György napján csinál két koszorút csipkefából, és azokat tötte az dézsába, és arra fejte az ő teheninek tejét önnön maga, hogy annak tejét más el ne vehesse, avagy az másé oda-gyűljön. (...) fél esztendő múlva támad az *hagyigáló ördög* annak házába, és az két csipkekoszorút fejéhez veri, és csapdossa, és töri, faggattya. (...) amely vajat kedig gyűjtött volt mind a földhöz veri.”⁷⁴ Ugyanezt a jelenség írja le az obszerváns Temesvári Pelbárt (1435–1504) is, mikor Ruffinust megkísérti az ördög, ő azonban ellenáll: „az ördög akkor méltatlankodva nagy zörgéssel vonult el”.⁷⁵

Nem kevésbé démonikus Perényi Ferenc halála. Szerémi a püspök kamarásától tudta meg, mikor korábbi ura felől érdeklődött, hogy életét veszítette a mohácsi csatában. A kamarás így emlékezett: „*borzasztó jelet láttam róla: mikor felült pej lovára, akkor a háta mögött kétszarvú fekete kecske ült lován, őt fogta, s megfogva belevezette a Kisduna folyóba és elmerítette. Ily látomást láttam, mert rosszalkodott a földön; mindig belerészegett a borbá és az evésbe, s rossz és parázna életet élt szegény, és gyilkos volt.*”⁷⁶ Perényi Ferenc valóban nem lehetett teljesen ártatlan, erről még a jóval tárgyilagosabb Brodarics István is beszámol: „...tréfás kedélyű ifjú volt. (...) Hát még ha annyi gondot fordított volna szelleme kiművelésére, amennyit a henyélésre és azokra a dolgokra, amikkel az előkelőbb ifjak a saját kárukra és a haza nagy kárára az időt legtöbbször agyonütni szokták!”⁷⁷ A látomásban szereplő ördög kecskebakként való megjelenése Európa-szer- te általános, mesék és hiedelemtörténetek szereplőjeként gyakran találkozhatunk vele.⁷⁸ A korszakban egyébként is jellemző az ördög szerepének kiemelése a vallásos életben – talán még a későközépkori misztika hatására.

nulásai. Minthogy nem tartozik szorosan a témához e kérdéskör kifejtése, a továbbiakban ezt a jelensé- get oly módon nevezem meg, amint az Epistolában található. (Esetünkben tehát a zajt Kinizsi nyugtalan lelke okozta.)

74 BORNEMISZA Péter: *Ördögi kísértetekről, avagy röttenetes utálatosságáról ez megfertéztetett világnak*. Buda- pest, Magyar Helikon, 1977. 38. A részletből nem derül ki, de egy tejhaszon-elvételről van szó, amelyet a néphit többnyire a boszorkányoknak tulajdonít. Bővebben lásd erre: Néprajzi Lexikon: boszorkány cim- szó, valamint Népszokás, néphit, népi vallásosság. Szerk.: HOPPÁL Mihály–BARNA Gábor. Budapest, 1990. (Magyar néprajz nyolc kötetben VII. Folklor 3.) 609–618.

75 Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Vál., jegyz.: V. KOVÁCS Sándor. Ford.: Bellus Ibolya [et al.]. Buda- pest, Európa–Helikon, 1982. 291.

76 SZERÉMI 1979. 123. 19. századi Szeged-vidéki hiedelemtörténetben az életében vétkes borbély holta után nem tud nyugodni: addig zörög és bolyong, míg meg nem borotvál valakit. Idézi BERZE NAGY Já- nos: *Magyar népmesetípusok*. Pécs, Baranya megye tanácsa, 1957. 413. (326/4 típus) A Magyarság Néprajzához készült hiedelemmonda-katalógusban a kísértet „rendes” tettei közt szerepel az éjszakai zajcsa- pás. BIHARI Anna: *Magyar hiedelemmonda katalógus*. Budapest, MTA–Nép-rajzi Kutatócsoport, 1980. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6.) 33. C/II/7. típus. Valamint „A német vidékeken áttekin- tetlenül nagy azoknak a (...) bakoknak a száma, amelyeknek ördög-jellege világosan látszik. Követik a vándorlókat (...), és vesztükbe vezetik őket, hátukra ugranak és hordoztatják magukat (...)”. Ugyanilyen gyakran tűnik föl a kecskebák lovagló-állatként minden elképzelhető alakban.” (Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens IX. E. Hoffmann-Krayer–Hanns Bächtold-Stäubli. Berlin, Walter de Gruyter & Co., 1938–1941. (Handwörterbücher zur deutschen Volkskunde I.) 918–919. „Ziegenbock”)

77 Brodarics István (ford.: Kardos Tibor) In: *Mohácsi emlékezete*. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források, a csatahely régészeti feltárásának eredményei. Szerk.: KATONA Ta- más. Budapest, Magyar Helikon, 1976. 23.

78 A keresztény démonhit kialakulásában fontos szerepet játszottak hiedelemtörténeteket fenntartó és to- vábbadó népszerűség korábbi hagyományai. „Nem csak azért, mert a kereszténység a korábbi vallások iste-

Bosnyák Mátyás (Bánffy Jakab „gyilkosa”) halálának körülményei szintén ördögi jelenlétére utalnak. Halála előtt Bánffy megátkozta Bosnyák Mátyást, aki a mérgezés után nem sokkal hirtelen meghalt. *„Teste olyan volt, mint a szén, és piszkos, s ként éreztek kamarásai.”*⁷⁹ A kárhozottól való intenzív félelem jelenik meg a Tomori Pál szájába adott mondatokban is: miután világi életét föladta, Tomori kolostorba vonult, ahonnan semmiképp sem akart kilépni. II. Lajos udvara ezért VI. Adorján pápához fordult, aki 1523 februárjában fölmentette szerzetesi fogadalmai alól. Tomorit azonban nem nyugtatta meg a pápai felmentés: *„György atya, ugye olvastad, hogy egyszer pápa atyánk felmentést adott egy vitéznek, s ez halála után megjelent egyik jó barátjának álmában, s tüzes lángokban égett. És megkérdezte a barátja: Miért égsz ily borzasztóan a tüzes lángban, hiszen a pápa felmentett téged? – De az Isten nem egyezett bele, így hát elkárhoztam.”*⁸⁰

Szerémi bizonyára e történetek lejegyzésekor is eszkatologikus szemüvegen keresztül figyelte az eseményeket. Amit ismeretei nem tudtak megmagyarázni, azt beillesztette ebbe a vallásos, látomásokkal és hiedelmekkel tarkított világba. Így járhatott el valószínűleg azzal az élménnyel is, amit II. Lajos udvarában látott. Lajost *„gyermekkorától kezdve rosszra nevelték, minden évben húshagyókedd napján a gonosz szellemek fejedelmévé tették, pajzánságba húzták be őt, (...) s táncolásra tanították.”*⁸¹ György atyában mély nyomot hagyhatott ez az esemény, mert kétszer is megörökítette. Másodszorra a mohácsi csata előestéjén épp Lajos királynak tulajdonítja a vádló szavakat: *„...bolonddá tettetek minden évben húshagyókor, fejemre Lucifer-fejet helyeztetek, ökörszarvakat tettetek rá, lábamra ökörlábat, s orrom mindig olyan volt, mint a gólyáé, s kígyófarkam volt, ami az Isten ellen volt, és az összes szentek ellen.”*⁸² Nyilvánvaló, hogy a történet itt farsangi alakoskodást beszél el, jöllehet György atyának bizonyára korábbiól nem voltak ilyen emlékei. A farsang dél- és nyugat-európai szokás volt, a budai udvarban élő magyarok valószínűleg sokáig nem ismerték. Elképzelhető, hogy ezt a szokást éppen Lajos idejében, a Habsburg Máriával érkező nyugati urak honosították meg Magyarországon. Nem véletlen azonban, hogy Szerémi Lucifert, gonosz szellemeket és Isten elleni vétkeket emleget. Szemében a farsangi mulatság nem jelenthetett többet a király kigúnyolásánál, vagy rosszabb esetben valami pogány, ördögi szertartásnál. Ami azonban a korabeli Európa nagybőjt előtti szokásait illeti, Szerémi ezúttal nem járt messze az valóságtól. A farsangi időszak (vízkeresztől húshagyókeddig) során a többhetes multságok, karnévalók a nagybőjt kezdetéhez közeledve egyre vadabb, orgiaszerű formát öltöttek.⁸³ A

neit afféle „gesunkene Götter”-ként, vagyis „alásüllyedt istenekként” a démonbirodalomba száműzte – gondoljunk az európai ördög Pánra emlékeztető külsejére, kecskelábára és szarvára, (...) – hanem azért is, mert a népi hiedelmek a folklórban töretlenül, ám gyakrabban az új hiedelemkörrel keveredve egészen a 19. századig tovább éltek. Ezért (...) szerepelhet egy-egy klasszikus népmesei motívum demontörténetként vagy exemplum-motivumként.” MAGYAR László András: *[Bevezető.] In: Pandaemonium. A keresztény démonológia kistükré.* Szerk.: Uő. Ford.: Galántai Dávid et al. Budapest, Palimpszeszt Kulturális Alapítvány–Kairosz, 2003. 11.

79 SZERÉMI 1979. 96.

80 SZERÉMI 1979. 110.

81 SZERÉMI 1979. 134.

82 SZERÉMI 1979. 106.

83 Peter Burke a kora újkori Európa farsangi ceremóniáit vizsgálva a következő megállapításra jutott: „A farsangnak – valós és jelképes értelemben egyaránt – három fő témája volt: az étel, a szex és az erőszak.” BURKE, Peter: *Népi kultúra a kora újkori Európában.* Bp., Századvég–Hajnal István kör, 1991. (Metamorphosis Historiae) 222.

hosszú, ragasztott orrok, tetőtől talpig jelmezbe (állatok, bolondok, vademberek, papok vagy ördögök képebe) öltözött emberek Dél- és Nyugat-Európában mindennapos látványt jelentettek a böjt közeledtével.⁸⁴ Szerémi leírásában azonban érdemes fölfigyelni még valamire. Panaszkodása és szemrehányása által kiemeli Lajost abból a környezetből, amelyet a farsangolás miatt ostromoz. A király így az események és a főurak játékszerévé válik, akinek valódi bűne *nem az alakoskodás*, hanem az *akaratihány*, és az, hogy nem törődött a rá bízott országgal (amire egyébként Szerémi több helyütt szívesen figyelmezteti az olvasót). Az isteni rendezőelv azonban itt is logikus sorrendbe teszi az eseményeket: a hanyag király és főurak Mohácsnál életükkel fizetnek mulasztásaikért.

MOHÁCS: A TÖRÖK MINT ISTEN BÜNTETÉSE ÉS AZ APOKALIPSZIS

A 16. századi magyarországi vallásosságban a felekezeti sokszínűségtől függetlenül megjelent egy olyan világvége-eszme, amely az oszmán-török fenyegetésből táplálkozott. Ennek az apokaliptikus gondolatnak a gyökere mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál megtalálható: katolikusoknál a késő középkori ferences misztika készíttette elő az utat, míg protestáns oldalon inkább a wittenbergi eszkatologikus tanok keretei közé épült be. Az igaz keresztényeknek eszerint kötelessége a *lelki megtisztulás*, így rövid idő elteltével a törökellenes harcot erkölcsi megújulásként értelmezték.⁸⁵ A világvége-hangulat lassanként áthatotta a közgondolkodást, a törököt minden keresztény országban azonosították a végítélet népével. Leghamarabb a pogány-keresztény ütközőzónában alakult ki az *apokaliptikus hagyományrendszer*, amelyben minden történeti cselekvésnek külön oka és magyarázata volt, s így végső soron minden a bűn és a megérdemelt büntetés koordinátarendszerében mozgott.⁸⁶

84 BURKE 1991. 219. A farsangi és a böjti idő sajátos ciklikusságot ad az egyébként lineáris keresztény időszemléletnek: a „normális”, ünnepek közti idővel ellentétben a farsang során az emberek kilépnek megszokott világukból, szerepet cserélnek (a szerepcseré szimbóluma a jelmez). Ami a normális életben tilos, az ekkor általános, miután pedig a közösség kitombolta magát, minden visszatérhet a régi kerékvágásba. LEACH, Edmund: *Két tanulmány az idő szimbolikus ábrázolásáról*. In: *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből*. Szerk.: HOPPÁL Mihály–NIEDERMÜLLER Péter. Bp., 1983. 137–157. különösen 154–155. A farsangolás gyökerei között érdemes azt is megemlíteni, hogy az agrárnépesség – amely mindenhol a társadalom döntő többségét alkotta – energiái épp ebben a január-februári időszakban nem voltak lekötve, hiszen az évnek ezen szakasza kívül esett a dologidőn (tehát az „emberi időn”, a „kulturált” időn.) A népi kultúrának ez a sajátos időszemlélete, amelyet a tevékeny és a tevékenységen kívüli idő váltakozása jellemez, meghatározta és saját rendezőelvei alapján föl is osztotta az egész megismert világot. E jelenség különösen is tetten érhető a tér-idő egységének vizsgálatakor. Bővebben erről lásd: PÓCS Éva: *Tér és idő a néphitben*. In: uő.: *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán*. Bp., L'Harmattan, 2002. 9–39. A fentiek érdekes adalékul szolgálhatnak a kora újkori időszemlélet feltárásához, hiszen ez a fajta idő ciklikusságával épp az irodalmi alkotásokból kivilágító apokaliptikus időfelfogás ellenpontját jelenti.

85 BÓKA 2004. 20–21. alapján. Később a protestáns eszmék szélsőséggé válásával az apokaliptikus tanok is módosultak: az erkölcsi megújulás helyét fokozatosan a tényleges küzdelem, a keresztes hadjáratok mintájára elképzelt harc vette át. Uo.

86 „A határkörzetben élő katonaközösségnek befelé megélt ideje volt. (...) Itt a közösség együtt él a halállal, abban a várakozásban, mely kapcsolódik az apokaliptikus idősíkhöz.” ÓZE 2008. 41.

A század közepére a mohácsi tragédia okozta trauma, a „bűneiért bünteti...” toposz és a wittenbergi eszkatológia találkozott a régi magyar szerzetesi hagyományban megbúvó khiliazmussal. A toposz szerint az Isten ellen elkövetett bűnökért kollektívan bűnhődik a nép, de a csapások nem Isten haragjából forrásznak, hanem azon szándékából, hogy *megtisztítsa, figyelmeztesse, hogy magához térítse* választott népét és az eltévelyedett embereket.⁸⁷ A magyarok bár bűnösök, Istennek mégis *célja van velük*. A végvári katonaság és a török ellen prédikáló egyháziak számára ez jelentette a kiválasztottság tudatát, amelynek gyökerei egy századdal korábbra, a „Magyarország, a kereszténység védőbástyája” eszméig nyúltak vissza. Ezt prédikálta a tömegeket megmozgató ferences szerzetes, Kapisztrán Szent János is Nándorfehérvár alatt, és ezt élesztette újjá a 16. század második harmadára a humanista querela-irodalom európai felívelése. A hit szerint e kiválasztottságért szenvedni kell: a csapások sora bár szükségszerűen penitenciára kényszerít, az akadályok leküzdéséből erőt merítettek, ami önbecsülést és erkölcsi biztosságot adott.

Nem tudatosan felépített, választékos retorikai hagyományok nyomán, de ugyanez a kollektív hivatástudat motiválhatta Szerémi Györgyöt is, mikor művében a bűnösök méltó büntetésére figyelmeztet. Hivatástudatának individuális kifejeződése ez a prófétai szerepvállalás. Apokaliptikus szempontrendszer alapján írta meg emlékiratát, amelyben a „nagy hűtlenek” bűnhődése Isten természetes és közvetlen beavatkozása a történelem folyamába. A bűn elsősorban az igaz keresztény hittől való eltávolodás („*Így van jól, s az Isten méltán bünteti így általuk a keresztényeket, mert hitüket felcserélik a mohamedán hittel.*”⁸⁸) Bár Zrínyi Miklós egy évszázaddal később írta meg művét, ugyanezt a bibliai alapokon nyugvó elemet találhatjuk a Szigeti veszedelemben is, ahol a Szigetvár ostromára induló törökök egyértelműen az isteni büntetés eszközei.⁸⁹ – Már maga az eposz is egy égi jelenettel kezdődik: Isten letekint a földre, s látja, hogy a magyarok nagyon megromlottak; istentelenség, széthúzás, irigység él közöttük, ezért úgy találja, ideje „megbüntetni” őket. – Szerémi emlékiratában emberi vétkek a katasztrófa okozói, kiszólásaiban figyelmezteti az olvasót, hogy Magyarország romlása a vétkeknek köszönhető. Gondosan jegyzi az árulásokat és hitszegéseket, mi több, a bukást egyszerre köti általános, *egész népre kiterjedő hibákhoz* („*mert a magyaroknak három természetük van: gyűlölködés, gyalázkodás és gyilkolás*”⁹⁰) és különböző arcokhoz, nevekhez, *személyekhez*. A pápaválasztást leíró fejezetben megjegyzi: „*ez a lator [Török Imre] semmit sem törődött a híres Nándorfehérvárral (...) de azért minden évben öt megyében behajtatta az adót...*”⁹¹ vagy a parasztháborút leíró fejezetben: „*itt támad a harmadik hitszegés, jól fogd fel, olvasó, eszedben!*” György atya olvasatában Magyarország romlásának oka az istenhit megrendülése, amelynek morális alapja a nemesség mulasztásaiban keresendő

87 ÖZE: *Mámor, mítosz...* 2006. 278–279.

88 SZERÉMI 1979. 108.

89 Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem I. ének, 7–18. vsz. (ZRÍNYI Miklós: *Szigeti veszedelem*. Budapest, Szépirodalmi, 1974. (Kiskönyvtár) 10.) „Látá az magyarnak állhatatlanságát, / Megvetvén az Istent hogy imádna bálvánt...” (I. ének, 8. vsz. Uo.) „De ők ennyi jókért, ah, nehéz mondani! / Ah, háládatlanok, és merték elhadni” (I. ének, 18. vsz.) „De immár ideje velek esmertetnem: / Én vagyok ama nagy bosszuálló Isten.” (I. ének, 19. vsz. ZRÍNYI 1974. 12.)

90 SZERÉMI 1979. 85.

91 SZERÉMI 1979. 70.

(„itt már növekszik a magyarok pusztulásának alapja, az árulás”).⁹² Lejegyzi azt is, mikor Szapolyai János apródja, Kenderesi titokban kifakad: „Ó, kielégíthetetlen kapzsiság, ó bosszúálló gyalázat, miért rontod le az Isten tiszteletét a nemes Magyarországon, amelyben azt egykor az elődök nagy vérontással ültették el...!”⁹³ A bűnért járó büntetés egyszerre sújtja az egyént és közösségét. Szerémi elsősorban az erkölcsi vétségek – esküszegés, hitszegés, árulás, elpártolás, könnyelműség, kapzsiság, hitetlenség – miatt ostromozza saját korát. Őze Sándor a protestáns apokaliptikus irodalmat vizsgálva ezeket *szociális bűnökként* nevezi meg.⁹⁴ A morális vétségekért György atya elképzelésében Isten személyes büntetést szabott ki mindenkire, ezért a „nagy hűtlenek bűnhődését” külön kiemelte emlékiratában.⁹⁵ Az isteni igazságszolgáltatás többnyire épp haláluk módjában éri utol őket. Ám az országnak és lakóinak más módon kell vezekelniük: egy olyan eseménnyel, amely megtérésre hívja őket, és amely – ha a bűnösök nem térnek időben jó útra – magában foglalja az egész középkori Magyarország bukásának lehetőségét. Ez az esemény Mohács, a szultáni hadjáratok és Magyarország török általi elfoglalása.

A KIRÁLYGYILKOSSÁG

Már Szerémi első méltatói is fölfigyeltek arra, hogy az *Epistola* szereplőinek élete többnyire nem természetes halállal ér véget. A bűnösök végül elnyerik méltó büntetésüket. Jogi szempontok szerint a halálesetek két csoportra oszthatók: gyilkosságra és kivégzésre. A különböző halálmemek, rémhírek és pletykák egy speciális, Szerémire nagyon jellemző ponton összekapcsolhatók: a *mindenkori uralkodó halálában*. Az *Epistola*-ban elbeszéltek csaknem egy évszázad alatt a magyar história elfogyasztott legalább négy királyt (I. Ferdinánddal négy és felet, és egy kormányzót Szilágyi Mihály személyében): V. Lászlót, Hunyadi Mátyást, II. Ulászlót, II. Lajost és Szapolyai Jánost. A királygyilkosságok rémtörténeteiből azonban ismét érdekes összefüggések kerülnek felszínre György atya tolla nyomán.

V. Lászlót és Hunyadi Mátyást az emlékiratban saját korábbi hívei ölik meg. V. Lászlót Szilágyi Mihály gyilkolja meg, aki „szomorkodott magában unokaöccse, Hunyadi László halála miatt”,⁹⁶ ezért követ kötött a király nyakára és egyszerűen a Dunába dobta.⁹⁷ A végzet persze Szilágyit sem kerülhette el: a szultán elfogatta és börtönbe vetette, majd „harmadnap kihozatta a tömlőcből, fűrészt hozatott s magát Szilágyit egy cölöphöz köttette. És részenként tízfélé vágták. Ily halállal múlt ki a világból, mert amilyen mértékkel mért, olyan mértékkel mérnek vissza neki Német László király haláláért, mint-hogy semmiképpen sem kerüli el senki az Isten igazságosságát.”⁹⁸ Szeréminek a fogságról hallott információi helyesek, mi több még az is, hogy a szultán végeztette ki Szilágyit. Halálát azonban a fővétel, és nem e kegyetlenség okozta. V. László viszont nem a Dunán, még kevésbé Szilágyi keze által szenderül jobblétre: Prágában halt meg 1457-ben.

92 SZERÉMI 1979. 88.

93 SZERÉMI 1979. 92.

94 ŐZE 1991. 40.

95 SZERÉMI 1979. 66.

96 SZERÉMI 1979. 33–34.

97 SZERÉMI 1979. 34.

98 VARGYAS 1979. 40.

A következő uralkodó, Mátyás halálának körülményei már jóval összetettebbek: a királyt Szerémi szerint azért öli meg környezete, mert az urak nem akarnak többé háborúzni.⁹⁹ A Mátyás-kori politikai elit szájába adott mondat találó metaforává sűríti a vélhető viszonyt a király és a rendek között. A Szent Koronával koronázott uralkodó személye regnumát is megtestesíti,¹⁰⁰ ezért Mátyás gyakori háborúi nem csak önnön, de országa erejét is felőrölték.¹⁰¹ A metafora jelentése ismét nem áll oly távol mai történelmi tudásunktól, még ha ismereteink ennél sokkal árnyaltabb képet is rajzolnak: Mátyás hadakozásával kimerítette Magyarország katonai erejét, adóival pedig a társadalmat. A király Szerémi által leírt halálánál ennek ellenére ismét megjelennek a konkrét bibliai párhuzamok: végzetét olyan események és környezet díszletei közé helyezi, amely szinte szóról-szóra megegyezik a szenvedéstörténet elemeivel. Természetesen itt is – ahogyan György atyánál általában – a homályból először az áruló alakja bontakozik ki. Áruló, aki a király közvetlen környezetének része, és sorsának beteljesítője is egyben: Mátyás komája, István kincstárnok¹⁰² – akár Júdás, aki szintén Jézus közvetlen környezetéhez tartozott. Előbb azonban „megjósolták a királynak, hogy kegyetlen halállal kell kimennie e világból az égi Atyához”.¹⁰³ A jóslat ez alkalommal nem Szerémi sajátja (hiszen ő ekkor még nem is élt), jelentősége ettől függetlenül nagy, akár az ószövetségi próféták jóvendőlései a Messiás haláláról. Mátyás pedig sorsának teljes tudatában teszi fel a kérdést, mikor a merénylők belépnek szobájába: „Barátaim, miért jötetek?”¹⁰⁴ – akár Krisztus, mikor az áruló Júdás megérkezett: „Barátom, miért jöttél?”¹⁰⁵ Azután a király mintegy felszólítja gyilkosát, „Komám, tedd hamar, amit tenni akartok”,¹⁰⁶ amint annak idején Jézus az utolsó vacsora után így szólt Júdáshoz: „Tedd meg hamarosan, amit tenni akarsz”.¹⁰⁷ A király szenvedése is ugyanúgy három napig tart, mint Krisztus halála harmadnapig, sőt, hogy a hasonlóságot Szerémi még egyértelműbbé tegye, a végén megjegyzi: „Ez volt nagybőjtben”.¹⁰⁸ A gyilkosság ezúttal is – akárcsak Dózsa kivégzésének leírásában – sajátos üzenetet hordozó forgatókönyvvé válik. A késő középkori prédikációirodalom egyik – talán épp az apokaliptikus víziókkal foglalkozó – típusának gyakori témája volt a passió föllevenítése és átélése saját korukba. Erdélyi Zsuzsanna az archaikus apokrif népi imádságok eredetét vizsgálva fedezte föl, hogy a szenvedéstörténetet élénken fölidéző imaszövegek és ráolvasások a késő középkori passióepika és Mária-síralmak továbbélése ima funkcióban. Az Itáliá-

99 Ezt bizonyítja egy párbeszéd Corvin János idejéből: „Még édes ételünket sem fogyaszthattuk el nyugodtan atyja idejében, mert fejünkön mindig visszafordult a sisak” VARGYAS 1979. 52.

100 „A király és nemzetsége mintegy személyében hordozza az egész nép jó vagy balsorsát” Idézi DOBOS Ilona: *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest, Gondolat, 1986. 46.

101 Az ország tartalékait kimerítő uralkodó bűnbak-szerepe közösségi feszültségföldoldó funkcióban gyökerizik: személye nem más, mint összekötő kapocs a baj és a baj megszüntetése között egy speciális rítus keretében. Bővebben lásd: FRAZER, James G.: *Az aranyág*. Budapest, Osiris, 2005. (Osiris Könyvtár. Antropológia) 370–374.

102 Szerémi itt összekeveri a két Szapolyai-testvért. Mátyás kincstartójaként Szapolyai Istvánt (†1499), a későbbi nádort (1492–1499) emlegeti, holott az bátyja, Szapolyai Imre (†1487) volt (1459–1464).

103 SZERÉMI 1979. 47.

104 SZERÉMI 1979. 48.

105 Mt 26,50

106 SZERÉMI 1979. 48.

107 Jn 13,27

108 SZERÉMI 1979. 48.

ből, elsősorban ferences kapcsolatok segítségével Magyarországra is eljutó szövegelemek évszázadokra meghatározó formát adtak az emberi szenvedés irodalmi kifejeződésének. Minthogy Magyarországon a török-alatti iratpusztulás miatt írásban nem maradtak fenn e passióepikai szövegkorpusz darabjai – szemben az itáliai ferences kolostorokkal –, a magyar néphagyomány őrizte meg és építette be őket a folklórkincsbe.¹⁰⁹ Elképzelhető, hogy a 16. században ezek a korábban vallásos szövegek éppúgy közzsájon forogtak, mint a históriás énekek és balladák kötelező motívumai. A ferencesek közvetítő- és kultúrahordozó szerepe ismét fontossá válik. A szerémségi és békési obszervancia oltalmában felnőtt György atya minden bizonnyal bőven merített ebből a műveltségéből, még ha ismereteit nem tudta vagy akarta is minden általa leírt történetbe beépíteni.

A kronológiai sorrend megtörésével ide kívánczik Szapolyai János halálának értelmezése, mielőtt Szerémi leghíresebb történetére, II. Lajos meggyilkolása históriájára térnék. György atya Szapolyai („Szepesi”) esetében sem bízta a véletlenre az uralkodó halálát. A történet ott kezdődik, hogy Szapolyai értesül fia születéséről, ennek okán nagy lakomát rendez, ahol azonban szomorúan felsóhajt: *„Ó, bárcsak láthatnám fiamat, János herceget, de nekem kétségem van az iránt, hogy őt még megláthatom.”*¹¹⁰ János király ugyanis ekkor már beteg volt, *„nem bírt emésztetni.”*¹¹¹ Perényi Péter és Fráter György ezért *„elhatározták, hogy küldenek neki egy fizikus doktort gyomrának kitisztítására.”*¹¹² Egy olasz „fizikust” ajánlottak, aki végül Ferdinánd követével meg is érkezett Szapolyai gyulafehérvári udvarába, de éppen akkor, mikor *„a király napról napra kezdett fölkelni ágyából.”*¹¹³ Az olasz orvos egy ismeretlen italt adott neki, amitől Szapolyai összeesett és szörnyű kínok között, gyónás nélkül meghalt. Halálának körülményei – uralkodóitársaihoz hasonlóan – telítve vannak természetfeletti eseményekkel. Haláltusájában kamarása, Kassai János *„csodadolgokat látott és hallott a királyi felség szájából, borzasztó látomásokat, igen rút káromkodásokat.”*¹¹⁴ Végzetét saját emberei, Perényi Péter és Fráter György okozták, hiszen ők hozattak doktort a gyógyulófélben levő uralkodóhoz. A szemtanú Mindszenti Gábor leírása ugyan több helyütt mutat hasonlóságot az *Epistolával* – pl. megemlékezik a halált megelőző negatív jelekről, és Szapolyai öröméről, hogy fia született, akit azonban betegsége miatt nem láthat –, de Szapolyai halálát ő a természetes végelgyengülésnek tulajdonította.¹¹⁵

109 ERDÉLYI Zsuzsanna: [Bevezetés]. In: Uő: *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. 3. bőv. kiad. Pozsony, Kalligramm, 1999. 13–60. különösen 38–49.

110 SZERÉMI 1979. 311.

111 SZERÉMI 1979. 312.

112 SZERÉMI 1979. 312.

113 SZERÉMI 1979. 312.

114 SZERÉMI 1979. 313.

115 Érdekes és további kutatást igényelne Mindszenti és Szerémi leírásában egy párhuzam megjelenése. A Szapolyai halálát megelőző fejezetben Szerémi egy csalárról számol be, melyet Fráter György követett el János király kis gyűrűjének lemásolásával (SZERÉMI 1979. 308–310.), s amely miatt azután a barát igencsak félt Szapolyai haragjától, ezért is mesterkedett Perényi Péterrel, hogy Szapolyait megmérgezzék. A gyűrű azonban nem Szerémi kitalációja, mert Mindszenti Gábor is megjegyzi: *„akkor láttuk legszembetűnőleg őfelsége gyengülését, és midőn karját a székről lebocsátaná, szinte elveszté öreg arany gyűrűjét, kit György barát felfogván és visszaadván, mondá neki őfelsége: 'Drága ez a gyűrű nekünk és országunknak, de ennél még drágább kincssel bízzuk meg majd tekegyelmedet'; és ezzel*

Szerémi II. Lajos halálát illetően bizonytalanul foglal állást az általa hallott információk között: a mohácsi csatát leíró fejezetben a tragikus, de természetes halál mellett „dönt”, míg utána szinte minden esetben megcáfolni igyekszik saját korábbi kijelentését. Érdekes, hogy még a mű végén található Tatai-levél sem fedi százszázalékosan a Szerémi által leírtakat, jöllehet Tatai is gyilkosságot említ. Elképzelhető, hogy II. Lajos tragédiájáról az emlékirat születésekor már éltek históriás énekek, mint ahogy a téma később alapjául szolgált több mesének, rémhistóriának is.¹¹⁶

Szerémi első információi, melyek a gyilkosság feltételezését támasztják alá, a lengyelországi Sarki plébánosától származnak, aki emlékezett a király testen látott szúrásnyomokra.¹¹⁷ A beszámolót hallva bekapcsolódik a beszélgetésbe egy magyar vitéz is, aki elhatározta, „*feltárja Lajos király halálát*”. Az ő elmondása szerint Szapolyai György azért ölte meg a királyt, mert az „*elveszítette Magyarországot*”. A történeti valóság itt is sűrítve, metaforikusan jelenik meg: Lajos halála valóság, de halálának módja már fikció. Szerémi ítélete, véleménye, az általa igaznak gondolt meggyőződés rejlik ebben: a király halálának oka tehát saját mulasztása, vétke, hogy nem tudta megtartani, megőrizni Magyarországot, ami pedig uralkodói feladata lett volna. Másrészt pedig a lényeg, Szerémi ítéletét hordozza az is, hogy saját embere öli meg (Szapolyai György), akit szintén megölnék (Tomori Pál), aki törvényszerűen szintén elesik a királygyilkos gróf alhadnagyának kezétől. Ebből a láncolatból lassanként kibontakozik a *viszálykodó Magyarország képe, amely önmagában a hanyatlás fő oka*. A királygyilkosság motívumában pedig mintha egészen archaikus, az őstörténet homályába vesző elemek is megjelenének. A nagy bukás idején, a közösség végveszélybe kerülésekor ismeretes például a kazárok közösségi feszültségföldoldó rítusa: ha a kagán nem teljesítette szakrális feladatait (eső biztosítása, szárazság elhárítása, hadiszerencse), megölték.¹¹⁸ Az analógia szálait tehát a felelősségre vonás elemi igénye, valamint egyszerre hiedelmekbe öltöztetett és nyers formái szövik. Megölik tehát a királyt, akinek személyét teszik felelőssé a törtétekért.¹¹⁹ A tényeket illetően Szerémi néhol ismét téved (pl. Tomori a csatátéren esett el, ezt több más forrás is megerősíti), a valóságos okokat és mozgatórugókat mégis egy jól felépített végzetdrámába burkolja. György atya elbeszélése szerint Lajost egy cseh karddal gyilkolták meg: „*amikor testét nézegettük, három szúrást találunk; cseh karddal volt átdöfve*”.¹²⁰ Ez az elem Tatai Miklósnál, a Szerémi-kézirat végébe illesztett levél írójánál is megjelenik: ő már pontosabban fogalmaz, szerinte II. Lajost egy *háromélű* cseh karddal ölte meg Szapolyai György¹²¹ (aki a valóságban szintén

elbocsáta műbennünket.” Mindszenti Gábor diáriuma öreg János király haláláról. Utószó: MAKKAJ László. H. n., Magyar Helikon, 1977. (Bibliotheca Historica) 11–12.

116 Erről bővebben lásd: FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála...* (I.) 2000. 459–463.

117 SZERÉMI 1979. 210. és SZERÉMI 1979. 132–134.

118 CZEGLÉDY Károly: *A szakrális királyság a steppei népeknél (a kazároknál és a magyaroknál)*. In: *Magyar Nyelv* LXXX. (1974) 11–17. különösen 15. Valamint FRAZER 2005. 158–176. A magyar őstörténetet megörökítő Képes Krónika Álmos vezér meggyilkolásáról emlékezik meg, akit „Erdőelve országában megölték, és be nem jöhetett Pannóniába”. Képes Krónika. Ford. és magyarázta: GERÉB László. Bev. KARDOSS Tibor. Budapest, Szépirodalmi, 1978. (Olcsó Könyvtár) 57.

119 CZEGLÉDY 1974. 15. Figyelemre méltó tény, hogy a kalandozások során mind a 955-ös augsburgi, mind a 970-es arkadiopoliszi vereséget is egy fejedelmváltás követte. DÜMMERTH Dezső: *Álmos, az áldozat*. Bp., Panoráma, 1986. 122.

120 SZERÉMI 1979. 132.

121 SZERÉMI 1979. 210.

elesett Mohácsnál). A háromélű cseh kardot György atya más kontextusban, Hunyadi Mátyás halálakor említi: „*És előkészítettek egy háromélű cseh kardot*”.¹²² Farkas Gábor Farkas arra enged következtetni, hogy a cseh kard Czettrich Ulriké lehetett,¹²³ ez azonban nem magyarázza, hogy miért fordul elő Mátyás halálakor. A Tatai- és a Szerémi-változat szerint is úgy hal meg II. Lajos, hogy közben Szapolyai György felsorolja vétkeit. Tatai: „*Te táncos király! Te parázna király! Te igazságtalan király! Elvesztetted Magyarországot, s a mi atyai jogunkat [Újlaki] Lőrinc herceg összes birtokára!*”¹²⁴ Csaknem szó szerint ugyanígy emlékezik vissza Szerémi is: „*Te király, bestye táncos király, elvesztetted Magyarországot s a mi jogunkat s az igazságos ítéletet Lőrinc herceg birtokára.*”¹²⁵

Tatai Miklós levele – amely valószínűleg már nem Szeréminek köszönhetően került a mű végére – említ még egy jóslatot egy Menyhért nevű embertől, aki „*papírján kimentkerkedte a király születését, hogy ne menjen háborúba, mert otthagyják egy sírban a mocsár mellett.*”¹²⁶ Ezt hallva a királyné német csillagjosa meghagyta, mikor induljon Lajos a csatába, hogy ne essen bántódása. A csata utáni mozzanatok szinte ugyanúgy folytatódhatnak, mint Szeréminél, a gyilkosság okait azonban Tatai alaposabban, hat pontban magyarázza. Szerinte II. Lajosnak „*meg kellett halnia*” ahhoz, hogy Szapolyai vehesse át a helyét, amit a nemesség többször is megígért neki. Különös, hogy Szapolyai trónöröklése Szeréminél is megjelenik. A mohácsi táborban egy vita közepette szóba került Szapolyai, akinek neve hallatán Lajos így szólt: „*Nem tudjátok, mit kértek, mire kértek, mert esetleg nem más, hanem ő lesz Magyarország örököse.*”¹²⁷ A király szájába adott félmondatban nem érdemes a tényleges történetet keresnünk, valószínű, hogy Szerémi ezen elszólása a kettős királyság idejének utóbb Szapolyai javára tett legitimációs kísérlete. Tatainál más a *vereség-ország-király* összefüggéseinek megítélése; úgy gondolta, „*Lajos király halálának okai a magyarok, de a magyarok nem okai annak, hogy országukat elvesztették, hanem inkább okai a németek.*”¹²⁸

A kortársak véleménye Lajos király halálát illetően meglehetősen megosztott. Még a török források sem egységesek: Ferdi szerint a király „lovastul fegyverestül a vízbe merült”¹²⁹ Kemálpasazáde úgy tartja, hogy a csatától kihervülten Lajos lovastul a vízbe ugrott,¹³⁰ Kjátib Mohammed Záim szerint pedig az ütközet után egy héttel megtalálták a király „tévelygő holttestét egy tóban, megfulladva, levágott fejfel”.¹³¹ A néha erősen magyarellenes német újságlapok egyes szerzői úgy vélik „senki sem tudja, mi lett vele, azt hiszem, hogy néhány magyar megölte és elrejtette”.¹³² Istvánffy Miklós Brodarics

122 SZERÉMI 1979. 47.

123 FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála* (II)... 2001. 48.

124 SZERÉMI (benne: Tatai Miklós levele) 1979. 357.

125 SZERÉMI 1979. 133.

126 SZERÉMI (benne: Tatai Miklós levele) 1979. 357.

127 SZERÉMI 1979. 121–122.

128 SZERÉMI 1979. (benne: Tatai Miklós levele) 360.

129 Ferdi (ford. Thúry József). In: *Mohács emlékezete...* 1976. 216.

130 Kemálpasazáde (ford. Thúry József). In: *Mohács emlékezete...* 1976. 194.

131 Kjátib Mohammed Záim (ford. Thúry József). In: *Mohács emlékezete...* 1976. 242.

132 Új híradás, hogyan esett meg a magyarországi csata a török császárral. Ott volt egy ember Bécsből, és utána megírta Ottingenbe [német újság, 1526]. (ford. Katona Tamás). In: *Mohács emlékezete...* 1976. 151. Ugyanezt idézi Pukánszky Béla is: „Én azt hiszem, hogy a magyarok ütötték agyon és rejtették el, hogy a török meg ne lelje.” PUKÁNSZKY Béla: *Mohács és az egykorú német közvélemény*. In: *Mohácsi emlékkönyv 1526*. Szerk. LUKINICH Imre. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926. 277–294. 285.

István leírása alapján a mocsárba fulladást tartja a halál okának, és ezt támasztja alá Sárffy Ferenc győri várparancsnok is, aki 1526-ban jelen volt II. Lajos holttestének felkutatásakor. Jelentésében a következőket írja: egy mocsár közelében frissen hantolt sírra találtak, amelynek egyik végén Czettrich Ulrik (korábban II. Lajos kamarása) elkezdett ásni, de a lábak feletti részt bontotta ki először. Czettrich „felfedezte azt a jegyet, mely őfelsége jobb lábán volt. Erre hangosan felkiáltott: Ez itten a király őfelsége, az én mindig legkegyelmesebb uram holtteste, ez egészen bizonyos! S térdre borulva, sírva megcsókolta.”¹³³ Sárffy levelében megjelenik a király testének épsége: „Nem akarok hízelegni, de főtisztelendő uraságod [Brodarics István] kegyeskedjék elhinni nekem, sohasem láttam emberi holttestet, mely ennyire épen megmaradt volna, ennyire ne lett volna undorító és ijesztő. Mert nem volt a felség testének legkisebb része sem feloszlóban, és nem volt rajta semmiféle seb, még egy tűszúrásnyi sem, csak egy egészen kicsinyke az ajkán.”¹³⁴ Szűrt sebet és bármi más erőszakos halálra utaló nyomot nem találtak, ráadásul több hónappal a halál beállta után¹³⁵ a test ép és sértetlen. Sárffy leírása nem egyértelmű: azt mondja, a király sírját a holttest lábánál kezdték el kibontani, és a lábán látható jegyről Czettrich azonnal fölismerte Lajost. Ezután az egész sírt kibontották, a holttestet lemosták, majd pedig a fogain lévő jegyekből végképp megbizonyosodtak személyazonossága felől. A 20. század elején Gyalókey Jenő írása nyomán bekerült a szakirodalomba, hogy II. Lajos holttestét *nem tudták* máshogyan azonosítani,¹³⁶ csak a fent említett módon, ezt azonban a Sárffy-level seholy írja. Gyalókey mindenesetre ellentmondásosnak érezte a győri kapitány jelentését, ezért megkérdezett egy orvost, hogy mivel magyarázható Sárffy Ferenc leírása Lajos király holttestéről. Dr. Kenyeres Balázs szerint a sértetlen test és az a tény, hogy a holttest kilétét végül fogai és a lábán látható seb fedte föl, nem ütközik,¹³⁷ mert a természetes oszlás során kialakulhat olyan állapot, amely az arcvonásokat eltorzítja, de a testet nem bomlasztja fel.

Ha Sárffy levelét Szerémi írta volna, a romlatlan test fölidézése talán arra is utalhatott volna, hogy a fiatalon elhunyt királynak egyfajta kultusza alakult ki. E kultuszhoz hasonlóval már az Árpádok századaiban is találkozhatunk: elég csak a Szent Jobbra, vagy Aba Sámuel kibontott sírjára és begyógyult sebeire¹³⁸ gondolnunk. A középkor folyamán később is előkerül ez a motívum, maga Kapisztrán Szent János mondta a pálos Ferenc testvér halálakor: „*Ha valaki szenteket akar látni, menjen Nosztrára. Ott biztosan most is sok testvér pihen a sírjában romlatlan testtel...*”¹³⁹ Könnyen elképzelhető tehát, hogy II. Lajos tragédiájáról már közvetlenül halála után születhettek énekek és történe-

133 Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentése II. Lajos holtteste megtalálásáról Brodarics István kancellárnak és szerémi püspöknek (ford. Bartoniek Emma). In: *Mohács emlékezete...* 1976. 96.

134 Uo.

135 Sárffy levele 1526. december 14-i keltezésű. SÁRFFY In: *Mohács emlékezete...* 1976. 97.

136 GYALÓKAY Jenő: *A mohácsi csata (1526. augusztus 29.)*. In: *Mohácsi emlékkönyv 1526*. Szerk. LUKINICH Imre. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926. 193–276. 253.

137 GYALÓKAY 1926. 276. Idézi FARKAS: *Szerémi György hitelességének...* 39.

138 „Néhány évvel később viszont, amikor holttestét kiásták a sírból, szemfedőjét és ruházatát épségben, sebeit begyógyulva találták.” ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei*. In: *Anonymus: A magyarok cselekedetei*. KÉZAI Simon: *A magyarok cselekedetei*. Ford. Bollók János, Veszprémy László. Utószó, jegyzetek: VESZPRÉMY László. Budapest, Osiris, 2004. 87–173. (Millenniumi magyar történelem. Források.) 111.

139 GYÖNGYÖSI Gergely: *I. Remete Szent Pál Remete Testvéreinek Élete*. Fráter György Alapítvány, Pilisszántó, 1998. 80. Gyöngyösi műve egyébként csupán két évtizeddel előzte meg Szerémi Epistoláját.

tek, ezért Szerémi ellentmondó közlései csupán az általa gyűjtött folklór-anyag sokszínűségét jelzik.

„A mohácsi csata igazi hőse a fiatalon elesett magyar király lett” – írja Farkas Gábor Farkas.¹⁴⁰ Valóban, ahogy minden kultúra megteremti a maga sajátos történelemformáját,¹⁴¹ úgy a mohácsi katasztrófa is híresztelések, történetek sokaságának adott témát egész Európában. Számos ének született róla, hiszen Lajos halálával „egy ember sorsán keresztül tudták átérezni egy közösség és egy történelmi helyzet tragikumát”.¹⁴² Másképpen szólva a társadalomban elindult a trauma feldolgozása; az esemény mítosszá alakítása. A magyar irodalomban és a nép körében is gyorsan kialakult a mohácsi katasztrófát sokféleképpen feldolgozó mondakör.¹⁴³

Az *Epistola* olvasói számára egyértelmű, hogy György atya szívesen gyűjtötte össze a „nem hivatalos” adatokat különböző eseményekről, és ez nem csak stílusában, de műfajilag is sokszínűvé tette az *Epistolát*. Ha azonban Szerémi változata alapján születtek históriás énekek a mohácsi tragédiáról, fölvetődik egy másik kérdés: milyen körökben és miként ismerhették Szerémi munkáját? A kérdés alaposabb átgondolásához nem csak az *Epistolában* megörökített kor történeti elbeszélő irodalma, hanem a kora újkori közép-európai folklórkincs ismerete is szükséges. A ferences rend elterjedése a késő középkortól fogva lehetővé tette, hogy a szerzetesrendi írásbeliség és prédikációirodalom megörökítse azokat a hiányzó láncszemeket, amelyek segítségével a korszak „elit” és „népi” kultúrája közötti kölcsönhatások rekonstruálhatók.

ÖSSZEGZÉS

A mohácsi csatához fűződő török uralom emlékezete – bár a toposzok és a hősök szerepei töretlenül öröklődtek – a török kiűzése és a 18. századi konszolidáció nyomán elhalványult. Beszédes tény, hogy Solymossy Sándor a 20. század elején a parasztság körében már a mohácsi csata ismeretének teljes hiányát találja. Az egyes események átörökítése – mint általában a folklórműfajok hagyományozódásakor – ugyanis nem annyira az esemény fontosságának köszönhető, hanem annak, hogy a parasztság, illetve az emlékezetet fenntartó közeg magáénak érzi a történetet és hőseit. És minthogy ezek aktualitása állandó volt, a nép ajkán forgó história mindig és folyamatosan alakult, miközben egyes elemei és a cselekmény váza állandó maradt.

A továbbélő történetek idővel mind egyszerűbbé váltak, csupán a főhősök szerepe maradt állandó. A 16–17. századi históriai történetek *főellensége* a minden más ellenségképet elhomályosító török lett,¹⁴⁴ a katasztrófa tényleges okozója pedig egy-egy áruló. „A néphagyomány szerint a magyarok szinte minden csatát árulás következtében vesztek el.”¹⁴⁵ Míg Szeréminél a történeteknek megfelelően változik az áruló személye, addig a mondai hagyományban élő híres árulók szerepe változatlan: Rákóczi Fe-

140 FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála* (I.)... 2000. 456.

141 HUIZINGA, Johan: *A történelem formaváltozásai*. Maecenas, 1997. 13.

142 FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála* (I.)... 456.

143 FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála* (I.)... 462–463.

144 DOBOS 1986. 124.

145 DOBOS 1986. 126.

renc szabadságharcának bukását Károlyi Sándor okozta, míg 1848–49-es szabadságharcunkét Görgey Artúr. A közösség önbizalmának – amely egyben fennmaradásának elengedhetetlen forrása is – szüksége van arra a hitre, hogy a csatát, szabadságharcot vagy háborút *megnyerhették volna*, ha nem történik árulás. Éppilyen fontos a szereplők közül kiemelkedő *főhős* alakja. A magyar történelemszemlélet erősen hőscentrikus: a történelem nagy eseményeit kimagasló egyéniségekhez köti, akik közül a folklórban leginkább Mátyás király, Rákóczi, Kossuth és Petőfi alakja emelkedik ki. (Mátyás királyról, Rákócziról például számos helyen élt még a 20. század közepén is az a hagyomány, amely a germán történeti mondavilágból került át magyar nyelvterületre: a hős nem halt meg, csak egy barlang mélyén alszik, és várja, hogy népe megsegítésére fölébredjen, miközben szakálla annyira megnő, hogy háromszor körbeéri az asztalt.¹⁴⁶) Szerémi *Epistolájának* és a magyar folklórnak vagy közköltészetnek a kapcsolódási pontjai tehát számos helyen megragadhatók.

Szerémi tisztában volt azzal, hogy Európa védőbástyájának napja leáldozóban van. A romlást ő, a profetikus ihletettséggű író természetesen már előre látta, és nem győzte figyelmeztetni rá környezetét. A pusztulás okát mindig emberi hibákkal, többnyire a nemesség mulasztásaival magyarázta, de kritikája nem kímélte az uralkodókat sem, szembeállítva a Jagelló-házat Hunyadi Mátyás uralkodásának éveivel. Kivetíti a korszak képét, melyet átformál és részben torzít is az a szemléletmód, amely őt és kortársait jellemzi: a látható történés hitelessége csak akkor válik fontossá, ha átjárja a korszak lelkiisége, szemlélete, élményforma-világa és gondolkodásmódja – amelyek gondos elemzés nyomán mozaikként bontakoznak ki művének lapjain. Ha az *Epistola* egészét nézzük, homályos, túlzásfolt, kaotikus világot látunk, de Szerémi értéke a részletekben, a részletek pontos rajzában válik igazán világossá. Híven ábrázolja a kor magyar társadalmának lelkiállapotát, a külső fenyegetettség miatti szorongást, félelmet, nyugtalanságot, de nem a maga kronologikus valóságában, hanem abból kiemelve egy sajátos időszemléletben, a *megélt* históriába ágyazva. Ez a megélt história pedig olyan csomópontok köré szerveződik, mint például a korszak irodalmában bőségesen előforduló bűn-büntetés toposza, a (király)gyilkosság és az ország romlásának ijesztő víziója.

Az *Epistola* nem uralkodói megrendelésre készült történeti mű, szerzője valószínűleg nem törődött azzal a humanista kritikai igénnyel, amelyet ma forráskritikának nevezünk, és amelyet a történettudomány néha olyan élesen és kíméletlenül képes Szerémivel szemben alkalmazni. A szöveg helyes értelmezéséhez „szükséges és hasznos” megismerni előbb azokat az elemeket, amelyek a korabeli mentalitást formálták, és még ekkor sem szabad elfelejteni, hogy Szerémi nem fért hozzá azokhoz a forrásokhoz, amelyekből ma történelmet írunk. Az *Epistola* elemzése, a tévedések közt megbúvó tulajdonképpeni hitelesség föltárásában és összefüggésbe rendezésében fontos szerep jut a ferences rendnek. A középkorvégi Magyarország legnépszerűbb szerzetesrendjének prédikációs gyakorlata termékenyítette meg a mezővárosi parasztpolgárság közösségi tudatát. A ferences joachimizmuson keresztül beszivárgó apokaliptikus gondolkodás a hódoltság állandosulásával új közösségi tudatot teremtett, amelyben az *időnek*, és a *személynek* egyaránt fontos szerep jutott a társadalomkép és a történelemszemlélet kialakításában. A Dózsa-parasztháborúban már megnyilvánuló gondolati elemek utóbb a protestáns nemzetképben köszöntek vissza, a folklór hiedelemvilága pedig még évszá-

146 DOBOS 1986. 127–128.

zadokon keresztül tartja magát. Szerémi György jelentősége éppen abban áll, hogy jellegzetes műveltségének a ferences világképpel és a folklórkinccsel való kapcsolatáról árulkodó bizonyítékaink ráirányítják figyelmünket a forrástalanság ködébe vesző középkorvégi mezővárosi társadalom kultúrtörténetére és közösségi szemléletére, közvetve pedig a ferences rend szinte föltérképezhetetlen társadalmi és szellemi hatására.

Anita BOJTOS

LATE MEDIEVAL FOLKLORE AND OBSERVANCE.
ESSAY ON GYÖRGY SZERÉMI AND THE SOURCES OF SOCIAL AWARENESS
IN LATE MEDIEVAL HUNGARY

We barely know anything about the social awareness of the Hungarian society in late medieval times so it is the cultural influence of the Franciscans that can provide a starting-point for such research. *György Szerémi* was chaplain in the court of King Lajos II. (1516–1526) and then János Szapolyai (1526–1541). The analysis of his memoirs called *Epistola de perditione regni Hungarorum* (circa 1544–46) can help us place observance in the process of researching the late medieval Hungarian social awareness. The related points in *Epistola* do not only refer to Franciscan influence but some elements lead to the interpretation of history in apocalyptic literature of the early modern period. This study is about to present the correspondence in the related documents.

MIKLÓS PÉTER

DESSEWFFY SÁNDOR CSANÁDI PÜSPÖK AZ EGYHÁZPOLITIKAI VITÁKBAN*

Az 1894–1895. évi egyházpolitikai törvényeknek, illetve az azokat övező vitáknak mind a magyar politikatörténet, mind a magyar társadalomtörténet szempontjából nagy a jelentőségük.¹ A civil házassági jogról, a gyermekek vallásáról, a kötelező állami anyakönyvezésről (1894), valamint az izraelita felekezet bevett felekezetté nyilvánításáról és a vallás szabad gyakorlásáról (1895) szóló törvények bevezetése még inkább a modern európai jogrendszerrel rendelkező államok sorába helyezte Magyarországot.

Ugyanakkor hatásait valamennyi magyar polgár érezhette, hiszen például a házasság bíróság általi fölbonthatósága – azaz a válás felekezeti hovatartozástól független kimondhatósága – mindenki érintett.² Egyik politikatörténeti következménye volt, hogy a pártrendszer és a politikai mező hagyományos alkotmányjogi polarizációja (negyvennyolcas és hatvanhetes szembenállás) mellett megjelent a liberális–konzervatív opozíció. Ez eleinte persze nem politikai csoportokhoz és pártprogramokhoz kötődött egyértelműen, inkább az egyes politikusok egyéni és személyes vallási, illetve ideológiai meggyőződése volt az alapja.

Az első három egyházpolitikai törvény kodifikálása után azonban a politikai paletán megjelent az önmagát kifejezetten konzervatív szervezatként definiáló, a katolikus egyházhoz mind az egyének, mind a közösségek szintjén kötődő, s – nem utolsósorban – hatvanhetes alkotmányos alapokon álló, ugyanakkor (elsősorban a vallás, oktatás- és kultúrpolitikai kérdésekben) markánsan ellenzéki organizáció, a Néppárt.³ A Néppárt társadalmi bázisát a lekipásztorkodó (elsősorban vidéki és világi) alsópapság, valamint a körük gyülekező kispolgári, parasztpolgári és gazdagabb paraszti csoportok adták. Politikai, anyagi és ideológiai hátszínük azonban a katolikus felsőklérus és a konzervatív nagybirtokos arisztokrácia (az egyházpolitikai törvények főrendiházi ellenzéke) soraiból került ki.

Az egyházpolitikai küzdelmek idején – és az azt követő években is, hiszen a politikai katolicizmust megjelenítő Néppárt (későbbi nevén Országgyűlési Néppárt) képviselői 1896 és 1918 között tagjai voltak a törvényhozásnak – tehát nagy szerep jutott a katoli-

* A tanulmány az OTKA „NK 83799” számú pályázati projektjének keretében készült.

1 Lásd bővebben: CSÁKY, Moritz: *Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95*. Graz–Wien–Köln, 1967.; SALACZ Gábor: *A magyar kultúrharc története. 1890–1895*. Pécs, 1938.

2 Az első válóperekről: NAGY Andrea: *A házasság intézménye a dualizmus utolsó két évtizedében*. Belvedere Meridionale, 2007. 1–2. sz. 17–33.

3 A szakirodalomban gyakran – helytelenül – Katolikus Néppártként szerepel a szervezet neve.

kus főpapságnak. Így Dessewffy Sándor csanádi püspöknek is, akinek egyházpolitikai nézeteit – életútjának ismertetése után – az alábbiakban egy a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvény vitája kapcsán a főrendiházban elmondott beszéde alapján ismertetjük.

* * *

Cserneki és tarkeői gróf Dessewffy Sándor 1834. június 3-án született Pozsonyban. Édesapja gróf Dessewffy Antal (1788–1843) királyi tanácsos, Temes vármegye alispánja, az aradi váltótörvényszék elnöke,⁴ édesanyja Koppauer Zsuzsanna, Koppauer Ignác temesvári polgármester lánya volt. Dessewffy Sándor gyermekkorát Temesvárott és Aradon töltötte. Édesapja halála után a család Sáros vármegyébe költözött.⁵ Az iskola első hat osztályát a kisszebeni piarista gimnáziumban végezte. A hetedik osztályt Kassán járta, a nyolcadikat pedig magántanulóként Gyöngyösön fejezte be. 1852-ben tett érettségi vizsgát Egerben. Ezután vette fel papnövendéknek az egri szemináriumba Bartakovics Béla érsek. 1853-tól a pesti központi szeminárium növendéke, illetve az egyetem hittudományi karának hallgatója volt.

Dessewffy Sándort 1859. augusztus 9-én szentelték pappá, s első kápláni állomáshelyül a Heves vármegyei Füzesabonyt jelölte ki számára az egri főegyházmegye vezetése. 1859-ben az egri liceumban a latin nyelv és a bölcelet tanára lett. 1860-ban Scitovszky János hercegprímás, esztergomi érsek a fővárosi központi papnevelő intézet tanulmányi felügyelőjévé nevezte ki. 1860 ősze és 1866 szeptembere között helyettes egyetemi tanárként a pesti egyetemen is tanított. 1866. szeptember 26-án Bartakovics Béla egri érsek az egri jogakadémiára rendelte tanárnak, ahol az egyetemes jogtörténet és a statisztika oktatása mellett az intézmény hitszónoka is volt.

1868. július 3-án átlépett a kassai egyházmegyébe, ahol mint Perger János püspök – egykor egri kanonok – titkára kezdte meg a szolgálatot. Ebben a beosztásában kísérte el főpapját az I. Vatikáni Zsinatra, s hét hónapot töltött Rómában. 1873-tól Sárospatakon szolgált plébánosként, egy évvel később kerületi esperes. 1886-tól kassai székesegyházi főesperes és a kassai egyházmegye iskoláinak irányítója lett. Ebben az időszakban a Felsőmagyarországi Múzeumi Egylet elnökeként is tevékenykedett, de tagja volt az Abaúj-Torna Megyei Közművelődési Egyletnek, a Kassai Katolikus Legényegyletnek és a kassai kórház igazgatóválasztmányának is. 1882-ben I. Ferenc József magyar király a Szent Keresztről elnevezett vértesseresztúri címzetes apáti méltóságot adományozta neki. 1884-től idősebb mesterkanonokként a kassai székeskáptalan tagja volt.

1890. január 4-én az uralkodó csanádi püspökké nevezte ki. Ezt XIII. Leó pápa 1890. június 26-án erősítette meg. Simor János hercegprímás, esztergomi érsek 1890. augusztus 31-én szentelte püspökké Kassán. Temesvári székhelyén szeptember 24-én iktatták be hivatalába, ahol a helyi polgárok – mint Temesvárhoz kötődő család leszármazottját és a város egykori lakóját – nagy örömmel és lelkesedéssel fogadták.⁶

⁴ ÉBLE Gábor: *A cserneki és tarkeői Dessewffy család*. Budapest, 1903. 84–102.

⁵ Uo. 102–105.

⁶ Dessewffy Sándor főbb életrajzi adatai: VICZIÁN János: *Magyar Katolikus Lexikon*. 2. köt. Főszerk. DIÓS János, szerk. VICZIÁN János. Budapest, 1994, 590.; BALOGH Margit–GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992. Adattár*. Budapest, 1996. História Könyvtár – Kronológiák, adattárak, 4. köt. 68.

Csanádi püspökként a szociális gondoskodás különösen fontos volt számára. A katolikus egyház által fenntartott oktatási, szociális és egyéb intézmények mellett támogatta az ipari munkásság és a földnélküli parasztság anyagi helyzetének javítását is. A szegedi katolikus tanítóképző és tanítónőképző intézet javára 85 000 koronát adományozott, s fenntartásukat évente további 15 000 koronával támogatta. A makói gimnázium számára 80 000, a temesvári katolikus leányegyesület székházának építésére és berendezésére pedig 70 000 koronát ajándékozott. A csanádi püspökség központi szerveit és nyugdíjas papjait is támogatta: az egyházmegye nyugdíjalapjának 20 000 koronát, s 1895-től évente befizetett a püspökség pénztárába 20 000 koronát. Jelentős összeggel támogatta a Temesvár-gyárvárosi, a muzslai, a cserneki, az erzsébetlaki templomot is.

A katolikus szellemű nevelés stratégiai szerepét a következő szavakkal hangsúlyozta 1901. november 3-án⁷, a szegedi tanítónőképző intézet megáldásán elmondott beszédében: „A nő, ha nem is lesz valami iskolánál tanítónő, mégis mindig tanítónő, különösen akkor, ha természetes hivatását követi a családi tűzhely mellett, akár mint szelíd lelkű hitves, akár mint gondos és jólelkű anya. A nő első tanítónk, első hitoktatónk, tőle tanuljuk a szépet és a jót, és a legszebbet és a legjobbat: az Istent.”⁸

A püspöki birtokon, a makói uradalom területén lévő Csanád vármegyei Lelén plébániát alapított, valamint templomot és paplakot építtetett. A falu környékén lévő püspöki birtokból a helyi szegény földműveseknek örökváltságban átadta az általuk korábban bérelt földjeiket. A kedvező feltételű örökváltság és a település támogatása elismeréseként a község 1908-ban – Dessewffy iránti tiszteletből – Püspöklelére változtatta a nevét. (Szerénységből ugyanis a helyi képviselőtestület által javasolt Dessewffyfalva elnevezést visszautasította; a kommunista tanácsrendszer 1950-es bevezetése után a falu neve Maroslele). Sárospatak (1885), Kassa és Makó (1893) is díszpolgárává választotta.⁹

1896. szeptember 27-én Dessewffy püspök áldotta meg I. Ferenc József és Erzsébet királyné jelenlétében a vaskapui csatornát. 1896. október 3-án a király valószínűleg belső titkos tanácsos méltóságot adományozta neki. A magyar állam millenniumának évében az Arad vármegyei Tornyán Dusik Erzsike libapásztorlány azt állította, hogy Szűz Mária nyolc alkalommal megjelent neki, s e kapcsán zarándokok sora érkezett a kisfaluba. Dessewffy Sándor – mint területileg illetékes főpásztor – bizottságot hozott létre az állítólagos jelenések kivizsgálására. Mivel a bizottság vizsgálata negatív eredménnyel zárult, a püspök megtiltotta híveinek a tornyai zarándoklatot.

Több alkalommal (1893, 1897) vezetett egyházmegyei látogatást Rómába, s ezen alkalmakkor tárgyalásokat folytatott XIII. Leó pápával is. Csanádi főpásztorságának jelentős eseménye még az 1900. évi velencei zarándoklat, amely eredményeként Szent Gellért, az első csanádi püspök ereklyéinek egy része visszakerült egyházmegyéjébe. Ekkor Giuseppe Sarto velencei pátriárka – a későbbi X. (Szent) Pius pápa – körlevelében kérte híveit, hogy vegyenek részt a magyarok ünnepségein. Sarto és Dessewffy együtt hajóztak át egy feldíszített gondolán Murano szigetére, ahol Szent Gellért erek-

7 Dessewffy püspök 1901-es szegedi látogatásáról lásd bővebben: MIKLÓS Péter: *Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről*. Szeged, 2004, 34–38.

8 *Szegedi Napló*, 1901. november 4. 3

9 Vö. ORBÁN Imre: *Dessewffy Sándor csanádi püspök Makón*. Makói História, 1999. 6. sz. 4–6.

lyéit őrizték. A pátriárka részt vett a magyar zarándokok szentmiséjén, majd átvitte az ereklyét a Szent György-kolostor templomába (amelynek Szent Gellért is lakója volt). Este a magyarok ünnepélyes szerenádott adtak a majdani pápának.

Dessewffy Sándor 1902-ben felvetette, hogy a csanádi püspökséget két részre kellene osztani. Szeged székhellyel egy magyar, Temesvár központtal pedig egy nemzetiségi (német és horvát nyelvű) egyházmegyére. Érdemei elismeréseként a katolikus egyház feje 1903-ban pápai trónálló és római gróf címet adományozott neki. 1905 februárjában agyvérzés érte, amelynek következtében beszélőképességét elveszítette, jobb oldalára lebénult, később állapota tovább súlyosbodott. Helyette az egyházmegyéét Németh József címzetes felszentelt püspök kormányozta. Ápolója Csepregi Imre – későbbi pápai prelátus, makói esperesplébános – volt. 1905 nyarán Budapestre költöztették, s a telet a püspök városi házában, a nyarat a budai hegyek között egy villában töltötte. Budapesten halt meg 1907. december 4-én. Bebalzsamozott holttestét a temesvári püspöki székesegyházban temették el.

Számos közéleti, politikai, történelmi és hitbuzgalmi témájú cikke jelent meg különböző lapokban, folyóiratokban.¹⁰ Nyomtatásban megjelent önálló munkája: Dessewffy Sándor: *Ünnepi és alkalmi szentbeszédei*. Közread. Sulyok István. Temesvár, 1900.

* * *

Dessewffy politikai és közéleti szerepvállalása nem elhanyagolható. Egri éveiben szerkesztette az *Eger* című politikai lapot, s több lelkészi állomáshelyén is megkeresték, hogy vállaljon országgyűlési képviselőjelöltséget, ezt azonban mindig elutasította. 1890-től csanádi püspökként hivatalból tagja volt a kétkamarás magyar törvényhozásnak.

1895. március 21-én, a vallás szabad gyakorlásáról szóló (a későbbi 1895. évi XLIII. tc.) törvényjavaslat vitájában a főrendiház ülésén ő fogalmazta meg a katolikus püspöki kar álláspontját. Kifejtette, hogy szerinte a törvényjavaslat az összes magyarországi bevett felekezet – legfőképpen a legnagyobb, a katolikus egyház – érdekeit sérti. „...a tárgyalás alatt álló törvényjavaslat nemcsak a katolikus egyház eddigi állását szállítja alább és tekintélyét apasztván, tevékenységében bénítja, némely vallásos meggyőződésre nézve sérelmes; hanem Magyarország eddig ismert összes vallásfelekezetű egyházainak bázisát is megmásvítja és legdrágább kincsünket, melyet egész Európa irigyelhetett tőlünk, értem az eddig itt uralkodott békés vallási együttélést, félő, hosszú időre megzavarja.”¹¹

Klasszikus liberális alapállásból elutasította a vallási alapú megkülönböztetést, s a vallás szabad gyakorlását a polgárok alapvető szabadságjogának tekintette, a törvényjavaslatot azonban radikálisnak nevezte, amely – úgy vélte – árt a magyar nemzet és a magyar állam egységének: „...a radikális szabadságokat, legyenek azok akár vallásiak, akár állami vonatkozásúak és adassanak bár törvények vagy kormányrendeletek útján, nemzetünkre és nemzeti államunkra egyaránt veszedelmeseknek tartom. Megvallom, nem értem a magas kormány felfogását akkor, amidőn egyrésről Magyarország állami erősítésére a közigazgatás államosítása, tehát centralizáció által törekszik, másrészt a tárgyalás alatt levő törvényjavaslatban a legnagyobb decentralizációnak enged szabad

10 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 2. köt. Budapest, 1893, 832–833.

11 Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. V. kötet. 1895. január 19.–május 29. Hiteles kiadás. Budapest, 1895. (a továbbiakban: FN) 54.

tért.”¹² Beszédének végkövetkeztetésében, saját véleményén túl, a katolikus felsőklérus álláspontját hangoztatta: „A széttagolás e művéhez hozzájárulni nem akarván, a törvényjavaslatot, melyet egyházamra és hazámra egyaránt veszélyesnek tartok, sem általánosságban, sem a részletes tárgyalás alapjául el nem fogadom.”¹³

A törvényt végül a törvényhozás mindkét háza elfogadta, az uralkodó szentesítette, s így az egyik gyűjtőpontjává vált a politikai katolicizmus magyarországi megjelenésének.¹⁴

A beszédet az alábbiakban az országgyűlés főrendiházának naplója alapján közöljük.¹⁵ Az írásmódot igyekeztünk a mai magyar nyelvhasználat gyakorlatához igazítani. A szórenden, a központozáson és a szövegen természetesen nem változtattunk, sőt azt magyarázó és értelmező jegyzetekkel egészítettük ki.

* * *

Dessewffy Sándor csanádi püspök beszéde
a magyar országgyűlés főrendiházában
1895. március 21-én

Nagyméltóságú elnök úr!¹⁶ Méltóságos főrendek! (*Halljuk! Halljuk!*) Bármily jóakaró tárgyilagossággal bíráljam is a szőnyegen levő törvényjavaslatot, – természetesen kapcsolatban a már törvényerőre emelkedett rokonjavaslatokkal¹⁷, melyek, megengedem, nem vallásellenes szándékkal, de viszont nekem is méltóztatnak megengedni, hogy hazai viszonyaink és körülményeinknek legalább is túl merész mérlegelésével vitettek keresztül – kénytelen vagyok sajnosan kijelenteni, hogy a tárgyalás alatt álló törvényjavaslat is nemcsak a katolikus egyház eddigi állását szállítja alább és tekintélyét apasztván, tevékenységében bénítja, némely vallásos meggyőződésre nézve sérelmes; hanem Magyarország eddig ismert összes vallásfelekezetek egyházainak bázisát is megmásmítja és legdrágább kincsünket, melyet egész Európa irigyelhetett tőlünk, értem az eddig itt uralkodott békés vallási együttélést, félő, hosszú időre megzavarja.

Mindezek dacára bízva isteni mesterünk ígéretében: Veletek leszek a világ végezetéig¹⁸ és bízva isteni tanának ember- és államboldogító termékenységében, a tárgyalás

12 FN 56

13 FN 57–58.

14 MIKLÓS Péter: *A politikai katolicizmus mint a társadalmi modernitás szimptómája Magyarországon a 19–20. század fordulóján*. In: *Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században*. Szerk. BONDÁR Erzsébet–DEMETER Gábor. Budapest, 2008.

15 FN 54–58.

16 Szláv József koronaőr (1818–1900), 1894 és 1896 között a főrendiház elnöke. Korábban földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter (1870–1872), majd miniszterelnök (1872–1874), illetve ezzel egyidejűleg pénzügyminiszter (1873–1874).

17 Az egyházpolitikai törvények: 1894. évi XXXI. tc. (A házassági jogról); 1894. évi XXXII. tc. (A gyermekek vallásáról); 1894. évi XXXIII. tc. (Az állami anyakönyvekről); 1895. évi XLII. tc. (Az izraelita vallásról); 1895. évi XLIII. tc. (A vallás szabad gyakorlásáról). 1895 márciusában természetesen az első három volt érvényben, s Dessewffy Sándor püspök beszédének ebben a részében azokat bírálta.

18 „Menjetez tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket! Kereszteljétek meg őket az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevére, és tanítsátok meg őket mindannak a megtartására, amit parancsoltam nektek. S én veletek vagyok mindennap, a világ végéig.” (Mt 28, 19–20)

alatt levő törvényjavaslatot ezúttal nem egyházi szempontból, melyre korunk törvényhozói nem nagy súlyt látszanak fektetni, hanem tisztán a magyar állam érdeke szempontjából óhajtom elbírálni. Vajha képes lenne felzaklatott lelkiismeretem gyenge szava nemzetünkben az óvatos haladás és a szükséges mérséklet meggyőződését felébreszteni.

Előre bocsátom, méltóságos főrendek, hogy én senkit sem akarok vallása miatt polgári jogaiban megszorítani, vagy éppen üldözni.

Kizárja ezt nemcsak a kereszténység második főtörvénye, de kizárja a honszeretet is, mely a hazafiak hatalmi és értelmi összetartásában adja meg az országnak legbiztosabb támasztékát. (*Élénk helyeslés.*)

Azonban megromlott agyvelejű rajongóknak, idegenből ideszakadt haszonleső spekulánsoknak, nagyzásban szenvedő hitújítóknak nem akarok tárt kaput nyitni és alkalmat szolgáltatni, hogy a nálunk annyira szükséges összetartást még ők is rontsák és törvényes oltalom mellett szabadon bujtogathassanak a jelenben fennálló felekezetek és egyházak ellen; hogy szédeleghessenek ártatlan népünk szívvilágában és ezzel gyökereiben ostromolhassák a magyar társadalmat.

Azon érv felett, hogy az embernek jogában áll a maga hitbeli meggyőződését követni, nem akarok vitatkozni. Nem is arról van itt szó. Egészen más az, hogy bárki a maga vallásos meggyőződését – mely utoljára is szubjektív – mások, különösen a hiszékeny és napjainkban a szükség és nyomor közt ilyenre úgy is hajlandó népre ráerőszakolja, mindjárt külön gyülekezetet alakíthasson. Megengedem, hogy e felett is lehet vitatkozni, akademeice¹⁹ értekezni, de a gyakorlatban a dolog ismét másként áll. Maga az állam is elismeri ezt, midőn éppen a tárgyalás alatt levő javaslatban a saját érdekei megóvására korlátozó befolyást biztosít magának.

Íme, az állam a vallás szabad gyakorlatát magára nézve még sem tartja valami ártalmatlannak és korlátlanul megengedhetőnek. Csak a vallásra és az egyházakra nézve tartja azt ártalmatlannak és korlátlanul megengedhetőnek, meg nem gondolva, hogy az innen eredő kár elsősorban az államra esik vissza.

A törvényjavaslat hívei azt állítják, hogy a vallás szabad gyakorlata mellett az állam javára jótékony verseny fog kifejlődni a vallásosság és erkölcsösség terén.

A külső hatást, a látszatot tekintik csupán, de figyelmen kívül hagyják azokat a veszélyeket, melyek bensőleg hatnak a nemzet egységének bomlasztására és általában nem tűnnek fel azonnal mindenkinek.

Hogy a versengés e fajtája, amely a keresztény igazságokat, a legfenségesebb és a legszentebb eszméket kalmárversenyre bocsátja az emberi furfanggal, mennyire elfajulhat és mennyi akadályt gördíthet majd az állam egységes fejlődése és haladása elé, azt nem veszik számításba.

Megengedik, méltóságos főrendek, hogy felhozzam Myndus városka esetét. Ez a kicsiny káriai révváros lokális, túlzó patriotizmusból egy terjedelmével arányban nem álló nagy kaput építtetett. Szomszédai mosolyogva figyelmeztették: Myndus polgárai, zárjátok be kaputokat, nehogy a várostok kiszaladjon rajta.²⁰ Én is arra kérem a méltó-

¹⁹ elméletileg (akadémikusan)

²⁰ Myndus (Myndos) ókori kis-ázsiai város (ma a törökországi Gümüşlük van a helyén). A kapu méretén ironizáló mondást a hagyomány Diogenésznek (Kr. e. 404–323) tulajdonítja.

ságos főrendeket, ne nyissanak hazánkban a vallásszabadságnak ily tág kaput, mert félő, hogy még az a fogyatékos vallásosság is, ami nálunk található, kiszalad rajta és eltűnik közülünk. (*Tetszés jobbfelől.*)

Tüzetesebben is indokolni akarván álláspontomat, kijelentem, hogy a mondottakon kívül főképp a következő okokból ellenzem e törvényjavaslatot: mert felette radikális, mert szükségességének rációját sehogy sem tudom feltalálni; mert a vallásfelekezetek autonóm szervezetében a nemzet egységét szétmállasztó túltengést idézhetne elő; végre mivel újabb nehézségeket támaszt a községek adminisztrációjában.

Felette radikálisnak mondtam a törvényjavaslatot.

A liberális Montesquieu abban a nézetben van, hogy túlságos szabadsággal bíró nemzeteket bajos vezetni, kormányozni.²¹ Természetes, hogy az ily államokban egyfelől a hatalom megtartásáért, másfelől annak elnyeréséért kifejlődő politikai küzdelemben, melyet az irigység még jobban elmérgesít, az egyetemes jó könnyen szem elől téveszthető és a nagymértékben kifejlődött pártszenvédély a fokozatosan és biztosan haladó előmenetelnek ezer akadályát gördíti útjába. Nagy nemzetek: az angol, német, francia, olasz sokat kockáztathatnak a radikalizmus terén; experimentálhatnak²² a szocializmussal, sőt az anarchizmussal. Azok ugyanis minden kormányforma mellett angol, német, francia, olasz nemzet maradnak. Ha azután idővel – mondjuk 50–100 év múlva, mert mi az egy nemzet életében? – meggyőződtek ezen elvek tarthatatlanságáról, lassankint visszatérhetnek a régi üdítő forrásokhoz, a keserű tapasztalatokkal kigazított biztosabb állami alapokra. Igaz, az ilyesmi óriási emberi hekatombákba, a tudományos haladás időleges megakasztásába, a művészeti és egyéb remek alkotások vandál pusztulásába kerül. De elvégre nagy nemzeteknél az ily szenvedések csak keresztülfutó szélvész gyanánt jelentkeznek, míg az orvosló visszahatás szelleme fel nem ébred valamely kiválóbb férfiúban, ki az üszkös romokban újra felépíti az államot, mely ugyanolyan nemzeti állam leend, milyen az elhagyott volt.

De nem így van ez kisebb államokban, különösen a magyar nemzeti állammal. (*Igaz! Úgy van! Jobbfelől.*)

Magyarország a magyar nemzetnek ezeréves fennhatóságán épült fel. Eddigi egyházi és politikai intézményei a nemzettel ugyanazon történelmi alapon fejlődtek és állandósultak. Ezeknek idegen, radikális intézkedésekkel való aláaknázása és gyöngítése vesztünkre lehetne. (*Igaz! Úgy van! Jobbfelől.*) Nálunk például éppoly kevésbé lehetne kísérletezni a felekezetnélküliség szabadságával, mint az egyenlő szavazati jog behozatalával. Magyarország még egy ideig megmaradna mint geográfiai fogalom, de nem lenne magyar állam többé. Ugyan mivel kárpótolhat e meddő szabadság, ha a nemzet nem találja föl többé magát e hazában? És ha ily radikális törvényekkel a leydeni könnyecsepphez hasonló ezen államot, melyet őseink kiváló bölcsessége konstruált meg eképp, egyszer felbontjuk, az sem ötven, annál kevésbé száz év múlva nem lesz többé soha visszaállítható, nem lesz többé magyar nemzeti állam, hanem lesz kozmopolita ország, (*Igaz! Úgy van! Jobbfelől.*) míg az első orkán el nem sepri. Mit használ, ha a sirt,

21 Charles-Louis de Secondat, La Brède és Montesquieu bárója (1689–1755) francia filozófus, államelméleti gondolkodó. Életéről, filozófiai és politikai nézeteinek alakulásáról és hatástörténetéről bővebben: DESGRAVES, Louis: *Montesquieu*. Ford. Deák Attila. Budapest, 2003. (fő művének – *A törvények szelleméről* (1748) – keletkezéséről és kortárs recepciójáról: 318–407.)

22 kísérletezhetnek

hol nemzetünk süllyedt el, népek veszik körül és az emberek millióinak szemében gyászkönyű ül,²³ ha még ül?! És mit használ, ha azoknak a nemzeteknek sorsára jutunk, melyek itt századokon át dulakodva egymást elpusztították, ha a starpok, galénok, dákok, trákok, géták, gepidák, vagy akár a hunok és avarok sorsára jutunk? Még ha egy döntő csatában, mint egy meteor pattanna szét nemzetünk és elmosódnék nevünk dicsősége a népek milliói közt? De így, a saját bölcsességünk alkotta törvényeit által lassanként, mintegy észrevétlenül elkallódni, szétmállani, névtelen sírba süllyedni és elenyészni: mily keserű sors, mily méltatlan tragikuma lenne az ezeréves jubileumnak!

Én tehát a radikális szabadságokat, legyenek azok akár vallásiak, akár állami vonatkozásúak és adassanak bár törvények vagy kormányrendeletek útján, nemzetünkre és nemzeti államunkra egyaránt veszedelmeseknek tartom.

Megvallom, nem értem a magas kormány felfogását akkor, amidőn egyrészt Magyarország állami erősítésére a közigazgatás államosítása, tehát centralizáció által törekszik, másrészt a tárgyalás alatt levő törvényjavaslatban a legnagyobb decentralizációnak enged szabad tért.

Nem fogadom el továbbá e törvényjavaslatot, mert nem tudom benne a szükséges rációját felfedezni.

Mint már említeni szerencsém volt, a mai törvényhozók alkotásaikban nem igen vannak tekintettel a vallásra, különösen annak szupernaturális²⁴ jellegére, még kevésbé igazságára, ők a polgárt csak az ő szűk, földi viszonyaiban kontemplálják²⁵, a lélekre, annak örök üdvösségére nézve indifferenseknek²⁶ vallják magukat. Nem feladatom most vitatni, hogy helyes-e ez a felfogás? De tény, hogy ennek dacára a modern törvényhozók sem mellőzik a vallást, mint politikai faktort, sőt céljaikhoz idomítva szerezik azt felhasználni. Szerintük a vallás nem lenne egyéb, mint bölcsészeti erkölcsstan útján gerjesztett oly érzelmek, mely az ésszel és szívvel harmóniába hozza; melyben az ember megnyugvását találhatná, őt sorsával kibékítené, az ideális jó úton vezetné, békés, munkás polgárrá idomítaná és neki az élet nehéz viszonyai közepette támaszt és vigasztalást nyújtana.

Mennyi idealizmus! Ezredéves történelmi tapasztalatoknak és az emberi természetnek milyen ignorálása!

Nem szándékom e téren hosszasan tartózkodni, hivatkozom csupán a méltóságos főrendek engedelmével, a nagy aberrációi mellett is nemes lelkű és nagyelméjű íróra, az ünnepezt Tolsztojra: Lehet – úgy mond – etikai tanulmányokat, laikus katekizmusokat írni, de ha az emberek azt hiszik, hogy ezekkel irányozhatják az emberiséget, csalódnak; mert az emberiséget nem ezek az értekezések, állambölcsészeti katekizmusok irányozzák, hanem az élő hit.²⁷ Vallás nélkül – állítja ugyancsak ő – nincs igaz, őszinte erkölcsösség, éppúgy, mint gyökér nélkül nincs plánta.

23 Vörösmarty Mihály *Szózatának* (1836) tizenkettedik strófája. „S a sírt, hol nemzet süllyed el, / Népek vesznek körül, / S az ember millióinak / Szemében gyászkönyű ül.”

24 természetfölötti

25 szemlélik

26 közömbös

27 Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910) orosz realista író, vallásfilozófiai gondolkodó. Lásd bővebben: HAJNÁDY Zoltán: *Lev Tolsztoj világa*. Budapest, 1987. (különösen az *A próféta* című fejezet: 177–203.)

De fogadjuk el, méltóságos főrendek, az indifferens államnak ezt a vallás-szurrogátumát,²⁸ kérдем, vajjon megfelelnek-e hazánkban az eddigi vallások az állam ezen felsorolt posztulátumainak?²⁹ Avagy szükséges volt a különféle új vallásoknak tárt kaput nyitni az állami célok biztosabb elérésére?

Hazánkban eddig gyakorolt vallásokul ismeretesek: a római latin és görög szertartású katolikusok, a görög-keleti, a protestáns, az unitárius és az izraelita.³⁰

Vajon a magyar állam mindezekben a vallásokban nem találta volna fel a saját érdekeinek állampolitikai céljait? Úgy tudom, a római katolikusban fennállása óta és a többiekre több százados tapasztalás bizonyította, hogy a magyar nemzet e vallásokban nemcsak hűen szolgálta hazájának állami érdekeit, de a magánember, az egyén is, individualitása szerint, feltalálta megnyugvását, ennél fogva semmi újabb vallás nemzetünket és hazánkat boldogabbá, a magyar államot erősebbé, a magyar kultúrát virágzóbbá tenni nem fogja.

Akik nálunk hitújítással, új vallások alapításával foglalkoznak, azok nem magyarok, hanem idegen származású rajongók, hogy magamat erősebben ne fejezzem ki. Egyformán ellenségei mind a létező vallásoknak, mind a magyar államnak. Minő érdekünk követelheti tehát, hogy ily szerencselovagok iránt törvény útján vendégszeretet tanúsítsunk és kalandos vallási doktrínáik számára melegágyat készítsünk, melyben esetleg mérges maszlag is tenyészhetik?

Megengedik a méltóságos főrendek, hogy itt ismét csodálkozásomat fejezzem ki, hogy a kormányok a polgári házasságot leginkább a nemzet nagyobb egységesítése szempontjából sürgették,³¹ most pedig egy oly törvényjavaslattal állnak elő, mely ezt a nemzeti egységet a szakadozottság nagyobb fokával fenyegeti.

E törvényjavaslat a felekezeti autonómiák terén könnyen a nemzet egységét leginkább szétmállasztó túltengést idézhet elő.

Hazánkban már eddigelé is több egyháznak van autonómiája. Most sürgetik a katolikus autonómia behozatalát, amely törekvés jogosultságát a jelen egyházi viszonyok közt el kell ismernem; az egyházi autonómiák száma tehát ismét szaporodni fog. De minő torzkép keletkezik később, ha a vallás szabad gyakorlata mellett a pár év alatt keletkezhető és felszaporodható új vallások és felekezetek külön-külön autonómiákat fognak majd követelni? Meg fogják-e tagadni? Quod uni justum, alteri ne legyen

Vö.: TOLSZTOJ, Lev: *Mi a vallás és a mi a lényege?* [1901] Ford. Baán István. In: *Az orosz vallásbölcsélet vi-rágkora. Tolsztojtól Bergyajevig.* 1. köt. Budapest, 1988, 32–65.

28 vallás-pótlékát

29 követelményeinek

30 A katolikus, az ortodox, az evangélikus, a református, valamint az unitárius (1848. évi XX. tc.) volt bevett felekezet Magyarországon, s az egyházpolitikai viták lezárulásával végül az izraelita felekezet (1895. évi XLII. tc.) is ebbe a jogi kategóriába került 1895-ben.

31 A kötelező polgári házasság intézményének bevezetését – és ezzel a polgári jog új ágának, a civil (nem egyházi) családjognak a megjelenését – sürgető magyar politikai erők érvkészletében a polgári jog-egyenlőség elve alapján gyakran szerepelt, hogy a törvény előtti egyenlőségnek fontos eleme a házasság-jog egységes – állami és felekezetiileg semleges – szabályozása. A katolikus egyház ez ellen természetesen tiltakozott, hiszen tanítása szerint a házasság szentség, s mint ilyen ember által fölbonthatatlan. A házassági jogról szóló törvény (1894. évi XXXI. tc.) hatályba lépése előtt érvényben lévő magyarországi – felekezeti – házasságjogi rendszerekről lásd bővebben: SZEREDY József: *Egyházjog. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra.* 1–2. köt. Pécs, 1883.

aequum?³² Minő nagyszerű távlat: Magyarország vallásszabadsággal és vagy 10-12 egyházi autonómiával, a nemzet egységesítésének nagyobb dicsőségére!

Végül ellenzem a törvényjavaslatot, mert újabb nehézséget támaszt a községek adminisztrációjában.

Méltóztassanak figyelembe venni a vegyes vallású és -nemzetiségű községek előljáróit, mennyi bajjal és minő nehézséggel kell megküzdeniük a képviselőtestületek összeállításában, az előljáróság választásánál, mennyi nehézséggel az egyházi és kulturális intézményeknél?

Tekintsük például Zemplén-Hegyalját; van ott nem egy község 5-600 lakos mellett külön három templommal, három iskolával, három pappal, három kántorral, legalább három tanítóval, három harangozóval; Tokajban éppen 4000 lakos mellett hat templommal!

És ha a községi élet a mostani szakadozottság mellett már sokat szenved, mennyit szenved majd akkor, ha a község lakossága még egyszer annyi, vagy kétszer annyi felekezetre fog szétforgácsoltatni?

A széttagolás e művéhez hozzájárulni nem akarván, a törvényjavaslatot, melyet egyházamra és hazámra egyaránt veszélyesnek tartok, sem általánosságban, sem a részletes tárgyalás alapjául el nem fogadom. (*Éljenzések jobbfelől.*)

Péter MIKLÓS

SÁNDOR DESSEWFFY, BISHOP OF CSANÁD, IN THE DEBATES OVER THE RELATIONS
OF CHURCH AND STATE

Laws regulating the relations of Church and state and the debates over them play an important role in Hungarian political and social history. The laws on civil marriage, on the religious belonging of children, on mandatory state birth registration (1894), on the acceptance of Israelite denomination as established religion, and on religious freedom (1895) placed Hungary among the countries with a modern European legal system.

Sándor Dessewffy (1834-1907), Bishop of Csanád (Cenad, Romania), expressed his views explicitly during the debates. In this study the author reconstructs these views drawing on the Parliamentary address of the bishop delivered 21 March 1895. According to Dessewffy, the bill on religious freedom violates the interests of each established religion in Hungary, but first of all those of the largest one, the Catholic Church. At the same time, from a Liberal point of view he refused any discrimination on religious basis and considered religious freedom as a fundamental right of freedom. In spite of this he did not support the bill, considered it a radical one harming the unity of the Hungarian nation and the Hungarian state. Both houses of the Hungarian Parliament passed the bill and the period of the debates over the relations of Church and State ended.

32 Quod uni justum, alteri aequum. = Ami az egyiknek jog, az a másiknak is az. Itt: „Ami az egyiknek jog, az a másiknak ne legyen az?”

Dessewffy Sándor
Pozsony, 1834. június 3. – Budapest, 1907. december 5.

ADRIÁNYI GÁBOR

AZ 1860-AS KÖLNI TARTOMÁNYI ZSINAT
MINT AZ ELSŐ Vatikáni ELŐFUTÁRA?*

Az 1848-as márciusi forradalom politikai következményei Németországban világossá tették, hogy az egyház és állam viszonyában is változások következnek be.¹ A főpásztorokat az események egyrészt aggodalommal, másrészt reménységgel töltötték el. Ezért a kölni egyháztartomány püspökei, Wilhelm Arnoldi² trieri, Johann Georg Müller³ münsteri, Franz Drepper⁴ paderborni főpásztorok Johann von Geissel⁵ érsek elnöklete alatt már 1848. május 10. és 13. között tanácskozássra gyűltek össze. Főtéma Poroszország – ahová a tartomány tartozott – politikai helyzete és ezzel összefüggésben a várható egyház és állam viszonya volt. A problémák megoldásával kapcsolatban a püspökök úgy vélték, egy nemzeti zsinatot kellene összehívni – amit a sajtó is követelt⁶ –, bár előbb meg akarták várni a frankfurti és a berlini alkotmányozó gyűlések eredményeit.⁷

Az év nyarán, augusztus 15-én került sor a kölni dóm építkezési ünnepségeire. Ezen a három szuffragán püspökön kívül részt vett a mainzi, speyeri, hildesheimi főpásztor és az osnabrücki adminisztrátor is. Sőt, a bécsi nuncius, Michele Viale-Prelá⁸ is, akit régi barátság fűzött Geissel érsekhez és aki a bécsi forradalom elől menekülve Frankfurt am Main közelében tartózkodott. Ebből az alkalmából Geissel ismét egy nemzeti zsinat összehívását sürgette, ami a püspökök helyeslésével találkozott is, viszont nunci-

* Készült az OTKA NK 83799 pályázat támogatásával.

1 SCHEIDGEN, Hermann Josef: *Der deutsche Katholizismus in der Revolution von 1848–1849*. Episkopat, Klerus, Laien, Vereine (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, 27), Köln–Weimar–Wien 2008.

2 Thomas, Alois, Arnoldi Wilhelm (1798–1864) 1842 óta trieri püspök, in: GATZ, Erwin: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803–1945*. Ein biographisches Lexikon. Berlin 1993 (továbbiakban: GATZ 1993), 13–15.

3 Hegel, Eduard, Müller Johann Georg (1798–1870), 1847 óta münsteri püspök, GATZ 1993, 522–524.

4 Hengst, Karl, Drepper Johann Franz (1787–1855), 1845 óta paderborni püspök. GATZ 1993, 141–142.

5 Hegel, Eduard, Johann von Geissel (1796–1864), 1837–1842, speyeri püspök, 1841–1845 koadjutor Kölnben, 1845-től kölni érsek, 1850-től bíboros. GATZ 1993, 239–244.

6 *Der Katholik* 28 (1848) 177–178, 181–282.

7 CÜPPERS, Sebastian, M. M.: *Das Kölner Provinzialkonzil von 1860. Kanonische Struktur und Kirchenbild einer Provinzialsynode im 19. Jahrhundert*. Augsburg 1992. 72.

8 Viale-Prelá, Michele (1799–1860), 1838–1845 müncheni nuncius, 1845–1855 bécsi nuncius, 1855–1856 bécsi prónuncius, 1855-től bolognai érsek, 1855-től bíboros, WEBER, Christoph: *Kardinäle und Prälaten in den letzten Jahren des Kirchenstaates 1846–1878*. Stuttgart 1878, (a továbbiakban: WEBER 1878) 527–528.

us Viale-Prelá azt javasolta, a püspökök gyűljenek össze előbb egy konferenciára. A püspökök ezután fel is kérték az érseket, tegye meg a szükséges intézkedéseket.

Így jött létre 1848. október 22-én az első össznémet püspökkari konferencia Würzburgban annak ellenére, hogy a müncheni ultrakonzervatív, ultramontán érsek, Karl August von Reisach⁹ és az ottani internuncius, Carlo Sacconi¹⁰ Rómában minden követ megmozgatott annak megghiúsítására. A konferencia november 16-ig tartott és november 8-án és 9-én tárgyalta a zsinat kérdéseit is. Végül megállapodtak a püspökök abban, hogy mielőbb szentszéki engedéllyel nemzeti zsinatot tartanak, viszont ez előtt mind tartományi, mind egyházmegyei zsinatokra kerül sor. A konferencia felszólította elnökét, Geisselt, hogy a szükséges engedélyt a nemzeti zsinat megtartására Rómában szerezze meg. De még a konferencia előtt Sacconi Giovanni Soglia¹¹ bíboros államtitkártól azt az instrukciót kapta, hogy akadályozza meg a zsinatokat, elsősorban a nemzetit. IX. Pius pápa pedig 1849. május 9-én kiadott bullájában míg az egyházmegyei zsinatok ellen óvott, tartományiakat viszont javasolt,¹² addig a nemzetiek elnapolása mellett döntött, azaz lényegében azokat megtiltotta.¹³ A Szentszéknek természetesen volt oka aggodalomra. Hiszen az 1830-as évek zsinati mozgalmai az 1848-as forradalommal új erőre kaptak, és ezek nemcsak az egész egyház, a hierarchia és a papi fegyelem „demokratizálását” követelték, hanem még a cölébátus eltörlését és az egyházkormányzatban a többségi elv bevezetését is.¹⁴ Sőt akadtak, akik az egyházmegyei zsinatokat papokból és laikus hívek-ből önálló törvényhozó és bíraskodó testületté akarták átalakítani.¹⁵

Geissel nem adta fel tervét a nehézségek ellenére sem. 1849-ben, 1850-ben és 1854-ben tanácskozássra hívta szuffragáneusait a porosz alkotmánytervezet ügyében, de egyúttal tárgyaltak egy tartományi zsinatról is. Sőt, 1850-ben Geissel arra kérte püspöktársait, hogy a közeljövőben tartandó tartományi zsinat érdekében tegyék meg javaslatukat és adják elő kérelmeiket. A következőkben már egy egész sereg proposíció futott be Kölnbe, amelyek túlnyomóan az egyházi fegyelmet és a liturgiát érintették, de kitértek az iskolaügyre, az egyházi javadalmakra és az egyházi bíraskodásra is.¹⁶ Így azután Geissel 1858. augusztus 30-szeptember 1-re három szuffraganeusát (Trier, Münster, Paderborn) értekezletre hívta Kölnbe, hogy a zsinat ügyét részletesen megtárgyalják. El kellett dönteniük, milyen témákat, és milyen rendben tárgyaljon a zsinat, és az egyes témák kidolgozását a püspökök között fel is kellett osztani. Geissel fenntartotta magának a dogmatikus részt, elsősorban a püspökökről és a káptalanokról szólót.¹⁷

9 Zeiss, Anton, Karl August von Reisach, gróf (1800–1856); 1846–1856 müncheni érsek, 1856-tól kúriai bíboros, in: GATZ 1993, 603–606.

10 Sacconi Carlo (1848–18889); 1841–1851 müncheni internuncius, majd nuncius, 1853–1861 párizsi nuncius, 1861 kúriai bíboros, WEBER 1878, 514–515.

11 Soglia Giovanni (1779–1856) 1848–1856 bíboros államtitkár, WEBER 1878, 522–523.

12 Ezeknek a döntéseit ugyanis jóváhagyásra fel kellett terjeszteni Rómába.

13 *Collectio Lacensis. Acta et Decreta S. Conciliorum recentiorum.* 7 kötet. Freiburg i. Br. 1890–1892. itt: V. 994–995. –A pápa ugyanígy válaszolt a francia püspököknek is, akik szintén egy nemzeti zsinatot akartak, uo. IV. 3 sk.

14 Vö. a gazdag korabeli sajtót és irodalmat CÜPPERS 1992, 80, 40. jegyzet.

15 Így pl. a tübingeni professzor *Die kirchlichen Zustände der Gegenwart*, Tübingen 1849, c. könyvében

16 CÜPPERS 1992, 84–85.

17 Az autokrata Geissel ui. állandó háborúban állt a kanonokokkal (szerinte „Kapitularenrepublik”), nem véletlen, hogy éppen ez a fejezet volt a zsinaton a legtöbbet vitatott és változtatott. vö. CÜPPERS 1992, 85, 61. jegyzet.

1859 tavaszán a zsinat terve és ügyvitele már készen állt az őszi kezdésre, mikor azt el kellett halasztani. Geissel ugyanis 1859. június 6-án IX. Piust arra kérte, engedélyezze a tartományi zsinatot, jöllehet erre sem akkor, sem ma nincs szükség.¹⁸ Az érsek valószínűleg így akarta a zsinat hűségét a Szentszékkal szemben kihangsúlyozni. Pius 1859. július 30-án brévében válaszolt és megdicsérte a vállalkozást. Viszont Geissel hódolatában addig ment, hogy a zsinati Kongregáció prefektusának, Cagianonak¹⁹ is írt és jelezte neki a zsinat témáit. A bíboros válaszolt is és javasolta felvenni a zsinat tárgyalandó témái közé a szentségek tanát, az egyházmegyei zsinatot, a szentek és a Szűzanya tiszteletét, valamint az egyházi hierarchiát és annak joghatóságát. Főként mivel ez utóbbi (később *De hierarchia ecclesiastica ac de eius jurisdictione*) eddig a kölni aktákban nem szerepelt, csupán egy fejezet a püspökökről (*De episcopis*), világos, hogy ez az új fejezet – amely később az Első Vatikáni Zsinaton központi szerepet kapott – Róma egyenes kívánságára került a kölni tartományi zsinat ügyiratai közé. A bíboros által javasolt témák felvétele az iratok közé természetesen új fejezetek kidolgozását tette szükségessé. Geisselnek tehát a zsinatot el kellett napolnia.

De az érsek az eddig elkészített dogmatikus fejezettel sem volt megelégedve. Kezében volt az 1858-as bécsi tartományi zsinat dokumentuma és saját tervezetének harmadik átdolgozása után is attól tartott, annak színvonalát nem tudja a kölni elérni, mivel Bécsben jobb erők működtek közre.²⁰ Megbízta tehát 1859 november végén Wilhelm Wilmers²¹ bonni jezsuita filozófus professzort, hogy dolgozza át, illetve írja meg a zsinat dogmatikus tételeit. Viszont az érsek a zsinat tervezett időpontjáról semmiképp sem akart lemondani, így Wilmersnek éjt nappallá téve kellett dolgoznia. Geissel azután 1860. február 15-i nagyböjti körlevelében bejelentette és február 20-án hivatalosan is összehívta a kölni tartományi zsinatot, jöllehet Wilmers dolgozatával még nem volt egészen készen.

Geissel meghívót intézett szuffragáneusaihoz, Konrad Martinhoz²² (Paderborn), Georg Müllerhez²³ (Münster), Wilhelm Arnoldihoz²⁴ (Trier) és a négy segédpüspökhöz (Köln és a három szuffraganpüspökség). Részvételüket kérte szavazati jog nélkül három megyéspüspök, akik ugyan nem tartoztak a kölni egyháztartományhoz, de érdekelte őket a zsinat: Heinrich Förster²⁵ boroszlói (Breslau), Eduard Jakob Wedekind²⁶ hildesheimi és Paulus Melchers²⁷ osnabrücker püspök. Az 1860. április 29-én Geissel elnöklése alatt nagy ünnepélyességgel megnyílt zsinaton tehát tizenegy püspök vett részt, közülük nyolc szavazati joggal. Geissel elrendelte azt is, hogy minden egyes szuffragán püspök két szakértő teológust hozzon magával. Ő maga háromra gondolt,

18 CIC 1983, can. 442 § 1.

19 Antonio Maria Cagiano de Azevedo (1797–1867), 1844-től bíboros, 1853–1860 a Congregatio Concilii prefektusa, WEBER 1878, 446–447.

20 PFÜLFF, Otto: *Cardinal von Geissel*. II. Freiburg 1896. 438.

21 Lásd lejjebb életrajzát.

22 Gatz, Martin Konrad (1812–1879) 1856-tól padernborni püspök, in: GATZ 1993, 478–481.

23 Ld. fent 3. jegyzet

24 Ld. fent 4. jegyzet

25 Gatz, Heinrich Förster (1799–1881) 1853-óta boroszlói püspök, in: GATZ 1993, 200–203.

26 Aschoff, Hans-Georg, Eduard Jakob Wedekind (1796–1870), 1850-óta hildesheimi püspök, in: GATZ 1993, 200–203.

27 Gatz, Melchers Paulus (1813–1895); 1857–1866 osnabrücker püspök, 1866-tól kölni érsek, in: GATZ 1993, 493–494. osnabrücker püspök.

végül is csak egy lett belőle: a jezsuita Wilmers. Résztvett a zsinaton a teljes kölni káptalan nyolc kanonokkal, az aacheni prépost, a három szuffragán püspökség káptalanjából két-két kanonok, a bonni egyetem, a münsteri és padernborni főiskolák teológiai karainak egy-egy kiküldöttje, a négy egyházmegye szemináriumainak rektorai, valamint a tartomány hét férfi szerzetesrendjének képviselői és egy jegyző.

A zsinat ügyvitelét már április 29-én eldöntötték. A tervezett négy partikuláris kongregáció (bizottság) helyett hat alakult, mivel a hildesheimi és osnabrücki püspökök részvételével azokban hat megyéspüspök elnökölhett. Az ünnepélyes megnyitó után a munka előbb a partikuláris bizottságokban folyt az elkészített és kinyomtatott séma alapján. Ezeknek a végzését azután a generális kongregáció (bizottság) tárgyalta, majd ha elkészült a végleges szöveg, azt a püspökök „mint bírák a hit dolgaiban” szavazattal jóváhagyták. A dekrétumokat azután ünnepélyes ülésen az apostoli protonotáriusok hirdették ki. A zsinat öt generális (egyetemes) kongregációban és négy ünnepélyes ülésben ülésezett. Az utolsón, május 17-én a zsinati atyák aláírták az iratokat és a zsinat Te Deummal, áldással és teljes búcsúval ért véget.

Geissel az aktákat már 1860. június 15-én felterjesztette Rómába, de csak 1861. december 19-i dátummal jelezte Caterini²⁸ bíboros, hogy az approbáció megtörtént. Viszont a kongregáció kikötötte, hogy bizonyos javításokat, kiegészítéseket kell eszközölni a szövegben, jelesen a dogmatikus 40. fejezethez egy egészen új fejezetet is csatolt a tisztítótűzről (De purgatorio). A zsinat aktái (Acta et Decreta) csak ezután mehettek nyomdába és jelenhettek meg 1862. augusztus 13-án.

A zsinat előkészítése során Geissel a dogmatikus rész kidolgozását saját irányítása alá vonta, míg a püspökökről és a kanonokokról szóló fejezetet magának tartotta fenn. Végül a zsinat szövege 78 fejezetből állt, ebből 40 a katolikus hitet taglaló dogmatikus rész, 38 fejezet pedig az egyházi fegyelmet tárgyaló rész volt.²⁹ A dogmatikus fejezetek kidolgozását a két említett kivételével Geissel az előkészítés során két professzorra bízta. Az egyik Franz Xaver Dieringer³⁰ volt, a másik valószínűleg Peter Roh.³¹ Dieringert (1811–1876) Geissel 1840-ben még mint speyeri püspök nevezte ki szemináriumában teológiai tanárnak és amikor kölni érsek lett, javaslatára a porosz minisztérium 1843-ban őt nevezte ki a bonni egyetem katolikus teológiai karán a dogmatika tanárának. Geissel Dieringert még kölni kanonoknak is kinevezte és állandó tanácsadója lett, Dieringer pedig mint konzervatív teológus az érsek teljes bizalmát élvezte. Később az Első Vatikáni Zsinat (1869–1870) kapcsán keletkezett teológiai bonyodalmakba keveredett, lemondott katedrájáról és Veringerdorfban (Baden) plébános lett. A kölni zsinat

28 Caterini Prospero (1791–1881), 1853-tól bíboros, 1860–1881 a Congregatio Concilii prefektusa, WEBER 1878, 149–150.

29 Mansi, 48, 25–166. Pars prima: De doctrina catholica uott 73–122.; Titulus I. De Dei existentia – 8 fejezet; Titulus II. De Deo uno 2 fejezet; Titulus III. De creatione – 2 fejezet; Titulus IV. De homine – 4 fejezet; Titulus V. De Christo – 3 fejezet; Titulus VI. De Christi ecclesia – 5 fejezet (caput 22: De Romano Pontifice, caput 24: De ecclesiae magisterio infallibili); Titulus VII. De gratia – 2 fejezet; Titulus VIII. De sacramentis – 9 fejezet; Titulus IX. De altera vita (caput 40: De purgatorio); Pars secunda: De disciplina ecclesiastica uo. 122–165.; Titulus I. De personis ecclesiasticis – 9 fejezet; Titulus II. De ministeriis ecclesiasticis – 29 fejezet;

30 Franzen, August, Franz X. Dieringer (1818. 1868) in: *150 Jahre Rheinisch-Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn 1818–1968*. Bonner Gelehrte. Beiträge zur Geschichte der Wissenschaften in Bonn. Katholische Theologie. Bonn 1968. 39–56.

31 Croce, Walter, Peter Roh in: *Lexikon für Theologie und Kirche* (továbbá LThK) 8 (1963) 1361.

előkészítésében tevékenyen részt vett és annak harmadik partikuláris bizottságában dolgozott.

A második teológus, aki a dogmatikus részt készítette, feltehetően³² Peter Roh (1811–1872) volt. A svájci születésű Roh 1829-ben lépett be a jezsuita rendbe. Dogmatikát tanított Fribourghban (Svájc) és Luzernben, teológiát 1858 és 1866 között Maria Laachban és Paderbornban. A kölni és az Első Vatikáni Zsinaton a paderborni püspök, Konrad Martin teológusa volt. Mint híres népszónok és népszerű apologetikus könyvek szerzője kora legjelentősebb svájci jezsuitájának számított.³³ Geissel jól ismerte Roht, mivel 1850-ben a kölni egyházmegyében népmisziókat tartott. Nem ismeretes, mennyi volt Roh szerepe a dogmatikus anyag kidolgozásában, az azonban bizonyos, hogy Geissel nem volt a kézirattal megelégedve és ezért 1859. november 20-án a feladattal – amihez járultak még a kongregáció által javasolt témák is – Wilhelm Wilmerst³⁴ bízta meg.³⁵

Wilmers 1817-ben született Vesztfáliában, 1834-ben belépett a jezsuita rendbe, tanulmányait Svájcban és Franciaországban végezte. 1882-től a rend különböző kollégiumaiban filozófiát és teológiát tanított. Bonni tanársága idején – 1856–1860 – bízta meg őt Geissel a zsinat dogmatikus részének kidolgozásával. A zsinat alatt mint az érsek teológusa tevékenykedett. Az Első Vatikáni Zsinaton – mint alább látjuk – jelentős része volt a második dogmatikus konstitúció, a *Pastor aeternus* (De Romano pontifice) létrejöttében. Öt év múlva, 1875-ben a Vatikáni Zsinat egyik kiemelkedő infallibilista tagjának, Louis Pie³⁶ poitiersi püspöknek a meghívására az ottani szeminárium tanára lett 1880-ig. 1882-től haláláig, 1899-ig a rend exaetemi (Hollandia) házában irodalmi tevékenységet folytatott.

Wilmers korának egyik legjelentősebb jezsuita dogmatikusa volt. Számos műve közül legfontosabb volt a négykötetes „Lehrbuch der Religion” (A vallás tankönyve), amely 1924-ig nyolc kiadást ért meg, majd ennek „Geschichte der Religion” (A vallás története) néven kiadott első kötete két kötetre duzzasztva 1904-ben már a hetedik kiadását érte meg. „Handbuch der Religion” (A vallás kézikönyve) néven átdolgozva négy kiadást ért meg 1905-ben. 1891-ben ennek angol, 1896-ban ennek francia fordítása is megjelent. Wilmers az Első Vatikáni Zsinaton – 1869–1870 – jelentős szerepet játszott és amikor 1870-ben az ellenzék Nápolyban négy könyvecskét jelentetett meg a tervezett pápai tévedhetetlenség dogmatizálása ellen,³⁷ akkor ő azonnal egy ellenirattal –

32 Bizonyíték máig nem került elő, de csaknem bizonyos, hogy ő volt a két dogmatikus egyike, vö. CÜPPERS 1992, 104–105.

33 Springer, Klaus- Bernward, Roh Peter in: *Traugott, Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. 8 (1994) 557–559.

34 Sträter, August, *Erinnerungen an Pater Wilmers S. J.*, in: *Mitteilungen aus der deutschen Provinz* 6 (1912–1914) Roermond 1914, 145–153, 293–302.

35 CÜPPERS 1992, 105.

36 Aubert, Roger, Louis Pie (1815–1880) 1849 óta Poitiers püspöke, kora liberalizmusának ádáz ellenfele, a „19. sz. Hilarius”, in: *LThK*, 8 (1963) 495.

37 1. *Observationes quaedam de infallibilitatis ecclesiae objecto*. Neapoli 1870. Anonim. (Rauscher bécsi érsek köréből vagy tollából). 2. *De Summi Pontificis infallibilitate personali*. Neapoli 1870. Anonim. Szerző: Schwarzenberg prágai bíboros-érsek Franz Sales Mayer O. Praem. segítségével. 3. *Causa Honorii papae*. Neapoli 1870. Szerző megnevezve: Karl Joseph von Hefele, egyháztörténész, rottenburgi püspök. 4. *Quaestio ad instar manuscripti impressum*. Hely, idő nélkül. 1870. Hely valószínűleg Solothurn és a szerző valószínűleg Wilhelm Emmanuel von Ketteler, mainzi püspök.

„Animadversiones in quatuor contra Romani Pontificis infallibilitatem editos libellos „(Neapoli 1870, 114 oldal) válaszolt, aminek három különböző német fordítása is megjelent.³⁸ Rendtársa, Pater Sträter emlékiratából tudjuk,³⁹ hogy IX. Pius személyesen kérte fel Pierre Jean Beckx jezsuita rendfőnököt,⁴⁰ hogy gondoskodjék egy ellenirat megírásáról. Beckx a feladattal Wilmerst bízta meg, aki éjt nappallá téve készítette el elleniratát és nyomtatta ki ugyancsak névtelenül Nápolyban. De hogy ő a szerző, azt Wilmers később könyveiben nyíltan is bevallotta.⁴¹

Milyen szerepet játszott Wilmers a kölni tartományi zsinaton, jelesen mi volt az ő munkája a dogmatikus „De Christi ecclesia” fejezetben? A kérdést Geissel biográfusa, a jezsuita Otto Pfülf⁴² két kötete ellenére sem tisztázta és Johann Beumer⁴³ sem tudott 1971-ben dűlőre jutni. Sőt, a zsinat legalaposabb feldolgozójának, Sebastian M. M. Cüppersnek⁴⁴ sem sikerült 1992-ig mindent bizonyító iratokhoz jutni, mivel sem az alsónémet jezsuita provincia levéltára, sem a jezsuita római központi levéltár, sem pedig a rendezetlen kölni főegyházmegyei levéltár nem tudott a kérdésre feleletet adni. Így Cüppersnek nem maradt más hátra, mint a kölni zsinat említett sémáját Wilmersnek az 1860 előtt kiadott „Lehrbuch der Religion” könyvének vonatkozó részeivel összevetni. Problémát okozott az, hogy míg a zsinat szövege latin, Wilmers könyve német. De segítséget nyújtottak neki az összehasonlításban a „Der Katholik” folyóirat 1862-es és 1863-as számai, amelyek a zsinat csaknem valamennyi dokumentumát német fordításban közlik.

Az összevetést a szerző a tartalmi és nem a stílusbeli egybeesésben kereste. Cüppersnek sikerült is 16 oldalon keresztül és három tabella (Lehrbuch, zsinat-szöveg, Der Katholik) felállításával meggyőzően bizonyítani,⁴⁵ hogy a kölni „De Christi ecclesia” lényegében Wilmers munkája. Jelesen vonatkozik ez a szó szerint idézett egyházatyákra, amelyek teljesen megegyeznek Wilmers könyvének forrásaival. Fontos megállapítása Cüppersnek az is, hogy a zsinat 24. sémája az egyház tévedhetetlen tanítóhivataláról teljesen egybevág Wilmers tankönyvével.⁴⁶ Hogy azonban árnyalati különbségek vannak, annak oka az, hogy Wilmers az első partikuláris bizottság tagja volt, amely a „De religione et fide generatim” séma 1–8 fejezetét tárgyalta, míg a hatodik partikuláris bizottság, amely feladatul ennek 21–26. fejezetét (De Christi ecclesia) kapta, Dieringer bizottsága volt. Így lett elkerülve az, hogy az a bizottság, amelyik kidolgoz-

38 1. *Widerlegung der vier unter die Väter des Konzils verteilten Broschüren*. Münster 1870. 2. *Bemerkungen gegen vier wider die Infallibilität des Papstes erschienene Broschüren*. Wien. 3. *Kritische Beleuchtung von vier Broschüren, welche gegen die Infallibilität des Papstes erschienen und unter die Väter des Concils vertheilt worden sind*. Regensburg.

39 Lásd 35. jegyzetet, itt 296.

40 Schneider, Burkhardt, Pierre Jean Beckx (1795–1887) 1853-tól jezsuita, 1853-tól 1887-ig a rend 22. általános főnöke, in: LThK, 2 (1958) 92–93.

41 Pl. *De Christi ecclesia libri sex*. Regensburg 1897. könyvében, 441.

42 Pfülf, Otto, Cardinal von Geissel, Bischof zu Speyer und Erzbischof zu Köln im Leben und Wirken. *Sammt Urkundenbuch*, Speyer 1873.

43 Lásd tanulmányát *Pater Wilhelm Wilmers und seine Tätigkeit auf dem Kölner Provinzialkonzil von 1860 und auf dem Ersten Vaticanum*. In: *Archivum Historiae Conciliorum*, 3; 1–2 (1971) 137–155.

44 CÜPPERS 1992, 108.

45 CÜPPERS 1992, 108–125.

46 Uo. 122–125.

ta a sémát, másodfokon saját maga döntsön róla. Wilmers „De Christi ecclesia”-ját tehát a Dieringer-féle bizottság vizsgálta.⁴⁷

Milyen szerepet vitt Wilmers az Első Vatikáni Zsinaton? Először is arra kell rámutatni, hogy a kölni tartományi zsinat atyái közül öten vettek részt a Vatikáni Zsinaton is: Melchers, akiből 1866-ban kölni érsek lett, Martin paderborni, Wedekind hildesheimi, Matthias Eberhard⁴⁸ trieri – aki mint szeminárium rektor volt Kölnben – és Förster boroszlói (Breslau) püspök. Míg Melchers és Förster a vatikáni zsinati ellenzékhez tartozott, Konrad Martin a pápai tévedhetetlenség egyik legelszántabb képviselője lett Rómában, és teológiai tanácsadója, a jezsuita Peter Roh segítségével, aki már Kölnben is teológusa volt, a dogmatizálás érdekében széleskörű tevékenységet fejtett ki. De nemcsak az egyik néhai kölni teológus szakértő tartózkodott Rómában, hanem a másik jezsuita is, Wilmers.

Köztudott, hogy mindjárt az egyetemes zsinat megnyitása kezdetén nagy népszerűsítő hadjárat indult meg a zsinati többség tagjai között a pápa joghatóságáról, illetve az annak tévedhetetlenségéről szóló tan dogmatizálása érdekében. Ennek két legfőbb propagálója a konvertita Henry Manning⁴⁹ westminsteri érsek és Ignatius von Senestréy⁵⁰ regensburgi püspök volt. Lényegében rájuk megy vissza, hogy 380 zsinati atya 1870. január 29-én a zsinathoz egy beadvánnyal (propositio) fordult, amelyben kérték ennek a témának rövid úton való felvételét a zsinat tárgyalandó témái közé.⁵¹ Ehhez csatoltak egy függelék (appendix) is, amelyben hét tartományi zsinat evvel kapcsolatos végzéseire utaltak.⁵² A függelékben – amely, mint a petíció is, négy hét és számos változtatás után jött létre⁵³ – a kérvényezők első helyen a kölni tartományi zsinat végzését idézték, majd az 1865-ös utrechtit, az 1860-as prágait, az 1863-as kalocsait, az 1859-es urbinóit és az 1869-es baltimore-it. De honnét ismerték ők ezeket a zsinatokat? Elárulja Senestréy naplója, amely szerint a propozíciót a két jezsuita teológus, Roh és Wilmers készítette.⁵⁴ Honnan tudtak azonban Roh és Wilmers Kalocsáról? Onnan, hogy a kalocsai zsinat teológusa, Clemens Schrader⁵⁵ is Rómában volt és a jezsuita teológusok, mint Franzelin,⁵⁶ Kleutgen,⁵⁷ Roh, Wilmers és társaik mind a zsinat előkészítésében, mind a pápai jurisdikció és tévedhetetlenség tanának propagálásában már

47 Uo. 126. Cüppers a továbbiakban részletesen kitér a „De Christi ecclesia” kidolgozására, 127–139.

48 Thomas, Alois, Matthias Eberhard (1815–1876), 1867 óta trieri püspök, in: GATZ 1993, 155–157.

49 Biemer, Günter, Henry Manning (1808–1892), 1833 anglikán pap, 1851 áttérés, katolikus pap, 1865 westminsteri érsek, 1865 bíboros, in: LThK 6 (1961) 1364.

50 Mai, Paul, Ignatius von Senestréy (1818–1906) 1858 óta regensburgi püspök, in: GATZ 1993, 699–702.

51 Mansi, 51, 646.

52 Mansi, 51, 648.

53 ADRIÁNYI, Gabriel: *Ungarn und das I. Vaticanum*. Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, 59 Köln–Wien 1975. 177–178.

54 Senestréy, Ignatius von, *Wie es zur Definition der päpstlichen Unfehlbarkeit kam*. Tagebuch vom I. Vatikanischen Konzil, herausgegeben und kommentiert von Klaus Schatz (Frankfurter Theologische Schriften 24) Frankfurt am Main 1977. 41, Roh és Wilmers vázlatai függelékben: 141–142, 144–147.

55 Schauf, Henrik, Clemens Schrader (1820–1875) jezsuita, 1871. 1872 a római Collegium tanára, 1857–1870 professzor Bécsben, 1872–1875 professzor Poitiersben, in: LThK 9 (1969) 482.

56 Twicker Max Georg, Johann Franzelin (1816–1886) jezsuita, a római Gregorianán tanár 1850–1856, 1876 bíboros, a vatikáni zsinat De fide catholica dekretumának alkotója, in: LThK 4 (1960) 272–273.

57 Gillen Leonhard, Josef Kleutgen (1811–1883) jezsuita, 1843-tól általában Rómában, a vatikáni zsinat alatt Martin püspök egyik teológusa, a De fide catholica egyik átdolgozója, a pápai tévedhetetlenség dogmatizálásának egyik lényeges szereplője, LThK 6 (1961) 340.

évek óta nagy tevékenységet fejtettek ki. Bizonyított, hogy Schrader, Kleutgen, Franzelin és Wilmers a vatikáni zsinat perdöntő „De ecclesia Christi” (az infallibilitással együtt) és „De fide catholica” sémáiban a leglényegesebb szerepet játszottak.⁵⁸

Wilmersnek evvel kapcsolatban még egy különleges szerep is jutott, Őt ugyanis Bombay-Poona apostoli vikáriusa, Ascalon címzetes püspöke, Leo Meurin,⁵⁹ kinevezte teológusnak. A berlini születésű, de francia szülőktől származó – apja diplomata volt Berlinben – Meurin 1848-ban kölni papszentelése után 1851-ig Geissel titkára volt. Ekkor belépett a jezsuita rendbe, és 1858-tól Bombayban folytatott misszionáriusi tevékenységet. IX. Pius pápa 1867-ben kinevezte apostoli vikáriusnak és címzetes püspöknek. 1886-ban Rómában címzetes érseki kinevezést kapott, majd Mauritius szigetén Port-Louis püspöke lett. – Meurin a zsinaton csupán kétszer, akkor is röviden szólalt fel nagyobb jelentőség nélkül és adott be javaslatot a „De fide catholica” sémával kapcsolatban.⁶⁰ Viszont a „De ecclesia Christi” sémával kapcsolatos javítási igénye (emendatio privatim exhibita) annál is nagyobb horderejű volt. Ebben ugyanis a pápai tévedhetetlenséghez még az utolsó pillanatban hozzácsatolt szigorítás, „ex sese, non autem ex consensu ecclesiae” (a pápa tévedhetetlen döntése önálló és nem szorul a világegyház hozzájárulására) lényegében Wilmers megfogalmazása volt, még ha ebben mások is szerepet játszottak.⁶¹ Wilmers később egyik rendtársának maga is bevallotta, hogy a „Pastor aeternus” konstitúció „ex sese, non autem ex consensu ecclesiae” kifejezése őtöle származik.⁶² Wilmersnek az 1870-ben Nápolyban a pápai tévedhetetlenség ellen kiadott négy brosúra cáfolatáról már fent szó volt.

A Második Vatikáni Zsinat (1962–1965) meghirdetésével és lezajlásával megindult a zsinatok története iránt a tudományos érdeklődés, jelesen az Első Vatikáni Zsinattal kapcsolatban. Ezzel összefüggésben annak előzményei is előtérbe kerültek, így az időközben elfelejtett 1860-as kölni tartományi zsinat is. Már 1963-ban a kapucinus Fidelis van der Horst úgy találta, hogy a kölni zsinat ekkleziológiai tanítása felülmúlja az 1858-as bécsi, az 1860-as prágai, az 1863-as kalocsai és az 1866-os utrechti zsinatokét.⁶³ Az újabb dogmatikus ekkleziológiában időközben megindult érdeklődés és vita a bonni egyetem katolikus teológiai karának rendkívüli dogmatikus tanárát, Matthäus Bernardst, arra indította, hogy a témának egy külön tanulmányt szenteljen.⁶⁴ Megpróbálta összehasonlítani a fent említett zsinatok tanítását az egyházzal a kölni zsinattal.

Bernards úgy találta, míg Bécs és Kalocsa az egyház-sémának csak néhány gondolatot szentel, Utrecht pedig apologetizál, addig Köln komoly teológiai megfontolást szán a témának.⁶⁵ A kölni zsinat széles bázison középutat foglal el, igyekszik a tisztán egyházi és dogmatikus felfogások között kiegyenlítő középutat találni, és éppen ez a köl-

58 Vö. fent 56, 57 jegyzet.

59 Leo Meurin (1823–1895), vö. Beumer, Pater Wilhelm Wilmers, 146. 37. jegyzet.

60 CÜPPERS 1992, 199–200.

61 CÜPPERS 1992, 200–201, főként 63, 64, 65. jegyzetek.

62 Uo. 201. 66. jegyzet.

63 Van der Horst, Fidelis, *Das Schema über die Kirche auf dem I. Vatikanischen Konzil* (Konfessionskundliche und kontroverstheologische Studien, 7) Paderborn 1963. 42–43.

64 *Zum Anteil der Provinzialkonzile am Ausbau der Ekklesiologie im 19. Jahrhundert. Die Kölner Partikularsynode von 1860.* in: GRANER Franz (kiadó): *Festgabe Joseph Kardinal Höffner*. Köln 1971. 149–167.

65 Bernards, uo. 157.

ni zsinat egyik jellemző tulajdonsága.⁶⁶ Míg Esztergom és Bécs a püspökök hivatásáról értekezik, Prága és Utrecht azokat szép szavakba öltözteti, addig Köln komoly teológiai értekezést folytat.⁶⁷ Míg Kalocsa és Utrecht a püspöki hivatalt az apostoloktól eredezteti, Köln kinyilvánítja, hogy az isteni alapítású, és a „pápa univerzális joghatóságának sérelme nélkül” a püspökök részt vesznek az egyház vezetésében. Ebben Bernards a püspöki kollegialitás korai megfogalmazását látja.⁶⁸ Prága, Kalocsa és Utrecht kihangsúlyozzák a papság alárendeltségét és kötelességét, Köln körültekintőbben csak arról szól, hogy a püspökök a papok felett állnak.⁶⁹

A pápai joghatósággal kapcsolatban Bernards úgy látja, ellentétben Kalocsával, Prágával és Utrechttel, a kölni zsinat nem tartotta szükségesnek külön kihangsúlyozni az engedelmisséget a római pápával szemben.⁷⁰ Prága az apostoli székhelyen minden egyház tanítóját (magistra), magában a pápában pedig a hit legfőbb tanítóját (doctor) látja,⁷¹ Esztergom a történeti bizonyítást követi,⁷² és Kalocsa a Szelepcshényi-féle nyilatkozatra⁷³ hivatkozva a pápa tévedhetetlen megnyilatkozásáról beszél – „de summo et irrefragabili oraculo”, addig Köln nemes egyszerűséggel állítja: „a pápa minden keresztény atyja és tanítója, akinek ítélete hit dolgában önmagában megváltozhatatlan”.⁷⁴ Hogy a kölni zsinat szövege hogyan jött létre, leírja a szerző a zsinati akták alapján.⁷⁵ A különbség Bécs, Esztergom, Kalocsa és Köln között szerint az, hogy az előbbi háromban a pápa mint egyháztanító lép fel, Kölnben pedig elsősorban mint az egyház bírója.⁷⁶ Ez különben megegyezett Schrader később, 1866-ban publikált megfogalmazásával.⁷⁷

Valóban előfutára volt az 1860-as kölni tartományi zsinat az Első Vaticánumnak? Jóllehet Cüppers úgy látja, hogy a kölni zsinat egyházzól alkotott képe átfogóbb és egyetemesebb az Első Vatikáninál – hiszen az a tervezett egyházzól alkotott sémának csak az első része, a római pápáról, lett mint a második dogmatikus konstitúció „Pastor aeternus” elfogadva⁷⁸ – mégis egy előfutárról nem lehet beszélni. Legalább ilyen előfutára volt ugyanis még legalább hét tartományi zsinat, egyházmegyeiekről nem is beszélve.

66 Uo. 158.

67 Uo. 158.

68 Uo. 158.

69 Uo. 149. Róma a jóváhagyáskor azonban belevette a szövegbe: „Episcopi... jure divino superiores sunt presbyteri”.

70 Uo. 159–160.

71 Uo. 163.

72 Uo. 163.

73 ADRIÁNYI Gábor: *Szelepcshényi primás és XI. Ince pápa. Az 1682-es meg nem tartott nagyszombati nemzeti zsinat*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 17 (2005) 25–33.

74 „Ipse (Romanus pontifex) est omnium christianorum pater et doctor, cuius in fidei quaestionibus per se irreformabile es iudicium” – Mansi, 48, 108 b, BERNARDS uo. 163–164.

75 Uo. 161–165.

76 Uo. 165.

77 SCHRADER Clemens: *De unitate Romana commentarius II*. Freiburg 1866, 139–141, 226–232, 243–258, 273–299.

78 CÜPPERS 1992, 195–196.

THE PROVINCIAL COUNCIL OF COLOGNE (1860) AS PRECURSOR OF VATICAN COUNCIL I?

Parallel to the announcement of the organisation of Vatican Council II, 1958, scholarly interest turned toward earlier councils, especially to Vatican Council I (1869-1870). Its precursors, the seven provincial councils held between 1858 and 1869, were also studied. The 380 delegates who demanded the dogmatization of papal primacy and infallibility also referred to these seven provincial councils. The Council of Cologne, 1860, was the first among these, whereas the Council of Kalocsa, 1863, was the fifth. Several German dogmatists, such as Fidelis van der Forst in 1963, Matthäus Bernards in 1971, Sebastian Cüppers in 1992, also studied the Council of Cologne, especially its ecclesiology. They all concluded that the Council of Cologne could be considered as a precursor of Vatican Council I from a certain aspect. The leading theologian of the Council of Cologne, Wilhelm Wilmers SJ had a key role in Vatican Council I, together with the Jesuit Clemens Schrader, who was a theologian in the Council of Kalocsa, in 1863.

SZÉKELY TIBOR*

EMLÉKMŰ HELYETT

Arcok a Központi Szemináriumból a forradalmi és a bukás utáni időből,
BM és ügynöki jelentésekben, periratokban

A FORRADALOM

Október 23-án volt 55 éve, hogy puskaropogás, gránátrobbanás hangja borzolta a sötétbe borult Budapesti Központi Szeminárium lelkigyakorlatos csöndjét. Olvasólámpák gyúltak, a felriadók több kerti ablakot kinyitottak és hallgatták a közeli Nemzeti Múzeum irányából jövő hangokat. A Szemináriumban teljes szilencium volt, a növendékek többsége szentelésre készült. Krisztus Király vasárnapján (akkor még október utolsó vasárnapján ünnepelte az egyház) kapták az elsőévesek a reverendát, a másodévesek a tonzúrát, amellyel hivatalosan a klérus tagjai lettek, a harmad- és negyedévesek a kisebb rendeket, az ötödévesek a(z akkor még volt) szubdiakonátust, az alszerpapi rendet.

Ebbe a várakozásba, lelki csendbe robbant bele a szokatlan hang. A növendékek többsége barátaik, civil hallgatótársaik révén és sokan családjuk közvetítésével ismerte a kialakult társadalmi helyzetet, hallott az értelmiség gyűléseiről, olvasta a becsempéztett, (tiltott) főként irodalmi sajtót, ezért legtöbbünket nem ért váratlanul a szokatlan hang: *kitört a forradalom* (?)

Az előjárók nem adtak tájékoztatást, külső kapcsolat nem volt, bár volt egy-két, szigorúan, kicsapás terhével tiltott detektoros rádió, amelyben folyamatosan zenét lehetett hallani. A társalgók rádiói némák maradtak.

Október 25-én, csütörtökön, a parlamenti sortűz sebesültjeivel a Kecskeméti utcán száguldottak a klinikákra a vijjogó mentőautók, majd teherautók is. A bátrabbak az Egyetemi templom tornyából néztek ki. A további szilencium hivatalos és látszólagos volt. Suttogva terjedtek a hírek.

A felszentelt hatodévesek küldöttsége Kuklay Antal vezetésével ment a rektorhoz, Halász Györgyhöz, a hírhedt békepaphoz, hogy engedélyt kérjenek és kimehessenek a kórházakba lelki és fizikai segítséget nyújtani a sebesülteknek, de az előjáróság elutasította őket, és a lelkigyakorlatot vezető váci kanonok is nyugtatta és maradásra intette őket.

* A szerző az események idején III. éves növendék, 1959-ben az ÁEH 13 társával eltávolítottatta. A Budapesti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karán 1970-ben, a Vegyészmérnöki Karán 1975-ben diplomázott.

Október 27-én, szombaton vége lett a lelkigyakorlatnak.¹ A szenteléseket a kialakult helyzetre tekintettel december 8-ára helyezte át a szeminárium vezetősége.

Kuklay Antal telefonon körbehívta a kórházakat, megkérdezte van-e papjuk. Ha a válasz nem volt kielégítő, akkor kiment, tájékozódott, beosztotta a jelentkező ifjú pap-társait és kettesével kiküldte a kórházakba. Többségük esténként visszatért a Szemináriumba, de voltak olyanok is, akik több napig folyamatosan kint maradtak, Varjú Imre is, vagy a törekenyebb fizikumú Schimmer József is. A kórházi munkában rajtuk kívül Marcheschi Károly, Mézner Ferenc, Varjú Imre és Zöldi Sándor is részt vállaltak.

Tabódy István² (az évfolyamtársainál jóval korosabb, katonatiszti múltú) III. éves növendék megszervezte, hogy a jelentkező alsóbb éves kispapok kettesével felkeressék azokat a kórházakat, ahol sebesülteket ápoltak, és összeírják az ott fekvők nevét, címét, hogy hozzátartozóikat értesíteni lehessen. Ezeket a jegyzékeket Tabódy az újonnan alakult Keresztény Ifjúsági Szövetségbe továbbította.

Többen kerestek kapcsolatot³ az alakuló Egyetemi Forradalmi Ifjúsági Szövetséggel, és küldöttségbe ment Vénusz Gyula IV. éves, Vigh Szabolcs IV. éves, Nagy Jenő IV. éves és Fábíán István IV. éves a szomszédos egyetemi épületbe, a tárgyalásokra azzal a javaslattal, hogy az Akadémiát régi egyetemi kari rangjára emeljék vissza.

Október 29-én – mint később megtudtuk – több kispap⁴ arról tanácskozott, hogy, ki kellene adniuk egy vallásos követeléseket tartalmazó röpiratot. Megállapodtak, hogy valódi vallásszabadságot, valamint Mindszenty szabadon bocsátását követelik. Kuklay felkereste Iván Lászlót, aki az Akadémia jegyzetsokszorosító csoportjának a vezetője volt, és tudott a röpirathoz papírt és sokszorosító gépet biztosítani. A stencilre írást Iván László az egyik növendék Erika gépén maga végezte el. A munkában Fábíán István, Nagy Jenő és Vénusz Gyula IV. évesek vettek részt. A röpcédulák terjesztésében Marosfalvy László VI. éves és Brunner Tibor civil hallgató (mindkettő jezsuita növendék), és feltehetően más ismeretlen szerzetesek és civil hallgatók is segítettek.

Egy második röpcédula is készült, amely 8 pontban követelte a Rákosi rendszer egyházellenes büntettei felszámolását: a bebörtönzöttek szabadon bocsátását, az ÁEH és a békapapok támogatásának megszüntetését, a katolikus sajtó szabadságát, a szerzetesrendek visszaállítását, a hitoktatás és az oktatás szabadságát és a Vatikánnal való kapcsolat helyreállítását. A felhasznált anyagok (stencil, festék, papír) költségét Kuklay Antal fedezte, és Iván László, mint eladott akadémiai jegyzetek bevételeit könyvelte el.

Október 31-én híre jött,⁵ hogy Mindszenty kiszabadult és az egykori, várbéli palotájában fogadja a látogatókat. Nagy hirtelenül csoport szerveződött: a rektor, a spirituális, prefektusok és néhány növendék, és indultak a várba, de mire felértek, Halász György levált a csoportból, eltűnt és több napig megbújt valahol, mert később, amikor forradalmárok keresték (állítólag ÁVH-s fivére miatt), sehol sem találták.

A hercegprímás néhány percre örömmel fogadta a látogatókat, megígérte, hogy este lejön a Szemináriumba. Erre a találkozóra megszervezték a fiatal budapesti papok

1 ÁBTL – NB VII. 4016/1957 – 16. old.

2 ÁBTL – NB VII. 4016/1957 – 15. old.

3 ÁBTL – NB VII. 4016/1957 – 19. old.

4 ÁBTL – NB VII. 4016/1957 – 17. old.

5 ÁBTL – NB VII. 4016/1957 – 20. old.

gyűlését, de a bíboros nem jött, Szabó Imre segédpüspök, budapesti helynök vezette le a gyűlést, amelyen a papság (láthatóan előre megírt) követeléseit, javaslatait foglalták pontokba. A papi gyűlésen részt vettek a presbyter-növendékek is, és Marosfalvy László VI. éves javasolta, hogy le kellene foglalni az ÁEH irattárát, nehogy elkallódjanak fontos dokumentumok. Ezzel a papi gyűlés is egyetértett, úgyhogy másnap reggel Marosfalvy felkereste a bíborost, aki fogadta, a javaslattal egyetértett, és katonai védelmet jelölt ki melléjük. Csatlakozott hozzájuk Turcsányi Egon nyugdíjas pap, a háború előtt szélsőjobboldali képviselő, aki akkor éppen a hercegrímás mellett (önjelölt) titkári tisztséget látott el.

November 3-án (az egykor volt, és hirtelen reaktivált) katonatisztekkel megerősített, Turcsányi E. vezette bizottsághoz csatlakozott néhány kispap is: Marosfalvi L. VI. éves, Kuklay Antal VI. éves, Vigh Szabolcs IV. éves, és Vénusz Gyula IV. éves is, de addigra már más „forradalmi” csoport is igényt tartott az épületre, akik látva a hivatalos katonai kíséretet, átengedték a terepet. Turcsányi E. Telepó Sándor ÁEH csoportvezetővel, aki néhány tisztviselővel a helyszínen tartózkodott, felnyitatta az irattárát, amelyet a katonák sebtében zsákokba gyömöszöltek és teherautóra raktak. A reverendás kispapoknak nem jutott ebből a munkából, ők inkább csak a felügyeletet látták el. Turcsányi E. és a katonai kíséret elszállította az iratok egy részét, a kispapok pedig hazatértek a Szemináriumba.

Tabódy Istvánt,⁶ aki a hercegrímással még annak veszprémi püspöksége idejéből családi kapcsolatban állt, felhívták a várba és utasítást kapott, hogy szervezzon kispapi csoportot másnapra, az ÁEH maradék iratainak elszállításához. Erre azonban a reggelre kitört harcok miatt már nem kerülhetett sor, Tabódy felhívta Mindszenty vári titkárságát, ahol közölték, hogy az utasítás már tárgytalan.

November 4-én megkezdődött⁷ az ELTE szomszédos épületének a forradalmároktól való megtisztítása. A fiatalok mentésében segítséget nyújtott a Kuklay Antal szervezte csoport, amelyben Nagy Jenő, Vénusz Gyula és Vigh Szabolcs is részt vállalt. Kuklay előre gyűjtött kispaptársaitól reverendákat, amelyekbe a menekülők beöltözhettek. Kinyitotta az Egyetemi templom kripta ajtaját, amelyen át az egyetemi épületből át lehetett jönni, és a Szemináriumon, vagy a szomszédos Veres Pálné utcai tömb udvarán keresztül távozni tudtak. Az „ostromló” szovjet és magyar katonák az egyetemi épületet üresen találták.

November 5-e után, a harcok idején⁸ több presbyter-növendék járt ki – élete kockáztatásával – kórházi szolgálatra. Legtovább talán Schimmer József, aki egészen karácsonyig kijárt a Péterfy Sándor utcai kórházba. Amikor az előljáróság felelősségre vonta szabályszegése miatt, a házirendnél magasabb rendű papi felelősségre hivatkozott.

A Szeminárium vastag falai, vagy a kispapok vélt védettsége megőrizte a lelkekben a forradalmi lángot és hangulatot. Az élmények és emlékek nem múltak el nyomtalanul. A forradalom szabad napjaiban a sétákon szerzett utcai benyomások, pl. a Rákóczi úton a Gázművek épülete tetején felcsattanó lövések, állítólagos ÁVH-sokat keresve és üldözve, vagy a Szentkirályi utca sarkán csomagoló papírral letakart zöld parolis

6 ÁBTL NB VII. 4016/1957 -26. old.

7 ÁBTL 3.1.5. O-9964 -58. old.

8 A Föv. Népbírósnak 1957-ben megküldött MEI jkv.-i kivonatokról.

egyenruhás holttest: „Így hal meg minden ávós” felirattal, vagy a betört ablakú érintetlen kirakatban „Ne nyúlj hozzá, nem a tiéd” felirat.

A társalgók rádióit szabad időben bekapcsolták a szobafelelősök, és egy ideig szabadon lehetett hallgatni a Vatikáni Rádiót és más nyugati adókat. Majd az elbukott forradalom csendje nyomasztotta az ifjú növendékeket, és tette hallgataggá az előljárókat is.

Az élmények azért kikíváncsoztak, és csak kevesen tudták, hogy születik egy forradalmi röpirat, a „Kedves Barátom” kezdetű, később „*Péter levélnek*” keresztelt összeállítás, amely az élménybeszámolókból, versidézetekből állt, és XII. Piusz pápa (elsősorban a magyarokhoz intézett) megnyilatkozásait tartalmazta.

November 25-én az akkor 100 évesnél öregebb központista önképzőkör, a Magyar Egyházirodalmi Iskola (MEI), amely hajdan a magyar nyelv reformját és az egyházi irodalom fejlesztését volt hivatott ellátni, rendes havi ülésén Varjú Imre tartott előadást, vagy inkább élménybeszámolót: „Várják-e a papot a mai világban” címmel.

December 8-án pedig ünnepi ülés volt, amelyen az új szenteltek a VI. éves Schimmer József köszöntötte, kiemelve, hogy „a hősieles küzdelemben sokat szenvedett, Krisztusra éhes magyar nép vezetésében lesznek munkatársak.”

1957

1957. január 1-jét követően a VI. évesek többsége papi beosztást kapott. Így Kuklay Antal (Szikszón), Nagy Árpád (Gyálon), Schimmer József (Nyögéren 2 hónapig), majd ugyanott Pavlics István, Varjú Imre (Pécelen), Zöldi Sándor ugyancsak a váci egyházmegyében.

Az egyházpolitikát a háttérből titkosan irányító BM elégedetlen volt az államszervezet gyengülésével, és szigorú megtorlást tervezett a konszolidáció idejére. A forradalomban kiszabadult papokat és egyházi személyeket letartóztatták, börtöneikbe visszavitték, így akartak nyomást gyakorolni a lélegzethez jutott egyházkormányzatra. Visszavontak minden kedvezményt, amely a rendezetlen körülmények között, a püspöki kar kezdeményezésével, vagy a főpásztorok intézkedéseivel időlegesen megvalósult.

A Központi Szemináriumban senki nem tudta,⁹ senki nem sejtette, hogy a forradalmi napokban, a rektor szökése után, „a vezetéssel Mindszentytől megbízott dr. Semptey László vicedirektor »Hívó« fedőnéven évek óta *ügynök*, ellenőrzött, megbízható, értékes,” hogy a nyomozás és a felderítés belülről történik, önkéntesen, napról napra. A további események ismerete is többnyire az ő jelentéseiből származik:

Március 24-én az esti órákban érkezett Budapestre, püspökkari konferenciára Hamvas püspök, aki a Vicedirektornak négy szemközt mondta el a véleményét, amely szerint rossz előérzetei vannak a 26-ai tárgyalással kapcsolatban. „Szűklátókörűnek mondta a püspököket, hogy ide engedték jutni a helyzetet. Nekik decemberben kellett volna az állammal mindent megbeszélni. Akkor hívták a püspököket, akkor lehetett volna kedvező elintézés kapni, akkor a légkör igen kedvező volt. Azt sem tudja, ki befolyásolta Grösz érseket, hogy nem jött tárgyalni. Gyanúja Szörényi Andor akadémiai tanárra van, akit arra kért, hogy vigyen el egy levelet Kalocsára, de egyszerűen nem utazott el, sőt őt ma-

9 ABTL 3.1.5. O-13405/3A 9-10. old.

gát Hamvast is arra akarta rávenni, hogy ne menjen el az ÁEH-ba az elnökhöz, amikor külön személy szerint hívták őket.”¹⁰

A *BM reflexiója* Hamvas mondatára „Hívő” jelentésén: „Szörényi biztonsági őrizetbe helyezése nem csökkentette, hanem fokozta aktivitását... keressük fel, és figyelmeztessük. Ha ez nem járna sikerrel, kompromittáljuk a politikai rendőrséggel való kapcsolata címén.”

A SZÁNDÉKTALAN (?) – SZÁNDÉKOS FELJELENTÉSEK ÉS AZ EREDMÉNYES FELDERÍTÉS

„Varjas Győző szombathelyi titkár a kalocsai soförnek elmondta, hogy milyen írásokat, röpcédulákat, feljegyzéseket, fényképeket, stb. találtak Szombathelyen. Varjastól is hallottam – írja „Hívő” – (Zemplén Györgynek szintén elmondta) hogy Lelkesnél és Patakinál is találtak egy sokszorosított írást, a forradalmi időkről, amiben külön szerepel a Központi Szeminárium is, hogy miként élte át az ellenforradalmi napokat. Varjasnak az a benyomása, hogy azt a Központi Szeminárium növendékei állíthatták össze, vagy valaki, akinek a kispapok mondták el a dolgokat.”

Zemplén ez a dolog nagyon megdöbbenett, mert sokszorosító gépe csak az Akadémiának van a Központi Szeminárium épületében, s az Akadémiának Zemplén a tanármegbízottja a sokszorosítási dolgokra. Neki egy Iván László nevű kalocsai növendék a segítője, s ez kb. két hónapja említette neki, hogy a kispapok valami írást akarnak sokszorosítani az ellenforradalmi napok történeti leírásáról. Erre a bejelentésre Zemplén külön elzáratta a sokszorosító gépet. Kizártnak tartja Zemplén, hogy azt az írást, amit Szombathelyen megtaláltak, az Akadémia gépén sokszorosították volna. Eddig Zemplén a dologgal nem törődött, de most majd ki fogja vallatni Iván Lászlót, hogy mi is ez az írás, ki szerkesztette, hol sokszorosították, hogyan került Szombathelyre belőle.

A BM utasítása „Hívő”-nek: „a Szombathelyen megtalált ellenforradalmi anyaggal kapcsolatos hangulatot használjuk ki Zemplén tanárral közösen próbálja megtudni, hogy kik segédkeztek a sokszorosításban, valamint beszélgetések során próbálják kikérdezni a kispapokat arra vonatkozóan, hogy kik vettek részt közülük az ÁEH kirablásában.”

Április 12-én készült „Hívő” újabb jelentése: „Iván László IV. éves kalocsai papnövendék felkeresett,¹¹ és szóba hozta azt a „Kedves Barátom” kezdetű sokszorosított írást, amiben az ellenforradalmi időkből feljegyzések vannak egybegyűjtve. Határozottan állítja, hogy ez nem a Központi Szemináriumban lett sokszorosítva. Hogy hol, azt ő nem tudja. Ő csak annyit tud, hogy itt akarták sokszorosítani, de neki gyanúja támadt erről, s ezért jelentette Zemplén tanárnak, aki biztosabb helyre záratta el a gépet. Azok, akik ezt meg akarták csinálni, már nincsenek az intézetben. Ezek felszentelt növendékek voltak, azóta az intézetből elhelyezést nyertek. Köztük az elsősorban szereplő Marosfalvy László volt, aki azóta külföldre távozott.

Iván szerint az a legjobb, ha esetleges nyomozás alkalmával mindent Marosfalvyra kellene hárítani, ebben meg kellene mindenkinek egyezni. Megemlítette Varjú Imre ne-

10 ABTL 3.1.5.O-9964 -38-41. old.

11 ABTL 3.1.5. O-9964 -42-43. old.

vét, hogy neki szerepe volt az írásos megszövegezésben. Varjú szerzett stencilpapírt a sokszorosításhoz. Erre a szöveget Marosfalvy gépelte, és kivitték valahová sokszorosítani, mert az Akadémia gépét nem tudták megszerezni. Varjú a Magyar Iskolában is tartott egy felolvasást, ami nagy részben azonos – Iván szerint – a sokszorosított szöveggel.

Iván azt mondja, hogy ő maga a sokszorosított szöveget nem ismeri, nem is látta, a tartalmát egy civil bejárótól tudta meg. Iván szerint nem valószínű, hogy a Központi Szemináriumban volna egyetlen példány is, mert amikor meghallották, hogy találtak belőle Szombathelyen, akkor a kispapok mindenféle újságot, könyvet és írást kivettek máshová, biztonságos helyre. Ha volt abból a sokszorosításból, akkor azt is minden valószínűség szerint kivették.

Azt állítja Iván, hogy az egész ügyben csak olyan hatodévesek szerepeltek, akik már nincsenek az Intézetben. Alsóbb évfolyamosok közül csak olyanok vannak itt, akiknek az lett volna a szerepük, hogy a sokszorosítás fizikai munkáját elvégezzék.

A BM elemző javaslata: „hallgassuk ki Iván László IV. éves teológust, aki részleteiben ismeri ez ellenforradalmi irat készítését és készítőjét, valószínűleg azokat is, akik részt vettek az ÁEH kirablásában. Iván László kihallgatása után pedig Varjú Imre káplánt.”

Intézkedés végül is nem született, mert néhány nappal később Szombathelyről befu-tott az értesítés, hogy az ellenforradalmi brossura ügyében újabb jelentést kaptak.

Április 17-én a Vasmegyei Rendőrkapitányság¹² megkapta „Jóska” fedőnevű ügynök (fel)jelentését az ellenforradalmi brossura ügyében. Ebben az időszakban ezen a fedőnéven jelentett Varjas Győző szombathelyi püspöki titkár, aki később „Zoli” néven is ismertté vált. Ebben a jelentésében az alábbiakat írta:

„Budapesten a kispapok szíve vágya volt értesíteni a többieket, mi történt a rettenetes ellenforradalmi időkben. A kispapok eléggé kivették részüket benne. Néhány kórházban működött. Egy szombathelyi teológus annyit dolgozott, hogy összeesett. A Szeminárium konyhája pedig főzte a kosztot az ellenforradalmi civil egyetemistáknak.

Elöljáróknál érdeklődtem (Semptey, Zemmplén) azt állítják, tőlük kérték a kispapok a sokszorosítót, de ők ezt megtagadták ismételten. Azonban a tiltás ellenére megcsinálták a brossurát több száz példányszámban lehet.

Ide az egyházmegyébe 8 db-ot adtak. Lelkesnek, Patakinak adtam. A püspök elégette. Ide hozzám Schimmer József szombathelyi teológus és Marosfalvy László hozták. De a többi példányt nem kézbesítettem, hanem illetékes helyre adtam.”

Az ORFK II/3-g. alosztálya¹³ összesítette a jelentéseket és tervet készített a végrehajtandó intézkedésekre:

„1.) »Hívő« ügynököt eligazítjuk tovább foglalkozzon Iván Lászlóval. 2.) Egyidőben ellenőrizzük a szeminárium növendékei közé való beépülés lehetőségét, akár bevezetés, akár beszerzés útján. 3.) Részletesen kihallgatjuk Lelkes József papot. 4.) Ennek eredményétől és »Hívő« ügynök további jelentésétől függően Iván László növendék és Varjas kihallgatását, mivel az ügynök további helyzetét veszélyezteti, dekonspirálhatja. 5.) Megszervezzük a Központi Szemináriumban lévő írógépek írásminta vételét. 6.) Javaslato-t teszünk további intézkedésekre.”

12 ÁBTL 3.1.5 O-9964 - 45-46. old.

13 ÁBTL 3.1.5. O-9964 - 47-50. old.

Április 25-én a II/3-g alosztály¹⁴ képviselője közös találkozót szervezett a 3/d alosztály által tartott „Hívő” ügynökkel. A szombathelyi alosztály által foglalkoztatott „Jóska” fn. ügynök arról tett jelentést, hogy a „Kedves Baráom”-ból 8 példányt kapott, amelyeket Schimmer J. és Marosfalvi L. vitt le hozzá Szombathelyre. „Hívő” emlékezete szerint Schimmer J. két alkalommal járt 1957-ben Szombathelyen. A másik kérdés az volt, hogy kik voltak azok a papok, akik kijártak a kórházakba. „Hívő” elmondta, hogy tudomása szerint Kuklay Antal volt a másik pap. Kuklay és Schimmer nem tartoznak szorosan egymáshoz.

A korábbi jelentésekben, mint érdekes személy merült fel Bodó Károly, aki legjobb barátságot Vénusz Gyula és Iván László papnövendékekkel tart fenn.

„Hívő” szerint Ivánnak feltétlen tudnia kell a Szemináriumban történt dolgokról, a brossura szerkesztéséről, az anyagok kihordásáról és terjesztéséről.

Intézkedés: „Hívő” jelentést ír május 3-ra Schimmer, Bodó, Iván László, Varjú nevezetű papokról, és a jelentés értékelése után realizálási tervet készítünk.

Május 6-án a II/3-g alosztály¹⁵ összefoglalót készített a II/3-c alosztály jelentései alapján. Szombathelyről megszerezték a házkutatásában szereplő brossurát. Pataki László őrizetes vallomása szerint a stencilezett anyagot lezárt borítékban, nevére címezve a szobaajtaja alatt becsúsztatva találta meg.

„Hívő” jelentése szerint „Iván Lászlónak feltétlenül tudnia kell a brossura előállításáról, sokszorosításáról valamint a más helyre szállított ellenforradalmi írásos anyagokról. Mint gyanús személy merült fel Bodó Károly bejáró hallgató és az Akadémián tanuló Vénusz Gyula papnövendék.”

A fentiek alapján „kutatást folytattunk olyan szemináriumban lévő papi személyek után is, akik bár a kihallgatásoknál és ügynöki jelentéseknél nem merültek fel, de akik különböző kórházakban részt vettek sebesültek ápolásában, ezt a brossurában később leírták.

Az eddig meglévő adatok alapján 72 órás előállítást tervezünk az alábbi személyekre: Iván László papnövendék, Varjú Imre káplán, Schimmer József akadémiai hallgató, Bodó Károly bejáró hallgató és Kuklay Antal papnövendék.”

Május 7-én a Heves Megyei Rendőrkapitányság¹⁶ Politikai Nyomozó Osztálya, Egerben feljegyzést készített a vizsgálati alosztályon lévő Zöldi Sándor és Nagy Árpád őrizeteseik kikérdezéséről:

„Zöldi Sándor elmondta, hogy Kuklay Antal volt, aki összeírta azokat a kórházakat, ahol sebesült harcosok voltak, és megszervezte a papok kimenetelét. Részt vett Mézner Ferenc hallgató is, aki Zöldivel együtt volt kint különböző kórházakban. A sebesült harcosoknak nyújtott lelki vigasz mellett tanulmányozták hangulatát, valamint keresték azt a lehetőséget, hogyan lehet az ifjúsághoz behatolni. Elmondotta, hogy Varjú Imre, azóta Pécelre helyezett káplán volt, aki éjjel-nappal a Bakács téri kórházban dolgozott a sebesültek között. Miután a kórházból visszatért, elmondta különböző élményeit, hogy a Bakács téri templomban részt vett egy katonai gyászmisén, ahol az oltár előtt egy igen magas rangú tiszt feküdt hordágyon. (Megjegyzés: Ennek leírása szerepel a „Ked-

14 ABTL 3.1.5. O-9964 - 51-53. old.

15 ABTL 3.1.5. O-9964 - 62-69. old.

16 ABTL 3.1.5. O-9964 - 60-61. old.

ves Barátom”-ban is.) Kuklay egy alkalommal reverendát kért tőlük „forradalmárok” szöktetésére.

Schimmer Józseffel kapcsolatban elmondta, hogy aktívan részt vett a kórházi munkában, majd az ellenforradalom leverése után a kétnapos sztrájk idején Schimmer vezette azt a küldöttséget, amely bejelentette a dékánál, hogy a hallgatók is sztrájkolni fognak.

A „Kedves Barátom”-mal kapcsolatban további vallomáson kívül annyit mondott el, hogy 1957. január 3-án kapott egy példányt Varjú Imrétől, hogy vigye azt el Nagy Árpád nevű lelkészhez. Január 28-án kapott egy másik példányt Marosfalvy Lászlótól saját céljára.

Nagy Árpád őrizetes a korábbiakhoz hasonlóan igyekezett tagadni, elmondotta azonban, hogy április 14-én, miután anyját letartóztatták, felment a Központi Szemináriumba, hogy értesítse a növendékeket, mely szerint vigyázniuk kell, lehetőleg semmisítsék meg a brossurákat.

Május 10-én a Szeminárium két növendékének (Iván László és Schimmer József) letartóztatása után¹⁷ „Papp Imre szobájában összejöttek: Radó Polikárp, Sempsey László, Félégyházi József, Bánk József, Fábián János, Papp Imre, kb. egy óra hosszát tartott a beszélgetés. Az általános hangulat leverő volt. Mi lesz még? Miért történt ez?

Főleg Radó félelme ülte meg a tárgyalást, igen nagyon fél, hogy a sokszorosítógép miatt baja lesz neki is, Zemplénnek is. A sokszorosítógép körüli szabálytalanságok, a rendetlen kezelés, az ellenőrzés hiánya mind szóba került. Radó mindig másokat szid és okol, hogy most mások miatt kell neki helytállnia. Bosszantja őt, hogy miért nem nézett a dolgok után, hiszen végeredményben most ő a dékán, és neki mindent kellett volna pontosan tudnia.

Félégyházi prefektus a növendékekre mondott el sok neheztelést, hogy azok engedetlenek, az előjárók háta mögött csinálnak mindent titokban, hogy az ő szándékait megghiúsítsák. A saját felelősségüket hangoztatják neki mindig, arra nem gondolnak, hogy az ő eljárásukból milyen kár háramlik még az előjárókra és az intézetre.

Bánk József az Akadémia személyzetének a rendetlenségét emlegette, hogy azoknak nem parancsol senki sem, és azt csinálnak, amit akarnak. Egyébként Bánk úgy gondolja, hogy ezeket a fiatalokat megfélemlítik, és újra elengedik. Csak vigyázni kell majd, hogy ha valamelyik hamar visszajön, akkor azt szabadságot kell, mert hátha megnyerték valamelyiket besúgó szerepre, és akkor jobb az ilyet hamar hazaküldeni innét.

A növendékek egy része a letartóztatásról és a házkutatásról csak másnap értesült. Nagy lett a rémület, a kérdezősködés, mesélés, ki mit látott, ki mit hallott. Szombaton a Szeminárium épülete tele volt füsttel: égettek mindenfélét, s a füst kihúzódott a folyosóra. Még hétfőn is tele volt a Ház füsttel. Mézner Ferenc VI. éves növendéknek éppen a szobájába léptem, amikor a mosdókagylójában égetett valami papírt.”

„Vénusz Gyula különösen nagy hangon mesélgetett, minthogy tanúnak került Iván László szobájába. Mesélt mindenfélét, kinagyította a dolgokat. Vénusz elővette Fábián prefektust: Tudja-e az előjáróság, hogy a két növendéket hová vitték? Tett-e valamit az előjáróság az elvitt növendékek érdekében?

¹⁷ ABTL 3.1.5. O-9964 - 88-90. old.

Félegyházi prefektus mondta, hogy most ezzel lázít Vénusz, hogy az előjáróság semmit nem tesz, és nem törődik a két növendék sorsával.”

Május 11-én Pécelről bejött egy ember¹⁸ és „a portással közölte, hogy Varjú Imre káplánt elvitték. Ennek következtében most számítanak még egyes letartóztatásokra. Alighanem Vénusz számít, mert nagyon zavartan és szemtelenül viselkedik.

Bodó Károly nővére Fábián prefektusnak elmondta, hogy Bodót 10-én elvitték. Panaszkodott, hogy nagyon szigorúan és keményen viselkedtek. Szerette volna tudni, hogy a Szemináriumban mi volt. Fábián nem sokat mondott. Nyugtadni akarta őt, hogy ne csináljanak most semmit, mert semmi célja nincs annak. Szabó Imre püspök elmondta, hogy Bodó nővére nála is járt, és nagyon követelően közbenjárást kért. Lerázta őt Szabó püspök avval, hogy neki semmihez semmi köze nincsen már.

Semptey szobájában összejöttek: Radó, Félegyházi, Fábián, Papp Imre, Zemplénnek is kellett volna jönnie, de nem jött. A tennivalóról volt szó. Mindjárt első volt, hogy Endrey püspöknek jelenteni kell a dolgot. Azután, ha nem jön vissza Schimmer és Iván, akkor írni kell a szüleiknek, mert más úgy sem tehet semmit sem, csak a szülő, testvér, stb.

Az előjárók között komor volt a hangulat, hogy miért kellett ennek történnie. Az egységes fegyelem hiánya és az előjárók közti egyet nem értés, hogy mindig vannak, akik azt akarják engedni, amit a kispapok kívánnak. Az előjáróknak nem lehet semmi szava sem, csak vezetni engedik magukat a kispapoktól. Ha a kispapok megtartották volna a házi szabályokat, és az előjáróknak engedelmeskednének, nem történt volna meg ez. Ezeket Semptey mondta.

Papp Imre állítása, hogy nem lehet az előjáróknak baja a sokszorosítás dolgából, mert a gép az Akadémiáé, és hogy mert a kispapoknak nem volt annyi bizalmuk sem, hogy bemutatták, vagy csak megemlítették volna az előjáróknak, hogy mire készülnek. Biztos tudták, hogy akkor nem valósulhatna meg semmi sem a tervükből. ...

A megbeszélés rövid ideig tartott, mert Radó és Semptey elment Endrey püspökhöz, aki már hallott az elvittekről. Radó kijelentette, hogy ezek után lemond a dékán-ságról, de Endrey mosolygott, hogy ezzel a felelősségre vonás elől úgy sem szabadulhat meg. Nagyon elítélőleg nyilatkozott Radó Endrey előtt egyes tanárokról, akik őt, mint dékánt semmibe veszik. Endrey attól tart, hogy nagyon komoly következményei lesznek ennek az ügynek. Majd behívatják őt az ÁEH-ba, előadják, hogy mi történt a Szemináriumban, és akkor kívánságokkal lépnek elő, s kénytelen lesz engedni. S majd ha enged a kívánságuknak, akkor meg majd, (így mondta): kapok a KAPROCS-tól intő levelet. Már kapott a Katolikus Papok Rómahű Csoportjától levelet, amiben intik őt, hogy ne lépjen arra az útra, amit Hamvas püspök járt.

Érdemileg az ügyre nézve azt kérte Endrey püspök, hogy írásbeli jelentést kapjon. Tanárokat, előjárókat nem hibáztat, mert tudja, milyenek a mai kispapok. Esztergomban is kapott a kispapoktól levelet, amit titokban csempésztek a levelei közé, és felszólították őt a „rendes magatartásra.” A levél aláírása: „Növendékpapság Forradalmi Bizottságának Igazgatósága” volt...

Zemplén György az egész dolgot kis dolognak mondta előttem – írja „Hívő” –, nem kell félni, pár nap múlva kijön mind a kettő. Őt csak annyiban izgatja a dolog, hogy a

18 ABTL 3.1.5. O-9964 - 91-92. old.

sokszorosítógép engedélye az ő nevére van kiállítva, de egészen nyugodt afelől, hogy a kispapok nem az Akadémia gépén írták az egészet.

Grósz érsek írásban is, előszóban is értesült arról, hogy Iván László kalocsai kispapot elvitték. Nem nagyon érdeklődött a dolgok felől, de szidta azokat, akik ilyet végre hajtanak („gazemberek ezek”). Segíteni, vagy közbenjárni nem tud.”

Május 15-én Halász péceli plébános¹⁹ járt a Szemináriumban. „Mondta, hogy ők már jártak az ügyészségen. Varjú Imre a Fő utcában van letartóztatva. Az egyházi hatóság kérheti a gyorsított eljárást. El is mentek Kovács váci püspökhöz, azt tanácsolta, hogy ne kérelmezzenek ilyent. Várják meg a dolgok rendes menetét. Ő nem akar kérelemmel fordulni az ügyészséghez.”

Varjas Győző szombathelyi titkár közölte, hogy „nagyon meg van ijedve Kovács püspök, mert attól tart, hogy Schimmer lefogása az ő személyével van kapcsolatban. Varjas Győző maga is aggódik, mert neki Schimmer 7 db sokszorosított dolgot adott. Ebből egy példányt Lelkesnek, egyet Patakinak, egyet a püspöknek adott. Négyet elégetett. *[Itt ellentmondásba kerül a saját ügynöki jelentésével – Szerk.]* Később azt a példányt is elégették, amit a püspök kapott. Csak attól fél Varjas, hogy Lelkes azt mondta, hogy Marosfalvytól kapta a dolgot, holott ez nem igaz, Varjas adta neki.”

Május 17-én letartóztatták²⁰ Nagy Jenőt és Tabódy Istvánt. „Újabb félelem és aggodás ülte meg a kispapokat. Az előjárók között általánosságban az a vélemény – ezt főleg Papp Imre hangoztatja – hogy Tabódy nem vett részt tevékenyen a sokszorosításban., sőt mindig csillapította a fiatalabbakat, és ellenezte az ő terveiket, azért aztán nem is volt a terveikbe beavatva.”

A mindig jól értesült Vit Gábor [nevét később Adriányira változtatta – Szerk.] „mondta nekem – írja „Hívő” – , hogy Tabódynak odamondtak a kispapok: „Te voltál katonatiszt, mikor ennyire gyáva vagy?” Ugyanakkor Vit Gábor azt is mondta nekem, hogy a Szemináriumból elvitt, ill. a Kispestről elvitt írógépet hiába fogják vizsgálatni, mert nem azt használták, hanem egy másikat, ami magántulajdon volt, és azt a tulajdonostól úgy lopták el, az illető nem is tud róla, hogy az ő gépét használták, majd csodálkozik, ha azt a gépet is elviszik és rásütik, hogy az övéen történt a sokszorosított szöveg gépelése. Számít Vit Gábor arra, hogy valamelyik letartóztatott majd kivallja, hogy kié volt a gép, amit használtak.” *[Szerencsére a BM vizsgálók figyelmét elkerülte a jelentésnek ez a része, és nem hurcolták meg a közlékeny növendéket. – Szerk.]*

„Tabódy letartóztatását hivatalosan közöltük a fehérvári püspökkel. Shvoy püspök nagyon aggódik a fiúért. A konferencia előtt a folyosón beszéltem shvoy püspökkel. Érdeklődött, hogy mit vittek el Tabódytól. Egy könyve volt a püspöknek Tabódynál, de a könyvet nem vitték el.

Schimmer Józsefnek a szombathelyi püspök adott kölcsön öt könyvet, szeretné azokat visszakapni. Megnéztük Schimmer szobáját, a könyvek nem voltak ott.

Kuklay Antalról azt mondta Brezanóczy, hogy a sárospataki plébánia könyvtárában elrejtett valami sokszorosító alkatrészeket, azokat is elvitték. Szerinte nem valami nagyjelentőségű az ügy, amibe a kispapok belekeveredtek, és hogy nem is lett volna

¹⁹ ABTL 3.1.5. O-9964 - 88-92. old.

²⁰ ABTL 3.1.5. O-9964 - 119-121. old.)

semmi sem, ha nem kellene most valami, amivel a püspökökre hatást lehet gyakorolni, s szerinte erre az időre volt külön „időzítve” ennek az ügynek az előhozása.

Radó Polikárp Tabódyval kapcsolatban azt mondta, hogy neki nagyon furcsa lenne, ha Tabódyt az ÁEH Pasaréti úti házának kifosztásával kapcsolatban is vád alá helyeznék, mert Horváth János elnök azt mondta, hogy ezt az ügyet ő leállította. Tabódyval Radó beszélt november 3-án és próbálta őt visszatartani attól, hogy kimenjen a kispapokkal a Pasaréti útra.”

A BM megjegyzései: „Az ellenforradalomban aktívan résztvevő növendékek közül a röpcédula alosztály 7 főt előzetes letartóztatásba helyezett ... (amely) mind a tanárok között, mind a növendékek között nagy riadalmat vont maga után. A tanárok fel vannak háborodva (Radó, Zemplén, Félegyházi) a növendékek cselekedetei miatt, félve attól, hogy a kormány ki fogja használni, s megtorolja, amely az egész intézményre kihat.”

Június 19-én készítette „Hívó”²¹ ebben a témában utolsó jelentését: „A Szeminárium portásánál több alkalommal megjelent ismeretlen egyén, elkérte a portástól a lakó nyilvántartási jegyzéket és azt tanulmányozta.

A Hittudományi Akadémia dékáni hivatalában is jártak érdeklődni. Ezek nagyon sok beszédre adnak alkalmat, hogy miért jönnek, kit keresnek? Miért jönnek ilye sokszor. Radó Polikárp most már biztos abban, hogy vele lesz valami. Most mindig őt keresik elsőnek. (Fábián János azt mondja, hogy biztos mulatnak Radó viselkedésén, és ezért keresik őt.) A házkutatók elejtett szavaiból és azok továbbadásából egész mesék keletkeznek már. Különösképpen Artner Edgár viselkedése vált aggasztóvá.. Követeli, hogy egyházi vizsgálat tartassék, és az egyház a maga belső vonalán vizsgálja meg, mi történt a Szemináriumban, kit terhel a felelősség. Meg hogy el kell menni az ÁEH-ba, és megkérdezni, hogy mit akarnak tulajdonképpen. Artner attól is fél, hogy a Szemináriumot és az Akadémiát megszüntetik, és a házból minden holmiját igyekszik kimenteni a lakására. Zemplén György azt mondta, hogy nem is tudja megérteni, mi is az oka ennek a nagy és széleskörű nyomozásnak, hiszen sokkal nagyobb fontosságú ügyek várnak a kormányra, mint az ilyen kis dolgokkal való törődés. Szerinte, akár hogy is vesszük, nem lehet olyan fontos dolog a kispapok ellenforradalmi szerepének gyakorlati munkája. Még aztán ők maguk is beképzelik maguknak, hogy milyen nagy tetteket hajtottak végre.”

Szörényi Andor szerint: „ha akkor a Szemináriumban megfelelő rektor lett volna, az megakadályozhatta volna a kispapokat abban, amit tettek. Halász azonban alkalmatlan volt erre, mert nem rendelkezett tekintéllyel. Szörényi Andor a Hittudományi Akadémia jövő évi dékánja egyre jobban beleéli magát az új tisztségébe, és már emleget dolgokat, hogy ő mit, hogyan fog csinálni. A megerősítést a ppk. kartól várja.”

„Vénusz Gyula növendék nagyon sokat tárgyalja a kispapokkal és az előljárókkal a letartóztatottak ügyét, és folyton azt a hangulatot szítja, hogy az előljárók, az egyházmegye semmit nem tesznek ezeknek az érdekében. Egyébként Vénusz egymás után elhagyta a vizsgáit, engedetlen, ezért a tanév végi információjában az előljáróság kérni akarja Vénusznak Esztergomba való visszahívását.”

21 ÁBTL 3.1.5. O-9964 - 149-151. old.

Július 19-én a BM II/5-c alosztálya²² összefoglaló jelentést készített: „ellenőrzött adataink szerint a Budapesti Központi Szeminárium hallgatói az ellenforradalom alatt aktív agitációt fejtettek ki. A szombathelyi és az egri alosztály részleges realizációt hajtott végre, amely az egész vonalon dekonspirálta az ügyet, egymást értesítették. Így 1957. május 8-tól szükségessé vált az ügy központból való realizálásának végrehajtása, amely során a mai napig letartóztatásba kerültek: Varjú Imre, Kuklay Antal, Marcheschi Károly, Nagy Árpád, Zöldi Sándor, Bagi István rk. papok, Schimmer József, Iván László, Bodó Károly, Tabódy István, Vigh Szabolcs, Nagy Jenő rk. papnövendékek, Brunner Tibor volt jezsuita szerzetes. Előre láthatólag még több pap és papnövendék fog letartóztatásba kerülni.

Így ma letartóztatjuk Néder Géza, Mézner Ferenc, Fábíán István és Vénusz Gyula papnövendékeket. Ezzel egyidejűleg a hálózati operatív munkát tovább folytatjuk a felsőpapság és az egyházi vezetők ... felderítésére.”

1958

A Népbíróági Tanács ítélete

Január 10-én a Fővárosi Bíróság Népbíróági Tanácsa²³ az alábbi ítéleteket hirdette ki:

- A népidemokratikus társadalmi rend megdöntésére irányuló szervezkedésben
- Kuklay Antal III. r. vádlottat kezdeményezés és vezetés büntetében 10 évi
- Vigha Szabolcs IV. r. vádlottal szemben az eljárást megszünteti
- Vénusz Gyula V. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetében 6 hónapi
- Tabódy István VI. r. vádlottat előkészítés büntetében 7 hónapi
- Varjú Imre VII. r. vádlottat kezdeményezés és vezetés büntetében 4 évi
- Marcheschi Károly VIII. r. vádlottat kezdem. és vezetés büntetében 5 évi
- Mézner Ferenc IX. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetében 1 évi
- Iván László X. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetében 8 hónapi
- Nagy Jenő XI. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetében 1 év és 6 hónapi
- Brunner Tibor XII. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetében 6 hónapi
- Fábíán István XIII. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetében 6 hónapi
- Nagy Árpád XIV. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetében 1 év és 6 hónapi
- Schimmer József XV. r. vádlottat izgatás büntetében 6 hónapi
- Zöldi Sándor XVI. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetében 1 évi börtönre ítéli.

A vádlottakat az elzárás mellett pénzbüntetéssel, és elkobzással is sújtották. A fellebbezést a Legfelső Bíróság elutasította.

²² ABTL 3.1.5. O-9964 - 145-148. old.

²³ ÁBTL NB VII. 4016/1957.

Egy-egy büntetés letöltésekor a szabadulót a Szemináriumban hangos ujjongás és ünneplés fogadta.

A BM illetékes osztályvezetője²⁴ a kirótt szabadságvesztéseket enyhe büntetésnek tartotta, amint arról 1958. decemberében (egy újabb konfliktus után) az ÁEH elnökét és a párt KB titkárát feljegyzésben tájékoztatta.

(Részletesebben és dokumentáltan ld. www.mek.oszk.hu/09500/09579)

Rövidítések:

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára „Teológusok”

NBVII = Fővárosi Bíróság Népbíróági Tanácsa

MOL = Magyar Országos Levéltár visszaminősített titkos, és elnöki iratok

Tibor SZÉKELY

INSTEAD OF A MONUMENT STUDENTS OF THE CENTRAL SEMINARY DURING AND AFTER THE REVOLUTION

On Sunday, 21 October 1956 a retreat started in the Central Seminary in Budapest. Seminarians continued their disciplined life when the revolution broke out on Tuesday, 23 October 1956. Hearing the sound of ambulance cars after the firing at the Parliament the ordained seminarians wanted to rush to the clinics and hospitals. Superiors prevented them from doing so.

The retreat ended on Saturday and the seminarians visited the hospitals to offer physical and spiritual help. They registered the wounded and sent their names to the Red Cross and to the Revolutionary Students' Union. They made and distributed flyers together with lay students and with former novices.

Later they made contact with the revolutionary youth and helped their escape after the fall of the revolution.

They compiled a brochure on their experiences and on the events, and they distributed it nationwide. As a result of a partly internal denunciation and of other secret service activities, the Ministry of Interior got to know this brochure. The investigation was helped by two priests who informed the secret services. House searches, arrests and judicial cases started.

The study presents this period from the perspective of the individual, drawing on the reports of agents and the Ministry of Interior.

24 MOL - XIX - A - 21 - d-017/1/1958)

GYÖNGYÖSSY ORSOLYA

SZENT VENDEL TISZTELETE CSONGRÁDON A 19. SZÁZADBAN*

Szent Vendelnek,¹ az állattartók patrónusának magyarországi tisztelete Nyugat-Európához viszonyítva későn, a 18. században kezdett szélesebb körben elterjedni. A kultusz meghonosodásának előfeltételei az ország különböző tájain eltérőek voltak.

Hagyományosan mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozó nemzet lévén, a magyarság körében is nagy lelki szükség mutatkozott a különböző állatbetegségektől, járványoktól megóvó, transzcendens védelemre. A korábbi évszázadokban ez a funkció döntően Dömötörhöz² kapcsolódott. Dömötör elsősorban az ősi magyar juh- és marhafajtákat tenyésztő, szilaj³ pásztorok kedvelt patrónusa volt. Ünnepnapján (október 26.) pásztorbálat, nyilvános mulatságot, pásztoravatásokat tartottak, rendszerint ekkor kötétkék az éves fogadószerződéseket. A hagyománytisztelő pászortársadalom lelkében igen mély gyökeret eresztett Dömötör, a „szilaj pásztori élet és tobzódás pogány, eretnek szentjének”⁴ tisztelete, így az újonnan megjelenő jámbor, keresztényi patrónus, Vendel – főleg az ország déli és keleti területein – nem feltétlenül talált kedvező fogadtatásra.⁵

* A kutatás az SZTE Néprajz Tanszéke által nyert „Vallás, egyén, társadalom” OTKA pályázat támogatásával valósult meg (NK81502).

1 Szent Vendel (6. század) a legendák szerint ír/skót vagy frank nemzetiségű király fia volt. Korán megmutatkozott vallásos buzgósága, így atyja – hogy elterelje figyelmét – rábízta a királyi nyáj őrzését. A magányban az ifjú Vendel hite még inkább elmélyült, és elhatározta, hogy a koronáról lemondva egyszerű remeteként fog élni. Hat társával Rómába zárandokolt, de a Szentföldön dúló háborúk miatt visszafordulni kényszerültek. A remeték Trier mellett egy erdőben telepedtek le, ahol Vendel pásztornak szegődött. Pásztorokodásának idején számos megmagyarázhatatlan csodás gyógyulás történt az állatokkal, így a gazdaember – megrémülve erejétől – elbocsájtotta Vendelt. Ezek után a szent már csak hitének élt, többé nem vállalt világi munkákat. A remeték Tholey-ben előljárójukká választották, ahol bencés regula szerint kolostort alapítottak. Vendel ennek a közösségnek a vezetőjeként halt meg 617-ben. Sirja fölül kápolnát emeltek, ahol sok csoda történt, főleg állatjárványok idején. Maradványai ma a róla elnevezett város, St. Wendel templomában találhatók. Ünnepe október 20. BALINT 1977.

2 Dömötör a későbbi Magyarország területén, Szávaszentdömötörön (Sremska Mitrovica, Szerémség) született. Őskeresztény vértanú, a keleti egyház kedvelt szentje. Dömötört elsősorban harcos/katonaszentként ismerték, így nehezen találni rá magyarázatot, hogyan vált később a juhászok védőszentjévé (BALINT 1977, 449.) Ünnepnapját a szegedi juhászok a 19. század elején szentmisével és pazar lakomával ülték meg.

3 Szilaj/extenzív állattartási mód lényege, hogy a jószágokat nem takarmányozták hanem egész évben a legelőn tartották.

4 SZABADFALVI 1964, 47.

5 Dömötör alakja nem kötődik szorosan a hivatalos egyházi gyakorlathoz, így tiszteletét Tüskés Gábor a nem hivatalos népi/laikus vallásgyakorlás megnyilvánulási formái közé sorolja az Aprószen-

Szent Vendel tiszteletét a török kiűzése után (1686) Magyarországra érkező német telepesek hozták magukkal a segítő Mária (*Mariahilf*) kultusszal együtt, így a nyugati/dunántúli régióban megfigyelhető intenzív Vendel-tisztelet közvetlen német hatásnak tudható be. Ugyanebben az időben jelent meg hazánkban a nagyobb odafigyelést igénylő, ám bőségeiből gyapjúhozamú merinói birka, mely lassan kiszorította a rideg tartást is jól tűrő őshonos rackajuhot. Az érzékenyebb juhajtó széleskörű elterjedése természetes módon hozzájárult az állatbetegségek ellen oltalmat nyújtó mennyei patrónus tiszteletének erősödéséhez, melyet a merinói birkákkal érkező német pásztorok is terjesztettek.⁶ A merinói térnyerésével egy időben jelentek meg az ország nyugati felében az első Vendel szobrok, oltárképek és templomdedikációk.

A német telepesek és pásztorok közvetlen hatása mellett fontos megemlíteni, hogy a római katolikus egyház a 18. században jelentős propagandát fejtett ki a szentkultusz általános fellendítése érdekében, és külön erőfeszítéseket tett a speciális patrónusok népszerűsítéséért. A magyarországi Vendel tisztelet első tudatos terjesztője minden valószínűség szerint⁷ *Padányi Bíró Márton* (1696–1763) veszprémi püspök volt, aki elsőként szentelt fel harangot majd kápolnát Vendel tiszteletére (Nyirád falu, Veszprém megye).⁸ Padányi Bíró nevéhez köthető a Szent Vendel életéről szóló, első magyarországi ponyva-kiadvány is. Hasonló törekvéseket figyelhetünk meg a korabeli váci, egri és csanádi egyházmegyéekben.⁹ A szerzetesrendek közül a ferencesek karolták fel Vendel népszerűsítésének ügyét.

Az új pásztorszent kultusza tájanként eltérő intenzitást mutat. Gulyás Éva térképén (1984)¹⁰ tisztán körvonalazódik a szent tiszteletének három fő csomópontja, a *Dunántúl*, *Palócföld* és a *Jászság*.¹¹ Az említett három tájegységgel a szakirodalom igen részletesen foglalkozik, jól feltárt területnek számít¹² de születettek tanulmányok Szent Vendel tiszteletének dél-alföldi és kistáplai elterjedéséről is.¹³ Az ország déli és keleti szélein a Vendel- emlékek marginalitása több okra vezethető vissza, ilyen a reformáció erőteljes hatása, a merinói birka lassú térnyerése illetve a régióban tapasztalható rendkívül erős Dömötör-kultusz. Országhatárainktól keletre a vizsgált szent emlékei fokozatosan ritkulnak.

Az említett hivatkozásokat vizsgálva szembevetendő, hogy a kutatók jellemzően *tájegységekben* gondolkodnak, és a téma szűkebb, lokális feltárására a mai napig nem történtek erőfeszítések. A felvázolt előzmények ismeretében három ok vezetett rá, hogy a csongrádi Vendel-tiszteletet feldolgozzam. Csongrád a Kiskunság déli peremén kívül eső első település, így a tájegységekben gondolkodó hazai szakirodalomban – a viszonylag nagyszámú tárgyi emlék ellenére – sem foglalkoznak a várossal. Meglepő módon nem csak a regionális, de az országos feldolgozások sem tartják Csongrádot említésre

tek, Háromkirályok, György, Keresztelő szent János, Luca és Péter ünnepével együtt. TŰSKÉS 1984, 142.

6 GULYÁS 1986, 35.

7 MINDSZENTY 1934.

8 BÁLINT 1977. II. 384.; GULYÁS 1986; LISZKA 2000, 81.; SZABADFALVI 1984, 212.

9 BÁLINT 1977. II. 385–387.

10 A térkép a magyarországi legfontosabb Vendel-emlékek (szobrok, oltárképek, stb.) elterjedését mutatja.

11 PALÁDI-KOVÁCS 8. 134.

12 H. BATHÓ – FARAGÓ 2005; GULYÁS 1980.

13 SILLING 2004; LISZKA 2000.

méltónak, legfeljebb a látványos út menti szobor miatt jelölik az elterjedési térképen.¹⁴ Ha fellapozzuk a város szakrális emlékeivel, vallási életének múltjával foglalkozó publikációkat azt látjuk, hogy a szerzők a műemlékek között közlik ugyan a szobor leírását, de nem hozzák összefüggésbe a többi tárgyi emlékekkel, nem latolgatják a kultusz megjelenésének formáját, történetét.¹⁵ A fenti körülmények arra ösztönöztek, hogy szintetizáljam a csongrádi Vendel-tisztelettel kapcsolatos jelenlegi tudnivalókat, felvázoljam a kultusz terjedésének feltételezhető irányát, írásbeli, tárgyi, esetleg szájhagyományban élő emlékeit. Az 1800 és 1850 közötti ötven évben feldolgoztam a helyi római katolikus plébánia születési anyakönyvének adatait, hogy megvizsgáljam, vajon a Vendel-tisztelet hatással volt-e a helyi névadási szokásra a kultusz megjelenésének idején.

A VENDEL KULTUSZ MEGJELENÉSÉNEK ELŐFELTÉTELEI CSONGRÁDON

Csongrád városa a Tisza és a Körös folyó torkolatánál, az Alföld közepén fekszik. A terület kiváló természeti adottságainak köszönhetően lakói egészen az 1960-as évekig jellemzően állattenyésztéssel, földműveléssel, halászattal és szőlőműveléssel foglalkoztak. A szántóföldi művelés túlnyomórészt kis és közepes méretű jobbágybirtokokon történt (1–20 Hold). A vizsgált időszakban, egészen 1849-ig Csongrád város és az eklézsia kegyura a gróf nagykárolyi Károlyi család volt. A mezőváros lakói 1722-ben építették első, szilárd falazatú templomukat, melyet először Nagyboldogasszony, később Szent Rókus tiszteletére ajánlottak fel.¹⁶ Az 1760–70-es években a kegyúr és a hívek adományaiból épült a klasszicizáló barokk stílusú Nagyboldogasszony templom. A legközelebbi templomépítésre majdnem száz évvel később került sor, amikor is 1858-ban a helyi zsidó hitközség zsinagógát emelt a városban. Bár több felekezet (zsidó, református, evangélikus, görögkeleti) is élt háborítatlanul a városban, számuk minden időben igen alacsony volt: Csongrád hagyományosan római katolikus többségű (kb. 96%) mezőváros.

A település a 18–19. század folyamán sokat szenvedett a különböző járványoktól (pestis 1738–39, kolera 1893), árvizektől (1866, 1876, 1879, 1881, 1884, 1887, 1888), szárazságtól (1862, 1866), a jóságokat gyakran tizedelték különböző betegségek (száj és körömfájás). A lakosok foglalkozásából és a különböző járványokból kifolyólag első sorban azoknak a szenteknek a kultusza erősödött meg, akikről az élet egzisztenciális veszélyhelyzeteiben különleges pártfogást remélhettek. Mivel az 1738–39-es pestisjárvány idején a csongrádi lakosok közel egyharmada elpusztult, így Szent Rókus tisztelete a többi járvány sújtotta területhez hasonlóan kiemelkedő fontosságú.¹⁷ A Tisza med-

14 GULYÁS 1980; BÁLINT 1977.

15 GYOVAI B. 1989; DUDÁS 1998.

16 A pestisjárvány elmúltával a csongrádiak elsőként egy kisebb *kápolnát* emeltek Rókus tiszteletére a mai Nagyboldogasszony templom mögötti területen. A ma is látható Szent Rókus *templomot* először Nagyboldogasszony tiszteletére dedikálták. A járványok elmúltával a növekvő lélekszám miatt a csongrádiak hamar „kinőtték” a kis templomot, így a kegyúr egy nagyobb templom építését kezdeményezte. Az új templom elkészültével (1770’) névcseré következett be: a kisebb, régebbi templomot Szent Rókusnak, az új templomot Nagyboldogasszonynak dedikálták. Az új templom mögötti Szent Rókus kápolnát még a 18. században elbontották.

17 Szent Rókus napja a csongrádiak számára fogadalmi ünnep, diszes szentmisével, körmenettel szentelik meg. Az augusztusban született fiúgyermekek többségét még a 19. században is Rókusnak nevezték el.

réhez simuló város vallásos életében különleges szerepet tölt be az árvizektől megóvó, és a vízhez kapcsolódó foglalkozásokat végzők pártfogója, Nepomuki Szent János.¹⁸ Vendel kultuszával feltehetően a 19. század elején találkoztak a csongrádiak, út menti szobrát 1820-ban emeltette a csongrádi juhász és pásztor sereg. Ekkoriban nagyszámú, kiváló minőségű „fehér és daruszinű, magyarországi”¹⁹ szarvasmarhákat legeltettek a város határában. Jelentős volt még az uradalmi ló- és juhtenyésztés.²⁰

A 19. század második felében már Szent Orbánnak, a szőlőművesek védőszentjének fellendülő tiszteletével találkozhatunk.²¹ A különböző szakmákhoz és élethelyzetekhez kötődő szentek tiszteletét azonban fölülmúlja és keretbe foglalja a csongrádiak erős Szűzanya-kultusza. Szűz Mária egyetemes oltalmazó, mindenféle testi-lelki bajban szoktak hozzá fordulni, és oltalmat keresnek anyai szeretetében.

Csongrád lelki életén mély nyomokat hagyott a több évszázados török hódoltság. A török kiűzése után kizárólag a barokk korban terjesztett, „új” szentek tisztelete figyelhető meg. Ez a jelenség az ország többi területéhez képest késve jelentkezett, de viszonylag könnyen kiszorította a régi kultuszokat²² (pl. Dömötör egykori csongrádi tiszteletének már alig találni nyomát a 19. században).

A KULTUSZ TÁRGYI JELEI

Szent Vendel csongrádi tiszteletének legfontosabb, reprezentatív tárgyi emléke a Felgyő és Csongrád határban található út menti szobor, melyet a felirat szerint 1820-ban emeltetett a „csongrádi juhász és pásztor sereg”.²³ A talapzaton megtalálható a szobor gondozójának, Szegedi Szabó Rókus számadó juhásznak neve²⁴ aki 1840-ben a pásztor sereg költségén megújította az alkotást. A későbbi karbantartási munkák, festések időpontja is megtalálható a talapzaton (1874, 1947) de ezeket az újításokat már a csongrádi hívek adakozásából fedezték.

A nagyméretű, színesre festett szoboralak ruházata alapján a jázsági ábrázolásokkal áll rokonságban, ahol Vendelt előszeretettel formázták meg magyar pász-

18 A város első, ma már nem látható köztéri szobra is Nepomuki Szent Jánost ábrázolta. A szentnek a 19. században négy szobra is állt a város különböző pontjain, többnyire a Tisza partján, a réveknél és a Belső-város bejáratánál. A szobrokhoz egykor körmenetet is vezettek, a halászhok pedig a szent tiszteletére virágkoszorút dobtak a folyóba. A Nagyboldogasszony templomban díszes Nepomuki Szent János oltár látható.

19 PALUGYAY 1855, 422.

20 Csongrádi állatállomány összeírása 1828-ban (db): Igás ökör: 1436 db, Tehén: 526, Meddő tehén: 575, 3 éven fölül borjú: 178, 2 év fölül borjú: 299, 3 éven fölül ló: 1522, 2 éven fölül ló: 141, 1 éven fölül juh: 8303, 1 éven fölül sertés: 860. NAGY 2000, 51.; BARTA 1980, 198.

21 A szőlősgazdák 1856-ban szent Urbán (Orbán) szobrot állíttattak a haleszi szőlők közé, ahol minden év május 26-án búcsúra gyűltek össze. Miután az Orbán szobor mellé állított kőkereszt és Lourdesi Mária szobor is felszentelésre került (1894), a búcsú több ezer hívőt vonzott Csongrádról és a környékbeli falvakból. Gyovai B. Lajos 1989. 189. Hegyi Antal plébános 1896-ban tábori misére kért engedélyt a váci püspöktől, hogy a szőlők közé zárandokolt nép ne maradjon prédikáció nélkül. Hegyi Antal levele, VPKL A.I.1. d. Csongrád 897/1896.

22 TÜSKÉS 1984, 141.

23 A pontos felirat: „Isten dicsőségére emeltette a juhász és pásztor sereg 1820. Megújították 1874, 1947 a csongrádi hívek. Gondnok Szegedi Szabó Rókus, újította pásztor sereg költségén 1840-ben”

24 EXTERDE 1979, 251.

torként, hosszú hajjal, kalappal és tarisznyával. Az álló figura összetett kezeit arca elé emeli, lábánál rackajuh, színesre festett korona és pásztorkutya látható. A szobor köré 1860-ban három oldalról nyitott, romantikus-copf stílusú építményt emeltek. A baldachin csúcsos oromfalán kovácsoltvas kereszt található. A legutolsó, 1978-as restaurálás alkalmával a baldachin stílszerűtlen modernizálása az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség nemtetszését váltotta ki.²⁵ A szobor állítása idején a jelenlegi helyétől néhány száz méterre, egy kisebb földhalom tetején állt, melyet a csongrádiak *Vendel-halomnak* neveztek el.²⁶ A szobor állítását a helyi *Historia Domus*-ban is megörökítették.²⁷ Fenntartására az állíttatók nem tettek további alapítványt. Az országút építésekor került Vendel körplasztikája mai helyére, a főút mellé. A baldachinnal körülvevő alkotás mögött egy tanya található. Joggal feltételezhető hogy évtizedeken keresztül a csongrádiak által csak *Vendel-tanyaként* ismert lakóház tulajdonosa gondozta a szobrot és annak környezetét. Az elmúlt években a tanyát egy vállalkozó szabadidőközponttá alakította, a tanya nevét pedig „deszakralizálva” ugyan, de megtartotta (Vendel Szabadidőközpont).

A régi csongrádi pásztoremberek és az eklészia körütekintő módon választotta ki a szobor állításának helyét. A Csongrádtól nyugatra elhelyezkedő terület a 19. század elején (a Vendel-halom környékét is beleértve) az extenzív juh, szarvasmarha és lótarthatás színhelye volt, óriási legelőterülettel.²⁸ Aki ezen az úton érkezett a városba, útja az úgynevezett *Herkeváros*-on, vagyis az állatvásártéren vezetett keresztül. Itt állt a híres Kaparás csárda és a régi vágóhid. Felgyő község közelsége szintén meghatározta a szobor állításának helyét, hiszen a csongrádi anyakönyvek tanulsága szerint a felgyői uradalmi majorban több juhászgazda is élt családjával,²⁹ és a juhállomány száma is kiemelkedően magas volt.³⁰ A juhok nagy száma a Vendel szobor tematikáját is meghatározta.

A régi csongrádiak Vendel előtt elhaladva tiszteletteljesen levették kalapjukat, keresztet vetettek, rövid fohászt mondtak.³¹ A 20. században a környékbeli tanyákról a városba tartó nép nem volt rest kisebb kerülőutat tenni azért, hogy megnézze a szobrot és a közeli *Kántor-keresztet*. Arra vonatkozóan, hogy a szent ünnepnapján (október 20.) körmenetet vezettek volna a szoborhoz, nem maradt fenn adat. A szobor előtti területen még megfigyelhető az egykori ültetett virágok nyoma, a kerítésre erősítve pedig egy egyszerű, kovácsoltvas gyertyatartó látható.

285 GYOVAI B. 1989, 190.

26 A Vendel-halom környékén a régészek Honfoglalás kori temetőt találtak. László é. n. 14. Napjainkra a földmunkák következtében a halom teljesen beleolvadt a tájba.

27 „1821. május 25-én Szent Vendel szobra Csongrád közelében Olajos Lajos mester által egy jó helyen fölállíttatott, ígérete szerint az összesereglett nép előtt Mátyus János plébános és vásárhelyi főesperes által ünnepélyesen megáldatott.” *Historia Domus* I. kötet (latinból fordítva)

28 DEÁK 2002, 43.

29 A 19. század elején a csongrádi anyakönyvekben külön feltüntették a nemes, értelmiségi (tanító, orvos, bíró, katona), kertész (dohány) és a juhász (!) szülőket. Később, 1840–50 között külön differenciálták az iparos mesterembereket.

30 1845-ben Felgyő népessége 197 fő volt (mind római katolikus), túlnyomó többségük dohánykertészettel foglalkozott. A majorban ekkoriban 21 lovat, 51 bikát és ökröt, 79 tehenet és 1400 (!) juhot irtak össze. TARI é.n. 21.

31 GYOVAI B. 1989, 191.

Szent Vendel csongrádi kultuszának másik emléke a Szent Rókus templomban található: egy feltehetően 19. századi, fából készült *persely*.³² A gömblábakon álló, sötétkék és vörös színre festett persely felirata a készítettőkről tanúskodik: „a juhász és pásztor sereg számára készítette Csongrád ? évben DR. IHS” Mivel a készítés idejét a persely vasalatán tüntették fel, a korrodáció miatt olvashatatlaná vált. A persely tetején a térdeplő, imádkozó Szent Vendel körplasztikája látható két kutya kíséretében. A szentet az ismeretlen alkotó magyar juhász képében, hosszú, zsíros hajjal, szakállal, juhászkalappal, mellén keresztbe vetett tarisznyával ábrázolta. A körplasztika avatott kezek munkája, nem elképzelhetetlen hogy egy igényes pásztorfaragással állunk szemben.

A persely napjainkban a Szent Rókus templom leghátsó padsorához van erősítve. Funkciójáról, a perselybe került pénzek kezeléséről, az összegyűjtött adományok felhasználásáról nem maradtak fenn adatok. A persely jelenléte a templomban több kérdést is felvet az alföldi pásztorok spontán szerveződéseivel kapcsolatban.³³ Bár a dunántúli pásztorcéhekhez vagy a járszági Vendel-társulatokhoz hasonló szervezet nagy valószínűség szerint nem működött Csongrádon, nem jelenti azt, hogy a pászturnép különálló szervezet híján ne fogott volna össze közös célok érdekében. A persely pénzkezelését az egyház és a pásztorsereg közös (szóbeli) megegyezés alapján oldotta meg, könnyen lehet, hogy a Vendel szobor állíttatására vagy felújítására szánt összeg gyűjtésére szolgált.³⁴

Egy foglalkozási csoport közös szimbólumai (persely, zászló stb.) erősítik a csoport összetartozás-tudatát és biztosítják a külső reprezentációt még akkor is, ha nem áll mögötte komolyabb szervezeti háttér. Ha hozzá vesszük azt a környékbeli sztereotípiát, mely szerint Csongrád olyan település, ahol különösen nagy jelentőséget tulajdonítanak a „díszes külsőségeknek”, nem csoda hogy a különböző társadalmi/ foglalkozási csoportok fokozottan törekedtek arra, hogy a tágabb közösség felé szimbolikus módon kifejezzék gazdasági/társadalmi erejüket. Ez a törekvés a 19. század végén jelentősen fölerősödött, mely a templomi zászlók hirtelen megugró számán is lemérhető. 1884-ben a fővárosi *Kriszta és Leitner* cégtől rendelték zászlót a csongrádi juhászok (zöld, selyem

32 Elgondolkodtató, hogy a templom 1885-ből származó inventáriumában nincs feltüntetve a persely. Ennek oka lehet, hogy a persely ekkor *még* nem volt készen, vagy a pásztorsereg 1849 (a közlegelők felosztása és a szántóföldi művelés térnyerése) után megfogyatkozó létszáma miatt *már* nem volt kitéve a templomban. Az sem kizárt – bár kevésbé valószínű – hogy egyszerűen kifelejtették az összeírásból.

33 A pászturnép a korabeli magyar társadalom különleges társadalmi rétegét képezte. A télen-nyáron állatokat őrző szilaj vagy rideg pásztorok viseletükben, mentalitásukban, magatartásukban és egész megjelenésükben különböztek a földművelő pásztoroktól, mely az elszigetelt életmódnak volt köszönhető. A pásztorok megvetették a földművelők röghöz kötött, „vagyonsszerző”, „földtúró” életmódját (PALÁDI-KOVÁCS 8. 129–130.). A pászturnépen belül így természetesen erős volt a belső összetartás, melynek szép példája a foglalkozásbeli endogámia. Míg azonban az ország nyugati területein már a 16. századból akad példa a pásztorcéhekre, addig az Alföldi jószágirtók ritkán szerveződtek különböző egyesületekbe. A szent Vendel kultuszát felkaroló, német mintára szerveződő járszági Vendel-társulatok szigetszerű jelenségnek számítanak (GULYÁS 1986. 27.). Máshol az országban nincs példa arra, hogy egy pászortársulat kifejezetten Vendel népszerűsítése és a kultusz ápolása érdekében szerveződött volna. (H. BATHÓ – FARAGÓ 2005. 64).

34 A Csongrádtól 12 km-re található Csépa községben is található persely a templomi Vendel szobor alatt, és szintén nincs adat szervezett pászortársulat működésére. Mivel a csongrádi templomok egyikében sincs Vendel szobor, ez lehet a persely figurális kiképzésének oka.

35 Csongrádi Nagyboldogasszony Plébánia, Historia Domus I. kötet 110. old. ld. még: VPKL A.I.1.d. Csongrád 1881.

36 A közeli Kiskunsgón több helyről is vannak adatok a juhászok zászlóhasználatára vonatkozóan. PALÁDI-KOVÁCS 8. 135.

damaszt), földművesek (zöld, selyem damaszt) és a fuvarosok (piros selyem).³⁵ A zászlókkal feltehetően templomi körmeneteken és az adott foglalkozási csoport tagjainak temetésén vonultak fel.³⁶ Ezek a zászlók a 20. század folyamán feltehetően elpusztultak, elkallódtak. A tárgyi jelek mellett a különböző egyházi/ünnepi alkalmak is lehetőséget nyújtottak arra, hogy a pásztorok spontán módon kinyilvánítsák összetartozásukat. Egy 1862-ből származó sajtóhíradás így tudósít a karácsonyi „pásztorok miséjéről”: *Az ünnepnap reggeli hat órákor tartatott meg a pásztorok miséje, melyre városunk pásztorai, a betlehemi pásztorok módjára elhagyván nyájaikat az Isten házába gyülekeztek Szentmise alatt szövétnekekkel szolgálva imádták a Messiást és fölajánlásakor az oltárt megkerülve szívből eredő szándékkal a feszület csókolása közt az oltárra rakták filléreiket. Nyolc órákor pedig a molnárok társulata hasonló módon tartá szokott ünnepélyes szentmiséjét.*³⁷

Szent Vendel csongrádi tiszteletének harmadik, egyben utolsó ma is látható emléke egy fogadalmi kép, mely a Nagyboldogasszony templom Jézus Szíve kápolnájában található. A festmény egy helybeli módos nagygazda, Csanyi Forgó István költségén készült 1857-ben.³⁸ Az állíttatás okáról, motivációjáról a templom irattárában nem maradt feljegyzés. Szent Vendel ábrázolása itt jelentősen eltér a persely és a szobor „magyarosított” tematikájától. A képen egy fiatal pásztorfiút láthatunk romantikus délnémet környezetben és viseletben, lovakkal, birkákkal és marhákkal a háttérben. Az ifjú egy út menti képoszlop előtt fél térdre ereszkedik, mellette pásztorkutya pihen. Nem messze tőle bordó bársonypárnán hever a félredobott királyi korona. Ez a festmény az egyetlen, bizonyítottan magánkezdeményezésű gesztus, mely Csongrádon Szent Vendel tiszteletéhez kötődik.

Nem tudni, magán vagy közösségi jellegű kezdeményezéseknek tudhatók be az állattartó patrónus tiszteletére rendelt évi egy szentmise, mely 1950-ig rendszeres lehetett.³⁹ A fennmaradt adatok szerint a csongrádiak nem a szent ünnepnapján (október 20) hanem jellemzően a nyári hónapokban rendelték a misét. Az utolsó, még nyomon követhető miseszándékot 1949 augusztusában jegyezték fel az óvárosi (Szent Rókus) templomban.

Egy, a néplélek igényeihez könnyen adaptálódó, új szent megjelenése divathullámot indíthat el a névadási szokásokban főként a kultuszhordozó réteg, jelen esetben a pásztorok és juhászok körében. A feltételezés alátámasztására vagy megcáfolására megvizsgáltam az 1800 és 1850 között, vagyis a Vendel szobor állítása előtti és utáni néhány év-tizedben született gyermekek nevét és szüleik foglalkozását.⁴⁰ A korabeli névadási szokásoknak megfelelően a névválasztást két dolog határozta meg: a gyermek melyik szent ünnepnapján/ hónapjában született, illetve mi a szülők/nagyszülők keresztnéve. A férfi keresztnévek több családban hagyományozódtak generációkon át. Ugyanakkor

37 DUDÁS 1998. 106. Szappanos János tanító tudósítása a karácsonyi ünnepről *Katholikus Néplap* 1862. decembere.

38 A Csanyi Forgó család „kastélya” Felgyő közelében állt. A család a 20. század elején jelentős jótékonyági tevékenységet fejtett ki: Csanyi Forgó Józsefné az első világháború idején a csongrádi katonakórház irányműve, de ő volt a helyi vöröskereszt elnöknője is. Mikor az első világháború áldozatainak emléket állító szoborra nehezen gyűlt össze a pénz, a hiányzó összeget ő egészítette ki. DUDÁS 1998. 248.

39 A miseszándékok feljegyzéseit ritkán vezették külön kötetbe, Csongrádon ezek java része elpusztult, a papírt más célból újra felhasználták.

40 1830 előtt jóformán csak a szülők nemesi vagy közrendű származását jelölték meg!

feltűnően gyakori februárban a Balázs (Balázs napja február 3.) májusban Nepomuki szent János (május 16.) augusztusban – a csongrádiak fogadalmi ünnepéhez közeledve – a Rókus (augusztus 16.) keresztnevek előfordulása. Ha Szent Vendel ünnepének hónapját vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a Mihály keresztnév kiugró népszerűsége mellett a Vendel név gyakorisága jóformán elhanyagolható, százalékban nem mérhető. 1846 októberében 69 fiúgyermeket kereszteltek, ebből 42 Mihály nevet kapta. Ugyanebben az évben Csongrádon egy Vendelt sem kereszteltek.⁴¹

Az 1800 és 1853 közötti 53 év alatt Csongrád városában és a filiákon (Felgyő, Tés, Ellés) összesen 25 gyermek kapta a keresztségben a Vendel nevet. Körülük tíz őszi, nyolc nyári, négy téli és kettő tavaszi hónapban született. Egy esetben mutatható ki, hogy az édesapát is Vendelnek hívták,⁴² továbbá egy családfőről biztosan tudható hogy felgyői juhász volt.⁴³ Ha ezeket az arányokat összevetjük azzal, hogy Csongrádon ekkoriban évente 700–800 gyermeket is kereszteltek, bátran állíthatjuk hogy a Vendel különleges, idegenszerű hangzása miatt nem örvendett nagy népszerűségnek a magyar származású jobbágy lakosság körében. A pásztorok is szívesebben keresztelték a hagyományos, jól csengő és tekintélyt parancsoló Mihály névre gyermekeiket.

ÖSSZEGZÉS

Összegzésként elmondható, hogy Szent Vendel csongrádi tiszteletének alapját első sorban a kiterjedt legelőterületek, az óriási uradalmi állatállomány, vagyis a város jellegzetes agrár- és állattartó jellege szolgáltatta. A pásztorok migrációja, a csongrádiak járszági legeltetése, a búcsújárások és vásárok során létrejövő kapcsolatok nyomán a kultusz a 19. század elején érkezett a városba, de az sem kizárt, hogy a viszonylag nagyszámú kultuszjel az akkori plébános, Mátyus János lelkipásztori munkáját dicséri. A szent tiszteletének terjedését gyorsították az 1820–30-as években tomboló állatjárványok, a kemény telek és a rendkívül száraz, aszályos nyarak, amikor a mostoha időjárás miatt kénytelenek voltak huzamosabb ideig istállózni az állatokat.⁴⁴

A csongrádi Vendel emlékek jelentőségét növeli, hogy a szent kultuszának tárgyi emlékei kelet felé haladva egyre ritkulnak, a különleges, nagyméretű és drága kivitelezésű út menti szobor állításának dátuma még a járszági szobrokhoz viszonyítva is igen

41 Október hónapot régi magyar egyházi szokás szerint „szent Mihály havának” nevezték. Mihály aranyal ünnep az állattartókhoz is kötődik, többnyire ezen a napon tért haza a félszilaj csorda, hogy áttérjenek a téli takarmányozásra és az istálló tartásra. Egyes helyeken ilyenkor újították meg a pásztorok fogadószerződéseit.

42 Édesapa anyakönyvi bejegyzése: 1805. június, szülők neve: Kádár Imre – Mészáros Rozália. Kádár Vendel „Imre Vendel” nevű fiának anyakönyvi bejegyzése: 1845. aug. 29. Szülők neve: Kádár Vendel – Keszti Katalin. Látható, hogy az unoka az édesapa és a nagyapa keresztnevét is megörökölte.

43 Anyakönyvi bejegyzés: 1844. nov. 21. szülők: Pergel Mihály, juhász – Deák Julianna. Lakóhely: Felgyő

44 1852, Csongrád: „(...) márciusban, áprilisban nem volt eső, olyan nagy száraz fagyok voltak, hogy mindent elpörkölt, még az életek (búza) is összefelé mentek, a füvek pedig semmire sem mentek. A marhákat úgy hordták a rétről haza, mert éhen döglöttek, és mindenütt a pusztákon is széjjelverték a barmokat a nagy szükség végett. Ha egy szál szalmát kaphatott az utcán, felvette, olyan éhes volt a jószág.” TARI 1977. 23.

1862-es aszály: „Nyáron a legelők kopárak maradtak, a jószág csak úgy sinlődött rajta. A csorda meg a csürhe átláthatatlan porfölleg közt jött haza naponként a legelőről.” VÁRY 116.

korainak számít.⁴⁵ Elgondolkodtató viszont, hogy míg a jázságban 1853-ban a gyermekek 4,5%-át Vendel névre keresztelték, a kultusz megjelenése jóformán semmilyen hatást nem gyakorolt a csongrádi névadási szokásokra. Vendel tiszteletének ápolásában a Károlyi uradalmon belül Csongrádnak kiemelkedő szerep jutott annak ellenére, hogy az uradalom legjelentősebb állattenyésztési központja Mindszenten volt. A környékbeli települések Vendel emlékeivel összehasonlítva (Kiskunfélegyháza, Kunszentmárton, Szentes, Csépa) sokszínű tárgyi anyaggal állunk szemben.

Vendel tiszteletének Csongrádi meghonosodása, a közös szenttisztelet minden bizonnyal erősítette a pásztorközösségek összetartozástudatát, akárcsak a szőlősgazdák esetében Szent Orbán, vagy a halászoknál Nepomuki Szent János. A speciális patrónusok tisztelete földöntúli síkon hivatott biztosítani a foglalkozási csoport megélhetési alapjának sértetlenségét, egészségét, ugyanakkor a szentkultusz felmutatja a helyi társadalom szerkezetét, és a „különleges” védelemre szoruló körét.

IRODALOM

BARTA

- 1980 BARTA László: *Az 1828. évi országos összeírás Csongrádon*. In: BÁLINT Gyula György (szerk.) *Mozaikok Csongrád város történetéből* 1980. 188–201.

BÁLINT

- 1977 BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium II.*, Budapest.

DEÁK

- 2002 DEÁK József Áron : *A Csongrád környéki táj története a XVIII. század végétől napjainkig élőhelytérképek tükrében*. In: Szűcs Judit (szerk.) *Múzeumi Füzetek Csongrád* 5. 33–72.

DUDÁS

- 1998 DUDÁS Lajos: Adatok a római katolikus egyház 19. századi csongrádi működéséről. In: GEORGIÁDES Ildikó – SEBESTYÉN István (szerk.) *Oppidum Csongrád*. 99–120.
- 1988 DUDÁS Lajos: Csongrád város belterületének történeti és jelenkori (hely) névjegyzéke A-tól K-ig. In: BÁLINT Gyula György (szerk.) *Mozaikok Csongrád város történetéből* 1988. 235–254.

ERDÉLYI

- 1998 ERDÉLYI Péter: *Csongrád város rövid históriája. Múzeumi Füzetek Csongrád* 1. 3–18.

EXTERDA

- 1979 EXTERDA Tibor: *Jelesebb évszámok Csongrád város történetéből*. In: BÁLINT Gyula György (szerk.) *Mozaikok Csongrád város történetéből* 1979. 248–256.

GULYÁS

- 1986 GULYÁS Éva: *Egy őszi pásztorünnep és európai párhuzamai*. Damjanich Múzeum, Szolnok

⁴⁵ H. BATHÓ 2005.

GYOVAI B.

- 1989 GYÓVAI B. Lajos: *Szentelek szobrai és keresztek*. In: BÁLINT Gyula György (szerk.) *Mozaikok Csongrád város történetéből 1989*. 183–196.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

- 2010 *Foglalkozásokhoz, egzisztenciális élethelyzetekhez kötődő szentelek tisztelete Csongrádon a 18–20. században*. In: ANTOS Balázs – TAMÁS Ágnes (szerk.) *Rajzolatok a magyar történelemről*. Szeged, 11–24.

H. BATHÓ – FARAGÓ

- 2005 H. BATHÓ Edit – FARAGÓ László: *Szent Vendel szobrok a Jászságban. História, Jászsági Évkönyv 2005*. 58–81.

KRUZSLICZ

- 1988 KRUZSLICZ István: *Csongrád város mezőgazdasága és lakosainak helyzete II. József kataszteri földmérése tükrében*. In: BLAZOVICH László (szerk.) *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIII*. Szeged 17–47.

LÁSZLÓ

- É.n. LÁSZLÓ Gyula: *Felgyő. Egy honfoglalás kori falu ásatásáról*. In: LÁSZLÓ Gyula – TARI László – NAGYISTÓK Sándor (szerk.): *Régmúlt és jelen a Vidre partján. Írások Felgyőről*. Szegedi nyomda 3–10.

LISZKA

- 2000 LISZKA József: *Szent Vendel tisztelete a kiskisalföldi néphagyományban*. In: LISZKA József (szerk.): *Állított keresztényi buzgóságból. Tanulmányok a Kiskisalföld szakrális kisemlékeiről*. Lilium Aurum kiadó, Dunaszerdahely 81–126.

MINDSZENTY

- 1934 MINDSZENTY (Pehm) József: *Padányi Bíró Márton élete és kora*. Zalaegerszeg.

MÓD

- 2002 MÓD László: *Csongrád város gazdasági kapcsolatai (1766–1820)* In: SZÜCS Judit (szerk.) *Múzeumi Füzetek Csongrád* 5. 25–32.

NAGY

- 2000 NAGY Veronika: *Csongrád város gazdálkodása*. SZÜCS Judit (szerk.) *Múzeumi Füzetek Csongrád* 3.

PALÁDI-KOVÁCS

- 2000 PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai kiadó, Budapest.

PALUGYAY

- 1855 PALUGYAY Imre: *Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása*. Pest.

SEBESTYÉN

- 1996 SEBESTYÉN István (szerk.): *Csongrád a vizek és parkok városa*. Raszter kiadó, Csongrád.

SILLING

- 2004 SILLING István: *Szent Vendelnek, a jószágértartók patrónusa tiszteletének emlékfoszlányai a Dél-Alföldön*. In: NOVÁK László Ferenc (szerk.) *Az Alföld gazdálkodása. Állattenyésztés*. Arany János Múzeum közleményei, Nagykőrös 481–489.

SZABADFALVI

- 1964 SZABADFALVI József: *A gazdasági év vége és az őszi pásztorünnepek*. In: *Műveltség és hagyomány IV*. Debrecen 19–64.

TARI

- 1977 TARI László: *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*. Csongrád megyei könyvtári füzetek 7.

É.n. *Győtől Felgyőig. Adalékok a táj történetéhez*. In: László Gyula – TARI László – NAGYISTÓK Sándor (szerk.): *Régmúlt és jelen a Vidre partján. Írások Felgyőről*. Szegedi nyomda 11–22.

TÜSKÉS

- 1984 TÜSKÉS Gábor: *A barokk kori szenttisztelet rétegei*. In: HOFER Tamás (szerk.): *Történeti antropológia: Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülés-
szak előadásai*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport, 138–151.

VÁRY

- 1974 VÁRY Gellért: *Emléklapok Csongrád múltjából*. Szeged, Somogyi Könyvtár

Váci Püspöki és káptalani levéltár Acta Parochiarum VPKL A.I.1. d. Csongrád 897/1896.

Orsolya GYÖNGYÖSSY

THE CULT OF SAINT WENDELIN IN CSONGRÁD IN THE 19TH AND 20TH CENTURY

The cult of Saint Wendelin, the animal keeper's patron in Hungary got around widely in the 18th Century. The appearance of the new Saint - compared to Western Europe - was relatively late. The intensity of the cult in Hungary was different by regions because of the divergent economical, societal and historical conditions and the fragmented traditions left from the Middle Ages. The three, clearly contoured areas of the cult of Saint Wendelin are the Dunántúl (Transdanubia) Palócföld and the Jászság (North-East and Middle-East area).. Just after a short look on the mentioned references we can see clearly, that the researchers are thinking in areas typically, and there are no efforts to discover local data in a narrow point of view. These preconditions lead me to analyze the manifestation of the cult of Saint Wendelin in my hometown, Csongrád. Csongrád is the first settlement outside the Kiskunság area, so - despite the relatively numerous remains - we can not found any references on Csongrád in the studies about Wendelin. These preconditions inspired me to collect all the accessible objective, written and oral information about the cult of Wendelin in Csongrád correctly. In the local Roman Catholic Parish register I tried to examine if the appearance of the cult of the new Saint (between 1800 and 1850) had any effect on the local nomenclature habits or not.

SZABÓ ERIKA

ELALVÁSTÓL AZ ÁLOMFEJTÉSIG

Alvás – álom – álmofejtés – démonok a zsidó hagyományban

Az alvás a legfontosabb élettani funkciók egyike, melynek során a szervezet regenerálódik, felkészül a következő ébrenléti periódusra. Kísérletekkel bizonyított tény, hogy az alvásnak különböző fázisai vannak, melyek mindegyike külön funkcióval rendelkezik a regenerációs folyamatban. Vizsgálódásunk szempontjából az utolsó, az úgynevezett REM fázis az érdekes, mivel ebben történik az álmódás. Ezt a fázist rendkívül erős agyi aktivitás jellemzi. Alváskutatók és pszichológusok megegyeznek abban, hogy az álmok erősen kötődnek az egyént ébrenléti állapotában foglalkoztató eseményekhez. Sokan a „rendszerező” szerepet tulajdonítják az álmoknak, mások a „feldolgozóét”. Sigmund Freud egy egész könyvet szentelt az álom pszichoanalitikus elemzésének, amit az alváskutatók többsége nem fogad el, mivel szerintük az álom nem tartalmaz szimbolikus jelentést, nem a tudatalatti „vágyteljesítése”, hanem pusztán az alvás kísérőjelensége.¹

A Biblia több történetében is szerepet játszik az alvás. A teremtéshez kötődik a világtörténelem első „altatásos műtete”: az Ő_való álmot bocsátott Ádám (az első ember) szemére, s míg aludt, kivett bordájából megalkotta Évát (Chavát).² Az alvó Siserát Jael,³ az ugyancsak alvó Holoferneszt Judit⁴ kezéből éri a halál. Dávid az alvó Saul feje mellől veszi el a dárdát, de nem öli meg apósát.⁵

Sokkal gyakrabban fordulnak elő a TANACHban álmok. Ezeket a következő szavakkal említik: álom – *chálom*, (prófétai) látomás – *cházon* valamint mély alvás – *tárdémá*.⁶ A próféták gyakran ebben az állapotban kapták látomásaikat.

1 A téma könyvtárnyi irodalmából, a teljesség igénye nélkül, említsünk néhányat: Sigmund FREUD: *Dream Psychology*. 1st World Publishing, 2007; Uő.: *The interpretation of Dreams*, Plain Label Books, 1953; Robert STICKGOLD - Matthew P. WALKER, eds.: *The Neuroscience of Sleep*. Academic Press, 2009; Carl Gustav JUNG: *Dreams*. Routledge, 2001; Kelly BULKELEY: *Visions of the Night: Dreams, Religion, and Psychology* (S U N Y Series in Dream Studies) NY: State University of New York Press, 1999, etc.

2 1Móz. 2:21-22. A magyar népnyelv ma is gyakran nevezi a feleséget „oldalbordának”.

3 Bír. 4:21, Jáel, Héber felesége Sisera halántékába szöveget ütött, miközben ő aludt, s ezzel megölte. Ezzel kapcsolatban több mondás is ismert, pl. *fején találta a szöveget, szöveget ütött a fejébe*.

4 Judit 13: 2-8; ahol részeg alvás szerepel.

5 1Sám. 26:12.

6 Ezt a fajta alvást bocsátotta az Ő_való az első emberre (1Móz. 2:21), Ábrámhoz alvás közben szól az Ő_való (1Móz. 15:12), Jób kétszer is említi (Jób 4:13, 33:15), a *Példabeszédekben* a restség következmé-

A Tóra pogány szokásokként tiltja a következő tevékenységeket:

„Ne találtassék benned, a ki keresztülvezeti fiát vagy leányát a tűzön, varázslást űző, időjós, jósolgató és kuruzsló; igézéssel igéző, szellemidéző, halottjós, és ki megkérdezi a halottakat. Mert az Örökkévaló utálatá mindenki a ki ezeket teszi...”⁷

A tilalom alapja, hogy ezek a pogány népek vallásaihoz kötődnek, s mint ilyenek, bálványimádásnak számítanak. Ezért természetesen elítélendően szerepel Saul esete a halottlító asszonnyal⁸ vagy Menasse „gonosz cselekedeteinek” felsorolásában.⁹ A József történetben¹⁰ illetve Dániel könyvében¹¹ említett álomfejtéseket ugyanakkor nem tiltja a szent szöveg.

A népszokások általában vallási hagyományokon alapulnak, és gyakran a mono-teizmus kialakulása előtti hiedelemvilágból is táplálkoznak. A néprajzkutatók bőséggel találnak a zsidó néphagyományban is az egyiptomiaktól, a kánaáni népektől átvettnek tekinthető, vagy éppen a babiloni fogságból hozott hiedelmeket. De tagadhatatlanul sokkal erősebb a vallási hagyomány táplálta folklór.

Nem könnyű feladat a zsidó népszokásokat felkutatni. Évszázados probléma a folklorisztikában, különösen Európában, hogy a kutatások nem terjednek ki a zsidó hagyományokra. Természetesen fellelhetők leírások, utalások, egy-egy történet a témával kapcsolatban, de a mai napig nincs a zsidó folklór kutatásának egységes módszertana, sem adatbázisa.¹² A zsidó népszokások feltérképezését ma már az adatközlők hiánya is megnehezíti, a Holokauszt, az elvándorlás és a természetes népességfogyás egyre kevesebb lehetőséget ad a kutatónak megtalálni a folytonosságot a régmúlt és a ma között.

Gyakran nem könnyű különbséget tenni vallási előírás és néphagyomány, esetleg babona között. Például mindenki által ismert a köznyelvben rosszkedvet, levertséget, vagy ingerültséget jelentő „bal lábbal kelt fel” kifejezés. De azt már kevesen tudják, hogy ez, mint vallási előírás, megtalálható a zsidó vallási törvénykönyvben, a *Sulchán Áru*chban: felkelésnél jobb lábbal kell először lelépni az ágyról, és a jobb lábra kell először a cipőt felhúzni.¹³ Szintén közismert az a hiedelem, hogy a kifordított ruha szerencsét hoz.¹⁴ A *Sulchán Áru*ch viszont kifejezetten figyelmeztet ennek – a Talmud és a *Toszefták* által amoritának tartott – szokásnak az elkerülésére.¹⁵

nye (Péld. 19:15), Jesaja Dávid városának pusztulása okán beszél róla (Jes. 29:10), szerepel Dávid és Saul már említett történetében is (1Sám. 26:12), és Siserát is ebben az állapotban éri a halál.

7 5Móz. 18:10–12. A bibliai idézetek forrása: *IMIT-Biblia, Teljes kétnyelvű (héber-magyar) Biblia két kötetben*. Változatlan utánnomás. Budapest: Makkabi Kiadói Kft. 1994².

8 1Sám. 28, v.ö. Jer. 27:9.

9 2Krán. 33:6. Ezekből a példából mindenestre látható, hogy a felsorolt tevékenységek előfordultak, annak ellenére, hogy a Tóra (3Móz. 20:6, 20:27) halálbüntetést írt elő elkövetőik számára.

10 1Móz. 40:8–19, 41:17–32.

11 Dán. 2, 4:6–24.

12 Ennek a problémának többen hangot adtak: Dr. BALASSA József: *A magyar zsidóság néprajza*. In: *Magyar Zsidó Szemle* 17/1 1900, 8–10. o.; SCHEIBER Sándor: *Folklór és tárgytörténet*. Teljes kiadás. Budapest: Makkabi, 1996, 344–399. o.; VOIGHT Vilmos: *A magyarországi zsidó folklór körvonalairól*. In: *Múlt és Jövő* 2007/4, 114–120. o.

13 *Sulchán Áru*ch *Orech Chájim*, *A reggeli felkelés szabályai* 2:4, v.ö. bSáb. 61a.

14 Ez nem csak Magyarországon közismert: Deborah Murrel megemlíti mind a cipő, mind a ruha felvételével kapcsolatos hiedelmet angolszász területeken is ismert babonaként. Deborah MURRELL: *Babonák könyve, 1013 különös mítosz, mese, és bolondos hiedelem*. Bp: Szalay, 2010, 179. o.

Az alvás, ez az egyszerű, hétköznapi tevékenység megszámlálhatatlan vonatkozásban szerepel a rabbinikus irodalomban. Hiszen akár az egész emberiség jövőjére is hatással lehet:

„R. Joshua Sikninből mondta R. Lévi nevében: Az ember bukásának kezdete az alvás: alvás közben nem foglalkozik (Tóra-) tanulással és nem dolgozik.”¹⁶

Ennek ellenére az ember életének közel egyharmadát alvással tölti. S ha már muszáj aludnia, vizsgáljuk meg, mi mindenre kell figyelnie egy hívő zsidónak alvásával kapcsolatban. A zsidó hitvilág minden szervnek funkciót tulajdonít. A veséknek a táncadó szerepét, a szívnek a gondolkodását, a májnak a haragot. Az alváshoz is tartozik két szerv:¹⁷

„(...) a gyomor okozza az alvást, és az orr a felébresztést. Ha az alvásért felelős szerv ébrenlétet okozott, vagy az ébrenlétet okozó szerv hat altatóként, az ember bágyadt. A bölcsék tanították: ha mindkettő altatóként, vagy mindkettő ébresztőként hat, az ember azonnal meghal.”¹⁸

Ez ellen a lefekvés előtti ima jelent védelmet:

„Én lefeküdtem és aludtam, felébredtem, mert az Örökkévaló támogat.”¹⁹

„Engedj pihenőre térnünk Örökkévaló Istenünk békességben és engedj fölébrednünk életre és békére...”²⁰

„Rád bízom testem-lelkem, ébren és álmra készen. (...) Erős vagyok Benned s nem bánt a félelem.”²¹

Bár az Örökkévaló védelme elegendő minden ártó hatás ellen, azért találunk további óvintézkedéseket is. A Talmud, a *midrások* említenek gonosz teremtményeket, amelyek az alvás közben a testtől eltávolodott lelkeket veszélyeztetik.

„(...) minden nap az ember lelke eltávozik tőle [alvás közben] és letétbe kerül valódi Tulajdonosánál...”²²

Az oda-visszaút nem veszélytelen, az ártó szellemek elleni védekezésre többféle módszer is ismert a zsidó hagyományban. Tilos például aludni egy házban, mert az alvót [a lelkét] elragadja *Lilit*. *Lilit*ről tudjuk, hogy női démon, nem csak az al-

15 S. A. O. Ch. 2:3; tSab. 7, 8:4-12; bSab. 67b.

16 Gen. R. 17:5; Yalkut Simoni, Berésit #26.

17 bBer. 61a-b, Ein Yaakov, ad loc.

18 Ibid.

19 Zsolt. 3:6. Ld. Lefekvés előtti ima, in: Siddur Tefillas Shlomo Hashalem. Nusach Sefarad. The Art Scroll Mesorah Series. Brooklyn: NY, 1992. 147. o.

20 Ibid. A magyar fordítás in: Máchzor Ünnepnapi imák, II kötet, ford. Dr. HEVESI Simon. Tel-Aviv: SINAI Publishing, é. n. 14. o.

21 Ibid. 148. o. A magyar fordítás in: Máchzor, I. kötet. 43. o.

22 Tanna Debe Eliyahu 15. Ford. R. William G. BRAUDE és Israel J. KAPSTEIN. Philadelphia: Jewish Publication Society, 1981, 16. o. Vö. Zsolt. 31:6. Murrell idézett könyvében megjegyzi, hogy több kultúrában ismert a lélek és a test különválásával kapcsolatos hiedelem, és a szokás, miszerint tilos hirtelen felébreszteni az alvót, ugyanis a léleknek nem marad elég ideje visszatérni a testbe. Ez betegséget, vagy halált is okozhat. I. m. 133. o.

vókat veszélyezteti, hanem a várandós asszonyokat és a kisgyermeket is.²³ Férfiak esetében fennáll az a veszély, hogy *Lilit* jelenléte öntudatlan magömlést vált ki, s ebből a magból jönnek létre *Lilit* (félvér) utódai.²⁴

Jesaja könyvében²⁵ találkozunk a nevével, keresztény fordításokban éji boszorkányként szerepel. A legenda szerint Ádám első felesége volt, aki megszökött férjétől, viszonyt kezdett *Szamaél*lel, az ördöggel, gyermekeik a *sédim*, a gonosz szellemek.²⁶

Ugyancsak az ártó szellemek miatt veszélyes egyedül járni éjszaka, mivel a magányos emberben kárt tehetnek, míg kettőnek csak megmutathatják magukat, három előtt pedig nem is mutatkoznak.

Egyes vélemények szerint a lámpa két embernyi, a holdfény három embernyi védelmet ad.²⁷

Nem ajánlatos aludni olyan árnyékban, amelyet a holdfény idézett elő. A Talmud négy különösen veszélyes árnyékot említ: a magányos datolyapálmáét, a *kinnaráét* (krisztustövis, vagy jojoba), a kapricserjéét és az ehető levelű tüskés bokrokét. Más vélemények szerint hajó és fűzfa árnyéka sem biztonságos, illetve az ehető levelű tüskés bokor az, mivel utóbbi ölte meg Sida női démon férjét, ezért sem Sida, sem gyermekei nem mennek a közelébe. A berkenyebokorban hatvan démon lakik, ellenük amulett írásával lehet védekezni. Ez utóbbi csak akkor hatásos, ha biztosan tudjuk a démonok számát, és ennek megfelelően íródik a szövege.²⁸ Az amulett tartalmáról nem szól a leírás, minden bizonnyal hasonló lehetett a *Lilit* elleni szövegekhez,²⁹ esetleg szentírási idézetek lehettek, mint a *mezusa* esetében, amelynek a néphagyomány szintén védő szerepet tulajdonít.³⁰

23 Erről részletesen ld. Michelle KLEIN, *A Time to Be Born: Customs and Folklore of Jewish Birth*, Philadelphia: Jewish Publication Society, 2000.

24 *bSab.* 151b.

25 *Jes.* 34:14

26 *Lilit*ről, az anyákat és csecsemőket veszélyeztető démonról, valamint az ellene használt ráolvasásokról, védő szövegekről ld. PÓCS Éva: „*Lilith és kísérete*”. *Gyermekegység-démonoktól védő ráolvasások Délkelet-Európában és a Közel-Keleten*. In: *A hagyomány kötelekében, Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből*. Szerk. KRIZA Ildikó. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, 110–130. o.; Dr. SZIGETI Jenő: *A bibliai gonosz angyalok*. In: *Démonok, látók, szentek*. Szerk. PÓCS Éva. Budapest: Balassi Kiadó, 2008. Szigeti szerint a mezopotámiai eredetű démon ismert volt az egész Közel-Keleten, hasonló nevekkal. Az eredeti vihardémon a sémitáknál az éjszaka szóval való egybecsengése miatt vált éjjeli démonná, *I. m.* 20–21. o. Vö. Joshua TRACHTENBERG: *Jewish Magic and Superstition, A Study in Folk Religion*. New York: Behrman's Jewish Book House, 1939, 36–37. o.; BLAU Lajos: *Az ózsidó bűvészet*. Budapest: Gabbiano Print, 2005. [reprint kiadás] 13. o. Blau két másik legendát is említ a *sédim* eredetéről: az egyik szerint Ádám nemzette őket száműzetése alatt, a másik szerint I-ten pénteken sötétedés előtt teremtetette őket (és a többi gonosz szellemet is, ld. *bPes.* 54a, *mAvot* 5:6). A gonosz lélek (*ruach raá*) számtalan bajt hozhat az emberre: Blau részletesen kifejti tevékenységük lehetséges következményeit. A *mazzikin* szót összefoglaló elnevezésként értelmezi minden ártó lényre. Számuk minden ember mellett balról ezer, jobbról tízezer. *bBer.* 6a. BLAU *i. m.* 9–13. o.

27 *bBer.* 43b.

28 *bPes.* 111a-b.

29 Ld. PÓCS Éva idézett tanulmányában.

30 BEREZNAI Zsuzsanna: *Zsidó szokások és hiedelmek*. In: *A hagyomány kötelekében. Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből*. Szerk. KRIZA Ildikó. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990. Vö. Zohar, III. 265b. A RAMBAM a *mezusa* szabályainál (*Misné Tóra, Hilchot Tfillin u' Mezuza v'Szefar Tora* 5:4) egyértelműen leírja, hogy a *mezusa* nem talizmán, akik mégis akként kezelik, azoknak nincs helyük az eljö-

Egy másik talmudi helyen a következőt olvassuk:

„*Démon ellen az ember mondja: 'Épp úgy, ahogy be vagy zárva, maradj bezárva. Átkozott, összetört és száműzött legyen Bar Tit, Bar Tamei, Bar Tina, Kasmaggaz, Merigaz, és Istamai.*”³¹

S hogy miért éppen a tuskés bokor a veszélyes? Ennek nyilvánvalóan egészségügyi okai is vannak, ahogyan a bibliai törvények és a talmudi szabályok egy részének éppen ez a célja, adott esetben az ok a fertőzésveszély. Még napjainkban is előfordul vérmérgezés egy tüske miatt, a talmudi korban ez halálos lehetett. Az ókori ember a betegséget is a démonoknak, ártó szellemeknek tulajdonította, elkerülésükön kívül a testi és lelki tisztasági szabályok betartása segített ellenük.³²

De van más oka is:

„*Tanultuk: hét év után a hím hiéna denevérré változik, a denevér hét év után másik denevérré, a másik denevér hét év után bogánccsá, hét év után a bogánccs tövissé, hét év után a tövis démonná változik.*”³³

Az ártó szellemek félnek a fehér színtől, mivel ez az ártatlanság, a tisztaság (az angyalok) színe, ezért fehér ágynemű, és fehér hálóruga használata hatásos lehet ellenük (ezért fehér az esküvői ruha, a pólya, és a halotti ruha is). A szellemek némák, ezért az erőteljes hangoktól – pl. a sófár hangjától – is tartanak, így elriasztják őket a gyermek ágyától az altatódalokba, versekbe ágyazott rövid, értelmetlen szótagocskák (la-la, lu-lu, stb.), amelyeket felemelt hangerővel mondanak. Félnak a fémtől is (alkalmas kőből, fából lévő lakóhelyük lerombolására), emiatt szokás egy darab fémet tenni az ágyba, vagy a párna alá. Elterjedt ez a gyakorlat fiú csecsemők esetében közvetlenül a körülmélés előtti éjszakán, ekkor a *mohél* kését használják erre a célra.³⁴ A só, a maradandóság, tartósság szimbóluma szintén nem kedvelt az ártó lények szemében,³⁵ ezért egy kevés só szórása a ház sarkaiba, a küszöb elé, vagy éppen az ágyba, távol tartja a démonokat.³⁶

A névvel rendelkező ártó szellemek, különösen a *Lilit* ellen használatos amulett, vagy *Kindbett Zettel*, amit a gyermekágyas anya, illetve a gyermek ágya fölé vagy az ágyba a párna alá tesznek, a démon nevét, neveit tartalmazza, s ha a megnevezettek ezt látják, nem közelednek.³⁷

vendő világban.. A *mezuza* védő szerepe nem magából a tárgyból adódik, hanem abból, hogy a *tfilin*nel és *cicesszel* együtt emlékeztet a *micvákra*, és ezáltal a hívó nem vétkezik.

31 *bSab.* 67a. A felsorolt nevek viselői a tisztátalanságok gyermekeiként szerepelnek.

32 FRÖHLICH Ida: *Teológia és démonhit a kumráni közösség irodalmában*. In *Démonok, látók, szentek*. Szerk. PÓCS Éva, Budapest: Balassi Kiadó, 2008, 32–34. o. Ugyanakkor a Talmud (*bBer.* 33a) egyértelművé teszi, hogy az emberek nem a gyík harapása következtében halnak meg, hanem bűneik miatt.

33 *bBK* 16a.

34 Félnak a tüztől, a víztől is. BLAU *i. m.* 73–75. o.

35 Szó szerint sem, ezért szokás azoknál, akiket üldöznek, egy csipet sót a bal válluk fölött hátradobva a démon szemébe szórni, aki így elmarad az áldozattól.

36 Robert Means LAWRENCE: *The Magic of the Horse-Shoe with Other Folk-Lore Notes*. Whitefish, MT: Kessinger Publishing, 2003, 154–205. o.

37 *Encyclopaedia Judaica*, s. v. 'Folklore', vö. PÓCS *I. m.* Az amulettek készítésére használt anyagokról (fa, fém, bőr, stb.) ld. BLAU *I. m.* 77–83. o.

Ha sikerült minden vallási előírást teljesíteni, és a démonok ellen is megtettünk mindent, végül jöhet az alvás. Ne felejtjük el azonban ágyunkat észak-déli irányba tájolni!³⁸

Alvás közben, ebben az öntudatlan állapotban sem teljes a nyugalom. Ekkor jönnek az álmok, azok a vizuális jelenségek, amelyeknek évezredek óta jelentőséget tulajdonít az ember.

„R. Hiszda mondta: Minden álomnak van valóságtartalma kivéve azt, amelyik böjt alatt következett be. Amíg egy álmot nem magyaráznak meg, addig olyan, mint egy levél, amit még nem olvastak.”³⁹

Ehhez még hozzáfűzi, hogy mind a jó, mind a rossz álom csak részben teljesedik be.

Azt, hogy nem csak a bibliai időkben voltak álommagyarázók, tudjuk a Talmudból. R. Bana'ah szerint az ő idejében Jeruzsálemben huszonnégy álomfejtő volt.⁴⁰ Ugyanitt több megjegyzést olvashatunk az álmokról, például R. Lévi szerint akár huszonnégy évet is kell várnunk egy álom beteljesülésére, R. Huna szerint jó ember nem lát jó álmot, rossz ember pedig rosszat. R. Jochanan azt mondta, hogy háromféle álom teljesedik be, a kora reggeli, az, amit egy barát álmodott valakiről, és ami egy álom közepén jelenik meg, mások szerint az is, amely megismétlődik. Raba b. Mehaszia mondta mások nevében, hogy a rossz álmok ellen a böjt (*Taanit chalom*) hatásos, amit R. Hiszda azzal egészít ki, hogy csak ugyanazon a napon, amelyen az álmot látták.⁴¹

A Bialik és Ravnitzky által szerkesztett *Sefer haAggadah*⁴² egész gyűjteményt tartalmaz az álmok jelentéséről. Néhány példa az értelmezésekre: leomló fal = határtalan gazdagság, összedőlt ház, amelyből elhordják a téglákat = a tulajdonos tanításai elterjednek, leesett orr = elszáll az álmodó haragja, kakas = fiúgyermek, a folyó, a madár és az edény = béke.⁴³

A Talmudban számtalan álom jelentése megtalálható: pl. búzával álmodni békét jelent, a kecske áldott évet, minden gyümölcs jó jel, kivéve az éretlen datolyát, etc.⁴⁴ A legfontosabb talmudi megjegyzés ezzel kapcsolatban talán mégis a következő: „Minden álom követi a magyarázó száját”.⁴⁵ Ez a bölcsesség az emberi hiszékenységet szemlél-teti, a pszichológusok jól ismerik azt a jelenséget, hogy hiszékeny emberek aszerint alakítják sorsukat, ahogyan a jóslatok „elvárják” tőlük.

A zsidóság vallási előírásai miatt többnyire sikeresen állt ellen a környező népektől származó babonáknak.⁴⁶ Ennek ellenére általánosan elterjedt hiedelem volt közöttük [is], hogy a transzcendens lények egy része a halottak lelkei közül kerül ki. Ők azok, akik visszajárnak panaszkodni az őket az élők részéről ért sérelmek miatt (különösen

38 S. A. O. Ch. A *Semá Jiszráél és az esti ima szabályai* 240:17.

39 *bBer.* 55a.

40 *bBer.* 55b.

41 *bSab.* 11a.

42 Chaim Nachman BIALIK – Jehosua Hana RAVNITZKY: *Sefer haAggadah*. Transl. William Greshon Zev BRAUDE: *The Book of Legends*, CD-ROM. Ed. Davka Corp., 2003.

43 *Sefer haAggadah*, s. v. 'dreams', section 25–29. R. Slomo ben Jaakov Almoli (1485k–1542k) komplett rendszert állított föl *Pitron Chalomot* című könyvében az álomfejtésről.

44 *bBer.* 56a–57b.

45 *bBer.* 55b.

46 BLAU i. m. 33. o.

érzékenyek a sírrongálásra), megjelenésük többnyire álomban várható.⁴⁷ Ők okozzák a rémálmokat is.⁴⁸ Védekezésül ellenük mindenféle kontaktus elkerülését, a panasz okának megszüntetését, „démonellenes” zsoltárok⁴⁹ ismétlését, imákat alkalmaztak.⁵⁰

A halott lelkét lehet segíteni abban, hogy könnyen és nyugodtan távozhasson a földi világból. Az imákon kívül több szokás is ismert erre a zsidóságban. Például a halott nagylábujjának megfogása három ujjal, bocsánatkérés céljából, az ajtók-ablakok kinyitása, hogy a lélek könnyebben távozhasson, a víz kiöntése a nyitott edényekből, hogy elűzzék a halott szellemét,⁵¹ illetve mert a halál angyala a halál vérét cseppentette bele.⁵² A tükröket is letakarták, nehogy a lélek meglássa magát, és visszakiváncsozzon.⁵³

Akit egy halott lelke hív magával, annak egy teendője van: kijavítani, rendbe tenni az elhívó sírját, cipőjét levéve lefeküdni mellette a földre, és háromszor kiáltani a következő szöveget:

„Az Ő_való akaratából, és az én akaratomból, nem szándékozom veled, vagy más elhunytal menni. Ne gyere utánam, vagy szeretteim után te és a te megbízottad, mert az én kívánságom ezen a világon élni, és nem egy másikon.”⁵⁴

Az álmok nem csak rosszat jelentenek az ember életében. A próféciákat, amelyeket részben valódi álom, részben önkívületi állapot idején kaptak a próféták – bár gyakran súlyos következményeket hordoztak a zsidó nép számára –, az Ő_való figyelmeztető szándékkal küldte. Nem fenyegetést hordoztak, hanem óvatosságra intettek. Trachtenberg más jellegű álmokról is beszámol: több olyan rabbit említ, akik álmukban kaptak felszólítást vallási könyveik megírására.⁵⁵

Bár arra vonatkozóan vannak nézetkülönbségek, hogy az álmok mind az Ő_valótól érkeznek, vagy a test fizikai állapotából erednek,⁵⁶ abban többnyire megegyeznek a vélemények, hogy az igazán jelentőségteljes álmok i_teni eredetűek.

Ha mégis rossz álmaink voltak, Trachtenberg említ néhány lehetséges eszközt ellenük. Szokás volt eladni a betegségről szóló álmot, az álommal együtt annak hatása is átszállt a vevőre. Ha a vevő másképpen magyarázta az álmot, akkor hatása is meg-

47 TRACHTENBERG i. m. 64–71. o.

48 Murrell a skandináv folklórból említi a *mara* vagy *mare* nevű női szellemet, aki az alvó mellkasára telepedve gyöttri öt rémálmokkal. Alvó gonosz nők lelkének tartják, nem halotténak. MURRELL i. m. 163. o. Magyarországon ez a jelenség „*ráült a lidérc a mellére*” formában közismert.

49 Azok a zsoltárok, amelyeknek szerzőjeként Dávid ismert, jellemzőjük, hogy kezdetük és végük I_ten neve, FRÖHLICH i. m. 42. o. Vö. TRACHTENBERG i. m. 64–71. o. Különösen a 91. zsoltár lehet hatásos, *Encyclopaedia Judaica*, s.v. 'Demons, demonology'.

50 TRACHTENBERG i. m. 64–71. o. Vö. Ronald H. ISAACS: *Ascending Jacob's Ladder: Jewish Views of Angels, Demons, and Evil Spirits*. Lanham MD, USA: Rowman & Littlefield Publishers, 1998. 103–107. o. BLAU idézett könyvében számos egyéb mondást, ráolvasást, praktikát is felsorol. I. m. 64–77. o.

51 Bereznay Zsuzsanna helyi jellegű magyarázatokat is leír. BEREZNAY i. m. 102. o.

52 *Turê Zahav a Sulchán Áruch Jore Deá A haldoklóval kapcsolatos szabályok* 339:5-höz. TRACHTENBERG megemlíti, hogy Kelet-Európában szokás egy pohár vizet és egy törülközőt tenni a haldokló mellé, hogy a halál angyala ebben tisztítsa meg kardját dolga végeztével. I. m. 178. o.

53 BEREZNAY *ibid.* Vö. Maurice LAMM: *The Jewish way in Death and Mourning*. New York: Jonathan David Publishers. Revised edition, 1969. 6. o.

54 TRACHTENBERG i. m. 68–69. o.

55 TRACHTENBERG i. m. 230–31. o.

56 Eredete *Kohelet* 5:11.

változott,⁵⁷ így nem ártottunk embertársunknak. Ha valaki madárral álmodott, amely elszállt a kebléről (elszállt tőle a béke), az rosszat jelentett. Ellene a böjt, a jótékonyosság, a bűnbánat volt a védekezés, de segített az is, ha a férfi álmodó egy kakast, a női álmodó egy tyúkot vett a mellkasára, és onnan hagyta elrepülni. Ezzel az álom hatása is elszállt.⁵⁸

Michelle Klein leír egy történetet a prágai *MAHARAL*, Rabbi Juda ben Bezael Loewe (1525–1609) idejéből. Egy kereskedőt megtámadott egy fekete kutya. Sértetlenül hazaért, de álmában visszatért az állat éjszakáról éjszakára, míg végül a férfi belebetegedett. A *MAHARAL*, aki úgy találta, hogy a kereskedő nem teljesíti maradéktalanul a vallási előírásokat, terápiaként hét napra a tanházba küldte aludni, előírta számára a fontos rituális teendőket (*mikve*, imák, kóser eszközök használata), és adott neki egy amulettet (*kámea*). Hét éjszaka után elmúlt a visszatérő álom.⁵⁹ Szent szöveget tartalmazó amulettek ma is használatosak.

Michelle Klein azt is megemlíti, hogy az ametiszt, a főpapi melldísz harmadik sorának harmadik köve szintén véd a rossz álmok ellen. A magyarázatot Abraham ibn Ezra találta meg a két szó közötti összefüggésben: ametiszt = *achlamá* – álom = *chalom*. A kő viselésének szokása azonban Klein szerint a későbbiekben eltűnt a leírásokból.⁶⁰

Megmaradt azonban a *Hatavat Chalom*, a rossz álom jóra változtatása. A rosszat álmodó három társa előtt azt mondja hétszer, hogy jót álmodott, a társai minden alkalommal jóváhagyják, majd háromszor három bibliai verset mondanak, amelyekben a 'jó', a 'megfordít' és a 'béke' szó szerepel.⁶¹ Klein szerint a *RAMBAM* volt az, aki ezt a szokások közül elhagyta.

Ismert gyakorlat valamilyen problémára álomban megoldást keresni. Klein ennek is több módját írja le, legegyszerűbb változata a következő: a kérdező nem ehét sokat, és nem ihat bort az adott estén. El kell mondania a 23-dik zsoltárt, majd a *S'má Jisrael* (Halljad Izrael...) imát. Föl kell írnia egy pergamenre a '*Jichak Aman Taltara*'⁶² nevet, koronákkal a héber betűkön, a pergament a bal fülébe kell tennie, és a bal oldalán fekvé aludni. Ha még így sem jön a várt álom, akkor kifordítva kell fölvennie a hálóruháját,⁶³ és úgy visszafeküdni.

Az ily módon kért és álomban megkapott válaszokat Jaakov halévi Marvége (XIII. sz. Franciaország) egy ötvenoldalas könyvben gyűjtötte össze.⁶⁴ Ezek főként *halachikus* problémákról szólnak, többek között a szakáll és a haj vágásáról, a *tfilin* viseléséről, tejes ételek fogyasztásáról, de még Jézus és Mária nevééről is.⁶⁵

A halottakkal kapcsolatot keresni tórai tilalom, ennek ellenére nem csak Saul tette meg, a későbbiekben is volt rá nem csak példa, hanem kialakult gyakorlat is (ennek

57 *bBer.* 55b.

58 TRACHTENBERG *i. m.* 244–248. o.

59 Michelle KLEIN: *Not to Worry: Jewish Wisdom and Folklore*. Philadelphia: Jewish Publication Society, 2003. 113–115. o. Itt érdemes megemlíteni azt a hiedelmet, hogy a gonosz lélek képes állat alakjában megjelenni, tehát indokolt volt a félelem.

60 KLEIN *i. m.* 140. o. Vö. TRACHTENBERG *i. m.* 140. o.

61 Részletesen ld. KLEIN *i. m.* 297. o. Vö. *bBer.* 55b.

62 A név eredete nem ismert, KLEIN *i. m.* 138. o.

63 Vö. *S. A. O. Ch.* 2:3, *bSab.* 61a.

64 R. Jaakov HALEVI MARVÉGE: *Se'elot utesuvot min hasamajim*, Tel-Aviv, 1979.

65 TRACHTENBERG *i. m.* 230–231. o.

fontos része volt a böjt). Ebben az esetben is a *RAMBAM* volt az, aki a szokás tilos volta-ra felhívta a figyelmet.⁶⁶ Már nem élő nagy *cádikok* (igaz emberek) segítségét még napjainkban is szokás kérni, csak hogy nem halottlátókon keresztül. A *cádik* sírján az Ő_valóhoz imádkozva kérik közbenjárását, hogy ő terjessze a – sírjára kívánságcédulán, ún. *kvitlin* elhelyezett – kéréseket az Égi Bíróság elé.

Ebből a néhány példából is jól látható, hogy az alvás és a hozzá tartozó jelenségek milyen fontos szerepet játszottak illetve játszanak a rabbinikus hagyományban, és a népi vallásosságban. Bár a szokások időről időre változnak, régiek elfelejtődnek, újak alakulnak ki, de a transzcendens iránti érdeklődés töretlen.

S ha végül reggel felébredtünk, lelkünk visszatért testünkbe, nem voltak rossz álmaink, és az ágy elé szórt hamuban sem látunk kakaslábnyomot,⁶⁷ akkor nyugodtak lehetünk, hogy aznap éjjel elkerülték házunkat az ártó szellemek.

Erika SZABÓ

FROM FALLING ASLEEP TO DREAM READING
SLEEPING – DREAM – DREAM READING – DEMONS IN JEWISH TRADITION

Sleeping is one of the most important physiological functions in which the body regenerates and prepares for the next period awake. Sleep researchers and psychologists agree that dreams are closely related to the issues which concern the individual while being awake. Several Biblical stories contain the element of sleeping. We know from the Talmud that dream readers existed also in post-Biblical times. Prophecies received by the prophets either during sleeping or during unconscious times were sent for the Jews by G-d as warnings. However, prophecies often had serious consequences. Present study analyses the significant role of sleeping and related phenomena in rabbinic tradition and in popular religion.

66 KLEIN i. m. 138–139. o. Vö. *RAMBAM, Széfer hamicvot*, Negatív Parancsolatok 36–38.

67 A démonok, ártó szellemek, boszorkányok, kísértetek megjelenési formáiról a különböző néphagyományok megegyeznek abban, hogy ezek különböző állatalakokat is fölvehetnek.

P. BÉLA BOHÁN SJ

CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE SATMAR DIOCESE
IN THE 20TH CENTURY*

(My viewpoint according to the writings and my own experience)

INTRODUCTION

The Satmar Diocese separated from the Eger Diocese in 1804. Later, in the 20th century, it had thrice been divided into parts when acquiring its present-day territory.

The Album published for the 100th anniversary of the Diocese's birth and other commemorations of the time gave evidence of a blossoming church life, but in the second half of the 20th century the diocese was sorely tried.

World War I caused serious damages not only to individuals but also to communities and the Church. In the case of the Satmar Diocese the damage was even more intense, as it was torn into three different countries after the war. Rome temporarily remedied this situation when it established Apostolic Administrations in the territories located in Hungary and Czechoslovakia. Strengthened by the feeling of spiritual unity these independent parts became strong on their own and showed a specific inner harmony. The Apostolic Administration in Hungary was led by Gyula Székely, while in Czechoslovakia Ábrahám Tahy and Ferenc Szvoboda were apostolic administrators. They worked in a conscientious and enthusiastic way.

After being separated for two decades, restoring the unity took almost four years. During this time two apostolic administrators, István Madarász and Áron Márton, with their wise advice, guided the enthusiastic priests of the diocese. Diocesan Bishop János Scheffler, PhD barely had two and a half years to stabilise the situation and to start new work before the start of World War II. After this an even harder trial began because of the separation of the Diocese into four countries and the strong atheist-communist religious persecution.

Unification of the different territories did not follow this second separation. Rome joined the parishes in Czechoslovakia to the Diocese of Kassa (Kosice), the parishes in Hungary to the Diocese of Eger (today they are part of the Debrecen-Nyíregyháza Diocese), and the parishes in the Soviet Union first into an Apostolic Administration and later into an individual Diocese of Munkács.

* The Hungarian version of this essay was published in our periodical (19. (2007) 3rd and 4th issue, pages: 113-174).

The unified diocese could have survived the blow of the first part of the 20th century. But the wounds of the second half of the century were just too deep, and now need to be healed in the 21st century. Let remembrances of the past lead us not into despair but give us strength to accomplish our work.

I. DIOCESAN BISHOP TIBOR BOROMISZA (1906-1928)

This era is the second century of the Satmar Diocese.

In 1904, a Jubilee Album of the first century of the diocese was published.¹ In the second century, there was a great deal of turmoil. Unstable years followed World War I and Bishop Boromisza ruled the diocese as if it was unified in a country. There was only one circular, and priests were moved to different parishes as if the political system hadn't changed. However, it was necessary to get used to the new borders and new ways.

The bishop still made the decisions and the diocese was still led by the Office.² The theology students were no longer allowed to study in Satmar, there were financial problems, and law courts had to operate according to the local rules.

Abraham Tahy, the parish priest and Dean in Ungvar (Uzhgorod), was appointed a delegate and on March 8, 1923 became a vicar in the region. His seal is bilingual (like the parishes): "Rom., Cath., Episcopal Vicar Ushhorod." At first the nationality and the benefice are the problem. Somebody gets it, some work with passport, but some are expelled. There are some misunderstandings that is why a memorandum was written to the bishop, then Károly Pakocs episcopal secretary comes over to discussion. They establish a committee for examining cantors and a disciplinary court. During these years, priests taught religion and organized Catholic schools, and Sandor Fibiger, PhD, a priest teacher, was appointed helper of the vicar. There is uncertainty at the signing of the documents, because not only at Ábrahám Tahy, but Svoboda and Fibiger's signature contain the title of "vicarius". It seems that the use of the word is uncertain, but later the word "provicarius" appears.

1. *Ábrahám Tahy*

After the death of Bishop Tibor Boromisza (July 9, 1928), the vicar of the chapter, Istvan Szabo, continued to rule the diocese. Most likely this vacancy led Rome to combine two dioceses: the Satmar and Nagyvarad Dioceses. It was very difficult to rule in foreign countries. First of all, in 1930 Rome organized two Apostolic Administrations in Mérék and Debrecen. Then, on September 3, 1930, it organized an Apostolic Administration in Ungvar and ordained its first leader, Abraham Tahy.

Abraham Tahy made this announcement in the first circular of the Apostolic Administration. Other circulars were issued since then. Until this time, the priests received the circulars of Satmar, but the Bishop's Office also allowed them to receive the

1 At the centenary of the album of the Satmar Episcopal Diocese (schematismus centenarius 1804-1904). Satmar, 1904.

2 The deed of foundation of the parish of Nagygejőc was approved by bishop Tibor on 3 January in 1928 in Satmar. (volume 12)

circulars of Nagyszombat (Czechoslovakia) in order for them to get to know about specific situations and regulations in Czechoslovakia. These circulars continued to be sent to Transcarpathia up until 1938.

Abraham Tahy wrote a preface in Hungarian and Slovak in his first circular for the priests and faithful (the Hungarian part was longer!). In this circular, he announced the names of the officials and leaders in the Church.³

The territories of the former Satmar Diocese, which now were in three different countries, started to differ from each other economically, culturally, and educationally. Also, the theology students studied in different places. Around 1929, it seemed that the territory which became part of Czechoslovakia should be combined with the Diocese of Kassa (Kosice). In Raho, there was a list of signatures requesting this unification and why this happened I do not know.

Nevertheless, the spiritual unity between priests was still very strong. In order to maintain the brotherhood and spiritual connection between them, the priests in Ugocsa Deanery proposed that priests of the former Satmar Diocese, which was separated into three countries, celebrate three Masses in all three countries for the priests who passed away. This decision was welcomed by the priests,⁴ and since that time the obituaries of priests were published in the whole territory of the former Satmar Diocese (Circular, December 30, 1932).

Abraham Tahy was head of the Apostolic Administration of Transcarpathia until his death on August 19, 1934. The Advisory Committee elected Ferenc Svoboda as the consulting vicar. He notified the priests of Abraham Tahy's death and his election and also asked for their prayers.⁵ No other circulars are known signed by the Apostolic Vicar of Ungvar.

3 The upheaval of the history did not spare our Diocese of Satmar either, that not long ago celebrated its centenary in 1904 .As you know the new arrangement of the borders has cut the Diocese parts of three states.... The Holy See of Rome appointed me as a regent according to the measures of 466/30vol.for the 45 parishes fell into the territory of Czechoslovakia on 3September... I know you all sympathize with me in becoming aware of the supreme measures reported a short while ago, which seals our entire dissidence from the Satmar Diocese. ... I announce the appointment "Decree" in Hungarian and Slovakian requesting the very priesthood to read this also from the pulpit . 466/30. S. Congregatio Consistorialis Decretum.

According to the concordat has been established between the Apostolic Holy See and the Romanian Kingdom the Satmar Diocese restricted to the borders of this kingdom the part of the Diocese which lies on the territory of the Republic of Czechoslovakia . The territory was being governed by the very reverend István Szabó, and the territory was disannexed from this Diocese and it was deprived from its own bishop. Thus His Holiness XI Pius Pope taking care of this territory for the desire of the Apostolic Holy See with this consistorial Decree .He appoints the very reverend Ábrahám Tahy as Apostolic Regent to the part of the Satmar Diocese lying in Czechoslovakia with entire rights, authorizations, and privileges which are due to the diocesan, except those activities which necessitate the episcopal consecration He repeals everything running against.

Rome, Consistorialis Congregatio 3 September 1930 secretary S.R Cardinalis Rossi (the entire encyclic see in Appendix 1)

4 "... The desire arising from this piety was reported to Right Honourable and Very Reverend István Fidler diocesan of Satmar and Nagyvárad and we also told Very Reverend Gyula Székely apostolic regent where our desire had been listened.(Encyclic, 30 December,1932)

5 Praesulis obitu iurisdictione eius ad Coetum consoltorum Apostolicae AdministraturaeU zhorodiensis devoluta, dictus coetus ad mentem sacrorum Canonum (427 et 432 C.J.C.) die 21 Augusti ad electionem

2. *Ferenc Svoboda*

Around 1935, Rome ordained Ferenc Svoboda an Apostolic Administrator. (In the Czechoslovakian Circulars of the Bishops' Conference, he was made a vicar in November 1934, but in January or February of 1935, he was mentioned as Apostolic Administrator).

It is clear from the circulars of 1940-42 and from the letters of Bishop Janos Sheffler, PhD that the old Satmarians did everything they could to maintain and keep the old traditions. They did not want their young theology students to study in a different diocese and opened a seminary in Ungvar. Sandor Fibiger and Bernat Bujalo were perfect for running this seminary since they both had the personality and enthusiasm for it. However, after 1938, the maintenance of the seminary deteriorated and the students were sent to Kassa and not to Satmar, their original/traditional seminary.

Keeping the Catholic schools open (which were mostly Hungarian) in Transcarpathia during the Czechoslovakian era was very difficult. First learning the Ruthenian language and then the Czechoslovakian language became compulsory for everyone. Although people learned the languages, the quality of the Catholic schools was criticized, as was the case in certain German settlements, e.g., Korosmezo, Raho, Beregszasz, Ordarma. In Korosmezo, although all of the conditions were met, the government did not allow the school to open. (*Historia Domus*) In Raho, a Ruthenian school was opened, but was closed within six months. (*Historia Domus*) In Beregszasz, the taxes were too high. (church advertisement and church reports)

3. *István Madarász*

After the borders changed in 1938, there were two Apostolic Administrations in Hungary which functioned very well together. But in the Autumn of 1940, Rome delegated these two territories (Merk and Ungvar) to the Bishop of Kassa, Istvan Madarasz, as the Apostolic Administrator of Satmar. His vicar was Ferenc Svoboda. At the same time, the former Romanian territory of the Satmar Diocese (after the resignation of the appointed bishop, Pal Naplocz) was ruled by Istvan Szabo. On June 5, 1941, Rome united the Diocese again and appointed Aron Marton as its Governor.

4. *Aron Márton*

Aron Marton wanted Istvan Szabo to be his vicar, but because of his poor health he turned down the offer. Marton then appointed Karoly Pakocs a vicar who held the position until May of 1942 when Janos Scheffler was ordained a bishop.

When the control of the diocese was in Kassa or Szatmar, its leaders strongly relied on their knowledge of local conditions. Bishop Madarasz asked personal and other questions of the former governor and the dean generals and, as can be seen in the let-

Vicarii Consultorum procedens, me infrascriptum in Vicarium Consultorem elegit. (the entire obituary see in Appendix 2)

ters of Ferenc Pásztor, the Dean General of Bereg, they answered them courageously and made proposals. This same procedure was used by Karoly Pakocs, Vicar General, and the new bishop, Janos Scheffler, PhD.

II. DIOCESAN BISHOP JÁNOS SCHEFFLER, PHD (1942-1952)

During the transition period (1940-1942), priests and their leaders worked well together and encouraged any priest, no matter where he lived, to submit an application to parishes that had vacancies.⁶ There was a period of reorganization in the workplace of chaplains and priests which appeared to become stable in 1944. Bishop Scheffler's intention was to establish new parishes, e.g., in Bene and Kisszelmenc, build a church, and open a parish hall in Tiszabogdany.

In the spring and autumn of 1944, the Church had to handle some challenging tasks. Bishop Janos Scheffler notified the dean generals of future dangers and possible separation. He tried to prepare them for unusual situations by sending them guidelines from Rome which were to be followed during these difficult and unusual times.⁷

In order to make them stronger, Bishop Scheffler sent circulars and visited his priests and the faithful personally and sometimes unexpectedly. Gyorgy Marosvari, who at the time might have been a chaplain in Munkacs, said that under a big tree in the vineyard of Beregszasz, the Bishop gave him specific instructions.

Despite the careful warnings, the autumn of 1944 caused many changes in the whole territory. Many priests left their parishes. Some of them left with the faithful (people were deported in Korosmezo), and later on, did not return with the people (István Csaba). There were priests who tried to go back to their hometown, or at least homeland (Szólits, Hasak). According to an elderly priest, the priests who wanted to go to Hungary met at the funeral of Zsigmond Kursinszky (March 1945) and held serious discussions. The Bishop was not present, and the priests who wanted to go to work in Hungary were told to apply to parishes having vacancies in other dioceses, since there would not be enough vacancies in their diocese for all of them.

There was little need to apply the extraordinary faculties reported in 1944, because the relationship with the episcopal center was established soon after, moreover the bishop himself paid the Diocese a visit in 1945. He carried out explicitly episcopal function only in Mátészalka, where he consecrated Sándor Zólyom priest.

1. *Ferenc Pásztor*

The final closing of the borders, the unreliability of the official post and the dangers and delays of personal deliveries made Bishop Scheffler assign an administrator for

6 "Beneficium parochiale Mérk, per obitum III. Mi ac Revni Dni Julii Szélely vacans concursui usque ad 15. augusti duraturo exponitur. Paroeciam adepturi- etiam sacerdotes administraturae apostolicae Szatmáriensis in Transsylvania concurrere possunt – supplices libellos rite exarotos horsum mittant. (Encylic, 1941, III)

7 The bishop's three letters and the Roman concessions in Appendix 3.

the territory of the former Satmar Diocese which had become part of Ukraine. Through his official letter of April 15, 1946, the Bishop assigned Ferenc Pásztor, the parish priest in Beregszász and Dean General of Bereg for this position.⁸

In this case they used the regulations originally published in Rome on November 30, 1939, for the extraordinary situations in Poland.

In 1947 Ferenc Pásztor appointed a church court of the first and second instance in Ungvár and Beregszász.⁹ These operated for a while but little more is known about them.

Between 1945-48 church life was still alive: ceremonies were organised for First Holy Communions, Confirmations and missions. Although the Catholic schools were not reopened, religion was taught at parish halls and in churches. There were also deaneries which sent reports about the religious life in the territory. The report of Kísszelmenc was sent to Ungvár, so was available to the deans and not to the vicar. A similar report was sent later from Szolyva and Bene, with various statistical data.¹⁰

The Bishop assigned two leaders for the divided diocese who would succeed each other in case of the death of the bishop. This allowed for a continuance in the nomination of leaders, and the Holy See would have to be notified about the changes as soon as possible. It seems that the councillors recommended by the bishop had no voting power and could only make recommendations to the leader. According to the words of elderly priests the Bishop appointed Bernát Bujaló as his second successor. Probably, it was Ferenc Pásztor who appointed Jenő Szegedi to follow after Bernát Bujaló. (though the bishop mentioned in his letter he had addressed to Ferenc Pásztor "I have also written to Jenő").

2. Bujaló Bernát

After Ferenc Pásztor was put into prison on March 2, 1949, and then sent to Siberia where he died on October 15, 1951, the leadership of the territory was taken over by Bernát Bujaló, the Dean General and parish priest of Ungvár. Bujaló and the nuns who were living at the parish hall were no longer allowed to stay there and therefore were deported. It must have been difficult to replace the priests who were carried off to death camps. When in April 1952 Bujaló was arrested, the state authorities wanted to more actively intervene in the affairs of the Church. For half a year József Pásztor, the parish priest in Nagyberezná, served in the church of Ungvár as well, but the govern-

8 The "sedes impedita" case really exists. Therefore with keeping the vicars dispensation rights – I entrust you with governing the Ukrainian part. The rural deans of Ungvár, Munkács, Nagyszőlős, and Huszt, respectively the archdeacons should constitute your council and you should listen to them in major issues. Moreover, in similar cases with the canons of the church administration and with your own wisdom should the territory be directed the best by the grace of God.(533/1946 issue.)

9 Pro causis sententiosis et criminalibus maxime matrimonialibus dirimendis ex facultate extraordinaria urgebat necessitas constituendi utrumque tribunal pro territorio Vicariatus. Membra tribunalis I. Instantiae denominantur Ludovicus Szentmihályi, Alexander Haklik, Josephus Pásztor, dr. Notarius Paulus Plachinger. Sedes tribunalis Ungvár. Tribunalis II. instantiae Colomannus Bártfai, Joannes Sörös, Eugen Szegedi, Notarius Josephus Galambos. Sedes Beregszász. Defensor vinculi Bernardus Bujaló dr. Advocatus pauperum Adalbertus Lőrinczy. Encyclic. 31 October 1947. Referencing to the 3 pont of the extraordinary faculties. See in Appendix 3.

10 The brief summary of the 1946 pastoral work of Kísszelmec in Appendix 4.

ment did not approve of his activity. They tried to find priests they could influence to work toward their goals. Probably, this is why János Mészáros, Ph.D, arrived in Ungvár in September 1952. The authorities of the state were willing to negotiate only with him, and they accepted him as vicar. He got the "vicar's stamp" from the state along with the right to sign official documents. He was in charge of assigning priests for or withdrawing priests from positions, but the priests knew that the actual assignments were decided by Jenő Szegedi. If there were orders from the "outside" (that is from the state), they were discussed in the "inside" forum and were accepted or denied by Administrator Szegedi.

In 1955-56 most of the previously deported priests were able to return home to Transcarpathia.

Although Bernát Bujaló was not allowed to go to Ungvár after his return, he was still considered to be the leader there.

On November 25, 1956, József Galambos "asked for exemption from the Diocesan Authorities, which was granted by Bernát Bujaló from Nagyberezna on December 30th" (from József Galambos's letter). There is a circular dated August 7, 1957, which was signed by János Mészáros, Ph.D, substitute parish priest of Ungvár. On January 3, 1958, another letter for the priests was signed by János Mészáros, Ph.D, parish priest of Ungvár, with 5 other priests' signatures: Kálmán Bártfai, Dean General; Bernát Bujaló, Ph.D, Dean General; Gyula Tökés, Dean; János Sörös, Dean; and István Lőrinc, Dean. Another letter to the priests on August 28, 1958, states that ("According to the valid state laws the churches have no right to support financially or institutionally the needy...") signed by János Mészáros.

From these letters we can understand the complicated situation, and also the cautious common sense of the Catholic priests in continuing to consider the parish priest of Ungvár just a state "administrator".

3. Jenő Szegedi

There is a copy of a (9x6) slip of paper about the nomination of Jenő Szegedi from 1956. "1/1956 copy. Very Reverend Councillor Parish Priest ! Hereby I appoint you to be the bishop-vicar in case of my death or any other hindrance to make use of your rights in Transcarpathia which were given to me from prelate bishop-vicar Ferenc Pásztor 1956 I.2. Nagyrát With fraternal greetings Bujaló Bernát Ph.D, bishop-vicar. Very Reverend Jenő Szegedi Councillor Parish Priest.. Felső Kerepec."

If Bernát Bujaló thought that the letter was important to be written, it makes him unsure who he was between 1952-55 and how he directed this territory.

The distinction between the "administrative" and "jurisdictional" roles in Transcarpathia was performed in a way that there would be no splitting in the Church. József Csáti wrote down in the *Historia Domus* (church history) of Munkács how he travelled to Munkács and that - according to the documents - Tibor Závodnyik sent all the directions...

In 1967, the church was renovated and blessed on St Martin's Day. On this occasion, the ceremony was led by Závodnyik, the "administrator", and Jenő Szegedi, the "vicar", did the preaching. With this type of distinction (not only in theory but also

practicality), they could escape the bigger separation. This is why they never became the “favourites” of the Communist State.

Csáti wrote the following in the *Historia Domus* about Jenő Szegedi: “He was a little man with great spirit.”

According to József Csáti, János Mészáros couldn’t stand the state’s directions and claims any longer. He knew his weakness and once, under the influence of alcohol, he took the stamp back to the State Office of Churches, threw it on the table saying that he was fed up and didn’t want to continue this lifestyle any longer. Since that time, he was living in Ungvár as an ordinary pensioner (I remember meeting him once for 10 minutes in 1975).

Tibor Závodnyik

After János Mészáros left, Tibor Závodnyik became the parish priest of Ungvár (previously, he was in Kőrösmező, Fancsika and Nagyszőlős. I read a letter in which he was suspended from his position as a parish priest in Fancsika, but I don’t remember the cause or the subscriber). He was accepted vicar by the State.

According to Father Csáti, in the beginning of the 1950s, the State tried to establish the federation of priests separated from Rome (so-called Piece Priests) in Transcarpathia. They probably tried to persuade the parish priests of Újlak and Beregszász, but none of the other priests followed them.

Before 1967, I accidentally met two priests from Transcarpathia in Budapest. One of them, whose name I can’t remember (it might have been Father Galambos who visited his relatives there), went to visit György Marosvári in Máriaremete. The other was Father István Lőrincz who also visited relatives in Budapest. He celebrated the Holy Mass in the Rokolya Str. Church where he spoke to the local priests about the situation in Transcarpathia. He told them that there is no new generation of priests in Transcarpathia. When he spoke about it before the state officials, they laughed and said: “Well, they will have the fate of the buffalos: they will become extinct.”

I inquired about priests I knew who used to teach me in my childhood: Father Hasák, Baranyai, and Szólit. Indirectly, I also heard about Father György Tőkés, the parish priest of Huszt, who was visited by his relatives from Hungary (Mária, Erzsébet, József and János Ács as children).

The State controlled church life so much that it was almost impossible to do things without State supervision,¹¹ e.g., the Gold Mass of Father Kálmán Bártfai.

Under control

In 1947 the priests were allowed to refuse to surrender the register of births, marriages and deaths to the State authorities. They also appealed to Moscow and – accord-

11 During the summer of 1959, Father Kálmán travelled to Nagyszőlős to rest after celebrating his Gold Mass. At that time, there was only the tiny cemetery chapel in use in Nagyszőlős. We sent a letter to Hruschov with hundreds of signatures and photos of the church. We asked to get the church back as the chapel was too small for us, and the crack in the parish church wasn’t dangerous (the reason for closing the church had been this small crack, and the State wanted to protect the life of the faithful...) The result of this letter was that Father Kálmán had to leave Nagyszőlős within 24 hours. I was cited to the KGB and was threatened that I would be in trouble if I didn’t stop instigating people.

Father Kálmán was forbidden to leave Ungvár. (Nagyszőlős “*Historia Domus*” Appendix)

ing to the report of Ferenc Pásztor – reminded the State that only the Church authorities had control over the registers. Of course, the State found the “Church authorities”, Vicar Ferenc Pásztor in person, and called upon him to act as the State requested. Pásztor was able to limit the access the State had over the registers and the priests were allowed to copy the old ones before handing them over to the State.

Instead of “Bodies of Representatives” the State established “Councils of the Twenty” in towns and villages. This Council was allowed to rent the church from the State which now had control of the church buildings. The Council was supposed to maintain the church and pay its taxes as well. In the beginning the members of the Council were chosen by the parish priest who was the head of the Council, but after a while he was not even allowed to be a member of this body. The Council was officially sanctioned by the State and the authorities led discussions with these Councils. The State Office for the Churches explained to the councils that the priest is only their employer, and because they pay him, they can give him a notice as well.

Around this time (probably between 1965 and 1970) the State prescribed the matter of leading “registers”. These were not real registers anymore, only notes made for the State which it checked from time to time.

The State also determined the manner in which the church was to do bookkeeping and was to deal with collection boxes and surplice-fees as well. These were authenticated every six months. If the church regulations were against the State’s wishes, they closed the church or withdrew the priest’s authorisation.

The authorisation of a priest was given by the “vicar” (probably after preliminary discussion with the State). The priest had to take this authorisation to the State Office for the Churches which gave its consent for the priest’s work. After this the priest and the Council of the Twenty signed a contract. If a priest was transferred to another place, he had to return his authorisation to the State and start the whole process over again. The State could also withdraw a priest’s authorisation after which the priest could no longer work in that location. A priest could only work in places which were indicated in the document. These all show that church life was kept under absolute control.

After the conviction of priests it was forbidden to teach religion to children or adults. Parents, nuns or reliable people taught children in secret before their First Communion which was celebrated without ceremony. Confirmations were allowed to be celebrated with some restrictions. Church weddings were forbidden so couples who wanted to get married in church did it in secret. Funerals were more or less allowed to be held according to the religious ceremony but only at home. (Funerals are still held at home in most places in Transcarpathia and relatives and friends escort the hearse to the cemetery on foot.) People were not allowed to escort the dead to the cemetery in public. In mortuaries it was forbidden to have a religious ceremony. The ringing of church bells was not allowed, and it was forbidden to walk in the street in a cassock or other liturgical wear.

As parishes were not legal entities, the church was not its possession. The parish buildings were confiscated and the priests were allowed to live in private houses. The parish paid taxes or rent for using the church building. If the rent wasn’t paid then the church was closed, demolished or used as a gym, a museum or a warehouse. Priests had to pay luxury tax and income tax to the State which made their life even more difficult. There were plenty of problems during this time.

Dual leadership

As time went on the “dual leadership in the church” became more and more problematic. There was one leader accepted by the State and another one who the priests considered to be the leader of the church. The priests accepted this strange situation while trying to find solutions similar to those in neighbouring countries. There was no communication with Rome, so the only legal solution was to maintain the concession introduced after the war: the leader of the church always assigned his successor, and the new successor was required to notify Rome of this change. It is still not known how long this succession went on. It seems that the leadership of Jenő Szegedi was unquestionably legal. Priests who were supporting the State wanted Tibor Závodnyik – the “vicar of the State” – be the legal leader accepted by all the priests. This would have been possible if Jenő Szegedi would have resigned and given the leadership over to Závodnyik. Another possibility would have been if Rome had made the decision to do so. This wasn’t realistic, so another way was tried.

The desires of the Council in Rome were delivered to the parish priest of Ungvár through Eger, Hungary. It seemed that he was well-known in Hungary and, despite his mistakes, the Council wanted to support his position.

According to the stories of the priests, Závodnyik often travelled to Hungary. In the Cathedral of Eger a photo was taken of him wearing bishop’s clothes, which signified that he received the approval of Rome. Thus he became the vicar of the Church in Transcarpathia. He told the priests that he also had possessed the legal document of his nomination but he had thrown it into the River Tysa on the border because he was afraid (This kind of rumour was often a strategy of the Communist regime).

After arriving in Ungvár, Závodnyik was formally visited by Father József Csáty who declared to the church that the new vicar was Tibor Závodnyik. Later the priests commented upon this case in the following way: “You (Csáty) nominated Závodnyik vicar and in turn he nominated you dean general.”

On the other hand, the priests (probably Father Csáty, Lajos Károlyi and possibly others as well) urged that Jenő Szegedy would resign and hand over his power. According to the stories, Szegedi at first was silent, then – according to one variation – later said: “I give over the power” but by the account of Lajos Károlyi he said: “I do not give over the power.” The uncertainty still remains.

Church life

How were the bishop’s duties (e.g., performing confirmations) practised in the territory?

Ferenc Pásztor performed confirmations legally. I do not know how Bernát Bujaló confirmed. Jenő Szegedy probably confirmed in Munkács. According to the records, Závodnyik confirmed a large group in a church and confirmed József Galambos at a later time. József Csáty mentioned that he was performing confirmations, even at times when Závodnyik and Galambos were leaders. Csáty said that he received special permission to confirm.

Post-training and ordaining of priests would have been very important at that time. In connection with Lajos Hudra and József Tóth, instructions were written by Bishop János Scheffler. Hudra was ordained by a Greek Catholic bishop, Tódor Romzsa, in 1947 (Bujaló and József Vaszkó, a Greek Catholic student of theology, were present,

and the latter one told me about it). József Tóth (a widower) was ordained much later which probably took place in Kaunas or Rhiga (Baltic). As Father Csáty told me, József Tóth was accompanied by Péter Homolya, but the bishop agreed to his wish to ordain him only after receiving permission from Ungvár.

József Tóth lived in Beregszász and commuted to Ungvár to help the elderly Tibor Závodnyik. After Závodnyik's death, he started working in Ungvár and considered himself (as parish priest of Ungvár) the vicar, but nobody took it seriously.

The relationship with the Greek Catholic Church was always good. Many of them studied together at the seminary in Ungvár, or somewhere else, they linked together with good old friendship, moreover some of them suffered together in concentration camps, they were each other's confessors. Later the Greek Catholics went to the Latin church. The priests also took part in the holy mass. Those who returned were ordered to take part in the holy mass publicly in the Roman Catholic church. At birthday, nameday, or parish-feast, they were invited to have dinner together.

Such a close connection with the Eastern Church or the Reformed Church did not exist.

Religious orders in Transcarpathia

There was only one men's order in Transcarpathia, the Franciscans, but they died out and their church and monastery were taken over by the Diocese in the 1930s.

A very important women's order in the territory was the Order of Merciful Nuns of Satmar. There is a short note¹² about this order, which is very gappy and could be introduced only after a more precise exploration.

After the war in 1945, their activity was gradually stopped. They were not allowed to maintain schools, were evicted from their home, and were sent away from hospitals. They were allowed to work only as civilian nurses. I haven't heard about sending them to death camps, but I know stories which speak about the State bothering them. Because the connection with Satmar was cut off, they were considered members of a separate province. Since they were not allowed to accept new members, the order died out. Several nuns went to elderly homes in Hungary.

After 1991, they were allowed to reorganise their order. They were supposed to register in Kyiv, but the nuncio decided to wait. He wanted to register all orders that came to the region after 1991 at the same time. I very much disapproved of his hesitation and told Father Milan (secretary of nuncio) and the nuncio. I called their attention to the fact that these nuns deserved to be treated in a special way since they suffered during Communism and that they are not foreigners, but residents of Ukraine.

There were also Social Missionary Nuns in Ungvár who lived in the parish's alms-house. They were removed from there. The last living sister, Herta, lived under very poor conditions in a small house when I met her. When she was 95, I transported her to an elderly home in Hejce, Hungary. She died there when she was 100.

I would like to mention a "religious community" which existed in Ungvár. This "conciliating community" was organised by spiritual children of Father Bernát Bujaló whose work was very effective and fruitful. The community was supported by József

¹² It enumerates the nuns of Beregszász, Munkács, Nagyszőlős, Szerednye, and Ungvár.. (notes to the operation of the nunneries founded in Kárpát-Ukrajna).

Pásztor, the parish priest of Nagyberezna. There were about 10 people in the community who taught religion after work. One of the members was the daughter of the bell-ringer and they met in the kitchen of the bell-ringer's house by the church. They made some kind of pledge because Bernát Bujaló gave a warning to József Pásztor that it can cause many problems, which it did not since Father Pásztor died soon after.¹³ Young people didn't join the community, but the members helped each other for many years. One of them joined a false religious group, but the others remained faithful. When I got to know about them in 1991-92, I tried to encourage the 3 living members to join a similar congregation, but they were too old to start new relationships with others. I gave a book about religious orders to Irénke Szabó, and she soon found one that was very similar to the order in their community. This was the Hungarian conciliating order named after Blessed Őzséb. She died, but there are still two living ladies (Annuska Bányi and Emma Spisák) who Bishop Majnek knows.

4. József Galambos

Jenő Szegedi practiced his duties as true vicar of the Church until his death (1983/84), and a short time later Závodnyik also died. According to Lajos Károlyi, Jenő Szegedy named József Galambos his successor. We don't know whether another successor was appointed since many of the possible successors died. Galambos was elected by the priests in March 1985. In one of his Sunday sermons, he spoke about his elec-

13 (Commemorations):

1). Good-bye my dear shepherd
 You leave abandoned your little bad lamb
 Who will feed him with grass and fresh water?
 Who will hear his voice, when he is bleating sadly?
 If he falls into the bush with his tender wool?
 Nobody will pull the thorns from his body
 Take your little lamb with you
 I know that it can't be can it....?
 But then I beg you my little shepherd,
 Protect your little faithful lamb with your prayer...
 (23.IV.1958.)

2). Alleluja our sweet, Holy Master
 Our hearts are aching, and our eyes are tearful
 You take away the things we feared and trembled
 From your dear, little servant
 Why did you send him to us my Jesus?
 Your little lambs took a liking to him
 He was our real, dear shepherd.
 O, my Lord, please do not take him away
 But my Lord if it cannot happen otherwise
 This is one more reason we kiss your hands
 We could gain a lot of mercy through him
 O, we are very grateful to you for this, Jesus.
 (20.IV.1958.)

3). Reward your tired servant, my Lord
 He took many souls to you in this holy time
 But there came little and big lambs
 to their dear loving shepherd
 they came happily and purified from him
 Denying that they will not escape from him
 Still late at night hurried to your lamb
 with devotion in his soul was hungry for your flesh
 O, Eternal Shepherd fold him in your arms ,
 Let your tired, little servant love you so much. (April 5th 1958)

tion to the faithful in Huszt where he was working at that time¹⁴. He confirmed in several places, but died in December of the same year.

5. József Csáti

It is uncertain whether or not there were nominations on a special basis. József Csáti didn't say that he was nominated, but he said that he was chosen by the priests. I visited him in the summer of 1986, and he told me that there was no leader in the Church after the death of József Galambos. The State wanted someone with whom they could talk to (Lajos Hudra later told me that he was asked to be this contact person but he refused).

In March 1986, a priest visited Father Csáti on his nameday, and he was elected then. Probably not all the priests were present, and it very likely was not an official election but a "friendly" one. This is how he accepted this position. I asked whether they reported it to Rome and, as far as I remember, he answered yes.¹⁵

There always remained some kind of uncertainty in the priests and vicars because in 1989 when Cardinal Paskai visited Transcarpathia, and also in 1991 when the Papal legate Colassuno came, Csáti's urging question was: "What really is our legal status?" In this question, there was another question too: "What is my legal status?" But this question was not clarified either in 1988 in Kyiv when Csáti met the Cardinal of the Eastern Congregation and Cardinal Paskai, or during the visit of Cardinal Paskai in May 1989. He told us after this visit as well that he didn't get an answer. When we travelled together with Father Károlyi to Esztergom (Hungary) in September 1989, we talked about this issue. I asked the Cardinal again when I met him and his answer was that "Rome acknowledged the activity of Father Csáti."

It was in the memory that the territory had been a former Apostolic Regency, and maybe it came back (or will come back!) again.. However, such 'automatic' changes do not exist.

14 Dear Brothers and Sisters! Before we start celebrating the Holy Mass today, I need to say something to you. The case of leading the Roman Catholic Church in Transcarpathia has dragged on for a long time (4 years). Our last vicar who died a year ago had not practised his duties for 3 years before his death. With God's help, this great problem is now solved. The 11 remaining priests of the Church gave their written declarations on who they wanted to be the administrator of the Church. These declarations supported József Galambos. As he accepted his fellow priests' confidence, he became the administrator of the Roman Catholic Church of Transcarpathia in religious line. He was also accepted by the State and registered as the administrator of the Roman Catholic Church of Transcarpathia.

This position, dear Brothers and Sisters, is not an honour nowadays, but a cross that I accepted because of obligation towards our beloved Church. I ask the prayers of the faithful – and especially the prayers of you, the faithful of Huszt where I have been working for 9 years now – that the Holy Spirit would give me the necessary light, wisdom and strength of mind.

This duty won't separate me from Huszt and from you. I am going to continue the work here which I started again after the winter illnesses."

15 I wrote down these memories half a year later in Rome when they were still very vivid. If there are different data, then those are more authentic. I gave the documents to archbishop Lajos Kada. No more copies remained. I gave the copy of it to János P. Szőke and Ferenc P. Szabó in Munich beforehand. . No more copies remained from that either.

József Csáti used the titles “diocesan administrator” and “ordinary” when he signed documents.

After 1989

There were many publications about the visit of two church leaders, Cardinal László Paskai and Archbishop István Seregély, from Hungary to Transcarpathia.¹⁶

In May 1989, when Cardinal Paskai visited Transcarpathia there was an agreement with the State that allowed 5 priests from Hungary to come to work in Transcarpathia. Also, students received permission to study religion in Hungary and religious books were permitted to be brought into Transcarpathia. A Hungarian religious weekly paper, the *Új Ember* (New Man), was also allowed.

When we arrived here it was quite difficult to start our work. We didn't know what our connection would be with the sender and the receiving church. I asked the church lawyer, Professor Péter Erdő, and he referred to the Church Code which said there should be an agreement between them. I talked about it with Father Csáti but he didn't really do anything about it. The Cardinal advised us not to insist on it if they did not want it. I made a sketch¹⁷, though, in which the most problematic questions were mentioned: is our work considered to be employment in the Soviet Union or not? Can we go home when we want to or not?

Father Csáti officially announced the 5 new priests¹⁸ but the authorities tried to make restrictions: e.g. that we can only go to Hungary with a special permit. When we went to the office of inner affairs (KGB) and they informed us about the restrictions, one of the Franciscan priests, Father Zatykó, simply said that we would go home then. Then Dikarek, the official in charge, left the room for 15 minutes (he probably phoned Moscow) and asked us about what we wanted. They finally gave us the residence permit for one and a half years and we could freely go wherever we wanted.

There were also problems with our employment in the parishes. The State urged us to sign a contract with the Council of the Twenty. When they showed me the wording of the contract I refused to sign it¹⁹. I wrote my own version²⁰, but they did not accept it. A third version²¹ was written which was more or less acceptable. (Father Kornél Dióssy urged the signing of this final version in his letter of February 1991.)²²

The contract with the priests coming to Transcarpathia in 1989 was important for the State because it wanted them to pay taxes. But we wrote letters that we wanted to pay our taxes in Hungary. We were then allowed to transfer money to Hungary for paying our taxes. Then there came the economic crisis in the 1990s: the lack of petrol, then rationing (money was not enough, we had special tickets for buying goods), later the

16 Two congratulatory letters in Appendix 5.

17 Agreement in Appendix 6.

18 Announcing document in Appendix 7 (in Russian)

19 See in Appendix 8 (in Russian)

20 See in Appendix 9.

21 See in Appendix 10. (in Russian too).

22 Likewise Ungvár (and Kijev) asks the following documents concerning our case: the contract with the congregations about our payments. "Take a copy of the contract we made with the congregations." (15 February 1991)

coupon system, permissions for shorter and shorter stays in Transcarpathia where we were not allowed to use our cars for longer than 2 months, etc.

III. DIOCESAN BISHOP PÁL REIZER (1990-2002)

When Rome ordained Pál Reizer the bishop of Satmar in 1990, a new wave of hope touched the priests in Transcarpathia (i.e. the hope of unification of the two territories again). Antal Heveli as the only Satmarian priest in Transcarpathia was full of hope and trust, and he travelled to Satmar. As far as I know there wasn't an official delegation from Transcarpathia but some of us from Hungary could more easily travel to the ceremony of May 1.

It was then that we heard about the nomination of Archbishop Colassuono the nuncio of the Soviet Union. This is why the Archbishop of Eger (Hungary) advised me to talk to him. I told him that now we have a bishop and from now on I am going to include his name Pál) in the canon of the Mass. There wasn't any protest on his side.

The priests of Transcarpathia were worried about their independence or they were afraid of the State's disapproval so they established contact with the new bishop very slowly/with hesitation. The priests here didn't really have close tidings with Satmar. Five of them (Macejkó, Hasák, Csáti, Károlyi and Lánczki) came from the territory of today's Slovakia, two (Hudra and Horváth) were from Transcarpathia and only Antal Heveli was from Satmar. When Bishop Reizer met the local priests in 1990 in Szerednye (as far as I remember he arrived after mass) he greeted the priests who suffered here with great honour and he didn't want to sit at the head of the table but gave its place to Father Csáti, the ordinary. He also offered his help e.g. in confirmations.

I don't know about any legal steps he made during his visit. This is proven by the fact that half a year later Father Csáti was inquiring about the legal status of the territory from Archbishop Colassuono.

After the visit of Bishop Reizer, the parish priest of Ungvár, Ágoston Horváth died. Before Christmas there weren't any changes in disposition of priests. Father Diósi travelled from Munkács and Péter Zsarkovszki from Szerednye to Ungvár to celebrate the Mass and carry out different religious duties. Father Peter celebrated the Mass in Russian-Ukrainian-Slovak languages. At the end of February 1991 the vacancy in Ungvár was filled in and other dispositions took place too. Father Csáti announced the dispositions in the chapel of Munkács at the priests' meeting. The execution of the directions was not completely carried out because Nagygejőc was still served by Father Károlyi. Father Zsarkovszky didn't go to Ungvár since March because he insisted on celebrating on Slav languages. Slovak nationality people often asked Father Csáti to allow Masses on one of the Slav languages. Finally, Father Csáti ordered to celebrate the Sunday evening masses in Hungarian in Ungvár. He knew that Father Peter banished Hungarian prayers and songs in all places he went (e.g. Szerednye, Perecseny). Csáti wanted Father Peter go to Rahó but he refused to. There were many exchanges of letters about the situation in Ungvár. Eger and Satmar joined this conversation as well.²³

23 Extracts from letters. Father Csáti's letter to Father Béla Bohán (December 31, 1990): „Carrying out duties in Ungvár is still not solved. ... 10 Hungarian villages are without a pastor. We had a discussion

In Spring of 1991 Bishop Reizer sent one of his priests, Ferenc Baumann to help out in Rahó, Transcarpathia. After Baumann's return to Satmar Ferenc Schönberger came to Transcarpathia who was later sent to Munkács and finally to Császlóc to serve. After several years of service in Transcarpathia Bishop Reizer accorded his elderly priests with different religious titles (as far as I know Csáti, Heveli and Károlyi became canons).

Nuncio Francesco Colassuono (1991-92)

The papal legate, Colassuono (Nuntius apostolicus), visited Transcarpathia (at that time Soviet Union) for the first time on Easter Tuesday, April 1, 1991. He arrived in the evening and stayed at the Greek Catholic bishop's residence. I was invited to visit him there. The next day, he came to the Roman Catholic Church of Ungvár where I greeted him in Latin.²⁴ Then we visited Munkács to see the situation there. He didn't give any special precepts, but asked many questions, for example, if there was a need for a bishop in the area. He celebrated the Holy Mass in Munkács and also in a small Swabian village, Alsó-Schönborn. Because he misunderstood the time (the Greek Catholic Church followed the Orthodox calendar at that time), he missed the Greek Catholic Mass with the "washing of the feet" ceremony on Maundy Thursday in the church in Ceholnya. He promised to come again to participate in a Greek Catholic feast.

On April 23, 1991, the Parliament in Kyiv passed a new bill regarding churches and freedom of religion. In this bill, there was a proposal which says that the churches have the right to be led from abroad. The law was published in May (a month later).

with Father Peter on the 27th and I told him about my plan of sending him to Rahó but he doesn't even want to know about it. I am completely at a loss what to do. Be prepared to leaving Rahó at the end of January." Kornél Dióssy's letter to Béla Bohán of February 15, 1991: "I hope you can join us at the meeting on Géza Day on February 26. We are going to start our recollection in the chapel returned to us at 10 o'clock. Then, József, the churchwarden wants to discuss some official issues (about Ungvár, and according to his plans he wants to resign which I would like to stop...). Also, we have to write a request to Nuncio Colassuono about asking the clarification of our legal status according to the church code (Archbishop Seregély received this answer from Rome)... They welcomed me in Satmar. Bishop Reizer promised to send a priest to us if possible..."

Kornél Diósi's letter to Béla Bohán and Ferenc Baumann: "I've just returned from Satmar. Ferenc Baumann is going to arrive at Záhony on Wednesday... I would like to take him to Rahó on Thursday, the 14th. Bishop Reizer is greeting everyone. To his address to Rome he received an answer that the case of Transcarpathia will be treated by Nuncio Colassuono. That is why the Holy See doesn't want to change the "status quo" of the region.

24 Greeting Nuncio Colassuono in April 1991 in Ungvár before the Holy Mass.

Your Excellency Archbishop Colassuono, I warmly welcome you in the name of all the faithful of our parish church. There has been a Latin rite church in this town for centuries which has played an important role in the life of this region, as did the Jesuit College and church which used to be in this town not far from us. In this town, Sisters of Mercy worked in 2 schools and a hospital, and Social Missionary Nuns served in the parish's alms-house. There was also a boys' school in town. Today, this church is the only place where we can gather together. There are only the ruins of a past glory, but I believe that "the pruned tree is going to green out again". I believe this because of the people's devout prayers. I ask Your Excellency to lead our liturgy today."

In the meantime, the papal legate Colassuono travelled to Rome. He visited Transcarpathia again in January 1992 when the Greek Catholic Church celebrated Christmas. In May 1991, Rome made a decision on the legal status of the region. The addressees of the letter were the Nuncio of Bucharest (Romania) and the legates of the Nuncio in the Soviet Union. The letter's contents were: Pál Reizer, bishop of Satmar (Romania), and Gergely, bishop of Jassy (Moldavia), asked Rome several times to strengthen their jurisdiction over the territories of their diocese which were part of Ukraine. After examining the situation, Rome decided to assign the nuncio legate of the Soviet Union to direct these regions like a bishop would through an adequate priest or priests. At the same time, it authorised the Dacian-Romanian nuncio to tell Reizer and Gergely about this decision. Also, Rome asked the papal legate Colassuono to inform the priests and the faithful of the territory about this issue. Although we were notified of the decision, it wasn't officially declared until January 1992.

Religion Act of 1991

Until this time, the local church lived its ordinary life under the leadership of Father Csáti: it tried to keep the churches in good condition, renovate the ones that were returned to the communities, and also – after the example of other denominations – register the parishes with the state authorities. The Religion Act ordered that the communities were supposed to make Constitutions accepted by the Councils of the Twenty and submitted by the vicar to the Head of the County. The County Council would endorse and give it legal entity. Also, they could ask for their churches back, or require land for building churches from this Council.

According to this, Zoltán Perduk, a teacher from Ungvár, and I wrote two Constitutions in the summer of 1991. We made a longer one for bigger parishes and a shorter one for succursal churches. We discussed it with Father Csáti and the priests and encouraged them to submit these in the usual way. We wrote the documents in two languages, Hungarian and Russian, and we read them in Hungarian in churches. The local parishes submitted the documents with Father Csáti's approval, and the County Council accepted the Constitutions. We received the certificates and the permissions to own the churches which had been taken away. (In this case, we didn't follow the Slav way as we did not attach/include the nationality in the official name of the parish, e.g., Slovakian Roman Catholic Parish of Ördarma. We followed the Church Law and in the first lines there was this important sentence: "The parish fully accepts the II and IV Chapters of the Latin Religious Law which serve as a basis of its religious activity, and which regulate the activity of the Latin Roman Catholic parishes.")

On September 14, 1991, we celebrated the Fiesta Holy Mass at the "Kálvária" District of Ungvár where the sermon was given by Father Csáti (we also celebrated the finishing of the renovation of two rooms in the former alms-house which was returned to the church). During the Mass, Father Csáti told me to mention the name Francisco in the Canon of the Mass instead of Pál as I used to do. I don't know whether he did not want to hear the name Pál,, or if he received a notice that we were going to get another leader.

Year 1992

As I said before, papal legate Colassuono visited Ungvár in the beginning of January 1992 for the Greek Catholic Christmas as he had promised. Another reason for his visit was to meet the Roman Catholic priests. I was at Father Kornél place because Father Csáti was ill. We were all looking forward to his news, but the communication was very slow. Finally, at our question whether he was the ordinary of our territory, he answered yes. Then the Slovak priests asked the important question about the Masses in Slovak language in the church of Ungvár. The majority of the priests present considered Slovak masses unnecessary (as most of the faithful were Hungarian), and several priests – Father Heveli among them – passionately protested against Slovak masses. Because of the heated discussion, other questions were not raised as far as I remember. The meeting ended with the decision to meet again in two days' time and continue the discussion. Also, he asked us to prepare a proposal on his possible commissary in the territory. We encouraged each other to go to the meeting so the legate would get a true picture of the situation.

Two days later, the priests got together at Father Csáti's place. He was almost recovered from his illness and said words of welcome to the legate in Latin. He let him know that the territory more or less still existed, so did the priests and there were no big mistakes. The nuncio recorded everything in the minutes of the meeting in Latin. These minutes contain the results of the voting which was about the vicar of the territory. Most of the priests also wanted Father Csáti to be the vicar in the future (we, the Hungarian priests, thought that the Slovak priests wanted someone else.). At this meeting we couldn't make a decision on the problem of the Slovak Mass in Ungvár. Father Csáti was also against it. The legate promised to come again in three months, and then we could continue this discussion. (After the meeting, we showed him an article in the newspaper, *Új Ember* (Hungary) of November 1991, in which they tell about a Slovak bishop, Nílica, laying of the foundation-stones of churches in Ungvár and Moscow. We asked the legate whether he knew anything about it, but his answer was no, and that he didn't give permission for it.)

The same day or the following, the Nuncio celebrated Mass in Nagyberezna (or it might have been in Perecseny) and also on the day of his departure in Ungvár.²⁵ The Polish Jesuit secretary of the nuncio wanted to put pressure on me to introduce the Slovak language Masses right away. He said that this was also the will of the Jesuit General (the author of the essay is a Jesuit priest.). I told him I talked to the Provincial the other day and he didn't mention anything like that, and anyway I was subordinated to the local Ordinary in pastoral issues. The Nuncio-legate also told me to introduce Slovak Masses, and I told him that he signed the minutes of the meeting that day which

25 Greeting Colassuono in Ungvár in January 1992: "I'm happy to greet Your Excellency with joy and respect in the Latin rite church of Ungvár not only as the nuncio of the Holy See but also as our Exarch. Many faithful come to this church from the neighbouring villages where there are no churches and also from places where churches still function. For forty years our church has been a shelter of the Greek Catholic faithful too. We are most happy to see that they have got back their cathedral where Catholic faith has started to bloom again. I am happy to greet in our circles His Excellency János Smedy bishop. As it used to be before the faithful go to both churches with great ardour. We believe that the brotherhood between us will remain forever and both rites will revive.

said that we postpone the discussion of this problem for three months. (He seemed to have been convinced by Slovak priests.)

Finally, I mentioned that I couldn't introduce anything without the permission of the local Ordinary. Furthermore, problems occurred because of this. The leaders of the parish and I told this to Father Csáti who agreed with us – do not introduce the Slovak Masses. Father Csáti called me during the Saturday or Sunday Mass. He told me not to announce anything to the people and let me know that he also forbade Father Peter to continue working in Ungvár (I found out later that during this telephone conversation, Father Peter was menacingly standing by Father Csáti).

The papal legate didn't visit us after that because a new nuncio, Antonio Franco, was appointed from Rome. (I heard that Father Colassuono, the nuncio of Moscow, was in Ungvár because he had issues with the Greek Catholics and he stayed at Hotel Zakarpatia.)

Nuncio Antonio Franco (1992-97)

Antonio Franco appointed archbishop, papal nuncio first arrived at the Roman Catholic Church of Ungvár on the evening of August 10, 1992. Later, the several times he flew from Kiev to Ungvár we, together with the Greek Catholics, usually greeted him at the airport. This first time he arrived at our church on his way from the Greek Catholics we greeted him in a proper manner at the gates of the church with altar boys and church bells ringing. He was late and was wearing only civvies – which he recalled many times after that. Apart from this, we greeted him with great love in Latin.²⁶ He responded in the same language and in his speech he talked about the Ukrainian Latin Church and Council of Bishop, to my greatest surprise. He also told us that he had worked in Rome in the Ukrainian department. Now, as a new ordinary, he strengthened Father Csáti in his position as vicar and promised us that he would come again soon.

He met the priests in September 1992. He strongly encouraged the use of the Ukrainian language. The Lazarite monks on the other hand tried to emphasise the Slovak identity. The Nuncio wanted to know the language mapping of the faithful in Transcarpathia and he appointed Father Peter Zsarkovszky and Kornél Diósi to determine this. He told us that we would discuss this question after we had the result of the survey. The "survey" itself was quite strange. In Ungvár, for example, it happened in a rather objectionable way. They asked the leaders (1 or 2 people) of the surrounding parishes to come to Ungvár to a Saturday evening Mass to report on the faithful in their communities. Every Hungarian community sent one or two representatives but the Slovaks came with buses of representatives, therefore there were many, many more

26 Greeting Antonio Franco on August 10, 1992, in Ungvár. "Your Excellency! Welcome to our church. We are happy to greet the nuncio of the Holy See and our Exarch. This Latin Church has been here for many centuries now. The parish of Ungvár and the archdeaconry has always been important in Transcarpathia. On Sundays many faithful come to the Holy Mass from the neighbouring villages. Today, on the feast of St. Laurence, the martyr, we all pray that God would help your work. Please, lead our prayer and Holy Mass." (in Latin, too)

Slovaks at the Mass. They wanted people to vote after the Mass but people started to quarrel and talk loudly and it was quite difficult to calm them down. (Probably people still remembered the “fights” between the Greek Catholics and the Orthodox making them act so emotionally).

Finally, the Nuncio received two kinds of researches: one made by Father Zsarkovszki and another by Father Diósi.

The Nuncio called the priests together in Munkács in November for the feast of St. Martin. The Mass was in three languages: (the Canon was in Latin) the songs, the readings and the sermon were in Hungarian, Slovak and German. If there were two interpreters then the Italian or English sermon was translated into the above mentioned three languages. If there was only one interpreter then the sermon was translated from that particular language into the other languages. This is why for that Mass the sermon was translated from Italian to Slovak and from Slovak to Hungarian. Many Hungarian believers did not like it.

On the Eve of St. Martin's Day the Nuncio was in Munkács, and — as it was told later — he told Father Csáti that from that day on there should be Slovak Masses in Ungvár and Munkács. (Some people say that he also wanted to announce the following day that Father Peter was going to be appointed a vicar.) This surprised Father Csáti so much that he became ill and was unable to attend the Holy Mass the following day.

After the High Mass the Nuncio talked to the priests in the sanctuary of the church in Munkács. Here he announced that from the first day of Advent his secretary, Father Milan, was going to celebrate the Sunday Masses in Slovak language in Ungvár and Munkács. (Supposedly, he wanted to announce the nomination of the new vicar but because of Father Csáti's illness it did not happen.)

We protested heatedly against the introduction of Slovak Masses because he did not tell us the result of the survey and we did not have a chance to evaluate it. Finally, we acknowledged the order and the Nuncio confirmed Father Csáti in his position as vicar.

Year 1993

The death of Father József Csáti

In 1992 Father Csáti's sister died and Father Csáti himself became ill. He was in the hospital in Eger (Hungary) but his health never improved and he finally died on March 1, 1993. His funeral took place on March 4th in the church of Munkács. The funeral and the Mass were led by the archbishop of Eger, István Seregély, together with Nuncio Antonio Franco and the archbishop of Kassa (Slovakia), Bishop Tkacs. With no formal duties, Pál Reizer, the Bishop of Satmar was also present.

After the funeral, at dinner, Archbishop Tkacs stated that it would be necessary to determine the Slovak and Hungarian territories in Transcarpathia from the point of view of the church. Probably, instead of an answer, Archbishop Seregély suggested that the training of teachers of Religion should begin in Transcarpathia which could be supported by similar training in Nyíregyháza (Hungary). This is how the training of teachers was started in Nagyszőlös as the branch of the training centre in Nyíregyháza.

The papal nuncio as ordinary of Transcarpathia called the priests together and had them vote on whom he should appoint vicar for the territory. After the elections he appointed Lajos Hudra vicar. He urged him to move to Munkács. Because Father Csáti's house – despite previous promises – was not inherited by the parish, the new vicar was able to move to Munkács only after the parish had purchased a new house on Mihály Munkácsy St. It was a two-story building. On the ground floor was the parish house and on the first floor were guestrooms for the nuncio and his secretary who stayed there when they visited the region.

At the same time the Nuncio appointed three “vicars” in the territory according to their language: Antal Majnek, vicar of the Hungarians, Peter Zsarkovski, vicar of the Slovaks and Albert Nádor, vicar of the Germans.

By the way, to our great surprise, Father Zsarkovski first appeared in a Franciscan monk's outfit at Father Csáti's funeral. This is how we realized that he was a Franciscan and not the priest of the Riga Diocese.

Antonio Franco as Nuncio kept up a very strong connection with our region. His secretary, Milán Sasik, has visited Ungvár and Munkács since the Advent of 1992 and celebrated masses in the Slovak language. (Originally the order was only for half a year but it was extended.) He led the Mass for the Blessing of the Chrism before Easter in Munkács, then he went to Ungvár and celebrated both the Slovak and Hungarian Masses. He usually had discussions with the Greek Catholics as well, and on these occasions he also visited us.

In 1993 he led the ceremony of First Communion in Ungvár. He also was the leader of the first public procession of Ungvár that year in which Greek Catholic bishops, priests and many faithful participated.

In June there occurred the first ordination of a priest following the Communist regime when Archbishop István Seregély from Eger, Hungary, ordained Sándor Pap for the title of the “Transcarpathian Region of the Satmar Diocese”.

IV. APOSTOLIC ADMINISTRATION OF TRANSCARPATHIA

The administrative and inner politics of the Church – which also affected the Greek Catholics – brought along the need on behalf of the Holy See (or the Nuncio) to stabilise the situation of the Roman Catholicism of the region. After talking to the vicar and the vicars of nationalities, the Holy See established an Apostolic Administration of Transcarpathia in the territory (August 14, 1993). The proclamation of this new status was on December 16, 1993 in the presence of state representatives in the church of Munkács. The nuncio mentioned that we should be grateful to Bishop Pál Reizer of Satmar (I think they asked his consent to the formation of the Apostolic Administration. I presume that there was also a tendency to annex this region to another Diocese as happened in the case of Chernovtsi region.)

Nuncio Antonio Franco became Apostolic Administrator, and his vicar continued to be Father Lajos Hudra. The “vicars” according to the languages remained. A senate of priests was also established which did not have sessions too often.

The Ukrainian Roman Catholic Bishop's Conference was also established. Its language was Polish. When Father Hudra wasn't able to attend the sessions because of his poor health, the Nuncio was escorted by his secretary or Father Peter Zharkovsky. At one of the meetings an interesting question came up: the Dominican Order wanted to get a church in Munkács-Várpálánka. The Nuncio asked the senate for its opinion and votes. (Father Hudra wasn't there since he was ill, so all members present were foreigners. Transcarpathian priests were not there either.) I told the senate that it was wrong to not ask the 5 still active priests of Transcarpathia this question.

Bishop Antal Majnek (Apostolic Administrator: 1997-2002)

Although the Nuncio said that there were 3 or 4 churches in Transcarpathia which were suitable as a centre (Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős), they chose Munkács since they bought a house there. The new vicar was also appointed to be the parish priest of Munkács.

In 1995, Rome ordained Antal Majnek, a suffragan bishop (coadjutor), and after Father Hudra's death, he was also appointed vicar and parish priest of Munkács. In October 1997, Antal Majnek, titular bishop, became the Apostolic Administrator.

V. THE BISHOP'S OFFICE IN MUNKÁCS

Since the establishment of the Apostolic Administration, the breaking-up with the old Satmar Diocese started. When the Holy See established a new diocese in Transcarpathia (the Diocese of Munkács) on March 27, 2002 and called it suffragan to the Diocese of Lemberg (Lviv), the separation from the Satmar Diocese became final.

APPENDIX

1. Roman Catholic Priests in Transcarpathia between 1945-2000

The Schematisms, issued one after another (1996, 1998, 2000, 2001, 2002), tried to give a summary of the past events. In the Schematism of 1996, there is a list of priests who worked in Transcarpathia during the Soviet Union and gives some data about them. At least 4 names are left out, and 10 or 12 priests are mentioned who left the territory right before 1945 or shortly after. The one issued in 2002 lists the names of priests deported, but gives the year of deportation and the punishment only in three cases.

Several priests and chaplains left Transcarpathia in 1944 or 1945 for Hungary or Western countries: István Csaba, Miklós Tóth, etc. Some priests, on the other hand, went to Transcarpathia to their birthplace: Bálint Szólits, Gyula Hasák, etc. They were chaplains probably in Ungvár, Beregszász, Munkács, Nagyszőlős or Szerednye.

The bishop and the archdeacons tried to administer and fill in all the parishes. The vicars did the same later on. It is understandable then why the asperity is present in

the circular of 1947 towards three priests (Béla Józsa, László Kondás and István Getlik) who left their flock and went to Slovakia.

It seems that there were 4 retired priests in 1945: Father Boscheti, Ratkovszki, Jaross and Knauer. Ratkovszki died in 1945. So, in 1946, there were 41 active priests in Transcarpathia and two retired priests. There were only 2 ordinations later: in 1947 Hudra's and later József Tóth's. All but one (Plackinger) stayed in the region and died here (two of them in exile).

From the territory of Satmar Diocese (Romanian, Hungarian and Czechoslovakian parts), a significant number of priests were put in prison or taken to concentration camps. The following priests died in prison: Bishop János Scheffler; Father Ferenc Pásztor, papal prelate and vicar; Sándor Haklikean, a parish priest; and Károly Holozsi, a student of Theology from Bene.

Out of the 41 active priests of Transcarpathia, 19 were put in prison (46%), and this percentage exceeds the number of Greek Catholic and Protestant priests deported.

While there was information on the fate of Greek Catholic and Protestant priests through their families and their own diocese, people didn't know much about the Roman Catholic priests since they had no families, and the centre of their diocese was in another country (Romania) which also faced serious problems and remained without a bishop.

When the relative freedom of 1990 arrived, there lived only 8 priests in Transcarpathia out of whom four had been in prison: Csáti, Heveli, Horváth and Hudra. In the book of Károly Hetényi Varga, their memories are written down. The writer, though, received only indirect information and several times his data was incorrect (e.g., he mistook Boscheti for Demjanovics, the Greek Catholic parish priest of Rahó, who was executed. Boscheti lived longer. On April 15, 1946, Bishop Scheffler wrote down the following words to Ferenc Pásztor: "I feel very sorry for Boscheti. He cannot make use of medium *extraordinarium* at the moment, but his recovery is unlikely, anyway. May he bear his illness as an example to others.")

"Since the end of 1989, the cases of about 5079 convicts were examined. 3146 people were rehabilitated. In the cases of 1091 persons, the county's public prosecutor's office appealed the decision at the Supreme Public Prosecutor's Office of Ukraine. The document on the rehabilitation of those in charge was always sent to the relatives of the convicts." ("Praying to God..." Ungvár-Budapest Intermix Publishing House 1992.)

The "relatives" of the Roman Catholic priests were the bishop and the faithful of their diocese...

The list of rehabilitated people was published in REABILITOVANI ISZTORIEJU ZAKARPATSKA OBLASZTY Knyiga persa Uzsgorod 2003. (Rehabilitated by History. Transcarpathia County. Book 1. Uzhgorod 2003.) According to this book, the following priests were convicted in this order:

Date	Name of the priest	Number of years in prison/camp
January 20, 1946	József Tóth PhD	4 years
January 29, 1946	István Lőrincz	?
November 18, 1946	Tindra	5 years
January 29, 1949	Ágoston Horváth	10 years

April 21, 1949	Bártfai	25 years
June 13, 1949	Haklik	?
December 12, 1949	Lajos Hudra	25 years
February 25, 1950	Galambos	25 years
June 28, 1950	Antal Heveli	25 years
July 12, 1950	Tőkés	25 years
October 18, 1950	Sörös	10 years
December 26, 1950	Árvai	25 years
December 29, 1950	Bakó	25 years
January 29, 1951	Homolya	25 years
May 18, 1951	Csáti	25 years
August 29, 1951	Tempfli	25 years
May 29, 1952	Bujaló	10 years

The rehabilitation:

Year of rehabilitation	Name of the priest(s)
1956	Tőkés
1989	Pásztor, Sörös, Bujaló
1990	Lőrincz, Csáti
1991	Hudra
1992	Tempfli, Tindra, Tóth, Horváth, Homolya, Heveli, Bártfai, Bakó, Árvai, Haklik

The book doesn't contain any notes about Galambos and Plackinger.

List of Roman Catholic Priests of Transcarpathia since 1945

Name	Place and date of birth	Ordination	Place of work as a parish priest	Prison	Death
Árvay, Dezső	Szatmárnémeti, May 1, 1904	1926	Újlak (Lázári)	1950/6 years	Újlak, September 13, 1963
Bakó, Zoltán	Zvolen (Zólyom) May 1, 1911	1938	Kisszelmec	1950/ 25 years	Munkács, 1966
Baranyai, Vencel	Nagymajtény, June 17, 1915	1942	Szolyva		Szolyva, June 30, 1960
Bártfay, Kálmán	Eperjes, July 15, 1886	1909	Nagyszőlős, Perecseny	1949/25 years	Ungvár, 1961
Bujaló, Bernát PhD	Rát, August 22, 1901	1925	Ungvár	1952/ 10 years	Rát, February 12, 1979
Csáti, József	Nagykapos (Kosice), January 26, 1912	1939	Szerednye, Munkács	1951 /5 years	Munkács, March, 1, 1993

Name	Place and date of birth	Ordination	Place of work as a parish priest	Prison	Death
Erni, Ferenc	Nagymajtény November 20, 1888	1913	Sárosoroszi		Sárosoroszi 1962
Fekete, István	Szatmárnémeti September 17, 1911	1934	Feketeardó		Feketeardó, 1967
Galambos, József	Szentgotthárd, March 3, 1913	1939	Bene, Szlatina (February 25, 1985), Huszt)	1950/25yr/6 yrs worked out	Huszt, December 2, 1985
Haklik, Sándor	Beregszász, De- cember 19, 1893	1916	Rát (Újlak)	1949/ 25 years	1950
Hasák, Gyula	Dobóruszka July 20, 1910	1943	Rát, Nagyszőlős		Nagyszőlős, May 17, 1990
Heveli, Antal	Kaplony, August 21, 1916	1939	Szlatina, Szolyva,	1950/25yrs/5 yrs worked out	Szolyva, July 21, 1999
Homolya, Péter	Kelecsény, December 23, 1903	1927	Kőrösmező, Onokóc, Beregszász	1951/ 25 yrs	Beregszász, November 22, 1981
Horváth, Ágoston	Turjaremete, (Ungvár) March 12, 1914	1941	Szerednye, Perecseny, Ungvár	1947/10 yrs/9 yrs worked out	Ungvár, December 7, 1990
Hudra, Lajos	Lalovo (Ungvár), March 19, 1919	May 13, 1947	Huszt, Szlatina, Munkács	1949/25 yrs /7 yrs worked out	Munkács, December 10, 1995
Károlyi, Lajos	Kapos 1914	1938	Mezőkaszony		November 11, 2005
Kizmann PhD, Mihály	Pósaháza, 1912	1938			Munkács, 1973
Kovács, Béla	Királyháza January 13, 1898	1927	Visk		Visk, 1965
Lánczky, István	Királyhelmec January 27, 1917	1943	Királymező, Beregszász		Beregszász, January 21, 1995
Lőrincz, István	Nagykároly, August 19, 1889	1912	Órdarma, Homok	1945/ 3 yrs/ 3+5 years worked out	Homok, June 24, 1978
Lőrinczy, Béla	Ungvár, March 26, 1907		Csap 1930		Csap, 1985
Macejkó, János	Szinye (Sáros Distr.) December 25, 1902	1935	Gyertyánliget, Dolha, Beregszász, Királymező		Királymező, 1997
Mészáros PhD, János	Erdőd 1906	1931	Bárdháza, Ungvár		Ungvár, August 31, 1977
Müller, István	Királyháza, 1916	1943	Kőrösmező, Nagyszőlős		Nagyszőlős, 1973
Pásztor, Ferenc	Ungvár, January 14, 1880	1902	Dobóruszka, Beregszász	1949/25 years	Tajset, October 15, 1951
Pásztor PhD, József	Ungvár, 1907	1930	Nagyberezna		Nagyberezna, 1957

Name	Place and date of birth	Ordination	Place of work as a parish priest	Prison	Death
Plackinger, Pál	Nagytarna, February 16, 1815	1942	Királymező, Técső, Visk	volunteer	Szatmár, October 8, 2002
Reszler, István	Nagymajtény, August 31, 1893.	1917	Rahó		Rahó, 1968
Richter, Ágoston	June 11, 1879	1904	Várpalánka		Várpalánka
Sörös, János	Szenna, July 3, 1892	1915	Munkács (Berezna)	1951/25 yrs/ 5 yrs worked out	Munkács, 1958
Szegedi, Jenő	Nagylucska June 27, 1897	1919	Felsőkerepec, Várpalánka		May 23, 1983 or 1984
Szólits, Bálint	Sárosoroszi	1944	Királyháza		Királyháza, 1980
Szentmihályi, Lajos	Nagyhalász July 30, 1877	1900	Császlóc		Császlóc, 1953
Szörényi, István	Mezőfény, July 30, 1906	1930	Visk		Técső, July 27, 1971
Tempfli, István	Csanáros, July 18, 1908	1930	Nevetlenfalu, Körösmező, Rahó	1951/25 years	Rahó, August 12, 1988
Tindra, Ernő	Latruba (America) 1892		Bárdháza	1946/5 years	Ungvár, January 19, 1972
Tóth PhD, József	Beregszász, January 12, 1903	1925	Szerednye	1946/3 years	Szerednye, 1973
Tóth, József	1920		Ungvár		Beregszász, 1988
Tökés, György	Zajta, February 25, 1891	1915	Huszt	1950/25 years	Huszt, 1973
Vaskó, Béla	Kemecse, March 23, 1913	1937	Nagygejőc, Császlóc, Rát		
Závodnyik PhD, Tibor	Ungvár June 2, 1908		Körösmező, Fancsika, Munkács, Ungvár		Ungvár, July 7, 1984
Barna (Spisák), János	Ungvár, October 25, 1869	1893	Szenna (ny)		Ungvár, March 25, 19465
Boschetti, András retired	Nagykároly December 5, 1880	1903	Aknaszlatina, Rahó		Rahó
Jóna PhD, József retired	Irsa (Pest), January 7, 1863	1887	Munkács		Munkács, July 22, 1946
Jaros, Kálmán, retired.					
Knauer, Sándor, ny	Beregszász, March 14, 1882	1905	Újlak		Beregszász, 1961
Ratkovszky, Samu, ny	Misztótfalu, July 14, 1862	July 1885			June 26, 1945
Holozsi, Károly	Bene 1924		Theology or High School student	1944 or 45	1945

Anniversaries of Priests

Golden Jubilee

(50 years of priesthood):

1950 - Szentmihályi, Lajos
 1955 - Knauer, Sándor
 1959 - Bártfay, Kálmán
 1962 - Lőrincz, István
 1965 - Tökés, György
 1967 - Reszler, István
 1969 - Szegedi, Jenő
 1975 - Bujaló PhD, Bernát
 1977 - Homolya, Péter
 1980 - Tempfli, István
 1985 - Macejko, János
 1988 - Károlyi, Lajos
 1989 - Csáti, József
 Heveli, Antal
 1993 - Lániczky, István

Diamond Jubilee

(60 years of priesthood):

1945 - Ratkovszky, Samu
 1972 - Lőrincz, István
 1979 - Szegedi, Jenő
 1995 - Macejko, János
 1998 - Károlyi, Lajos
 1999 - Heveli, Antal

Iron Jubilee (65 years of priesthood):

1977 - Lőrincz, István
 2003 - Károlyi, Lajos

Roman Catholic Priests in Transcarpathia since 1987

(Because of the mobility of priests it is quite difficult to give a precise picture of the clergy.)

Diocesan priests	Guest (missionary) priests
Hasák Gyula (†1990) Horváth Ágoston (†1990) Csáti József (†1993) Lániczky István (†1995) Hudra Lajos (†1995) Macejko János (†1997) Heveli Antal (†1999) Károlyi Lajos (+2005)	1987 — Zsarkovszki Péter OFM
	1989 — Bohán Béla SJ Zatykó László OFM Majnek Antal OFM Radics Dávid OFM Diósi Kornél OP
	1990 — Stanislav CM Ignác CM
	1991 — Baumann Ferenc Papp Tihamér OFM

Diocesan priests	Guest (missionary) priests
	1992 – Nádor Albert OFM Juhász András SJ (for 1 year) Bálint Vilmos Németh Imre OFM
1993 – Pap Sándor	1993 – Herman Áron OFM Szabó József SJ (for 2 months) Hofher József SJ (for 2 months) Szemán Tibor Meló Lajos OP, Kerigurn László OFM
	1994 – Csókay Károly SJ (for 3 months) Kisch Gábor SJ (for 2 months) Ferencz Imre Sánta Mihály
	1995 – Trunk József Kovács Ágoston OP Molnár Miklós SJ Schönberger Ferenc Sviderski Vladimir OFM Suszlo Kalit OP Marek Bernardin OFM
	1996 – Burchard Nogga Fratisek Honisek CM Juhász János Mészáros Domonkos OP Puss Sándor SJ Petrik Vince SJ Sovinszki Vladimir OP
1997 – Jaczkó József Pataki Emil deacon	1997 – Roska Péter Reisz Pál OFM Hidász Ferenc OFM Noga József CM Seman Anton Barotai Urbán OFM
	1998 – Duda Svorad OP Handerek Izak OFM
1999 – Szulincsák Sándor	1999 – Niemcsenko Andrej OFM Kovács Ráfael OFM Bán Jónás OFM Mékli Attila
2000 – Snep Román	2000 – Bajcsi Ambróz OFM Sasik Milán CM Talapkanic Mihály CM Tovkan Anatol CM

Diocesan priests	Guest (missionary) priests
2001 – Pogány István	2001 – Weinrauch Mario OFM
2002 – Losák István Pohareczky Róbert	2002 – Kovál Adrián Strielkovszki Polikarp OFM
2003 – Molnár János Stanco Attila	2003 – Babály András
2004 – Rácz István	2004 – Jedinak Anton CM Landwehr Martin Lengyel Donát OFM Kovenskij Flórián OFM
2005 – Németh Sándor	2005 – Nowak Robert Scerban Benedikt OFM Stocsinsky Adam OFM
2006 – Mikulyák László	
2007 – Béres István	2007 – Butsy Lajos Irsik Stanislaw CM Mularcik Roger OFM Sokalski Jan OFM
	2008 – Amrich Josef SJ Kuklisin Leonid CM

2. Church Buildings

Between 1945 and 1950, all church buildings were taken away from the Church, and the Church had no right to own any property. The priests rented, later bought, or built houses. Also, the Church had no right to inherit buildings, so their houses/apartments were given to their relatives after their death and not to the next priest. In some cases, there were verbal agreements that the priests would receive a particular house. For example, in Homok, Father István Lőrinc left his house to his sister and a nun. In Hust, Father Galambos's house originally belonged to Father Lajos Hudra who was able to leave it to his successor. In Aknaszlatina, Father Heveli wanted his house to go to the next priest. In Serednye, a nun lived in a half-church property.

An ordinary parish consisted of the church, a hall, a school, and a community centre. After the Soviet regime ceased the legal entity of the churches, all the buildings (together with the land) became the property of the state. The amount of this property is shown in the data of 1944 and some certificates issued on request by local archives after 1991.

When I came to Transcarpathia in 1980, my colleagues and I started to request that the parish buildings be returned to us. From the summer of 1990, when the first law on churches came out and there was some kind of freedom for churches (e.g., the Papal legate was allowed into the country), we continued to ask for the buildings back in a more demanding way. Almost all the cases requesting church buildings have their own special story. Hopefully, the local Historia Domuses briefly preserved these stories.

I said in Huszt (Hust) back in 1989 at Easter: "Do everything to get back at least one of the buildings opposite the church because you can only hope to have a priest of your own this way." (The parish hall used to be above the bank. Near the bank there was another two-story building, and there was a third one, a heritage. Finally, this third one was given back to the church after a long legal process.)

In Kőrösmező (Yasinya), the parish building burned down during the war. They had no priest for a year, and after that a priest could only move into a small kitchen. In 1990, we started to build a new parish in the church garden.

In Rahó (Rahiv), the town wanted to tear down the parish building in order to get space in the town centre. Only after challenging fights, the town hall passed a resolution in January 1991 to give the building back to the church.

In Técső (Tyachiv), the parish hall was in the centre above a bank. I suggested to the faithful to request the house next to the church and not the old parish hall. Finally, they were able to get that building.

In Visk (Vishkovo), they got the parish hall after an argument about the consulting room.

In Nagyszőlős (Vinogradiv), they received the building of the old school instead of the parish hall where several families were living.

In Királyháza (Koroleve) and Nevetlenfalu (Dyakove), the parish halls were given back to the church, and nursery schools were established in the buildings.

In Bene, the parish hall and the community centre had been torn down, and that's why the old school building was given to the church.

In Kaszony (Kosino), the parish building had been torn down, so the parish received the old school and community room next to the church instead.

In Beregszász (Beregove), the buildings in which lodgers lived were given back to the church theoretically, but the parish was allowed to use only the former nunnery.

In Felsőkerepec (Verhny Koropets), Szolyva (Svalyava), Szerednye and Hluboka, the faithful received either the parish hall or another former church building.

In Órdarma (Storozhnitsa), the church got back the former parish hall without its yard.

In Rát (Rativtsi) and Császlóc (Chaslivtsi), the parish hall was returned with a very small garden.

In Nagygejőc (Veliki Heyivtsi), the parish hall was torn down and an apartment house was built in its place, so the state gave the church a building plot and later the former school building. (The former Catholic school was also returned to the church but with lodgers, so the church wasn't able to use it.)

In Csap (Chop), a community house was built in the place of the parish hall which had been destroyed in WW2. Also, the grave of Soviet soldiers can be found here. There used to be a Catholic school at the back of the church and part of that school building was returned to the church.

In Ungvár (Uzhgorod), only half of the alms-house was returned to the church.

In Aknaszlatina (Solotvino), the parish hall was returned.

All the other belongings of the Church (schools, nunneries, choirmasters' houses and sacristans' apartments) are the property of the State, or the State sold them. The former lands, and wine and grape cellars had the same fate.

3. Churches

The list of churches which have been active all the time: Nagyberezna, Perecseny, Onokóc, Ungvár, Homok, Császlóc, Szürte, Rát, Csap, Kisszelmec, Szerednye, Kaszony, Beregszász, Bene, Újlak, Sárosoroszi, Fancsika, Nagyszőlős (chapel), Királyháza, Feketeardó, Nevetlenfalu, Huszt, Dolha, Visk, Técső, Kerekhegy, Királymező, Aknaszlatina, Gyertyánliget, Rahó, Kőrösmező, Munkács, Váralja, Pósaaháza, Szolyva, Alsóschönborn, Felsőkerepec, Bárdháza, Frigyesfalva. (39)

Closed and demolished: Dombó, Tövisfalva, Korláthelmec and many more chapels and crosses (E. g. two in Kőrösmező, in Ungvár, Újlak ...) (3)

Closed and used for profane causes: Macsola, Bulcsu, Nagybégány, Beregardó, Turjaremete, Nagyszőlős (church), Munkács (chapel), Várpalánka, Hluboka, Nagygejőc, Bustyaháza, Ördama, Téglás, Ungvár (*Kálvária district*), Ungvár (*Radvánc*), Huta, Rahó-Cipszeráj, Kőrösmező-Szvidovec, Beregleányfalva, Bótrágy, Ungvár (*hospital church*), Beregszász (*hospital chapel*), Klacsanó, Németkucsova, Németmokra, Körtelep (Krugli), Nagyszőlős (Franciscan church), Nagyszőlős (*the chapel near the castle*), (except the underlined five places the rest of them function again!). (28)

Renovated or rebuilt chapels: Tiszaújlak, Huszt (in the cemetery), Beregszász (in the cemetery), Szerednye (in the cemetery).

First Greek Catholic, then Eastern Rite church, then closed: Gerény (1)

Churches which were used by both Roman and Greek Catholic rites and later became Eastern rite churches: Borzsova, Gecse, Dombó, Tiszabogdány, Terebesfehérpatak. (5)

Originally Greek Catholic church but now of common use by Greek and Roman Catholic rites: Gállocs (1)

Originally Roman Catholic churches but now used by Greek Catholics: Gerény, Németmokra, Oroszmokra, Borzsova (all of common use) (4)

New churches, chapels built after 1990: Bótrágy, Bakos, Antalóc, Klucsárki, Nagybecskó, Aklihegy, Zabrigy, Rókahegy, Dolha, Alsókerepec, Muzsaly, Bozdos, Kőrösmező (chapel), Királyháza (chapel), Radvánc (chapel), Szinyák, Sislóc, Koncháza, Korláthelmec (at its old place), Csetfalva, Gátfalva. (21)

1930.

I.

DÔSTOJNÍ OLTÁRNI BRATIA! V KRISTU MILOVANÍ VERIACI!

Známe sú Vám všetkým následky svetovej vojny. Tento strašný súd Boží vyvrátil tróny, život mnoho milionov ľudí ukončil, rodinné svätyne zničil, mravné a hospodárske krize zapríčinil. Zmenená bola aj tvárnosť zeme čo do hraníc jednotlivých štátov. V tejto veľkej búrke, kedy všetky ľudské ustanovizne zakoliesaly, len loď sv. Petra cirkev rímsko-katolícka, preveslovala cez víchricu ľudských vášní, zloby a hnevu. Bol a jest s ňou jej zakladateľ Ježiš Kristus, ktorý stojí pri svojom námestníkovi, sv. Otcovi, aby tento so silnou vierou sv. Petra pevne držal jej kormidlo. Budova Cirkve sv., ktorú Božský Zakladateľ zbudoval na skale, nemohla byť zpušťašená svetovým zemetrasením, ba ani len sa neotriasla. Všetko, čo jest v nej božského, jest večné a nezmeniteľné. Čo jest v nej ľudského, jest tiež podrobené časovým zmenám. Tak sa stalo, že výsledky svetovej vojny ktoré zmenily hranice štátov, pozmenily aj okršleky cirkevné, diecézy, čo sa týka ich hraníc. Stalo sa tak aj s námi. Nové usporiadanie hraníc rozdelilo satumarskú diecézu na tri čiastky: zatiaľ čo biskupské sídlo zostalo na rumunskom území, dostaly sa značné čiastky pod právomoc československej republiky a Maďarska. Tieto čiastky boli ešte do nedávna vo spojení s materskou diecézou tým spôsobom, že boli spravované vikármi, vymenovanými satumarským biskupom. Avšak 15. augusta t. r. bola doterajšia spolupatričnosť rozviazaná a rozhodnutím Svätej Stolice zo dňa 3. septembra t. r. bol ustanovený pre 45 farností na území československej republiky samostatný apoštolský administrátor v mojej nehodnej osobe.

Dôstojní bratia! V Kristu milovaní veriaci. V tomto historickom okamihu pre našu doterajšiu

TISZTELENDŐ OLTÁRTESTVÉREIM! KRISZTUSBAN SZERETETT HIVEK!

Ismeretes mindnyájunk előtt az a fájdalmas tény hogy a világháborúnak az egész földkerekségen végigszárguldo és pusztító orkánya, amely nemzeteket söpört el, trónokat forgatott fel, több millió emberéletet oltott ki, családi szentélyeket döntött romokba, erkölcsi, gazdasági válságokat idézett fel, ez a szörnyű istenítélet és a rákövetkező békeszerződések nemcsak az egyes államok határait hoztak nagy eltolódásokat, hanem Krisztus egyházának külső kereteit, az egyes egyházmegyék határvonalait is lényegesen megváltoztatták. Szt. Péter hajója, a kath. anyaszentegyház, az elmerülés veszélye nélkül evezett át a viharos tengeren, mert vele van Krisztus, az isteni Mester s helytartója, a Szentatya, szt. Péter erős hitével tartja kezében a kormányt. Az egyház épülete, amelyet isteni Alapítója kösziklára épített, meg nem rendülhetett a szörnyű földrengés pusztításaiban. Ami az egyház lényegéhez tartozik: léte, hierarchikus szervezete, a lelkek megmentésére irányuló munkája a világ végéig tart és változhatatlan. De ami benne emberi, alá van vetve az idők változásainak. A történelmi idők nagy katalizmája nem kímélte mag a mi szatmári egyházmegyénket sem, amely csak nem régen, 1904-ben ünnepelte 100 éves jubileumát. Amint tudjátok, a határok új rendezése három állam területére, darabolta fel az egyházmegyét: amíg a püspöki székhely a román állam területére esett, jelentékenyebb részek kerültek a magyar és a csehszlovák államok fenhatósága alá. E szétszakított területek még a legutóbbi időkig némi kapcsolatban voltak az egyházmegye központjával, amennyiben a szatmári püspök, majd utóbb a káptalani helynök kinevezett vikáriusai által gondoskodott az elszakított

materskú diecézu, považujem za spravodlivé, aby som najšampv prehovoril niekoľko slov rozlučky. Boli sme vo sviazku satumarskej diecézy 126 rokov. Koľko pietných vzpomienok vynoruje sa nám v dušiach na tieto uplynulé roky! Vzpomienam vďačne blahodárneho účinkovania biskupov Jána Háma, Juliusa Meszlényiho, Ctibora Boromiszu a všetkých arcipastierov, ktorých apoštolská horlivosť prinášala požehnanie božské do všetkých osád a miest bývalej župy užhorodskej, berehovskej a marmarošskej. Pietou a vďačnosťou vspomíname, kňazi a veriaci satumarského seminária, ktorý toľko pastierov vchoval za pastierov stáda Kristovho a po desiatroči vysielal zo svojich múr ku Vám, drahí veriaci, pastierov podľa srdca Ježišovho. V dojemnom okamihu rozlučky, ďakujem ti, Satumare, srdce našej spoločnej minulosti za každé požehnanie, arcipastierske práce, materinskú lásku, starosť a dobrodenia. Bárš aj budeme teraz rozlúčení zovňajšími sväzkami, spoločná minulosť bude aj v budúcnosti pojitkom našich duší a srdc. Pán, korého nevyzpytateľná Prozreteľnosť riadi kroky naše a celého sveta beh, ktorý v svojej múdrosti aj túto rozlučku nám uložil nech aj v budúcnosti prevádza nás svojim svätým požehnaním.

A teraz moji drahí bratia a milovaní veriaci chcem prehovoríť ku Vám prvý ráz ako Váš Svätou Stolicou ustanovený pastier duší. Som si vedomý veľkej zodpovednosti, vyplývajúcej z vysokého úradu mojho. Srdce moje naplňuje úzkosť, či bude v mojich slabých silách, aby som splnil úkol, ktorý na plecía moje vložil Pán: aby som bol dobrým pastierom sverených duší jeho. V prvom okamihu zľaknul som sa tohoto veľkého úkolu a váhal som, či sa ho môžem podujat v mojom pokročilom veku, a s nim spojenej slabosti a či by som ho nemal dať sveriť radšej na mladšie sily. V pochybnostiach prichádzajú mi na myseľ slová sv. Martina: Domine si adhuc populo Tuo sum necessarius, non recuso laborem. Pane keď som Tvojmu ľudu potrebný, neodľahujem sa od práce. Desiatrokov jest tomu, čo ako zástupca biskupa snášam všetky starosti cirkve a keď by som behom týchto 10 rokov nadobudnutých zkušností ešte niekoľko rokov mohol použiť k prospechu cirkve svätej a pre spasenie veriacich duší, hotový som aj ďalej pracovať, dokiaľ mi dopraješ telesnej a duševnej sily. Pokorím sa pred rozkazom Svätej Stolice a svoju dôveru a nádej skladám v milosť Božskú a pomoc Ducha Svätého, ktorý „čo jest svetu slabým, vyvolil si aby zahanbil, čo jest silné“. (I. Kor. I, 27.) lebo poznám pravdivosť slov Kristových ku

részek egyházi kormányzásáról; ez év augusztus 15.-étől azonban amidőn az egyesített szatmár-nagyváradí egyházmegyék Szabó István káptalani helynök Úr személyében Apostoli Kormányzót kaptak, elszakadt az utolsó kapocs is, amely bennünket eddig a szatmári püspökség joghatósága alatt tartott: előbb a Magyarországon maradt plébániáknak, legutóbb pedig, a római Szentszéknek f. é. szeptember 3-án 466/30 sz. a. kelt intézkedése a csehszlovák köztársaság területére szakadt 45 plébániának rendel külön apostoli Kormányzót az én érdemetlen személyemben.

Tisztelendő Testvéreim! Krisztusban szeretett Híveim! A bucsúzás, az elválás mindig fájdalommal jár. Tudom velem együtt mindnyájan fájó érzéssel vesztek tudomást az imént közölt legfelsőbb intézkedésről, amely a szatmári püspökségtől való teljes elszakadásunkat pecsételi meg. Ugy érzem s bizonyára valamennyien együttéreztek velem, mintha egy jóságos édesanya kebeléről szakadnánk le. Hiszen a szatmári püspökséghez 126 esztendőnek történelmi multja, szent hagyományai örömei és fájdalmai kapcsolják lelkeinket. Feljúl ma lelkünkben annak a csaknem másfélszázados multnak annyi sok kegyeletes emléke: emlékezünk a szentéletű Hám János püspökünkről, Meszlényi Gyuláról, Boromisza Tiborról és a többi nagynevű, nagylelkű főpásztorainkról, akiknek apostoli fáradozásai, áldásos jótéteményei betöltötték nemcsak Szatmárt, a püspökség székhelyét, hanem egész egyházmegyénket, a régi Ung, Bereg, Mármaros vármegyék falvait, városait. — Kegyelettel, hálával emlékezünk papok és hívek egyaránt a mi szatmári papnevelő intézetünkről, amely minket papokká, Krisztus titkaínak sáfáraivá nevelt s hosszú évtizedeken át küldött hozzátok, Kedves Hívek! szent falai közül Krisztus szíve szerinti lelkipásztorokat. Az elválás fájó érzésével gondolunk titeátok is, szatmári paptestvéreink, hitfeleink, akikkel hosszú éveken át a közös anyához való tartozás és testvéries együttérzés fűzött össze bennünket. A bucsúzás megható percében, megköszönjük neked, Szatmár, egyházmegyénk szíve, közös multunknak minden áldását, főpásztori munkáidat, anyai szereteted gondviselését, jótéteményeit! Habár elszakadnak a külső láncok, amelyek idáig hozzád kapcsoltak, de nem szakadnak el a hála és szeretet láncái, amelyek a jövőben is egybefűzik szíveinket. Engedelmes hódolattal hajlunk meg mindeneket bölcsen kormányzó Gondviselés kiferkészetetlen végzései előtt. Amint az Urnak tetszett, úgy tör-

apoštolom: „Bezo mňa nič nemôžete činiť“. (Ján 15, 5.) Povzbudzujú ma tiež slová nášeho Spasiteľa: „Nie vy ste ma vyvolili, ale ja som vyvolil vás a ustanovil vás, abyste išli a ovocie prinášali.“ (Ján, 15, 16.) Vediať tedy, že, každý dobrý údel a každý dokonalý dar jest šhca a sostupuje od Otca svetla, (Jak. 1, 17.) aj Vás prosím v Kristu milovaní bratia a veriáci, napomáhajte ma svojimi vrúcnyimi modlitbami v plnení ťažkého a vážneho povolania, aby poznajúc vôľu Božiu, v pravde, múdrosti, ale predovšetkým v láske mohol som viesť sverením mi duše po cestách večného života.

Žiaľ Bohu, na našu dobu azda najlepšie vzťahuje sa slová apoštola: „Prijde čas, že nestrpia zdravého učenia, ale nashromaždia si učiteľov po svojej chuti.... a sice odvrátia sluch od pravdy a obrátia sa k bájkam“ (II. Tim. 4, 3.) So zarmúteným srdcom vidíme, že ľudia netrpia učenia Kristovho, ktoré cez dva tisíce rokov vedie ľudí k opravdivému blahu. Dnes takých majstrov rádi poslúchajú, krorí lichotia zkaženým žiadostiam ľudských srdc a jako spolupracovníci kniežata tmy vedú duše pro cestách úplného neverectva a v jeho šľapajách chodiaceho mravného úpadku. A preto opätovne s apoštolskými slovami: „pred Bohom a Ježišom Kristom, ktorý bude súdiť živých a mŕtvých pre jeho príchod a jeho kráľovstvo“ prosím Vás oltárni bratia,.... hlásajte slovo, karhajte, proste so všetkou trpezlivosťou a poučením“ (II. Tim. 2, 4.) na kazateľnici, v škole, v spoločnostiach, v tlačí, na shromaždeniach, používajúc všetkej príležitosti k rozšíreniu svetla a krajiny Kristovej, učiac sa od synov temnoty, ktorí dnes používajú každej príležitosti k rozboření Kráľovstva Kristovho.

A vy v Kristu milovaní veriáci.... poslúchajte svojich predstavených a buďte im poddani, lebo oni strážia ako takí, ktorí majú vydať počet vašich duší (Žid. 13, 17). Dobře zná nepriateľ že; najľahčejšej rady dá si s takým ovčincem, ktorý odcudzil svojmu pastierovi a preto všetkými možnými spôsobami usiluje sa vraziť klin medzi duchovného pastiera a veriacich. Dávajte teda pozor a chráňte sa falošných prorokov. Máte svojich pastierov, zákonitých nástupcov apoštolov, ktorých sám Kristus posielal k vedeniu Vašich duší. Každý, kto nie týmto dverami t. j. zákonitým posolstvom katolíckej cirkvi vám sa približuje, jest lúpežník a vrah, ktorý prichádza, aby kradol, zabíjal a hubil. Preto prijmite slovo, ktoré môže spasit vaše duše. (Jak. 1, 21.) Zastiepte to aj do srdc vašich dieťok nábožnou výchovou, aby ako dieťky Božie boly vychované vo viere, v cnosti a bohabojnos-

tént és mi tudjuk, hogy amit Ő akar, az a legjobban van, mert az Isten szeretőknek minden javukra szolgál! Ez legyen a mi vigasztalásunk!

De van az Apostoli Szentszék rendelkezésében egy másik mozzanat, amely különösebben az én személyemet érinti s engem nem csekély aggodalommal tölt el. Nagy a munkakör, igen nagy a felelősség, amelyet a Szentszék legfelsőbb parancsa reám, mint e terület apostoli Kormányzójára hárít. Első pillanatra mintha csüggedés fogná meg lelkemet s a kétkedő gondolat: szabad-e vállalkoznom e nehéz munkára az én előhaladott koromban s a korral járó gyengeségemben? Nem volna-e helyesebb félrevonulnom s erősebb, fiatalabb vállakra hárítanom a súlyos felelősséget? Csüggedésben szent Márton püspök szavai jutnak eszembe: Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem! — Uram ha a Te népednek szüksége van még reám, nem vonakodom a munkától! Tíz esztendeje már, hogy ezen főpásztorától elszakított területen mint a püspök helyettese, viselem az egyházak minden gondját ha e 10 évi munkában szerzett tapasztalásaimat még néhány éven át felhasználhatnám Szentegyházamnak javára s a hívő lelkek üdvösségére, kész vagyok, Uram, tovább dolgozni, amíg testi, lelki erőim engedik. De nem is a saját erőmre támaszkodom, amidőn meghajlom az Apostoli Szentszék parancsa előtt, hanem az Isten kegyelmére, a Szentlélek-Istennek segítő munkájára, Aki „a világ erőtleneit, tudatlanait választotta, hogy megszégyenítse az erőseket, a bölcséket.“ (I. Kor. 1, 27.) — Átérzem én teljesen azon szavaknak gazságát, amelyeket az isteni Üdvözítő intézett apostolaihoz: „Nélkülöm semmit sem tehetek“. (Ján. 15, 5.) De bízalomra gerjeszt ugyancsak Üdvözítőnknek apostolaihoz és hozzám intézett biztatása: „Nem ti választottatok engem, hanem én választottalak titeket, hogy elmenvén gyümölcsöt teremjete“. (Ján. 15, 16.) Tudván tehát, hogy „minden jó adomány onnan felülről van, a világgossag Atyjától“. (Jak. 1, 17.) titeket is kérek, Krisztusban szeretett testvéreim és hiveim, gyámolítsatok engem buzgó imáitokkal nehéz és fontos hivatásom teljesítésében, hogy megismervén az Isten akaratát, igazságban, bölcsességben, de mindenen felett szeretetben vezethessem a reám bízottakat az örök élet útjain. — Sajnos, a mi korunkra talán legjobban ráillenek az apostol szavai: „Lesz idő, mikor a józan tanítást nem tűrik, hanem kívánságaik szerint maguknak mestereket gyűjtenek... és az igazságtól hallásukat elfordítják

ti. Prineste každú obeť, aby diety z katolickej rodiny aj na ďalej v náboženstve sa vzdelávaly a svoje povinnosti oproti Bohu, cirkvi a vlasti poznávaly.

Na koniec nezabudnite ani nato, čo apoštol pripomína veriacim, „a kto býva slovom vyučovaný nech sa delí o všetko dobré s tým, kto ho učí.“ (Gal. 6, 6.) Slusné a spravodlivé jest, aby tí, ktorí sa o vaše duše starajú, boli neodvislí a prostí všetkých hmotných starostí, aby tým väčšou oddanosťou a obetavosťou mohli pracovať za spásu duši vašich.

„Pokoj Boží, ktorý prevyšuje každý smysel, nech naplňuje vaše srdcia i vaše myšlienky v Kristu Ježišovi.“ (Fil. 4, 7.) Amen.

Dané v Užhorode v deň sv. Michala archanjela r.1930
Tuná uverejňujem vymenovací dekrét od Kongregácie Consistoriálnej, aby veriacim s kazateľnice prečítaný bol. „466/30 S. Congregatio Consistoris Decretum“

Keďže diecéza satmárska mocou konkordátu medzi Svätou Stolicou a kráľovstvom rumunským omedzená bola na územie nachádzajúce sa v kráľovstve rumunskom, čiastka onej diecézy, ktorá leží v Republike československej a ktorá spravovaná bola vdp. Štefanom Szabó-m, odlúčená bola od tejže diecézy a ostala bez vlastného ordinára. V dôsledku toho Jeho Svätosť Pius XI. pápež z Božskej Prozreteľnosti, aby postarané bolo o spravovanie onej čiastky územia, na návrh Svätej Stolice týmto consistoriálnym dekrétom volí a ustanovuje za apoštolského administrátora územia, patriaceho zo satmarskej diecézy do Československa, vd. pána Abraháma Tahyho a to so všetkými právami, zmocnením a výsadami prislúchajúcimi diecéznym biskupom, s vyňatím oných ktoré vyžadujú biskupského charakteru; rušiac súčasne všetky ustanovenia tomuto sa protiviace.

Dané v Ríme, za sídel Svätej Consistoriálnej Kongregácie dňa 3. septembra 1930.

*Kard. Rossi.
tajomník.*

és a mesékre térnek“ (II. Tim. 4. 3.) Valóban szomorú szívvel kell látnunk napjainkban, hogy az emberek nem tűrik a Krisztus evangéliumának józan tanítását, amely 2 ezredéven át mint világító fátyla vezette az emberiséget igaz boldogságra. Ma olyan mestereket szeretnek hallgatni, akik hizelegnek az emberi szívek romlott kívánságainak s mint a sötétség fejedelmének munkatársai a teljes hitetlenség és a nyomába járó erkölcsi romlás kárhozatos útjára vezetik a lelkeket. Ám éppen ezért ugyancsak az apostol szavaival: „Isten és a Jézus Krisztus előtt, ki megítéli az eleveneket és holtakat, a Ő eljövételére és országára „kérve-kérlek titeket, Tiszteendő Oltartestvéreim, hirdessétek az ígét alkalmasan és alkalmatlanul, intve, kérve, dorgálva teljes türelemmel és tudománnyal, végezzétek az evangélista munkáját.“ (Tim. II. 4. 2.) szöszéken, iskolában, egyesületekben, sajtóban, gyűléseken, felhasználva minden alkalmat Krisztus világosságának és országának terjesztésére, tanulva a sötétség fiaitól, akik ma minden eszközt felhasználnak Krisztus országának lerontására.

Ti pedig, Krisztusban szeretett Hívek! „engedelmesskedjétek előjáróitoknak, mert ők örködnék, mint akik számot fognak adni lelkeitekért“ (Zsid. 13, 17.). Jól tudja az ellenség, hogy legkönnyebben elbánhatik a nyájjal, ha elidegeníti, eltávolítja őt pásztorától; azért igyekezzik minden utamon éket verni a pap és hívei közé. Vigyázzatok tehát, óvakodjatok a hamis prófétáktól. Vannak nektek pásztoraitok, akiket az apostolok törvényes utódai, tehát maga Krisztus küld a ti lelkeitek vezetésére. Mindaz aki nem ezen az ajtón, vagyis a kath. egyház törvényes küldetésével közeledik hozzátok, az tolvaj és rabló, akinek célja, hogy lopjon, öljön és elveszítsen. (Ján. 10, 9—10). „Fogadjátok tehát szelidséggel a beoltott ígét, mely üdvözítheti lelkeiteket.“ (Jak. 1, 21.) Oltások azt be gyermekeitek szívébe is vallásos nevelés által, hogy mint Isten gyermekei növekedjenek hitben, erényben, isteni félelemben. Hozzatok meg minden áldozatot, hogy a családi körből kikerülő gyermekeitek kath. szellemben működő, vallásos, erkölcsös életre nevelő iskolában tanulják meg Isten, egyház és a haza iránt való kötelességeiket. Végül ne feledjétek azt sem, amire szintén Krisztus apostola figyelmezteti a híveket. „Ki az ígében oktatást nyer, részesítse, tanítóját minden jóban,“ (Gal. 6, 6.) Méltányos, igazságos dolog, hogy akik lelkeikért fáradoznak, függetlenek, mentek legyenek minden anyagi gondtól, hogy an-

nál nagyobb odaadással, önfeláldozással dolgozhasanak lelkeiket üdvösségén.

„Az Isten békesége, mely felülhalad minden értelmet, oltalmazza meg szíveteket és elméteket a mi Urunk Jézus Krisztusban.“

Kelt Ungváron, 1930-ban, szent Mihály aranygyal napján.

S ezzel közlöm a kinevezési „Decretumot“ magyar és szlovák nyelven, kérve a fötiszt. papságot, hogy a szószékről azt is felolvassa. 466/30. S. Congregatio Consistorialis Decretum.

Mint hogy a szatmári egyházmegye az Apostoli Szentszék és a román királyság között létrejött Konkordátum értelmében csak ezen királyság határai között szorítkozik, ezen egyházmegye azon része mely Csechoslovák Republika területén fekszik, s amelyet eddig Főtisztelendő Szabó István

kormányzott, lecsatolva ezen egyházmegyétől, saját főpásztortól megfosztatott. Ennélfogva Összengesége XI. Pius pápa ezen terület kormányzásáról gondoskodni akarván, az Apostoli Szentszék óhajára ezen consistorialis Decretummal a szatmári egyházmegye Csehszlovák részre eső terület Apostoli Kormányzójává választja és kinevezi Főtisztelendő Tahy Ábrahámot, mindazon jogok, felhatalmazás és kiváltságokkal, melyek a megyés püspököt megilletik, kivéve azon ténykedéseket, melyek a püspöki felszentelést megkívánják; hatályon kívül helyezvén minden ezzel ellenkezőt

Kelt Rómában, a Consistorialis Congregatio épületében 1930 Szeptember, 3

S. R. Cardinalis Rossi
titkár.

Grato animo accepi gratulationes Vestras dilectissimi Fratres occasione, qua Sua Sanctitas Pius P. XI. me in Administratorem Apostolicum clementissime denominare dignata est. Gratias plurimas ago Vobis et caritatem vestram mutuo rependens amore, optima omnia salutariaque a Deo omnipotenti vobis et gregibus vestris exopto.

Gratia Ordinarii.

Ad normam s. s. canonum 363. 372. 385. 423. 1393. 1589. 1573. 1574. sequentes nominationes factae sunt: *Vicarium meum Generalem denominavi*: Drem. *Alexandrum Fibiger* sacerdotem jubilarem. *Consultores dec.*: *Ludovicum Ekkel* archidiaconum, *Nicolaum Antal* assessorem s. Sed. prof. rem gym. *Ludovicum Szentmihályi* vicearchidiaconum. *Franciscum Szvoboda* S. P. Camer. vicearchidiaconum.

Nominationes
personales

Auditis Consultorum dioec. consiliis nuncupati sunt:

In Tribunali Sacro: *Officialis*: *Alexander Fibiger* vicarius. *Judices*: *Dr. Samuel Ratkovszky* canonic. hon., *Dr. Josephus Jóna* S. P. Camerar., *Ludovicus Ekkel* archidiacon., *Josephus Pásztor* assessor s. Sed. *Defensor vinculi et Promotor iustitiae*: *Franciscus Szvoboda*, *Advocati*: *Nicolaus Antal* et *Ludovicus Szentmihályi*, *Advocatus pauperum*: *Franciscus Pásztor* assessor s. Sed. *Notarii*: *Stephanus Lőrincz* et *Josephus Podaril* parochi ac *Bernardus Bujalo* coop.

Examinatores Prosynodales: *Praeses*: *Dr. Alexander Fibiger a)* e Theol. Fund. Dogmatica et Speciali: *Dr. Josephus Jóna* et *Franciscus Szvoboda. b)* e Theol. Morali: *Dr. Samuel Ratkovszky* et *Alexander Knauer* assessor s. Sed. *c)* e Jure Canonico: *Franciscus Pásztor* et *Colomanus Bártfay* parochus. *d)* e Theol. Pastoralis et s. Ritum explanatione, et Interpretatione s. Scripturae et Syn. Trident.: *Carolus Sirola* vicearchidiacon., *Andreas Boschetti*, vicearchidiacon., *Josephus Pásztor* et *Ludovicus Szentmihályi*.

Parochi Consultores: *Ludovicus Ekkel*, *Josephus Pásztor*, *Franciscus Pásztor*, *Alexander Knauer*.

Examinatores Proff. Doctr. Relig. in scholis mediis ap. cand., *Praeses*: *Dr. Alexander Fibiger*. *Examinatores*: *Dr. Samuel Ratkovszky*, *Dr. Alexander Fibiger*, assessor s. Sed. *Nicolaus Antal* et *Ansgarus Horny* proff. Relig. gym.

Supremus scholarum cath. Inspector: *Franciscus Szvoboda*, *auxiliaris supr. schol. cath. Insp.* *Ansgarus Horny*.

Revisor Rationum Eccl.: *Franciscus Pásztor*.

Censores et Membra Consilii a Vigilantia: *Examinatores prosynodales*: et *Bartholomeus Glazarovics*, *Paulus Kertész*, *Augustinus Richter*, *Joannes Rónai*, *Stephanus Lőrincz*, et *Joannes Sörös*.

In cancellaria Administr. Apostolica: *Cancellarius et Secretarius*: *Josephus Podaril*. *Notarius*: *Bernardus Bujalo*, *Actuarius*: *Joannes Bocskoros*.

Vicearchidiaconus Bereghiensis: *Paulus Kertész* S. Sed. assessor.

Comissio disciplinaris pro doctentibus Cat.

Praeses: Franciscus Pástor,

Referens: Franciscus Szvoboda,

Fiscus: Ludovicus Szentmihályi,

Membra: Vicearchidiaconus District.; Parochus

Loci; Ernest Lukács et Josephus Hager. Docentes.

Consensus
pro parochis.

Consensus publicatur usque 31. Octobris pro vacantibus beneficiis Ocnoslatina, Jašina, Barbovo et Ubrež. Recurrentes examen prosynodale habentes recursus suos ad Patronum respectivum directos cancellariae mae submittant.

Exercitia
spiritualia.

Sensu can. 126. sequetes presbiteri exercitia Sacra peregerunt diebus 14—18 Septembris in balneo Szobráncz: Administrator Apostolicus, Dr. Alexander Fibiger, Alexander Makár, Josephus Pásztor, Ludovicus Szentmihályi, Franciscus Szvoboda, Stephánus Rokk, Antonius Kompass, Guillelmus Zupka, Stephanus Lőrincz, Franciscus Pirsalsky, Stephanus Reszler, Bernardus Bujaló, Antonius Schönplug, Rudolphus Halmay, Georgius Csalfa, Aemilius Szmuto. et Joannes Barna.

Budapestini: Franciscus Pásztor et Paulus Takács.

Cassoviae: Alexander Knauer.

Egyházi népé-
nek tanítás és
a népiskolák
építkezési ál-
lamsegélyének
összeírása.

A főtiszt. papság figyelmét felhívom a Tanügyek, (Zpravy Kat. Školsky Rady). f. é. szept. 20-i 26 és 27. sz. a. közölt Rendeletekre. Az előbbiben a püspöki kar a népének kultiválását teszi kötele- ségünkké, az utóbbiban az Országoskat. Tanács kéri a felekezeti népiskolák építkezési államsegélyeinek adatait

Kelt Užhorodon, az Urnak 1930. évben szeptember 30. án.

Tahy Ábrahám
apostoli kormányzó

Venerabiles et Dilectissimi in Christo Fratres!

Lugubre mihi est officium, Vos certiores reddendi de morte Illustris-
simi ac Reverendissimi Domini

Domini ABRAHAM TAHY

Administratoris Apostolici Užhorodiensis, aequae Protonotarii Apostolici,
qui hora tertia noctis 19. Aug. piissime in Domino obiit.

Praestantissima denati Ordinarii merita cunctis nota sunt magis, quam
opus esset, ut de illis per me edoceamini. Vos scitis, quid ille nobis fuerit.
Vere pertransiit inter nos benefaciendo. Merito lugemus Antistitem, qui lux su-
per candelabrum posita lucebat omnibus, qui in domo sunt. Lugemus Pasto-
rem vere bonum, qui in pascuis sa utiferis gregem sibi commissum pascebat
et alebat.

Gementes et flentes ad Te, Domine levamus oculos nostros: Qui con-
trivisti, erige nos. In Te spes et fiducia nostra, ne confundemur in aeternum.

Praesulis obitu iurisdictione eius ad Coetum consultorum Apostolicae
Administraturae Užhorodiensis devoluta, dictus coetus ad mentem sacrorum
Canonum (427 et 432 C. J. C.) die 21. Augusti ad electionem Vicarii Consul-
torum procedens, me infrascriptum in Vicarium Consultoralem elegit.

Dum electionem hanc officiose significo, pro muneris mei ratione memo-
ratos esse volo Vos, Venerabiles et Dilectissimos in Christo Fratres, ut singuli
3 missas Deo Omnipotenti pro refrigerio animae denati Praesulis offerre ne
omittatis.

Simul praesentibus dispono, ut die 4. mensis Septembris in refrigerium
animae eius Sacrum cantatum de Requiem cum Libera (Missa I. cum unica
oratione pro def. Ordinario) celebretur, facto vesperi diei praecedentis per
horae quadrantem pulsu campanarum in cunctis Ecclesiis. De Sacro hoc cele-
brando fideles Dominica praecedenti ex ambone edoceantur, magistratus et
officia vero ad illud invitentur.

Porro ordino, ut usque ad ulteriorem dispositionem in omnibus Mis-
sis sumatur oratio pro re gravi imperata „pro eligendo Pontifice“ (mutatis mu-
tandis), ut Misericors Deus dignum Patri Nostro successorem donare dignetur.

Oremus, Fratres Venerabiles, et etiam populum fidelem ad ferventer
orandum adhortemur, ut sua benignitate vertat luctum nostrum amarissimum
in consolationem spiritus.

Qui ceterum piis ad aram precibus Vestris, Venerabiles et Dilectissimi
in Christo Fratres commendatus persisto.

Užhorodini, die 24. Augusti 1934.

Frater in Domino

Franciscus Svoboda m. p.

Vicarius Consultoralis.

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

1479/1944 . szám.

As ungi, beregi, ugocsai és maramarosi főesperes uraknak.

Tekintettel arra, hogy egyházmegyénknek határzónai részei hadi övezetté válhatnak, sőt esetleg - amittl a jó Isten mentse meg hazánkat - ellenséges batörés áldozataivá lehetnek és így megszakadhat összeköttetésük az egyházmegye főpástorával, vagyis beállhat az Egyházi Törvénykönyv 429. kánonjában körülírt "sedes impedita" esete, az ideai III. sz. körlevél 1479. sz. rendelkezése ér - telmében esemmel felruházom a fentnevezett főesperes urakat a szükséges joghatósággal, hogy területüknek ilyen elszakítása esetén mint a nevezett kánonban említett "viri ecclesiastici ad Episcopo delegati" főesperessé - gük területén az okvetlenül szükséges intézkedéseket megtehessek és a területükön levő papok munkakörét ideiglenesen megsejbják.

Essel a hatalommal csak akkor élhetnek, ha arra lelkiismeretük szerint szükség van és a "sedes impedita" állapot megszűnése után főpástoruknak mindenről pontosan beszámolnak - és külsben is a lehetőség ere - rint valamilyen módon tájékoztatják.

Arra az esetre, ha a felsőberegai esperesi kerület Beregszászsal nem tudna érintkezni, a fenti joghatósá - got a munkási plébános esperes urnak is megadom.

Szeretett egyházmegyénket búngó időkbe ajánlot - tan főpástartori szeretettel vagyok

Szatmárnémeti, 1944 április 14.-én

Méltóságos és Főtisztelendő

P á s z t o r F e r e n c

nápai prelátus, főesperes urnak

Beregszász

János
püspök

M.

Római Katolikus Püspökség – Szatmárnémeti
2152/ 1944 szám

Méltóságos és Főtisztelendő Prelátus, Főesperes, Plébános Úr!

A budapesti apostoli nunciatura folyó évi április 18-án 851/1944 sz.a. bizalmas átiratára idemellékelten megküldöm Méltóságodnak azoknak a fölhatalmazásoknak másolatát, amelyeket Őszentsége XII. Pius pápa az orosz bolsevistáktól megszállott lengyel területek Főpásztorainak adott és a mi területünkre is engedélyezett.

Bízunk benne, hogy az isteni Gondviselés megvédelmezi egyházmegyénket a bolsevista betörésektől, mégis hálás gyermeki szívvel akarjuk tudomásul venni Szentséges Atyánk szerető, előrelátó gondoskodását.

Kérem azért Méltóságodat, hogy a fölhatalmazásokat tanulmányozza át és alkalmas módon bizalmasan közölje főesperessége lelkészeivel.

A fenti rendelkezést a munkácsi esperes úr is megkapta.

Méltóságodnak oltárimáiiba ajánlottan vagyok.

Szatmárnémeti, 1944. június 14-én

Krisztusban szerető főpásztora

János
püspök

Méltóságos és Főtisztelendő

PÁSZTOR FERENC
Pápai prelátus, főesperes-plébános úrnak
Beregszász

I.

Summus Pontifex, qui sollicitudinem gerit omnium Ecclesiarum quam maxime nunc anxius est de condicione fidelium territorii Reipublicae Polonicae a russo exercitu occupati. Quae enixa prosequens cura pro illorum locorum Ordinariis opportuna dedit mandata, ut, quidquid accadat, dioecesis regimini et continuitati iurisdictionalis potestatis consulatur et Ordinariis iisdem peculiare concessit facultates in casu tantum verae necessitatis valituras, nempe si professio catholicae fidei ac cultus exercitium asperere prepediantur, graviter onerata super existentia causae eorundem Ordinariorum conscientia.

I. Episcopi residentiales territorii Reipublicae Polonicae a russo exercitu occupati, duos sacerdotes quamprimum nominent, qui si sedes ob Episcopi captivitatem, relegationem, exilium aut inhabilitatem ita impedita sit, ut ne per litteras quidem cum dioecesanis libere communicare ipse possit, dioecesis regimen suscipiant, sibi invicem succedendo secundum ordinem ab ipsis Episcopis statutum. Idem Sacerdotes Episcopo mortuo, unus post alium, succedent, quoties ob extraordinarias circumstantias, russicae occupationis causa, electio Vicarii Capitularis ad normam iuris impossibilis evadat.

Qui Dioecesim regendam, ut supra, suscepit, quamprimum, si id fieri possit, Apostolicam Sedem de assumpto munere certiore reddendam, curet, et sacerdotem statim nominet, qui, sua vice, alteri iam delecto succedat.

Qui ita regimen obtinet, iisdem obligationibus tenentur, iisdem iuribus fruuntur ac Episcopi residentiales, et iis facultatibus extraordinariis gaudent quae infra recensentur, exceptis iis, quae episcopalem characterem exigunt, et hoc ipsi careant.

II. S. S. mus D. nus Noster PIUS PP. XII. Ordinariis locorum territorii Reipublicae Polonicae a russo exercitu occupati, circumstantiis, de quibus supra, revera existentibus, et donec aliter a Sancta Sede disponatur, sequentes facultates benigne concedit, quae, quatenus de permissionibus vel dispensationibus aut concessionibus sacerdotibus largiendis agatur, ab iisdem locorum Ordinariis sacerdotibus utriusque cleri indulgeri possunt, iis non exceptis, quando necessitas urgeat et impossibilis sit recursus ad proprium Ordinarium, qui ad alienam dioecesim pertineat vel alius sint ritus.

I. a/ Celebrandi Missam pontificalem sine caligis, tunicella, dalmatica, chirotecis, quatenus huiusmodi paramenta pontificalia non habentur;

./.

b/permittendi Missae celebrationem,etiam publicam,qua-
tenus desint ecclesia vel oratorium,altare,sacra suppellex:

1.in quolibet decenti loco vel sub dio,quamvis desit
petra sacra,

2.cum calice vitreo dummodo solido et,quatenus fieri po-
test,a quocumque usu profano secreto,

3.cum duobus luminibus,si haberi possunt,ex quacumque
substantia confectis,

4.absque praescriptis papamentis liturgicis,adhibitis
tantum,si habeantur,super vestem talarem superpelliceo
et stola,

5.absque ministro vel ullo teste;

c/permittendi,si deficiat Liber Missalis et sacerdos pre-
ces memoria teneat,celebrationem Missae Votivae de M.M.V.etiam
in festis duplicibus primae et secundae classis,vel de Requiem,
festis duplicibus primae et secundae classis tantum exceptis.

2.Permittendi sacerdotibus,ex gravissimis et urgentissimis
causis,in quo graviter Ordinariorum oneratur conscientia,ut ser-
vatis servandis,eodem die,ter Sacrum litare valeant,diebus domi-
nicis et festis de praeepto,tum in ecclesiis et oratoriis publi-
cis et semipublicis.quum si expediens fuerit,in ipsis privatis
domibus,dum id exigit publicum fidelium bonum,remoto in his sac-
ris peragendis quocumque scandali vel profanationis periculo.

4.Dispensandi ab applicatione Missarum pro populo sacerdo-
tes illos,qui longe a proprio grege vitam ducere debent nec ullos
fructus a beneficio paroeciali percipiunt.

5.Concedendi sacerdotibus Sacrosanctum Missae Sacrificium
diebus dominicis ac festis de praeepto iterantibus,ut ipsi,inop-
tae causae ,elemosynam etiam pro altera Missa percipere possint.

6.Conficiendi Olea Sacra cum sacerdotibus quos habere po-
tuerint,etiam extra diem Coenae Domini.

7.Concedendi ut adhibeantur Olea Sacra etiam antiqua,non
tamen ultra quattuor annos,dummodo corrupta non sint,et,peracta
omni diligentia,nova vel recentiora Olea Sacra haberi nequeunt.

8.Consecrandi,per se vel per alios sacerdotes sibi bene-
visos,altaria mobilia cum formula brevi a S.Sede approbata et
concedi solita.

9.Concedendi sacerdotibus ut calices et patenas cum oleis
ab Episcopo benedictis consecrare valeant.

./.

10. Benedicendi valide et licite, etiamsi caractere episcopali expertes, Oleum infirmorum.

11. Concedendi parochis, vel aliis sacerdotibus eorum vices gerentibus, facultatem benedicendi aquam baptismalem ea breviori formula qua Missionariis Peruanis Paulus PP. III uti concessit, quaeque in appendice ad Rituale Romanum legitur.

12. Permittendi sacerdotibus ut functiones Maioris Hebdomadae in privatis domibus seu Oratoriis peragere possint, iuxta ritum Benedicti PP. XIII.

13. Concedendi ut, cum necessitas postulaverit, Sacramentum Baptismatis sequenti formula, servatis quoad reliqua de iure servandis, administretur:

Sacerdos: "N. quid petis ab Ecclesia Dei?"

Patrinus: "Videm."

Sacerdos ungit infantem in pectore et inter scapulas dicens:

"Ego te lineo + oleo salutis in Christo Jesu Domino Nostro ut habeas vitam aeternam."

X "Amen."

Sacerdos: "Credis in Deum Patrem Omnipotentem, creatorem coeli et terrae?"

/X/ "Credo."

Sacerdos: "Credis in Jesum Christum, Filium eius unicum, Dominum nostrum, natum et passum?"

X "Credo."

Sacerdos: "Credis in Spiritum Sanctum, Sanctam Ecclesiam Catholicam, Sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, et vitam aeternam?"

X "Credo."

Sacerdos: "Ego te baptizo in nomine + Patris et + Filii, et Spiritus + Sancti."

Deinde ungens Chrismate dicit: "Deus omnipotens Pater Domini Nostri Jesu Christi, qui te regeneravit ex aqua et Spiritu Sancto, qui te dedit tibi remissionem omnium peccatorum, ipse te lineat chrismate salutis in eodem Christo Jesu Domino Nostro in vitam aeternam. Amen."

14. Administrandi, licet caractere episcopali expertes, Confirmationis Sacramentum, ad normam Instructionis in appendice ad Rituale Romanum relatae, itemque deputandi, ad idem Sacramentum administrandum, sacerdotes, quantum fieri potest, in aliqua dignitate ecclesiastica constitutos, vel munere Vicarii Foranei fungentes.

15. Concedendi:

a/ut fideles quacumque hora diei aut noctis etiam non ieiuni SS. Eucharistiam sumere possint, ita tamen ut si ipsi fideles praevidere valeant horam vel momentum quo ipsi dabitur tantum sumere Sacramentum, satagant ut ad idem accedant, quantum fieri potest, postquam saltem ab una hora, ab epulis abstinuerint, et etiam possint Illud occulte suis manibus accipere et sese occulte communicare, ne sacerdotes cognoscantur et deprehendantur, dummodo nullo irreverentiae aut alio periculo Sacramentum exponatur;

b/ut quoties pro sacro Viatico ministrando desit sacerdos, aut diaconus, aut subdiaconus, aut clericus, qui sint ad rem idonei et parati, adhiberi possit vir pius et moribus communiter probatus, qui deferat secreto SS. Species in vase benedicto aut benedicens, quas ipse aegrotus suis manibus sumet; quod si hic SS. Species sumere nolit aut non valeat, Eadem ministrantur a viro eas deferente, factis deinde manuum abstersionibus seu purificationibus;

c/ut sacerdotes SS. Species sine lumine, in loco tamen decenti, retineant, si ab haereticis aut infidelibus sit sacrilegii periculum.

16. Permittendi christifidelibus ut a dominica Septuagesima usque ad festum Apostolorum Petri et Pauli praecepto annuae Confessionis et Communione satisfacere possint.

17. Concedendi confessariis ut

a/sua iurisdictione uti valeant in toto territorio infenso religioni regimini obnoxio, nulla habita ratione ~~finium~~ finium singularium Dioecesium,

b/absolvere valeant a casibus et censuris reservatis sive Ordinariis locorum, sive S. Sedis, et ad hoc uti possint extraordinaria facultate concessa Canone 2254,

c/dispensare valeant ad irregularitates quoad iam in Sacris ordinatis, remoto scandalo, et si agatur de delicto reparato scandalo et imposita salutari poenitentia, si possibile sit et prout casus ferat: et etiam pro foro externo, facta tamen in scriptis attestatione suo tempore in Curia producenda et interim caute adservanda,

d/absolvere et dispensare possint in quacumque simonia, etiam reali, dimissis beneficiis, et super fructibus male

./.

perceptis, iniuncta aliqua elemosyna vel poenitentia salutaris, vel etiam retentis beneficiis, si fuerint paroecialia, et non sint quae paroeciis praefici possint,

e/impertire possint indulgentiam plenariam primo conversis ab haeresi,

f/dispensare et commutare queant votum privatum et iusiurandum, sine praeiudicio tamen iuris tertii quaesiti.

18. Per se vel per personas specialiter delegatas

a/sanandi seu revalidandi matrimonia nulliter contracta praevisa impedimentorum dispensatione /uti infra determinabitur/, per renovationem consensus praestiti coram duobus testibus et paroco aut alio sacerdote, si haberi possunt, secus coram solis testibus, et in scriptis documento exarato a testibus subscribendo, et si scribere nesciant hi, aut nolint, aliter conficiendo ita ut congrua habeatur probatio de matrimonio celebrato, et illud documentum caute adservari debet quousque possibile sit idem ad Curiam Episcopalem transmitti;

b/dispensandi ab omnibus impedimentis vel dirimentibus, etiam multiplicibus - exceptis tamen iis provenientibus ex sacro presbyteratus ordine, et ex votis sollemnibus professionis religiosae, aut simplicibus tamen matrimonium irritantibus, ex affinitate in linea recta consummato matrimonio, - praestitis - quoties agatur de matrimoniis mixtis, sive ex disparitate cultus, sive ex mixta religione, canonicis cautionibus, de quibus, aequae ac de concessa dispensatione et de pontificia ac facultate in praefato documento facienda est mentio;

c/sanandi in radice matrimonia iam contracta, quando ab una vel ab utraque parte renovatio consensus obtineri non valeat, dummodo constet de perseverantia praestiti consensus maritalis, praevisa dispensatione impedimentorum, ut in b/, et confecto documento probatorio atque praestitis cautionibus si agatur de matrimoniis mixtis;

d/dispensandi, quoad matrimonia contrahenda, ab omnibus impedimentis ut in b/, et iuxta modum ibi praestitum.

19. Concedendi sacerdotibus ut fidelibus ritus orientalis omnia sacramenta, uno ordine sacro excepto, etiam absque licentia Episcopi vel Parochi, ritu latino administrent, quin tamen fideles ea suscipientes ad ritum latinum transire censeantur.

20. Commutandi onus divini Officii recitationis cum onere recitandi integrum B.M.V. rosarium, quoties periculum sacerdotibus imminet ex cognita, etiam ex mera Breviarii delatione, eorum qua-

21. Concedendi ut quilibet sacerdos dispensare valeat, quoties ei in Domino expedire videbitur, super lege abstinentiae et ieiunii diebus praescriptis.

22. Per se vel per personas delegatas concedendi familiis in quibus altera pars est ritus orientalis, altera pars ritus latini, facultatem observandi ieiunia et festa iuxta ritum alterutrum ob conformitatem in eadem familia.

23. Concedendi ut clerici vestes saeculares induant, si aliter vel transire vel permanere non poterunt in territorio sub Russorum potestate constituto.

III. Quod si nova adhuc territoria vel Poloniae vel aliarum nationum sub Russorum potestate redigantur, et inibi quoque religiosarum rerum condicio iniqua atque aspera evadat, SS. mus D. nus Noster Pius PP. XII constituit, ut praefatae facultates etiam Ordinariis horum locorum concessae censeantur.

Si vero dioecesis quaedam ita divisa maneat, ut pars eius sub Russorum dominatione sit, non autem sedes episcopalis, loci Ordinarius tempestive suum Vicarium pro regione occupata constituat, eique omnes necessarias facultates, extraordinarias quoque supra numeratas, concedat.

EX Aedibus Vaticanis, die 30 Novembris 1939.

Appendix 3. – IV. Letter of the Bishop of Satmar to Rev. Ferenc Pásztor

Ordinariatus L.R.Szatmariensis
Nr. 3334. 1944. Szatmárnémeti, die 31. Augusti 1944-
Illustrissime ac Reverendissime Domine,
Domine Archidiacone !

REVERENDISSIMAE DOMINATIONIS TUAE transmissae sunt die 14 Junii No 2152. quaedam facultates extraordinariae, quibus in casu sedis impeditae ad normam can. 429. REVERENDISSIMA DOMINATIO TUA uti et frui poterit.

Interim Ssmus Pater novas quoque facultates concessit tum pro Ordinariis, tum pro Sacerdotibus.

Facultates die Junii transmissae valent et nominantur Facultates I.A./ his accedent pro Ordinariis: Facultates I.B et II. – Pro omnibus sacerdotibus concessae sunt Facultates sub no III.

Velis elenchum pro Ordinariis caute conservare, studere et in casu necessitatis illis prudenter et iuxta tenorem textus úti – elenchum vero pro sacerdotibus sub no III. caute et secreto, sed cito velis singulis sacerdotibus in vinea Domini quocumque modo laborantibus tradere.

Oremus multum pro S.Matre Ecclesia, pro Regno S.Stepsani et pro Alma Nostra Dioecesi.

Paterna cum benedictione
Joannes episcopus.

Illustrissimo ac Reverendissimo Domino
Francisco Pásztor
Praelato Suae Sanctitatis, archidiacono
Beregszász

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

2050/1944 . szám.

Délutáni és esti szentmisék.

Az Apostoli Szentszék folyó évi május hó 19-én 1984/1944.sz.alatt engedélyt adott arra,hogy fontos okokból,pl. légiveszély miatt délelőtt elmaradt a szentmise,a hívek nagy részének aladályoztatása,őjjeli szolgálat,vagy más délelőtti munkakezdet, stb. miatt - a háboru tartama alatt vasárnapokon és kötelező ünnepeken a délutáni órákban is lehessen szentmisét bemutatni.A hívek ezen a szentmisén szentáldozáshoz is járulhatnak.

Ezzel kapcsolatban a következőképen rendelkezem:

1. Ahol a légiveszély vagy légítámadás miatt a délelőtti szentmise vagy annak a lényeges része elmaradt,ott a délutáni órákban legyen szentmise,melynek idejét esténként a hívekkel alkalmas módon közölni kell.

2. Ahol a munkaviszonyok miatt a hívek jelentékeny része délelőtt folyamán nem juthat szentmiséhez,az illetékes plébános az okok felsorolásával tegyen nekem jelentést,Kellő indoklás mellett az engedélyt meg fogom adni.

A misézópapnak és a délután áldozó hívőknek négy-öt óra szentségi büjtet kell előkészülniük.Erről a lelkipásztorok a híveket oktassák ki.Az esti szentmise legkésőbb 7 órakor kezdődjék be.Terjedészetesen rövid szentbeszédet is mondjon a misézó.

Szatmárnémeti,1944 augusztus 31.-én

+ J á n o s ak,
püspök

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

2050/1944. szám

3/IV. b

Nagyontisztelendő

Római Katolikus Püspök Hivatátnak

B e r e g s z á s z

./.

Idemellékelten tisztelettel küldöm meg F. H. TISZTELEND SÜVEDEK a délutáni és esti szentmisék mondására vonatkozó rendelkezést, amelyet a legközelebbi körlevélben az összes plébániákkal közölni fogok. Kérem a H. TISZTELEND SÜVEDEK, hogy a kapott engedéllyel lelkiismeretes körültekintéssel és a hívek értesítése után éljen.

Szatmárnémeti, 1944. augusztus 21.-én

János
püspök

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

3334/1944

... szám.

I. B./

Attentis peculiaribus et gravissimis conditionibus in quibus Ecclesia versatur in iis Hungariae regionibus quae Russiae ditioni in praesens subduntur, SS. mus D.N. PIUS Divina Providentia PAPA XII. benigne indulsit Ordinariis earundem regionum ut, pro suo prudenti arbitrio et conscientia, Sacerdotes sibi subditos quoad horam et jejunium servandum pro Missae celebratione dispensare valeant prout sequitur:

1. Ut sacerdotes, qui in aliam regionem relegati sunt /vulgo "deportati"/ vel in captivitate versantur, vel fuga sunt latitantes, celebrare valeant non servato jejunio, et quacumque hora.

2. Ut etiam sacerdotes qui in conditionibus Sacerdotum de quibus sub N.º 1. non versantur, quacumque hora et non servato jejunio celebrare valeant diebus dominicis et festis, ut fideles praecepto audiendi Sacrum satisfacere possint: ita tamen ut huiusmodi Sacerdotes ante Missae celebrationem jejunium saltem quattuor horarum servent, nisi ipsi ex inopinato celebrare debeant.

3. Ut Sacerdotes in locis ubi SS. mum Sacramentum non est asservatum, quacumque hora et non servato jejunio celebrare valeant ad S. Communionem fidelibus distribuendam.

4. Ut Sacerdotes, qui aut in loco dissito aut hora tardiore celebrare debeant et ratione infirmiae valetudinis jejunium servare non valeant, aliquid per modum potus vel medicinae ante S. Missam sumere possint.

Idque perdurantibus tantum praesentibus locorum et personarum adiunctis.

Quae facultates et concessae dispensationes secretae erunt servandae, nisi earum manifestatio necessaria sit ad vitandum scandalum.

Ordinarii autem, Sacerdotibus, quibus dispensationem concesserint, etiam instructiones dabunt ad huiusmodi dispensationum abusus praecavendos.

Quodsi nova adhuc territoria vel Hungariae vel aliarum nationum sub Russorum potestatem redigantur, et inibi quoque religionum rerum conditio iniqua atque aspera evadat, SS. mus D.N. PIUS Divina Providentia PAPA XII constituit, ut praefatae facultates etiam Ordinariis horum locorum concessae habeantur.

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

3334/1944. szám.

II.

Omnibus latini ritus Hungariae Ordinariis.

Attentis peculiaribus et gravissimis conditionibus in quibus Ecclesia versatur in his Hungariae regionibus quae Russiae ditioni in praesens subduntur, S.S. D.N. PIUS Divina Providentia PAPA XII. benigne Ordinariis locorum ritus latini earundem regionum sequentes facultates, ad biennium a die praesentium computandum, dummodo hodierna peculiariora adiuncta tandem perseverant, benigne indulgit:

1. Concedendi sacerdotibus facultatem valide et licite matrimonii uno tantum teste vel absque testibus assistendi si de nupturientibus agatur qui, utpote factioni communisticae aut exercitui adhaerentes, matrimonium religiosum coram testibus contrahere formidant, dummodo de statu libero contrahentium et de absentia impedimentorum sacerdoti constet.

2. Facultatem matrimonium in radice sanandi et revalidandi, muliere sanationem connubii a se civiliter initii postulante, quum virum nullimode inducere possit ad explendam matrimonii formam, dummodo prior maritalis consensus perseveret, separationis sive divortii periculum absit et nullum obstet canonicum impedimentum, a quo Sancta Sedes non dispensat, cauto insuper pro viribus ne scandalum exinde obveniat, et ut, si quod existat amoveatur. – Ordinarius oratricem hortatur ut, opportuno tempore et si prudenter liceat, alteram partem edoceat de obtenta sanatione, sique oratrici in mentem revocet obligationem, quae gravissime in quolibet casu adstringitur, sibi vindicandi libertatem ad debita catholicae religionis officia obeunda et ad prolem baptizandam et christiana ratione educandam. – Ordinarius denique concessam sanationem, mentione facta huius pontificiae facultatis, in libro in Curia Episcopali adservando adnotet; eiusdemque sanationis gratiae adnotatio fiat quoque in libro matrimoniorum et si casus ferat, in libro subsecreto servando.

3. Facultatem, cum praesentes difficultates communicationem cum aliis praepediant ac documenta periculum iacturae facile subire possint, constituendi Tribunal secundae instantiae in sua dioecesi, servatis tamen quae sequuntur conditionibus: a/ iudices primi et secundi gradus sint diversi ad normam can. 1571 C.J.C.; b/ servantur normae statutae a S. Congr. de Discipl. Sacramentorum tum in Litteris diei 1. Julii 1932, tum in Instructione diei 15. Augusti 1936, quae in Actis Apostolicae Sedis editae sunt; c/ explicita mentio fiat praesentis facultatis tam in verbali concordationis dubiorum in altera instantia, quam in secunda sententia.

4. Facultatem professus matrimoniales modo breviora, si necessitas postulet, conficiendum, servatis tamen in substantialibus Codice J.C. et Instructione S. Congr. de Disciplina Sacramentorum diei 15. Augusti 1936. Huiusmodi facultas ideo non dispensat a praescriptis, quae respiciunt: a./ personas Tribunal constituentes ne non vinculi defensorem et, si casus ferat, iustitiae promotorem; b./ habilitatem ad agendum in iudicio; c./ citationem coniugum; d./ duplicem sententiam confirmam et numerum iudicum. – Insuper, uti patet, Tribunal omnia peragere debet quae ad necessariam certitudinem de veritate enarratorum consequendam requiruntur.

5. Concedendi, accedente necessitate – graviter onerata Ordinariis conscientia – religiosis, qui ordines sacros nondum susceperunt et religiosis feminis, in casibus singularibus, dispensationem a votis etiam solemnibus. – Quodsi Ordinarii locorum facultatibus, quae huc nunc concedentur jam antea usi fuerint, S.S. D.N. Pius XII sanationem actuum benigne indulgere dignatus est.

/

Quodsi nova adhuc territoria vel Hungariae vel aliarum nationum sub Russorum potestatem redigantur, et inibi quoque religiosarum rerum conditio iniqua atque aspera evadat, SS-mus D.N. Pius Papa XII constituit, ut praefatae facultates etiam Ordinariis ritus latini horum locorum ad biennium ut supra, concessae penseantur.

Contrariis quibuscumque non obstantibus.

//

3/VIII. III.

Latini ritus Hungariae Sacerdotibus relegatis, captivis, latitantibus.

Attentis peculiaribus et gravissimis conditionibus in quibus Ecclesia versatur in iis Hungariae regionibus, quae Russiae ditioni in praesens subduntur, SSmus D.N. PIUS Divina Providentia PAPA XII sacerdotibus ritus latini, qui in aliam regionem relegati sunt /vulgo "deportati"/, vel in captivitate versantur vel fuga sunt latitantes benigne concedere dignatus est:

1. Facultatem Sacrosanctum Missae Sacrificium celebrandi:
 - absque liturgicis paramentis,
 - utendo, si opus sit, poculo ex vitro ordinario,
 - adhibendo, si desit panis azymus, panem fermentatum, dummodo sit vere triticeus,
 - absque vino in ablutione,
 - absque luminibus,
 - sine reliquiis, sed super lino, si adsit.
2. Facultatem celebrandi, si deficiat Liber Missalis, Missam votivam de B.M.V. etiam in festis duplicibus primae et secundae classis, vel de Requiem, festis duplicibus primae et secundae classis tantum exceptis.
3. Dispensationem ab obligatione applicandae Missae pro populo.
4. Facultatem, dummodo tempore inceptae "deportationis" vel captivitatis aut fugae suspensioni a ministerio audiendi confessiones obnoxii non fuerint;
 - a./ sacramentales confessiones christifidelium et utriusque sexus religiosorum excipiendi in toto territorio infense, religioni regimini obnoxio, nulla habita ratione finium singularum dioecesium;
 - b./ absolvendi a peccatis quibusvis et censuris etsi quomodolibet reservatis et notoriis, exceptis casibus:
 1. apostasiae a fide,
 2. violationis rectae secreti sacramentalis,
 3. attentati matrimonii pro sacerdotibus, necnon
 4. sollicitationis et absolutionis complicitas, si recursus fieri poterit ad Sanctam Sedem vel ad Ordinarium facultatem habentem; - secus sacerdotes etiam a supradictis peccatis absolvere possunt, firma manente, quando fieri poterit, obligatione recurrendi ad Sanctam Sedem.
 - c. impertiendi indulgentiam plenariam primo conversis ab haeresi;
 - d./ dispensandi et commutandi votum privatum et iurandum sine praepiudicio tamen iuris tertii quaesiti.
 - c. Idque perdurantibus tantum praesentibus locorum et personarum adiunctis.
- Quodsi nova adhuc territoria vel Hungariae vel aliarum nationum sub Russorum potestatem redigantur, et inibi quoque religiosarum condicio iniqua atque aspera evadat, SSmus D.N. Pius Divina Providentia PAPA XII constituit, ut praefatae facultates etiam sacerdotibus ritus latini horum locorum, in supra memoratis conditionibus constitutis, concessae habeantur.

~~Contrariis quibuscumque non obstantibus.~~

Appendix 4. Report from a parish

A kisszelmenci róm.kat.lelkészi hivataltól.

4./1947.

D.a J.Kr.

Az 1946. évi lelkipásztori munka rövid összefoglalása.

A szervezés alatt lévő kisszelmenci lelkészség 1945. november 1-vel elvesztette területének több mint felét. Ezzel magyarázható az, hogy az elmúlt év folyamán mindössze egy keresztelés, két temetés és három esketés történt. Filiáiból megmaradt Palágy és Gállocs, valamint Dobóruszkától itt maradt Palló község, de az utóbbiban egy gör. kat. Lelkész telepedett meg, aki a róm. kat. hívek ügyeit is önállóan intézi.

Mindezek és a jelen külső körülmények ellenére is a hitélet szép eredményt tud felmutatni. Ily kis számú hívő sereg mellett is az évi szentáldozások száma kereken 5420 volt. A hitélet elmélyítése céljából:

Minden első csütörtök délutánján megtartottuk a közös szentségimádást, ezalatt gyóntatást.

Minden első pénteken az egyházközség 60 százaléka szentáldozáshoz járult.

Minden első vasárnapján egésznapos engesztelő szentségimádást tartottunk.

Minden hétfőn, szerdán és pénteken hittanóra volt az iskolaköteles gyermekek számára.

Minden kedden délután hittanóra és gyakorlati oktatás volt a felnőtt ifjúság részére. Anyag: Egyháztörténelem. Bangha: Világnézeti kérdések.

Minden péntek délután Keresztúti ájtatosságot tartottunk.

Minden szombat délután egyházi énekpróba és utána Litánia a Szűz Anya tiszteletére.

A filiák havonként 1-1 szentmisét kaptak. A filiák gyermekei is és ifjúság kivétel nélkül mind, még a gör. kat. szertartásúak is, bejártak hittanórákra a máterba.

Farsang végén háromnapos engesztelő szentségimádást tartottunk, napi két-két elmélkedéssel.

A nagyböjt folyamán minden este szentbeszéd volt az Úr Jézus szenvedéséről.

Május minden estéjén májusi ájtatosságot tartottunk, hetenként háromszor is szentbeszéddel és az énekkar minden este külön, új énekkel szerepelt. Megtartottuk az Anyák napját is az első nyilvános Hittan-versennyel egybekötve. Ez különösen igen nagy hatást váltott ki a hívek körében. Ugyancsak május 12-én volt a gyermekek megáldása és utána egy nagyon szép és lélekemelő műsoros ünnepély.

Május hónap folyamán megtörtént a Rózsafüzér Társulat átrendezése és új tagfelvétele.

Június hónap minden napján Jézus Szt. Szíve ájtatosságot tartottunk és minden este elmélkedéssel /Matteo: Jézus a szeretet Királya./, valamint közös esti imával kötöttük azt össze. — E hónap folyamán különös ünnepi külsőségek között megújítottuk a községünk, valamint családjaink felajánlását Jézus Szt. Szívének.

Október hónap folyamán, tekintettel a gyenge lábbelire és esős, hűvös időre, hetenkint csak háromszor tartottunk esti ájtatosságot. Egyéb napokon reggel végeztük el a Rózsafüzért.

Október 8-án, a község fogadalmi ünnepén. Különösképpen ünnepeltünk lélekben és külsőségekben is. Ez alkalommal a ker. papságból jelen voltak: az Esperes, valamint

a ker. jegyző, és a császlóci prépost úr is, aki egy a háborútól megrongált és most megújított keresztet áldott meg és mondott igen szép szentbeszédet.

Nem mulasztotta el a lelkipásztor az év folyamán minden egyes alkalommal felhívni a hívek figyelmét a „teljes búcsú” elnyerési lehetőségére. Különösen Mindenszentek és Halottak napján.

Advent folyamán, jóllehet nagy nehézségbe esett a határszéli parancsnokság engedélyét kieszközölni a hajnali világításra, rendszeresen megtartottuk a Rorátét.

A hívek kivétel nélkül mind elvégezték karácsonyi szentgyónásukat.

A múlt visszaéléseit tapasztalva a karácsonyi pásztorjátékokkal kapcsolatosan, a lelkész ez évben két csoportot tanított be: egyik a felnőttek, másik a gyermekek csoportja, karácsonyi, tisztán vallásos tárgyú és igen épületes pásztorjátékokra, amelynek nem maradt el sem erkölcsi, sem pedig anyagi sikere.

Abban a reményben, hogy az övéit szerető jó Jézus az új esztendőben még több kegyelmet fog adni ahhoz, hogy a kevés munkás ellenére is még többet dolgozhassam az Ő nagy aratásában, zárom jelentésemet:

Kisszelmenc, 1947. január hó 5-én.

Bakó Zoltán

lelkész

(körpecsét)

(RÓM. KAT. LELKÉSZI HIVATAL KISSZELMENC)

Főlisztelendő Biboros Atya kedves Papság és Hivet!

Ungvár híve népe, szeretettel üdvözlö a pápa oltáros Főpapiját és háromszoros boldogsággal örvendeztetik meg Magyarországi Biborosát:

1. boldogság: amint az orsz. nemzedék és szent városa, Kővár, Pápa, az ukránoknak híve - így a magyarságnak és szent város: Ungvár. Ungvár adta a magyarságnak a nevet: Ungaria. Eset hívjak, ékes és őla a magyarokat az egész világon: ungar-oknak. Már a címai birodalom idején ung-akat neveztek e fogat és a várost, amint Entergom is a Duna és Iszler nevével tapta az Iszlergom nevet. A franciák a görög heheketet adták hozzá: Ungrie. Tehát én most mint magyar Kardinális nem idegenbe jöt - hanem abba a városba jött, amely már és őla névadója volt a Szent István birodalomnak.

2. boldogságot nyújtja Önnek Ungvár temploma. Ez a templom nem ereiként árta azt a monstranciát, amelyben Rákóczi Ferenc és bűzös társai Rodostóban imádkoztak az Oltármentőseben jelen lévő Istennek, mehet innen vették magukkal és a fejedelem halála után ide küldték vissza.

3. boldogságot nyújtja Önnek a felvidék népe, amely ki Krisztályosított azt a Tiszahati nyelvet, mehet Pármány és Káncsók a magyar nyelv örökös nyelvének tettek és amely nyelv dokumentos alaponként örvénye a világ összes magyarjait.

Kérjük Önt fogadja szeretettel tőlünk azt a három boldogságos és Vésse kitárulhatatlanul Főpapi szívébe. Kérjük Önt, áldjon meg minket a felvidék népet, mely láthatóan és őla az Ungaria haggamánnyait. Áldjon meg minket attal a monstranciával, amelyet Rodostóban lévő kat.pap megáldotta az ottani káncsók magyarokat. És áldjon meg minket attal az édes aszanyalóval, amelyet Káncsók egy nagy valóddá önköröcsölték a világban élő összes magyarokat.

Tessék átadni a magyar Kormányzat kíméletünket, hogy Ön magyar követnek hozzánk elküldje. Tessék elvinni a Kertághoz üdvözlésünket és kérésünket, ha a Florjetunóba jön, első állomás legyen Ungvár.

Ester-dét meg

Te nagy földi állatunk...

pálér Ágoston Ungvár.

Kedves Érsek Atya, Kedves Papság és Hívek !

Szeretett Rokonunkat fogadjuk az Érsek Atya személyében,
mert : Ezeréves rokonság fűzi Ungvárt Egerhez.

Csak 200 éve hasították ki a szatmári és kassai egyházmegyéket (1804.III.23.) az egri püspök joghatósága alól. Addig Eger adta Ungvár papjait és szerzeteseit. Ung megye szerzetesei Egeren keresztül hozták Kárpátaljára a legjobb szőlőfajtákat (olasz rizling, ottellő stb.). Ungvár városának címe: "gerend, szőlőfűrtőkkel" a volt megyeháza ormán, maig hirdeti ezen rokonságunkat. 1776-ban Eszterházy Károly egri püspök, az egész egyházmegye részére meghagyta, hogy a szent Olvasót a pap előimádkozása mellett a legmértősebb Oltáriszentség kitételével - imádkozzák a hívek. És mi itt Ungváron és egész Kárpátalján így is imádkozzuk azt egri meghagyás alapján 200 éve! Ez is bizonyosság arra, hogy Eger tovább él emlékeztünkben és szívünkben !

Mit adott Ungvár, visszonzásul Egernek ?

Adta Eger védőjét ; Dobó Istvánt (1520 - 1572), aki az Ungvár melletti szerednyei várban született, az ungvári jezsuiták kollégiumában nevelkedett és lett győzedelmes hadvezére Európának. A török 150 ezer fős sereggel támadta Európát. Bemozgósították az egész Kaukázust, Ukrainát, és Kazachsztánt. Maga Kazachsztán - ahová minket a lágerbe vittek - oly nagy mint Francia, Német orsz. és Anglia együttvéve és Kazachsztánnak most mégis csak 5 millió becsült lakossága van, mert Eger és Európát támadó harokban felmorzsolódtak fiai. A magyar nemzet is az évszázados élet-halál harcban elvérzett. Abban az időben francia, német az angol nép 5-milliónyi volt, ezek 50-milliót meghaladó nemzetekké gyarapodtak, a magyar 10-millió kis nemzet maradt, mert élő erejét Európa és a kereszténység megmentéséért áldasta.

Ó, Te feledékeny Európa ! Mohi pusztá után, Mohácsi vész után, 150 éves török megszállás után mikor köszönöd meg ennek a magyar népnek, hogy emberségeddel, kultúráddal, kereszténységeddel életben maradtál ??

Dobó István a győzelem után ismét Ungvárra jött és itt az ungmezei Dobófalván pihennek földi maradványai. Az egri nők hősi példája lelkesítette a kárpátaljai édesanyákat, akik átéltek a szatmári szarnokság legsörnyőbb borzalmait: a sorozatos letartóztatásokat, lágereket, deportálásokat, trükköket és a kemencei szikláról való letassításokat és novemberben együtt meneteltek férjeikkel a rabokkal Lemberg felé. Hátrassákos elemőzsiájukkal megmentették nem egy családjuk életét. Utána egyedül kellett nevelniük árva maradt családjukat.

A zsinat után Eger a legjobban átélte a mi árvaságunkat, és a Liturgiánál nélkülözhetetlen misekönyvekkel és más szer-tartási könyvekkel látott el bennünket. És Ön kedves Érsek Atya, saját könyvtárából egy láda könyvet küldött a mi Vikáriusunknak az Ungvári pappal.

Ungvár, Dobó pátriája, szeretettel üdvözlí Eger rokon Ersekét, szent István Főpapját. Tessék elmondani Eger népének, hogy nem csak teste nyugszik itt Dobó Istvánnak, de a kereszténységet forrón szerető szíve továbbra is itt dobog mindnyájunk kebleiben. Mi kárpátaljaiak mindnyájan tudatában vagyunk annak, hogy Péter sziklájára építette fel Krisztus Urunk az Egyházat és a pokol kapui soha nem vesznek erőt rajta !

Hol szent Péter sirba téve.....

Ungvár, 1989. november 11.

páter Ágoston.

Appendix 6. Agreement proposal

M e g á l l a p o d á s

.... /püspök, ordinarius, előjáró/ Egyházmegye vezetője és egyházmegyeré-
szi kormányzó között az Egyházi Törvénykönyv 271.kán.értelmében papjának másik
egyházmegyében történő szolgálatátételéről.

Az engedélyező püspök a következőket kívánja:

Nevezett pap a Egyházmegye inkardinált papja marad, valamint magyar állam-
polgár, mely abban is kifejezést nyer, hogy állandó lakása és az egyházmegyében be-
jegyzett hivatala /szolgálat/ van. Ezen szolgálati helyén évente négy alkalommal
/amely kettőre egybevonható/ egyházi funkciót végez összesen mintegy 10 napot.
Évente jelenjen meg az egyházmegye püspökénél, valamint az egyházi előírások szerint
lelkigyakorlatot is végezzen. Szolgálatát az Egyházi Törvénykönyv előírásai szerint kell
átvennie és folytatnia különösen az 528–535 kánonok előírásait megtartva.

A szolgálat 5 évre szól, amely 2 év után újra megfontolandó, majd 5 év után csak 3
hónap elteltével kérhető újra. Saját egyházmegyéjében kongruát vagy meghatározott fi-
zetést kap, ebből nyugdíjárulékot fizet és így majdan nyugdíjra jogosult. Ott, ahol szol-
gálatot teljesít, az egyház megbízásából teszi, ezért számára e helyen kell biztosítani
szolgálat ellátásához alkalmas lakást-fűtést-világítást és ellátást, valamint lelkipászto-
ri útjainak biztosítását gépkocsival. Mindez nem jövedelme, hanem szolgálatának felté-
tele. A hasonló szolgálatokat ellátó papok fizetésének megfelelő pénzt az egyes helyi
egyházközségek kötelesek a kárpátjai egyházterület rendelkezésére küldeni.

A befogadó ordinárius a fentieket biztosítja az egyházközségeken keresztül, számá-
ra a szükséges működési megbízást megadja meghatározott területre, de úgy, hogy má-
sik pap kérésére annak területén is helyettesíthesse, ill. kiséghthesse .

Appendix 7. Announcement of priests coming Transcarpathia to the state office

Уполномоченному Совету в делах религии
При Совете Министров УССР
По Закарпатской области
Тов. ИВАШКОВИЧ.В..М.

Сообщаю Вам, что на основании письма Венгерского римокатолического
кардинала Д-р Пашкаи Ласло от 24.06.1989.г за № 266, с 1 августа 1989 года
разрешено прислать пять венгерских священников на временную работу в
Закарпатскую область.

Сообщая их данные:

Боган Бейла, г. Маклар, пл. Сабадшаг №7

Диошин Гейза, г. Путнок, пл. Сабадшаг №12

Затько Янош, г.Естергом, ул. Боттян Я. №10

Майнек Евгений, г. Будапешт 11, ул. Мартирок №23

Радич Матяш, г. Будапешт 11, ул. Мартирок №23

Относительно их регистрации по церковным общинам представлю позже, после
их прибытия.

Вышеназванные священники приедут на своих автомашинах. Прошу Вас уточнить нужно-ли будет менять номера машин и паспорта на новые временные паспорта на проживание.

Администратор-архидакон
Римокатолической церкви
Закарпатской области

Й.Чати

Appendix 8. Usual contract between the priest and the parish

ДОГОВОР

„__” _____ 198_г. _____

Мы, нижеподписавшиеся, исполнительный орган религиозного общества _____-р-на, Закарпатской области, УССР, в лице председателя _____ и членов _____ с одной стороны, и служителя культа — священника _____ с другой стороны, составили настоящий договор в нижеследующем:

1. Религиозное общество _____ римокатолической церкви в лице исполнительного органа нанимает служителя культа — священника _____ для совершения служб и обрядов в церковь

Исполнительный орган религиозного общества обязуется выплачивать священнику _____ из церковной кассы _____ руб., прописью: _____ рублей ежемесячно за совершение в церкви религиозных служб и обрядов.

2. Служитель церкви и священник _____ обязуется совершать в _____ римокатолической церкви службы и обряды за предусмотренную этим договором платы _____ руб., прописью: _____ рублей. Никакой другой дополнительной платы служитель культа от верующих не получает.

3. Контроль за выполнением настоящего договора осуществляет ревизионная комиссия религиозного общества _____ римокатолической церкви.

4. Договор заключен и действует на срок по _____ 198—г.

Договор может быть расторгнут через 15 дней после того, когда одна из сторон этого потребует.

5. Договор составлен в двух экземплярах, одним из которых находится в делах религиозного общества, а второй у служителя культа — священника.

Подписи:

Председатель исполнительного

Органа религиозного общества _____

Члены религиозного исполоргана _____

Служителя культа — священник _____

Megállapodás

A Kárpátontúli Róm. Kat. Egyház vezetője, CSÁTI JÓZSEF munkácsi plébános, vikárius, BOHÁN BÉLA SJ áldozópap, aki Paskai László bíboros, esztergomi érsek megbízásából jött Kárpátaljára papi szolgálatra, 1989. okt. 2-án meghatározatlan időre kinevezte RAHÓ és KÖRÖSMEZŐ plébániák lekipásztorává.

A küldetéshez a szovjet és magyar állami hatóságok előzetesen hozzájárultak.

Bohán Béla áldozópap az Egyházi Törvénykönyv 271. kánonja értelmében „vendégmunkásként” teljesíti szolgálatát.

Lekipásztori szolgálatát 1989. okt. 15-én vette át, s ettől kezdve az Egyházi Törvénykönyv értelmében mint plébános teljesíti azt. Szolgálati idején a jelzett plébániák területén lakik.

Az egyházközségek alulírott megbízottjaik révén vállalják, hogy Bohán Bélának lekipásztori szolgálataiért Rahó és Körösmező havi 150 rubel illetményt adnak a tárgy hó végén.

A magyarországi ordinárius igazolást kér ahhoz a Művelődési Minisztériumtól, hogy havi 60 rubelt a fizetéséből Magyar Bankba átutalhasson, a két ordinárius pedig megállapodik abban, hogy Bohán Béla mint magyar állampolgár, aki szolgálata befejeztével majd visszatér Magyarországra, fizetése után esedékes adóját is Magyarországon fizesse. Ehhez fizetéséről innen igazolást adnak.

Az egyházközségek a maguk részéről mindenben elfogadják a Főpásztorok intézkedését.

Ezen megállapodás Seregély István egri érsek, mint szolgálatra elengedő főpásztor és Csáti József munkácsi plébános, vikárius mint befogadó ordinárius aláírásával lép életbe.

Kelt 1989. december 31.

.....
plébános
	Rahó egyhk .részéről	Körösmező egyhk. részéről
.....
elengedő főpásztor		befogadó ordinárius

ДОГОВОР

Ми, ниже підписані голова римо-католицького церковного общества Брандіс Йосип Мартинович, касир Халтінський Олександр Йосипович з однієї сторони і з другої сторони, як служитель церкви цього числа заключили договір про завдання священику уважаемому Боган Билу ежемісячно обслужити Рахівську Угорську Римо-католицьку церкву і місячну оплату крб: сто п'ятдесят (150). За проведену роботу церковне общество в главі голови Римо-католицького церковного общества Брандіс Йосип Мартинович зобов'язується оплати за щомісячне служіння 150 (сто п'ятдесят крб).

Адрес священника м. Рахів. вул. Київська № 30, священник Боган Било

паспорт: МВ 540803

Голова церковного общества: (Брандіс Й. М.)

Касир церковного общества: (Халтінський О. Й.)

Священник церкви: (Боган Било)

Секретар церковного общества: (Бендик)

1.I. 1990

Szerződés

Mi, alulírottak, a rahói róm.kat. templomi egyesület elnöke, Brandisz József Martinovics és pénztárosa Faltinszki Sándor Joszipovics az egyik oldalról, és a másik oldalról tisztelt Bohán Béla lelkész egyezsége kötöttünk, miszerint a tisztelendő úr kiszolgálja a rahói róm.kat.templomot, és annak fejében minden hónapban 150 rubelt kap. Az elvégzett munkáért a templomi egyesület Brandisz József Martinovics személyében kötelezi magát minden hónapban kifizetni a 150 – százötven – rubelt.

A lelkész címe: Rahó Kievi u. 30, Bohán Béla lelkész. Igazolvány: MB 540803

Elnök:

Pénztáros:

Lelkész:

Titkár:

Kedves Oltártestvérek!

Az 1958-as év küszöbén nem mulaszthatjuk el a hálaadást az elmúlt esztendő sok kegyelméért, az elkövetkezett új évben pedig minden paptestvérünk munkájára az Úr Jézus, a Jó Pásztor áldását kérjük.

Ez a mi kívánságunk, tekintettel az Újévre időszerű, másrészt azonban – látván azt, hogy néhány paptestvérünknek az Úr segítőkezére különös szüksége van –, kérésünk és imánk állandó, mert fájdalmasan szüntelenül időszerű néhány paptestvérünknek üdve és a rájuk bízott lelkek sorsa iránt érzett aggodásunk is. Zárszámadással kellene lezárni az elmúlt évet, emlékezetünkbe kellene idézni a sok örömdetes, sőt lélekemelő tény, ezek azonban úgyszólván közismertek és felsorolásukat mellőzni lehet. De lehetetlen szemet hunyni a fonáságok, sőt vétkek előtt, amelyek néhány paptestvérünkönél állandósultak, híveik körében ismételten is komoly panasz szomorú tárgyává lettek, a világi hatóságok előtt esetről esetre felpanaszoltatnak, a pásztor és a hívek között annyira szükséges összhangot megbontják, másokat pedig megbotránkoztatnak. Elszomorító jelenség ez, ha meggondoljuk, hogy életünkkel, jó példánkkal is hirdetni kell az Evangéliumot minden nemzetnek és nem lehet más törvényünk a szívben és más a homlokunkon.

Így az újévi üdvözléssel kapcsolatban komor, kemény beszéd ez, de a tény elhallgatása vétkek, az intellektus mellőzése mulasztás és a megrovás enyhítése gyöngeség lenne. Úgy érezzük, hogy felmerült az „increps dure” szükségessége, mert több alkalommal is eredménytelennek bizonyult a komoly négyszemköztí figyelmeztetés, néhány testvérünk nem akarja összhangba hozni magatartását az életcéllal, melyet maga elé tűzött és a hivatással, melyet betölt. Pedig semmi körülmények között sem szabad oly messze kerülni életünk megszentelésétől, ami egyetlen célunk, Krisztus követésétől, ami hivatásunk, egyéni boldogságunk és híveink üdvének is alapja és záloga. Ha a szemek kívánsága, a test kívánsága vagy az élet kevélysége lesz úrrá a pásztoron, merre széled a nyáj? Az Úr szőlőjének ideszakadt parcelláján néhány testvérünkönél az erkölcsi fegyelem meglazulása odafajult – és ezt különösen hangsúlyozni kötelességünk – annak a veszélye forog fenn, hogy a hívek alapos panasza következtében néhány paptestvérünköt az államhatalom a működési engedélyt megvonja és egyes hitközségek pásztor nélkül maradnak. Idézhetnénk a panaszokból: „Inkább megleszünk magunk”. „Ne rontson minket senki”. „Van nekünk jámbor előimádkozónk”. „Fenntartjuk mi a templomot, de az erkölcsünket is.” Sapiienti sat. Néhány paptestvérünk magatartása nemcsak az erkölcsi rendbe ütköző – amelyet szóval és példával hirdetni kötelessége –, de egyes esetekben az államhatalom előírásait sem tartották be, ami bíróság előtti felelősségre vonást vont maga után.

A körvonalakban vázolt sajnálatraméltó tünet, hála Istennek, koránt sem általános. Mindamelletts elszórtan is aggasztó jelenség, mert nagyon is kevesen vagyunk és mert az idő az Úr szőlőjében most különösen áldozatos jó munkásokat követel.

Kérjük azokat a paptestvéreinket, akikre ez a figyelmeztető szavunk lelkiismeretük elbírálása szerint nem vonatkozhatik, ne vonatkoztassák magukra, nem nekik szól. Őket kérve kérjük, ne szűnjenek meg testvéri együtt érző szeretettel imádkozni azokért, akiknek az Úr Jézus kegyelmére különösen szükségük van.

De mélységesen aggodó szeretettel kérjük azokat a paptestvéreinket, akik ezt a testvéri szívből fakadt, de éppen olyan határozott intelmünket magukra kell, hogy vonat-

koztassák – ítéljék meg magukat, térjenek az ösvényre, amelyen járni kötelesek, állítsák helyre megbillent lelki egyensúlyukat. Ahol az erre irányuló határozott akarat megvan, a kívánt eredményt biztosító eszközök sem ismeretlenek. Isten kegyelme mindig készen áll.

Adja Isten, hogy így legyen. Ezzel a testvéri kéréssel, ebben a biztos reményben kívánunk minden paptestvérünknek kegyelemteljes Újévet.

Tudomásulvétel végett közöljük, hogy aug. 15-ének nincs vigiliaböjtje, ellenben Szepl. fog. ünn. vigiliája szigorú böjt.

Az újévi egyházi misenaptár vonatkozó eseteiben oratio imperata pro re gravi: a régi 1956 előtti misekönyvben /or. Div.10.sz.-/, a simpliciter imperata: ad postulandum gratiam S.Spiritus /ex mis.vot.ad diversa/.

Ungvár, 1958. január 3.

Bártfay Kálmán sk. Főesperes

Dr. Bujaló Bernát sk. Főesperes

Tőkés Gyula sk. Esperes

Sörös János sk. Esperes

Lőrincz István sk. esperes

Dr. Mészáros János (kézzel írva)
ungvári lelkész

(kézzel írva)

Sacerdotes defuncti:

Joannes Gabriél

Joannes Deák

Valentin Magyar

P. Béla Bohán SJ

KORHECZ PAPP ZSUZSANNA

A SZEGEDI DÖMÖTÖR-TEMLOM BAROKK FŐOLTÁRA

A BONTÁS

Nemsokára egy évszázada lesz annak, hogy 1913-ban megkezdték a középkori alapokra épült ún. palánki templom bontását, hogy felépülhessen a monumentális szegedi dóm. Előzőleg Keglovics Emil szegedi fényképész cége 1913 nyarán dokumentálta a barokk templomot kívülről és belülről is a város megbízásából 600 koronáért.¹ Ennek köszönhetően alkothatunk fogalmat, milyen magas színvonalú barokk együttessel lett szegényebb a „híros város”. A fogadalmi templom helyét Szeged Város Törvényhatósági Bizottsága 1883-ban jelölte ki: „...a belvárosi templom, a parochia és gimnázium épület... határolta terület egyáltalán nem illik az újonnan rendezett város keretébe... szabálytalan fekvésével, egyetlen oldaltornyával, s minden építészeti jelleget nélkülöző dísztelen formájával...kedvezőtlen benyomást gyakorol,...a mostani ódon, rossz karban lévő épület fenntartása céltalan, s anyagi tekintetben káros...”² A Vallás-és Köznevelési Minisztérium 1902-ben Sztelho Ottót és Czobor Bélát, a Műemlékek Országos Bizottságának képviselőit a helyszínre küldte, mert a város a templom bontásáról határozott. A belsőről csak annyit írtak: „belső felszerelése, fő és mellékoltárai a barokk ízlés díszesebb alkotásai és művészi beccsel bírnak”. A MOB és a VKM a bontást ellenezte és a templom helyreállítását kérte a várostól.³ Szeged városának 1907. évi 187. számú közgyűlési határozata kimondja a Dömötör-templom lebontását, azzal a kitételrel, hogy műemléki részletei megőriztessenek,⁴ miután elérték, hogy a műemléki városeggyüttest törölték a műemlékek jegyzékéből.⁵ Ebből a kitételből sajnos nem sok valósult meg. A 19. és 20. század fordulóján a barokk művészet emlékeit még nem értékelték az őket megillető módon, elsősorban a középkori hagyatékot részesítette előnyben a korabeli

1 E húsz nagyméretű pozitívt (36×29 cm) a szegedi Somogyi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye őrzi. T. KNOTIK Márta: *Fényírók és fényírdák Szegeden*. MFM, Szeged, 2009. 195. Egy kisebb válogatás megtalálható a szegedi Dóm plébániáján is. Köszönet az archív felvételek publikálásáért a Dóm plébánia hivatalának.

2 24. A Fogadalmi Templom helyének kijelölése 1883. In: OLTVAI Ferenc: *Szeged múltja írott emlékekben*. Szeged. 1968. 83.

3 KÖH, Archivum. MOB 1902/ 186., 428. Köszönet Bardoly Istvánnak szíves segítségéért.

4 VARGA József: *Adatok a szegedi fogadalmi templom építéséhez*. In: MFM évkönyve. Szeged. 1972/73.

5 24. A Fogadalmi Templom helyének kijelölése 1883. In: OLTVAI Ferenc: *Szeged múltja írott emlékekben*. Szeged. 1968. 84.

műemlékvédelem, e szemléletben csak az 1930-as években kezd beállni változás.⁶ E korszak fejlődő települései a jobbítás, a tévesen értelmezett modernizálás szándékával sok esetben megsemmisítették kulturális örökségüket, viszont a stagnáló városok, mint pl. a korabeli Vác vagy Esztergom megőrizte barokk kincseit. Több barokk berendezést a korabeli műemléki felújítások a purizmus jegyében szó szerint kidobtak a középkori templomokból (pl. pécsi székesegyház, budai Mátyás-templom). A szegedivel azonos sorsra jutott a szabadkai Szent Mihály ferences templom, 1907-ben átépítették, kibővítették, ekkor bontották el a szegedihez hasonló, azzal szinte egykorú főoltárát, melynek festőművésze azonos volt a szegediével, amint az a stíluskritikai összehasonlítások alapján teljes bizonyossággal állítható. Stettner Sebestyén (1699-1758) budai festőművész alkotótevékenysége az utóbbi évek restaurálási és művészettörténeti kutatási munkáinak köszönhetően vált egyáltalán megismerhetővé, korábban opuszát csak puszta adatok képviselték.⁷

A Dömötör-templom bontásához a szentély felől fogtak hozzá, s elsőként a védett barokk főoltárát bontották el 1913-ban, majd a templomhajót ideiglenes fallal elkerítették, hogy továbbra is használni lehessen, s a munkálatokat csak az I. világháború után, 1925-ben folytatták, melyek felügyelőjének Cs. Sebestyén Károlyt, a Móra Ferenc Múzeum szakemberét tették meg, aki az előző évben az alábbiakat jegyzi le: „Nem tudom mi lett a lebontott főoltárral és a szószékkal, de nem hiszem hogy akadna vidéki kis templom, amelybe az beleférne”.⁸ Ma sem tudunk sokkal többet a pompás háromemeletes, gazdag szobordíszítésű főoltárról, bizonyosan részeire bontották, egyedül a Szent Dömötör főoltárkép fölött elhelyezkedő címer maradt a városban a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményébe kerülve, a középső Szent Borbála festményt a kecskeméti piaristák őrzik.⁹ A sárkányölő Szent György ovális oromképnek, a főoltárképnek, valamint a nyolc szent és négy angyalka szobrának és az oromzati sugaras Szentlélek kompozíciónak nyoma veszett, mint ahogyan a gazdag virág- és kagylómotívumot megformázó díszítőfaragványból sem maradt mutatóba sem. Valójában a történelmi Magyarországon bárhová kerülhettek, akár a piarista vonalon, akár más úton-módon, s valószínűleg ma már nincsenek meg, hiszen a lebontás óta két világháború és többszöri határ és rendszerváltozás okozott mérhetetlen károkat kulturális örökségünkben. A mellékoltárok részei egy ideig, a belső berendezés elkészültéig a dőmben voltak, egyes darabok a környező plébániatemplomokba (pl. Ásotthalom, Röszke) és a dóm műgyűjteményébe kerültek, megmenekülve az enyészettől.

6 GARAS Klára: *A barokk kor művészete*. In: *A magyarországi művészet története*. (Szerk: FÜLEP Lajos, DERCSÉNYI Dezső, ZÁDOR Anna) Corvina. Budapest. 1970. 257.

7 KORHECZ PAPP Zsuzsanna: *Stetter Sebestyén (1699–1758) budai festő Szabadkán*. In: *Művészettörténeti Értesítő* 58. Akadémiai Kiadó. 2008.

8 Cs. SEBESTYÉN Károly: *Utak, terek, templomok, házak*. Bába, Szeged, 2004. 54–55.

9 Publikálva SZILÁRDFY Zoltán: *Szent Borbála kultuszához és ikonográfiájához*. In: *Ikonográfia-Kultusz-történet*. Balassi Kiadó. Budapest. 2003. CXCVI.386. Ismeretlen közép-európai festő: Szent Borbála alegóriája, 1720 k. Egykor a szegedi Dömötör-templom főoltárának oromzati képe, olaj-vászon, Piarista-templom, Kecskemét.

A 15. századi, immár negyedik későgótikus Dömötör-templomnak csak a boltozata omlott be a hódoltság utáni évekbe, a falai a főpárkányokig álltak, s 1711-ben, amikor a jezsuiták kérték a fedél nélküli nagytemplomot, az az ócskaságok raktárának szolgált, amint az Comet József kamarai felügyelő jelentésében olvasható. Az észak-nyugati sarkához épített Lukács-féle kápolnában tartották az istentiszteleteket, melyet az 1703-ban Szegedre telepedett jezsuiták mutattak be 1712-ig, amikor eltávoztak a városból.¹⁰ 1713-19 között Návay János atya látta el a plébánosi teendőket. A piaristák 1720-ban telepedtek meg Szegeden, s vették át a Dömötör-templom plébániáját. Anyagi gondok miatt csak 1725-ben kezdte hozzá Szeged városa a fáradhatatlan Demka Sándor piarista házfőnök és palánki plébános kezdeményezésére a középkori belvárosi Dömötör-templom újjáépítéséhez, mely munkákra Montelberger Fülöp építőmester vállalkozott.¹¹ A középkori templom falait felhasználva alakították ki a barokk templomhajót, annak támpilléreit meghagyva, belső támfalakat emelve, új ablakokat vágatva, újraboltozva az épületet. 1729-ben 15 m hosszú félköríves végződésű szentéllyel bővítették a főhajót, mindkét oldalán egy-egy sekrestyével látták el, egyet a plébános, egyet a piarista atyák részére láttak elő. A költségekre Eszterházy Imre primás a neki járó tizednek a felét adományozta, a másik felét a piaristáknak adta, a többi a város fedezte.¹² A gótikus tornyot megemelték, barokk sisakkal fedték, az új 1731-ben kialakított főhomlokzaton az oromzaton Szent Dömötör, a kapu fölötti ablakkal egy magasságban Szent István és Szent László közsobrai fülkékben álltak, ez utóbbiak ma a múzeum kőtarában vannak.¹³ Az elveszett historia domus másolata Csaplár Benedek hagyatékában található (1747-ig), de ez elősorban a minoritákkal való joghastósági vitákról szól, a Szt. Demeter templomról csupán annyi szerepel benne, hogy 1733-ban csak a szentélye volt türhető állapotban és 1739-ben hét harangot szentelt Falkenstein Adalbert csanádi püspök.¹⁴ A templom felújítása 1749-ben fejeződött be, amint arról a kórus fölötti szöveg tanúskodott: „Liberia regia que civitas Segediensis me plene ex atiquis ruinis erexit. Anno 1749.” A főkapu fölött az 1751-es évszám volt olvasható. Báró Falkenstein Béla csanádi püspök az oltárokkal együtt 1739-ben szentelte fel a Dömötör-templomot.¹⁵ Ez azt jelenti, hogy a főoltár, amelynek először kellett elkészülnie a tradíció szerint, 1739-ben már bizonyosan állt.¹⁶ A főoltárral egykorú-

10 CS. SEBESTYÉN Károly: *Szeged középkori templomai*. Szeged. 1938. 66.

11 Sajnos a piarista atyák Háztörténete nincs meg, ezért a templomépítésről csak másodlagos forrásokból értesülhetünk. REIZNER János: *Szeged története*. Szeged. 1900. I. 286–290. III. 5–7. BÁLINT Sándor: *Szeged városa*. Budapest. 1959. 62. OLTVÁNYI Pál: *A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi krónikája*. Szeged. 1886. JUHÁSZ Kálmán: *A Szeged-palánki plébánia története*. Szeged. 2003.

12 A hajóban öt mellékoltár emelkedett: az evangéliumi oldalon a Szentháromság s Kalazanci Szent József tiszteletére, a lecke felőli oldalon a Szent Anna, Nepomuki Szent János és a Szent Család tiszteletére JUHÁSZ 2003, 127.

13 Reizner tagadja, hogy a középkori templom szentélyét használták csak fel a barokk templom hajójának, szerinte a középkori templom hajója lett a barokk templom hajója.

14 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára. Köszönet Koltai Andrásnak a kutatásban nyújtott segítségért.

15 REIZNER 1900, III., 5–7. BÁLINT 1959, 62.

16 A szabadkai ferencesek Szent Mihály-templomát az építészeti munkák befejeztével 1736-ban szentelte fel Patachich Gábor kalocsai érsek, annak ellenére, hogy még nem készült el a budai Hörger Antaltól 1736-ban megrendelt, 1741-ben befejezett főoltár.

nak látszanak stíluskritikai szempontból a Jézus születése és Szent Család oltárok. A nagykapu bal oldalán volt a Gyümölcsoltó Boldogasszony-kápolna. Vele szemben állhatott a Szentsír barlangszerű szintén 19. századi építménye. A templom padlózatát kőkockákkal fedték, keményfa padjai s mellékkarzatokkal ellátott kórusa volt.¹⁷ A szentélyben az evangéliumi oldalon kapott helyet az 1890-ben emelt Szent Kereszt oltár, mely a hajóban lévő Szent Anna oltár mintájára készült. A diadalív ugyanazon, bal oldalán állt a szószék, őt követte elsőként a Szentháromság rokokó mellékoltára, melyet egy feszülettel együtt kifaragott hatkarú gyertyatartó ékesített, mint a vele átellenben álló Betlehemi oltárt is. A félköríves végződésű festmény a Szentháromság hagyományos ikonográfiája szerint készült, a lepellet takart Fiú a szakállas Atya felé fordulva ül, fölöttük a Szentlélek galambja, előttük puttók. A piaristák védőszentje, Kalazanci Szent József tiszteletére emelt második oltár keletkezési idejéről is van pontos adatunk, azt a piarista atyák emeltették Tapolcsányi Gergely előljárósága idején (1754-1759),¹⁸ s ikonográfiailag azonos a váci piarista mellékoltár képével.¹⁹ Kalazanci Szent József imádkozik az égi jelenésként alászálló Szűzanyához, vele szemben egy nagy angyal Mária monogramot tart. A lant alakú oltárkép felett szárnyas angyalfejecskékkel körülvett IHS monogram látható dicsfényben, alatta egy feliratos kartus, a csigavonalas rokokó oltárépítményt kétfelől nagy angyalok őrzik. A diadalív lecke felőli oldalán állt a Lourdesi-oltár, melyet jelzete szerint a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére emeltek 1896-ban. A hajó ezen jobb oldalának első oltára a Jézus születése- vagy Betlehemi oltár volt, melynek oszlopos oltárfelépítményén Szent Sebestyén és Szent Rókus lendületes szobra fogta közre a bensőséges hangulatú oltárképet, mely Coreggio nagyhirű ábrázolása nyomán készülhetett. A Szent Anna oltár a monumentális hatású festmény fölötti kartus szerint 1770-ben készült. A lecke felőli utolsó, harmadik oltár a Szent Család-oltár volt, szabályos formátumú festményén a Szűzanya és Szent József vezeti a gyermek Jézust, egy nagy órángyal kíséretében, felettük a Szentlélek galambja és az Atya alakja több szárnyas fejecske társaságában a felhők között. Stíluskritikai szempontok szerint bizonyos, hogy ezt a művet is a főoltár festőjének, Stettner Sebestyénnek köszönhetjük. Valószínűleg a főoltár készítésének időpontjában vagy nem sokkal utána készülhetett el e mellékoltár. Oszlopos, csigavonalas oltárépítményén Szent Anna és Joachim szobra állt, az oromzati részen egykor a Jézus Szíve faragványt láthatták dicsfényben a hívek. A többi mellékoltárkép szerzőjével kapcsolatban azonban addig semmi bizonyosat nem lehet megállapítani, míg a mellékoltárképek lappanganak. Ezen kívül volt egy üveggel védett kegykép is a templomban, melyen hálaajándékok függtek.²⁰

Garas Klára megállapítása szerint az 1730-as évek volt az a fordulópon, amikor a Habsburg Birodalom legnagyobb mecénásai is az addig keresett itáliai mesterek helyett az olcsóbb és egyre közkedveltebb délnémet, morva vagy osztrák származású művészek első generációját kezdik foglalkoztatni, melyek Magyarországon megtelepedtek.²¹ Ez volt

17 JUHÁSZ 2003, 127.

18 Status domus Szegediensius, 1759: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Archivum Provinciae Hungariae vetus (I.1), Div. III (Status domorum), Fasc. 20. Köszönet Koltai Andrásnak a kuantatásban nyújtott segítségért.

19 <http://www.archivum.piar.hu/rendtortenet/keptar/kalazanci-b.htm>. 2011-10-04.

20 A Szeged-Csanádi Püspökség Levéltára őriz egy 19. századi magyar nyelven íródott dokumentumot, mely egy 1865-ben történt templomi betörésről számol be: melléklet.

jellemző egy kisebb város esetében is, ahol a templom újjáépítése tetemes költséget jelentett egy város és szerzetesrend részére. A helyi, ebben az esetben budai vezető mesterek a bécsi művészek árainak töredékéért dolgoztak, viszont művészi színvonalban nem sokkal maradtak el, mesterségbeli tudásuk, pedig egyenértékű volt velük.²² Az oltárok készítésekor általában az asztalos segédrel dolgozó szobrásszal, vagy a szobrászsegédet foglalkoztató asztalossal kötnek szerződést a megrendelők. A szobrászok szabad művészeknek számítottak, azonban a céhes körülmények között működő hazai iparosság miatt ők is céhekbe tömörültek. E korban léteztek már díszítőszobrászi mintakönyvek, amelyekből válogathattak a megrendelők, vagy maguknak a kivitelezőknek voltak ilyen tervgyűjteményeik, de már meglévő oltárok mintájára is megrendelhették az elkészítendő főoltárat, mint pl. a szabadkai, melyet a váci ferences főoltár modelljéről készítették. A festőművészekkel külön szerződtek.²³ A szegedi háromszintes oltárhoz hasonló szabadkai főoltárat Anton Hörger (Antal, 1676–1765) budai fafaragómester 900 rajnai forintért²⁴ és 150 mérő²⁵ búzáért²⁶ készítette, Stettner Sebestyén az aranyozási munkákat 1000 rajnai forintért és 350 mérő búzáért²⁷ végezte. A 3m magasságú főoltárkép 54 forintba, a középső Szent György festmény 21 forintba és 10 aranyba, az ovális Szent Cecília és Szent Lúcia képek 10-10 forintba, a Szent Elek és Xavéri Szent Ferenc oldalsó portrék 20 forintba kerültek.²⁸ Hasonló árban készülhetett el a szegedi Dömötör-főoltár is.

AZ OLTÁR ALKOTÓI

A bajorországi Dorstból származó Stettner Sebestyén (1699–1758) már 1727-ben a budai városi tanácshoz folyamodik a polgárjog elnyeréséért, s amelyet a városatyák a budai festőtársak: Georg Falconer (Falkoner György, 1646?–1741)²⁹ és Caspar Land-

21 GARAS Klára: *Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása*. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk* (Szerk: ARADI Nóra). Akadémiai Kiadó. Budapest. 1975. 201–229.

22 Caspar Franz Sambach bécsi mester a budai Nagyboldogasszony-templom főoltárképét 150 forintért festette 1758-ban (Schoen. 1930.172), Franz Anton Maulbertsch viszont 4000 forintot kapott a zirci nagyboldogasszony főoltárkép megfestéséért 1754-ben (ebben talán az egész oltár készítése is benne volt???). A budai Vogl Gergely a zsámbéki főoltárképért 40, a mellékoltárképekért 30 forintot kapott. A 18. század vége felé az árak jelentősen megemelkedtek. (GARAS Klára: *Magyarországi festészet a 18. században*. 1955. Budapest, 268–272) Ennek ellenére a budai Falkoner X. Ferenc mellékoltárképéért 30 forintot kapott 1774-ben (KORHECZ 2011, 73–88.)

23 BARANYAI Béláné: *Mesterek és műhelyek az északkelet-magyarországi barokk szobrászatban*. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk* (Szerk: ARADI Nóra). Akadémiai Kiadó. Budapest. 1975. 313–450.

24 ezüstpénz (14,03 gr, ebből 11,69 gr a színezüst), 4 forintot ért 1 dukát, azaz egy arany (KÁPLÁR László: *Ismerjük meg a numizmatikát*. Budapest, 1984.)

25 ürmérték, 1 mérő kukorica 40–50 kg, 1 mérő búza ára 1740-ben 6–8 forint volt.

26 ami összeadva 2100 forint, azaz 525 arany, ma ez 18 ezer eurónak felel meg. A korabeli viszonyokról tudni kell, hogy egy tehén 60–80 forintba került, vagy hogy egy lovas katona havi zsoldja 3 forint volt.

27 ez összesen 3800 forintra rúgott, ami 950 aranynak felelt meg.

28 Archivium religiosae domus Szabatkienis fratrum minorum provinciae Hungariae SSMI Salvatoris ab anno 1692...compositum opera p. Danielis Zavodczki, anno 1751 és Protocolum religiosae domus Szabatkienis fratrum minorum provinciae Hungariae SSMI Salvatoris ab anno reparat Sal:1692), lelt.sz.:la,

29 KORHECZ PAPP Zsuzsanna: *Falkoner Xavér Ferenc (1737–1792) budai festő művei*. In: *Művészettörténeti Értesítő* 60. 2011/1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 73–88. KORHECZ PAPP Zs. – KOVAČEV NINKOV O.: *Barokk a Vajdaságban*. Szabadka, 2005.)

trachtiger (1670 k. – 1744)³⁰ beleegyezésétől tesznek függővé, mert úgy vélték, hogy ők is alig tudják megkeresni munkájukkal a kenyérrevalót. Stettner 1732-ben, megegyezvén Falconerrel és annak fiával, újra folyamodványt nyújt be ebben az ügyben, de a másik festő valószínűleg 1736-ig nem adta beleegyezését a polgárjog elnyerésébe. Stettner Sebestyén (vezetékeve Stetner, Stettner, Stattner, Gstetter Stöttner változatokban fordul elő) 1738-ban házasságot köt Obergruber Keresztély építómester özvegyével Mária Terézia (1716 k. – 1789) festőnővel,³¹ Anton Hörger (Antal), Cetto, Egger és Riz szénátorok tanúskodásával. 1741-ben fia, János Sebestyén (†1789 előtt), 1743-ban leánya, Anna Terézia (†1747) születik.³² 1740-ben már háza van a várban, 1755-ben is a háztulajdonosok között szerepel. Tagja volt a budai polgári gyalogsgárdának Matthias Scherwitz (Mátyás, 1701 k. – 1771) és Jan Fridrich Schultz (János, 1711 – 1761) festőtársával együtt.

Stettner Sebestyén tanulóéveiről semmi biztosat nem lehet tudni, valószínűleg egy Bajorországba települt itáliai vagy itáliai iskolázottságú mesternél sajátíthatta el mesterségét, mert neve nem szerepel a bécsi akadémia 1726-tól vezetett diáknévsorában. A bécsi Akadémiát (Hof-Academie) 1692-1714-ig Peter von Strudel (Strudendorff) vezette, halála után szünet állt be, csak 1726-tól indul be újra az oktatás Jacob van Schuppen irányításával.³³ Stettner Sebestyén 1714 előtt még túl fiatal volt, 1726-ban már túl idős, hogy ott tanulhasson. Festészeti stílusa, szín- és formavilága a 17. századi itáliai mesterek távolabbi, nem közvetett hatását mutatja, amely jellegzetes, egyedi alkotói stílusában mutatkozik meg. Festményei alapvetően világos koloritúak, a halványkék tónusú, okkersárga fényekkel élénkített hátterekben szürke felhők gomolygása közepette jelennek meg gracilis testalkatú szentjei, jellegzetes, hosszúkás, igen bájos kinézettel, gyöngyházfényű testszínnel. Kézmozdulataik is jellegzetesek, kecsesek, anatómiai felépítésükben némely esetben hagynak némi kívánnivalót a festői tudás tekintetében. A geometriai szerkesztés, s az építészeti terek megjelenítése is az akadémiai képzés hiányát mutatja. A szemléltetett ritkán előforduló hiányosságokért kárpótolja az oltárképek jó kompozíciója, harmonikus színösszeállítása.

Stettner első munkájáról 1733-ban Budajlákról (zászlófestés, zászlórúd és gombaranyozás) van adat. 1736-ban a budai *Szentháromság-szobrot* 39 forintért aranyozta be, 1738-ban Erdődy György portréjának Hörger által faragott keretbe foglalásáért 15 forintot kap a városi tanácstól. 1743-ban fest portrét a halott Kleiss Antal temesvári tanulórol, s 1745-ben kapja meg érte a 15 forintját. A vízivárosi Szent Anna-templomban 32 forintot kapott a *Szentsír* megfestéséért 1750-ben, 19 forintért betlehemi jászolt festett 1755-ben. A 19. sz. elején leégett Szent Katalin-templomban 1747-ben a főoltáron, 1756-ban a Szentsíron dolgozik Scherwitz Mátyással. 1751-ben a Mária Terézia tiszteletére emelt diadalkaput festi többedmagával. A felsorolt kisebb jelentőségű művek és munkálatok közül egy sem található már meg, jelentősebb munkássága vidéki templo-

30 NÉMETHI Lajos: *Adatok a festés történetéhez Budapesten a XVII. és XVIII. században*. II. In: *Archeológiai Értesítő*. MTA. Budapest. 1883. 105. Némethi szerint Caspar Landtrachtiger művészete a nyomába sem ért Falkoner Györgyének, mégis nagy tekintélyű polgár volt, a városi ülnökévé nevezetett ki.

31 A korabeli céhek artikulusai szabályozták az özvegyek és a műhelyfenntartás kérdését is, valószínűleg ezért választott Terézia asszony háromszor is a festők és építómesterek céhéből férjet. BOGDÁN István: *Kézművesek, mesterségek*. Gondolat zsebkönyvek, Budapest, 1989.

32 *A budavári Boldogasszony Plébánia anyakönyvei*. In: SCHOEN Arnold, 1930.

33 Köszönet Ferdinand Gutschinak az információért. Irod. 300 Jahre Wiener Akademie. Wien. 1988.

mokhoz köthető, melynek kutatása folyamatban van. Amint feltételezhető 1738-1739 körül a szegedi Dömötör-templom főoltárán dolgozott, 1740-41-ben learanyozta a szabadkai ferencesek Szent Mihály-templomának főoltárát, valamint megfestette a hozzá tartozó hét oltárképet, 1743 körül a pesti ferencesek Alkantarai Szent Péter-temploma Szent József mellékoltárának oltárképét festi meg, mely Szűz Mária és Szent József eljegyzését ábrázolja. 1754-ben az esztergomi ferencesek Szent Anna templomának Szent György és Alkakantarai Szent Péter mellékoltárainak oltár és oromképeit készíti el.³⁴ Az utóbbi hónapok terepbejárásának köszönhetően újabb alkotások köthetők Stettner Sebestyén nevéhez: a bajai Szent Rókus-kápolna Skapuláris Szűzanya mellékoltárképe 1755-ből. Az egyházművészeti kutatások reményeink szerint további művekkel fogják gazdagítani a korabeli Buda egyik vezető mesterének opuszát. Stettner Sebestyén tüdősorvadás következtében halt meg 1758-ban.³⁵ Özvegye, akit a források, mint festőnőt (pictrix) említene 1759. május 3-án Gabriel Kronavetter (Kronovetter Gábor, † 1774) festővel lép házasságra, aki a Stettner féle házba költözött, ott azonban nem sokáig éltek együtt, a férj elhagyta nejét és Budát. Kronavetter Stettner Terézia, mint özvegy tovább vezette a műhelyt, s az elbeszélések szerint igen ismert személyiség volt.³⁶ Fia, János Sebestyén sem élt meg magas kort, mert az özvegy hagyatékán testvérei osztoztak 1792-ben. E dokumentumban szerepel Terézia asszony leánykori neve: Seth.³⁷ A vár 115-ös számú háza (ma Országház utca 18)³⁸ felesége révén került Stettner tulajdonába, amit Obergruberék 1736. március 22-én aláírt adás-vételi szerződéssel birtokoltak.³⁹

Hörger Antalban tisztelhetjük a szegedi Dömötör-templom főoltárának tervezőjét és kivitelezőjét, de csak feltételesen, mert az írott források megsemmisültek és a főoltár egyetlen szobrának sem ismerjük a jelenlegi helyét, így csak az archív felvételeken látható szobrok és a pesti, kültéri kőből készült Flórián szobor összevetése által juthatunk eredményre. Szobrászunk Stettner Sebestyénnel több esetben együtt dolgozott, sőt komasági kapcsolatban is álltak. Mint a fentiekből ismeretes 1736-ban megrendelték nála a szabadkai ferencesek főoltárát, amit valószínűleg el is készített abban vagy a következő évben, s logikus, hogy a szegedi sikeres 1738-39-es évre tehető együttműködés után Stettner ajánlotta a szabadkaiaknak 1740-ben. A kismartoni születésű Hörger Antal Buda vezető szobrászmestere volt, műhelyt tartott fenn, ahol legényeket is tanított, kő- és fafaragással foglalkozott. Kevés, ma is meglévő alkotása közül az el-

34 KORHECZ PAPP 2008.

35 GARAS 1955, 254. SCHOEN Arnold: *Budai Szent Anna-templom*. 1930. Budapest. 182-183.

36 NÉMETHY 1883, 105.

37 Budapesti Fővárosi Levéltár XV.9.a/13. Kéziratok gyűjteménye. BÁNRÉVY György: *A budai vár házai*. 6646.hrsz.; IV.1009.c: Teleklevelek jegyzőkönyvei (Gewöhr Protocoll) 2. kötet 177. lap. Az özvegy leánykori neve az 1792-es hagyatéki ingatlanlevélben szerepel. 1714-1718 között a vári plébánián ilyen családnévű gyermeket nem keresztelek, ami azt valószínűsíti, hogy nem Budán született. Feltételezhetően Seth Ferenc Antal volt édesapja, aki 1717-ben kapott budai polgárjogot, mézeskalácsosként. A polgárkönyv róla több adatot nem közöl. Köszönet Jancsó Évának és Gajáry a kutatásban nyújtott segítségért.

38 BFL IV.1009/f. Grundbuch Conscription

39 A tényt csak 1752-ben jegyezték be a telekkönyvbe, Stettner (Stettner névirással) mint 2. férj tulajdonlásának rögzítésével egyidejűleg. (Budapesti Fővárosi Levéltár XV.9.a/13. Kéziratok gyűjteménye. BÁNRÉVY György: *A budai vár házai*. 6646.hrsz.; IV.1009.c: Teleklevelek jegyzőkönyvei (Gewöhr Protocoll) 2. kötet 25.lap)

sőt, a várbéli második Szentháromság szobrot sógorával Ungleich Fülöp szobrásszal együtt készítették 1713-ban. Hörger három címet és három domborművet készített. 1714-ben a budai városháza kápolnájába Szent Kereszt-oltárt tervezett (elpusztult). 1717-ben Budán Nepomuki Szent János-szobrot állított. 1718-ban Budán az újlaki plébániatemplom számára betlehemet és Feltámadt Krisztus-szobrot faragott. 1722-ben állította Budán a Városháza előtti kútra Szent Ignác-szobrát (nem maradt fenn). 1723-ban Budán a Vizivárosba Immaculata-emléket készített, a pesti Belvárosi templom szentélyének külső falára Szent Flórián-szobrot, a kapura pedig Szentháromság-csoportot. 1725–28 között Budán a krisztinavárosi kápolna díszítésén dolgozott. 1729-ben a pesti Szervita térre Immaculata-emléket állított. 1736-ban a budai Szentháromság-szoborra megfaragta Szent Rozália-szobrát. 1736-ban a budai városi tanács megrendelésére Xavéri Szent Ferenc-oltárt készített (ismeretlen helyen). 1737-ben Kakáton Nepomuki Szent János-szobrot, 1741-ben Budán a trónörökös születése alkalmából állított emléket. 1746-ban az ő műhelyéből került ki az aradi Szentháromság-emlék (a 19. század végén elbontották).⁴⁰ A szétszedett szabadkai főoltárról egyedül négy megőrzött puttófejecske képviseli fa-szobrászi tehetségét, és talán a leveles díszek elkészítése, de feltételezhető, hogy ezt a munkát segédek végezték. E levéldíszes ovális kerektek kivitelezése is nagy hasonlóságot mutat a szegedi címer, valamint az összes díszítőszobrászati részlet megformálásával. Jelenleg ennyi képviseli Hörger Antal fa-szobrászi tevékenységét. A szakirodalom személyét összefüggésbe hozza a márianosztrai plébániatemplom 1729-ben készült oltárépitményeivel és szobrászi munkájával is. Kétségtelen, hogy a 18. század első felében kialakult pest-budai polgári mesterek között vezető szerepet töltött be, munkássága a nyugat-magyarországi faragóhagyományokon nyugodott, formakezelése visszafogott volt, a „barokkos szertelenségektől mentes. 1741-től szobrászi tevékenysége véget ér, azontúl tégláégetőjét és kőbányáját vezeti.⁴¹

A BAROKK FŐOLTÁROK

A barokk kor magyarországi nagyméretű, többszintes főoltárai, melyek a szentély teljes falát kitöltötték, a nagyszombati jezsuita templom (épült 1629-1637) 1640-ben elkészült főoltára alapján indultak hódító útjukra, mint ahogyan annak homlokzati kialakítása is példaként szolgált a kéttornyú magyarországi barokk templomok építésénél.⁴² Természetesen a nagyszombati műalkotásoknak – az épületnek, oltároknak – itáliai előzményei voltak, itáliai mesterek tervezték és építették azokat, de egyben egy szerves fejlődés eredményeinek gyümölcsei, mely alatt a pictoriális gótikus szárnyasoltárokból architektonális barokk oltárok alakultak ki.⁴³ Ilyen szigorú, diadalívszerű a szegedi alsóvárosi ferences templom főoltára is 1713-ból.⁴⁴ A kor „Gesamtkunstwerkje” a képrészek, képfaragók, asztalosok, márványozók, aranyozók együttműködésének csodálatra-

40 SCHOEN, 1930 AGGHÁZY M.: *A barokk szobrászat Magyarországon I.*, Budapest, 1959.

41 SCHOEN 1930, 162–164. AGGHÁZY 1959, 108–110. GALAVICS Géza: *Barokk*. In: GALAVICS Géza – MAROSI Ernő – MIKÓ Árpád – WEHLI Tünde: *Magyar[országi] művészet a kezdetektől 1800-ig*. Corvina, Budapest 2002, 365.

42 IGÁZ Rita: *A barokk Magyarországon*. Corvina, Budapest, 2007.

43 RADOS Jenő: *Magyar oltárok*. Budapest, 1938.

44 BÁLINT Sándor: *Szeged városa*. Lazi. Szeged, 2000.

méltó eredménye. Az 1730-as évek körül e szabályos, vízszintesen és függőlegesen tagolt stílus kicsit oldottabbá, mozgalmasabbá válik, e korszak legszebb példája a váci Szent Kereszt (ferences) templom Szent István vértanú főoltára. Az 1740-es évek második felében ez a főoltártípus még jobban fellazul, térbe kilépő nyílt oszlopárkáddá válik. Az egy nagy főoltárképre összpontosító variáns válik közkedvelté, mint pl. a nagykanizsai (1747)-, vagy az esztergomi (1754) ferencesek, valamint a zirci ciszterek (1754) főoltárai. Ilyen lehetett a Stettner Sebestyén és Scherwitz Mátyás és Weib Tamás (1702-1747) szobrászmester által 1747-ben készített buda-tabáni Szent Katalin-templom főoltára is, mely 1810-ben leégett.⁴⁵ Az szegedihez hasonló emeletes, párkányos oltárépítmények inkább a mellékoltárok esetében maradnak meg, ahol két-szintes variációik orom-, vagy predellaképpel készültek a 18. század második felében is. A szolnoki ferencesek is tovább ragaszkodtak a régi formához, 1754-ben emelték ma is álló háromszintes főoltárukat a Szentháromság tiszteletére, sajnos a festményeket a 19. század végén újakra cserélték. Visszatérve a váci főoltárra, ismertetésként annyi foglalható össze róla, hogy 1729-ben gr. Koháry István saját költségén készíttette 3282 aranyért, s háromszintes, három nagy oltárképet és 11 ovális festményt foglal magába. A 14 teljes szoboralakkal⁴⁶ és tucatnyi puttóval gazdagított műalkotás lendületesen hullámszik, aranyozása, ezüstözése, lüszterezése vibrál, füzerei, csigavonalai fodrozódnak. Eredeti helyén ma is megcsodálható. Ennek az oltárnak mintájára rendelték meg a szabadkai ferencesek is az ő főoltárukat 1736-ban Hörger Antaltól.

A megrendelést követte a pontos szerkesztés és rajzolás az oltárkészítő asztalos vagy szobrász részéről, hogy a néha akár 10 m magasságot is meghaladó oltárépítmény egyáltalán kivitelezhető legyen. Az asztalosmunkát - mely eseteinkben valószínűleg Hörger Antal budai műhelyében készült el, vagy talán Mayholdt Mihály asztalosmesternél, akivel együtt 1736-ban oltárt készített⁴⁷ - mesterek és segédek csoportja kivitelezte, s számuktól függően több hónapig is eltarthatott. Az oltárépítmény anyaga elsősorban fenyőfa volt, viszont a faragványokat (oszlopfejezeteket, leveles díszítéseket, gyertyatartókat, virágfüzereket, stb.) leginkább hársfából készítették. A famunkálatok befejezésekor „kipróbálták” a munkát, összeállították nyers állapotában az egész oltárat. Majd darabjaira szedve következett a színezés: márványozás, aranyozás, ezüstözés, lüszterezés. A nagyobb darabokat állati enyvvvel és facsapokkal ragasztották össze, majd a famunka befejeztével valószínűleg a darabok átkerültek a festő-és aranyozóművész műtermébe. A szegedi főoltár az archív fekete-fehér felvételből sejthetően csak márványozva és aranyozva volt. Egy világosabb, talán sárgás-zöldes alapú háttérszín előtt vöröses tónusú oszlopok állhattak, gazdagon aranyozott faragványokkal. A rendkívül nagy és összetett építményeket csak a helyszínen szerelték össze véglegesen,

45 SCHOEN Arnold: *Scherwitz Mátyás budai festő*. In: Magyar Művészet. 1929. 5. sz.

46 A szentségházat 14 kép és 14 szobor veszi körül. Középen: Assisi Szt. Ferenc és Szt. Paszkal szobrai, az oltárképek „István megkövezése”, fölötte Szt. József, Szt. Apollonia, Szt. Borbála, Szt. István király és Szt. Imre herceg, Nepomuki Szt. János, Szt. Rozália és Mária menyevétele az Atya, a Fiú és a Szentlélek szobraival körülölelve. Jobb oldalon: Szt. Rókus, Szt. Lucia, Xavéri Szt. Ferenc szobrai és Szt. Katalin, Szt. Lipót, Kosztka Szt. Szaniszló képei. Bal oldalon: Szt. Sebestyén, Szt. Erzsébet és Loyolai Szt. Ignác szobrai, Szt. Cecília, Szt. László király, valamint Gonzaga Szt. Alajos képei. <http://missalatinavaciensis/a-ferences-templom>. 2011. szeptember. 30. KARCSÚ Antal Arzén: *Vác város története*. Tragor István Múzeum, Vác, 2000.

47 SCHOEN 1930, 164.

elsősorban pontos csapolással, és ragasztással teljesen kész, színezett, aranyozott állapotukban.

Az asztalos-szobrászi munkák és a további színező, díszítőmunkák megkezdése között sokszor évek is elteltek, ami elsősorban az anyagi feltételek hiányának tudható be, a szabadkai esetében négy év, a buda-tabáni oltárnál hét év után fejezték be az oltárokat, mely munkálatok ára az aranyozott felületek nagyságával állt arányban. A nyers fát állati enyvvvel szigetelték, majd enyves krétaalapozást vittek fel rá több rétegben, melyet a száradás után simára csiszoltak. Az alapozásra került fel a márványozás, mely Magyarországon és másutt is Európában a rendkívül drága behozatallal beszerezhető eredeti márványt volt hivatott utánózni, leginkább vöröses-zöldes alaptónusú elemek váltakozásával. De találkozhatunk rózsaszín-világoskék felületek kombinálásával is. A mára már a festők körében ismeretlen technikánál porfestéket enyves kötőanyaggal elegyítettek, e kikevert színeket gyúrt papírral, ronggyal, különlegesen nyírt ecsetekkel vagy fröcsköléssel hordták fel a felületre, s érték el a kívánt hatást. A felületet gyantával védték le. A kiemelendő részleteket aranyozták, mely művelet eredeti aranylapok felvitelével történt. A korabeli aranyfüstök jóval vastagabbak voltak a maiaknál, sok esetben az oltárok magas árukat a nagy aranyfelületnek köszönhették. Talán maga az aranyozó verte (ütésekkel vékonyította hárttyák között) az aranyfüstöt, de lehetséges, hogy be tudta készen is szerezni. Az aranyozandó felületet külön kellett előkészíteni, s ez ma is így történik. Vörös színű agyagásványt ún. bóluszt vittek fel a fényarany alá, amit tojásfehérjével keverték el, ez lett a technika kötőanyaga, erre ragadt rá az aranyfüst, melyet száradása után tükörfényesre políroztak farkasfoggal vagy féldrágakövel. A lüszterezés egy különleges színezési technika. Az ezüstözött felületekre általában növényi színezékekből előállított áttetsző zöld, sárga, kék vagy piros réteget vittek fel, melyen át az ezüst fémes fénye áttetszett. Lüszterezés nem fedezhető fel a Dömötör-oltár archív felvételén, de ki sem zárható, mert a fekete-fehér fotón a poros faragványok képei nem adnak vissza megfelelően értékelhető látványt.⁴⁸

E munkafolyamatok leginkább az őszi-tavaszi időszakban történtek, a párás légkör miatt. Nyáron a képírók legtöbbször falfestéssel keresték kényerüket, az oltárképeiken télen a műtermeikben dolgoztak. Az oltárképek készítése is számos elkülönülő részfeladatból állt, melyek módja és sorrendje, valamint a felhasznált anyagok a képek restaurálása közben végzett megfigyeléseknek és anyagvizsgálatoknak köszönhetően kerültek beazonosításra, s pontos adatokat szolgáltatnak egy-egy alkotói műhely módszerével kapcsolatban. Stettner Sebestyén az asztalosok által elkészített vakkeretre még nyers állapotában feszítette fel a kézzel szőtt lenvásznat kovácsoltvas szögek vagy lapocskák segítségével. A nagyobb formátumokhoz a hordozót több vászondarab kézzel történt összevarráásával növelték a megfelelő méretűre. A főoltárképek esetében ez akár négy darabból is állhatott. A szabadkai Szent Mihály és a szegedi Szent Dömötör főoltárkép hordozóját is négy darabból illesztették össze. A felfeszített nyers vásznat erős enyvvvel telítették, majd száradása után általában két rétegben alapoztak a szintén enyves kötőanyagú vörös-kréta ún. bólusz alappal, mely igen közkedvelt volt a barokk festészetben. A sötét, színes alap más festészeti technikát igényelt, mint a 19. századtól elterjedt fehér alapozás. A vas-oxiddal színezett festékföldet több helyen is bányászták Magyarországon. Az alap színe áttetszett az igen vékony festékrétegen és ez a hatás az

48 Kurt WEHLTHE: *A festészet nyersanyagai és technikái*. Balassi Kiadó, Budapest, 1995.

idő elteltével csak fokozódott.⁴⁹ Az alapozás csiszolása után kezdtek hozzá a festéshez, mely leginkább grafikai előképek után történt, s az alkotó képességeihez mérten igazodott ezekhez a rajzokhoz. Stettner Sebestyén esetében ez az igazodás sosem szolgai módon történt. Határozott stílusa, jellegzetes alakjai mindegyik művét különlegessé tették.

Az elkészült építményt és oltárképeket gondosan ládába, szalma közé csomagolták, mert a korabeli szállítás rendkívül körülményes volt. Amennyire a földrajzi viszonyok lehetővé tették az elsősorban vízi úton történt és a mesterek segédekkel együtt elkísérték, mert az összeállításnál is tevékeny részt kellett vállalniuk, hisz helyben nem volt szakember, legfeljebb épületasztalos működött a kisebb városokban.

A DÖMÖTÖR-OLTÁR

A szegedi főoltárat Szent Dömötör és Szent György, a keresztény világ két leghíresebb katonaszentje fogja össze – úgy, mint a Szent Koronán – a középkori magyar hitélet újkori továbbéléseként, mennyei közbenjáróinkként, annak ellenére, hogy a Hódoltság után mindent újra kellett építeni, de úgy, mint a Dömötör-templom esetében is, a régi alapokon. A szegedi főoltárkép Szent Dömötör megdicsőülését ábrázolta, mint más barokk ábrázolások, pl. Bussa és Szabadbáránd főoltárképei.⁵⁰ A katonaszent felhőkön térdel, bal kezét mellkasán nyugtatja, felette angyalok, a középső mennyei dicsőségének babérkoszorúját nyújtja felé, a bal oldali dárdát, vértanúságának eszközét tartja. A szegedi kompozíció méretében hasonlított a szintén félköríves végződésű szabadkai Szent Mihály főoltárképéhez (3×1,5 m), viszont oldalait és alsó peremét többszörösen megtörték, mint a váci főoltár oromképei esetében. Földi pályájának csúcán, égi újjászületésének momentumában ábrázolták angyalok, puttók társaságában. Az archív felvételen pont a főoltárkép csillan be, ezért éppen csak sejthetők a festett formák. A kép hordozója megereszkedett, meghullámosodott, ezen kívül azonban más gond valószínűleg nem volt az oltárképpel, mert Stettner Sebestyén művei rendkívül jó megtartásúak maradtak a legrosszabb őrzési körülmények között is.⁵¹ Általában csak megrepedeztek, s a színeik sötétedtek be a rájuk rakódott szennyeződéstreteg miatt. A valószínűleg római katonai öltözékben megjelenített szentet kétoldaltól Szent Péter és Szent Pál nagyméretű szobrai fogták közre. Dömötör (október 26.) Magyarország elfeledett védőszentje, a keleti egyház kedvelt szentje, Sirmiumban (Szávaszentdemeter, ma Sremska Mitrovica), a későbbi magyar földön, előkelő családban született, római katonatisztként keresztény hitét bátran megvallotta, Maximianus császár idején szen-

49 PETHEŐ Ádám Gergő: *Színes imprimitúra és alapozás az európai táblaképfestészetben a 16–19. századig*. 2003, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest, Szakdolgozat.

50 A képrombolás előtti ábrázolások antik viseletben, szakálltalan szép arcú, rövid hajú ifjúként ábrázolják. A középkorban keleten és nyugaton is harci vértetben jelenik meg, az ikonok számtalan tematikát felvonultatnak, A 19. században kissé vértelen, anikizáló legendajeleneteit festik meg. TERDIK Szilveszter: *Szent Demeter a művészetben*. In: *Szent Demeter Magyarország elfeledett védőszentje* (Szerk.: TÓTH Péter) Balassi Kiadó, Budapest, 2007, 204.

51 A bajai Rókus-kápolnában lévő Skapuláris Szűzanya mellékoltárképe (1755) is alig kezdett peregni, miközben a fél évszázaddal fiatalabb, 1802-ben készült Pestises szentek főoltárkép szinte fele megsemmisült a rendkívül párás, rossz körülmények miatt.

vedett vértanúhalált 303. április 9-én. Ereklýéit a vérereklyéje kivételével Sirmiumból 427–444 között Szalonikibe mentették, s a neki szentelt Szent Dömötör bazilika a konstantinápolyi Hagia Sophia mellett, a 6. századtól Bizánc másik szakrális központjává vált. Dömötör e városok, a bizánci birodalom, a katonák valamint a magyar juhászok égi patrónusa. Dömötör legendája szerint emberi és isteni tudományok nagy ismerőjeként szónok, helytartó, konzul volt. Szalonikibe érkezvén a legnagyobb keresztényüldözések idején, barátját, a fiatal Nesztort annak a hatalmas Lieusz (Libeus) nevű bajnokkal történő bajvívása előtt megerősítette a kereszt jelével, s így az diadalmaskodott. Bosszúból a császár mindkettejüket kivégeztette. Dömötör cellájában kivégzését megelőzően az előtte megjelent Mindenhatóhoz könyörgött, hogy a hozzá hitben fohászkodók minden nyomorúságukban: harcban, betegségben meghallgattassanak, ha pedig valaki templomot épít Dömötör tiszteletére, jegyeztessék be neve az Élet Könyvébe. Lándzsával ölték meg. Halála utáni csodatételeivel vált igazán híressé, sírjából a csodás erejű „miron” folyadék csörgedezett, mellyel számos bajt gyógyítottak.⁵² Ő a hit védelmezője, a jámbor néphit szerint az oltalma alatt álló várost személyesen is, fehér lován ülve, olykor mennyei sereg élén megvédi a támadástól. „Dömötör szegedi egyháza a Dömötör-hagyomány legrégebb magyar tűzhelye”. A sirmiumi Szent Dömötör elenyészett bazilita kolostorának Szegeden, az ősidők óta fontos átkelési helyen, az ún. sóút állomásán kikötési joga volt.⁵³ Bizonyított hogy a Magyarország területén lévő görög–szláv–magyar szerzetesek által lakott sirmiumi kolostor folyamatos életű Dömötör-tiszteletéből és a Szaloniki kultusból ötvöződött a középkori és kora újkori magyarországi kultusz, mely nem nyugat-európai közvetítéssel került hozzánk, hanem közvetlenül a szent szülőhelyéről. Ünnepnapiját is a keleti egyházzal egyidőben üljük, a nyugati egyházakban Dömötör napja október 9-e.⁵⁴

A főoltár alsó szintjét 3-3 márványozott, aranyozott korinthusi oszlopfősz teljes és 2-2 féloszlop tagolta. A 20. század elején Jézus Szíve és Mária Szíve szobrokat helyeztek el a főoltárkép két oldalán. A festmény fölött, az első párkány magasságában állt a város címere: az áttört levéldíszes faragott, aranyozott iparművészeti alkotás középpontjában függőlegesen kettéosztott pajzs, melynek bal felén vörös mezőben két folyó, a Tisza és a Maros ezüst csikja folyik le, jobb oldalon kék mezőben kitárt szárnyú lefelezzett fekete sas, lábaival karma között aranyozott kormánypálcát tartva. A pajzson katonai, rácsos, nyílt ezüst sisak koronával, melyen egy ezüst bárány áll, mögötte vörös mező.

A második szint festménye (cca. 1,5×1 m) a koronás Szent Borbálát jelenítette meg kék ruhában, vörös fodrozódó drapéria által közrefogva, amint a Hitet megszemélyesítő kék köpenyes nőalak öleli, bal kezében kereszttel, jobb kezében a nyitott Szentírással, melyen az alábbi idézet olvasható: Et haec est victoria quae vincit mundum Fides nostrae/ „és az a győzelem, amely legyőzi a világot, a mi hitünk.” (1János 5,5.). Mögötte előtűnik Borbála jelképe a kehely a szent ostyával, hiszen ő a jó halál védőszentje. Halála előtti könyörgésében a hozzá fordulókért esedezett, hogy szentáldozás nélkül,

52 TÓTH Péter: *Szent Demeter és tisztelete*. In: *Szent Demeter Magyarország elfeledett védőszentje* (Szerk.: TÓTH Péter) Balassi Kiadó, Budapest, 2007, 96.

53 BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium*. II. Szent István Társulat. Budapest. 1977. 399–404. *Szettek lexikona*. Dunakönyv Kiadó. 1994. 72.

54 A szent október 26. ünnepnapija az ereklyék Sirmiumból Szalonikiben való átvitelének, translatio-jának feltételezett időpontja. TÓTH 2007, 27.

készületlenül ne érje őket a halál. A szegedi oltárképen pogány, bálványimádó, villám által halálrasújtott, kardon fekvő atyján tapos, aki a legenda szerint lefejezte e szüzet. Tisztasága és vértanúsága jelképeit, lilomot és pálmaágat tart kezében. Egy angyalka a mennyei dicsőség rózsakoszorúját nyújtja felé. A háttérben egy kupolás, timpanonos templom, alatta egy kosfejes áldozati edény, melyben kinztatásának eszköze, tűz ég. Borbála vértanú szűz, a legendája szerint a 3. században Nikodémiában élt, apja a pogány Dioscuros egy toronyba záratta, mert az tiltakozott házassági tervei ellen, hiszen titokban, Origenész egyházatya közvetítésével megtért. A torony két ablaka mellé egy harmadikat vágatott a Szentháromság tiszteletére. Bebörtönözték, megkorbácsolták, fáklyákkal megégették, kebleit levágták. Borbála tisztelete az ókor óta töretlen a keleti és nyugati egyházban egyaránt, ő a tizennégy segítőszent egyike, a bányászok, tűzérek kőművesek patrónája.⁵⁵

A párkányon Antiochiai Szent Margit és Alexandriai Szent Szent Katalin szobrai a széleken, középpütt két római katonai öltözetű koronás férfiszent. Az ovális Szent György oromképet⁵⁶ (cca 1,3×0,8 m) két püspökszobor és négy aranyosszárnyú angyalka fogta közre. Az oromkép hasonló lehetett a szabadkai főoltár Szent György képével, csak annak tükörképeként jelenítette meg a sárkányölőt, amint ágaskodó paripáján ülve római katonai öltözetben, tollas sisakban, vértben, vállán vörös fodrozódó köpenyvel ledöfi az előtte tekeredő sárkányt. A táji háttérben az imádkozó királynő alakjában, akit legendája szerint megmentett. Szent György történeti alakja a legendák homályába vész. Ezek szerint Kisásziában volt katonatiszt a római hadseregben, Diocletianus császár idején, és 303-ban szenvedett vértanúhalált: különböző kínzások után végül lefejezték. A sárkányölő ősi mondája, a sötétség és világosság, a jó és a rossz küzdelme a 11. században fonódott össze a kezdettől fogva nagy tiszteletben álló vértanú alakjával. A keleti egyházban nagymártírnak nevezik és egész országokat helyeztek védelme alá, nyugaton mint a hitetlenek ellen küzdő harcos szentet hívták segítségül. A tizennégy segítőszent egyike. A sárkány legyőzésének kapcsán, a sátáni eredetűnek vélt pestis, lepra, kígyócsípés és boszorkányság elleni hathatós közbenjárásáért imádkoztak. György a hit diadalmas hőseként, győzhetetlen katonájaként, emberi példaként élt Mihállyal, Dömötörrel, Mártonnal, Móriccal és a mi László királyunkkal a középkor lovagi világában. A barokk időktől kezdve halványodik egyházi kultusza, azonban a népi hitéletben szinte a mai napig ott élt, napja a kalendárium legjelesebbike. Ő lett a lovagoknak, lovaskatonáknak, cserkészeknek, fegyverkovácsoknak, szíjjártóknak, vándorlegényeknek és lóval foglalkozó parasztoknak védőszentje. Görög eredetű neve Georgios is földművelőt jelent. Stettner Sebestyén műve elkészítéséhez valószínűleg Raphael Sadeler 16. század végén keletkezett nyomtatát, vagy annak egy leegyszerűsítettebb későbbi változatát használta fel, mely Raffaello Santi 1504-es, ma a Louvre-ban őrzött táblaképén alapszik. Szent György a csanádi püspökség védőszentje és kétségtelen, hogy ezért került a Dömötör oltárra, hisz Szeged a hódoltság idejétől a kalocsai érsekség kebeléről a csanádi érsekséghez került. Az oltár készítésekor Szeged ideiglenesen e püspökség székhelye is volt, azt 1738 májusában helyezték át Temesvárra, ahol később fel is épült a neki szentelt püspöki székesegyház. Szent György alakja a

55 BÁLINT 1977, II. 399–404. *Szentek lexikona*, 1994. 72. SZILÁRDFY Zoltán: *Szent Borbála kultuszához és ikonográfiájához*. In: *Ikonográfia-Kultusz-történet*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003, 229–234.

56 Köszönet Koltai Andrásnak a kép felismerésében nyújtott segítségéért.

kezdetektől összefonódik a csanádi püspökséggel, tiszteletét Szent Gellértnek († 1046), csanád első püspökének köszönhetjük, aki a keresztségben a György nevet kapta s fölserdülván a bencések velencei Szent György monostorába lépett, első csanádi székesegyházát is a Sárkányölő tiszteletére szentelte. A legenda szerint Csanád vezér Szent György segítségét kérve tudja csak Ajtonyt legyőzni, s fogadalmát beváltva Szent György monostort alapított az általa Oroszlámosnak elnevezett helyen, ahol eleinte a Marosvárról odatelepített baziliták, majd bencések éltek. Szeged városa még egy hivatalos szállal kötődik Szent Györgyhöz, ünnepnapján volt a városi tisztújítás már a középkorban, de III. Károly 1719-es szabadalomlevele is erre a napra írja elő a restaurációt,⁵⁷ mely alkalommal bizonyára a kor szokása szerint a főoltár előtt tettek fogadalmat a városatyák.

A főoltár ikonográfiai programját, a festmények pontos témáját, a szentek szobrait elsősorban a piarista atyák határozhatták meg, de lehetséges, hogy a városi szenátus elképzelései is formálták: A minden nehézség fölött győzedelmeskedő keresztény hit szellemisége hatja át a főoltárt, melyet a vértanúk jelenléte által képviseli üzenetét. Reményeink szerint a jövőben talán még előkerül néhány lappangó darabja a főoltárnak, melyek megismerésével pontosabb képet alkothatunk elveszett barokk kincsünkről.

MELLÉKLET

Balatony János káplán latin összefoglalója és magyar nyelvű részletes beszámolója a Dömötör-templomban 1865-ben történt lopásról, melynek hangulatával talán sikerül megidéznünk a kor és a hely szellemét.

A legalázatosabban jelentem, hogy ma éjjel június 26-án templomunkat kifosztották. Elloptak egy bearanyozott ezüst monstranciát a tabernakulumból, három bearanyozott ezüst kelyhet a sekrestyéből, két kisebb ezüst gyertyatartót. Talán a litániák, vagy pedig az hatórai esküvő alatt lopakodtak be a tolvajok, és éjjel a két ajtón át, amely a koldusok átriumára néz, mentek ki. A szentséget a lunulából a monstrancia helyére tették. A teljes eset ma reggel jelentetett a helyi hatóságoknak. A továbbiakban magas kegyességének alázatosan alávetve szent jobbát csókolva maradok fiúi szeretettel.

Kelt: Szegedem, 1865. Június 26-án.

A Püspöki Hatóságnak, a plébános távollétében, igen alázatos és engedelmes káplánja, Balaton János „Főtisztelendő Titkár úr!

A méltóságos és főtisztelendő egyházmegyei hatóságnak tegnap előtt tett hivatalos jelentésem után, a sz. Demeteri templom kirablásáról, vagyok oly bátor főtiszt. titkár úrnak még a következő bővebb adatokkal szolgálni:

Június 26-án reggel a 4. orakor történt „Áve Mariára” való harangozás után a harangozó inas szokása szerint hazament s noha a koldusok pitvarának ajtaja előtt ment el a plebánia ház felé, azt nyitva nem látta. Azon ajtón pedig, melyen a toronyba jár ha-

57 BALINT 1977. I., II. 293–304. 296.

rangozni, egyedül csak a toronyba, és nem a templomba mehet. Tehát ha mindjárt nyitva hagyta volna is maga után hrangozáskor az ajtót, a tettesek mégse hatolhattak volna a templomba. A reggeli „Ave Mariára” való harangozás után tehát fél ötkor egy új Szegedi asszony megjelenik a harangozónál, és azt mondja, hogy ő az előtte való napon vízbefölt férje temetését akarván a harangozónak jelenteni, ezt a sekrestyében keresé, s a legnagyobb meglepetésére miután a koldusok pitvarán keresztül vezet, két ajtón be-mehetett a templomba: a sekrestye és a kehelytartó almáriom ajtaját nyitva találta. Erre a harangozó az asszonnyal együtt rosszat sejtven: a harangozó azonnal a templomba sieté mindent megvizsgáló s csakugyan hibázott két ezüst, de aranyozott, és egy réz szintén aranyozott kehely. Az almárjomon pedig két a Szent János és a templom előtt álló Mária ... ajtja kulcsát lelé meg, melyek azon almárjomban voltak ahonnet a három kehely eloroztatott. Ezt a harangozó megtekinté ugyanazon almarjom kihúzható fiókjait, s látta, hogy egyazon fiókot feszegették legjobban, amelyben a préposti ékszerek, mise ölnyők, püspöki bot, szentelő, lavoár voltak zárva.: s valószínűleg a fent említett kulcsokkal próbálgatta e fiókot kinyitni, de minthogy e nékik nem sikerült, abba hagyták. Megjegyzendő, hogy az a szekrény, hol a három kehely volt, szintén be volt zárva, hanem vésűvel vagy más eszközzel azt kifeszítették, mert nyomai látszanak.- A sekrestya ajtót belülről, illetőleg a sanctuariumi sekrestyeajtót a harangozó ugyan betéve, de nem zárta.- A tabernaculum kulcsát régi szokás szerént nem szoktuk a sekrestyébe vinni, hanem az oltáron a kép háta mögött hagyni.- Egyedül csak a monstranciát (:8 font 8 lat:) vitték el a ciboriumot nem. Valószínűleg a tolvaj az urnap octávája alatt reggel és délután kiszemelvén, hogy merre nyillik a tabernaculum ajtaja, nem tudva, hogy a ciborium is létezik, amiből következtethetni miszerint a tolvaj más vallásbeli. Vagyha katolikus, akkor talán azért nem nyúlt a ciboriumhoz mert gondolá, hogy a pap éjjel beteghöz is hivattathatik, nem találva a ciboriumot a nyomozások hamarabb megtörténhetnek. A monstranciából a partikula visszatétt a monstrancia helyére, így szintén a fehér szalag, de nem a fehérbokréta-kötő, melynek leoldására több idő kívántatott. A tabernaculumot az elrablott tárgyak után is csukva találtuk s a kulcsot is a szokott helyén.- A két lámpa melyeknek egyike a Kalazanczi Sz.József a másik pedig a Szent Család (: Jézus Maria Sz. József:) oltárainál jobbról a falon ezüst és aranyozott ékességekkel terhelt Szent Szűz képei előtt elég magasan lógtak, levágták, belülről az olajos mécsest kivették és az oltár mellé a földre helyezték. Az üveg fedélzettel ellátott kép ezüst ékeiből semmi sem vezett el, de a zár nyitva volt és minthogy az egész kép két fölfelé hajlított gyertyatartón nyugodott, a kép üvegajtaját hamarjában ki nem nyithatták, mert a gyertyatartók a kép ajtaját akadályoztatták. Tehát az erős vas gyertyatartókat kellendett nekik először letörni vagy kiszedni a falból, hogy a kép üvegajtaját teljesen kinyithassák, de minthogy ez nékik több időbe került volna, az összetörés pedig lármát okoz, ezért azon ékszerekhez nem nyúltak.- A tettesek valószínűleg ahat órákor történt esketés alkalmával rejtőzhettek el a templomba, vagy pedig a harangozó esketés után elfelejté kulcsokkal is bezárni, vagyha be is zárta kulcsokkal a koldusok pitvarának ajtaját, de mivel a kulccsal csak egyszer fordított, a belső föl s alá toló zárnak belülről való levonása után az ajtó két könnyű megrántásra is kinyillik, de nem így, ha kétszer fordít a kulccsal.- Ha tehát a kulcsokkal kétszer fordított és a fül s alá tolható zár vasakkal is belülről jól be volt csukva, akkor a tettesek kívülről generalis kulccsal nyithatták ki. Így akkor belülről kifelé kellendett nékik dolgozniuk, vagyis nappal a templomban elrejtőzniök.- De nekem azon gyanúm van, hogy miután a harangozó már

igen életes ember, mindent szolgáldórára vagy inasára bízván, úgy a templomot illetőleg azon két ajtót az esketés után nem zárták be.- Én és Szabó tíz úrakor jöttünk haza a vendéglőből a vacsoráról, mert vacsorát és semmi egyéb ellátást sem kapunk az egy ebéden kívül- ekkor mi mitsem vevénk észre – kivéve azt, hogy a plébániai ház sarkán és a templomon a lámpák nem égtek.- Éjjel hallottam több bérkocsi robogást a plébánia ház előtt, mert az éjjel 12-órás vonattal ment el egy gőzhajózási ellenőr ??? felé, aki Gömöreynének valami ismerőse volt és mint hallom azt a házbeliek a vasúton ki is kísérték. De se menet, se visszajövet nem vettek észre semmit.- Így szinte az éjjeliőr sem.- Reggel fél hat órakor miután a harangozó nekem az egész szerencsétlenséget elpanaszolta: azonnal följelentém a városi főkapitánynak ki mindegyre telegrafirozott.- Prépost úrnak délután írtam meg egy levélben Pestre, de mindekkor még nem felelt s haza nem jön de mint hallom Pestről Bécsbe utazik. Az összes kárt 1200 forintba lehet tenni. Négy gyanús egyén már befogatott, köztük egy zsidó is. A nyomozások még mindig erősen folytattnak, de semminek sem jöttek még nyomára. Mindezeket jónak találtam még főtisztelendő titkár úrnak bővebb tudomásu legalázatosabb tiszteletem mellett előterjeszteni, amit főtisztelendő Cerimoniáriusnak is kérek kijelentetni.

J. Balatony káplán

Szeged 1865. június 28.

SzCsPL VI. 36.a 81.

Zsuzsanna KORHECZ PAPP

THE BAROQUE MAIN ALTAR OF THE SAINT DEMETRIUS CHURCH IN SZEGED

The so-called Palánki Church in Szeged was pulled down in 1913 so that the monumental cathedral could be built. Before the church was pulled down, Emil Keglovics, photographer, citizen of Szeged, documented the church building from the inside and outside in the summer of 1913.

The Saint Michael Church in Szabadka (today Subotica, in Serbia) met the same fate, when in 1907 it was rebuilt and widened, at the same time its main altar – resembling that of the Saint Demetrius Church in Szeged – was demolished. Based on scholarly studies it can be claimed that both altars were painted by the same artist, Sebestyén Stettner (1699-1758). Stettner's artistic activity had previously been unknown to scientific research, and has become accessible by our recent art historical studies. Nonetheless, still little is known about the grandiose three-storey, richly decorated main altar of the Saint Demetrius Church. It must have been taken into pieces; only the coat of arms above the main altar-piece depicting Saint Demetrius is preserved in Móra Ferenc Museum, in Szeged. While the painting from the middle of the altar, depicting Saint Barbara, is preserved in the Piarist Monastery in Kecskemét.

Sebestyén Stettner (1699-1758), originating from Dorst, in Bavaria, painted the main altar-piece of the Saint Demetrius Church in Szeged supposedly in 1738-39. In 1740-41 he gilded the main altar-piece in the Saint Michael Church in Szabadka, and painted the seven altar pictures connected to it. The iconographic programme, the exact themes of the paintings and the statues of saints were all decided by both the Piarist monks and the Senate of the city. The main altar is defined by the topic of Christian faith overcoming all difficulties, which is represented by the presence of the martyrs. Hopefully, some more, still hidden pieces of the main altar will be found in the future, enabling us to gain a true picture of this lost artistic treasure.

1. A főoltár (a Somogyi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye)

2. A templomhajó
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

3. Szent Kereszt oltár
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

4. Szószék
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

5. Szentháromság oltár
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

6. Kalazanci Szent József oltár
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

7. Lourdesi oltár
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

8. Jézus születése oltár
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

9. Szent Anna oltár
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

10. Szent Család oltár
(a Somogi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye)

11. Kápolna oltár- Gyümölcsoltó Boldogasszony
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

12. Szentsír
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

13. A Dömötör-templom főhomlokzata
háttérben az épülő Dómmal 1925 után (a Dóm
plébániájának fotóarchívumából)

14. A Dömötör-templom oldalnézete
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

15. A Dömötör-templom udvara
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

16. Stettner Sebestyén: Szent Borbála allegóriája 1739 körül, a szegedi Dömötör templom főoltárának középképe (kecskeméti piarista templom)

17. Szent Borbála allegóriája-részlet

18. Szent Borbála allegóriája-részlet

19. Szeged címere (a szegedi Dömötör templom főoltárának faragványa a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményéből)

20. Stettner Sebestyén: Szent Mihály arkangyal, 1741 (szabadkai ferences templom)

21. Stettner Sebestyén: Sárkányölő Szent György, 1741 (szabadkai ferences templom)

22. Hörger Antal: Szent Flórián, 1723, a pesti belvárosi templom külső szentélyfalán

VAJDA TAMÁS

NÉGY ÚJ KÖNYV A KERESZTES HADJÁRATOK ÉS LOVAGRENDEK
TÖRTÉNETÉRŐL

LASZLOVSZKY JÓZSEF-MAJOROSSY JUDIT-ZSENGELLÉR JÓZSEF (szerk.):

Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik.

Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 2006. 331 + CLIV p.

ZSOLT HUNYADI: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150-1387.*

METEM - CEU, Budapest, 2010. (METEM Books 70., CEU Medievalia 13.) 354 p.

HUNYADI ZSOLT-PÓSÁN LÁSZLÓ: *Krisztus katonái: a középkori lovagrendek.*

Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, Debrecen, 2011. 135 p.

HUNYADI ZSOLT: *A keresztes háborúk világa.*

Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, Debrecen, 2011. 135 p.

Az utóbbi évtizedben öröndetes érdeklődés tapasztalható a középkori egyháztörténelem hosszú időn át kizárólag a botrány oldaláról megközelített kérdéséről: a keresztes hadjáratok és egyházi lovagrendek történeti szerepéről.¹ A most bemutatásra kerülő első kötet nem előzmények nélküli. A szerzők egy csoportja az 1990-es években Szegeden egyházi lovagrendek középkori magyarországi történetéből írta szakdolgozatát, amelyek 1998-ban jelentek meg,² majd – kiegészülve a témakör számos elismert kutatójával – 2001-ben már angol nyelvű tanulmánykötet állítottak össze.³ A jelenlegi művet azzal a céllal hozták létre, hogy egyetlen kötetben összefoglalva és hangsúlyosan a magyarországi fejleményekre koncentrálnak mutassák be a keresztes hadjáratok és egyházi lovagrendek legfontosabb középkori vonatkozásait, történeti, egyháztörténeti mű-

1 DAFTARY, Farhad: *Aszaszin legendák. Az iszmáiliták mítoszai.* Budapest, 2000. [Fordította: Hajnal István]; PÓSÁN László: *A Német Lovagrend pénzügypolitikája.* Debrecen, 2000.; MICHAEL Foss: *Az első keresztes hadjárat.* Debrecen, 2000.; LOOS, Volker: *A templomos lovagrend története: a keresztes hadjáratok korának krónikája.* Pécs, 2000.; READ, Pier Paul: *A templomosok.* Budapest, 2001.; CECCOLI, Paolo: *Keresztes hadjáratok: kegyetlenség a kereszt nevében.* Pécs, 2001.; URBAN, William: *A teuton lovagok. A lovagrend hadtörténete.* Budapest, 2003.; EDELENYI Adél: *Templomos lovagok az európai néphagyományban.* (Doktori Mestermunkák.) Budapest, 2004.; REGAN, Geoffrey: *Az első keresztes vitéz.* Budapest, 2006.

2 KOSZTA László (szerk.): *Capitulum I.* Szeged, 1998.

3 HUNYADI, Zsolt-LASZLOVSZKY, József (ed.): *The Crusades and the Military Orders: expanding the frontiers of medieval Latin christianity. In memoriam Sir Steven Runciman (1903-2000).* Budapest, 2001.

vészettörténeti, régészeti forrásait. Mindezt a nemzetközi kutatások újabb eredményeinek figyelembevételével. Így a kötet egyszerre kíván az adott téma egy-egy szakkérdésének naprakész összefoglalása és egyben olyan kézikönyv lenni, ahol a téma nemzetközi vonatkozásainak is pontos felvázolását találja meg az olvasó.

A kötet bevezetéséül Laszlovsky József *Keresztes hadjáratok és lovagrendek – Történeti értelmezések, kutatási kérdések* című tanulmányában részletesen számba veszi a keresztes hadjáratok és egyházi lovagrendek történeti kutatását befolyásoló tényezőket, a kutatások során felmerülő terminológiai problémákat és speciális kérdéseket. A dolgozat egyszerre szolgál a kötet bevezetéséül, s nyújt historiográfiai áttekintést a nemzetközi szakirodalom főbb eredményeiről, sőt olykor még a szépirodalmi, illetve filmfeldolgozások történelmi hitelének kérdésére is kitér.

A kötet összetett címének és céljának megfelelően a további tanulmányok két nagyobb fejezetbe rendezve találhatók. Az első fejezet a keresztes hadjáratok és a középkori Magyar Királyság viszonyát, összetett kapcsolatrendszerét vizsgálja. Ennek a fejezetnek első írása Zsengellér József *A keresztes háborúk teológiai, spirituális és egyházpolitikai háttere* című tanulmánya. A szerző bemutatja a Szentföld teológiai és spirituális jelentőségét, mondanivalóját és a korabeli emberek viselkedésére gyakorolt hatását, részletezi a keleti és nyugati egyházszervezet eltérő fejlődését és az abból adódó feszültségeket, valamint a korszak közösségi és egyéni kegyességi gyakorlatát (pl. eretnekség kezelése, zarándoklatok gyakorlata, szerzetesség fejlődése). Majd a kor teológiai kérdéseit, elméleteit és az azokat megalkotó teológusokat, a keresztes hadjáratok ideológusait, ellenzőit és azokat mutatja be, akik fegyver helyett a szellem síkján küzdöttek meg az iszlámmal (pl. Aquinói Szent Tamás).

John France *A korai keresztes hadjáratok* című írása korrekt áttekintést nyújt az első három keresztes hadjárat főbb eseményeiről, a szembenálló seregek összetételéről és a különböző stratégiákról. A szerző elemzi a közel-keleti keresztes államok szövetségi rendszerét, a rendelkezésre álló fegyvernemek harci értékét, illetve a hadjáratokon résztvevők mentalitását.

Borossy András és Laszlovsky József *Magyarország, a Szentföld és a korai keresztes hadjáratok* című tanulmánya áttekinti hazánk és a Szentföld kapcsolatrendszerét a keresztes hadjáratokat megelőző évszázadoktól egészen a IV. keresztes hadjáratig. Részletesen bemutatja a Kárpát-medencén átkelő reguláris és népi seregek útjait, az azokról készült útleírásokat, a vezérek és a Magyar Királyság közötti diplomáciai és gazdasági együttműködések.

Zsoldos Attila *Magyarország II. András keresztes hadjárata idején* című tanulmánya az 1217 augusztusában kezdődő, egyetlen szentföldi magyar hadjárat bel- és külpolitikai, gazdasági és társadalmi hátterét mutatja be. A szerző sorra veszi II. András „új intézkedéseit”, illetve azok hatásait: a korabeli közvélemény erős megosztottságát és a királyi politika ellen egyre erősebben fellépő ellenzék magatartását (1209-ben trónkövetelő állítása, 1213-ban a királyné meggyilkolása). Az egymásnak feszülő érdekcsoportok küzdelmét egyedül a király tudta mederben tartani, de a feszültségek felhalmozódása végül az 1222. évi Aranybulla kiadásához vezetett.

Veszprémy László *II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218* című tanulmánya bemutatja III. Béla királyunk keresztes hadjáratra vonatkozó elképzeléseit, majd II. András hadjáratának eseményeit, illetve az ahhoz kapcsolódó diplomáciai aktivitálódást (három házassági szerződés kötését). Uralkodónk „szeme előtt ténylegesen

egy magyar birodalom, egy *archiregnum Hungariae* lebeghetett, amely mindenekelőtt a Balkánon épít ki egy erős szálakkal egybekapcsolt hűbéri szövetséget”. A szerző áttekinti a hadjárat korábbi történeti értékeléseit is, s megállapítja, hogy a keresztes hadjáratokban résztvevők – így II. András serege is – az általuk képviselt terület politikai stabilitásáról, gazdasági erejéről és a pápa által képviselt egyház iránti elkötelezettségről adtak tanúbizonyságot.

Major Balázs *A magyar keresztesek arab szemmel* című írása – az V. keresztes hadjáratra vonatkozó arab nyelvű forrásokat összegyűjtve – II. András hadjáratának arab visszhangját, az ellenfeleiben keltett képet rajzolja meg. A – magyar nyelven elsőként közzétett – dokumentumok olyan részleteket közölnek a keresztesek dél-libanoni expedíciójáról, amelyek pontosítják és kiegészítik a középkori latin és görög krónikákból rekonstruálható képet. Világossá válik, hogy a magyar keresztesek katonai ellenfelei jelentős veszélyként értékelték II. András hadi akcióit.

Norman Housley *A kései keresztes hadjáratok* című írása a pápaság 13–15. századi politikai súlyát és gazdasági erőforrásait számba véve ismerteti a kúria egyre csökkenő szerepét a kereszt felvételének szentesítésében és a Szentföld elestét követően újabb katonai ellenfél kijelölésében. A hadjáratok megszervezése és kivitelezése feltartóztathatatlanul a világi kormányzat hatáskörébe csúszott át. A szerző elemzi a hadjáratok anyagi forrásait és a mögöttük meghúzódó motivációkat is.

Bárány Attila *Magyarország és a kései keresztes hadjáratok* című tanulmánya az Akkon elestét (1291) követő nemzetközi katonai szövetségek és keresztes hadjáratok magyarországi hatását ismerteti. I. Nagy Lajos, majd Luxemburgi Zsigmond idején Magyarországnak elemi érdekévé vált, hogy a nemzetközi összefogás visszavesse az oszmán-törököket Kis-Ázsiába. A szerző a politika- és hadtörténet mellett – a keresztes eszme átalakulásának bemutatásával – a korszak mentalitástörténetébe is bepillantást enged.

Majorossy Judit *A késő középkori szentföldi zarándoklat hétköznapijai* című tanulmánya az Akkon eleste (1291) utáni korszak szentföldi zarándoklatait befolyásoló tényezőket, az oszmán-török hódítás miatt megváltozott állapotokat mutatja be. Ismerteti mind a tengeri, mind a szárazföldi útvonal viszonyait, s kitér a magyarországi származású Pécsváradi Gábor és Pásztói János ferences szerzetesek, valamint Lászlai János erdélyi főesperes szentföldi zarándoklatára is.

A kötet második nagyobb fejezetét a különböző egyházi lovagrendek és Magyarország kapcsolatát bemutató tanulmányok alkotják. A fejezet első tanulmánya F. Romhányi Beatrix *Az ispótyalos és lovagrendek helye a középkori magyarországi szerzetességen belül* című írása, amely rövid összefoglalása hazánk sokszínű középkori monaszterológiájának. A szerző 1996-ban megvédett kandidátusi értekezésének eredményeit összefoglalva helyezi el az ispótyalos rendeket és azok rendházait a szerzetességen belül: „a lovagrendek megtelepedtek ugyan Magyarországon, jelenlétük azonban nagyon korlátozott volt, elsősorban a rendek központi vezetésének szentföldi céljait szolgálta, a magyarországi egyházi és politikai életben inkább csak alkalmilag vettek részt, s a jelek szerint ennek megfelelően a magyar rendtagok létszáma is igen csekély volt”.

Stossek Balázs *A templomosok Magyarországon* című tanulmánya a rend megszületésének bemutatását követően a magyarországi megjelenését, a 12. század közepére már önálló magyar – és az 1217-ig önálló szlavóniai – templomos provincia rendházainak és birtokainak számát, elhelyezkedését, valamint a főbb adományozókat ismerteti. Majd az egyes rendházak történetét ismerteti röviden.

Hunyadi Zsolt *A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig* című dolgozata a rend európai és közel-keleti korai történetének bemutatása után a hazai rendházak 12–13. századi történetét ismerteti. Megállapítja, hogy a „Szentföldhöz és Nyugat-Európa-hoz képest csak alig megkésve, az 1180-as években kezdett kialakulni a területi alapú rendi hierarchia, amely a későbbi perjségek alapjává vált”. Majd a 14–15. századi birtokváltoztatások és a török fenyegetés kapcsán a rend késő középkori történetére is kitékint.

Kurecskó Mihály és Stossek Balázs *A Szent Sír Kanonokrend Magyarországon* című írása ismerteti a rend 1099-es létrejöttének körülményeit, a közel-keleti és nyugat-európai terjeszkedés időszakát, majd a magyarországi megtelepedés eseményeit és a rend Kárpát-medencei házainak és birtokainak rövid történetét. Bemutatja az 1299-i évi rendi szabályzat főbb elemeit, és a rend gazdálkodását is.

Laszlovszky József–Soós Zoltán *A Német Lovagrend és Magyarország* című tanulmánya a hazánkban legrövidebb ideig jelen lévő rendet mutatja be. A rend 1211-ben Erdély dél-keleti szegletében, a Brassó környéki Barcaságban jutottak birtokhoz. Innen azonban 1225-ben – az őket behívó – II. András magyar király fegyverrel űzte el a lovagokat. A dolgozat a Balkán északi részének 12–13. századi politikai és stratégiai helyzetének, a 13. század első évtizedeinek bel- és külpolitikai változásainak, a rend hadászati és várépítő tevékenységének bemutatásával a kiűzés valódi okait kutatja.

Gyöngyössi Márton *A Német Lovagrend nagyszebeni pénzverő tevékenysége (1430–1431)* című dolgozata a rend történetének egy igen rövid, de annál érdekesebb epizódját mutatja be. 1429-ben Luxemburgi Zsigmond király a Szörénységet a Német Lovagrendnek adományozta, hogy a lovagok szervezzék meg a déli határok török elleni védelmét. Ennek hadikiadásai meghaladták az évi 300.000 forintot, melynek mintegy felét a nagyszebeni és brassói pénzverő kamara jövedelmeiből fedezhették. 1432 elején azonban – mielőtt a lovagok megerősödhetek volna – a törökök végigpusztították a Szörénységet, és a harcokban a lovagok jelentős része elesett.

Szakács Béla Zsolt *A Lovagrendek művészete a középkori Magyarországon* című dolgozata szintén a középkori művelődés- és művészettörténet eddig megíratlan fejezete. Korábban többnyire csak elképzeléseket, szerény forrásbázison nyugvó hipotéziseket foglalmaztak meg. A szerző röviden bemutatja a szakirodalom korábbi álláspontjait, majd a lovagrendek építészeti és egyéb művészeti (pl. pecsétnyomók) emlékeit veszi számba. Röviden kitér a lovagrendek művészettörténeti kutatásának módszertani nehézségére is.

Szentesi Edit *A vörös barátok: hiedelmek és legendák a Templomos Lovagrendről Magyarországon a 18. század közepéig* című dolgozata a legromantikusabb mondákkal övezett rend középkori históriájának újkori rekonstrukcióiról és recepcióiról ad képet. Dolgozata meggyőzően bizonyítja, hogy a 18–19. században a középkor sajátos mentalitását talán legjobban tükröző lovagrend nemcsak a szépírókat és a szélesebb közvéleményt foglalkoztatta, de a szaktudományok jeles képviselői felfokozott érdeklődéssel fordultak a Templomos Lovagrend története felé.

Zsengellér József *Lovagrendek a mai Magyarországon* című írása az 1989-es rendszerváltoztatást követő évek újjáéledéséről ad számot. Ma Magyarországon három középkori eredetű egyházi lovagrend működik: a Máltai Lovagrend, a Johannita Lovagrend és a Szent Sír Lovagrend, mellettük azonban legitim tevékenységet folytat még a világi Szent György-Rend illetve a Szent Lázár Lovagrend is.

A tanulmányokat epilógusként Vajay Szabolcs *Lovagrendek hajdan és ma* című írása zárja le, amelyben a szerző a 11. századi kezdetektől egészen napjainkig tekinti át az egyházi és világi lovagrendeket életre hívó körülményeket, valamint a társadalmi-gazdasági háttér megváltozásával az eredeti eszmények módosulásait, egyes rendek felbomlását és újabbak létrejöttét.

A tanulmányokat tartalmaz *Függelék* egészíti ki, amely 47 válogatott forrásszöveg magyar fordítását közli az 1065–1482 közötti időből. A dokumentumok egy jelentős része korábban már kiadásra került, de szép számmal vannak Magyarországon, magyar fordításban most először közöltek is. A Függelékben olvasható továbbá *Glosszárium*, néhány fontosabb fogalom magyarozatával, *Tematikus kronológia*, a Templomos Lovagrend, a Szent Sír Kanonokrend és a Johannita Rend magyarországi előjáróinak archontológiája, valamint a templomosok és a johanniták magyarországi birtokainak felsorolása lokalizálással, az első okleveles említés és az adományozó adataival. A kor adataiban való könnyebb eligazodást szolgálja a főbb egyházi és világi méltóságviselők felsorolása is.

A 331 oldalas elemző részt tartalmazó kötetet *Térképek és tematikus képdalok* egészítik ki további 154 oldal terjedelemben. 22 oldal térkép szemlélteti a keresztes hadjáratokat, illetve a lovag- és kanonokrendek magyarországi kolostorait és birtokait. 24 oldalon 89 színes fénykép szemlélteti a középkori Közel-Kelet tájait, építészeti emlékeit. Major Balázs *A Szentföld lakói és Keresztes várak a Szentföldön* című írásai áttekintést adnak a régió geopolitikai és demográfiai kereteiről, a közel-keleti városokról, a királyi és magánvárokról, a vidéki település-hálózatról és annak védelmi elemeiről, valamint a lovagrendi hadiépítészetről 13. századi virágkoráról. A birtokokat 28 oldalon 95 színes fénykép és tervrajz szemlélteti, majd az 1217. évi magyar keresztes hadjáratral kapcsolatos vidékek és helyszínek bemutatásaként található 69 színes fénykép. A szentföldi képek kiegészítéseként további 31 színes fénykép mutatja be Európa keresztes hadjáratokkal kapcsolatos műemlékeit. Végezetül 65 kép a középkori Magyar Királyság keresztes és lovagrendi emlékeit, 18 pedig a lovagrendi szimbólumokat szemlélteti.

Összességében megállapítható, hogy az időt álló kötésben kiadott igényes kötet a célkitűzésben vállalt hiánypótló és magas színvonalú tájékoztatást nyújtó céloknak messzemenően és maradéktalanul megfelel. A gondos szerkesztői munka, a kiváló szerzői gárda és a páratlanul gazdag szemléltető anyag a kötetet széles látókörű, az ideológiai elfogultságoktól mentes, értékes és megkerülhetetlen alapmunkává teszi. A tanulmányokat gazdag és igen friss, az újabb nemzetközi eredményeket is magába foglaló irodalomjegyzék teszi jól használhatóvá. Az adatgazdag munka számos kapcsolódási pontot kínál nemcsak az egyháztörténeti, de a gazdaság- és művészettörténeti kutatások tágabb köre számára is. A tanulmányok világos és közérthető stílusa, a gazdag szemléltetés és a bőséges irodalomjegyzék következtében a szemléletformáló kötetet haszonnal forgathatja az egyetemisták, tanárok és kutatók mellett a szélesebb művelt nagyközönség is.

Hunyadi Zsolt *The Hospitalleres in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387* című a johanniták 12–14. századi magyarországi történetéről írott PhD-értekezésének könyvvé érlelt változata mintegy negyedfél száz oldal terjedelemben 8 fejezetre és egy tekintélyes méretű függelékre osztva mutatja be a rend középkori Kárpát-medencei történetét. Az első fejezetben a johannitákat érintő nemzetközi és a regionális historiográfiát tekinti át a szerző. A második fejezetben a rend általános korai történetét, szerke-

zetét és karakterisztikáját ismerhetjük meg. A harmadik fejezetben a johanniták magyarországi megjelenéséről és elterjedéséről, regionális karakterisztikájáról olvashatunk. A negyedik fejezetben a 14. század történeteiről, a konszolidációról, a templomosokról, a krízisről és a hitetlenek elleni harcról alkothatunk képet. Az ötödik fejezetben a magyar-szlavón rendtartományt mutatja be a szerző. A hatodik fejezetben a preceptorátusok és személyzetük kerül vizsgálat alá. A hetedik fejezetben a johannita pénzügyet és menedzsmentet ismerhetjük meg. A nyolcadik fejezet a johanniták és a magyarországi pragmatikus irodalomról (adminisztrációs jog, hiteles helyek, pecsét-használat) olvashatunk. A fejezeteket egy rövid összefoglalás és részletes irodalomjegyzék követi. A kötetben 15 szövegközi térkép, illetve táblázat található. A Függelékben elsőként a mintegy 1000 oklevél főbb adatairól találunk egy részletes táblázatot, majd 70 (eddig kiadatlan) oklevél szövegét közli latin eredetiben. Ezt követően 17 johannita pecsét képe látható. A kötetet Névmutató zárja.

Hunyadi Zsolt több mint egy évtizedes kitartó munkával összeállított kötete új fejezetet nyit a hazai lovagrendi kutatásokban. Számos, a kutatás számára eddig ismeretlen forrást és a legmodernebb nemzetközi vizsgálati szempontokat, nemzetközi analógiákat felhasználva készítette el a rendtörténet új szintézisét. Munkája a legkényesebb kutatási elvárásoknak is messzemenően megfelel, ugyanakkor a szaktudományos munkák közül kiemelkedik közérthető és világos stílusával és áttekinthető szerkezetével.

Hunyadi Zsolt és Pósan László *Krisztus katonái: a középkori lovagrendek* című, 11 fejezetre tagolt munkájának Bevezetésében világos és tömör figyelemfelhívást olvashatunk a középkori lovagrendek ma már bizony fölöttébb ismeretlen világáról, valamint egy közérthető historiográfiát kapunk a téma színes történetéről. A második fejezet a lovagi kultúra és értékrend elemeit mutatja be. A harmadik fejezetből a lovagrendek kialakulását, az új közösségek kezdeteit, a rendi hierarchiakat ismerhetjük meg. A negyedik fejezet a legvitatottabb lovagrend, a templomosok történetét foglalja össze. Ebben a fejezetben olvashatunk a templomos lovagrend ellen 1307-ben indult híres (vagy hírhedt) perről csakúgy, mint a rend magyarországi történetéről (pl. a muhi csatában játszott szerepükről). Az ötödik fejezet a johanniták történetét, militarizálódási folyamatát, magyarországi megjelenését, itteni perjeliségeit és a magyar történelemben betöltött szerepét ismerteti. A hatodik fejezet a Német Lovagrend létrejöttéről, 1211–1225 közötti erdélyi szerepéről, 1226-ban kezdődő poroszországi hódításáról, tartományuri hatalmának kiépítéséről, a lovagrendi állam igazgatási rendszeréről, a rend alkonyatáról és utóéletéről nyújt tájékoztatást. A hetedik fejezet a balti térség speciális lovagrendjeit, a Livóniai Kardtestvérek rendjét és a Dobrini Rendet mutatja be. A nyolcadik fejezetben az Ibériai-félsziget sajátos lovagrendjeiről (Calatrava Rend, Santiago Rend, Montegaudio Rend, Alcántara Rend, Alfamai Szent György Rend, Miasszonyunk Irgalmasrend, Montesa Rend, Aviz Rend, Krisztus Rendje) olvashatunk. A kilencedik fejezet a kisebb lovag- és ispotályos rendek tablóját nyújtja. Itt találjuk a Szent Lázár ispotályos lovagjairól, vagyis a lazaritákról; a Szent Antal kereszteseiről, az antonitákról; Szent István kereszteseiről, a stefanitákról, az Akkoni Szent Tamás Rendről; a Szentlélek Rendről, valamint a Szent Móric Rendről szóló ismertetőket. A tizedik fejezet az egyházi lovagrendek számbavételét követően a középkori világi lovagrendekről nyújt áttekintést. A kötet fejezeteit lezáró Utószó a lovagrendek újkori életét foglalja össze. A kötetet kiegészítő Mellékletek a középkori pápák és jeruzsálemi királyok archontológiáját, valamint a témához kapcsolódó magyar nyelvű irodalmat közli.

Hunyadi Zsolt *A keresztes háborúk világa* című, nyolc fejezetre tagolt könyvének Bevezetése a kereszténység és az iszlám közötti keresztes háborúkra vonatkozó történeti irodalom rövid és közérthető historiográfiáját nyújtja. A második fejezetben a 11. századi Európa és Szentföld társadalmi, gazdasági és szellemi állapotát, a korszakban egyre nagyobb szerephez jutó zarándokmozgalmat, a hatalmi és politikai viszonyokat, valamint az évszázados háborúskodás megindulásához vezető szikrának a kipattanását ismerhetjük meg. A harmadik fejezetben a keresztes hadjáratok első évszázadának (1095–1198) történéseit (clermonti zsinat, „népi keresztesek”, I. hadjárat, a Jeruzsálemi Királyság megszervezése, II. hadjárat, III. hadjárat) mutatja be. A negyedik fejezetben az egyházi lovagrendek megszületéséről és történetük első évszázadáról (1099–1198) olvashatunk. Az ötödik fejezet a 13. század első felének sokszínű keresztes eszméivel és azok igencsak eltérő megvalósítási formáival (IV. hadjárat, Latin Császárság megalapítása, katharok elleni harc, gyermekek hadjárata, V. hadjárat) ismerteti meg az olvasót. A hatodik fejezet a keresztes hadjáratok közötti, békésnek azonban nem nevezhető köztes időszakok állapotait mutatja be. Itt olvashatunk a közel-keleti mindennapi élet kereteiről, az egyházi állapotokról, a várakról, a csatákról, az utolsó keresztes király (IX. Szent Lajos) kései próbálkozásairól, s a felemelkedő új hatalomról, a mamelukokról. A hetedik fejezet a Baltikumtól a Balkánig vezetett keresztes hadjáratok sikereit és veszteségeit veszi számba. A szerző bemutatja a keresztes eszmét a 13. századtól érő egyre hevesebb kritikákat, s a korabeli közvélemény és a szélesebb társadalmi rétegek elfordulásához vezető folyamatokat. Ismerteti a három nagy lovagrend történetének 13–14. századi folyamatait, az Oszmán Birodalom felemelkedését, s a nemzetközi lovagság utolsó nagy kísérletét, a katasztrofális vereséggel végződő nikápolyi csatát. A nyolcadik fejezet a Szentföldön kívül élő hitetlenek ellen vezetett keresztes hadjáratokat tekinti át. Itt olvashatunk az Ibériai-félszigeten folytatott reconquista kiteljesedéséről, a 15. századi Magyarországon az oszmánok ellen hirdetett hadjáratokról, a Földközi-tengeren zajló harcokról, valamint a baltikumi háborúkról. A kötetet lezáró és teljessé tevő Mellékletekben a keresztes hadjáratok kora pápáinak és jeruzsálemi királyainak méltóságviselési listái, valamint a témával foglalkozó magyar nyelvű szakirodalom felsorolása olvasható. A két utóbbi kötet világos és logikus szerkezetű, jól felépített, tömör és közérthető nyelvezetű munka, amelyben az elemző részeket jól kiegészíti a látványos és igen informatív képanyag. Külön elismerést érdemel a nagyszámú és igen gazdag tematikájú színes kép és térkép. Mindkét munka méltán tarthat igényt a szélesebb művelt nagyközönség és a történész, egyháztörténész szakma megbecsülésére.

A most bemutatásra kerülő négy kötet mindegyike értékes és igen jól sikerült alkotás, s megjelenésük nagyban megkönnyíti a keresztes hadjáratok és lovagrendek történetében való tájékozódást. Ezekkel a kiadványokkal a történész szakma és a nagyközönség egyaránt gazdagodott.

A METEM EDDIG MEGJELENT KIADVÁNYAI

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. Szabó Ferenc S. J.: A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p.	ára: 399 Ft
2. kiadás Budapest, 1998. 368 p.	ára: 980 Ft
2. Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik: Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzsz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p.	ára: 280 Ft
3. Udvardy József: A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p.	ára: 180 Ft
4. Csapodi Csaba: Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p.	ára: 200 Ft
5. Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p.	ára: 300 Ft
elfogyott
6. B. Murádin Katalin: Faragott kőszöszékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p.	ára: 350 Ft
7. Elmer István: Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p.	ára: 350 Ft
8. Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p.	ára: 400 Ft
9. Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p.	ára 550 Ft
elfogyott
10. Reisner Ferenc: A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p.	ára: 250 Ft
11. Boba Imre: Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p.	ára: 650 Ft
12. Orbán Gyula József: Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p.	ára: 1500 Ft
13. Rónay Jácint: Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p.	ára: 896 Ft
14. Galcsik Zsolt: Szerzetesrendek feloszlása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p.	ára: 650 Ft
15. Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p.	ára: 650 Ft

16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remetéek élete és kultusza Magyarországon
Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)**
Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés.
Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben
Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása.
Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál
Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”.
Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.**
Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden.
1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter.
Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!”
Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon.
Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft
33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft

35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid
életműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki
helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p.
illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848.
március–december). A katolikus autonómia-törekvések
megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft
39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönnek Aßonyotok és kezében
új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi
történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft
40. **Mező András:** Patrocíniumok a középkori Magyarországon.
Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok.
Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből.
Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek–Frivaldszky János, id.:** A köz hasznára – az ég
kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló.
(1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43. **Valter Iona:** Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon
Budapest, 2004. 330 p. ára: 3500 Ft
2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p.
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon.
Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori
történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich
Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary
(1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft
48. **Holl Béla:** A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek
protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest,
2004. 315 p. ára: 1900 Ft
49. **Molnár Antal:** Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az
egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest,
2005, 322. p. ára: 2000 Ft
50. **Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.**
Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p. ára: 1900 Ft

51. **Kiss Gergely:** Abbatia Regalia – Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok a 11–13. században. Budapest, 2006. 227 p. ára: 1600 Ft
52. **Kakucs Lajos:** Santiago De Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon. Budapest, 2006. 328 p. ára: 2800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003. Budapest, 2007. 279 p. ára: 2000 Ft
54. **Őze Sándor:** A határ és határtalan. Budapest, 2006. 365 p. ára: 2200 Ft
55. **Sümegi György:** Szakrális emlékek a Duna–Tisza közéről. Budapest, 2006. 247 p. ára: 2400 Ft
56. **Molnár Antal:** A bátai apátság és népei a török korban. Budapest, 2006. 169 p. ára: 1500 Ft
57. **Kelemen Miklós–Saliga Irén:** Az Unitárius Értesítő (1922–1945) és az Unitárius Élet (1948–2005) mutatója. Budapest, 2006. 369 p. ára: 2500 Ft
58. **Ingrid Graziano–Eördögh István:** Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt. Budapest, 2006. 128 p. ára: 1500 Ft
59. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden (a kezdetektől 1850-ig). Budapest, 2006. 316 p. ára: 2000 Ft
60. **Takács József:** Budapesti toronyórák története (1889–1909). Budapest, 2007. 136 p. ára: 1600 Ft
61. **Varga Géza:** A Pannonhalmi Egyházmegye népiskolái a XIX–XX. században. Budapest, 2007. 160 p. ára: 1500 Ft
62. **Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv.** Budapest, 2007. 408 p. ára: 3000 Ft
63. **A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére.** Budapest, 2007. 348 p. ára: 2200 Ft
64. **Szelestei Nagy László:** Rekatalizáció és barokk áhítat. Budapest, 2008. 193 p. ára: 1800 Ft
65. **Lénárd Ödön:** Történelemszemlélet. Budapest, 2008. 253 p. ára: 2000 Ft
66. **Tóth Sándor Attila:** A szép–jó hatalma és a jezsuita szellem. Szerdahelyi György költészetelmélete és poézise. Budapest, 2009. 355 p. ára: 3000 Ft
67. **Okolicsányi József:** A Nógrádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye monográfiája Budapest, 2009. 320 p. ára: 3500 Ft
68. **György Lajos:** Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából. Budapest, 2009. 256 p. ára: 2500 Ft
69. **Hegedűs Antal:** Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége. Budapest, 2010. 141 p. ára: 1800 Ft

70. **Zsolt Hunyadi:** The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. Budapest, 2010. 354 p. ára: 4500 Ft
71. **Bögre Zsuzsanna–Szabó Csaba:** Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban. Budapest, 2010. 114 p. ára: 3800 Ft
72. **Bikfalvi Géza:** „Mindent Isten nagyobb dicsőségére”. Budapest, 2011. 232 p. ára: 2500 Ft
73. **Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik.** Budapest, 2010. 258 p. ára: 2500 Ft
74. **Bácsfainé Hévízi Józsa:** Keréketört jövő? Katolikus társadalomépítés, szociálpolitika. Küzdelem a diktatúrák ellen Székesfehérváron és Budafokon (1931–1970). Budapest, 2011. 232 p. ára: 2500 Ft
75. **Révész Éva–Tóth Zoltán SVD–Khalil Bernadett:** Magyar misszionáriusok. A verbiták magyarországi története. Budapest, 2011. 226 p. ára: 2500 Ft
76. **Máté Anita:** Az amerikai magyar katolikusok és az óhaza (1918–1939) Budapest, 2011. 246 p. ára: 2500 Ft

EGYÉB KIADVÁNYOK

1. **Igazságot szeretettel.** Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p. ára: 440 Ft
2. **Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p. ára: 360 Ft
elfogyott
3. **Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p. ára: 1250 Ft
4. **Pál József:** Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p. ára: 300 Ft
elfogyott
5. **Lapo Lombardi:** La Santa Sede e i cattolici dell’Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p. ára: 850 Ft
6. **Mille anni di storia dell’arciabbazia di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
7. **Rudnay Sándor és kora. Szlovák cím** Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p. ára: 1000 Ft
2. kiadás. Esztergom–Budapest, 2007. 188 p.
8. **Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p. ára: 1400 Ft
9. **Lorenz Weinrich:** Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra

- (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.)
Roma–Budapest, 1999, 416 p. ára: 2000 Ft
10. **Bálint László:** Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft
 11. **Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: Žilka Tibor. ára: 1200 Ft
Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p.
 12. **Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** ára: 1200 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p.
 13. **Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata** ára: 1990 Ft
1920–2000. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p.
 14. **Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede** ára: 2200 Ft
1920-2000. A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p.
 15. **Sasvári László:** Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. ára: 900 Ft
122 + 6 p.
 16. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et ára: 3000 Ft
Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in
Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2002. 756 p.
 17. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et ára: 3000 Ft
Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in
Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.)
 18. **Cevins, M.-M. de:** L'église dans les villes Hongroises ára: puha kötés: 4000 Ft
à la fin du Moyen Age (1320–1490). kemény kötés: 4500 Ft
Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p.
 19. **Krzysztof Szydlowiecki kancellár naplója 1523-ból.** ára: 3800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p.
 20. **Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** ára: 1800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p.
 21. **Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half** ára: 2500 Ft
of the 16th Century. Edited by István Zombori.
Budapest, 2004. 227 p.
 22. **A ferences lelkeség hatása az újkori Közép-Európa** ára: 4400 Ft
történetére és kultúrájára. I-II. Szerk.: Öze Sándor–
Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 1086 p.
 23. **Bohdan Cywiński:** Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam ára: 1900 Ft
Kelet-Közép-Európában. II. Budapest, 2005. 464 p.
 24. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et ára: 3000 Ft
Transilvania (1572–1717) III. (Bibliotheca Academiae Hungariae
in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 800 p.
(1597–2396 p.)
 25. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et
Transilvania (1572–1717) IV. (Bibliotheca Academiae Hungariae

- in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 665 p. ára: 3000 Ft
(2397–3061 p.)
26. **Kiss G. – Radó B. – Sashalmi E.:** Abszolutizmus és isteni jogalap (szöveggyűjtemény) Budapest, 2006. 138. p. ára: 1200 Ft
27. **Szilárdfy Zoltán:** Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon. Budapest, 2006. 40 p.
28. **Szilágyi István:** A selmecbányai Kálvária ábrázolásai. Budapest, 2006. 76 p. ára: 1800 Ft
29. **Molnár Antal:** Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane (1572-1647). Rome–Budapest, 2007. 431 p. ára: 4000 Ft
30. **Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. 181 p. ára: 1600 Ft
31. **Emlékkötet Szatmári György tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. ára: 1600 Ft
32. **Gyuris György:** Bálint Sándor munkássága. Bibliográfia. Budapest–Szeged, 2007. 122 p. ára: 800 Ft
33. **Sujánszki György Euszták:** Az aradi rendház naplója (1847–1851). Budapest, 2007. 103 p. ára: 1000 Ft
34. **István Szilágyi:** Die mittelalterliche Kalvarie von Schemnitz und ihre Darstellungen. Budapest, 2007. 76 p. ára: 2000 Ft
35. **István Szilágyi:** Banskostianická Kalvária a jej zobrazenia. Budapest, 2007. 76 p. ára: 2000 Ft
36. **A Domonkos Rend Magyarországon.** Piliscsaba–Budapest–Vasvár, 2007. 573 p. ára: pk. 3000 Ft
kk.: 3500 Ft
37. **Jozef Hal'ko:** A Kék templom. Budapest, 2007. 127 p. ára: 2900 Ft
38. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) V. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2008. 275 p. (3063–3337 p.) ára: 3000 Ft
39. **Kegyelem életfogytig.** Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai. Budapest, 2008. 173. p. 2. kiadás 2009. 173 p. ára: 1500 Ft
40. **„His Eminence Files” American Embassy, Budapest** **Mindszenty Bíboros az Amerikai Nagykövetségen.** Budapest, 2008. 368. p. ára: 3500 Ft
41. **Hetény János:** A Szűzanya vérrel könnyező győri képének tisztelete napjainkban. Budapest, 2008. 103. p. ára: 800 Ft
42. **Gryneus Tamás:** Köztéri szakrális kisépítmények. Szeged–Budapest, 2008. 365. p. ára: 3000 Ft
43. **Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka 1842.** Budapest, 2008. 192. p. ára: 3500 Ft

44. **Szilárdfy Zoltán:** A magánáhitat szentképei a szerző
gyűjteményéből III. Szeged–Budapest, 2008. 622 p.
DVD melléklettel ára: 6500 Ft
45. **A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965** ára: 8000 Ft
között. Dokumentumok. I–II. kötet. Budapest, 2008. 1482 p.
46. **Bikfalvi Géza:** Jezsuita olvasókönyv. Bp. 2008, 161. p ára: 1 800 Ft
47. **Bálint Sándor könyvtára** (szerk. Zombori István). ára: 3500 Ft
Budapest–Szeged, 2009. 290 p.
48. **Stanko Andrić:** Kapisztrán Szent János csodái. ára: 3500 Ft
Budapest, 2009. 323 p.
49. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph ára: 2500 Ft
Mindszenty, II. Documenta 1956-1963. Az Apostoli Szentszék és
Mindszenty József kapcsolattartása, II. Budapest, 2009. 264 p.
50. **Lagzi István:** „A magyar-román zöld hatáton át kísértünk sok ára: 1800 Ft
lengyelt”. „A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Smigly marsall
Magyarországon van” A németmegszállók által üldözött lengyel
menekültek Romániába menekítése Szeged-Makó környékén 1944
tavaszán. Budapest-Szeged, 2009. 164 p.
51. **Stefaniak, Piotr:** Árpádházi-Boldog Konstancia. Bl. Konstancia ára: 1500 Ft
Arpadówna Budapest, 2009. 90 p.
52. **Albert András:** Az erdélyi református egyház a 17-18. században ára: 1800 Ft
Budapest, 2009. 162 p.
53. **Bikfalvi Géza:** Jezsuiták Magyarországon és a világ más részein ára: 2000 Ft
Budapest, 2009. 192 p.
54. **Az 1956-os forradalom hatása a környező országok** ára: 2500 Ft
egyházaira. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2009. 237 p.
55. **The Impact of the 1956 Hungarian Revolution on Religious** ára: 2500 Ft
Life in Eastern Europe. Edited by István Zombori. Budapest,
2009. 147 p.
56. **Józsa László:** „Isten hajléka az emberek között” A ára: 4000 Ft
kunszentmártoni római katolikus nagytemplom. Budapest, 2009.
327 p.
57. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph ára: 2500 Ft
Mindszenty, II. Documenta 1956-1963. Budapest, 2009. 264. p.
58. **Merényi-Metzger Gábor:** Az aradi vértanúk anyakönyvi ára: 1500 Ft
bejegyzései. Budapest, 2010. 114 p.
59. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph ára: 4000 Ft
Mindszenty, III/1. Budapest, 2010. 548 p.
60. **Molnár Imre:** Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełuszko ára: 2500 Ft
lengyel mártírpap élete és halála Budapest, 2010. 220 p.

61. Imre Molnár: Omilosteny na smrt. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej Budapest, 2010. 193 p.	ára: 2000 Ft
62. Mike Valéria: Mike (Mádl) János és kora (1905–1981). A Magyar Kolping Mozgalom és további törekvések a szabadság szolgálatában. Budapest, 2010. 709 p.	ára: 4900 Ft
63. Fazekas Csaba: Az Országos Vallásügyi Tanács (1989–1990). Budapest, 2011. 124 p.	ára: 1500 Ft
64. Somorjai Ádám: Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok Elnökeihez 1956–1971. Budapest, 2011. 800. p.	ára: 6000 Ft
65. Varga Kálmán: Nagyboldogasszony Bazilika Máriabesnyő (1759–2000). Budapest, 2011. 295. p.	ára: 3800 Ft
66. Sándor Öze: Reformation und Grenzgebiete. Budapest, 2011. 330. p.	ára: 3500 Ft
67. A szabad Közép-Európa múltja és jövője. Emlékkötet Andrzej Przewoznik tiszteletére. Budapest, 2011. 155. p.	ára: 2000 Ft
68. Stefaniak, Piotr: Árpádházi-Boldog Jolan. Bl. Jolenta Arpadówna. Budapest, 2011. 175. p.	ára: 2500 Ft

ECCLESIA SANCTA SOROZAT

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik, Somorjai Ádám,
Török József, Zombori István

1. A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 p.	ára: 150 Ft
2. A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 p.	ára: 150 Ft
3. A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 p.	ára: 280 Ft
4. Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 p.	ára: 1200 Ft
5. A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000. 344 old.	ára: 1680 Ft
6. A katolikus egyház Írországon. Budapest, 2002. 414 p.	ára: 2500 Ft
7. A katolikus egyház Észak-Európában. Budapest, 2003. 284 p.	ára: 1900 Ft
8. A katolikus egyház Svájcban. Budapest, 2004. 495 p.	ára: 2600 Ft
9. A katolikus egyház Ausztriában. Budapest, 2005. 306 p.	ára: 2200 Ft

HASONMÁS KIADVÁNYOK

1. **Pásztor Lajos:** A magyarság vallásos élete a Jagellók korában ára: 1200 Ft
Budapest, 2000. 181 p.
2. **Monumenta Vaticana I–VI.**, (1–6. kötet = 5 db) ára: 1800 Ft/db
Budapest, 2000
3. **Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** Budapest, 2001 ára 1800 Ft/db
(1–2. kötet = 3 db)

JELES BENCÉS TANÁRAINK

1. **Jávor Egon emlékezete.** Budapest, 2011. 97. p. ára: 1000 Ft

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár) köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.
- II. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p.
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád és Zombori István

1.	Kalocsai főegyházmegye. Budapest, 1994.
135 p. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p.	ára: 250 Ft
ára: 250 Ft
2.	Váci egyházmegye. Budapest, 1997.
136 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária	ára: 250 Ft
3.	Székesfehérvári egyházmegye. Budapest, 1997.
127 p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
4.	Veszprémi egyházmegye. Budapest, 1997.
296. p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 450 Ft
5.	Egri főegyházmegye. Budapest, 1998.
217. p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
6.	Győri egyházmegye. Budapest, 1998.
214 p. Összeállította Dóka Klára	ára: 250 Ft
7.	Pécsi egyházmegye. Budapest, 1999.
208 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária	ára: 250 Ft
8.	Szombathelyi egyházmegye. Budapest, 1999.
276 p. Összeállította Dóka Klára	ára: 400 Ft
9.	Esztergomi főegyházmegye. I–IV. Budapest, 2000.
Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina
I. kötet A–K. 300 p.
II. kötet L–Z. 251 p.
III. kötet. Mutató. 168 p.
IV. Térképek 12 db.	ára: 3000 Ft

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK REGNUM

1. évf. 1989. 1. köt.	400 Ft
2. évf. 1990. 1. köt.	400 Ft
3. évf. 1991. 1. köt.	400 Ft
4. évf. 1992. 1. köt.	400 Ft
5. évf. 1993. 1-2., 3-4.	400 Ft
6. évf. 1994. 1-2., 3-4.	400 Ft
7. évf. 1995. 1-2., 3-4.	400 Ft
8. évf. 1996. 1-2., 3-4.	400 Ft
9. évf. 1997. 1-2., 3-4.	400 Ft
10. évf. 1998. 1-2., 3-4.	400 Ft
11. évf. 1999. 1-2., 3-4.	400 Ft
12. évf. 2000. 1-4.	800 Ft
13. évf. 2001. 1-2., 3-4.	400 Ft
14. évf. 2002. 1-4.	800 Ft
15. évf. 2003. 1-2., 3-4.	400 Ft
16. évf. 2004. 1-2., 3-4.	500 Ft
17. évf. 2005. 1-2., 3-4.	500 Ft
18. évf. 2006. 1-2., 3-4.	500 Ft
19. évf. 2007. 1-2., 3-4.	500 Ft
20. évf. 2008. 1-2., 3-4.	500 Ft
21. évf. 2009. 1-4	1000 Ft
22. évf. 2010. 1-2., 3-4	500 Ft
23. évf. 2011. 1-2., 3-4	500 Ft

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, — photocopies of unpublished documents and sources, — related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dáni u. 5., H-6720 Hungary. Tel./fax: +36+62+426+043.

E-mail: heh@t-online.hu

Website: www.heh.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatim

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax: 1-416-922-2773

